

ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΑ

Ιστορία
Λαογραφία
Αρχαιολογία
Δοκίμιο
Λογοτεχνία

Ετήσια
Έκδοση
Δήμου
Χανίων

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β'
ΤΟΜΟΣ 1ος

Χανιά 1992

Κόσμημα εξώφυλλου: πήλινο σφράγισμα που εικονίζει, πιθανότατα, τα προϊστορικά Χανιά και πιο συγκεκριμένα τη συνοικία Καστέλλι, όπου και βρέθηκε. Στο κάτω μέρος θάλασσα, στη μέση βραχώδες παραλιακό ύψωμα με πολυώροφα κτίσματα και μορφή θεού ή ηγεμόνα στην κορυφή.

Χανιά, Αρχαιολογικό Μουσείο, ΚΗ 1563.

Actia

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ

Μάρκος Βεκρής, αντιδήμαρχος
Δημήτρης Βλησίδης, δημοτικός σύμβουλος
Γρηγόρης Αναστασάκης, δημοτικός σύμβουλος
Ευτύχης Μαλεφάκης, φιλόλογος
Κώστας Μουτζούρης, φιλόλογος
Αθηνά Μπλαζουδάκη, φιλόλογος
Χρυσούλα Καραπατάκη, προϊσταμένη Δημοτικής Βιβλιοθήκης

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Ερατοσθένης Καψωμένος
Χριστόφορος Χαραλαμπάκης
Κώστας Μουτζούρης
Αργυρώ Μαυρεδάκη
Δημήτρης Βεζονιαράκης
Χριστίνα Σπανουδάκη
Γιάννης Καλογεράκης

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ

Κώστας Μουτζούρης

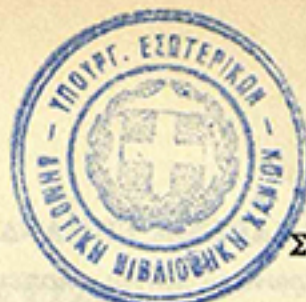
ΔΙΑΚΙΝΗΣΗ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ

Δημοτική Βιβλιοθήκη Χανίων, οδ. Υψηλάντων, Χανιά 731 00,
τηλ.: 0821/23.273.

ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ

Γιώργος Πελεκανάκης, Κισάμου 9, Χανιά 731 00,
τηλ.: 0821/27.001 - 50.350 FAX: 28.995.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Σελ.

ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΗΣ, Λίγα λόγια για την Ελλωτία	5
ΓΙΩΡΓΟΣ ΤΖΑΝΑΚΑΚΗΣ, Δήμαρχος Χανίων, 1992	7
ΙΩΑΝΝΗΣ Θ. ΚΑΚΡΙΑΗΣ, Λάμπει το προσωπάκι σου	9
ΤΙΤΟΣ ΠΑΤΡΙΚΙΟΣ, Επιμονή μιας πόλης	19
ΝΙΚΟΛΑΟΣ Ε. ΠΑΠΑΔΟΓΙΑΝΝΑΚΗΣ, Το Αντιμεταξικό Κίνημα των Χανίων και η Μάχη της Κρήτης	21
ΝΙΚΟΛΑΟΣ Μ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΗΣ, Μηνύματα από τη Μάχη της Κρήτης	41
ΠΑΤΡΙΚ ΛΗ ΦΕΡΜΟΡ, Η Πεντηκοστή Επέτειος	50
ΣΤΑΜ. Α. ΑΠΟΣΤΟΛΑΚΗΣ, Το Νόημα της Μεγάλης Θυσίας	55
ΟΤΑΝ ΤΑ ΧΑΡΤΙΑ ΜΑΣ ΘΥΜΙΖΟΥΝ	58
ΑΘΗΝΑ ΜΠΑΛΖΟΥΔΑΚΗ - ΣΤΑΥΡΟΥΛΑΚΗ, Η γυναίκα στη ζωή και το έργο του Καζαντζάκη	65
ΚΩΣΤΑΣ Δ. ΜΟΥΤΖΟΥΡΗΣ, Αλέξανδρος Παπαναστασίου	90
ΓΙΑΝΝΗΣ Γ. ΚΑΛΟΓΕΡΑΚΗΣ, Μαθηματικές καταφυγές στη Διήγηση του Δεινού Πολέμου της Κρήτης (1645 - 1669)	116
ΑΝΑΓΙΑ ΣΑΡΠΑΚΗ, Η σημασία της μελέτης των φυτών στην Αρχαιολογία	144
ΑΣΗΜΕΝΙΑ ΚΑΜΑΡΗ - ΠΑΠΑΔΑΚΗ, Η λαϊκή μας παράδοση και ο ρόλος της γυναίκας σ' αυτήν	156
ΜΙΧ. Γ. ΑΝΔΡΙΑΝΑΚΗΣ, Ο Άγιος Ιωάννης ο Ξένος και Ερημίτης και ο ναός του Αλικιανού	180
ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗ, Ο αγώνας, η αγωνία και η θυσία του εκπαιδευτικού	194
ΟΘΩΝΑΣ ΧΑΡΑΛΑΜΠΑΚΗΣ, Τα προβλήματα της παιδείας σήμερα και τρόποι αντιμετώπισής τους	208
ΔΗΜΗΤΡΑ ΣΠΙΘΑ - ΠΙΜΠΑΝ, Το Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών της Βενετίας	212

ΖΑΧΑΡΕΝΙΑ ΣΗΜΑΝΔΗΡΑΚΗ, Ο Σκοπευτικός Σύλλογος «Ο Αποκόρωνας» και οι σκοπευτικοί αγώνες του	223
ΕΥΤΥΧΗΣ ΜΑΛΕΦΑΚΗΣ, Οι εκλιπόντες πολιτικοί από τα Σφακιά	248
ΜΑΝΩΛΗΣ ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, Η γέφυρα του Κλαδισού (ένα κρητικό γεφύρι της Άρτας;)	275
ΖΩΗ ΜΗΤΣΟΤΑΚΗ, Στο εργαστήρι της Φλωρεντίνης Καλούτση	285
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΘΕΟΔΩΡΑΚΗΣ, Μακεδονικός Αγώνας - Θέρισο - Γουδί	295
ΔΗΜ. Ν. ΚΑΡΤΑΚΗΣ, Το μπλόκο στις Βουκολιές	300
ΑΛΕΚΟΣ ΜΙΧ. ΘΕΟΔΩΡΟΓΛΑΚΗΣ, Μνήμες και θύμησες πικρές της Κατοχής	308
ΒΑΣΙΛΗΣ ΧΑΡΩΝΙΤΗΣ, Οι δρυγιάδες του Μελισσώτη	318
Κ. ΧΡΥΣΟΥΛΑΚΗ - ΠΑΤΕΡΟΥ, Γερμανική Κατοχή - μνήμες	323
ΜΑΡΙΚΑ ΤΖΕΡΑΚΗ - ΒΛΑΣΣΟΠΟΥΛΟΥ, Γιάντα διάει και καταντά ετσά λοής ο άνθρωπος	328
ΣΤΑΜ. Α. ΑΠΟΣΤΟΛΑΚΗΣ, Γνωρίστε το Σέλινο (Αγία Ειρήνη Σελίνου και Αγιεργηνιώτες)	330
ΧΡΥΣΟΥΛΑ ΚΑΡΑΠΑΤΑΚΗ - ΣΥΝΤΖΑΝΑΚΗ, Βιβλιογραφία δημοσιευμάτων της ετήσιας έκδοσης του Δήμου Χανίων «Χανιά» των ετών 1973 - 1991	354

Λίγα λόγια για την Ελλωτία

Αποφασίστηκε από φέτος η ανανέωση (στη μορφή και, όσο είναι δυνατόν, στο περιεχόμενο) της, άτιτλης μέχρι τώρα, ετήσιας έκδοσης του Δήμου Χανίων, η οποία, τα τελευταία είκοσι χρόνια περίπου, χάρη στο φιλότιμο και αθόρυβο μόχθο των συντελεστών της, φιλοξένησε τις εργασίες συμπολιτών μας στο χώρο της, τοπικής κατά βάση, Ιστορίας, Λαογραφίας, Αρχαιολογίας αλλά και Λογοτεχνίας κ.λ.π.

Δίπλα στους παλαιούς στόχους, που επαναβεβαιώνονται, τίθενται και νέοι, που ελπίζουμε πως δε θα αποδειχτούν υπέρμετρα φιλόδοξοι και φρούδοι:

Να πάρει το περιοδικό, φιλοξενώντας απαιτητικές εργασίες από Χανιώτες, Κρήτες και Φιλοκρήτες, τη θέση του σε κάθε βιβλιοθήκη, να είναι συγκρίσιμο με οποιοδήποτε ομόλογό του επιστημονικό περιοδικό, να «μπει στη βιβλιογραφία», να αποτελεί υλικό αναφοράς.

Με την είσοδο, λοιπόν, στη Β' περίοδο έκδοσης του περιοδικού και για καλύτερη εξυπηρέτηση των νέων στόχων, κρίθηκε απαραίτητη η χρήση ενός τίτλου. Επιλέχτηκε ο τίτλος ΕΛΛΩΤΙΑ, όνομα λατρευτικό της Ευρώπης στην Κρήτη, όπου, κατά το μύθο, η Ευρώπη στάθμευσε κατά τη μακρά πορεία της από τη Φοινίκη και τα λίκνα των πρώιμων πολιτισμών, για να δώσει αργότερα το όνομά της σ' ολόκληρη την ήπειρο.

Θέλουμε δηλαδή με τον τίτλο να θυμούμαστε και να θυμίζουμε ότι (καθώς ο μύθος «κρύπτει νουν αληθείας») η Κρήτη υπήρξε η ΠΡΩΤΗ ΠΥΛΗ απ' την οποία πέρασε ο πολιτισμός, καθώς προχωρούσε «εξ Ανατολών προς Δυσμάς», δηλ. από Μεσοποταμία, Αίγυπτο, Φοινίκη προς Ελλάδα, Ρώμη, Δ. Ευρώπη και πιο πέρα.

Άραγε, αν κάποια στιγμή η αυριανή ενωμένη Ευρώπη χρειαστεί να κάνει το αντίστροφο ταξίδι απ' αυτό που έκανε η παλαιά ταυροπόλα ομώνυμή της και έχει ως προορισμό της την Ασία και την Αφρική, δε θα ξαναπεράσει από την Κρήτη;

Η ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Ερατοσθένης Καψωμένος

Χριστόφορος Χαραλαμπίκης

Κώστας Μουτζούρης

Αργυρώ Μαυρεδάκη

Δημήτρης Βεζονιαράκης

Χριστίνα Σπανουδάκη

Γιάννης Καλογεράκης

Υ.Γ.: Εάν ο τίτλος, παρά το υπαινικτικό υπόστρωμα που εκτέθηκε παραπάνω, διαβαστεί, εκ παραδρομής, ως «ευγλωττία» ή ακόμη και ως «ευλωτία», από τον αρχαίο αλλά και νέο εύχυμο καρπό που ευδοκίμει στον τόπο μας, μέλη της Επιτροπής φιλοπαιγμόνως έκριναν ότι ουδείς λόγος ενοχλήσεως συντρέχει...

1992

Έκλεισαν φέτος, το μήνα του Μάη, το μήνα της χαράς και των λουλουδιών, 51 χρόνια από τη Μάχη της Κρήτης.

Το νησί μας, η πόλη μας, όπως κάθε χρονιά, θα σκύψει ευλαβικά στους τάφους των παλληκαριών της Κρήτης.

Θα θυμηθεί τους αγώνες της ενάντια στον κατακτητή, θα τραγουδήσει ξανά, ανάμεσα στο μοιρολόϊ του θρήνου για τα παιδιά της, το τραγούδι της δικής της Λεβεντιάς, της χαράς της, για το δικό της λυτρωμό, το δικό της αδούλωτο «ΟΧΙ» ενάντια στον Κατακτητή.

Ο Λαός μας θα τιμήσει ξανά τον αγώνα του ανώνυμου Κρητικού μαχητή ενάντια στον ολοκληρωτισμό και την τυραννία, θα οραματιστεί ξανά το Μέλλον του, τους ορίζοντες που ανοίγονται μπροστά μας.

Θ' αγκαλιάσει, με το δικό του όνειρο, το όνειρο της αδούλωτης Κύπρου, τα όνειρα της Μακεδονίας μας.

Θα σηκώνει ξανά τη φωνή του ενάντια σε κάθε επιβουλή, που θα 'χει στόχο την ιστορία μας, την εδαφική μας ακεραιότητα.

Και σίγουρα το όραμά μας είναι πάντα επίκαιρο. Είναι ο αγώνας μας για «Προκοπή και πρόοδο», για «Ειρήνη και Λευτεριά», για «Δημοκρατία» σε όλους τους Λαούς της Γης.

Ήταν το ίδιο όραμα των ηρώων του νησιού μας ενάντια στον τύραννο και τη βία.

Ήταν η Μάχη της Κρήτης.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΤΖΑΝΑΚΑΚΗΣ

Δήμαρχος Χανίων

ΛΑΜΠΕΙ ΤΟ ΠΡΟΣΩΠΑΚΙ ΣΟΥ...*

1

Πριν από λίγα χρόνια, στο φιλόξενο σπίτι της Αλεξάντρας Σόντη, με καλεσμένο, μέσα σε άλλους, τον Παντελή Πρεβελάκη. Κάποιαν ώρα, καθώς η κουβέντα περνάει από το ένα θέμα στο άλλο, γυρίζει στις κρητικές μαντινάδες. Χαμογελώντας λέω στον Πρεβελάκη: Αν μερικοί από τους μαντιναδολόγους σπούδαζαν και καλλιεργούσαν το ταλέντο τους, φοβρύναι, Παντελή, πως θα σου έκαναν αντίπραξη στη συγγραφική δράση! - Εκείνος με διορθώνει: Δεν λες καλύτερα πως θα ήταν πιο άξιοι από μένα!

Για το νεοελληνικό γενικά δίστιχο πώς έφτασε να γίνει ανεξάρτητη στιχουργική μονάδα, έγραψε μια πολύ καλή μελέτη ο Στίλπ. Κυριακίδης, που περιορίζεται όμως στη διερεύνηση της εξωτερικής μορφής και αποφεύγει να εξετάσει το περιεχόμενο. (1) Γι' αυτό μιλεί σ' ένα πιο παλιό δημοσίευμά του, γενικά όμως, χωρίς να μπαίνει σε λεπτομέρειες. (2)

Μπορεί να είναι άγνοια δική μας, δεν ξέρουμε όμως καμιά διεξοδική μελέτη για την τέχνη και την τεχνική του νεοελληνικού δίστιχου. Η ενδεχόμενη αντίρρηση: Μα η μαντινάδα μιλεί από μόνη της, δεν έχει ανάγκη από σχολιασμό για να τη χαρεί κανείς - η αντίρρηση αυτή θα πρόδιδε μεγάλη αφέλεια. Και ο πιο ακαλλιέργητος άνθρωπος δεν μπορεί παρά να καμαρώσει την ομορφιά του Ερμή του Πραξιτέλη μόλις σταθεί μπροστά του. Πόσα όμως θα είχε να μάθει από τον κριτικό της τέχνης, που με την ανάλυσή του θα τον βοηθούσε να μπει στα μυστικά της καλλιτεχνικής δημιουργίας. Το ίδιο και με τα πλάσματα του λόγου: Όσο και να μας μιλούν άμεσα, αναζητούμε και τη βοήθεια του φιλόλογου, για να μας ξεδιαλύνει τα απόκρυφα της τέχνης τους ώστε να τα χαρούμε πιο έντονα και πιο

* Αναδημοσιεύεται από το «Παλίμψηστον» της «Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης» Ηρακλείου, τ. 11 (1991), σ.σ. 5 - 11.

Ευχαριστούμε το διευθυντή του περιοδικού κ. Νίκο Γιανναδάκη για την άδεια αναδημοσίευσης.

συνειδητά.

Το δίστιχο έχει βέβαια πολλά στοιχεία κοινά με το δημοτικό γενικά τραγούδι, και όμως του αξίζει, πιστεύουμε, μια ξεχωριστή μελέτη. Αλήθεια, πώς κατορθώνει ο λαϊκός ποιητής να κλείσει μέσα σε δύο μόνο στίχους ένα ολοκληρωμένο νόημα - γνωμικό, κρίση, επιθυμία, παράπονο, κ.λ.π.; Μήπως η ολιγότητα των συλλαβών - τριάντα όλες όλες - προκαλεί γραμματικές και συντακτικές ανωμαλίες, ή και τον αναγκάζει να περιορίσει τις «ασήμαντες» λέξεις (συνδέσμους, προθέσεις κ.λ.π.), παρ' όλο που η λογική της φράσης τις απαιτεί; Και πώς εκμεταλλεύεται, μέσα στα στενά όρια που του δίνονται, την παρομοίωση και τα σχήματα της παρήχησης, της αντίθεσης, της επανόρθωσης, της αύξησης, της υπαλλαγής κ.λ.π.; Και ποιο είναι το αισθητικό αποτέλεσμα από τις πολυσύλλαβες λέξεις όταν διεκδικούν όλο το χώρο του δίστιχου;

(1) *Στρογγυλομηλοπρόσωπη, νεραντζομαγουλάτη,
κανελοκαρυοζυμωτή, μοσχοροδοκλωνάτη.*

Και πιο πέρα: ποιος είναι ο κώδικας της ηθικής που δένει τη γλώσσα του λαϊκού ποιητή, να κρατηθεί μέσα στα ορισμένα όρια της ευπρέπειας; Πολλά θα είχε κανείς να μάθει και από τη λαϊκή θυμοσοφία, όπως βγαίνει από τις γνωμικές μαντινάδες.

Θα μπορούσαμε να συνεχίσουμε, μια τόσο πλατιά ωστόσο έρευνα θ' απαιτούσε, έξω από μεγάλη ευαισθησία στα κινήματα της γλώσσας και αρκετών χρόνων δουλειά. Εμείς εδώ, απλοί εραστές της τέχνης του νεοελληνικού ποιητικού λόγου, θα περιοριστούμε σε παρατηρήσεις σ' ένα κεφάλαιό του μόνο.

2

Σε μια παλιά μας μελέτη είχαμε παραλληλίσει την περιγραφή της γυναικείας ομορφιάς στον Όμηρο με την περιγραφή της ομορφιάς μιας οδαλίσκας του Αρούν ερ - Ρασίντ στη Χαλιμά. (3)

Δεν ήταν δύσκολη η διαπίστωση πως η λιτότητα και η σεμνότητα

της ομηρικής εικόνας ερχόταν σε χτυπητήν αντίθεση με τη σπάταλη πολυχρωμία και τον έντονο ερωτισμό της ανατολίτικης ιστορίας.

Οι νεοελληνικές μαντινάδες τώρα: Αν θέλαμε να χαρακτηρίσουμε το ήθος τους μ' έναν μόνο λόγο, δεν νομίζουμε πως θα βρισκόταν άλλος πιο ταιριαστός από αυτόν που χρησιμοποιεί ο ίδιος ο ερωτευμένος νέος για να δικαιολογήσει τις αναστολές του: ανθρωπιά!

(2) Δέκα φορές το λόγιασα να 'ρθω να σε φιλήσω,
μα η τιμή και η ανθρωπιά με σέρναν ίσια πίσω!

(Κρήτη)

Την ευλάβεια μπροστά στο μυστήριο του έρωτα μαρτυρούν και άλλες μαντινάδες:

(3) Μα με την άκρα τ' αμαθιού γυρίζω και θωρώ σε,
όχι γιατί σε ντρέπομαι, μόνο γιατί αγαπώ - σε.

(Κρήτη)

(4) Από μακρά να σε θωρώ, κοντά να μη σιμώνω,
την εμιλιά σου να γρικώ, αυτό με φτάνει μόνο.

(Κρήτη)

(5) Και με το δαχτυλάκι μου δε σου 'γγίξα ποτέ μου,
και πώς αγαπηθήκαμε, Μεγαλοδύναμέ μου!

(Κρήτη)

Η σεμνότητα χαρακτηρίζει το δημοτικό τραγούδι γενικά· όχι πως δεν υπάρχουν τραγούδια και δίστιχα αθυρόστομα, αυτά όμως, καθώς αποτελούν μιαν ιδιαίτερη ολιγάριθμη ομάδα, χάνονται μέσα στο πέλαγος των άλλων, που τα διακρίνει η κοσμιότητα. (4)

Είναι χαρακτηριστικό πως στα ερωτικά δίστιχα ο έπαινος της όμορφης κόρης συγκεντρώνεται κατά προτίμηση στα μάτια - στα μάτια, που καθρεφτίζουν το μέσα πλούτος του ανθρώπου, γι' αυτό και οι συλλογές των μαντινάδων αφιερώνουν ιδιαίτερο κεφάλαιο στα παινήματα των ματιών (5), σε καμιά όμως άλλη λεπτομέρεια του γυναικείου κορμιού.

(6) Όλα τα μάθια μάθια 'ναι, μα 'ναι και κάτι μάθια
που τσι ρατζουν τζι καρδιές, τσι κάνουνε κομμάθια.

(Κρήτη)

(7) Τα μάτια σου 'ναι πέλαγο και μέσα βουλοπλέω
και κιντυνεύω να χαθώ κι ανθρώπου δεν το λέω

(Κρήτη)

Αν τώρα δοκιμάζαμε να προσδιορίσουμε και ποια ιδιότητά της γυναικείας ομορφιάς εντυπωσιάζει περισσότερο τον λαϊκό τραγουδιστή, εύκολα θα βεβαιωνόμαστε πως είναι το φως, η αστραφτερή λάμψη που βγάζουν τα μάτια, το πρόσωπο και η εμφάνιση γενικά της κόρης:

(8) Τα ερωντικά τα μάτια σου, όντε θα με στραφούνε,
σπίθες πετρών απάνω μου, φωτιές και με κεντούνε.

(Κρήτη)

(9) Λάμπει το προσωπάτσι σου σατ του Χριστού το δίσκο·
τσ' ολημερίς να το θωρώ, τζιχάι ετ του βρίσκα

(Κάρπαθος) - ετ = δεν

(10) Λάμπει το προσωπάτσισ σου σατ του μπονέντη τ' άστρο
σατ του Μαγιού το λούχλο(υδ)ο, το κότσινο τσαι τ' άσπρο.

(Κάρπαθος) - σατ = σαν.

Πρβ. το κλέφτικο τραγούδι της Λιάκαινας:

(11) Πως λάμπει ο ήλιος του Μαρτιού, του Αυγούστου το φεγγάρι,
έτσι έλαμπε κι η Λιάκαινα μέσα στους Αρβανίτες

(Ηπειρος)

Το αστραφτερό κάλλος της γυναίκας σπρώχνει τη φαντασία του ποιητή να το παραβάλλει με τον φωτεινό ουρανό και τα ουράνια σώματα:

(12) Πρόβαλε, φέξη τ' ουρανού, και στόλιση του κόσμου

(Κρήτη)

(13) Άστρον έχει 'ς τον ουρανό τσαι σένα λέπ πως μοιάζει,

τσαι βγαίνει τήβ βαθάν αυγή τσαι τ' άλλα σκοτεινιάζει.

(Κάρπαθος) - λέπ = λένε

(14) Ίντα το θέλ' η μάνα σου τη νύχτα το λυχνάρι,

απούχει μες στο σπίτι τζη τον ήλιο, το φεγγάρι;

(Κρήτη)

(15) Ήλιος, φεγγάρι κι αστραπή δεν είναι σαν κι εσένα,

γιατί σου τάχει ο Θεός τα κάλλη χαρισμένα.

(Κρήτη)

(16) Εφτ' άστρα 'ναι στον ουρανό, ούλα ξεγιαλεμένα,

μα το (δ)εκό σου σαν εβγεί, ουλά 'ναι θαμπωμένα.

(Κάρπαθος) - ξεγιαλεμένα = ξεδιαλεμένα - δεκό = δικό.

(17) Φεγγάρι μου, μην ξαφνιαστείς, αν θαμπωθεί το φως σου,

στην πόρτα βγήκε η αγαπώ...

(Κρήτη)

(18) Άμα σε ιδώ, φέρνω στο νου τ' ολόγιομο φεγγάρι

που 'χει τη λαμπιράδα σου, μα το περνάς στη χάρη

(Κρήτη)

Ο μαντιναδολόγος επιμένει όμως ιδιαίτερα στον παραλληλισμό της κοπέλας με τον ήλιο, ακόμα και στην αποκοτιά της ν' αντιμετωρηθεί μαζί του:

(19) Κάθε σου βλέμμα, κοπελιά, με φως του ήλιου μοιάζει

(Κρήτη)

(20) Ο ήλιος, όντε πρωτοβγεί, λάμπει στο πρόσωπό σου

(Κρήτη)

(21) Εσύ 'σαι τση ρογδιάς αθός και τση μηλιάς το μήλο,

εσύ 'σαι απού γεννήθηκες ομάδι με τον ήλιο

(Κρήτη)

(22) Όντε σ' εγέννα η μάνα σου, ο ήλιος εκατέβη

και σου 'δωσε την ομορφιά και πάλι μετανέβη

(Κρήτη)

(23) Ο ήλιος είναι στα ψηλά το πιο λαμπρό αστέρι,

και η δική σου η-γι-ομορφιά στη γη δεν έχει ταίρι
(Κρήτη)

(24) Ο ήλιος τις αχτίνες του ας πα να τσι στερέψει
κι ας έρθει από του λόγου σου να τσι ξαναγυρέψει.
(Κρήτη)

Ακόμα και ο «ατήρητος» ήλιος θαμπώνεται από το φέγγος
της:

(25) Ο ήλιος, όντε πρωτοβγεί, ντρέπεται να προβάλλει,
γιατί τονε θαμπώνουνε τ' αγγελικά σου κάλλη
(Κρήτη)

(26) Περνά ο ήλιος, μάθια μου, κι εσύ τονε θαμπώνεις
(Κρήτη)

(27) Άσπρης μυρθιάς, μυρτόφυλλο, πράσινης δάφνης φύλλο,
στρογγυλομηλοπρόσωπη, κι εθάμπωσες τον ήλιο
(Κρήτη)

(28) Όμορφη απούσαι, μάθια μου, κι ο ήλιος σου ζηλεύει
κι όντε γυρίσει και σε δει, πάει και βασιλεύει
(Κρήτη)

Ο ύμνος στην ομορφιά της γυναίκας αποκορυφώνεται, όταν η σύγκριση ανάμεσα σ' αυτή και στον ήλιο παίρνει τη μορφή αγώνα· και είναι η γυναίκα που προκαλεί τον ήλιο, και ο ήλιος που όμολογεί την ήττα του. Η περιγραφή ωστόσο του αγώνα της ομορφιάς δεν χωρεί σ' ένα δίστιχο. Δίνουμε ένω χαριτωμένο τραγούδι από την Κάρπαθο:

(29) Μια κόρη 'πού τολ Λίβανο ύφαινε κι ετρα(γ)ού(δ)α
κ' έβγαινν' όχλος του μασουριού κ' έχτυπος του πετάλου
κ' η αονή της λυ(γ)ερής τον ήλιο ανενδρειώννει,
ματζί του συνορίτζεται, ματζί του ρεκαβάρει:

- Έλιε μ', αν είσαι ωσάκ κ' εμέ γή κάλλιος 'πού τα μένα,
πρό(β)αλε στα περάματα, να φέξεις και να φέξω
να ρεκαβάρεις 'ς τη θωριά, να λάψεις και να λάψω!
Και ξεπρο(β)έλλει και θωρεί την κόρη απού φαίνει:

- Εγὼ μαραίνω (β)άρσασμα, εγὼ μαραίνω δυόσμονς,
μαραίνω (δ)ένδρη και κλαδιά μέσα στα περι(β)όλια,
και εσὺ μαραίνεις άουρους, πετζούς και κα(β)αλλάρους,
μαραίνεις νιους και (γ)έροντες και ούλα τα παλληκάρια!

(2 όχλος = κρότος - 3 αονή = φωνή - ανενδρειώνω = εξεγείρω, προ-
καλώ - 4, 7 ρεκαβάρω = φιλονικώ - 5 ωσάα = ωσάν.

Και ο άντρας; Να μην ξεσυνεριστει κι αυτός με τον ήλιο; Μόνο
που η ξεσυνέρισή τους γίνεται τώρα στο τρέξιμο, όχι στην ομορφιά. Από
την Κάρπαθο πάλι ένα πηητικό τραγούδι:

(30) Ο ήλιος και ο Γιαννάκις στοίχημά 'χασι,
με(γ)άλο στοίχημα 'χα, τα κεφάλια τω,
ποιος να πα 'ς τη Δύση πλια γοργότερο,
να του χαρίσ' η χώρα την αδώρα (;) της.
Κι ο ήλιος εμπροπήρε τα 'ρη, τα (β)ουνιά,
και ο μικρός Γιαννάκις χαμολάγκα(δ)α.
Τον καημένο το Γιαννάκι!

3

Είχαμε τελειώσει τη συγγραφή της μικρής αυτής μελέτης, όταν εντε-
λώς τυχαία βρήκαμε μια κρητικιά παραλλαγή του αγώνα του Γιαννάκη με
τον Ήλιο στη Συλλογή του Δ. Πετρόπουλου.

(31) Ο Γιάννης με τον Ήλιο συνορίζουνταν
το ποιος να πει στη Δύση γληγορότερα
και ο Ήλιος εδρασκέλα όρη και βουνά
και ο Γιάννης ο καημένος χαμολάγκαδα
και ο Ήλιος εβραδιάστη στη μαντίσας του,
και ο Γιάννης ο καημένος (στα) χαμολάγκαδα.

Ο Πετρόπουλος απορεί για το νόημα του τραγουδιού: «Πρόκειται

άραγε για θρύλο σχετικό με το Διγενή (Γιάννη), που συναγωνίζεται ακόμη και τον ήλιο (6), ή είναι απλή απήχηση λαϊκού παραμυθιού για τον Ήλιο, που το βράδυ γέρνει και πάει στα παλάτια της μάνας του;».

Συμμεριζόμαστε τις αμφιβολίες του Πετρόπουλου για τον ακριτικό χαρακτήρα του τραγουδιού, ούτε όμως και η άλλη λύση που δίνει - παραμυθικό θέμα - μας ικανοποιεί, ούτε και βλέπουμε να υπάρχει πρόβλημα ερμηνείας.

Ο αγώνας ανάμεσα σε δυο άτομα πραγματικά ή φανταστικά, είτε σωματική δύναμη απαιτεί στο τρέξιμο, στο πάλεμα, στην άρση βαρών (7), είτε πνευματική, στη λύση αινιγμάτων και στις αμφίβολες γνώμες (8) είναι θέμα ιδιαίτερα αγαπητό στη λαϊκή δημιουργία. Στην περίπτωση μας έχουμε και το παράλληλο θέμα του αγώνα του Ήλιου με την κόρη, άλλο ζήτημα αν εδώ είναι ο Ήλιος που βγαίνει χαμένος. Μια χαριτωμένη ιστορία για τη γυναικεία ομορφιά, χωρίς βαθύτερο νόημα. Το ίδιο χαριτωμένη, με κάποιαν απόκλιση προς το κωμικό, είναι και η ιστορία του νέου, που αποθαρρεύεται να συναγωνιστεί με τον Ήλιο.

Η πολλή σοφία στέκει συχνά εμπόδιο να πλησιάσουμε τη λαϊκή ψυχή και να ψυχανεμιστούμε τη χαρά της, ν' αφήσει τη φαντασία της να πλάθει παραμύθια και φανταστικές ιστορίες. Το τι τράβηξε και τραβάει ακόμα η αρχαία μας μυθολογία από την άσκοπη αναζήτηση βαθιών εννοιών σε απλοϊκούς μύθους το νιώθουν καλά όσοι αποφασίζουν να παραμερίσουν την αντίληψη πως η λαϊκή δημιουργία δεν μπορεί παρά να κρύβει βαθιές φιλοσοφικές αλήθειες (9).

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1) Λαογραφία, Παράρτημα 4. Η γένεσις του διστίχου και η αρχή της ισομετρίας (Θεσσαλονίκη 1947).
- 2) Δημοσιεύματα του Λαογραφικού Αρχείου, αρ. 3. Ελληνική Λαογραφία Α', Μνημεία του Λόγου (1929) 39. Ακόμα πιο σύντομα μιλεί ο Δ. Λουκάτος, Εισαγωγή στην Ελληνική Λαογραφία (1977) 96 και 98.
- 3) Ξαναγυρίζοντας στον Όμηρο (1971) 156 εξ. (= Wien, Human, Blätter 12, 1970, 24 εξ.).
- 4) Τα αθυρόστομα δίστιχα και τραγούδια από λόγους ευνόητους δεν καταγράφονται στις συλλογές και η έρευνα αναγκάζεται να τα αγνοήσει.
- 5) Λιουδάκη 17 - 21, Βαβουλές 49 - 54.
- 6) Βλ. Ν. Γ. Πολίτου, Εκλογαί από τα Τραγούδια του Ελληνικού Λαού, αρ. 87, προλογικό σημείωμα, και Νουάρος σ. 111. - Οι παρατηρήσεις του S. Baud - Bony, Chanson populaire du Dodécanèse, 291 εξ. δεν μου ήταν προσιτές.
- 7) Βλέπε Ν. Γ. Πολίτη, όπ., αρ. 79: το δοκίμιν της αγάπης.
- 8) Βλ. Ι. Θ. Κακριδής, Προομηρικά, Ομηρικά, Ησιόδεια (1980) 133 εξ.
- 9) Βλέπε τις ερμηνείες που δόθηκαν στον αιτιολογικό μύθο του Τιθωνού: Ομηρικές Έρευνες (1944) 159 εξ. (= Wiener Studien 48, 1930, 25 εξ.).

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Βαβουλές = Παντελή Π. Βαβουλέ, Ο Κρητικός Τραγουδιστής (Χανιά 1950) - Λιουδάκη = Κρητικές Μαντινάδες, Συλλογή, ταξινόμηση Μαρίας Λιουδάκη (Ηράκλειο 1923) - Νουάρος = Δημοτικά Τραγούδια Καρπάθου, υπό Μιχ. Γ. Μιχαηλίδου - Νουάρου - (1928) - Σταυρακάκης = Μήτσος Σταυρακάκης, Ήλιε μου κοσμογυρευτή (1984).

ΠΗΓΕΣ

1. Ελληνικός Λαϊκός Πολιτισμός [1] (1928) 133 - 2. Βαβουλές 112 - 3. Λιουδάκη 38 = Βαβουλές 120 - 4. Λιουδάκη 59 - 5. Προσωπική μαρτυρία - 6. Λιουδάκη 19 - 7. Βαβουλές 50 - 8. Βαβουλές 52 - 9. Νουάρος 222 - 10. Νουάρος 222 - 11. Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια (Εκλογές) Α' 1962. Ακαδημία Αθηνών σ. 209 - 12. Βαβουλές 44 - 13. Νουάρος 222, Πρβ. Λιουδάκη 9 - 14. Λιουδάκη 8 = Βαβουλές 43 - 15. Λιουδάκη, 8 - 16. Νουάρος 127 - 17. Σταυρακάκης 70 - 18. Σταυρακάκης 35 - 19. Σταυρακάκης 33 - 20. Λιουδάκη 8 - 21. Λιουδάκη 9 - 22. Λιουδάκη 9 = Βαβουλές 39 - 23. Βαβουλές 44 - 24. Βαβουλές 39 - 25. Βαβουλές 44 Πρβ. Λιουδάκη 8 - 26. Λιουδάκη 9 - 27. Λιουδάκη 9 - 28. Λιουδάκη 8 - 29. Νουάρος 87 εξ. Παραλλαγές: Νουάρος 176 εξ. και Ελληνικός Λαϊκός Πολιτισμός (1) 127 εξ. (από τον Passow). Στον Πόντο, η παροιμιακή φράση για λάμπον για θαλάμπω για την πανέμορφη κόρη (Λαογραφία 6, 42 εξ.) ξεκινά από παρόμοιο τραγούδι - 30. Νουάρος 111. Ακολουθούν τρεις ακόμα στίχοι, που πρέπει ν' ανήκουν σε άλλο τραγούδι - 31. Α. Πετροπούλου, Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια 1 (1958) 14, από τον Γιανναράκη, Άσματα Κρητικά μετά διστίχων και παροιμιών (Leipzig 1876), αρ. 113.

ΕΠΙΜΟΝΗ ΜΙΑΣ ΠΟΛΗΣ*

Κανείς βασιλιάς Μάρκος ούτε του Άγιου Μάρκου το λιοντάρι
 κανένα χάρισμα από νυχτερινές ψαλμωδίες, μαγγανείες
 νυχτερίδες, ξανθιές γυναίκες ξένες, σπαθιά σκουριασμένα
 τάφρους, φαράγγια μ' αίμα, μίση βαθιά προαιώνια
 γιατί μέσ στον ωχρό πηχτό σα λέμφο χρόνο
 οι πυρκαγιές βρυκολαкиάζουν, σηκώνονται ξανά τη νύχτα
 γλείφουν τα σπίτια σαν ήμερα σκυλιά και διψασμένα
 φασκιώνουν τα μωρά, φωτίζουν κόκκινες σαν πλούσιες
 τις γειτονιές με τα λιπόσαρκα παιδιά τις λιμασμένες πόρνες
 με τις γριές που αδημονούν πότε θα ξημερώσει
 να λιάσουν γι' άλλη μια φορά τα φυραμένα μέλη τους
 τίποτα, κανένας στόλος δεν πρόκειται να 'ρθεί
 ούτε κι οι φήμες για προδοσία επιβεβαιώνονται
 μένουν τ' απομεινάρια από γαλέρες κι αντιτορπιλικά
 στο κλειστό μουσείο κι οι ναύτες επιδειχτικά περαστικοί
 από το παλιό λιμάνι που όλο το κλείνει η άμμος
 δεν μπορείς άλλο να αιτιάσαι γενικές συνθήκες
 ηλικίες, δόγματα, ομολογίες πίστεως, στρατεύσεις
 άλλωστε το πιο άθραυστο ατσάλι το δένουμε μονάχοι
 δίχως μια τέτοια ιδέα αποκλείεται να επιβιώσω
 μου δίνει τη συνοχή που αναζητάω στην τέλεια σφαίρα
 αλλιώς διαλύομαι σε διάπυρη στιγμιαία σκόνη
 σκορπίζομαι σε πάθη που δεν προφταίνω να υποπτευθώ
 σε δηλητηριασμένα δώρα που ονειρεύτηκα να προσφέρω
 όμως το πλοίο συνεχίζει το έκτακτο δρομολόγιό του
 μες στο σκοτάδι που τώρα καταβροχθίζει τα βουνά

* Από τη Συλλογή «Παραμορφώσεις», Διάττων, 1989, σ.σ. 36 - 37.

τα δάχτυλά σου ξεχωρίζουν όπως λιγνές γραμμές φωτός
δείχνοντας την ανταύγεια μιας πόλης που επιμένει
ενώ κάποιοι επιβάτες δίπλα λένε La Canea, La Canea.

ΤΟ ΑΝΤΙΜΕΤΑΞΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ ΤΩΝ ΧΑΝΙΩΝ ΚΑΙ Η ΜΑΧΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ*

Κυρίες και κύριοι,

Σκοπός της ομιλίας μου σήμερα με θέμα «Το αντιμεταξικό κίνημα των Χανίων και η μάχη της Κρήτης» είναι η απότιση φόρου τιμής σ' αυτούς που αγωνίστηκαν για την υπεράσπιση του υπέρτατου αγαθού της Ελευθερίας στο νησί.

Θεωρώ μεγάλη μου τιμή την ανάθεση της ομιλίας και ευχαριστώ τους οργανωτές της σημερινής εκδήλωσης. Πιστεύω ότι είναι εξαιρετικά δύσκολο να αποτιμήσει κάποιος γεγονότα, τα οποία δεν έζησε, και κινδυνεύει να αδικήσει τους ήρωες, τόσο τους νεκρούς, που ως μνήμες συνεχίζουν να συνοδεύουν το «ιστορικό γίνεσθαι», όσο και τους ζωντανούς, οι οποίοι με την παρουσία τους μπορούν να καταλογίσουν άγνοια, άδικη κρίση, μη αντικειμενική τοποθέτηση και άμετρο λόγο στον ομιλητή. Με τη συναίσθηση αυτών των δυσκολιών προσέρχομαι στο βήμα, ύστερα από μια προσπάθεια προσέγγισης των μαρτυριών, τόσο των ιστορικών, όσο και εκείνων που η λαϊκή μούσα προσκομίζει για τα ίδια τα γεγονότα.

Και πριν ακόμη να εισέλθω στην παρουσίαση των γεγονότων και των σχετικών μαρτυριών, θα επιθυμούσα να αναφερθώ στην επισήμανση που έχει κάνει ο αείμνηστος Ν. Σβορώνος για τη Νεοελληνική Ιστορία, λέγοντας: «Εκείνο που διέπει ολόκληρη τη Νεοελληνική Ιστορία είναι ο αντιστασιακός χαρακτήρας της».

Αυτή η «αντίσταση» στην ιστορία του Νέου Ελληνισμού είναι η

* Διάλεξη που δόθηκε στις 18/5/1991 στο Πνευματικό Κέντρο της Ι. Μητρόπολης Κυδωνίας και Αποκορώνου για τον εορτασμό των πενήντα χρόνων από τη Μάχη της Κρήτης, οργανωμένη από την Ιστορική, Λαογραφική και Αρχαιολογική Εταιρεία Κρήτης και την Ένωση Πνευματικών Δημιουργών Χανίων.

προσπάθεια του ελληνικού λαού να διαφυλάξει ή να παλαίψει για να ανακτήσει την ελευθερία του και μέσω - μόνον - αυτής να διατηρήσει και την υπόστασή του αλώβητη.

Θα γινόταν κανείς κοινότοπος και θα κινδύνευε να θεωρηθεί σωβινιστής, αν θα ανέφερε πως από τα πρώτα κιόλας ελληνικά γραπτά μνημεία η λέξη Ελευθερία συνοδεύει το Γένος μας. Στις πινακίδες της Γραμμικής Β' που βρέθηκαν στην Κρήτη και Πύλο εμφανίζονται οι λέξεις E - RE - U - TE - RO (ελεύθερος) και E - RE - U - TE - RO - SE (ελευθερώσαι).

Πώς λοιπόν να μη διέπει ολόκληρη την Ιστορία μας ένας αντιστασιακός χαρακτήρας κι ένας έρωτας Ελευθερίας;

Αυτή η αντίσταση έχει στο Νέο Ελληνισμό δύο μορφές. Μια, που έχει τη μορφή προσαρμογής με τη δημιουργία οργάνων συντήρησης (με την αμφίσημη σημασία του όρου) όπως είναι η ΕΚΚΛΗΣΙΑ και οι ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ, και μια δεύτερη δυναμική: Άτομο ή ομάδες, αναλαμβάνοντας πρωτοβουλίες επαναστατικού χαρακτήρα, οργανώνουν κινήματα, καταφέρουν κτυπήματα στον εχθρό, τα οποία, αν δεν τον καταβάλλουν, τουλάχιστον προξενώντας του συνεχή φθορά, δεν τον αφήνουν να εφυσχάζεται.

Προτού περάσω στο θέμα της ομιλίας μου για το κίνημα των Χανίων και τη σχέση του προς τη Μάχη της Κρήτης και αναφερθώ στη σειρά των γεγονότων, θεωρώ ότι είναι απαραίτητο να δούμε ποια ήταν η αντίδραση στη δικτατορία του Μεταξά, προκειμένου να εκτιμηθεί σωστότερο το τόλμημα της 29ης Ιουλίου 1938.

Όπως ήταν φυσικό, η αντίδραση αυτή καθορίστηκε από την ίδια τη μορφή του καθεστώτος αφενός και από τους αρχικούς αντιπάλους του Μεταξά αφετέρου. Ο λαός στα πλαίσια που του επέτρεπαν οι συνθήκες, αλλά και στο βαθμό της πολιτικοποίησής του - περιορισμένης ή και ανύπαρκτης - αντιμετώπισε το νέο καθεστώς στον τομέα τουλάχιστον της προπαγάνδας και της ιδεολογίας που κήρυσσε τη δημιουργία του Γ' Ελληνισμού - σαν πως να μην είχε ο Ελληνισμός μιαν αδιάσπαστη συνέχεια και σαν να μην ήξερε μέσα από το σχήμα παράδοση - πρόοδος - ανατροφοδότηση να αυτορυθμίζεται, με ειρωνεία και σχεπτικισμό. Προοδευτικά,

όταν μάλιστα ο κλοιός της αστυνόμευσης έγινε περισσότερο αισθητός, προχώρησε στη δυσφορία και την εχθρότητα.

Οι παρωδίες των ύμνων της 4ης Αυγούστου, τα ανέκδοτα, οι φήμες περί σκανδάλων και επικειμένων πολιτικών εξελίξεων, αποτέλεσαν ένα σύνολο που, οπωσδήποτε, αν δε χαρακτηρίζεται ως αντίσταση, ήταν όμως μια αντίδραση και αρνητική στάση απέναντι στο καθεστώς.

Οι κυριότεροι όμως δυναμικοί εχθροί της δικτατορίας υπήρξαν τα πολιτικά κόμματα και οι κομμουνιστές. Για τον αστικό πολιτικό κόσμο η πράξη της 4ης Αυγούστου ήταν ένας αιφνιδιασμός και μάλιστα στη στιγμή που οι εκπρόσωποι των ισχυρότερων κομμάτων είχαν έλθει σε μια κάποια συμφωνία, προκειμένου να επιλυθούν τα προβλήματα που τους χώριζαν και, προπάντων, το θέμα των αποτάκτων αξιωματικών. Η απομάκρυνσή τους είχε δημιουργήσει αφενός μια αντίληψη πραγμάτων και ένα καθεστώς μονοκομματισμού στο στράτευμα και αφετέρου το είχε στερήσει από αξία και έμπειρα στελέχη. Η παγίωση αυτής της κατάστασης ως το 1940 θα γίνει αφορμή πολλών συγκρούσεων και αντιπαραθέσεων με ολέθριες συνέπειες.

Ο Μεταξάς, ευθύς μετά την 4η Αυγούστου, αρνήθηκε κατηγορηματικά να ασχοληθεί με το θέμα των αποτάκτων. Οι προσπάθειες του Σοφοκλή Βενιζέλου τον Ιούλιο του 1936, λίγο πριν την επιβολή της δικτατορίας, έμειναν χωρίς αποτέλεσμα.

Η πρώτη αντίδραση από μέρους των πολιτικών απέναντι στη δικτατορία του Μεταξά ήταν το διάβημα διαμαρτυρίας των φιλελευθέρων στα τέλη Δεκεμβρίου του 1936. Το υπόμνημα Σοφούλη απέκρουε τους ισχυρισμούς του Μεταξά περί κομμουνιστικού κινδύνου και υποστήριζε ότι η δικτατορία δεν ευρίσκει μια δικαίωση. Διαμαρτύρεται έντονα για τις προπαγανδιστικές επιθέσεις της δικτατορίας κατά του πολιτικού κόσμου. Απευθύνει έκκληση στο Γεώργιο να τερματίσει τη δικτατορία και να επαναφέρει τη χώρα στη συνταγματική νομιμότητα.

Χρειάστηκαν ακόμη 5 μήνες (15 Μαΐου 1937) για να υποβληθεί από μέρους όλων των κομμάτων ένα δεύτερο Υπόμνημα «επί κοινού προγράμ

ματος», όπως χαρακτηρίζεται, και το οποίο διακρίνεται για τη στενή συντηρητικότητα και τη σχεδόν αυταρχικότητά του. Βασικές αρχές του ήταν:

- Ο βασιλιάς έχει δικαίωμα να διαλύει τη βουλή και να αρνείται την κύρωση νόμων.
- Καθίσταται ρυθμιστικός παράγοντας στις ένοπλες δυνάμεις.
- Η διάρκεια συνόδου της βουλής περιορίζεται σε 3 - 4 μήνες.
- Τον υπόλοιπο χρόνο η Κυβέρνηση θα εκδίδει Νομοθετικά Διατάγματα.
- Ζήτημα εμπιστοσύνης προς την Κυβέρνηση θα μπορούσε να τεθεί μόνο μια φορά κατά την όλη βουλευτική περίοδο.
- Περιορίζεται η ελευθερία του τύπου.
- Απαγορεύονται οι απεργίες και καθιερώνεται η υποχρεωτική διαιτησία.
- Τέλος, τίθενται εκτός νόμου ο κομμουνισμός και ο φασισμός.

Δε γνωρίζουμε τις διαθέσεις του Γεωργίου, ο οποίος φυσικά δεν προέβη σε καμιά ενέργεια. Πρέπει όμως να βρισκόταν σε πολύ δύσκολη θέση απέναντι στους ξένους. Δεδομένης μάλιστα της αγγλόφιλης στάσης του, οπωσδήποτε δε θα έβλεπε με ευχαρίστηση τα αντιμεταξικά άρθρα να κατακλύζουν τις αγγλικές εφημερίδες. Κινδύνευε, ίσως, να χαρακτηριστεί για φιλοφασιστικά αισθήματα, αφού στήριζε το Μεταξά, του οποίου η γερμανόφιλη στάση και οι στενές σχέσεις προς το χιτλερικό καθεστώς ήταν γνωστά.

Μια έκφραση της απaréσκειας - γιατί για απaréσκεια πρόκειται - προς τη συνεχιζόμενη εκτροπή από τα συνταγματικά πλαίσια βλέπομε στο τηλεγράφημα που στέλνει στο Μεταξά την πρώτη επέτειο της 4ης Αυγούστου από την Κέρκυρα: Γράφει:

«Πρόεδρον Κυβερνήσεως Μεταξά, Αθήνα.

Αναμνηνησκόμενος σήμερον τον μέγαν και άμεσον κίνδυνον, όστις προ έτους ηπειλει την φιλάτην πατρίδα και όστις ηνάγκασεν εις λήψιν των εκτάκτων, ως δε ελπίζω προσωρινών μέτρων, δι ών εδέησε να αντι

μετωπισθή, απευθύνω υμίν μετά βαθείας συγκινήσεως τας εγκαρδίας μου ευχαριστίας και ειλικρινή συγχαρητήρια δια την σύντομον και επιτυχή προσπάθειαν, ην η υπό την υμετέραν προεδρείαν κυβέρνησίς μου κατέβαλε προς αποτροπήν απειλήσαντος δυσεπανορθώτου κακού. Εύχομαι δε όπως το επί της υμετέρας πρωθυπουργίας συντελεσθέν γόνιμον έργον επιτρέψει ταχέως την εν ομονοία σύμπραξιν πάντων υπέρ της κοινής ευημερίας».

Το τηλεγράφημα ήταν το πρώτο και μοναδικό που του απέστειλε ο Γεώργιος. Στις 4/8/38 σημειώνει μελαγχολικά και λακωνικά στο ημερολόγιό του ο Μεταξάς:

«Έως βράδυ καμμιά είδησις από Κέρκυραν».

Το τηλεγράφημα καθώς και η ανάλογη απάντηση του Μεταξά φυσικά δε δημοσιεύθηκαν στις εφημερίδες. Θα φαινόταν και στην κοινή γνώμη η διάσταση των «δύο δικτατόρων», όπως εύστοχα τους ονομάζει ο Heinrich Richter, και η απήχηση στο εξωτερικό θα ήταν μεγάλη, αφού η Αγγλία δεν ήταν ακόμη (στα 1937) πεπεισμένη για τις «αγγλόφιλες» διαθέσεις του «γερμανοτραφούς» Μεταξά, παρ' όλες τις προσπάθειες που κατέβαλλε ο τελευταίος. Και το τονίζω αυτό, γιατί, ήδη από το 1936, το βαρομετρικό χαμηλό δείχνει αναπόφευκτη την άφιξη της καταιγίδας του πολέμου: Ο Ludendorff τον σαλπίζει σαν άγγελος της Αποκαλύψεως στο «Ολοκληρωτικός πόλεμος» με τις φράσεις:

«Ο πόλεμος είναι αναπόφευκτος, σαν ανάγκη της φύσης. Θα είναι και πρέπει να είναι απάνθρωπος. Δεν θα υπάρξει κήρυξις πολέμου. Θα πάρει τη μορφή θρησκευτικού πολέμου».

Και η Αγγλία ενδιαφέρεται για τη στάση της Ελλάδας, αφού η Ιταλία με την ανάσταση του μύθου του Imperium Romanum και του Mare nostrum θα διεκδικήσει την κυριαρχία στη Μεσόγειο, η δε Γερμανία με σημαία το μύθο του εκλεκτού λαού είναι περισσότερο επικίνδυνη, από όσο ήταν στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Ο πόλεμός της θα είναι πόλεμος φανατισμένων, πόλεμος τυφλών, πόλεμος απανθρώπων, πόλεμος εξόντω

σης.

Το 1938 είναι ο χρόνος που η δικτατορία αρχίζει περισσότερο να δείχνει το σκληρό της πρόσωπο. Η πρόκληση που αντιμετώπισε το καθεστώς από τον Ιανουάριο το κάνει να εντείνει τα μέτρα παρακολούθησης και να αρχίσει εκτοπίσεις ηγετικών στελεχών των κομμάτων.

Οι πολιτικοί Θεοτόκης, Σοφούλης, Καφαντάρης, κυκλοφορούν κοινή προκήρυξη σε χιλιάδες αντίτυπα. Αποτέλεσμα αυτής της κίνησης ήταν η εκτόπιση και των τριών. Είχε ήδη προηγηθεί η εξορία του Π. Κανελλόπουλου. Ακολούθησε την ίδια τύχη ο Γ. Παπανδρέου και ο Σπ. Μερκούρης.

Η συμβολή του Κομμουνιστικού Κόμματος στον αντιδικτατορικό αγώνα είναι μεγάλη. Αν και δεν αιφνιδιάστηκε από την επιβολή της δικτατορίας, ήταν όμως το ίδιο απροετοίμαστο, όπως και τα άλλα πολιτικά κόμματα, να αντιδράσει άμεσα. Ο μηχανισμός όμως τον οποίο διέθετε, δοκιμασμένος σε μακρά περίοδο διωγμών, γρήγορα προσαρμόστηκε και δραστηριοποιήθηκε μέσα στη νέα κατάσταση.

Αποδυναμωμένο όμως από σημαντικά στελέχη, εξαιτίας του ότι βρέθηκε πρώτο στο στόχαστρο του Μεταξά, δεν μπορούσε να κινηθεί με μεγάλη ευχέρεια.

Οι στόχοι που έθεσε ήταν ο αγώνας κατά του φασισμού, όπως είχε αποφασισθεί στη νέα πολιτική που χαράχτηκε στο 7ο συνέδριο της Κομμουνιστικής Διεθνούς, η απαγκίστρωση από τον προηγούμενο άκρατο δογματισμό και η συνεννόηση και συνεργασία με τα προοδευτικά αστικά κόμματα.

Η συμμετοχή του ΚΚΕ στον αγώνα έδωσε έμφαση στην πάλη μέσω του εντύπου καθώς και στη συνεργασία σε δυναμικές ενέργειες, όπως στην περίπτωση του κινήματος των Χανίων. Η συγκρότηση του Αντιδικτατορικού Μετώπου Νέων στις αρχές του 1937 έδωσε με τον παράνομο τύπο πολύ σημαντικά αποτελέσματα. Οι διώξεις όμως του Μεταξά έγιναν συγχρόνως προς όλες τις κατευθύνσεις.

Δραματική ήταν η περίπτωση του Α. Μιχαλακόπουλου. Ο διακεκριμένος και σεμνός πολιτικός, βαριά άρρωστος, εξορίστηκε στην Πάρο,

το Φεβρουάριο. Σε ένα μήνα μεταφέρθηκε με βαριά πνευμονία στον Ευαγγελισμό, όπου και πέθανε. Η κηδεία του στάθηκε αφορμή να δείξει ο λαός της Αθήνας με την πάνδημη παρουσία του τα αισθήματα που έτρεφε για το φασιστικό καθεστώς. Ένα σιωπηλό πλήθος συνόδεψε το μάρτυρα πολιτικό στον τάφο του. Ο Γ. Σεφέρης αποτυπώνει αυτή τη βαριά σιωπή και την απώλεια στο ποίημα του «Τελευταία μέρα»:

«Χαμήλωνε το φως πάνω από τη συννεφιασμένη μέρα κανείς δεν αποφασίζει.

Την άλλη μέρα δε θα μας έμενε τίποτε.

Όλα παραδομένα μήτε τα χέρια μας

κι οι γυναίκες μας ξενοδουλεύοντας στα κεφαλόβρυστα

και τα παιδιά μας στα λατομεία».

Το ίδιο πλήθος, μερικές δεκαετίες αργότερα, θα συνοδέψει με την ίδια σιωπή στη στεγνή κατοικία τον ίδιο το Γεώργιο Σεφέρη.

Αυτή η σιωπή σκιάζει το δικτάτορα. Γράφει στις 19/2/1938 στο ημερολόγιό του:

«Ησύχασαν όλοι πλέον. Έπαυσαν οι διαδόσεις και κάθε αντίδρασις. Όλα, δισταγμοί, αμφιβολίες, σκεπτικισμοί εξέλιπαν. Τόση σημασία είχε η επίδειξις δυνάμεως. Αλλά Σοφούλης και Παπανδρέου θέλουν να εξακολουθήσουν, έβγαλαν σήμερα μιαν απάντησιν υβριστικήν. Λοιπόν Παπανδρέου εστάλη μακρινά και Μερκούρης. Ησυχία απόλυτος, τόση που με ανησυχεί. Έτσι είναι η ησυχία».

Δίκιο είχε βέβαια. Γιατί αυτή την ησυχία, η οποία δεν εσχίαζε μόνο την Ελλάδα αλλά σκοτεινίαζε ολόκληρη την Ευρώπη με τα νέφη του φασισμού, ήρθε να σπάσει το κίνημα των Χανίων.

Δεν τιμάται εδώ και δεν αποτιμάται το αποτέλεσμα. Οι γενναίες ψυχές και πράξεις δε ζυγιάζονται ούτε μετριούνται. Οι γενναίες ψυχές

και πράξεις ΥΠΑΡΧΟΥΝ.

Είναι οδοδείχτες ελευθερίας για τους επιγιγνομένους. Η Κρήτη είναι γεμάτη από τέτοιους οδοδείχτες χτισμένους σε σειρά αιώνων. Ένας τέτοιος οδοδείχτης ελευθερίας είναι το κίνημα των Χανίων. Όχι μόνο για την Ελλάδα, μα για ολόκληρη την Ευρώπη. Έσπασε τη σιωπή που τόσο ανησυχούσε το Μεταξά. Για το σπάσιμο αυτής της σιωπής, το οποίο γίνεται τα ξημερώματα της 29 Ιουλίου 1938, η προετοιμασία ξεκίνησε ήδη νωρίτερα.

Στην Αθήνα έχει δημιουργηθεί μια Κεντρική Επιτροπή Αγώνα απ' όλα τα κόμματα και τις δημοκρατικές οργανώσεις, με παράλληλη συνεργασία στρατιωτικών παραγόντων.

Ο Heinz Richter στο έργο του: *Griechenland zwischen Revolution und Konterrevolution* (1936 - 46) (μετάφρ. στα Ελληνικά: "1936 - 1946: δύο επαναστάσεις και αντεπαναστάσεις στην Ελλάδα") αναφέρει πως όλη η προσπάθεια κατευθυνόταν από Επιτροπή στο Παρίσι με πρώτο Πρόεδρο το Ν. Πλαστήρα. Πρόεδροι αυτής της Επιτροπής διετέλεσαν ακόμη οι Σ. Βενιζέλος, Αγαμέμνων Σλήμαν και Κομνηνός Πυρομάγλου.

Αντίθετα, άλλοι ιστορικοί αναφέρουν ως πρωτεργάτες του κινήματος τον Εμμ. Τσουδερό, Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος τότε, τον Περικλή Αργυρόπουλο και τον Αριστομένη Μητσοτάκη.

Ο Χατζηαγγελής στο βιβλίο του «το Αντιδικτατορικό κίνημα της Κρήτης» αναφέρει μόνο Κεντρική Επιτροπή του Αγώνα, χωρίς να κατονομάζει αρχηγούς. Μαρτυρία του Πολυχρ. Πολυχρονίδη, καταγεγραμμένη από τον Χ'αγγελή στο βιβλίο του, αναφέρει ότι είχε μεν επιλεγεί η Κρήτη, το «άπιστο νησί», ως το ισχυρότερο οχυρό αντιμεταξικού αγώνα, έπρεπε όμως, σύμφωνα με τη γνώμη του Σοφούλη, να κινηθεί μόνο σε μια συντονισμένη πανελλήνια κίνηση, ακριβώς για να μην αποδυναμωθεί.

Για τις ανησυχίες του Σοφούλη γράφει σχετικά ο Φοίβος Γρηγοριάδης: «Ο Γέρος (ενν. ο Σοφούλης) δεν θέλει να χαρακτηρίσει το κρητικό δημοκρατικό δυναμικό. Άλλοι όμως το χαρακτηρίζουν. Κάτι να γίνει, κάτι να ακουστεί και ύστερα ας γίνει ό,τι γίνεται». Στα Χανιά αντίθετα κατεβαίνοντας το Πάσχα του 1938 ο Αριστομένης Μητσοτάκης έφερε μαζί το

πνεύμα αισιοδοξίας και τόλμης. Αντίθετα από το Σοφούλη, πίστευε πως το ξεκίνημα στην Κρήτη θα πυροδοτούσε κι άλλες εξεγέρσεις στα άλλα διαμερίσματα.

Η πρώτη του επαφή είναι με τους τοπικούς παράγοντες των κομμάτων και τις οργανώσεις. Από τη «Φιλική Εταιρεία» συναντιέται με τον Χατζηαγγελή, ο οποίος και μας διέσωσε λεπτομέρειες από τη συνάντηση.

Ο Μητσοτάκης όμως, κάτω από την απειλή της Ασφάλειας, που γνώριζε τις δραστηριότητές του, αναγκάζεται να φύγει πάλι για την Αθήνα. Επιστρέφει πίσω στα Χανιά τα μέσα Ιουλίου.

Στις 19/7 έχει μια συνάντηση με το Γιάννη Μουντάκη και τον Χατζηαγγελή. Ο τελευταίος αναλαμβάνει να ενημερώσει το στρατηγό Μάντακα συναντώντας τον στον Ομαλό για το κίνημα και να συμφωνήσει για τη συμμετοχή του. Ο Μάντακας είναι που θα αναλάβει Στρατιωτικός Διοικητής, όταν έρθει η ώρα, ενώ Διοικητής του 14ου Συντάγματος ο Στρατηγός Καφάτος.

Η 28η Ιουλίου είναι ημέρα πυρετού. Η σύναξη των στελεχών του κινήματος γίνεται στο ιατρείο του Γιάννη Μουντάκη, για τον καταμερισμό των τομέων δράσης καθενός. Εδώ διαπιστώνεται, βέβαια, πως η τελική συνεννόηση δεν έγινε σε επίπεδο σχολαστικής επιτελικής δουλειάς. Και αυτό οπωσδήποτε αποτέλεσε έναν παράγοντα αρνητικό στην παραπέρα εξέλιξη των πραγμάτων. Υπάρχει βέβαια η δικαιολογία ότι εδώ δεν έχουμε να κάνουμε με επαγγελματίες στρατιωτικούς, αλλά με φλογερούς ποθητές της ελευθερίας, ψυχόρμητους Κρητικούς.

Ωστόσο, τα πράγματα κινήθηκαν στην αρχή ικανοποιητικά. Τα χωριά του Κάμπου της Κυδωνίας, οι Λάκκοι, τα Σφακιά, ο Αποκόρωνας, η Κίσαμος, πρόθυμα και ανενδοίαστα έστειλαν τους δικούς τους. Η συνάντηση ορίστηκε στο Ορφανοτροφείο. Από την πόλη και τα κοντινά χωριά αρχίζουν να συγκεντρώνονται από τα μεσάνυχτα. Τα λεωφορεία από τον Αποκόρωνα με το Στυλιανανάκη και από τα Κεραμειά με το Ρουμπαδάκη έρχονται λίγο αργότερα. Στο δρόμο μάλιστα της Σούδας έχουν την πρώτη συνάντηση με στρατιώτες.

Ακολουθεί η πρώτη σύγκρουση στο Στρατώνι, ο οποίος και καταλαμβάνεται από τους Αποκορωνιώτες και Κεραμειανούς. Τη Γενική Διοίκηση αναλαμβάνει ο Θρασ. Κλάδος με ανθρώπους του Βολουδάκη. Ο στρατηγός Μάντακας με τους Λακκιώτες κατέλαβε τα γραφεία της V Μεραρχίας, φθάνοντας με σχετική καθυστέρηση και ανέλαβε το πόστο του.

Το τηλεγραφείο ανέλαβαν οι δεκαρχίες της Φιλ. Εταιρείας με το Χατζηαγγελή. Οι κεντρικές αποθήκες πολεμικού υλικού καταλαμβάνονται και μοιράζονται περίπου 800 όπλα, αφού πολλοί είναι οι άοπλοι, ιδίως νέοι που ζητούν να πάρουν όπλο στο χέρι τους.

Οι αρχές εύκολα συνελήφθησαν. Ο Σφακιανάκης, ο Γενικός Διοικητής Ιππόλυτος, ο Διοικητής Χωροφυλακής, Άσχημα όμως επιτηρήθηκαν. Ένα δεύτερο σφάλμα τακτικής ήταν ότι τους άφησαν υπό επιτήρηση στο σπίτι τους. Η πρόσκληση για παλλαϊκή συγκέντρωση στο Συντριβάνι την 11η πρωινή έκανε πολλούς να πάνε χωρίς τα όπλα τους. Και η συγκέντρωση βέβαια παρουσίασε έναν υποτονικό χαρακτήρα. Μίλησαν ο Αριστομένης Μητσοτάκης και ο Μπακλατζής. Εξάλλου η ησυχία που επικρατούσε στο Ρέθυμνο και Ηράκλειο (δεν είχε κινηθεί ούτε ένας) μείωσαν τον ενθουσιασμό και η πρόσκληση για σύναξη και μετάβαση στο Ρέθυμνο βρήκε τους περισσότερους με κομμένα τα φτερά.

Πριν ακόμα διαλυθεί η συγκέντρωση στο Συντριβάνι, φάνηκαν δύο αεροπλάνα. Πέταξαν πάνω από την πόλη σκορπίζοντας προκηρύξεις με το μήνυμα του δικτάτορα:

Καθ' ην στιγμήν ετοιμαζόμεουν ν' αναχωρήσω εξ Αθηνών προς υπογραφήν συμφωνίας μεγίστου εθνικού συμφέροντος, ένοπλοι στασιασταί εισήλθον και κατέλαβον την πόλιν. Είμαι αποφασισμένος να πατάξω τους στασιαστές δια παντός μέσου, ίνα επιβάλω το κράτος του νόμου και να εξασφαλίσω εις τον Κρητικόν λαόν την ησυχίαν και τάξιν. Στηριζόμενος εις τα πατριωτικά αισθήματα του Κρητικού λαού και εις τα δείγματα εμπιστοσύνης που μου επέδειξε, τον προσκαλώ να απογυμνώση τους στασιαστές και να καταδείξη εις τον Ελληνικόν λαόν ότι η Κρήτη ίσταται παράλληλος και αλληλέγγυος

προς το εθνικόν σύνολον. Παντού της Ελλάδος επικρατεί απόλυτος τάξις και ησυχία. Ιωάννης Μεταξάς».

Η έκπληξη είναι οδυνηρότερη, όταν επιστρέφοντας από τη συγκέντρωση είδαν να έχει ανακαταληφθεί ο Στρατώνας και οι περίτολοι να σαρώνουν συστηματικά την πόλη.

Μέσα σ' αυτή την απρόσμενη κατάσταση η πολιτική ηγεσία αναχωρεί για τους Κάμπους. Ο στρατηγός Μάντακας συλλαμβάνεται μέσα στη Μεραρχία. Η επέμβαση όμως των γενναίων Λακκιωτών τον απελευθερώνει. Μια επιχείρηση για ανακατάληψη της Μεραρχίας είχε αποτέλεσμα τον τραυματισμό πολλών ανδρών της Χωροφυλακής και το θάνατο ενός παλκαριού, του Αλικαμπιώτη Κουρινάκη. Ήταν και ο μοναδικός νεκρός του κινήματος.

Την κήρυξη στρατιωτικού νόμου στο Νομό Χανίων ακολουθούν εκατοντάδες συλλήψεις πολιτών, οι οποίες συνεχίστηκαν τις επόμενες ημέρες. Οι συλλήψεις δε γίνονται μόνο στα Χανιά, αλλά και στην Αθήνα και Θεσσαλονίκη. Στην Αθήνα συλλαμβάνονται περισσότεροι από πεντακόσιοι.

Τα στρατοδικεία αρχίζουν το έργο τους. Από τους πρωτεργάτες οι: Μητσοτάκης, Μουντάκης, Βολουδάκης, Μπακλατζής καταδικάζονται ερήμην σε θάνατο.

Ο Μάντακας, ο Καφάτος, ο Εμμ. Μουντάκης και ο Γεωργιλαδάκης σε ισόβια.

Στους υπόλοιπους υπερδιακόσιους επιβάλλονται μικρότερες ποινές. Τους μήνες που ακολούθησαν ολόκληρη η Ελλάδα παρακολουθεί τις δίκες αυτές, καθώς και τους διωγμούς, τις συλλήψεις και εκτοπίσεις με πιασμένη την ανάσα. Το καθεστώς δεν κάνει μόνο επίδειξη δυνάμεως αλλά και βαθμού σκληρότητας.

Οι φυγόδικοι στους Κάμπους γρήγορα αναγκάστηκαν για λόγους ασφαλέστερης διαμονής να ανεβούν στις Μαδάρες. Οι σκέψεις για συνέχιση του αγώνα δεν τους έχει ακόμα εγκαταλείψει. Ελπίζουν σε ανασύνταξη και επανάληψη της προσπάθειας. Οι δυσκολίες όμως πολλαπλασιάζονται.

ζονται με την εμφάνιση αποσπασμάτων.

Οι φυγόδικοι καταλήγουν στο σπήλαιο του Καταστρωμένου. Πιο ψηλά η έρημη Μαδάρα. Για μερικές ημέρες αισθάνονται σίγουροι και ασφαλείς. Τι θα γίνει όμως μετά; Αυτό το μετά βασανίζει όλους. Η άφιξη μερικών Χανιωτών, που αρχίζουν τις εκτιμήσεις για την κατάσταση, είναι η αρχή του τέλους. Οι απεσταλμένοι είναι κομιστές προτάσεων από την Κυβέρνηση. Είναι γεγονός ότι ο Μεταξάς, όσο οι κινηματίες έμεναν στα βουνά, τόσο και ανησυχούσε. Η αποχώρησή τους, η φυγή από την Κρήτη, θα ήταν η ενδεδειγμένη λύση.

Πρέπει να έγιναν μερικές κρούσεις φυγάδευσης προς τους καταδιωκόμενους, τις οποίες αποποιήθηκαν εκείνοι, αφού σκέφτονταν τη συνέχιση του αγώνα. Για το λόγο αυτό άλλωστε μετακινήθηκαν προς το Σέλινο. Μπροστά όμως στην αρνητική στάση που δείχνουν το Ρέθυμνο και το Ηράκλειο να κινηθούν, αποφασίζεται η αναχώρηση από την Κρήτη. Το καίκι ήλθε από το Ηράκλειο, σταλμένο από το Δήμαρχο Μηνά Γεωργιάδη, με συνοδό το Μ. Μπαντουβά.

Επιβιβάστηκαν όλοι εκτός από το Μάντακα. Ο στρατηγός θα μείνει στα βουνά του. Στρείδι κολλημένο στους βράχους της Κρήτης. Κάρφος στα μάτια της Δικτατορίας. Ακόμα και μέχρι το 1940 ο Μεταξάς θέλει να τον διώξει από τα βουνά του. Εκείνος επιμένει. Με το ξέσπασμα του Αλβανικού πολέμου ζητεί να καταταγεί να πολεμήσει. Δε γίνεται δεκτός.

Το καίκι ωστόσο παίρνει τους φυγόδικους: Μητσοτάκη, Βολουδάκη, Γιάννη και Μανώλη Μουντάκη, Μπακλατζή, Χατζηαγγελή, Κοτζάμπαση, Σιμητόπουλο, Παπαδοκωσταντάκη, Μπριλάκη, Τζιγκουνάκη, για να τους βγάλει στο άλλο ηρωϊκό νησί, την Κύπρο. Κάποιοι από αυτούς δεν πρόκειται να ξαναδούν τους βράχους της Κρήτης... Η 23η Οκτωβρίου του '38 έκλεισε, με την αναχώρησή τους, το τελευταίο κεφάλαιο του κινήματος.

Ήταν μια αποτυχία; Ήταν μια νίκη;

Πενήντα τρία χρόνια αργότερα η Ιστορία καλείται να δει τα πράγματα αντικειμενικά. Ως προς τα αποτελέσματα και ως προς την πράξη αυτή καθεαυτή.

Βέβαια είπα παραπάνω πως οι ηρωϊκές ψυχές και πράξεις δε με

τριούνται. ΥΠΑΡΧΟΥΝ. Κάποια ΑΝ όμως τις κάνουν να ΥΠΑΡΧΟΥΝ ακόμα περισσότερο, τις μεγαλώνουν.

Αν λοιπόν το κίνημα είχε κρατήσει και επεκταθεί σ' όλη την Κρήτη, θα ήταν το ξεκίνημα για μια γενικότερη εξέγερση και επάνοδο στον ομαλό κοινοβουλευτικό βίο.

Δύο χρόνια αργότερα η Ελλάδα δεχόταν το μαχαίρι στα πλευρά της και το Μάιο του 1941 το νησί δοκίμαζε μια επίθεση, που για πρώτη φορά στην Ιστορία γινόταν αποκλειστικά από αέρος, και πρόβαλλε μια αντίσταση που, ομολογημένα, δεν ήταν υπολογισμένη σε κανέναν επιτελικό χάρτη.

Πώς ήταν όμως τα πράγματα στην Κρήτη κατά τις παραμονές της μεγάλης μάχης;

Το κίνημα των Χανίων στα 1938 είχε δώσει την αφορμή στο Μεταξά, ευθύς μετά την καταστολή του, να διατάξει γενικό αποπλισμό των Κρητικών, οι οποίοι, σημειωτέον, από παράδοση αιώνων διατηρούσαν - και διατηρούν - ιδιαίτερη αγάπη προς τα όπλα. Αιώνες ολόκληροι δουλείας, αλλά και ακαταδάμαστου σκληροτράχηλου πεισματικού έρωτα προς την ελευθερία, τους είχαν μάθει πως μόνο στο όπλο τους μπορούσαν να βρίσκουν επιβεβαίωση της ασφάλειάς τους.

Λίγα εξάλλου χρόνια είχαν περάσει από τη μέρα που και ο τελευταίος Τούρκος είχε πάρει πόδι από το νησί.

Τώρα το καθεστώς, με τη βοήθεια των αφοσιωμένων υπηρετών του, κατάφερε να αποπλίσσει σχεδόν τελείως τον Κρητικό λαό. Πού και πού λίγα σκουριασμένα ντουφέκια από την εποχή των επαναστάσεων παρέμειναν «κρυμμένοι θησαυροί» στα χέρια των απογόνων των αγωνιστών. Μόλις ξέσπασε η επίθεση των Γερμανών, οπλίστηκαν με οτιδήποτε θα μπορούσε να είναι όπλο. Να πώς περιγράφει ο Allan Clark μια σκηνή:

«Οπλίστηκαν μόνοι τους με τσεκούρια και με μικρά κυρτά συριακά σπαθιά. Ξετρύπωναν παλιά κυνηγετικά όπλα και τουφέκια με πέτρα,

που τα είχαν χρησιμοποιήσει ήδη στο αντάρτικο την εποχή του Βενιζέλου. Έφτιαχναν χειροβομβίδες με δυναμίτη, σκουριασμένα καρφιά και κοπανισμένο γυαλί...».

Και σχολιάζει αμέσως παρακάτω σχετικά με τη γενναιότητα και την αποτελεσματικότητά τους στη μάχη:

«Η πορεία της Ιστορίας θα ήταν διαφορετική, αν, πριν από ένα χρόνο, οι πληθυσμοί της Δύσης είχαν δείξει το ίδιο θάρρος και την ίδια αυταπάρνηση, όταν οι επιδρομείς έμπαιναν στα χωριά τους».

Και ο J. Stuart περιγράφοντας σκηνές της μάχης του Γαλατά αναφέρει:

«Πάνω από ένα ξέφωτο ανάμεσα στα δέντρα κοντά στο Γαλατά έφτασαν, τρέχοντας, πηδώντας και ορνόμενοι σαν ερυθρόδερμοι κάπου εκατό Κρήτες χωρικοί. Υπήρχαν ακόμα και γυναίκες. Ένας από αυτούς είχε κυνηγετικό όπλο και σφηνωμένο στην άκρη σαν λόγχη ένα μαχαίρι του ψωμιού με δόντια. Οι άλλοι είχαν όπλα κάθε είδους... η ομάδα όρμησε χωρίς δισταγμό και φόβο ως την κορφή του λόφου. Ο εχθρός τόβαλε στα πόδια».

Πέραν όμως από τον αποκλεισμό των Κρητικών, παραμονές του 1940, ενώ πια τα πράγματα έδειχναν ότι ο πόλεμος στα Βαλκάνια ήταν ζήτημα χρόνου, κανείς δε μερίμνησε για την οχύρωση του νησιού. Η Κρήτη, παρά την καταφανή στρατηγική σημασία της, ήταν η μόνη ανοχύρωτη περιοχή του Ελληνικού χώρου. Ο Μεταξάς είχε φροντίσει να κατασκευάσει την πολυδιαφημισμένη οχυρωματική γραμμή Ρούμελ, κατά μήκος της παραμεθορίου προς τη Βουλγαρία, η οποία δε χρησίμευσε περισσότερο από την ανάλογη γραμμή Masineau της Γαλλίας. Η Κρήτη δε διέθετε ούτε μια εγκατάσταση αντιαεροπορικής κάλυψης στα αεροδρόμιά της, ούτε ένα ναρκοπέδιο σε ευπρόσβλητες περιοχές.

Η όλη άμυνα της Κρήτης στηριζόταν ουσιαστικά στην V Μεραρχία με τρία συντάγματα πεζικού και ένα πυροβολικού.

Με την ιταλική εισβολή κι αφού πια τα πράγματα έδειχναν προς τα πού θα έκλεινε ο ζυγός, ο Μεταξάς, εγκαταλείποντας την άψογη στάση που τηρούσε προς τη Γερμανία, αποφασίζει να συνεργαστεί με τις αγγλικές δυνάμεις. Έτσι την Κρήτη αναλαμβάνουν οι Άγγλοι και η V Μεραρχία στέλνεται ολόκληρη στο μέτωπο της Αλβανίας, παρά το ότι υπήρξε η πρόταση από μέρους των Άγγλων για την παραμονή της στην Κρήτη και εξοικονόμηση δυνάμεων στα άλλα μέτωπα. Γίνεται όμως πρόταση από τον Τσώρτσιλ για το σχηματισμό μιας εφεδρικής δύναμης με βασικό πυρήνα το 1/3 της Μεραρχίας και τη συμπλήρωση από εφένδρους. Όμως η V Μεραρχία πήγε στο μέτωπο. Στη θέση της οργανώθηκε η Στρατιωτική Διοίκηση Χανίων, στην οποία υπήγαγαν τα έμπεδα Χανίων, Ρεθύμνου, Ηρακλείου. Οργανώθηκαν τρία τάγματα, που και αυτά τελικά έφυγαν για το μέτωπο, τον Ιανουάριο του 1941.

Η V Μεραρχία θα κατακοπεί στο Σεντέλι και την Τρεμπεσίνα μέσα στο σκληρό χειμώνα του '41. Όχι άδικα θα μπορούσε σήμερα ο ψύχραιμος παρατηρητής των γεγονότων να αναρωτηθεί: Ήταν έλλειψη στρατηγικής ικανότητας να λογαριάσει η μεταξική κυβέρνηση τη σημαντική θέση της Κρήτης και την προσπάθεια να κρατηθεί απάτητη ή, ναι, επανελήφθη η ίδια εκείνη ιστορία του Δαβίδ και του αξιωματικού Ουρίου;

«Τίς οίδεν τα του ανθρώπου;»

Κι αν ξανακούσουμε προσεκτικά το τραγούδι, που λιτός στη γλώσσα του και δωρικά ακατάδεκτος ο ριζίτης αφήνει να χυθεί στο σκλαβωμένο αέρα, λίγους μήνες ύστερα από τη Μάχη της Κρήτης:

*Χίτλερ, να μην το καυχηθείς πως πάτησες την Κρήτη,
ξαρμάτωτη την ήρρηκες κι ελείπαν τα παιδιά τζη...*

Θα πρέπει πίσω από την επιφανειακή δομή του κειμένου να διαβάσουμε την κρυμμένη βαθιά δομή που ερμηνεύεται από τα περικείμενα, με

εξωκειμενικά δηλ. στοιχεία, συναφή προς τα γεγονότα που προηγήθηκαν: «ξαρματωμένη» ήδη πριν τον πόλεμο και «ξαρμάτωτη» (χωρίς πρόνοια οχύρωσης) από απρονοησία και υπολογισμό.

Και το οφθαλμοφανές λάθος για την απόφαση απομάκρυνσης της V Μεραρχίας από το νησί επισημαίνεται στον προσδιορισμό χώρου στο στίχο «στα ξένα επολεμούσανε, πάνω στην Αλβανία».

Όχι βέβαια πως τα βόρεια ελληνικά σύνορα νοούνται εδώ σαν ξένη γη, αλλά κατά την έννοια ότι οικείος και επομένως αποτελεσματικός χώρος δράσης για τους Κρητικούς ήταν η Κρήτη, όπου κι έπρεπε να παραμείνουν.

Αυτή την ίδια επισήμανση που κάνει ο αναλφάβητος ίσως ριζίτης, χωρίς γνώσεις επιτελικές, επαναλαμβάνει και ο Στρατηγός Μαχάς που έγραψε:

«Εάν η V Μεραρχία Κρητών δεν μετεφέρετο εις το Ιταλικόν Μέτωπον, αλλά παρέμενεν εν Κρήτη, η κατάληψις της Νήσου υπό των Γερμανικών Δυνάμεων θα ήτο προβληματική».

Παρόμοια επαναλαμβάνει ο J. Stewart στο βιβλίο του για τη Μάχη της Κρήτης:

«Πόσο πολύτιμοι θα μπορούσαν να είναι οι άντρες της φλογερής μεραρχίας Κρητών, που γνώριζαν κάθε βράχο και κάθε κρυφή θέση κατά μήκος της ακτής.».

Ένα ακόμη γεγονός του πολέμου, που συνδέεται οπωσδήποτε άμεσα και με την τύχη του Νησιού, αλλά και με το κίνημα του '38, είναι η απόφαση του Γενικού Στρατηγείου για τη συγκρότηση πολιτιφυλακής στην Κρήτη και τη ματαίωσή της κατόπιν.

Βρισκόμαστε στο Δεκέμβριο του 1940, όταν μαίνεται ο πόλεμος στο Αλβανικό μέτωπο και η V Μεραρχία είναι στην πρώτη γραμμή πυρός. Απομένουν έξι μήνες μέχρις ότου να ξεσπάσει η επίθεση στην Κρήτη με

το σχέδιο «ΕΡΜΗΣ». Οι άνδρες έχουν σταλεί στο μέτωπο, η Κρήτη είναι ανοχύρωτη, οι Άγγλοι κινούνται σπασμωδικά να οχυρώσουν στοιχειωδώς το νησί, ο Χίτλερ υπογράφει την Οδηγία αρ. 20 του σχεδίου «ΜΑΡΙΤΣΑ» για εισβολή στην Ελλάδα και 5 μέρες αργότερα την αρ. 21 του σχεδίου «ΜΠΑΡΜΠΑΡΟΣΣΑ» για εισβολή στη Ρωσσία. Ο Μεταξάς βρίσκεται στο απόγειο της δυνάμεώς του, 11/2 μήνα, πριν ξαφνικά πεθάνει στις 29 Ιανουαρίου '41.

Αποφασίζεται η επιστράτευση των κλάσεων 1915 - 20 για δημιουργία πολιτοφυλακής με διοίκηση από εφέδρους αξιωματικούς της Χωροφυλακής. Υπολογίζεται ότι θα είχε δύναμη 3.000 ανδρών με άμεση εξάρτηση από το υφυπουργείο Ασφάλειας. Η ραγδαία όμως εξέλιξη των γεγονότων, με τον αιφνίδιο θάνατο του Μεταξά, την ανασφάλεια του διαδόχου του Κορυζή, ο οποίος τελικά θα αυτοκτονήσει στις 16 Απριλίου, η κατάσταση στο μέτωπο, καθώς και η προσπάθεια του καθεστώτος να κρατηθεί έχοντας το γενικό έλεγχο, ενόψει μάλιστα των αγγλικών πιέσεων και της στροφής του Γεωργίου προς μια ανοικτή πλέον σύμπραξη με το μέτωπο των Δυτικών, καθώς και όλο το κλίμα των Αθηνών, είχαν ως κατάληξη την απόφαση για περιορισμό της δύναμης της Πολιτιφυλακής σε 1.500 άνδρες και αργότερα την ανάκληση της διαταγής κατά το μήνα Μάρτιο.

Είναι σαφές ότι το καθεστώς, προσπαθώντας να αντεπεξέλθει απέναντι στα τόσα προβλήματα που συσσωρεύονταν, δεν ήθελε να δημιουργήσει μια ακόμα πιθανή εστία προβλημάτων εξοπλίζοντας τους Κρητικούς, έχοντας μάλιστα υπόψη τι σήμαιναν οι κλάσεις 1915 - 20, αλλά και το κίνημα του 1938.

Τα όπλα, ο ιματισμός και τα περιβραχιόνια ακόμη των πολιτοφυλάκων επεστράφησαν στην Αθήνα και στο νησί συγκροτήθηκε τυπικά πολιτοφυλακή από συνολικά 1.556 άντρες, αξιωματικούς και οπλίτες, οι οποίοι όμως ήταν ουσιαστικά άοπλοι, αφού, όπως γράφει ο Klark, υπήρχαν συνολικά 600 ντουφέκια και στον καθένα αναλογούσαν όχι περισσότερες από 3 σφαίρες. Μ' αυτές τις 3 σφαίρες θα κατέβαιναν στη μάχη...

Παρατηρώντας σήμερα τα πράγματα βλέπουμε τη σημασία που είχε το κίνημα των Χανίων για τη μάχη της Κρήτης. Έδωσε την αφορμή στο Μεταξά να αποπλίσσει και να αφήσει ανοχύρωτο το «άπιστο νησί», όπως το αποκαλούσε ο ίδιος.

Αν βέβαια το κίνημα επικρατούσε και επεκτεινόταν ευρύτερα, θα δίδοταν η δυνατότητα στη χώρα να επιστρέψει στον ομαλό κοινοβουλευτικό βίο, θα μπορούσε το ελληνικό στράτευμα, με τα κατά κοινή παραδοχή άξια επιτελικά στελέχη που είχαν αποταχθεί το 1935 και το 1936, να προχωρήσει σε μια άλλη συγκρότηση και εξοπλισμό του, έχοντας την έγκαιρη και αμέριστη συμπαράσταση των δυτικών συμμάχων.

Κι αν ακόμη η χώρα υπέκυπτε, όπως υπέκυψε, μπροστά στη γερμανική λαίλαπα, δε θα βρισκόταν μπροστά σ' ένα στράτευμα μοιρασμένο στα δύο, δε θα φτάναμε στα γεγονότα της Μ. Ανατολής και στον καταστρεπτικό εμφύλιο.

Κι αν όμως δεν επεκράτησε, πρώτο ύψωσε κραυγή διαμαρτυρίας σε μια ολόκληρη Ευρώπη καταπτοημένη, στην οποία επιχειρήσεις, όπως οι απόπειρες κατά του Hitler στο Βερολίνο, η προσπάθεια των αδελφών Scholl στο Μόναχο, φαντάζουν σαν μοναχικές απόπειρες ατόμων.

Κι αν δεν επεκράτησε, όμως κράτησε άγρυπνες τις ψυχές, έτοιμες για το μεγάλο πόλεμο. Έδειξε πως ήταν μια πράξη ηρωική. Και οι ηρωικές πράξεις δεν αποτιμούνται από τα αποτελέσματα, αλλά από την προσήλωση στα ιδανικά της ανθρωπιάς κι ελευθερίας.

Μιας ανθρωπιάς και μιας ελευθερίας που δε θα μπαίνει μέσα στα καλούπια της καρτεσιανής λογικής και του στεγνού συμφέροντος. Μιας ανθρωπιάς και μιας ελευθερίας που την έχουμε στον αιώνα της τεχνολογίας και της αξιοποίησης και ανάπτυξης των πάντων τόσο πολύ ανάγκη, όσο ποτέ άλλοτε.

Κυρίες και Κύριοι,

Αν η Ιστορία του Θερβάντες έδωσε το μυθιστορηματικό πρόσωπο του ιδαλγού Δον Κιχώτη καβάλα στο κοκαλιάρικο άλογο να μάχεται τους

ανεμόμυλους δίπλα στον ταπεινόψυχο και κοιλιόδουλο Σάντσο, η Κρήτη κάθε φορά «που χαμηλώνει ο ουρανός και πέφτει κατσιφάρα», δίδει το δικό της Δον Κιχώτη: τον Καπετάν Μιχάλη. Καβάλα στη φοράδα του με σφιχτοδεμένα στο κεφαλομάντηλο τα κορακάτα του μαλλιά και το μαχαίρι στα δόντια χύνεται να πολεμήσει το ανεμόχολο.

Δεν τον νοιάζει αν θα νικήσει ή θα σκοτωθεί. Πολεμά.

Στα πρόσωπα των αγωνιστών του κινήματος των Χανίων του 1938 και της Μάχης της Κρήτης του 1941, ζώντων και τεθνεώτων, βλέπουμε να πορεύεται και να μάχεται η μορφή του Καπετάν Μιχάλη. Αυτής της μορφής τιμούμε την πράξη και κρατούμε την παρακαταθήκη.

Η Ιστορία - σε καιρούς ειρηνικούς αλλά διαφορετικά επικίνδυνους - μας είναι σήμερα απαραίτητη.

Στην αυριανή Ευρώπη, αν η Ελλάδα επιθυμεί να ζήσει ως ύπαρξη και όχι ως μνήμη, πρέπει - όχι οφείλει - να θυμάται την Ιστορία της.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Μ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΗΣ

ΜΗΝΥΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗ ΜΑΧΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

Οι ιστορικοί απεχθάνονται τη ρητορεία.

Η ρητορεία θολώνει τα γεγονότα, τα παραποιεί και τα διαστρέφει, και τελικά, αντί να τα εξαίρει, τα ευτελίζει και τα εκμηδενίζει. Καλεσμένος από πολύ μακριά να μιλήσω για το νόημα της μεγάλης θυσίας, για το νόημα της Μάχης της Κρήτης, θα προσπαθήσω, στο σημερινό πανηγυρικό εορτασμό, να σταθώ στις ιστορικές πραγματικότητες του μεγάλου αυτού ιστορικού γεγονότος, απαλλαγμένου από παραμορφωτικές ρητορείες, και να αντλήσω από το νόημά του διδάγματα χρήσιμα και, προπαντός, επί-καιρα.

Για να ερμηνευθεί και να κατανοηθεί καλύτερα η κρητική συμμετοχή στη Μάχη της Κρήτης, είναι απαραίτητη μια σύντομη αναδρομή στην ιστορία του νησιού. Η Κρήτη είχε την ίδια ταραχώδη ιστορία όπως και οι άλλες μεγαλόνησοι της Μεσογείου, η Κύπρος και η Σικελία.

Κύματα κατακτητών το ένα μετά το άλλο πέρασαν από όλα τα μεγάλα αυτά νησιά και λίγο πολύ άφησαν ανεξίτηλα τα ίχνη τους. Η Κρήτη, νησί ελληνικό από το τέλος ήδη της προϊστορικής εποχής, ήταν υπόδουλη σε κατακτητές στα 700 και τα 1000 τελευταία χρόνια της ιστορίας της.

Το κείμενο αυτό εκφωνήθηκε στο θέατρο της Ανατολικής Τάφρου στα Χανιά, στις 24 Μαΐου 1991, στη βραδιά: «Το Νόημα της Μεγάλης Θυσίας». Με το κείμενο αυτό εκπροσωπήθηκε η Ελλάδα στις εκδηλώσεις για τα πενήντα χρόνια από τη Μάχη της Κρήτης. Το κείμενο διανεμήθηκε σε φωτοτυπία. Στην ίδια βραδιά μίλησαν: από μέρους της Μεγάλης Βρετανίας ο Πάτρικ Λη Φέρμορ, από μέρους της Αυστραλίας ο Υποστράτηγος Allan Charles Murchison και από μέρους της Νέας Ζηλανδίας ο πρωθυερέας Henry Ivor Hopkins. Οι δυο τελευταίοι δε μοίρασαν το χειρόγραφό τους.

Παρουσιαστής του προγράμματος της βραδιάς ήταν ο Σταμάτης Αποστολάκης, δάσκαλος και λαογράφος.

Προπύργιο στο νότιο άκρο του Ελληνισμού, στο σταυροδρόμι τριών ηπείρων, είχε γεωπολιτική θέση ιδιαίτερα ευαίσθητη και ήταν επόμενο να προσελκύσει τις κατακτητικές βλέψεις των μεγάλων δυνάμεων που ήθελαν να ελέγχουν την ανατολική Μεσόγειο. Η γεωπολιτική αυτή σημασία της προσδιόρισε και την πορεία της στη διαδρομή της ιστορίας, διαφοροποιώντας την από την ιστορική πορεία άλλων ελληνικών περιοχών αλλά και άλλων μεσογειακών νησιών και διαμορφώνοντας συγκεκριμένες ιδιομορφίες. Η κυριότερη από τις ιδιομορφίες αυτές ήταν, και εξακολουθεί να είναι, η ανυπότακτη φύση των κατοίκων της.

Η κρητική ιστορία είναι μια ατελεύτητη αντίσταση του Κρητικού λαού εναντίον των κατά καιρούς κατακτητών του, μια σειρά απελπισμένων αγώνων, αξιοθαύμαστων γιατί, όπως και στη Μάχη της Κρήτης, οι αγώνες αυτοί δεν είχαν καμιά πιθανότητα επιτυχίας, καθώς στρέφονταν εναντίον δυνάμεων ασύγκριτα υπέρτερων. Κανένα άλλο νησί της Μεσογείου, καμιά κατακτημένη ελληνική ή άλλη, απ' όσο ξέρω, όπου γης περιοχή δεν έχουν να επιδείξουν περγαμηνές τόσο πολλών και τόσο σκληρών αγώνων. Και ηττημένοι όμως οι Κρητικοί διατηρούσαν μέσα τους μια ηθική αντίσταση εξίσου αγωνιστική και ανυποχώρητη, την αντίσταση που διαφύλαγε άθικτο και αταλάντευτο τον ελληνισμό τους. Η Κρήτη ήταν η τελευταία ελληνική περιοχή που κατακτήθηκε από τους Ρωμαίους ύστερα από ηρωικότατη αλλά καταδικασμένη σε αποτυχία αντίσταση. Στη διάρκεια της βενετοκρατίας ως τις αρχές του 16ου αιώνα, επί τρεις και παραπάνω αιώνες, οι Κρητικοί ήταν ξεσηκωμένοι εναντίον των κατακτητών τους. Γνωρίζουμε έξι μείζονες εξεγέρσεις και περισσότερες άλλες μικρότερες, ακόμη και μετά την Άλωση της Πόλης, όταν δηλαδή και η τελευταία αμυδρή ελπίδα για έξωθεν βοήθεια και για εθνική αποκατάσταση είχε χαθεί. Και κατά την τουρκοκρατία, μετά το μούδιασμα του πρώτου αιώνα, οι εξεγέρσεις εναντίον των κατακτητών, το ίδιο απελπισμένες και αδιέξοδες, διαδέχονταν η μια την άλλη, και πριν από την ίδρυση του Ελληνικού Κράτους, που έκτοτε αποτέλεσε το σταθερό σημείο αναφοράς, το όνειρο της εθνικής ολοκλήρωσης για τους Κρητικούς. Το ότι τελικά πέτυχαν την πολυπόθητη ένωση με την Ελλάδα αποτελεί την επιβράβευση - επιτέλους - τόσων και

τόσων αγώνων ύστερα από επτά αιώνες ανελευθερίας και ασυμβίβαστης υποταγής.

Η Μάχη της Κρήτης είχε λοιπόν ένδοξες καταβολές: ήταν μια ανάμεσα στις πολλές εκφάνσεις της αγωνιστικότητας και της αγάπης για την ελευθερία που η ίδια τους η ιστορία είχε σφυρηλατήσει στον ψυχισμό των Κρητικών.

Ποιες όμως ήταν οι πραγματικότητες της Μάχης της Κρήτης απογυμνωμένες από το θρύλο και την υπερβολή που συνήθως τις περιβάλλουν; Η Μάχη της Κρήτης ολοκληρώθηκε σε ένδεκα μέρες, από τις 20 Μαΐου ως την 1η Ιουνίου του 1941, κράτησε όμως ουσιαστικά μόνο 5. Τα μέτωπα της μάχης ήταν τέσσερα: στα Χανιά, στο Μάλεμε, στο Ρέθυμνο και στο Ηράκλειο. Στα πεδία της μάχης είχαν παραταχθεί 30 περίπου χιλιάδες συμμαχικών δυνάμεων.

Τις συμμαχικές δυνάμεις τις αποτελούσαν κυρίως Αυστραλοί και Νεοζηλανδοί, που είχαν αποβιβαστεί έναν περίπου μήνα νωρίτερα (από τις 25 ως τις 28 Απριλίου οι περισσότεροι) προερχόμενοι από την Ελλάδα ύστερα από την ταχύτατη γερμανική προέλαση προς νότον, που είχε ως αποτέλεσμα την εσπευσμένη εκκένωση και τη μεταφορά του συμμαχικού εκστρατευτικού σώματος στην Κρήτη κάτω από συνθήκες δυσμενείς και κατατλιγιστικό γερμανικό βομβαρδισμό. Νεαροί νεοσύλλεκτοι οι πιο πολλοί, χωρίς πείρα πολέμου και με πεσμένο οπωσδήποτε το ηθικό ύστερα από την άδοξη αποχώρησή τους από την ηπειρωτική Ελλάδα, αποτελούσαν παρά ταύτα μια αξιόμαχη δύναμη. Ήδη από την αρχή της αποβίβασής τους στην Κρήτη αντιμετώπισαν σοβαρά προβλήματα επιμελητείας και καταυλισμού. Τμήματα των συμμαχικών δυνάμεων ήταν επίσης, και πήραν μέρος στη μεγάλη μάχη, 3 ελληνικά τάγματα στο Ηράκλειο, 2 στο Ρέθυμνο και 3 συντάγματα στα Χανιά, συνεπικουρούμενα από ολόκληρη τη δύναμη της χωροφυλακής στο νησί. Συνολικά οι Έλληνες στρατευμένοι έφθαναν τις 3 περίπου χιλιάδες και ήταν άθλια οπλισμένοι - αναφέρεται ότι καθένας τους είχε στη διάθεσή του μόνο 5 σφαίρες. Στο σύνταγμα που είχε στρατολογηθεί στο Καστέλλι της Κισάμου, για τους 1000 περίπου άνδρες, υπήρχαν 600 τουφέκια και μόνο 3 σφαίρες για κάθε στρατιώτη.

Η κρητική μεραρχία, όπως είναι γνωστό, βρισκόταν μακριά, υπήρ

χαν όμως στο νησί αρκετοί μάχιμοι που θα μπορούσαν, κατάλληλα εκπαιδευμένοι και εξοπλισμένοι, ως πολιτοφύλακες, να αποτελέσουν μια δύναμη αξιόμαχη, ικανή να παίξει αποφασιστικό ρόλο στην έκβαση της Μάχης.

Οι Άγγλοι, στους έξι και παραπάνω μήνες της παρουσίας τους στην Κρήτη, δεν έδειξαν το παραμικρό ενδιαφέρον για να οργανώσουν ομάδες πολιτοφυλακής. Αυτό, εκτός του ότι στοίχισε ακριβά στη συμμαχική υπόθεση, στοίχισε ακόμη ακριβότερα στον άμαχο πληθυσμό που πήρε μέρος στη Μάχη, γιατί έδωσε στους Γερμανούς το νομιμοφανές πρόσχημα να τιμωρήσουν αμείλικτα τους Κρητικούς, αγωνιστές και αθώους αδιακρίτως, ως άτακτους ελεύθερους σκοπευτές, που δεν υπάγονταν στις διεθνείς συμβάσεις πολέμου, και να προχωρήσουν στην επιβολή σκληρότατων αντιποίνων και σε ομαδικές εκτελέσεις αργότερα.

Οι επιδρομείς και τελικοί κατακτητές είχαν δώσει ιδιαίτερο βάρος στη μάχη για την κατάληψη της Κρήτης, στην «Επιχείρηση Ερμής», όπως την ονόμασαν. Στην Κρήτη πολέμησε το άνθος του Τρίτου Ράιχ, όλοι σχεδόν οι επίλεκτοι και τέλεια εκπαιδευμένοι αλεξιπτωτιστές, το εκλεκτότερο τμήμα του γερμανικού στρατού, «γρήγοροι σαν κυνηγετικά σκυλιά και σκληροί και ανυποχώρητοι σαν το ατσάλι», όπως αναφέρει ο δεκάλογος της εκπαίδευσής τους. Τελικά, στη Μάχη της Κρήτης επήραν μέρος 23 έως 25 χιλιάδες Γερμανοί, πέραν από τους αλεξιπτωτιστές, και εκλεκτές ομάδες αλпинιστών που μεταφέρθηκαν σταδιακά στην Κρήτη μετά την κατάληψη του αεροδρομίου του Μάλεμε την τρίτη ημέρα της μάχης. Οι σύμμαχοι είχαν την απόλυτη σχεδόν υπεροπλία στη θάλασσα, οι νηοπομπές τους όμως ήταν ιδιαίτερα τρωτές κατά τη διάρκεια της ημέρας στις επιθέσεις των γερμανικών αεροπλάνων. Αντίθετα, οι Γερμανοί είχαν την υπεροπλία στον αέρα. Ξεκινώντας από αεροδρόμια της ηπειρωτικής Ελλάδας και της Ρόδου σφυροκοπούσαν ασταμάτητα τους συμμάχους, βυθίζοντας πολλά πλοία ανεφοδιασμού.

Η γερμανική αεροπορία υπήρξε ο αποφασιστικότερος παράγοντας της τελικής νίκης των εισβολέων. Στη Μάχη της Κρήτης είχε πάρει μέρος το άνθος επίσης της γερμανικής αεροπορίας, κάπου 1280 αεροπλάνα.

Η Μάχη της Κρήτης ήταν χωρίς άλλο η δραματικότερη και αιματηρότερη μάχη του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου ως εκείνη τη στιγμή. Την τρίτη κιόλας ημέρα της, οι απώλειες των Γερμανών είχαν υπερβεί τις συνολικές απώλειές τους σε όλα μαζί τα άλλα μέτωπα του πολέμου ως τότε.

Υπολογίζονται ότι οι νεκροί, οι αγνοούμενοι και οι τραυματίες Γερμανοί έφτασαν τις 15.000, δηλαδή το 60% της συνολικής δύναμής τους. Άλλες τόσες φαίνεται να ήταν οι απώλειες των συμμάχων. Βεβαιωμένα νεκροί αναφέρονται 3600 σύμμαχοι και 4000 περίπου Γερμανοί. Οι πραγματικοί όμως αριθμοί ίσως είναι λίγο υψηλότεροι, δηλαδή περίπου το 12% των συμμαχικών δυνάμεων και το 18% των γερμανικών. Οι απώλειες των Ελλήνων, τακτικού στρατού και χωροφυλακής, υπολογίζονται σε 1000 - 1500 νεκρούς, δηλαδή σε ποσοστό 40 - 50%, ποσοστό υπερτετραπλάσιο των συμμαχικών απωλειών και τριπλάσιο των γερμανικών. Οι απώλειες του άμαχου πληθυσμού (του άμαχου, βέβαια, στην περίπτωση αυτή είναι σχήμα λόγου), τόσο κατά τη διάρκεια της μάχης όσο, κυρίως, στους αμέσως επόμενους μήνες ήταν τουλάχιστον άλλοι τόσοι νεκροί, αν και δεν υπάρχουν διαθέσιμοι έγκυροι αριθμοί παρά μόνο για τους εκτελεσθέντες. Στη διάρκεια της Μάχης καταρρίφθηκαν ή αχρηστεύθηκαν 200 τουλάχιστον γερμανικά αεροπλάνα, ενώ οι απώλειες του βρετανικού ναυτικού σε έμπυχο και άψυχο υλικό ήταν βαρύτατες.

Η Μάχη της Κρήτης κρίθηκε ουσιαστικά την πέμπτη ημέρα της, όταν το γερμανικό επιτελείο, διαπιστώνοντας το σφάλμα του ανοίγματος τεσσάρων μετώπων, συγκέντρωσε την επιθετική ορμή των γερμανικών δυνάμεων στο δυτικό μόνο τομέα. Τις προηγούμενες ημέρες τα δυο πρώτα κύματα αλεξιπτωτιστών που είχαν πέσει στα Χανιά, στο Ρέθυμνο και στο Ηράκλειο είχαν κυριολεκτικά αποδεκατιστεί από τις συμμαχικές δυνάμεις κατά κύριο λόγο, αλλά και από τους απροσδόκητους συμπολεμιστές τους, τους Κρητικούς ατάκτους, πραγματικούς αφανείς ήρωες της μεγάλης μάχης. Όταν μετά την πέμπτη μέρα οι Γερμανοί κατόρθωσαν να σχηματίσουν προγεφύρωμα στο δυτικό μέτωπο και να καταλάβουν το αεροδρόμιο του Μάλεμε, η νίκη έκλινε προς το μέρος τους, πράγμα που δεν ήταν απα

ραϊττο ή αναπόφευκτο να συμβεί, αν η άμυνα του νησιού είχε οργανωθεί καλύτερα. Γιατί, όπως και να δούμε το γεγονός, πρόκειται, αναμφισβήτητα, και πρέπει να το πούμε, για γερμανική νίκη. Οι 8000 Γερμανοί, που είτε είχαν πέσει ως αλεξιπτωτιστές είτε είχαν προσγειωθεί στο αεροδρόμιο του Μάλεμε μετά την κατάληψή του, κατόρθωσαν να νικήσουν μια συμμαχική δύναμη τέσσερις περίπου φορές μεγαλύτερη.

Για την κατάκτηση της Κρήτης οι Γερμανοί πλήρωσαν βαρύτατο τίμημα. Κέρδισαν όμως σημαντικές εντυπώσεις. Η νίκη τους είχε οπωσδήποτε ψυχολογικό αντίκτυπο στο ηθικό των συμμάχων και επηρέασε την παγκόσμια κοινή γνώμη, καθώς αποδείκνυε για μια ακόμη φορά (ως τότε, γιατί θα επακολουθήσουν οι ήττες) ότι ο Γερμανός στρατιώτης ήταν ακατανίκητος. Όπως γράφει ο Hagen Fleischer, στη Μάχη της Κρήτης συγκρούστηκαν η γερμανική αεροπορία και το βρετανικό ναυτικό στην «πρώτη μεγάλη μάχη αέρος - θαλάσσης στην πολεμική ιστορία», μια σύγκρουση που οι Γερμανοί την κέρδισαν «στα σημεία».

Η Μάχη όμως της Κρήτης είχε και άλλες, μακροπρόθεσμα δυσμενέστερες για τους Γερμανούς, επιπτώσεις. Η γνωστότερη είναι ότι η πύρρεια νίκη των αλεξιπτωτιστών στην Κρήτη, στη μεγαλύτερη πολεμική εμπλοκή αλεξιπτωτιστών στην ιστορία ως σήμερα, ουσιαστικά διέλυσε το μύθο για την αποτελεσματικότητά τους ως πανίσχυρου όπλου. Έκτοτε η ρίψη αλεξιπτωτιστών θα γίνεται σποραδικά και σε πολύ μικρότερη κλίμακα. Αυτό θα έχει ως άμεση συνέπεια να μένουν στα χαρτιά οι σχεδιαζόμενες με τον ίδιο τρόπο επιχειρήσεις για την κατάληψη της Κύπρου και της Μάλτας.

Στην απομυθοποίηση αυτή δεν έπαιξαν μικρό ρόλο και οι Κρητικοί αγωνιστές. Αποδείχτηκε ότι η ρίψη αλεξιπτωτιστών σε μια περιοχή με εχθρικούς, εμπειροπόλεμους και οπλισμένους, έστω και στοιχειωδώς, κατοίκους πρόσφερε εύκολη λεία σ' αυτούς που πατούσαν και με τα δυο τους πόδια τη γη και γνώριζαν να σκοπεύουν και να μάχονται.

Θα μείνω λίγο περισσότερο σε ένα λεπτότερο θέμα.

Οι Έλληνες, και ειδικότερα εμείς οι Κρητικοί, έχουμε σχηματίσει την εντύπωση, ή μάλλον την πεποίθηση, ότι ο ηρωισμός των Κρητικών

αγωνιστών της Μάχης της Κρήτης έχει αναγνωρισθεί παγκόσμια και θεωρείται πια ως δεδομένο της ιστορίας. Λυπούμαι που το λέω, αλλά δεν είναι έτσι. Τόσο οι Γερμανοί ιστορικοί που έχουν ασχοληθεί με το θέμα όσο και οι Αγγλοσάξωνες περιστασιακά μόνο αναφέρουν τους Κρητικούς ως αγωνιστές και καθόλου ως πρωταγωνιστές της Μάχης της Κρήτης.

Ο Churchill στα περίφημα Απομνημονεύματά του δεν τους αναφέρει καθόλου. Πρέπει να ανατρέξει κανείς σε μαρτυρίες από πολύ λιγότερο επίσημα χείλη για να βρει αναφορές όπου να αναγνωρίζεται η σημασία και η αξία της συμμετοχής των Κρητικών. Λόγου χάρι, ένας Νεοζηλανδός οδηγός του Σώματος Μεταφορών περιγράφει κατά τη μάχη της 22ας Μαΐου κοντά στο Μάλεμε: «ένα πλήθος άτακτων Ελλήνων, ανάμεσά τους και γυναίκες. Ένας κρατούσε τουφέκι και στην κάννη του είχε προσδέσει ως λόγχη ένα πριονωτό ψωμομάχαιρο. Άλλοι κρατούσαν παμπάλαια όπλα κάθε είδους. Οι άτακτοι αυτοί, χωρίς να διστάσουν, ξεχύθηκαν μπροστά, όρμησαν προς την κορυφή του λόφου, και ο εχθρός το έβαλε στα πόδια». Ένας λοχαγός των συμμαχικών δυνάμεων γράφει για τους Κρητικούς «που ξεχύνονταν από γύρω και προχωρούσαν μπροστά με μεγάλο ενθουσιασμό, με βήμα στρατιωτικό ή τροχάδην φωνάζοντας «αέρα». Ήταν, γράφει, πολύ αποτελεσματικοί. Το θέαμά τους ήταν η συναρπαστικότερη στιγμή της ζωής μου». Ο Άγγλος ιστορικός της Μάχης της Κρήτης Alan Clark περιγράφει πώς υποδέχθηκαν οι Κρητικοί τους πρώτους αλεξιπτωτιστές στο Καστέλλι της Κισάμου: «Οι άνθρωποι αυτοί», γράφει, «είχαν προτερήματα που άξιζαν τόννους στρατιωτικού εξοπλισμού. Είχαν ένα πνεύμα ακαταμάχητο. Πολεμούσαν για να υπερασπίσουν τη γη τους. Στο παρελθόν τους και μέσα στο αίμα τους είχαν μια μεγάλη παράδοση ορεσίβιας ανδρείας, ανταρτοπολέμου, εξοικείωσης με τα βουνά και τους κάμπους, σκοπευτικής ικανότητας».

Ο ίδιος ιστορικός, ανακεφαλαιώνοντας τη συμβολή των Κρητικών, γράφει σε άλλο σημείο του βιβλίου του: «Οι επιθέσεις των Ελλήνων στο Μάλεμε και η ποιότητα της αντίστασής τους στο Καστέλλι καθώς και των ανδρών της χωροφυλακής στο Ρέθυμνο δείχνουν ότι η γενναιότητά τους και η πολεμική τους ικανότητα είχαν υποτιμηθεί σοβαρά από τους

συμμάχους. Παρά τα κατορθώματά τους εναντίον των Ιταλών στην Αλβανία, αλλά και εναντίον των Γερμανών στη Μακεδονία, κατά την επικρατούσα άποψη, οι Έλληνες ήταν στρατιωτικώς αμελητέοι. Στην πραγματικότητα, αν τους παρέχονταν εκπαίδευση και ικανή ηγεσία και τους διανέμονταν όπλα από τα γερμανικά λάφυρα, οι Έλληνες ήταν εξαιρετικά πρόθυμοι να αντιμετωπίσουν και τους ισχυρότερους ακόμη εχθρικούς σχηματισμούς, όπως άλλωστε το έπραξαν, με μεγάλη διάθεση και ορμή. Αν η ανώτερη στρατιωτική ηγεσία των συμμάχων στην Κρήτη είχε συλλάβει διαφορετικά την πιθανή εξέλιξη της μάχης, οι Έλληνες θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν, με ευεργετικά αποτελέσματα, σε μια αντεπίθεση κατά μέτωπον εναντίον του εχθρού».

Τα γεγονότα και οι αριθμοί, ακόμη και η ιστορική ερμηνεία τους, είναι έπεα πτερόεντα σε μιαν ομιλία. Δεν ξεχνώ, κι ας είναι αρκετά αργά, ότι θέμα μου ήταν κυρίως το νόημα της μεγάλης θυσίας, το νόημα της Μάχης της Κρήτης, και πράγματι, η ιστορία τότε εκπληρώνει τον προορισμό της, όταν διδάσκει στους ανθρώπους διδάγματα από το παρελθόν χρήσιμα για την αντιμετώπιση και το σχεδιασμό του μέλλοντος. Διδάγματα που μπορεί να είναι διαφορετικά σε διαφορετικές χρονικές στιγμές. Ποια διδάγματα μπορούμε σήμερα να αντλήσουμε από τη μεγάλη θυσία χιλιάδων συμπατριωτών μας, χιλιάδων ανθρώπων, φίλων και εχθρών, πριν από πενήντα χρόνια;

Δε θα ήθελα να πέσω στην παγίδα της ρητορείας και να μιλήσω για παραδειγματισμούς, για αξίες και για το δικό μας καθήκον να γίνουμε εφάμιλλοι των προγόνων μας εκείνων, και να είμαστε έτοιμοι για παρόμοιες θυσίες, όταν χρειαστεί. Δε θέλω να μιλήσω για συνέχειες, για επικούς αγώνες, για ηρωισμούς και για θυσίες. Αυτά είναι πράγματα γνωστά και αυτονόητα, και, από ρητορική τουλάχιστον άποψη, έχουν εξαντληθεί. Οι Κρητικοί πάντοτε στην ιστορία μας ανταποκριθήκαμε στις κρίσιμες καταστάσεις με τον ίδιο τρόπο, χωρίς να χρειαστεί να μας το έχει υποδείξει κανείς ρήτορας του παρελθόντος.

Θα μιλήσω, πολύ σύντομα, για άλλου είδους διδάγματα και νοήματα. Για τη ματαιότητα, λόγου χάρη, των πολέμων ως τρόπου λύσης των

ανθρωπίνων διαφορών και για την ευκαιριακή και προσωρινή αντιπαλότητα των λαών που οι πόλεμοι προκαλούν. Η ιστορία το έχει μέσα στη φύση της να αναποδογυρίζει τις καταστάσεις. Οι εχθροί μας της Μάχης της Κρήτης είναι σήμερα πολύτιμοι φίλοι και σύμμαχοί μας. Τις σχέσεις ανάμεσα στους λαούς μας δεν τη σκιάζει το παραμικρότερο ίχνος πικρίας και αντιδικίας. Άλλωστε η σημερινή δημοκρατική Γερμανία δεν έχει καμιά ομοιότητα με τη Γερμανία του Χίτλερ. Στο μεταξύ έχουν γεννηθεί δυο γενιές ανθρώπων.

Σε λίγα μάλιστα χρόνια ίσως γίνουμε και «ομοεθνείς», μέσα σε εισαγωγικά δηλαδή πολίτες μιας μεγαλύτερης υπερεθνικής ενότητας στα πλαίσια της ενωμένης Ευρώπης. Η υπέρμετρη θριαμβολογία για νίκες και αγώνες του παρελθόντος εναντίον σημερινών φίλων μας θα ευνοούσε τη διαιώνιση μιας αντιπαλότητας που έχει παύσει από καιρό να υπάρχει. Αυτό, βέβαια, δε σημαίνει ότι πρέπει να ξεχάσουμε την ιστορία μας ή οι Γερμανοί και οι Άγγλοι και οι Αυστραλοί και οι Νεοζηλανδοί τη δική τους.

Αλλά μπορούμε και πρέπει να τη βλέπουμε από απόσταση, πιο αντικειμενικά και απροκατάληπτα, χωρίς κενολογίες και υπέρμετρους πατριωτικούς ή και πατριδοκαπηλικούς κομπασμούς.

Η Μάχη της Κρήτης ανήκει πια αμετάκλητα στην ιστορία.

Ένα γεγονός που έγινε ιστορία μπορεί να διδάσκει πραγματικά, μόνο όταν από καθαρθεί από τις συναισθηματικές φορτίσεις του και μας παρουσιάζεται στις πραγματικές διαστάσεις του, χωρίς υπερβολή, χωρίς στόμφο, και χωρίς συνθηματολογίες.

Όμως ακόμη και σε έναν κόσμο ιδανικό, χωρίς πολέμους, οι εχθροί δεν απολείπουν. Πάντοτε υπάρχουν και караδοκούν.

Το νησί μας μπορεί να μην απειληθεί ποτέ πια από εχθρούς αλεξιπτωτιστές. Είναι βέβαιο, όμως, ότι θα απειληθεί, αν δεν απειλείται ήδη, από άλλους εχθρούς το ίδιο απροσδόκητους και ουρανοκατέβατους, που χρειάζονται και νέους αγώνες για να κατατροπωθούν. Ενωώ τους αόρατους εχθρούς της οικολογικής καταστροφής και της ρύπανσης, της πολιτισμικής φθοράς και της υπογεννητικότητας, για να αναφέρω μόνο τους

κυριότερους.

Πρόκειται για εχθρούς πολύ πιο ύπουλους και πιο επικίνδυνους από τους Γερμανούς αλεξιπτωτιστές. Εκείνοι αντιπροσώπευαν έναν κίνδυνο άμεσο και ορατό, ενώ οι νέοι εχθροί αντιπροσωπεύουν έναν κίνδυνο αθέατο, συνεχή, διεισδυτικό, πανταχού παρόντα. Εδώ η γενναιότητα των Κρητικών δεν αρκεί - ίσα ίσα επιτείνει τους κινδύνους. Εδώ χρειάζεται συνεχής επαγρύπνηση, σύνεση, περίσκεψη, πειθαρχία, μέθοδος και οργανωμένη επιμονή, προσόντα που δυστυχώς δεν τα διαθέτουμε σε αφθονία.

Ένα τελευταίο δίδαγμα που μπορεί να αντληθεί από τη μεγάλη θυσία είναι το δίδαγμα της εθνικής ενότητας.

Στη Μάχη της Κρήτης πολέμησαν πλάι - πλάι οι κομμουνιστές και οι φίλοι της δικτατορίας, οι Βενιζελικοί και οι Αντιβενιζελικοί, ενωμένοι ομόψυχα στην αντιμετώπιση του κοινού εχθρού.

Η επιτυχία, η ηθική επιτυχία του αγώνα τους οφείλεται σ' αυτήν ακριβώς την ενότητα. Η επιτυχία κάθε αγώνα προϋποθέτει την ενότητα. Και δεν μπορώ να καταλάβω γιατί να χρειάζεται να μονοιάζουμε μόνο σε περιόδους εθνικής ανάγκης και εθνικής καταστροφής.

Δεν είναι μυστικό ότι η χώρα μας περνά αυτή την εποχή μια περίοδο εθνικής κρίσης, οικονομικής, κοινωνικής και πολιτιστικής, που δεν έχει πάρει ακόμη τις διαστάσεις εθνικής καταστροφής, αλλά που, αν δεν προσέξουμε, μπορεί να τις πάρει.

Η κρίση αυτή για να ξεπεραστεί είναι ανάγκη να μας βρει μονοιασμένους, να πολεμούμε πλάι - πλάι, όλοι οι Έλληνες μαζί, όπως τότε οι αγωνιστές της Μάχης της Κρήτης. Και δεν είναι μόνο η τωρινή κρίση. Στο μέλλον μας περιμένουν προβλήματα πολύ δυσχερέστερα, προβλήματα εθνικής επιβίωσης, και ελλοχεύουν κίνδυνοι που μόνο ενωμένοι μπορούμε να τους αντιμετωπίσουμε αποτελεσματικά.

Όλους τους Έλληνες μας περιμένουν στο μέλλον πολλές Μάχες της Κρήτης.

Σας ευχαριστώ!

Η ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΗ ΕΠΕΤΕΙΟΣ

Τις τελευταίες αυτές μέρες βετεράνοι της Μάχης της Κρήτης που επιστρέφουν στην Ελλάδα - αλλά και οι ίδιοι οι Κρητικοί - αλληλοχαιρετούνται με την ίδια ερώτηση: «Μα πέρασαν πραγματικά πενήντα χρόνια; Δηλαδή μισός αιώνας; Φαίνεται σαν να ήταν εδώ και δέκα ή δεκαπέντε χρόνια το πολύ»... Τα πάντα συνωμοτούν για να κάνουν τη Μάχη της Κρήτης να ξεχωρίζει από άλλες φάσεις του πολέμου και να φαίνεται πιο αξιομνημόνευτη, πιο παράξενη και πιο πρόσφατη.

Όταν φτάσαμε στο νησί μετά τη Μάχη της Ελλάδας, η ευωδιά του θυμαριού και των ανοιξιάτικων αγριολούλουδων κατέβαινε από τα Λευκά Όρη και τον Ψηλορείτη και ο αέρας ήταν γεμάτος με μια εαρινή ευφορία. Οι σαρικοφόροι Κρητικοί, με τα ψηλά τους στιβάνια, μας καλωσόρισαν σαν να ήμαστε από καιρό χαμένοι και νικηφόροι αδελφοί και όχι ένας στρατός σε πλήρη υποχώρηση. Αυτή ήταν η πρώτη από μια σειρά εκπλήξεων.

Όπως ξέρουμε, δεν είχαν γίνει πολλά πράγματα για την οχύρωση του νησιού τους προηγούμενους μήνες, αλλά το αρχικό χάος εξελίχτηκε κατά κάποιον τρόπο σε μια κατάσταση άμυνας. Ύστερα από ένα ειρηνικό διάλειμμα που δεν προμηνούσε τίποτε καλό, άρχισε κάποιο πρωί ο άγριος βομβαρδισμός που συνεχίστηκε αδιάκοπα σε καθημερινή βάση. Ήταν φανερό πως κάτι το πολύ σπουδαίο επρόκειτο να συμβεί, όπως και έγινε στις 21 Μαΐου. Ο ουρανός προς τα βόρεια του νησιού σκοτείνιασε από τα πολλά αεροπλάνα. Ύστερα μεταγωγικά αεροσκάφη σε πυκνά σμήνη πέρασαν πάνω από τα κεφάλια μας και εκατοντάδες αλεξιπτωτα άνοιξαν

Το κείμενο αυτό εκφωνήθηκε στο θέατρο της Ανατολικής Τάφρου στα Χανιά, στις 24 Μαΐου 1991, στη βραδιά: «Το Νόημα της Μεγάλης Θυσίας». Με το κείμενο αυτό εκπροσωπήθηκε η Μεγάλη Βρετανία στις εκδηλώσεις για τα 50 χρόνια από τη Μάχη της Κρήτης.

μέσα σ' έναν εκκωφαντικό θόρυβο πυροβολισμών. Ένα από τα μεγάλα φαινόμενα της ιστορίας του πολέμου είχε αρχίσει.

Όλοι μας σκεπτόμαστε αυτό το φαινόμενο, αναζητούμε τα λάθη και τους εσφαλμένους υπολογισμούς και αναθυμόμαστε τα λαμπρά κατορθώματα και τις δοκιμασίες που ώρα με την ώρα έστησαν αυτό το δράμα. Οι μέρες εκείνες ήταν γεμάτες μαθήματα που ελπίζουμε τώρα πια να είναι ξεπερασμένα. Όλοι όμως συμφωνούν για τη σκληρότητα της μάχης και το θάρρος και την παλληκαριά τόσο των αμυνόμενων όσο και των επιτιθεμένων: στην αρχική επίθεση, τις αντεπιθέσεις με τανκς και τις εκπληκτικές εφόδους με ξιφολόγχη. Είναι αδύνατο να ξεχάσει κανείς την ατμόσφαιρα εκείνης της μάχης και αν αυτήν εδώ τη στιγμή μπορούσαμε, με κάποιο μαγικό τρόπο, να ξαναγυρίσουμε στις ώρες εκείνες της 24ης Μαΐου 1941, θα κοιτάζαμε ο ένας τον άλλο στο φως μιας πόλης παραδομένης στις φλόγες και μέσα από ένα πυκνό σύννεφο σκόνης ύστερα από πολλές ώρες ανελέητου βομβαρδισμού. Ήταν στ' αλήθεια η αντάρα του πολέμου! Η διακοπή των επικοινωνιών στο εσωτερικό του νησιού ήταν τόσο απόλυτη, ώστε οι αμυνόμενοι στην άλλη άκρη της Κρήτης έμειναν κατάπληκτοι όταν τους ήρθε από τη Μέση Ανατολή η διαταγή εκκένωσης, επειδή ως τότε όλες οι εκεί επιθέσεις είχαν αποκρουσθεί και νόμιζαν πως νικούσαμε.

Πάντως η μεγαλύτερη έκπληξη σ' αυτή την παράξενη σύγκρουση, ευθύς εξ αρχής, ήταν ο ρόλος που έπαιξαν οι Κρητικοί. Εν τούτοις καμιά από τις δυο πλευρές δε θα ένοιωθε κατάπληξη, αν είχε υπ' όψη της τη μακραίωνη Κρητική παράδοση της αντίστασης στους δυνάστες. Η Πέμπτη Κρητική Μεραρχία, αφού δοξάστηκε πολεμώντας ενάντια στις στρατιές του Μουσολίνι στην Αλβανία, βρέθηκε αποκομμένη στην ηττημένη Ελλάδα. Η απουσία της ήταν τρομερά αισθητή και τότε οι χωρικοί και οι ορεισίβιοι που είχαν μείνει στην Κρήτη θεώρησαν πως ήταν δικό τους χρέος να υπερασπιστούν το νησί τους: δηλαδή γέροι, παιδιά, ακόμα και γυναίκες. Έτσι βρέθηκαν ξαφνικά δίπλα στους συμμάχους τους στο αποκορύφωμα της μάχης, πολεμώντας στην αρχή με παλιά τουφέκια και ύστερα με όπλα που πήραν από τον εχθρό. Η αντίδρασή τους ήταν μοναδική και το Κρη-

τικό Κίνημα Αντίστασης δημιουργήθηκε αυθόρμητα τη στιγμή που ο πρώτος αλεξιπτωτιστής άγγιξε το χώμα του νησιού.

Το τελευταίο βράδυ στο Ηράκλειο ένας από τους αρχηγούς των ανταρτών - ένας γέρος ασπρομάλλης ορεσίβιος που τον έλεγαν Καπετάν Σατανά - πλησίασε το Διοικητή, Ταξίαρχο Τσάππελ (Chappel), και υψώνοντας το χέρι - ο ταξίαρχος ήταν πολύ ψηλός - το ακούμπησε στον ώμο του και είπε: «Παιδί μου, ξέρουμε πως φεύγετε απόψε. Δεν πειράζει! Θα ξαναγυρίσετε, όταν έρθει η ώρα. Αλλά αφήστε μας όσο περισσότερα όπλα μπορείτε για να συνεχίσουμε τον αγώνα». Βαθιά συγκινημένος, ο ταξίαρχος του έδωσε όλα τα όπλα που μπόρεσαν να μαζέψουν. Τα λόγια αυτά ίσχυαν για όλη την Κρήτη. Οι Κρητικοί συνέχισαν τον αγώνα, αλλά αμέσως μετά την πτώση του νησιού ολόκληρα χωριά καταστράφηκαν με δυναμίτιδα και οι κάτοικοί τους στήθηκαν στο εκτελεστικό απόσπασμα σε αντίποινα για τη συμμετοχή των Κρητικών στον αγώνα.

Όλοι μας θυμόμαστε πως, όταν ήρθε να μας σώσει το Βρετανικό Πολεμικό Ναυτικό, αναγκάστηκε ν' αφήσει χιλιάδες από μας στο νησί. Πολλοί ανέβηκαν τότε στα βουνά, όπου για πάνω από ένα χρόνο οι κάτοικοι της Κρήτης τους έκρυβαν διατρέχοντας θανάσιμο κίνδυνο. Τους τάζαν, τους έντυναν, τους φρόντιζαν σε πολλά χωριά, σπηλιές και στάνες κατσικιών και τελικά, με ριψικίνδυνες νυκτερινές πορείες, τους οδηγούσαν κάτω στην παραλία, σε μυστικά αραξοβόλια και σε μοναστήρια, απ' όπου πλοία και υποβρύχια τους μετέφεραν κρυφά στην Αφρική. Οι Κρητικές οικογένειες τους φρόντιζαν σαν να ήταν παιδιά τους και όταν έφευγαν τους αποζητούσαν. «Πώς νάναι άραγε τώρα ο Τομ από τη Γλασκώβη», έλεγαν οι γέροι χωρικοί, «και τι να κάνουν ο Λόφτυ από το Νιουκάσλ, ο Τίμοθυ από τους λόφους της Ουαλλίας, ο Μπομπ από το Ωκλαντ και ο Σπάικ από την Αδελαΐδα;». Πολλοί γενναίοι Κρητικοί υπέστησαν αντίποινα και πολλά χωριά πυρπολήθηκαν.

Τώρα όλοι έχουν αλλάξει από την τρομερή εκείνη εποχή. Παλιοί εχθροί έχουν γίνει φίλοι και σύμμαχοι, οι ιδέες προχωρούν, ο κόσμος φαίνεται πιο αισιόδοξος, και αυτό που μας έχει συγκεντρώσει εδώ τώρα είναι η ανάμνηση και το πνεύμα της φιλίας. Όλοι θυμούνται τους παλιούς

φίλους, ρωτάνε γι' αυτούς και πενθούν για το θάνατό τους. Έτσι κι εμείς θυμόμαστε εκείνους που διακινδύνευσαν τα πάντα για χάρη μας τα δύσκολα εκείνα χρόνια. Πολλοί από μας, παλιοί βετεράνοι, διατηρήσαμε ανέπαφους αυτούς τους δεσμούς και μια γερόντισσα, κάπου τριάντα μίλια μακριά από 'δω, είπε μιλώντας για τους στρατιώτες που είχε βοηθήσει το χωριό της: «Πώς μπορούμε να τους ξεχάσουμε; Ήρθαν από τα πέρατα της γης για να πολεμήσουν στο πλευρό μας για την ελευθερία και έχυσαν το αίμα τους στα βουνά μας». Πρόκειται για ένα συγκινητικό επιτάφιο και μια μαρτυρία. Κι εμείς, που ξαναγυρίσαμε, θυμόμαστε με ιδιαίτερη εκτίμηση και αγάπη την ανδρεία των Κρητικών και την άγια καλωσύνη των οικογενειών τους. Οι μέρες αυτές μας θυμίζουν τη σκοτεινή εκείνη περίοδο του πολέμου που οι Έλληνες ήταν οι μόνοι μας σύμμαχοι. Η αποφασιστικότητα και οι θυσίες του Κρητικού λαού, όταν κι εμείς είχαμε νικηθεί, είναι κάτι που δε θα λησμονηθεί ποτέ, κάτι για το οποίο ο κόσμος θα μιλάει πάντα.

Ευχαριστώ!

ΤΟ ΝΟΗΜΑ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΘΥΣΙΑΣ

Η εφετινή πεντηκοστή επέτειος (1941 - 1991) από τη Μάχη της Κρήτης, μας παρέχει την ευκαιρία να ξαναγυρίσουμε οι μεγαλύτεροι στα γεγονότα «της ενδοξότερης και παραδοξότερης Μάχης της Ιστορίας των Πολέμων» και να μάθουμε, όσο γίνεται περισσότερα, οι νέοι, για τον αξέχαστο εκείνο Μάη του '41, οπότε: «Η Κρήτη πρόσθεσε - καθώς ειπώθηκε από επίσημα χείλη πρόσφατα - τη δική της σελίδα, στον διαρκή αγώνα του Ελεύθερου Κόσμου, εναντίον των δυνάμεων της τυραννίας και του ολοκληρωτισμού... Τότε, που, Βρετανοί, Αυστραλοί, Νεοζηλανδοί και Έλληνες στρατιώτες, έδιναν μαζί με τον υπερήφανο Κρητικό Λαό, τη μάχη για την Ελευθερία και την ανθρώπινη αξιοπρέπεια!

»Η παγκόσμια Ιστορία, σε αναγνώριση της συμβολής των αγωνιστών της Κρήτης, απέδωσε στον γενναίο και ηρωικό αυτόν αγώνα, την τιμή που του αξίζει, καταγράφοντάς τον ως σύμβολο θάρρους, αυτοθυσίας και αποφασιστικότητας για την επικράτηση των ιδεωδών της Ελευθερίας και της δημοκρατίας, που ως αξίες κατευθύνουν την ανθρωπότητα στους υψηλούς της προορισμούς!...»

Απόψε, λοιπόν, θα θυμηθούμε οι μεγάλοι και θα μάθουνε οι νεώτεροι, της Μάχης της Κρήτης του '41, τα τελεσθέντα! Της Μάχης, δηλαδή, εκείνης, όπου τα συγκλονιστικά γεγονότα είναι η επιβεβαίωση και η ανεξίτηλη σφραγίδα ενός ιστορικού οπλισμού, που γιγαντώνει τις ψυχές για ν' αντιστέκονται στους αιώνες:

- Από τα Μυθικά χρόνια, ως τον Κύδωνα, κι' απ' τον Ιδομενέα ως το Μίνωα!

- Από το Νέαρχο, τον προικισμένο ναύαρχο τ' Αλέξανδρου, ως τους τελευταίους Κρήτες υπερασπιστές του πύργου «του καλουμένου Μπαχχτσέ Καπουσί», της Βασιλεύουσας!

- Απ' του Καντανολέω τις αναμετρήσεις με το Βενετό, ως τους τρα

γικούς κι' αιματοβαμμένους γάμους του γιού του στις πανούργιες αυλές του Δαμολλίνου, στον Αλικιανό - Κυδωνίας!

- Απ' του Δασκαλογιάννη την εγκαρτέρηση στις τουρκικές ωμότητες και θηριωδίες, ως του Δεσπότη της Κισάμου Μελχισεδέκ τον απαγχονισμό στη Σπλάντζια των Χανίων!

- Απ' των σπηλαίων της Μιλάτου και του Μελιδονιού τις τραγικές ώρες και θυσίες, ως τ' Αρκαδιού τη συγκλονιστική ομαδική εθελοθυσία!

- Από του Επαναστατικού Στρατοπέδου τ' Ακρωτηρίου του '97, την άνιση αντιπαράθεση, ως των Καγιαλέδων και Καλορίζικων τ' αποτόλμημα!

- Απ' την εποποιία που 'γραψεν στου Μακεδονικού Αγώνα τις σελίδες και λίγο πιο ύστερα, στου Λαχανά και του Κιλκίς τις δοξασμένες ώρες!

- Απ' τις αιματοπότιστες Άνω Τζουμαγίες και του θρυλικού Μπιζανιού τις τιτανομαχίες, όπου κάθε Κρητικόπουλο προσέτρεξεν μ' όλη τη δύναμη και την ορμή της ύπαρξής του!

- Κι' απ' τ' όνειρο που ζήσαμε στις Πόλης και στις Σμύρνης τα σοκάκια και τ' αρχοντικά, ως της Χιμάρας και τ' Αργυρόκαστρου τους άκρατους ενθουσιασμούς, που 'φερεν του '40 η εποποιία και η μεγάλη ώρα του Μάη του '41, στο Νησί μας!

Αυτήν, ακριβώς, την πορεία της ηρωϊκής ψυχής της Κρήτης, της ενταγμένης αδιατάραχτα στους αιώνες, σε σχέση Μητέρας - Κόρης, μέσα στη διαχρονική πορεία της Φυλής, μας δίνει το πνεύμα της Μάχης της Κρήτης, στο ηρωϊκό και βαθύτερο στοιχείο του!

Κεφάλαιο, δηλαδή, βαρύτιμο, στις Ελλην. Ιστορίας τις δέλτους.

Η Μάχη και η Αντίσταση της Κρήτης, 1941 - 45, υπήρξαν πράγματι συγκλονιστικά υπερπληρωμένες από ηρωϊσμούς, σκληρές μάχες, παράτολμες ενέργειες, αντιστάσεις συχνά έως θανάτου, περιφρονήσεις προς τον κίνδυνο, κι' ύστερα:

-συλλήψεις, βασανιστήρια, ομηρίες, ολοκαυτώματα, εκτελέσεις που δε στάματησαν ούτε για μιαν ώρα, σ' όλη τη διάρκεια της Κατοχής!

Κι' όλα τούτα, αληθινά απερίγραπτα, ώστε κίνησαν τον παγ.όσμο

θαυμασμό!

Οι Γερμανοί του Τρίτου Ράιχ, προσέκρουσαν στην άμεση και καθολική Αντίσταση του πληθυσμού, που προσέτρεξεν σύσσωμος, πλάι στις Ελληνικές και Συμμαχικές δυνάμεις, σ' έναν άγριο και πρωτοφανή αγώνα υπεράσπισης της Πατρίδας και της Ελευθερίας του!

Καθώς δε, αναγράφεται σε επίσημη εξιστόρηση του Γ.Ε.Σ./Δ.Ι.Σ.: «...μετά από αγώνα δέκα ημερών, έληξε η Μάχη της Κρήτης, με επικράτηση των γερμανικών δυνάμεων, παρά τη γενναιότητα με την οποία πολέμησαν, οι εκεί βρετανοελληνικές δυνάμεις και την πείσμονα αντίσταση του ηρωικού Κρητικού Λαού, του οποίου το θάρρος, η τόλμη και το πνεύμα αυτοθυσίας, υπήρξαν ανυπέρβλητα και προκάλεσαν το θαυμασμό τόσο των Ελλήνων, όσο και όλων των Συμμάχων!

Το τίμημα όμως της Νίκης αυτής, ήταν τόσο σοβαρό, ώστε μέχρι το τέλος του πολέμου, οι Γερμανοί, δεν ξανατόλμησαν παρόμοια ενέργεια.

Η Κρήτη, όπως αναγκάστηκε να ομολογήσει ο Διοικητής του ΧΙ Γερμανικού Σώματος Αεροπορίας Αντιπτέραρχος Στούντεν υπήρξε «ο τάφος των Γερμανών Αλεξιπτωτιστών»...

Μ' όλ' αυτά, που συνέβησαν στη Μάχη, Συμμαχικές Δυνάμεις (Βρετανικές, Αυστραλιανές, Νεοζηλανδικές) και Έλληνες στρατιώτες, με το Λαό της Κρήτης τον θαυμάσιο εις τους αιώνες, στερέωσαν με τις πράξεις των την Ιστορική συνέχεια και πρόσθεσαν νέες αθάνατες σελίδες μεγαλείου και δόξας, στην Ιστορία!

- Χρέος μας πρώτο, η βαθύτερη γνώση της περιόδου.

- Χρέος μας προπάντων, αποδίδοντας τον οφειλόμενο σεβασμό να καίμε λιβάνι και ν' ανάβομε καντήλι στην ιερή μνήμη των Ηρώων της Μάχης της Κρήτης και των Μαρτυρικών Θυμάτων της καθολικής Αντίστασης του Νησιού!

- Χρέος μας ακόμη, να μελετούμε σε βάθος τα διδάγματα που μας κληροδότησαν, γονείς, αδελφοί και παππούδες μας, γυναίκες και άνδρες, ενωμένοι όλοι, γίγαντες σωστοί σκοπευτές αλάθητοι κι' ατρόμητοι, στην ένδοξη αυτή ιστορική σελίδα!

- Σήμερα, πενήντα χρόνια ύστερ' απ' εκείνη τη Μάχη, με τους τόσους

πολλούς Σταυρούς, Τάφους και Αναμνήσεις, καλούμαστε από το μόχθο της δημιουργίας και τη χαρά της ζωής να λησμονήσουμε τα μοιρολόγια και ν' ανθίζει στη ζωή το τραγούδι της Χαράς και της Δημιουργίας,

- να πρωτοστατούμε για το «Ποτέ πια πόλεμος», που οι χιλιάδες των μαρτύρων και τα ολοκαυτώματα αποζητούν, με δεδομένη πάντοτε την πάγια θέση μας «της ουδέ σπιθαμής πατρώας γης παραχωρήσεως!»,

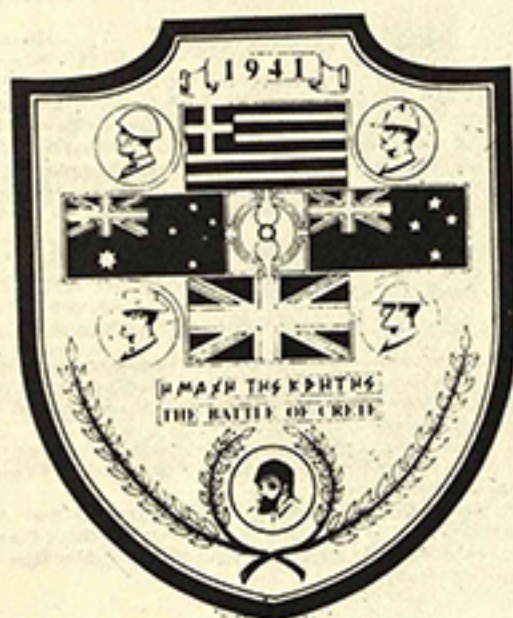
- να τείνομε χέρι συγνώμης, ενότητας, συναδέλφωσης και ειρηνικής συνύπαρξης μεταξύ των λαών,

- και να διατρανώνουμε την Πίστη μας στην εδραίωση της Παγκόσμιας Ειρήνης!

- Με αυτές τις σκέψεις Σας καλωσορίζει, η Κρήτη, όλους Εσάς και σας εύχεται με Υγεία και Ειρήνη να μας έρχεστε, για έτη πολλά!

Ευχαριστώ!

(Εισαγωγική ομιλία στην επίσημη εκδήλωση, στην πόλη των Χανίων, επίκεντρο των εκδηλώσεων, απ' αφορμή τα 50/χρονα από τη Μάχη της Κρήτης, την 24-5-1991, με τον γενικό τίτλο: «Το νόημα της Μεγάλης Θυσίας».).

ΟΤΑΝ ΤΑ ΧΑΡΤΙΑ ΜΑΣ ΘΥΜΙΖΟΥΝ....

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ

ΝΟΜΑΡΧΙΑ ΧΑΝΙΩΝ

Έν Χανίους η' 12 6—1942

Αριθ. Πρωτ. 7187
ΕΔ]

Πρός Τους κ. κ. Προέδρους Κοινοτήτων Νομού Χανίων

Παραθέτοντες κατωτέρω την έν τη Έφημερίδα «Παρατηρητής» της 12/6/1942 δημοσιευθείσαν γνωστοποίησιν τοῦ κ. Διοικητοῦ Φρουρίου Κρήτης, λειτούμεν ὑμετέραν προσοχήν καί τήν προσοχήν τῶν κατοίκων τῆς Κοινοότητός σας ἐπὶ τῆς ἐπακριβοῦς τηρήσεως τῶν διατασσόμενων πρὸς ἀποφυγὴν τῶν βαρυτατων συνεπειῶν. Εἰς τὰς ἑδρας τῶν Ὑποδιοικήσεων Χωρ/κῆς ἡ ἀναγγελία τῆς διανυκτερεύσεως θὰ γίνετο εἰς τὴν Ἀστυνομικὴν Ἀρχήν, ἥτις καὶ θὰ ἐκδίδῃ τὴν βεβαίωσιν, εἰς τὰς λοιπὰς δὲ Κοινοτήτας εἰς τοὺς Προέδρους τῶν Κοινοτήτων, οἵτινες θὰ ἐκοιδῶσι τὰς βεβαιώσεις.

Δρατιτόμεθα τῆς εὐκαιρίας διὰ νὰ ἐπαναλάβωμεν ὅμιν ὅπως ἐστὶ δὴ μόνον διὰ τῆς αὐστηρᾶς προσηλώσεως τῶν κατοίκων εἰς τὰ εἰρηνικὰ τῶν ἔργα, διὰ τῆς ἀκριβοῦς τηρήσεως τῶν ἐκδοσμένων διαταγῶν τῶν Ἀρχῶν Κατοχῆς καὶ διὰ τῆς διατηρήσεως ἀγαθῶν σχέσεων μετ' αὐτῶν ἐξυπηρετεῖται τὸ συμφέρον καὶ τῶν ἰσίων καὶ τῆς Πατρίδος καὶ διασφαλίζεται ἡ ἡμεῖς ἐν τῇ Πίσσῃ.

Ἡ παρῶσα νὰ τοιχοκολληθῇ εὐρίως ἐν τῇ Κοινοτῇ καὶ νὰ ἀναγνωσθῇ ἐκ' ἐκκλησιῶν.

Ὁ Νομάρχης Χανίων
ΕΡΡ. ΠΕΡΜΑΝΣΛΑΓΚΕΡ

Κ α ν ο π ο ῖ ῃ σ ι ς

Διοκν Χωρ/κῆς Χανίων

ἵνα κατόπιν τῆς προφορικῆς-συνεννοήσεως ἡμῶν ἐκδόσῃ τὰς δεούσας διατάγας πρὸς τὰς Ἀστυν. Ἀρχὰς συμβάλλουσα ὅμα τὰ τῶν δηλώσεων ἐν Χανίοις.

Διὰ τὴν φτυγραφήν
Α. ΚΑΛΕΜΙΚΕΡΗΣ

ΓΝΩΣΤΟΠΟΙΗΣΙΣ

Ἡ εἰρηνικὴ ἐξέλιξις καὶ ἡ ἀνάρθρωσις ἐπὶ τῆς Πίσσου Κρήτης ἐτίθηθησαν εἰς κίνδυνον ὅπο τῶν μέσων τοῦ Μαΐου διὰ σειράς ἀποτροκαίων δολοφονιῶν μεταξύ Ἡρακλείου καὶ Μεσσαράς, τῶν ὁποίων ἐξ Κρήτης ἔκσαν θύματα. Ἐκ προκηρύξεως προκύπτει ὅτι οἱ πράξεις αὗται διεξήχθησαν ἐπὶ τῇ βάσει ἐννοίας προμελετῆς ἐπὶ σκοπῷ δημιουργίας ταραχῶν εἰς τὴν χώραν. Αἱ δυνάμεις Κατοχῆς θεωροῦν τὰς δολοφονίας ταύτας ὡς ἐπίθεσιν ἐναντίον αὐτῶν τῶν ἰσίων, τὴν ὁποίαν θὰ πατάξουν ἀνευ ὀκτοῦ.

Τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ πληθυσμοῦ καταδικάζει τὰς ἐνεργείας ταύτας. Δυστυχῶς δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ ἀποφυγὴ τῶν συνεπειῶν τῶν παρῶρων τούτων πράξεων καὶ ὅπο ἀθῶων.

Ἐκ φορέως τῆς Τοπικῆς ἐξουσίας ἐντέλλομαι

1) Ἡ Ἀστυνομικὴ ὤρα διὰ τὸν Νομόν Ἡρακλείου περιλαμβανομένης καὶ τῆς πόλεως Ἡρακλείου, καθορίζεται μέχρι νεωτέρας διαταγῆς διὰ τὴν εἰκοστὴν ὥραν. Ἀπὸ τῆς ὥρας ταύτης δέον οἱ κάτοικοι νὰ διαμένουν ἐντὸς κλειστῶν χώρων.

Ἐξαιροῦνται οἱ ποιμένες ἐφόσον εὐρίσκονται παρὰ τὰς ἀγέλας τῶν ὡς καὶ πόσσωπα φέροντα εἰδικὰς ταυτότητας Γερμανικῶν Ὑπηρεσιῶν, κ.χ. ἱατροί, μαῖται, ἀγροῦστικαί.

2) Ἀπαντὰ τὰ πανδοχεῖα, καφενεῖα καὶ χαρτοποικτικαὶ Λέσχαι τοῦ Νομοῦ Ἡρακλείου θὰ παραμείνῃσι κλειστὰ μέχρι νεωτέρας διαταγῆς.

3) Ἀπὸ τῆς ἐκδόσεως τῆς παρούσης περιορίζεται ἡ ἐλευθέρη μεταβάσις ἀπὸ τόπου εἰς τόπον.

α) 'Ε'φ' ὕλης τῆς πῆχης

Οὐδεὶς ἐπιτρέπεται νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸν Νουὸν (κερικτὴν Νομοσχ. πρὸς ἐνστάς τοῦ ἀποφ. κατακτῇ. Εἰς ἐξαιρετικὰς περιπτώσεις δύναται τοῦτο νὰ ἐγγραφῇ ὡς τὸν Κράτος Κομμουνιστοῦ.

Πάν πρόσωπα διανυκτερεύον ἐκτός τῆς Κοινότητος εἰς ἣν κατοικεῖ. δύνανται νὰ ἀναγγεῖλῃ τὸτο εἰς τὸν ἀρμόδιον ἀρχισχ. (Ἀστυνομία) ὡς ὅς ἐπὶ τῇ βάσει τῆς δηλώσεως αὐτῆς ἐκδόσιν σχετικὴν βεβαίωσιν. Πρὸς τὸν δὲν ἡ ταύτης δὲν ἀποδεικνύεται ἐκπορῶς διο. νὰ συλλ. βάνονται πρᾶστα.

Ὅστις δεῖται πρόσωπα ἀνευ ταύτης βεβαίωσης ἢ δὲν καταγγεῖται νῦν εἰς αὐτὸν παρουσίαν τοιοῦτου προσώπου, διώκεται ἐκ τῆς ἐστὶ τῆς διαταγῆς τῆς 9/5/41 περὶ ἀπαγορεύσεως παροχῆς βοήθειας εἰς ἀνήκοντας εἰς ἐχθρὸς ἐνόχλους δυνάμεις.

β) Διὰ τὴν Νομὴν 'Εβραϊκῆς

Οἱ ἀδελφοὶ ἀναχώρησις διὰ τὴν 'Ἑβραϊκὴν' ἡλῶδα ἀπαγορεύεται μέχρι νεωτέρας διαταγῆς.

4) Ἐν περιπτώσει διακρίσεως νέων ἀδικημάτων ἐπιβαλλόσεται ὁ τουφεκισμὸς καὶ ἐπεὶ δὲ δυνάμει. Διὰ τὸ συμφέρον τοῦ δὲν ὁ πληθυσμὸς νὰ κοφῇ εἰς πᾶσαν ἐνέαγγεον ἀποφύσσας πρὸς τὴν σύλληψιν τῶν δραστῶν. Κάθε ὅρα εἶναι κοινὸς.

5) Ὅς ἀμοιβὴ διὰ τὴν σύλληψιν τῶν δραστῶν θὰ διατεθῶσιν τρῶφιμα (ἀλευρον, ζάχαρις κλπ.) ὅσας 500.000 δραχ. (ὁποιοῦτος συμφέρον καὶ τὸς νομίμους τιμὰς) ταῦτα θὰ παρασχεθῶσιν ὡς τῆς Γεν. καὶ διοικητικῆς ἀπὸ τὴν ἐξέλεψιν τῶν Γερμανικῶν Ἀρχῶν. Ἐκτός τοῦ τοῦ ἐκείνου ὅστις θέλει παραδῶσιν νεκρὸν ἢ ζῶντα ἓνα τῶν δραστῶν θὰ ἀπολαύσῃ πᾶσης ποιότητος διὰ πλημμελήματα ἢ ἀτυχεύματα διαπραχθέντα ἐναντίον τῶν Γερμανικῶν δυνάμεων. Ἐξαιροῦνται οἱ Ἀρχηγοὶ Συμμορφῶν Παγτούδας, Σατανᾶς ὡς καὶ αὐτοὶ οἱ δολοφόνους. Ὁ δευτ. Συμμορφῶν καὶ πρῶτος τοῦτο εἰς τὸν οἶκον τοῦ, ὁ κρύπτων αὐτό, ὁ γνωρίζων τὴν ὑπόθεσιν τῶν ἢ ἐκείνος ὅστις ἀναλόγως τῶν περιστάσεων δύναται νὰ γνωρίσῃ οἱ κρύπτονται οὗτοι εἰς ὁρισμένον ὅριμον, ἢ ὁ λαμβάνων γινώσκων τῆς φύσεως τῶν, δύνανται νὰ καταγγεῖλῃ τοῦτο πρᾶστα εἰς τὴν πληροτεστὴν Γερμαν. ἢ Ἑλλην. Ὑπηρεσίαν. Πρὸς τὴν διαταγὴν τῆς 9/5/41 περὶ ἀπαγορεύσεως παροχῆς βοήθειας εἰς ἀνήκοντας εἰς ἐχθρὸς ἐνόχλους δυνάμεις.

6) Μέχρι τῆς 18/6/1942 συμπεριλαμβανομένης δύνανται οἱ πολῖται νὰ ἐγκαταλείψουν τὸ ὅρος «Ψηλορείτης» (189). Ἡ πρὸς ἐκένωσιν περιοχῆς καθορίζεται διὰ τῶν ἀκολουθῶν γραμμῶν:

Ἀνατολ. ὅς.
Σημεῖα 1195,3 (Βοσκέρ), 1046, 1292,2 (Γ. -φ. ὅς), 1.7'12 (Γου. οτή), 1605,5, 1462,3 (Ἀρού).

Νοτίως.
Σημεῖα: 1415 (Ἀμπελάκη), 1117,1 (Σαμάρ), 1350 (Στ. -λιτιά) 1324, 1040.

Δυτικῶς.
Σημεῖα: 1551,2 (Τρικητή), 1313,0 (Τικροβρόση), 1576,3 (Μούγος), 1123,5 (Καλοφῶς).

Βορείως.
Σημεῖα: 1415,6 (Ἐβρόλιθος), 1208,9 (Ἀσχηματισμός), 1073 Μούν. 1117, 1938, 1159 (Στέφανος), 1146 (Σορμίνος).

Ἐξαιρέτως: ἐκδοκὴς 1942 Ἑλλὰς 1:50.000.
Πολῖται δυνάμει εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν κοινῶν θέλουσιν θεωρηθῇ ὡς φυγάδες καὶ θὰ τουφεκίζονται ὁμοῦ.

Ἡ χρησιμοποίησις τεχνικῶς φωτὸς εἰς τὸν Νομόν Ἑβραϊκῆς ἀπαγορεύεται μέχρι νεωτέρας διαταγῆς. Ἐφόσον ὁ φωτισμὸς δὲν ἐπιβάλλεται ὡς τὸν συμμέροντος τῶν στασιωτικῶν μονάδων ἢ ὡς δημοσίων ἐπικινδυνῶν ἀναγκῆς, ἢ ἐν περιπτώσει δυνάμει νὰ ἀποδειχθῇ κατοικίας ἀνάγκης.

8) Παραβάσεις τῶν ἀρθρῶν 1,2,3,6 καὶ 7 θέλουσιν διωχθῇ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ πολεμικοῦ ποινικοῦ δικαίου.

Ἡ συνενοχή πᾶν τὸς κατὰ τὴν διεξίτη τῶν δολοφόνων, ἐπικρατεῖ τὰ συμφέροντα τοῦ συνόλου τοῦ πληθυσμοῦ καθόσον ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτῆς ἐξαρτᾶται ἡ ὁρὸς τῶν ἐπιβληθέντων περιορισμῶν.

Ο ΔΙΟΙΚΗΤΗΣ ΦΡΟΥΡΙΟΥ ΚΡΗΤΗΣ

αφ 190
18-6-42

αδελφὶς τῶν τῶν ἀποτίσσειν ὅτι ἀποδοδεύμενος αὐτῶν
 διατρέχοντο καὶ οὐκ ἔχοντες τὸν δυνάστην τῆς γῆ-
 ρου. Τὸ γὰρ τὸ ἀποδοδεύμενος αὐτῶν οὐκ ἔστιν
 ἐστὶν ἐξ αὐτῶν χεῖρ τοῦ ἐκδοδεύμενος αὐτῶν δυνάστη
 τῆς γῆς ἢ τῆς ἀποδοδεύμενος κοινῶν. -

ὁ ἐκδοδεύμενος Γ. Δ. Κερκίης
 Εὐφρ. Μουρατίου

Κοινωνία

κ.κ. Κοινωνία Πάρις
 κ.κ. Κοινωνία Πάρις.

ἡμεῖς ἐκδοδεύμενος
 ἐκδοδεύμενος 23/3/1942.
 [Signature]

Αρχιμ. Περικλ. Μανωλάκης 10-5-42
 ΣΧ. Κεκοσμήσιον Περικλ.
 Αειδί. 6/4/28 Τζιή η. Περικλ. Μανωλάκης
 (Κοινωνία Περιφέρειας)

Καίτοι ανθρωπότητα Αφική του Γερμανικού
 Διουκισίου των οχυρωμένων ερην. Πα-
 ηαοχίαν, αυτοαυτοίαν του δι' ερην.
 ιον περὶ αγγελοφάν, δ' ορ' οπὶ ε-
 πορική 10-15 ερην. και 3-4 πω-
 ιαί δ' οπὶ ερην. αγγελοφάν
 τῆς περὶ αγγελοφάν 11-ερην. αγγελοφάν
 πω-ι, αγγελοφάν δ' ορ' οπὶ ερην.
 των ιαί δ' οπὶ ερην. αγγελοφάν
 δ' οπὶ ερην. αγγελοφάν - πω-ι
 οπὶ ερην. αγγελοφάν ερην. ερην.
 υποφάν αγγελοφάν ερην. ερην.
 Κοινωνία V. Z. A. Δ' οπὶ ερην.
 V. X. ερην. ερην. 20/3/44 Αφική
 ερην. ερην. ερην. ερην. ερην.
 ερην. ερην. ερην. ερην. ερην.
 ερην. ερην. ερην. ερην. ερην.
 ερην. ερην. ερην. ερην. ερην.
 ερην. ερην. ερην. ερην. ερην.
 ερην. ερην. ερην. ερην. ερην.
 ερην. ερην. ερην. ερην. ερην.
 ερην. ερην. ερην. ερην. ερην.

ερην. 134
 10-5-42

ΕΡΓΑΤΙΚΟΝ ΚΕΝΤΡΟΝ ΧΑΝΙΩΝ

Αριθ. Πρωτ.

36

Εν Χανίοις τη 4—3—1942

Πρὸς

Τόν κ. Πρόεδρον τῆς Κοινότητος

Χανίων

Εἰς

Χανίων

Κατόπιν διαταγῆς τῶν Γερμανικῶν Ἀρχῶν Κατοχῆς παρακαλοῦμεν ὑμᾶς ὅπως ἀποστείλετε τὸ ταχύτερον 3 ἐργάτας οἵτινες θὰ ἐργασθoῦν εἰς Γερμανικὰς ἐργασίας.

Τοὺς ἀνωτέρω ἐργάτας θὰ ἐκλέξετε κατὰ τὴν κρίσιν σας ἐξ ἐκείνων οἵτινες ἔχουν ὀλιγοτέρας οἰκογενειακὰς ὑποχρεώσεις. Ἐν περιπτώσει ἀρνήσεως Ἐργατῶν νὰ παρουσιασθoῦν δεόν νὰ ζητήσετε τὴν συνδρομὴν τοῦ Ἀστυνομικοῦ Σταθμάρχου ἵνα συνοδεῖα παρουσιασθoῦν ἐνώπιόν μας.

Παρακαλοῦμεν ὅπως μᾶς γνωρίσεται, ἀμέσως τὰ ὀνόματα, τῶν ἀποσταλέντων ἐργατῶν ἵνα ἀναφέρωμεν σχετικῶς εἰς τὰς Γερμανικὰς Ἀρχάς.

Ὁ Διευθυντὴς τοῦ Ἐργατικοῦ Κέντρου Χανίων

ΜΙΧ. ΜΑΡΚΟΥΛΑΚΗΣ

αφ 56
27.12.3.42

14 /

Η ΓΥΝΑΙΚΑ ΣΤΗ ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗ

Μέρος Α'

Η ΓΥΝΑΙΚΑ ΣΤΗ ΖΩΗ ΤΟΥ ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗ

Ο Καζαντζάκης υπήρξεν αναμφισβήτητα η πιο πολυσυζητημένη μορφή στο χώρο της νεοελληνικής λογοτεχνίας για τη ζωή του, τις ιδέες του, τις φιλοσοφικές θεωρίες και το έργο του. Αυτό το έργο το απέραντο, βαρύ και πολύμορφο, με τον αδρό, γεμάτο εκπληκτική δύναμη και ζωντάνια λόγο, την τολμηρή σκέψη και την πρωτόφαντη γοητεία.

Όλοι μας, ως ένα βαθμό, έχουμε υποστεί τη μαγεία της δημιουργικής του φαντασίας, τον εμπνευσμένο μύθο, αλλά και τον προβληματισμό, που άγγιξε την ψυχή μας διαβάζοντας τα κείμενά του.

«Όσο ζούσε ενοχλούσε με τον όγκο του εχθρούς και φίλους. Για τούτο μόνο το μικρό και το χυδαίο λόγο άκουσε στην πατρίδα του», ενώ την ίδια ώρα στον έξω κόσμο η φήμη τον είχε ανυψώσει στα φτερά της.

Λόγοι που με ώθησαν στην επιλογή του συγκεκριμένου θέματος δεν είναι η ανάγκη υπερασπίσεως του φύλου μου από την επιθετικότητα του συγγραφέα. Είναι ακριβώς αυτός ο μικρός και ο χυδαίος λόγος, που ακούστηκε εις βάρος του και ακόμη όλες εκείνες οι σκόπιμες παραποιήσεις, οι παρανοήσεις, οι αμφισβητήσεις, οι αποσιωπήσεις και τελευταία η διεισδυτική προσπάθεια της ψυχανάλυσης να ερμηνεύσει την προβληματική προσωπικότητά του.

Στην έρευνά μου αυτή μεγάλη βοήθεια μου πρόσφεραν οι επιστολές του Καζαντζάκη. Πολλές εκατοντάδες επιστολές, που εκείνος έστελνε σε ανύποπτο χρόνο στην οικογένειά του, σε φίλους, κυρίως τον Πρεβελάκη - τα 400 γράμματα - και στις γυναίκες με τις οποίες συνδέθηκε φιλικά ή

ερωτικά.

Σ' αυτά τα γράμματα, θαυμάσια δείγματα λογοτεχνικής επιστολογραφίας, ξεδιπλώνει την ψυχή του ο συγγραφέας, αποκαλύπτει τις ιδέες του, τα συναισθήματά του, τον αγώνα και την αγωνία του. Αυτά θα μας βοηθήσουν να στήσουμε το πορτραίτο του το ψυχογραφικό, να σχηματίσουμε προσωπική γνώμη για τον άνθρωπο και τις διαπροσωπικές του σχέσεις, απαραίτητες στην ανάπτυξη του θέματός μας.

Ο φίλος του ο Πρεβελάκης τον κατατάσσει στους εκτός κοινωνίας ανθρώπους, και επειδή είχε την τάση να απομονώνεται, τον αποκαλεί «Μονιά», όπως ο ίδιος ονομάζει τον Οδυσσέα στο ποίημα της Οδύσσειας. Η μοναξιά, αβάσταχτη για τον κοινό άνθρωπο, είναι για κείνον το μόνιμο κλίμα ζωής και δημιουργίας: «Δε βλέπω κανένα, δε μιλώ καθόλου, νοιώθω με δέος αυτό που οι άνθρωποι λεν «ερημία» κι εγώ τ' ονόμασα πάντα «ευδαιμονία». Νοιώθω βαθύτατα στις στιγμές αυτές πως είμαι λεύτερος».

Ο τύπος του φυγόκοσμου ανθρώπου δεν είναι βέβαια αποκλειστικότητα του Καζαντζάκη. Τον συναντούμε στους περισσότερους μεγάλους συγγραφείς, που, για να δημιουργήσουν μεγάλα έργα, αποφεύγουν τις πολλές συναναστροφές.

Άλλο γνώρισμα του χαρακτήρα του ήταν η μανία της αποδημίας, της συνεχούς περιπλάνησης. Ένας Οδυσσέας, που «πολλών ανθρώπων είδεν άστεα και νόον έγνων». Ένας ακούραστος στρατοκόπος και ταξιδευτής άλλοτε στον ελλαδικό χώρο, άλλοτε στο εξωτερικό, σαν ανταποκριτής εφημερίδων καταγράφει τα κοσμοϊστορικά γεγονότα του καιρού του και πλουτίζει τη γνώση του. Οι θαυμάσιες εμπειρίες του ζωντανεύουν στα ταξιδιωτικά του βιβλία.

Η Νιτσεϊκή έλξη, τα μαθήματα του Μπέρξον, τα διδάγματα της Βουδιστικής θεωρίας επέδρασαν στο χαρακτήρα του και διαμόρφωσαν την προσωπικότητά του.

Ο Φράϊερ γράφει, πως ο Καζαντζάκης είχε εκμυστηρευθεί στον δόκτορα Στέκελ, διάσημο ψυχαναλυτή, πως μαχόταν καθημερινά να ζήσει σύμφωνα με όλα τα βουδιστικά παραγγέλματα, να αρνηθεί τις αισθήσεις

του, να τρώει λιτά, να κρατεί σε έλεγχο τις επιθυμίες του, να απαρνηθεί και να παιδέψει τη σάρκα.

Κατά τη γνώμη του Στέκελ ο Καζαντζάκης έπασχε από τη νόσο των Αγίων του Μεσαίωνα. Κάθε φορά που επρόκειτο να έχει συνάντηση με αγαπημένη γυναίκα, το πρόσωπο και τα χείλη του πρήζονταν σε σημείο, που να μη μπορεί να βγει έξω. Αυτή του την περιπέτεια έχει μυθοποιήσει στο έργο του «Ο Χριστός ξανασταυρώνεται» στο πρόσωπο του Μανολιού καθώς και στην «Αναφορά στο Γκρέκο». Ο ίδιος εξηγεί το φαινόμενο, σαν διαμαρτυρία του φυσικού ανθρώπου κατά των στερήσεων, που του επέβαλλε η Βουδική άσκηση.

Η ζωή του ολόκληρη είναι μια αφιέρωση στο ύψιστο ιδανικό: «Ευτυχία θα πει να παραδώσεις την ψυχή σου σ' ένα μεγάλο θεριό να τη φάει». «Ταγμένος σ' αυτό το σκοπό καταδυναστεύει την ψυχή του περιφρονώντας κάθε άλλη δελεαστική χαρά και κάνει το σώμα του ασκητικό και ανέραστο διαλέγοντας τον πιο απάνθρωπο τρόπο ζωής, για το αμφίβολο γέρας της νίκης». Έχει εκμηδενίσει τις εγκόσμιες φροντίδες στομώνοντας ακόμη και το αίσθημα της αυτοσυντήρησης.

Ο γάμος, η οικογένεια, η στρωτή ζωή παγιδεύουν το πνεύμα και βουλιάζουν την ψυχή στη ραθυμία και την αδράνεια. Έχει άμετρη φιλοδοξία να ξεπεράσει τα μέτρα του ανθρώπου, το πάθος του ασίγαστο για ένταση, ανάταση, αυτουπέρβαση. Η ζωή του, ένας ανήφορος, ένας ματωμένος Γολγοθάς. «Οι μεγάλες σειρήνες που μαύλισαν την ψυχή μου με το παραπλανητικό, γεμάτο έρωτα τραγούδι των ήταν ο Χριστός, ο Βούδας, ο Λένιν και σ' όλη μου τη ζωή αγωνιζόμουν να σμίξω τις παράταιρες φωνές των σε αρμονία».

Αυτά τα λίγα είναι αρκετά, για να μας δείξουν το δύσκολο, ιδιόρρυθμο, αντιφατικό χαρακτήρα του Καζαντζάκη, που συναντά φοβερές δυσκολίες στις σχέσεις του με τους άλλους και ιδιαίτερα με τις γυναίκες.

Αλλά καιρός να δούμε τι ρόλο έπαιξαν οι γυναίκες στη ζωή του.

Οι πρώτες γυναίκες που μπήκαν στη ζωή του κι επηρέασαν το χαρακτήρα του, ήταν η μάνα κι οι αδερφές του, η «Ανεστασία» και η Ελένη. Η μάνα του «μια άγια γυναίκα» από την οποία κληρονόμησε όλη την πρα

ότητα, την υποτακτικότητα, την καλοσύνη. Οι αδερφές του, σεμνές επαρχιωτοπούλες, που συγκέντρωναν πάνω του όλη την αγάπη και την περηφάνια για το μοναδικό αδερφό τους, τον σπουδασμένο στο Παρίσι δικηγόρο. Ένα πλήθος γράμματα απλά, ζεστά, ανθρώπινα, στοργικά, χωρατατζιδικά, νοσταλγικά, παρήγορα, γεμάτα αγάπη, που στέλνονταν τακτικά από τον ξενιτεμένο γιο στη μάνα και τις αδερφές του, δείχνουν πόσο στενά δεμένος ήταν μαζί τους.

Η σχέση με τον πατέρα του ήταν τελείως διαφορετική. Υποστηρίχτηκε, πως με την αυταρχική πατρική εξουσία τραυμάτισε ανεπανόρθωτα την ευαίσθητη ψυχή του νεαρού γιού του γεννώντας του αισθήματα φοβίας και κοινωνικής δειλίας, που επηρέασαν αργότερα τη ζωή και το έργο του.

Η μάνα έχει καταλάβει ξεχωριστή θέση στην καρδιά του γιού της. Νοιώθει γι' αυτήν απέραντη αγάπη και πόνο για την αγέλαστη ζωή της. Κι αναρωτιέται «πώς μπόρεσε 50 χρόνια χωρίς να σπάσει η καρδιά της να νοιώθει πλάι της την αναπνοή και το χνώτο του λιόντα». Και εξηγεί ο ίδιος: «Είχε την υπομονή, την αντοχή και τη γλύκα της γης. Ποτέ δεν είχα δει τη μητέρα μου να γελάει. Χαμογελούσε μόνο... Η άγια τούτη γυναίκα δεν ήταν ευτυχισμένη. Το χαμόγελό της πρόδιδε εγκαρτέρηση και υποταγή στη μοίρα, παρά ευτυχία ασυγκράτητη».

Διαβάζουμε στο ημερολόγιό του: «Πίκρα αποχωρισμού γονέων στο μετόχι. Ο πατέρας για πρώτη φορά με φίλησε στο μέτωπο. Η μητέρα έκλαιγε και μ' ακολουθούσε στο σκονισμένο δρόμο. Αβάσταχτη πίκρα. Κάλλιο να μην έχεις γεννηθεί».

Αλλού η Ελένη γράφει: «Μόλις ξαναγύρισε στην Ελλάδα ο Νίκος έτρεξε ν' ακουμπήσει στη μάνα του, να ζήσει, σα φυτό κάτω από τη σκιά της, να νοιώσει πάλι απέραντη τρυφεράδα να τον δροσίζει και το σπίτι να μοσκοβολάει μοσχοκάρυδο, κανέλλα και μέλι».

Ο θάνατος της μάνας του τον βρήκε στο GOTTESGAB της Τσεχοσλοβακίας και του σύντριψε την καρδιά. Στον Πρεβελάκη γράφει: «Τις μέρες τούτες έχω μια φοβερή, αγιάτρευτη στενοχώρια. Μου έτυχε ένα από τα μεγαλύτερα δυστυχήματα, που μπορούσαν να μου σκίσουν την καρδιά. Κρατιούμαι γερά, για να μη σύρω τις φωνές. Κι' όμως ξέρω, πως μόνο

αν φώναζα, σαν το άγριο ζο, θα'λάφρωνα».

Αντίθετα ο θάνατος του πατέρα του, που τον πληροφορήθηκε στην Ισπανία, τον συγκλόνισε με αισθήματα εντελώς διαφορετικά. Γράφει στην Ελένη: «...Σας ξαναλέω, δεν ήταν αγάπη, που μ' ένωνε με τον κύρη, μα ρίζα χοντρή, βαθειά, που κόπηκε. Όλο το δέντρο τρέκλισε. Το περιστατικό αυτό θάχει βαθειά αποτελέσματα στη ζωή μου. Τώρα που αρχίζω και γαληνεύω, τα νοιώθω ένα ένα να ξεπροβαίνουν. Και πρώτα το βέβηλο τρομερό συναίσθημα πως «λευτερώθηκα». Ενας βραχνάς με πλάκωνε σε όλη μου τη ζωή, τώρα θ' αρχίξω ν' αναπνέω... Θ' αντρείψω, θα κηρύξω ανεξαρτησία, αυτονομία, θα μπορώ να κάνω ό,τι θέλω, χωρίς να δίνω πια μέσα μου, λογαριασμό σε κανένα. Μου φαίνεται, πως είμαι ένα όρνιο τώρα, που τούκοψαν τα σκοινιά. Ο ίσκιος έφυγε από πάνω μου, κατέβηκε, χάθηκε στη γης... Τώρα που αφανίστηκε αυτός που με γέννησε, γεννιούμαι... Ο χαμός της μητέρας ήταν όλο αισθηματική πίκρα, παράπονο παιδιού, που το αφήνουν μονάχο στο σκοτάδι και το αγαπημένο χέρι βγήκε από τη φούχτα του. Ο χαμός του κυρού ήταν ανακούφιση σπαραχτική. Ελευτερία, άνετη αναπνοή, όπως του μικρού παιδιού, που γεννιέται και για ν' αναπνέψει σκίζονται τα πνεμόνια του και πονάει...».

Το συγκλονιστικό τούτο γράμμα δικαιώνει τους ισχυρισμούς για την εγκληματική επίδραση του αυταρχικού πατέρα - δράκου στο γιό. Η καταπίεση δημιούργησε στον παιδικό του ορίζοντα αισθήματα μίσους και ανταγωνισμού, που μεταφέρθηκαν αργότερα στα επόμενα στάδια της ψυχοσεξουαλικής εξέλιξής του. Ο Οιδιπόδειος πατέρας παρέμεινε πάντα μέσα του απειλητικός, ανταγωνιστικός, απαγορευτικός.

Δεν ήταν ακόμη 18 χρόνων, νεαρός φοιτητής, όταν γνώρισε στο Ηράκλειο την κατά δύο χρόνια μεγαλύτερή του Γαλάτεια Αλεξίου. Δυο νέοι άνθρωποι με πνευματικές ανησυχίες, που γράφουν στίχους, διαβάζουν και ανταλλάσσουν βιβλία και ερωτεύονται τρελλά. «Την Γαλάτειαν και μίαν καλύβην» γράφει σε λεύκωμα εποχής ο Νίκος. Οι οικογένειές των τελείως διαφορετικές. Εκείνος από περιβάλλον πουριτανικού χριστιανισμού και παλληκαροσύνης, με τον πατέρα βαρύ, απαίδευτο, καταπιεστικό.

Εκείνη, έξυπνη, τολμηρή απελευθερωμένη, από αστική οικογένεια προοδευτική. Όμως εκείνος αρνείται να νομιμοποιήσει τη σχέση του με το γάμο, γιατί τον θεωρεί δεσμευτικό της ελευθερίας. «Ο γάμος είναι αρραβώνας του διαζυγίου» υποστηρίζει και βεβαιώνει τον πατέρα της που αντιδρά, ότι «μόνον ελεύθερος και αδέσμευτος θα αγαπά την Γαλάτεια».

Τα αίτια όμως της άρνησης είναι βαθύτερα. Ο Καζαντζάκης φοβόταν, μήπως με το γάμο δεσμευθεί και παγιδευθεί σε μικρά και εφήμερα πράγματα, που θα τον ξεστρατίσουν από τα μεγάλα και τα αιώνια προβλήματα, που τον απασχολούσαν. Μήπως η δημιουργία οικογένειας του στερήσει ένα μεγάλο μέρος της ελευθερίας του, που τόσο συνειδητά την επεδίωκε αυτός ο «αξεδίψαστος της Ελευθερίας». «Έχεις γυναίκα και παιδιά... προσκυνάς το λοιπόν. Μα ο ερημοσπίτης, Κωσταντή μου, δεν προσκυνάει».

Έτσι η Γαλάτεια αφηφώντας τις κοινωνικές προλήψεις της «ποχής εγκαταλείπει πατέρα κι αδέρφια μετά το θάνατο της μάνας της κι ακολουθεί τον εκλεκτό της στην Αθήνα, για να ζήσει μαζί του αστεφάνωτη επί 15 ολόκληρα χρόνια.

«Όμως η ελεύθερη συμβίωση με τους καταναγκασμούς, τα εμπόδια, τη φτώχεια, τα σχόλια δηλητηρίασαν τη ζωή τους και έφθειραν τη σχέση τους». Πολύ γρήγορα φάνηκε, πως η Γαλάτεια δεν ήταν η ιδανική σύντροφος για τον Κ. Εκείνος ήθελε ένα τύπο, σαν τη μάνα του, γλυκό, υπομονητικό, καλοσυνάτο. Εκείνη αντίθετα ήταν αντάρτισα, ανυπότακτη, σκληρή. Δεν γνώριζε επιείκεια και ανοχή στα θέματα της ζωής και της τέχνης. Εξέφραζε με παρηρησία τη γνώμη της, σχεδόν πάντα αντίθετη από το σύντροφό της, με αποτέλεσμα καυγάδες και εκρήξεις, που έκαναν τη ζωή τους αβίωτη.

Σε ένα ξέσπασμα απελπισίας εκείνος γράφει: «Αχ Θεέ μου, να φύγω! Να φύγω να γλυτώσω από την κοινωνία των ανθρώπων! Απόψε πάλι η ψυχή μου συντρίφτηκε σε αδιάκοπες, πρόστυχες επαφές. Χιλιοειπωμένα, ταπεινότητα, μικρότητα, βδελυγμίες, μικροπάθη! Ω Θεέ μου, πώς να σωθώ, πώς να γλυτώσω; Η αηδία με πνίγει, η αηδία για τον εαυτό μου, γιατί ξεπέφτω, γιατί, αν δε φύγω, δεν θα σωθώ... Κύριε, εκέκραξα προς Σε, εισάκουσέ μου Κύριε».

Η μαρτυρική ζωή τους θα καταλήξει την επόμενη χρονιά στην Κρήτη, σε μια τραγική τελετή γάμου σ' ένα εκκλησάκι κάποιου νεκροταφείου, για να αποφύγουν το μαινόμενο πατέρα του, που έψαχνε τις εκκλησιές, για να τους βρει. Αλλά ούτε και ο γάμος έσωσε τη σχέση τους. Η συμβίωση εξακολούθησε φρικτή, χωρίς αρμονία και τέλεια ένωση.

Για ν' αποφύγει τις καθημερινές προστριβές και την ένταση, εκείνος προτιμά να ταξιδεύει μακριά της, άλλοτε κοντινά στον Ελλαδικό χώρο παρέα με το Σικελιανό κι άλλοτε εκτός Ελλάδας.

Το παράδοξο είναι, πως από μακριά της στέλνει γράμματα παράφορα, ερωτικά: «Ποτέ δεν σ' αγάπησα τόσο, ποτέ δεν ένοιωσα βαθύτερα την ενοχή μου, που γυρίζω μακριά σου. Μόνο η αγωνία μου εδώ μπορεί να με εξαγνίσει». Εκείνη απορεί, προσδοκά, απελπίζεται, νοιώθει μειωμένη, σαν γυναίκα, για την ανολοκλήρωτη σχέση της.

Άλλο παράδοξο είναι, πως παρά την κόλαση της ζωής των, εκείνος δεν καταφεύγει σε αίτηση διαζυγίου, που θα του δώσει την ελευθερία του. Έλπιζε πάντα σε κάποια βελτίωση της σχέσης των. Ύστερα του άρεσε γυρίζοντας να βρίσκει ζεστό, νοικοκυρεμένο σπιτικό, να τον περιμένει. «Ετσι μου φαίνεται, πως δεν θα ξαναφύγω ποτέ πια. Βαρέθηκα τη Φραγκιά. Έπειτα εδώ υπάρχει νοικοκυρά. Μυρίζει πάστρα, οικογένεια».

Η Έλλη Αλεξίου επισημαίνει και άλλους λόγους: «Όντας παντρεμένος ο Νίκος ένοιωθε ασφαλής από τα βέλη των πολλών θαυμαστριών του, που συνεχώς τον πολιορκούσαν και τον επέζαν». Ίσως να μην ήθελε να δικαιώσει και τον πατέρα του, που αντέδρασε τόσο πολύ σ' αυτό το γάμο. Τελικά η Γαλάτεια πρώτη θα ζητήσει διαζύγιο μη θέλοντας να ζήσει περισσότερο κάτω απ' αυτές τις συνθήκες συμβίωσης. Στο διάστημα αυτό εκείνη ήταν μια αναγνωρισμένη συγγραφέας. Τα έργα της παίζονταν στο εθνικό θέατρο με σκηνοθέτη τον Φώτο Πολίτη και ηθοποιούς την Κοτοπούλη και την Κατερίνα. Ήταν οικονομικά ανεξάρτητη, αλλά δεν ήταν αλήθεια, πως τον χώρισε, μόλις βρήκε χρηματοδότη, εξακολουθεί να την υπερασπίζεται η Έλλη Αλεξίου.

Η αλήθεια είναι πως του φέρθηκε σκληρά και αμείλικτα. Τον ειρωνεύτηκε στο πνευματικό, ιδεολογικό επίπεδο και αμφισβήτησε την αξία

του έργου του. Εκείνος με πόνο της γράφει: «Συχνά μούλεγες, πως γέρασα πια και τίποτα δεν έκαμα. Κι εγώ έφερνα επιχειρήματα από μεγάλους ανθρώπους, για να κρύψω τον πανικό, που μούδινε ο λόγος σου. Ναι, ναι δυνατά το λέω, πως έχεις δίκιο. Δεν έκαμα, δεν θα κάμω ποτέ τίποτα».

Η Έλλη Αλεξίου, που τους ζούσε από κοντά βγάζει το τελικό συμπέρασμα: «Γενικά δεν ήταν πλασμένοι ο ένας για τον άλλο. Τελείως ακατάλληλοι για κοινή συμβίωση. Εκείνος ήθελε μια γυναίκα σκιά. Η Γαλάτεια ήταν εντελώς το αντίθετο. Η παρηρησία της δεν ήξερε φραγμό. Η σχέση τους σιγά σιγά πέρασε σε ανταγωνιστικό πεδίο».

Έτσι ο ιδιότυπος έρωτας Νίκου - Γαλάτειας έληξε μετά από 26 χρόνων συμβίωση (1926).

Πολλοί πνευματικοί άνθρωποι κατηγορήσαν τη Γαλάτεια, γιατί μετά το διαζύγιο αποκάλυψε κάποιες αλήθειες, κάποια ενδόμυχα μυστικά στη ζωή τους, που δεν δημοσιοποιούνται, δημοσίεψε τα γράμματά του, βρισκόταν σε συνεχή κόντρα με τις απόψεις του και τέλος, για να τον μειώσει και να δικαιολογήσει ίσως τον εαυτό της, που τον χώρισε, έγραψε το μυθιστόρημα «Άνθρωποι και Υπεράνθρωποι», όπου ο ήρωάς του Αλέξανδρος δεν είναι άλλος από Εκείνον.

Το μυθιστόρημα, ένας λίβελλος, θεωρήθηκε όχι μόνο μετριότατο, αλλά και υστερόβουλη πράξη και καυτηριάστηκε γι' αυτό. Και το χειρότερο, είχε το θράσος να του το στείλει η ίδια στην Αντίμπ, λίγο πριν το θάνατό του. Ο Κ. αρνήθηκε να το διαβάσει, το διάβασε όμως η Ελένη, η οποία τον προέτρεπε να ανασκευάσει τις κατηγορίες της. Όμως εκείνος αρκέστηκε να πει: «Καημένη Γαλάτεια! Δεν της άξιζε ένα τέτοιο τέλος! Όποιος διαβάσει το βιβλίο της θα σχηματίσει κακή ιδέα για κείνην». Κι αυτά, όταν το έργο του είχε αναγνωρισθεί διεθνώς και η δόξα του είχε απλωθεί παντού.

Η Γαλάτεια ξαναπαντρεύτηκε αξιόλογο πνευματικό άνθρωπο και συγγραφέα, τον Μάρκο Αυγέρη (1936), μα ποτέ δεν έπαψε να αγαπά τον Κ. Του αναγνώριζε τους πολιτισμένους τρόπους, την επιείκεια, την ανεξικακία, την ψυχική του δύναμη, το τραγικό σθένος να ζει διαρκώς κάτω από την απειλή της φρικτής του αρρώστιας, κι όμως να συνεχίζει να γρά

φει ζητιανεύοντας λίγο χρόνο από τους αργόσχολους, για να προφθάσει να τελειώσει το έργο του.

Όταν της αναγγέλθηκε ο θάνατός του κατέρρευσε νευροψυχικά. Μετά το θάνατό της (1962) ο Αυγέρης βρήκε στα χαρτιά της μια εξομολόγηση: «Έκαμα πολλά λάθη στη ζωή μου και δίκαια τιμωρήθηκα. Και τώρα έπεσα στην ξερολιθιά».

Δεύτερη γυναίκα του Κ. ήταν η Ελένη Σαμίου. Μόλις 19χρονη το χρόνο της γνωριμίας των (18-5-1924), ορφανή και από τους δυο γονείς από διακεκριμένη οικογένεια πανεπιστημιακών, λεπτή και χαριτωμένη, με φιλολογικά ενδιαφέροντα, λόγος για τον οποίο προσέγγισε τον Κ. Η φιλία τους μακρά και αδιατάρακτη, μετά πολλά (20) έτη κατέληξε στο γάμο. Η παρουσία της στάθηκε δίπλα του ουσιαστική και πολύτιμη. Ήταν η ιδεώδης σύντροφος, η ιδανική γυναίκα της ζωής του. Του αφοσιώθηκε ολοκληρωτικά, εταύτισε τον εαυτό της μαζί του, πίστεψε στο έργο του, δούλεψε δίπλα του σκληρά, σαν σιωπηλή ευεργετική νεράιδα. Ήταν η γραμματέας του, δακτυλογραφούσε πολλές φορές τα κείμενά του. Μόνο την Οδύσσεια έγραψε 7 φορές, πραγματικός άθλος για το μέγεθος του έργου (33.333 στίχοι).

Η Ελένη είχε αναλάβει τα πάντα: Εκδότες, κριτικούς, δημοσιογράφους, τυπογραφεία, αλληλογραφία, οικονομικά. Και παράλληλα ασχολείτο και με τα δικά της έργα. Δημοσιογράφος αθηναϊκών εφημερίδων στο εξωτερικό, μεταφράσεις, συγγραφή των βιβλίων της: «Η ζωή του Γκάντι», «Η αληθινή ζωή του Παναΐτ Ιστράτι», «Μικρό ταξίδι σε μεγάλη χώρα».

Πολύγλωσση και πολυτάλαντη έζησε μακριά και δίπλα του μια ζωή γόνιμη και πνευματικά πλούσια, φροντίζοντάς τον σαν παιδί, άπειρο στις βιοτικές ανάγκες. Σήμερα όλοι παραδέχονται τη συμβολή της στη δημιουργία και προώθηση του έργου του. Είκοσι χρόνια ελεύθερης συμβίωσης έζησε δίπλα του με απόλυτη αρμονία. Μετά το 1945 αποφάσισαν να παντρευτούν. Κουμπάρος των ο Σικελιανός με τον οποίο είχαν στενή φιλία. «Ο θαυμασμός της για κείνον και το έργο του, η εκτίμηση, ο οίκτος για τους δυσμενείς όρους ζωής του, παραχώρησαν σιγά σιγά τη θέση τους

στην ερωτική αγάπη, που συντηρήθηκε με τον αλληλοσεβασμό, την αφοσίωση και τη στοργή», γράφει ο Σταματίου.

Όταν έφυγαν πικραμένοι από την Ελλάδα κι εγκαταστάθηκαν σε ένα μικρό σπιτάκι στην Αντίμπ της Γαλλίας, «το κουκούλι» όπως το ονόμασε εκείνος, γιατί κλεισμένος μέσα σ' αυτό, σαν το μεταξοσκούληκα μετουσίωσε την ύλη σε πνεύμα, δεν φαντάζονταν, πως στην ξένη γη τους περίμενε η επιτυχία και η δόξα. Έγιναν πια διάσημοι στην Ευρώπη, γνωρίστηκαν με προσωπικότητες των γραμμάτων και της τέχνης, τα έργα των μεταφράστηκαν σε πολλές γλώσσες, (σήμερα σε 51 γλώσσες) και παίζονταν στα θέατρα και τον κινηματογράφο, έκαμαν θαυμαστά ταξίδια, προσκεκλημένοι στην άλλη άκρη της γης. Ήταν η ανταμοιβή τους για τις απάνθρωπες θυσίες των.

Μα η ευτυχία δεν κρατά πολύ. Στην αγκαλιά αυτής της γέφυρας «συναθλήτριας» άφησε την τελευταία του πνοή, εξαιτίας ενός εμβολίου, που κακοφόρμισε, ο τραγικός συγγραφέας.

Το κτύπημα ήταν βαρύ για κείνην, που στάθηκε όμως παλληκάρι, ως το τέλος. Με θρησκευτική ευλάβεια διαφύλαξε το έργο του και ό,τι άλλο είχε σχέση με αυτόν και συνέχισε να το προωθεί και να το προβάλλει... Ίδρυσε στο χωριό του, τους Βαρβάρους, θαυμάσιο Μουσείο με τα βιβλία και τα αντικείμενά του. Έδρα νεοελληνικών σπουδών «Καζαντζάκη» στο Σαν Φραντζίσκο της Αμερικής, Συλλόγους φίλων Καζαντζάκη στο εξωτερικό και συνεχίζει ακόμη και σήμερα σε προχωρημένη ηλικία τις δραστηριότητές της.

Ωστόσο στη «μικρή» Ελλάδα ξεσηκώθηκε δυσφημιστική εκστρατεία εις βάρος της, αλλά και εις βάρος του νεκρού συζύγου της, ο οποίος «εγωιστής, όπως ήταν δεν αγάπησε ποτέ άλλη γυναίκα παρά μόνο τον εαυτόν του και ότι η Ελένη από φιλοδοξία και συμφέρον συμβίωνε μαζί του».

Η Έλλη Αλεξίου έχει το θάρρος να απορρίψει, όσα τουλάχιστον αναφέρονται στην Ελένη. Απέκλεισε τη φιλοδοξία αλλά και το συμφέρον, σαν κίνητρά της.

Την ιδιορρυθμία του να μιλεί και να γράφει στην Ελένη στον πληθυντικό, την παρεξήγησαν ορισμένοι επικριτές, για να ενισχύσουν την

άποψη της αναπηρίας του και της τέλει αποξένωσης του ζευγαριού.

Σ' αυτούς τους καλοθελητές η Ελένη ένοιωσε την υποχρέωση να απαντήσει γράφοντας βιβλίο με τον τίτλο «Ο ασυμβίβαστος», στο οποίο ανέτρεψε τις κατηγορίες και υπερασπίστηκε τον αγαπημένο της με σθένος, δημοσιεύοντας εκατοντάδες γράμματά του, γεμάτα αγάπη και ευγνωμοσύνη προς αυτήν. Ήταν μια αποστομωτική απάντηση στις όσες κακοήθειες κυκλοφόρησαν, που τα κίνητρά τους επεσήμαναν παλιοί φίλοι της οικογένειας: «Η διαφυγούσα δόξα. Είχαν τη δόξα σπίτι τους και την κλώτσησαν. Αν δεν υπήρχε άλλη γυναίκα να την μοιράζεται σήμερα, δεν θα γράφονταν τόσες ανοησίες».

«Λένοτσα» και «GENOSSIN», «Αγαπημένη» και «Πολυαγαπημένη» ήταν οι προσφωνήσεις στα γράμματά του. Αναφέρω ελάχιστα αποσπάσματα: Ιαπωνία (1935): «Όλη μου η ψυχή και η ζωή είναι γυρισμένη κατά τη Λένοτσα. Ανώτερη, αγαπητότερη, γλυκύτερη κι από τα ταξίδια, μεγάλη χαρά, όλη η χαρά της ζωής μου, όλη μου η ελπίδα. Τίποτα δε φοβούμαι, γιατί είναι μαζί μου. Τίποτα δε θέλω παρά νάναι μαζί μου. Χαρά, γλύκα, αιωνιότητα. Όταν Σας συλλογούμαι η καρδιά μου τρέμει κι όλος ο νους μου ανθίζει από τη μεγάλη χαρά».

Λονδίνο (1946): «Σας συλλογούμαι κάθε στιγμή με συγκίνηση κι ακατάλυτη αγάπη. Πώς μπορώ να ξεχάσω με τι αγάπη, γενναιότητα και πίστη στέκεσθε δεξά μου και πολεμάτε; Με αόρατο κράνος, με διπλό κοντάρι, Πρόμαχος Αθηνά, που κατεβαίνει στους Ομηρικούς στίχους και στέκεται ξαφνικά δίπλα στον ήρωα, που κινδυνεύει. Κι ο ήρωας νοιώθει την παρουσία της από την καρδιά του, που πηδάει και δε φοβάται πια ξεπεσμό και θάνατο». Σε άλλο του γράμμα: «Και κανείς δεν θα ξέρει τι είσαστε για μένα, 7γύναικο, 17γύναικο, η τελευταία χαρά της ζωής μου». Αλλού την αποκαλεί «εφταπέτσινο σκουτάρι» και σε Γαλλικό ραδιοφωνικό σταθμό ετόνισε, ότι η Ελένη είναι γι' αυτόν «η καθημερινή ευτυχία της ζωής του».

Στο GOTTESGAB «της ευτυχίας και της Τσεχοσλοβακίας» έζησαν τις πιο ευτυχισμένες μέρες της ζωής των. Εκείνος γράφει: «Τα δυο μύγδαλα μέσα σ' ένα τσόφλι» αυτή, «η ζευγαρωμένη μοναξιά» έκαμε το

θαύμα της. «Γλύκα, ησυχία, ευτυχία, όταν κάθε βράδυ θα κουβεντιάζουμε, σαν δυο προνομιούχες, αγαθές, αμόλυντες ψυχές και δυο σώματα που αγαπιούνται και θέλει το ένα το άλλο».

Η Ελένη γράφει στον «Ασυμβίβαστο»: «Τρομερά ντροπαλός. Χρειάστηκε να περιμένω κάμποσα χρόνια... για να εξηγήσω τις σχέσεις του με τη «ζωοδότρα» πηγή, που απαιτούσε σεβασμό, συγκέντρωση και μοναξιά και καρδιοχτύπι, όπως, όταν πηγαίνεις στο πρώτο ερωτικό σου συναπάντημα»...

Ο Καζαντζάκης έκανε εύκολα γνωριμίες με γυναίκες. Δεν τις φοβόταν και δεν τις απόφευγε. Αντίθετα επεδίωκε τη σχέση μαζί τους. Στα ταξίδια του γνώρισε πολλές αξιόλογες γυναίκες και συνδέθηκε μαζί τους φιλικά ή ερωτικά. Τις περισσότερες τις αποθανάτισε στα έργα του.

Γενικά ασκούσε αλλόκοτη γοητεία στη συντροφιά. Ήταν σπουδαίος αφηγητής, οι συζητήσεις μαζί του ανεπανάληπτες. Συγκινούσε τις γυναίκες με το ελκυστικό παρουσιαστικό του. Ίσιος, λυγερός, σαν Αραβας με το σκούρο χρώμα του και τη λαμπερή στοχαστική ματιά του, έδινε την εντύπωση ξεχωριστής προσωπικότητας. Αλλά κυρίως τους γεννούσε αισθήματα μητρικά, προστασίας και τρυφερότητας, καθώς τον έβλεπαν να τυραννιέται από βαθείες αγωνίες, ανασφάλεια και αβεβαιότητα στην υλική και συναισθηματική του ζωή. Αυτό το κράμα δύναμης και αδυναμίας τις συνέπαιρνε. Οι περισσότερες ήταν Εβραίες φοιτήτριες, κομμουνίστριες. Από τότε ο θαυμασμός του στην Εβραϊκή ράτσα: «Είναι το αλάτι της γης». Έξυπνες, ζωντανές, μορφωμένες, ανήκαν στον «πύρινο κύκλο», φλέγονταν από τον πυρετό των κοινωνικών μεταρρυθμίσεων. Ατέλειωτες οι συζητήσεις των γύρω από θέματα κοινωνικά, πνευματικά.

Η Ραχήλ Λιπστάιν, Πολωνοεβραία, γνωριμία του στο συνέδριο αναμορφωτών της Παιδείας, στο Βερολίνο (1922) του εμπνέει ερωτικό πάθος.

- Είσαι μια Ιουδαία, μια ψυχή, που θέλει ν' αρπάξει, ο Σπινόζα και ο Σάυλοκ. Θες να επωφεληθείς από τη γνωριμία μου».

- Σηκώνεις το νου μου, καθαρίζεις την καρδιά μου, ω Αγνώστε, πώς ήρθες έτσι από την Ανατολή και με βρήκες; Αχ πώς μου ανοίγεις τον ορίζοντα, πώς πλαταίνει ο νους μου! Δεν θα φύγω από κοντά σου

ποτέ, γιατί ποτέ δεν θα μπορέσω να σε ληστέψω όλο».

- Πηγαίναμε σχεδόν κάθε βράδυ στο κοντσέρτο. Αγώνας μέσα της, γιατί είμαι χριστιανός, κι αν η μητέρα της μάθει, πως ζει μαζί μου, θα πεθάνει.

Τελικά η Ραχήλ δεν κατέκτησε τον ιδιόρρυθμο Κρητικό, που της θύμιζε τους προφήτες της πατρίδας της. Τον έρωτά τους ακολούθησε μακρά φίλια, που συνεχίζεται ακόμη με την Ελένη. Τη Ραχήλ στη νεανική της φλόγα, την απαθανάτισε στα έργα του: Τόντα - Ράμπα, Καπετάν Μιχάλη και Οδύσσεια και παντού είναι διάχυτη η πικρία του για το χαμένο έρωτά της.

Στα 1923 ο Κ. μιλεί με πάθος για μια νέα του γνωριμία, τη μικρή σιωπηλή κυρία Έλσα Λάγκε, Γερμανίδα. Ευλογεί την παρουσία της στη ζωή του, τους περιπάτους, τις εκδρομές στις γύρω εξοχές, τις διανυκτερεύσεις των στο βουνό. Η φίλια τους κράτησε από το '23 ως το '52.

Αλλά η πραγματική ερωμένη του υπήρξε η Εβραία Ίτκα Χόροβιτς, φανατική Μαρξίστρια, παιδίατρος. Τη συναντά στη Μόσχα και μένει μαζί της. «Κύτταζα τη φλεγόμενη τούτη Οβραία με θαυμασμό, όλη τη νύχτα αντροφάγο, αχόρταγο θεριό, όλη η ψυχή της γίνεται σάρκα κι όλη μέρα εφτακάθαρη φλόγα... Έμεινα κάμποσες νύχτες μαζί της...».

Τον επόμενο χρόνο την ξανασυναντά στη Μόσχα. Μένουν στο σπίτι της ή στο δικό του. Τον βοηθεί στη μετάφραση ρούσσιων εφημερίδων ή περιοδικών, συζητεί μαζί της για την επανάσταση. Η Ίτκα δεν έζησε πολύ γιατί έπεσε θύμα των Σταλινικών εκκαθαρίσεων. Είναι όμως γνωστό, πως ο Κ. την παραμέρισε για χάρη της Ελένης.

Δεσμούς φιλικούς και ερωτικούς συνήψε ακόμη ο Κ. με πολλές άλλες γυναίκες, Ελληνίδες και ξένες. Η Έλλη Λαμπρίδη, φοιτήτρια στην Ελβετία, σπουδαία παρουσία αργότερα στα ελληνικά γράμματα, είχε ερωτικό δεσμό μαζί του, που κατέληξε σε συνεργασία και φίλια στην Ελλάδα.

Από τις ξένες αναφέρουμε την Λία Λέβιν Ντούνκελμπλουμ, την Εντβίγκε Λέβι, την Βαρβάρα Νικολάεβνα Ταμάνιεφ, Γεωργιανή καλλονή, που τον μάγεψε, όταν απεσταλμένος της κυβέρνησης Βενιζέλου, ανέλαβε τον επαναπατρισμό των Ελλήνων του Καυκάσου (1919).

Η πανέμορφη αυτή γυναίκα του πρότεινε να φύγουν μαζί, μα εκείνος αιώνια διστακτικός και αναποφάσιτος, απέρριψε την πρόταση, πιστός στο χρέος του. «Ακροβατούσα ανάμεσα στο χρέος και την υπόσχεση της ευτυχίας. Και ξαφνικά η Βαρβάρα πετάχτηκε πάνω κατάχλωμη αλλά αποφασιστική. «Πάει πια δε δέχτηκες εξ αρχής. Δεν με άρπαξες από τα μαλλιά. Ζύγιασες τις ζημιές και τα κέρδη. Πάει πια. Και να δεχθείς τώρα εγώ δεν δέχομαι. Μπράβο, είσαι τίμιος άνθρωπος, αυτό που λένε στύλος της κοινωνίας, με γειά σου με χαρά σου».

Εκείνος ένοιωσε τότε ντροπή και πίκρα. Τη στυφή γεύση μιας νίκης κερδισμένης και χαμένης μαζί. «Έχαμα καλά να μην αρπάξω τη θεία στιγμή από τα μαλλιά; Αναστενάζω και λέω: Δεν το μετανοιώνω». Έτσι έστεκε πάντα αναποφάσιτος στο κατώφλι του πόθου. Ο φόβος κυριαρχούσε μέσα του. Γι' αυτό αρνήθηκε κατά καιρούς όλες τις ηδονές που του πρόσφεραν οι γυναίκες. Ζύγιαζε τα ωφέλη και τις ζημιές, την ηδονή και την οδύνη, που θ' ακολουθούσε. Έτσι έμεινε σταθερός και δεν ξεστράτισε, δεν εθυσίασε κανένα πρόγραμμα και κανένα σκοπό για χάρη καμιάς γυναίκας. «Μα οι γυναίκες κι οι πιο αγαπημένες δεν μας παραστράτισαν. Δεν ακολουθήσαμε εμείς την ανθισμένη στράτα τους, τις πήραμε μαζί μας, δεν τις πήραμε, ήρθαν με τη δικιά τους τη θέληση, γενναίες συντροφισες στον edικό μας τον ανήφορο».

Εκτός από τις ερωτικές συντροφισες ο Κ. γνώρισε και γυναίκες σοβαρές, πλούσιες, μορφωμένες, πραγματικές αρχόντισες, που του πρόσφεραν φιλία, συμπαράσταση, υλική βοήθεια. Αναφέρουμε πάντα στο εξωτερικό, τη Μαρία Βοναπάρτη, πριγκίπισσα Γεωργίου της Ελλάδας, συγγραφέα και ψυχαναλύτρια, η οποία τον υποστήριξε στις εναντίον του κατηγορίες. Την πλούσια γηραιά Αμερικιάνα Jojerhin Macleod, που ανέλαβε τα έξοδα της πρώτης έκδοσης της Οδύσσειας (1938). Την κοντέσα Enrichetta Rucci, που του παραχώρησε στην Ασίζη το αρχοντικό της, για να γράφει ανενόχλητος το έργο του, τις αδελφές Παπαϊωάννου και πολλές άλλες. Δικαιολογημένα λοιπόν έγραφε:

«Αγάπησα γυναίκες, στάθηκα τυχερός, εξαίσιες γυναίκες μούτυχαν στο δρόμο μου. Ποτέ οι άνδρες δε μούκαμαν τόσο καλό και δε βοήθησαν

τόσο τον αγώνα μου, όσο οι γυναίκες ετούτες. Κι απάνω απ' όλες μια, η τελευταία γενναία συναθλήτρια, δροσερή πηγή στην απάνθρωπη ερημιά μας, παρηγοριά μεγάλη».

Κι αλλού πάλι ομολογεί: «Κι ό,τι καλό στον κόσμο χάρηκε και προκοπή είδε ο νους μου, μονάχα στη γυναίκα το χρωστάει, την κοσμοκαταλύτρα».

Μέρος Β'

Η ΓΥΝΑΙΚΑ ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗ

Η γυναίκα στο έργο του Καζαντζάκη γενικά είναι υποβαθμισμένη, παραγκωνισμένη, αγνοημένη. Παρά τις ομολογίες και τις διαβεβαιώσεις του, για τη θετική προσφορά της στο έργο του, Εκείνος, αντιφατικός και σ' αυτό το σημείο, την παρουσιάζει εντελώς διαφορετική.

Αξιοσημείωτον είναι, ότι οι τίτλοι όλων των έργων του είναι... αρσενικοί: Ζορμπάς, Καπ. Μιχάλης, Φτωχούλης του Θεού, Οδυσσέας, Χριστός, Βούδας, Νικ. Φωκάς, Καποδίστριας, Κούρος, Προμηθέας, Ιουλιανός, Χριστ. Κολόμβος, Πρωτομάστορας, κ.α. πλην της Μέλισσας. Δυνατές ανδρικές φυσιογνωμίες, ηγετικές μορφές από το μύθο, την ιστορία, τη θρησκεία, που τον είχαν συγκινήσει βαθειά, για το ρόλο, που έπαιξαν στην ιστορική και πολιτισμική πορεία της ανθρωπότητας.

Το θέατρο αποτελούσε για τον Κ. μια διέξοδο στις μεταφυσικές του αναζητήσεις, γι' αυτό και το προτιμούσε από το μυθιστόρημα. Ήταν φιλοσοφικό θέατρο.

Οι πρωταγωνιστές λοιπόν στα έργα του είναι άνδρες. Οι γυναίκες είναι απλώς κομπάρσοι. Οι άντρες είναι προκισμένοι, ενάρτετοι, οραματιστές, αφιερωμένοι σ' έναν ανώτερο σκοπό, προορισμένοι να επιτελέσουν μεγάλα έργα, σαν υπεύθυνοι δημιουργοί και οδηγοί.

Οι γυναίκες είναι κατώτερα πλάσματα χωρίς πνευματικότητα, χω

ρίς οράματα, χωρίς υψηλές ιδέες, οι συνηθισμένοι τύποι μιας επαρχιώτικης κοινωνίας με τις μικρότητες, τα ελαττώματα, την ασημαντότητα της ζωής των. Σε καμία από τις «εξαισίες» γυναίκες που γνώρισε, τις μορφωμένες, τις επαναστάτριες, τις μεταρρυθμίστριες, δεν έδωσε πρωτεύοντα ρόλο στο έργο του. Όλες τις έχει αναστήσει, αλλά σε δευτερεύοντες ρόλους. Ίσως δεν ήθελε να φέρει αντιμέτωπους τους ήρωές του με δυναμικές γυναίκες, για να φανεί η ανδρική υπεροχή. Και όπου έγινε αυτό, κυρίως στο θέατρό του, πάλι ο άνδρας υπερίσχυσε, σαν ήρωας αγωνιζόμενος για ιδανικά.

Η γυναίκα στο έργο του δεν μπορεί να είναι ίση με τον άνδρα. Ο ίδιος λέει: «Όσο κι αν ρητορεύει το μυαλό κι αποδείχνει τη γυναίκα ισότιμη, ισόψυχη με τον άνδρα, μέσα μου η παμπάλαιη καρδιά, η Αφρικάνα, που καταφρονάει και δε θέλει το φραγχεμένο νου, αποδιώχνει τη γυναίκα, δεν της έχει εμπιστοσύνη και δεν την αφήνει να μπει βαθειά μέσα του, να κάμει κατοχή».

Κι ενώ αλλού αποκαλεί τη γυναίκα «συνεργάτισσα ακριβή του Θεού» εκείνος, σαν άνθρωπος της αρνείται τη συνεργασία. Και η συνεργασία, ως γνωστό, προϋποθέτει αναγνώριση της ισοτιμίας, σεβασμό της προσωπικότητας του άλλου, υπέρβαση του ατομοκεντρισμού.

Και ενώ οι ήρωές του αγωνίζονται για την απόλυτη ελευθερία, η γυναίκα δεν μπορεί να είναι τέλεια ελεύθερη. Πολλά τα δεσμά που την καθηλώνουν: Σωματική αδυναμία, πατριαρχική οικογένεια, πιέσεις κοινωνικές, θρησκευτικές, ψυχολογικές, ερωτική εξάρτηση, γάμος, μητρικό φίλτρο. «Γυναίκα, ελεύθερη δε σέκαμεν η Μοίρα».

Η Γυναίκα, απόγονος της Εύας είναι άπιστο θηλυκό. Δεν είναι να της έχεις εμπιστοσύνη: «Δεν έχω εμπιστοσύνη στη γυναίκα. Το φίδι της Εύας αγλείφει αιώνια ταφτιά της και τα χείλια». Γι' αυτό στο έργο του υπάρχει πληθώρα άπιστων γυναικών (Εμινέ, Ελένη, Λενιώ, Θεοφανώ). Αντινομία και τούτη του χαρακτήρα του, γιατί τούτυχαν πιστές και αφοσιωμένες γυναίκες στη ζωή του.

Πολλοί ισχυρίστηκαν, πως φορτίζει εξεπίτηδες το έργο του με αντιθέσεις και συγκρούσεις, για να το κάμει πιο εντυπωσιακό.

Όπως ήδη έχουμε αντιληφθεί, δυο αντίπαλες δυνάμεις αντιμαχόμενες στο έργο του είναι ο άντρας και η γυναίκα. Στο υποσυνείδητό του υπάρχουν δυο ειδών γυναίκες: Οι καλές, υπομονητικές, σιωπηλές, υποτακτικές, αποσεξουαλικοποιημένες, όπως ήταν η μάνα του και η γυναίκα του η Ελένη. «Τούτο είναι το θάμα της γυναίκας. Υποταγή, αρετή, γλύκα. Να σκίζεται η καρδιά της και να χαμογελάει. Να χαμηλώνει το κεφάλι και το μπόι της να γίνεται διπλό, να σωπαίνει, και η σιωπή της να σκίζει βουνά». Από την άλλη μεριά υπάρχουν οι κακές, οι αποκρουστικές, οι χυδαίες, οι επικίνδυνες, με τις οποίες είναι αδύνατο να επικοινωνήσει ψυχικά, τις υποτιμά, τις περιφρονεί και τις φοβάται.

Γενικά φοβάται τη γυναίκα και για ένα επί πλέον λόγο. Είναι από τη φύση της δεμένη με τη σάρκα, προορισμένη να εξάπτει τον πόθο, το σαρκικό έρωτα. Πλάσμα «ερωτογόνο, πειρασμικό», που από τα άδυτα του κορμιού της εκπέμπει ερωτικά μηνύματα, παγίδες στον άνδρα:

«Ανάθεμα, μωρέ, το θηλυκό και πώς μας περδουκλώνει!

Σαν τη μουδιάστρα ξετινάζει σε, σαν κολλιτσίνα αρπά σε

Κι έχει ένα ξάβεργο, μωρέ παιδιά, κι άλλοι του, όπου κολλήσει».

Ο άντρας αντιστέκεται, παλεύει, αγωνίζεται, να διώξει, να κατανικήσει το πάθος, να εξαρθεί πάνω από τα γήινα, να γλυτώσει από τούτη τη μαυλιστική δύναμη, που τον αποδυναμώνει. Μα η ακατανίκητη Εύα με τη θηλυκή έλξη της τον τυλίγει «σουρίζοντας» και τον ξανααρρίχνει στο χώμα.

Κι όσο πιο όμορφη είναι, τόσο πιο επικίνδυνη γίνεται. Η ομορφιά είναι όπλο ακαταμάχητο στα χέρια της. Μ' αυτό σαγηνεύει τον άνδρα, του μειώνει την ορμή προς τα πάνω και την αγωνιστικότητά του. Οι ηρωίδες του, οι πιο πολλές είναι πανέμορφες, για να φανεί το μέγεθος του πειρασμού, που έχουν να αντιμετωπίσουν οι άνδρες (Εμινέ, Κατερίνα, Σουρμελίνα, Γυναίκα του λοχαγού, Θεοφανώ, κ.α.).

Επικίνδυνες ηρωίδες, που φέρνουν την καταστροφή, είναι: η Εμινέ χανούμη, που διέλυσε φιλίες και προκάλεσε το θάνατο του καπ. Μιχάλη. Η Μαρίνα δηλητηρίασε τον Ιουλιανό τον Παραβάτη. Οι κόρες του Λωτ έκαμαν τον πατέρα τους αιμομίκτη. Η Θεοφανώ κατέστρεψε την ενατένιση

του Νικ. Φωκά και τον παρέδωσε στο ξίφος του Τσιμισκή. Η Μέλισσα και νεκρή προκάλεσε τον αφανισμό τριών ανδρών.

Οι ηρωίδες του γεννούν ερωτικές επιθυμίες, αλλά σχεδόν πάντα τις πνίγουν στο αίμα. Το τίμημα της ηδονής είναι βαρύ για τους ήρωές του, την ηδονή ακολουθεί πάντα η οδύνη.

Γι' αυτό ο Κ. φοβάται τη γυναίκα και αποφεύγει το δεσμό μαζί της. «Την αποφεύγει, αλλά και την επιθυμεί. Τη φοβάται, αλλά δεν μπορεί να απαλλαγεί απ' αυτήν. Η σχέση μαζί της άρρηκτη. Επιθυμητή, αλλά και απαγορευμένη, επικίνδυνη, αλλά και αναγκαία».

Γι' αυτό δεν πείθεται εύκολα από το Ζορμπά να επισκεφθεί τη χήρα. Κι όταν τελικά την επισκέπτεται και τη βρίσκει ήρεμη και γλυκειά να τραγουδάει στο περιβόλι με τους πορτοκαλανθούς, αντί να χαρεί και να γαληνέψει, τον παραλύει ο φόβος:

«Θεριό είναι τούτο, συλλογίστηκα, θεριό και το ξέρει! Τι αδύναμα, εφήμερα πλάσματα, σερσέμηδες, ζευξέκηδες, χωρίς αντοχή μπροστά τους, οι άντρες! Όπως μερικά έντομα - το αλογάκι της Παναγίας - η ακρίδα - η αράχνη, ταΐσμένη και τούτη και χορτάτη, κατά τα ξημερώματα, θα τρώει τους άντρες». Και αλλού: «Τα βρωμοκούναβα» έλεγα «οι βρωμοπαπαδιές, θένε να μου ρουφήξουν τη δύναμη, φτου να χαθούν!».

Μέσα στα πειρασμικά όντα της κοινωνίας του χωριού ανήκουν οι χήρες και οι πόρνες. Αφθονούν στα έργα του Κ. Ανταποκρίνονται σε μια κατάσταση ανάγκης στο σεμνότυφο και υποκριτικό περιβάλλον της επαρχίας. Μια λύση στο πρόβλημα της ψυχικής ισορροπίας των ανδρών.

Οι χήρες του είναι τραγικά πρόσωπα, πλάσματα αδικημένα από τη μοίρα, ορφανεμένα, στερημένα πρόωρα από το ανδρικό χάδι, που τόσο λαχταρούν και επιδιώκουν με κίνδυνο, να χάσουν την τιμή, την υπόληψη και όχι σπάνια και τη ζωή των.

Είναι όμορφες και προκλητικές. Κάτω από το τσιτωτό, μαύρο φουστάνι και το μαύρο τσεμπέρι, κρύβουν ένα νεανικό κορμί, σπαρταριστό, γεμάτο θηλυκότητα και υποσχέσεις και ένα αγγελικό πρόσωπο. Οι άνδρες τις ποθούν και τις θαυμάζουν: «Ας είναι καλά η χήρα. Την έχει μαθές όλο το χωριό για πλάνος. Σβήνεις το λυχνάρι και θαρρείς δεν αγκαλιάζεις

τη γυναίκα σου παρά τη χήρα. Κι έτσι, βγάζει, που λες, όμορφα παιδιά το χωριό μας».

Οι πόρνες είναι ελεύθερες στο δόσιμο. Ενδίδουν σε όλους αδιακρίτως, χριστιανούς και τούρκους, μα έχουν μια ζεστή και τρυφερή καρδιά και είναι προικισμένες με φιλόφθωπα αισθήματα και αρετές, που στερούνται οι θεωρούμενοι έντιμοι και ενάρετοι. Η χήρα Κατερίνα χαρίζει τη μοναδική προβατίνα της και το ζεστό σάλι της στους πρόσφυγες του παπά Φώτη.

Κι όμως αυτά τα άτυχα πλάσματα της εφήμερης χαράς τα σκοτώνει χωρίς έλεος ο συγγραφέας.

Η χήρα Σουρμελίνα είναι το συμπαθέστερο θύμα του. Δεν είναι πόρνη. Εκλέγει απλά τον άνδρα, που της αρέσει. Εφαρμόζει ακριβώς το γράμμα της «Ασκητικής». «Αν είσαι γυναίκα, αγάπα. Διάλεξε από όλους τους άντρες με σκληρότητα, τον πατέρα των παιδιών σου».

Σαν όνειρο φευγάλο, σαν ανθισμένη μυγδαλιά προβάλλει η χήρα μέσα στην ομιχλώδη, βροχερή ατμόσφαιρα του χωριού και διεγείρει τον πιο βασανιστικό πόθο στους άνδρες. Όλοι τη θέλουν, μα εκείνη μένει μακρινή, απρόσιτη, ακατάδεκτη κι επειδή δεν μπορούν να την αποκτήσουν τη μισούν θανάσιμα. Τη θεωρούν πειρασμό, που πάνω του δοκιμάζεται η ψυχική αντοχή τους, επικίνδυνη για την αξιοπρέπειά τους, γι' αυτό πρέπει να βγει από τη μέση, να σφαγιασθεί, για να γλυτώσουν. Και τούτο γίνεται όταν ο νεαρός Παυλής αυτοκτονεί εξ αιτίας του περιφρονημένου έρωτά του. Η αγνή αμνάδα θυσιάζεται με λιθοβολισμό από τους εξαγριωμένους χωριανούς την ημέρα της Λαμπρής, ημέρα Αγάπης.

Εδώ η σκληρότητα του Κ. δεν έχει όρια.

Η μαντάμ Ορτάνς στο ίδιο έργο, δεν κρίθηκε άξια από τον Κ. να πεθάνει με τόσο σκληρό τρόπο. Πεθαίνει με φυσικό θάνατο στο κρεβάτι της μα αφού πρώτα γελοιοποιείται και σαρκάζεται, για τις απεγνωσμένες προσπάθειές της, να διατηρήσει το νεανικό κάλλος και τα καμώματά της, να παγιδέψει τον ερωτικό της σύντροφο. Κωμικοτραγικό πρόσωπο, ναύαγιο της μοίρας, ξεφλημένη, ερωτικά παροπλισμένη. Το ειδύλλιό της με το Ζορμπά σπαραξικάρδιο, μελοδραματικό. Ο θάνατός της (ειρωνεία της

τύχης, ή ανελέητη σκληρότητα του συγγραφέα;) συμβαίνει λίγο πριν πραγματοποιηθεί το όνειρο της ζωής της, ο γάμος της με το Ζορμπά.

Αλλά η πιο ρωμαλέα και θεαματική μορφή στο μυθιστόρημα του Κ. είναι η Εμινέ χανούμη, το άγριο, αντροφάγο θηλυκό της στέπας, η πανέμορφη Κερκέζα με το βίαιο ερωτικό πρωτογονισμό της. Το πάθος της ενστικτώδικο κι ενεξέλεγκτο, γίνεται επικίνδυνο για τους Κρητικούς πολεμάρχους, γιατί τους ξεστρατίζει από τον υψηλό προορισμό, την απελευθέρωση της Κρήτης. Και η Εμινέ θα σφαγιασθεί από τον καπετάν Μιχάλη, για να γλυτώσει απ' αυτήν.

Από το πρώτο του έργο «Όφης και Κρίνο», γραμμένο σε ηλικία μόλις 23 χρόνων άρχισαν οι θυσίες των γυναικών. Ακολούθησε εκατόμβη, με θύματα πάντα τις γυναίκες. Ο «Πρωτομάστορας» χτίζει τη γυναίκα του, όχι για να στεριώσει το γεφύρι, κατά την ελληνική παράδοση (τα μεγάλα έργα απαιτούν μεγάλες θυσίες), αλλά για να απαλλαγεί απ' αυτήν, που του απομυζά τις δημιουργικές του δυνάμεις. Ο Τσιμισκής κλείνει βίαια τη Θεοφανώ στο μοναστήρι, ο Οδυσσέας απαρνιέται την Πηνελόπη, την Ελένη, τη Δίχτενα και καίει στην πυρά την κόρη του ασκητή. Οι ηρωίδες, άλλες σφάζονται, άλλες αυτοκτονούν, άλλες εγκαταλείπονται. Όλες έχουν κακό τέλος.

Πάνω σ' αυτό το θέμα της βίας και της επιθετικότητας που παρουσιάζει στο έργο του ο Κ. έχουν διατυπωθεί διάφορες γνώμες και απόψεις. Μερικοί συγγραφείς παρουσίασαν το φαινόμενο, σαν μέθοδο αυτοθεραπευτικής, από την υπέρβαση του ερωτικού ενστίκτου, που ο ίδιος επέβαλε στον εαυτό του, αλλά και από όλες τις απαγορεύσεις. (Πρεβελάκης). Άλλοι υποστήριξαν, ότι σκοτώνει τις γυναίκες από κακότητα ή εκδικητικότητα, για τον ερωτικό τους χορτασμό, επειδή ο ίδιος δεν μπορεί να τον απολαύσει (Γαλάτεια, Λιλή Ζωγράφου). Και τρίτοι (Σταματίου), νομίζουν, ότι κύριο σκοπό του έχει θέσει, να τονίσει το χρέος του αγωνιζόμενου άνδρα, να διώχνει από το δρόμο του τον πειρασμό και να βαδίζει απρόσκοπτα στον ανώτερο στόχο της ζωής του, την αποπνευμάτωση και όπως συνηθίζει, φθάνει πάντα σε ακρότητες.

Αυτές βέβαια είναι απόψεις κυρίως λογοτεχνών, που τις είδαν κάτω

από διαφορετική σκοπιά. Αλλά το θέμα, λόγω της φύσεώς του και της προσωπικότητας και ακτινοβολίας του Καζαντζάκη απασχόλησε και σπουδαίους ψυχαναλυτές, δικούς μας και ξένους, οι οποίοι προσπάθησαν να αποδώσουν τη συμπεριφορά και τις ιδιορρυθμίες του έργου του σε βαθύτερα αίτια, που θα αναφερθούν παρακάτω.

Επανερχόμεθα σε άλλες κατηγορίες γυναικών, που βρίσκομε στο έργο του Κ. Είναι οι γυναίκες, που μέσα στο τέλμα της κοινότητας και τετριμμένης ζωής των, αφυπνίζονται ξαφνικά, μόλις συναντήσουν τον ξεχωριστό και ανώτερο άνδρα, εμπνέονται από το ηθικό μεγαλείο του και βάζοντας τέρμα στην προηγούμενη άσκοπη ζωή των, υψώνονται ως το επίπεδο της ηθικής καταξίωσης.

Τέτοια είναι η Κλάρα, η μνηστή του Φραγκίσκου της Ασίζης, η οποία αλλοτριώνεται ηθικοπνευματικά από τη διδασκαλία του, ακολουθεί το παράδειγμά του και γίνεται και αυτή μοναχή.

Αλλά και οι πόρνες του δεν είναι στο βάθος διεφθαρμένες. Κλείνουν μέσα τους μια λαχτάρα για μεταμέλεια, διψούν για λύτρωση και εξαγνισμό. Εκείνο που τους λείπει είναι ο εσωτερικός συγκλονισμός, το ψυχικό τράνταγμα, η αφύπνιση της καρδιάς και το φωτισμένο ενδιαφέρον ενός αγαπημένου άνδρα. «Γιατί μόνον αυτός μπορεί να τις σώσει. Από μόνες των δεν μπορούν να σωθούν».

Η χήρα Κατερίνα, «η χιλιαντρού», η μεγάλη αμαρτωλή του χωριού, τώρα, που αναλαβαίνει να παίξει το ρόλο της Μαγδαληνής, νοιώθει ψυχικό συγκλονισμό δίπλα στον αγνό Μανολιό, αρνείται τον πειρασμό της σάρκας και θυσιάζεται για χάρη του λατρεμένου άντρα.

Το ίδιο γίνεται με τη Μαγδαληνή στον «Τελευταίο πειρασμό», έργο, που προκάλεσε σάλο, γιατί θεωρήθηκε βλάσφημο. Η Μαγδαληνή εδώ αντιπροσωπεύει τον πειρασμό του έρωτα, που ο Χριστός με την ανθρώπινη φύση του σαρκικού ρεαλισμού, αγωνίζεται πειραζόμενος στην έρημο, να απολακτίσει. Τελικά Εκείνος με τον αγώνα του υψώνεται στην πλήρη εξαθλίωση και εκείνη με τη βοήθεια και τη χειραγωγή του εξαγνίζεται και σώζεται.

Η υπέρβαση του ερωτικού ενστίκτου, που επέβαλε στον εαυτό του,

ο Κ. ήταν η πιο σκληρή και πιο απάνθρωπη τιμωρία για τον ίδιο και τους παράλληλους ήρωές του. Ήταν ένας «ζωντανός θάνατος», που φανέρωνε μια «αφιλόδοξη ψυχή εβραίου προφήτη» κατά τον Πρεβελάκη. Μας θυμίζει τη σκληρή δοκιμασία, τον «Κανόνα» των ασκητών της ερήμου, τον οποίον ακολουθούν απαρέγκλιτα, παρ' όλες τις δυσκολίες του. Ο ίδιος έζησε σαν ασκητής μέσα στην τύρβη των μεγαλοπόλεων. Η θυσία της γυναίκας δεν είναι εύκολη. Το ερωτικό ένστικτο είναι από τα πιο ισχυρά. Ο θύτης γίνεται συγχρόνως και θύμα. Ο καπετάν Μιχάλης πληρώνει τη θυσία της Εμινέ, με το δικό του θάνατο προς χάριν της Κρήτης και έτσι εξιλεώνεται για την πράξη του. Ακόμη κι ο Χριστός επάνω στο σταυρό μεταμελείται, ως την τελευταία στιγμή, για την απόρριψη της γήινης ευτυχίας που θα του πρόσφερε η Μαγδαληνή, ώσπου να κατορθώσει στο τέλος να νικήσει και τον τελευταίο τούτο πειρασμό. Το έργο αυτό, από τα τελευταία του (1951) χαρακτηρίστηκε από τον ίδιο, σαν προσωπική του εξομολόγηση, γι' αυτό και προκάλεσε τους φανατικούς χριστιανούς. Μας αφήνει να φαντασθούμε το δικό του αγώνα στη διάρκεια της ζωής του, ώσπου να κατανικήσει της γυναίκας τον πειρασμό.

Και διερωτάται στις στιγμές της αδυναμίας και αγωνίας του ο θύτης - θύμα: Έχαμε σωστή επιλογή, που διάλεξε τον τραχύ δρόμο της θυσίας αντί για τις εύκολες λεωφόρους της ζωής, που οδηγούν σε μια οικογενειακή ευτυχία; Αυτή η επιλογή αφορά μόνο στον φιλόσοφο ή και στον απλό άνθρωπο, που ποθεί τον εξαγνισμό; Την απάντηση μας τη δίνουν οι περιώνυμοι ήρωές του, αλλά και οι απλοί χωρικοί Μανωλίδας και Μιχελής. Τα ερωτήματα όμως υπάρχουν και κατατράχουν τον ήρωα: Συμβιβάζονται άραγε η απόλαυση της γυναίκας και το κυνήγι της Ιδέας; Μήπως αυτά είναι ασυνταίριαστα; Μήπως τα μεγάλα ιδανικά απαιτούν εξαγνισμό σώματος και ψυχής; Λύτρωση από τα δεσμά φαγιού, φιλιού, φαλλού;

Η πεποίθηση του συγγραφέα είναι, ότι τα ιδανικά της αγνότητας, της αγιότητας, της Ελευθερίας υποχρεώνουν σε αγώνα λύτρωσης από τον πειρασμό. Η θυσία υπαγορεύεται από σεβασμό στην αξιοπρέπεια και προσήλωση στο σκοπό. Ο αγώνας για τα ιδανικά έχει μεγαλύτερη σημασία

από τα ίδια τα ιδανικά. Η ανώτατη αρετή δεν είναι νάσαι ελεύθερος, παρά να μάχεσαι για Ελευθερία. (Ασκητική).

Για το μεγάλο συγγραφέα γράφτηκαν πάρα πολλά, για τις ιδιορρυθμίες του και τα ψυχολογικά του προβλήματα, με κάποια δόση κακίας και διάθεση μείωσης της προσωπικότητάς του.

Ειδικός στο θέμα, ο καθηγητής της Ψυχιατρικής Π. Σακελλαρόπουλος, γράφει τα εξής: «Είναι τάχα υποτιμητική για το συγγραφέα η διαπίστωση, ότι έχει προβλήματα, ότι κατά καιρούς έχει εμφανίσει ψυχοπαθολογικά συμπτώματα; Η ύπαρξή τους δεν μειώνει την αξία του ατόμου. Κριτήριο είναι τι λύση βρήκε και τελικά πώς αξιοποίησε το άγχος του ο καθένας. Σημασία έχει η οικονομία, η ισορροπία μεταξύ συμπτωμάτων και παραγωγικού έργου. Και το ισοζύγιο στον Κ. είναι θετικό και αξιόλογο, ποιοτικά και ποσοτικά. Πρόσφερε πολλά χωρίς να βλάψει τους άλλους. Η επιθετικότητά του για τα εξωτερικά αντικείμενα έμεινε μόνο σε φαντασιωσικό επίπεδο και ρηματοποιήθηκε μέσω των ηρώων του».

Ο ίδιος καθηγητής, καθώς και ο συνάδελφός του Π. Χαρτοκόλλης αποδίδουν τη σύγκρουσή του με τη γυναίκα, στην «προγεννητική μητέρα», όπως τη βίωνε στα πρώτα στάδια της ψυχοσεξουαλικής εξέλιξής του, (μέχρι 5 - 6 χρόνων), στα οποία καθηλώθηκε η λιβιδινική του ενέργεια, ώστε αργότερα, ενήλικος πια, να μην μπορέσει να εξελιχθεί και να πάρει μορφή και σχέση με το άλλο φύλο, πιο κοντά στην πραγματικότητα. Εξακολούθησε δηλαδή να βιώνει τη γυναίκα - μητέρα, όπως ακριβώς βιώθηκε αυτή στις πρώιμες φάσεις της παιδικής του ηλικίας, στον εξωπραγματικό κόσμο των αρχαϊκών προτύπων.

Και οι δύο ψυχαναλυτές αναγνωρίζουν, ότι δυο δυνάμεις ισοδύναμες επενέργησαν στον διάσημο συγγραφέα: Από τη μια μεριά, η λιβιδινική προσκόλλησή του στη μάνα και από την άλλη, η εξ αιτίας αυτής της προσκόλλησης οργή προς τον οιδιπόδειο πατέρα, τον οποίον συνέχιζε να μισεί και να φοβάται στο μεγαλύτερο μέρος της ζωής του.

Όσο για την επιθετικότητα του Κ. αναγνωρίζεται και από τους δυο, διαρκής και σταθερή παρουσία στο έργο του, συγχωνευμένης σεξουαλι-

κότητας και επιθετικότητας, ερωτισμού και σκληρότητας, μέσα σε ένα φό-
ντο σαδομαζοχιστικό. Για το θέμα δίδονται διάφορες ερμηνείες ψυχανα-
λυτικές στις μελέτες των. Ιδιαίτερα τονίζεται απ' αυτούς η υψηλή ποιότητα
του έργου του συγγραφέα.

Ένας τέτοιος άνθρωπος με μια τόσο μεγάλη διαφορά από το μέγα
κοινωνικό πλήθος, ήταν φυσικό να γεννήσει αισθήματα μίσους και φθόνου
στους άλλους, σε κείνους που «έχασαν τη ζωή, ζώντας την» (Έλιοτ). Αυτοί
δεν ένοιωσαν το βαθύτερο δράμα της ζωής του.

Όμως, όποιος παρακολούθησε μέσα από τις επιστολές του τη σκλη-
ρή πνευματική του άσκηση, όποιος έζησε από κοντά τη δύσκολη προβλη-
ματική φύση του, όποιος είχε την ευαισθησία να τον αναγνωρίσει στις
ιδιαιτερότητες των ηρώων του, να αισθανθεί τους φόβους, την αγωνία,
την απελπισία του, δεν είναι δυνατόν να μην τον πονέσει.

Ήταν πράγματι ένας Τραγικός! Ένας εναγώνιος άνθρωπος, που
κατόρθωσε με την ιδιαίτερη ψυχική και καλλιτεχνική του φόρτιση, να με-
τουσιώσει την οδύνη του σε Τέχνη και μάλιστα υψηλή Τέχνη, που άγγιξε
την παγκοσμιότητα. Αυτό του το αναγνωρίζουν όλοι, εχθροί και φίλοι.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Νίκου Καζαντζάκη:

Μυθιστορήματα

- (1) *Αλέξης Ζορμπάς*
- (2) *Ο καπετάν Μιχάλης*
- (3) *Ο Χριστός ξανασταυρώνεται*
- (4) *Ο Φτωχούλης του Θεού*
- (5) *Ο βραχόκηπος*
- (6) *Οι αδερφοφάδες*
- (7) *Ο τελευταίος πειρασμός*

(8) Αναφορά στον Γκρέκο

(9) Οδύσσεια (έπος)

Τραγωδίες

(10) Νικηφόρος Φωκάς

(11) Ιουλιανός ο παραβάτης

(12) Μέλισσα

(13) Σόδομα και Γόμορα

(14) Ασκητική (φιλοσοφία)

Άλλα βοηθήματα

(15) Ελλης Αλεξίου: Για να γίνει μεγάλος

(16) Γαλάτειας Καζαντζάκη: Ανθρωποι και υπεράνθρωποι

(17) Λιλής Ζωγράφου: Νίκος Καζαντζάκης: ένας τραγικός

(18) Ελένης Σαμίλου Καζαντζάκη: Ο ασυμβίβαστος

(19) Παντελή Πρεβελάκη: Τα τετρακόσια γράμματα

(20) » » Ο ποιητής και το ποίημα

(21) Γιώργου Σταματίου: Η γυναίκα στη ζωή και το έργο του Καζαντζάκη

(22) Γιώργου Σταματίου: Ένας αξεδίψαστος της ελευθερίας

(23) Αμαλίας Αρμένη, Μαρ. Ιατροπούλου - Θεοχαρίδου, Κατερ. Νικητοπούλου: Η γυναίκα στη ζωή και το έργο του Γκαίτε και του Καζαντζάκη

(24) Τετράδια Ευθύνης (3): Θεώρηση του Νίκου Καζαντζάκη.

(25) Π. Σακελλαρόπουλου (ψυχιάτρου): Ηδονή και οδύνη στο έργο του Καζαντζάκη (μελέτη)

(26) Π. Σακελλαρόπουλου (ψυχιάτρου): A discussion of the paper by Peter Hartocollis on «mysticism and violece: the case of Nikocos Kazantzakis. (Μελέτη 1974).

(27) Π. Χαρτοκόλλη (ψυχιάτρου): «Mysticism and violence: the case of Nicos Kazantzakis» (Μελέτη 1974).

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΠΑΠΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ

Ο πατέρας της Ελληνικής Δημοκρατίας
Ο πατέρας της ελληνικής κοινωνικής πολιτικής
Ο πατέρας ή πρωτεργάτης της ελληνικής αναλογικής
Το εγκαλλώπισμα του πολιτικού κόσμου της Ελλάδος

«Ο Ελευθέριος Βενιζέλος επραγματοποίησεν εις την Ελλάδα το έθνος και το κράτος. Ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου εισήγαγεν εις αυτήν τον πνευματικόν και τον κοινωνικόν χαρακτήρα. Αποτέλεσε εγκαλλώπισμα του πολιτικού κόσμου της Ελλάδος. Ενάρετος όσον ουδείς. Με ευψυχίαν όσον ουδείς».

Με τα λόγια αυτά ο Γέρος της Δημοκρατίας, ο Γεώργιος Παπανδρέου (1), έδωσε το στίγμα των δύο ανδρών του μεγάλου τέκνου της Κρήτης και του μεγάλου τέκνου της Αρκαδίας. Ο Γεώργιος Παπανδρέου έθεσε τον Αλέξανδρο Παπαναστασίου δίπλα στον Ελευθέριο Βενιζέλο. Εκεί είναι η θέση του.

Αν ο Ελευθέριος Βενιζέλος ως εκφραστής της Μεγάλης Ιδέας υπερδιπλασίασε την Ελλάδα και έδωσε σ' αυτήν κράτος δικαίου και ως εκ τούτου φέρει το χαρακτηρισμό του μεγαλύτερου πολιτικού ηγέτη της νεότερης Ελλάδας, ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου, σεμνυνόμενος, φέρει το χαρακτηρισμό του πατέρα της Ελληνικής Δημοκρατίας, του πατέρα της ελληνικής κοινωνικής πολιτικής (2) και του πρωτεργάτη ή πατέρα της ελληνικής αναλογικής (3).

Και το στίγμα του Αλεξάνδρου Παπαναστασίου το συμπλήρωσε ένας άλλος άνδρας, ο δημοσιογράφος και ιστορικός Γεώργιος Βεντήρης:

Το κείμενο αυτό ήταν ομιλία μου στην εκδήλωση - μνημόσυνο στον Αλέξανδρο Παπαναστασίου, που οργάνωσε ο Σύνδεσμος Φιλολόγων Νομού Χανίων στο Δημαρχείο Χανίων, στις 24 Μαρτίου 1990.

«Εσχόρπισες εις τον τόπον αυτόν φως, επιστήμην, αρετήν, όσσην όλα μαζί τα ελληνικά διδακτήρια. Εξεκίνησες δια τους φοβερούς αγώνες σου εις μίαν εποχήν μεσαίωνος... Είχες το τάλαντον της πτήσεως εις την σφαίραν των ιδεών. Μεγάλος οραματιστής, αγνός ιδεολόγος, ήσουν απόστολος ιδεών και θα εδέσποζες της εποχής σου, αν δεν συναντάσο με την ιστορική προσωπικότητα του Ελευθερίου Βενιζέλου. Με τέσσαρας - πέντε συντρόφους σου ανέλαβες να αναθεμελιώσης τας βάσεις της νεοελληνικής κοινωνίας, να τας συγχρονίσης, να τας στερεώσης επάνω εις την αρχήν της δικαιοσύνης, να τας καθαρίσης από τον βυζαντινόν φεουδαρχισμόν, να βάλης τον δημοκρατισμόν εις την εκπαίδευσιν... να εξηγήσης, ότι μέτρον αξίας η ανθρώπινη εργασία του χειρώνακτος και του πνευματικού ανθρώπου.... Όταν γυρίσωμεν το βλέμμα τριάντα χρόνια πίσω θα καταληφθώμεν υπό τρόμου εμπρός εις τον μόχθον σου.... Ο δεύτερος αιών της Ελληνικής ανεξαρτησίας ή ακριβέστερον η αρχή του θα κυριαρχηθή από δύο ονόματα. Τον Ελευθέριον Βενιζέλον εις την εθνικήν και Εσέ εις την κοινωνικήν πολιτικήν...» (4)

Ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου θα διακριθεί ως πολιτικός, κυρίως ως κοινωνικός και δημοκράτης πολιτικός, ως επιστήμονας, ως αγωνιστής και ως άνθρωπος. «Ανήκε στη θαυμαστή εκείνη χορεία των πολιτικών της εποχής του που εισήγαγαν "το βιβλίο στη Βουλή"». (5)

Ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου γεννήθηκε στις 8 Ιουλίου 1876 στην Τρίπολη από γονείς Λεβιδιώτες.

Πατέρας του ήταν ο Παναγιώτης Ι. Παπαναστασίου, φιλόλογος και νομικός, που διετέλεσε γυμνασιάρχης, τμηματάρχης Μέσης Εκπαίδευσης στο Υπουργείο Παιδείας, ιδρυτής και πρώτος πρόεδρος του Μετοχικού Ταμείου Πολιτικών Υπαλλήλων, βουλευτής Μαντινείας.

Μητέρα του ήταν η Μαριγώ Κων. Ρογάρη - Αποστολοπούλου, κόρη του Δημάρχου Λεβιδίου.

Αδελφή του ήταν η Αριστοβούλη, κατόπιν σύζυγος του ναυάρχου Βικεντίου Λοπρέστη.

Η Αρκαδία και ο λαός της θα παίξουν σημαντικό ρόλο στη στα

διοδρομία του Αλέξανδρου.

Στα 1932 έγραφε: «Δεν είναι υπερβολή αν ειπώ ότι η πολιτική μου σκέψη και η πολιτική μου αντίληψη θα ήταν φτωχότερες αν έλειπε αυτός ο στενός σύνδεσμος και η στενή επαφή με το Λαό της Αρκαδίας». (6)

Τα πρώτα χρόνια έζησε στην Καλαμάτα (1876 - 1883), στη συνέχεια στον Πειραιά (1883 - 1889) και το 1890 εγκαταστάθηκε στην Αθήνα.

Σ' όλη του τη ζωή έμενε σε σπίτι με ενοίκιο.

Στα 1934 με δάνειο ενυπόθηκο από την Εθνική Τράπεζα και με οικονομική βοήθεια του γαμπρού του Βικέντιου Λοπρέστη απόκτησε θερινή κατοικία στην Εκάλη. Τα γραμμάτια του σπιτιού αυτού τα ξόφλησε η αδελφή του μετά το θάνατό του.

Τα πρώτα μαθήματα παρακολούθησε στον Πειραιά στη Σχολή Αγροφιώτη. Τις γυμνασιακές του σπουδές τελείωσε στην Αθήνα στη Σχολή Σιμοπούλου. Όπως δηλώνει ο ίδιος, ως μαθητής ήταν από τους καλούς όχι από τους άριστους (7).

Σπούδασε νομικά στο Πανεπιστήμιο Αθηνών (1895 - 1898), από το οποίο πήρε πτυχίο με άριστα. Στις 4 Ιουνίου 1899 ανακηρύχτηκε διδάκτορας της Νομικής και το 1901 πήρε άδεια δικηγόρου. Έγραφε και μιλούσε Γαλλικά, Αγγλικά, Γερμανικά και Ιταλικά.

Στα 1901 ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου φεύγει για σπουδές στη Γερμανία. Παραμένει ένα χρόνο στη Χαϊδελβέργη και τον Οκτώβριο του 1902 φθάνει στο Βερολίνο, για να σπουδάσει «Επιστήμες περί κράτους», αυτό που ονομάζουμε σήμερα «Κοινωνικές Επιστήμες» (8). Εκεί ο Παπαναστασίου ακολούθησε ένα πολύ εντατικό πρόγραμμα σπουδών και είχε την τύχη να σπουδάσει δίπλα σε καθηγητές, όπως οι von Borckiewicz, Sering, Jastrow και Simmel. Ο βασικός κορμός του προγράμματος σπουδών που παρακολούθησε ο Παπαναστασίου είναι οικονομικού περιεχομένου και οι κύριοι δάσκαλοί του ήταν οι Schmoller και Wagner.

Μετά από σπουδές πλούσιες σε γνώσεις και ερεθίσματα ο Παπαναστασίου αποφοιτά στις 31-5-1905 από το Πανεπιστήμιο με βαθμό «Καλώς» (rite) και αναχωρεί για το Λονδίνο (9).

Από το Λονδίνο θα πάει στο Παρίσι και από εκεί θα επιστρέψει

στην Ελλάδα στα 1907.

Στα 1907 πεθαίνει ο πατέρας του, τον οποίο διαδέχεται στην ενεργό πολιτική.

Στις 24 Μαΐου 1908 ο Παπαναστασίου κάνει την πρώτη δημόσια πολιτική εμφάνισή του. Μαζί με άλλους υπογράφει και δημοσιεύει επιστολή διαμαρτυρίας, που αφορούσε δίωξη του Κωστή Παλαμά, τότε γενικού γραμματέα του Πανεπιστημίου, από τον Υπουργό Παιδείας Ανδρέα Στεφανόπουλο (10).

Την ίδια χρονιά, μαζί με τους φίλους και συσπουδαστές του στο Βερολίνο Κων. Τριανταφυλλόπουλο, Θασ. Πετιμεζά, Θαλή Κουτούπη, Αλέξανδρο Δελμούζο, Παν. Αραβαντινό και Αλέξ. Μυλωνά, ίδρυσε την Κοινωνιολογική Εταιρεία με μορφή σωματείου (11), η οποία έδρασε πάντα υπό τη διεύθυνσή του.

Από την Κοινωνιολογική Εταιρεία εκδόθηκαν δύο δημοσιογραφικά όργανα: η εβδομαδιαία εκλαϊκευτική εφημερίδα «Το μέλλον» και το επιστημονικό περιοδικό «Η επιθεώρησης των Κοινωνικών και Νομικών Επιστημών», του οποίου συνδρομητής ήταν τότε από την Κρήτη ο Ελευθέριος Βενιζέλος.

Ο Παπαναστασίου και οι συνεργάτες του τάχθηκαν υπέρ του επαναστατικού κινήματος του 1909 και, για να βοηθήσει το έργο του Στρατιωτικού Συνδέσμου, συντάσσει το υπόμνημα «τι πρέπει να γίνει» (12) και το υποβάλλει, με το Διοικητικό Συμβούλιο της Κοινωνιολογικής Εταιρείας, στον Αρχηγό του Στρατιωτικού Συνδέσμου Ν. Ζορμπά (στις 29 Αυγούστου 1909), στον οποίο επεξηγήθηκαν τα κυριότερα σημεία, που ήταν: η ανάγκη της γενικότερης με λαϊκά συλλαλητήρια εκδήλωσης και επιβολής της Επανάστασης, η ανάθεση της προεδρίας της κυβέρνησης έξω από τους πολιτικούς της Ελλάδας - υπονοούσαν τον Ελευθέριο Βενιζέλο (13) - η εκλογή ειδικής Εθνικής Συνέλευσης κ.λ.π..

Το 1910 από το Στρατιωτικό Σύνδεσμο προτάθηκε στον πρωθυπουργό Στ. Δραγούμη να ιδρύσει υπουργείο Γεωργίας, Βιομηχανίας και Εμπορίου και να το αναθέσει στον Αλέξανδρο Παπαναστασίου. Η πρό-

ταση αυτή δεν υλοποιήθηκε, γιατί ο Παπαναστασίου πρότεινε στο Δραγούμη ριζικά μέτρα για τη λύση του αγροτικού ζητήματος (14).

Την ίδια χρονιά, 1910, τα μέλη της «Κοινωνιολογικής Εταιρείας» ίδρυσαν πολιτική οργάνωση με πρόγραμμα μεταρρυθμιστικού σοσιαλισμού και με την επωνυμία «Λαϊκόν Κόμμα», (15) το οποίο δεν έχει καμία σχέση με το ομώνυμο κόμμα που ίδρυσε ο Γούναρης στα 1920 (16).

Ο Αλ. Παπαναστασίου, που έβαλε τη σφραγίδα του στο πρόγραμμα του Λαϊκού Κόμματος, σε όλη του τη ζωή πολιτευόταν και αγωνιζόταν υπέρ του εξελικτικού ή αναμορφωτικού σοσιαλισμού και ήταν αντίθετος προς το επαναστατικό και ρωσικό πείραμα. Ξεκαθάρισε ο ίδιος επανειλημμένα τη θέση του για τον κομμουνισμό. Ήταν αντίθετος προς αυτόν: Επιδίωκε τους ειδικούς και οικονομικούς σκοπούς της δημοκρατίας με βαθμιαίες μεταρρυθμίσεις και τούτο τον έκανε να διακρίνεται από τους κομμουνιστές και τους άκρους, τους επαναστάτες σοσιαλιστές (17).

Για πρώτη φορά εκλέγεται βουλευτής Αρκαδίας στις εκλογές της 8ης Αυγούστου 1910 της Α' Αναθεωρητικής Βουλής.

Εκλέχτηκε πάλι βουλευτής Αρκαδίας στις εκλογές της 28ης Νοεμβρίου 1910 (Β' Αναθεωρητική Βουλή).

Στην Α' Αναθεωρητική Βουλή ο Παπαναστασίου, εκπρόσωπος του Λαϊκού Κόμματος, εργάστηκε ώστε να αρχίσουν να λαμβάνονται μέτρα υπέρ των αγροτών.

Στη Β' Αναθεωρητική Βουλή μαζί με τα άλλα μέλη του Λαϊκού Κόμματος εργάστηκε για να ψηφιστούν κοινωνικές και άλλες μεταρρυθμίσεις στο Σύνταγμα του 1911.

Οι Κοινωνιολόγοι υποστηρίζουν την κυβέρνηση Βενιζέλου, αλλά διατηρούν την ανεξαρτησία τους (18).

Τον Απρίλιο του 1911 ο Παπαναστασίου κάνει ταξίδι στην Αίγυπτο με φιλική συντροφιά (Λορέντζος Μαβίλης, Θρασ. Πετιμεζάς, κ.ά.).

Στις εκλογές της 12ης Μαρτίου 1912 ο Παπαναστασίου δεν εκλέχτηκε βουλευτής (19).

Στον Α' Βαλκανικό πόλεμο κατατάχτηκε εθελοντής και έλαβε μέρος στην εκστρατεία στη Χίο και στην πολιορκία των Ιωαννίνων (20).

Εκτός Βουλής δεν έπαυσε να ασχολείται με τα προβλήματα του τόπου. Ξαναγυρίζει στις μελέτες του.

Στα 1913 επικεφαλής κυβερνητικής αποστολής στη Μακεδονία μελετάει τα ζητήματα της εκεί εγγείου ιδιοκτησίας (21).

Από την κήρυξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου οι Κοινωνιολόγοι τάχθηκαν με το μέρος της Αντάντ.

Στα 1915 το Λαϊκό Κόμμα θα συγχωνευθεί με το κόμμα των Φιλελευθέρων (22) και έτσι τερματίζεται η αυτόνομη δράση του.

Στις εκλογές της 31ης Μαΐου 1915 ο Παπαναστασίου εκλέγεται βουλευτής Αρκαδίας με τη σημαία των Φιλελευθέρων.

Τον Απρίλιο του 1916, μαζί με τον Κων. Τριανταφυλλόπουλο, Θρασ. Πετιμεζά, Παν. Αραβαντινό και άλλους, ίδρυσε την «Εταιρεία Πολιτικών και Κοινωνικών Επιστημών», διάδοχο και συνεχιστή της πρώτης Κοινωνιολογικής Εταιρείας του 1908. Από την Εταιρεία εκδόθηκε το επιστημονικό περιοδικό: «Επιθεώρηση Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών», οργανώθηκαν διαλέξεις με ανακοινώσεις και συζητήσεις επί θεμάτων κοινωνικής πολιτικής και του προβλήματος των εθνικοτήτων.

Συνέταξε τη διακήρυξη της 3ης Οκτωβρίου 1916 των διανοουμένων με αίτημα την έξοδο της Ελλάδας από την ουδετερότητα και την κήρυξη του πολέμου στο πλευρό της Αντάντ.

Από την κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης του ανατέθηκε το Μάρτιο του 1917 η Γενική Διοίκηση των Ιονίων νήσων, που την κράτησε μέχρι που ο Βενιζέλος σχημάτισε την κυβέρνηση των Αθηνών στις 14 Ιουνίου 1917. Τώρα του ανατίθεται το Υπουργείο Συγκοινωνίας.

Ως Γενικός Διοικητής Ιονίων νήσων πέτυχε με δική του πρωτοβουλία και με επιδέξιο πολιτικοστρατιωτικό χειρισμό να γίνει απόβαση Ελληνικού και Γαλλικού στρατού στην Πρέβεζα, με αποτέλεσμα να ανακοπεί η επεκτατική προέλαση των Ιταλών (23).

Στο Υπουργείο Συγκοινωνίας με την είσοδο του Αλέξανδρου Παπαναστασίου έπνευσε αέρας δημιουργίας και μάλιστα σε περίοδο πολέμου.

Διακρίθηκε για την αναδιοργάνωση της τεχνικής εκπαίδευσης (24).

Αναδιοργανώθηκαν όλες οι υπηρεσίες του Υπουργείου και στελεχώθηκαν με κορυφαίους Έλληνες ειδικούς επιστήμονες.

Τότε εκπονήθηκαν θεμελιώδη οικιστικά νομοθετήματα, που αφορούσαν σχέδια πόλεων και άλλα, συμπληρώθηκε και κωδικοποιήθηκε η υπάρχουσα νομοθεσία με τη βοήθεια ξένων νομομαθών και τη σύμπραξη του Γάλλου αρχιτέκτονα και αρχαιολόγου Ernest Hebrard.

Με το νόμο 1709 συνέστησε επιτροπή μελέτης νέου ρυθμιστικού σχεδίου της Αθήνας από ειδικούς με επικεφαλής τον Ernest Hebrard και τον Πέτρο Καλλιγά.

Την ίδια εποχή (1917 - 1920) σχεδιάστηκε με πρωτοβουλία του Παπαναστασίου η μεγάλη παραλιακή αρτηρία Αθήνα - Παλιό Φάληρο - Γλυφάδα - Βουλιαγμένη - Σούνιο με επιστροφή από τα Μεσόγεια. Για την ύδρευση της Αθήνας κάλεσε από το εξωτερικό τον ειδικό επιστήμονα Γεννηδουνιά και έκανε σχετική μελέτη.

Τεράστιο ήταν το έργο της ανοικοδόμησης της Θεσσαλονίκης (25), που καταστράφηκε από πυρκαγιά το 1917. Η ανοικοδόμηση πραγματοποιήθηκε με βάση σχέδια που εκπόνησαν οι μετακληθέντες ξένοι τεχνικοί, ο Άγγλος πολεοδόμος Th. Mawson, ο Γάλλος αρχιτέκτονας και αρχαιολόγος E. Hebrard, ο Γάλλος ειδικός σε εξυγιαντικά έργα J. Pleyber και οι Έλληνες Αγγ. Γκίνης, Κων. Κιτσίκης και Κ. Αγγελάκης.

Ιδιαίτερα σημαντικό ήταν το έργο του Παπαναστασίου στο χώρο της τεχνικής εκπαίδευσης και άρχισε το έργο της αναδιοργάνωσής της από το Πολυτεχνείο. Προχώρησε στην αναδιοργάνωσή του σε σύγχρονες βάσεις με το νόμο 980 της 24ης Οκτωβρίου 1917.

Η Εθνική Πινακοθήκη βρήκε στο φιλότεχνο Αλέξανδρο Παπαναστασίου τον ανανεωτικό, δημιουργικό και αποδοτικό πρόεδρο της Διαχειριστικής Επιτροπής της περιουσίας της. Ανέθεσε τη διεύθυνσή της στο Ζαχαρία Παπαντωνίου.

Κατά τη διάρκεια της θητείας του στο Υπουργείο Συγκοινωνιών διευθύνει προσωρινά τα Υπουργεία Περιθάλψεως και Εσωτερικών (26).

Στα 1918 επισυμβαίνει ο θάνατος της μητέρας του στο Λεβίδι.

Στο Υπουργικό Συμβούλιο που αποφάσισε τις εκλογές της 1ης Νο-

εμβρίου 1920 υποστήριξε με επιμονή την εφαρμογή του αναλογικού εκλογικού συστήματος, αλλά συνάντησε την αντίδραση του Ελ. Βενιζέλου και των περισσότερων υπουργών.

Αν είχε ακουστεί τότε ο Παπαναστασίου, ο Μικρασιατικός πόλεμος θα είχε άλλη έκβαση.

Οι εκλογές της 1ης Νοεμβρίου 1920 φέρνουν μια άλλη τάξη πραγμάτων στην Ελλάδα. Ο Βενιζέλος αποχωρεί από την Ελλάδα. Ο Παπαναστασίου καταψηφίζεται.

Στις 21 Νοεμβρίου 1920 κάνει ένα ταξίδι και παραμένει 4 μήνες στην Ιταλία.

Τον Ιανουάριο 1921 συναντήθηκε με τον Ελευθέριο Βενιζέλο στο Monte Carlo. Στη συνάντηση αυτή ο Ελ. Βενιζέλος ανακοίνωσε στον Παπαναστασίου την οριστική του απόφαση να αποχωρήσει από την πολιτική και ότι θα αφήσει τους πάντες ελεύθερους να ακολουθήσουν την κατεύθυνση που θα θεωρούσαν συμφερότερη για το Έθνος.

Ο Βενιζέλος ανάμεσα στα άλλα είπε πως θα ήταν απελπιστικό, αν δε δημιουργούνταν στην Ελλάδα ένα κόμμα δημοκρατικό (27) που θα παρασκεύαζε την εγκαθίδρυση της Δημοκρατίας στον τόπο και ότι θεωρούσε απόλυτα κατάλληλο να αναλάβει την αρχηγία ενός τέτοιου κόμματος αυτόν, τον Αλέξανδρο Παπαναστασίου.

Τότε και ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου ανακοίνωσε στον Ελευθέριο Βενιζέλο και τη δική του πρόθεση να οργανώσει πιο συστηματικά και πιο έντονα την κίνηση για τις δημοκρατικές ιδέες, με τελικό σκοπό την πολιτειακή μεταβολή, και να αγωνιστεί μ' όλες του τις δυνάμεις, για να αποτραπεί η εθνική καταστροφή, που φαινόταν να έρχεται.

Το μικρασιατικό μέτωπο και η απειλή εθνικής καταστροφής στάθηκαν πεδίο έντονων πολιτικών και ιδεολογικών ζυμώσεων. Ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου πρωταγωνιστεί σ' αυτές και καταγγέλλει με σκληρή αρθρογραφία στον τύπο (28) την αντεθνική πολιτική του Βασιλιά και της κυβέρνησής του.

Στις 12 Φεβρουαρίου 1922 συντάσσει το «Δημοκρατικό μανιφέστο»

και το συνυπογράφει με τους Γ. Βηλαρά, Σπ. Θεοδωρόπουλο, Περ. Καραπάνο, Κ. Μ. Μελά, Δ. Πάζη, Θρ. Γ. Πετιμεζά (29).

«...Κατ' ακολουθίαν μοιραίως φερόμεθα εις εξακολούθησιν της πολεμικής καταστάσεως με παντελή ιδιικήν μας απομόνωσιν και έμμεσον και άμεσον ακόμη υποστήριξιν των Τούρκων εκ μέρους των παλαιών φίλων και προστατών της Ελλάδος, των χθесινών συμπολεμιστών και συμμάχων μας.

Η τοιαύτη καταστροφή επήλθε και συνεχίζεται, διότι οι υπεύθυνοι κυβερνήται απέκρουσαν την αλήθειαν από τον λαόν, έταξαν υπεράνω της εθνικής σωτηρίας προσωπικά συμφέροντα της Βασιλείας, όπισθεν των οποίων καλύπτεται ευτελής κομματική ιδιοτέλεια.

Αλλ' είναι πλέον καιρός, έστω και την υστάτην στιγμήν, να συνέλθωμεν, να πέσουν τα ψεύδη, να επιβληθή το πραγματικόν συμφέρον του Έθνους. Είναι καιρός να εξαρθώμεν όλοι υπεράνω κάθε κομματικής εμπαιθείας, κάθε κομματικής βλέψεως.

Είναι υπερτάτη ανάγκη κάθε προσωπικόν συμφέρον της Βασιλείας να υποκύψη αγογγύστως εις το Εθνικόν συμφέρον. Αι δημαγωγικάί προσωπολατρείαι και οι βυζαντινισμοί πρέπει να λείψουν. Πρόκειται περί της υποστάσεως του Έθνους, περί του στρατού μας, του τόσον ηρωικώς θυσιαζομένου, περί της ζωής του εργαζομένου λαού, του οποίου διαρκώς τα βάρη αυξάνουν. Η Ελλάς είναι δημιούργημα του πνεύματος. Δεν είναι Βασιλικόν τιμάριον και δεν εμπορεί ποτέ να γίνη ανεκτόν να θυσιασθή και το ελάχιστον τμήμα της χάριν προσωπικών βασιλικών συμφερόντων...».

Το γενναίο και τολμηρό αυτό κείμενο δημοσιεύτηκε σε δύο μόνο εφημερίδες, την «Πατρίδα» και τον «Ελεύθερο Τύπο».

Ας σημειωθεί ότι ο διευθυντής του «Ελεύθερου Τύπου» Ανδρέας Καβαφάκης, όταν διάβασε το Μανιφέστο, είπε στον Παπαναστασίου: «Ξέρεις πού οδηγεί αυτό; Στη δόξα ή στο θάνατο».

Ύστερα από λίγες μέρες δολοφονήθηκε (ο Ανδρέας Καβαφάκης).

Όπως ήταν επόμενο, η κυβέρνηση διατάζει την ποινική δίωξη των υπογραψάντων το μανιφέστο (30).

Ακολούθησε άμεση σύλληψη και προφυλάκισή τους.

Η δίκη τους θα γίνει στις 23 Ιουνίου 1922 στο Κακουργοδικείο Λαμίας. Θα καταδικαστούν σε φυλάκιση τριών ετών και θα φυλακισθούν στην «Παλιά Στρατώννα» και κατόπιν στην Αίγινα (31). Συνήγορος αυτόκλητος των κατηγορουμένων παραστάθηκε ο Γεώργιος Παπανδρέου.

Θα αποφυλακιστούν από την Επαναστατική Επιτροπή στις 12 Σεπτεμβρίου 1922, λίγες μέρες μετά την πτώση του μετώπου.

Τον Απρίλη του 1922 ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου θα προχωρήσει στην ανασύσταση του Λαϊκού Κόμματός του, που από το 1915 είχε συγχωνευθεί με το κόμμα των Φιλελευθέρων.

Μαζί με τους ομόφρονές του δημοκρατικούς φιλελεύθερους και άλλους από την αγροτική και εργατική κίνηση προβήκε στην ανασυγκρότηση με οργάνωση σύγχρονου κοινοβουλευτικού δημοκρατικού κόμματος αρχών, με την επωνυμία «Δημοκρατική Ένωσης», με τις ίδιες αρχές και με το ίδιο πρόγραμμα του Λαϊκού Κόμματος, αλλά με περισσότερο τονισμένο τον κοινωνικό χαρακτήρα του υπέρ της αγροτικής και της εργατικής τάξης (32).

Η «Δημοκρατική Ένωσης» στα 1926 πρόσθεσε τον υπότιτλο «Αγροτικών και Εργατικών Κόμμα» και στις 8 Μαΐου 1928 πήρε οριστικά τον τίτλο «Αγροτικών και Εργατικών Κόμμα», με υποχώρηση του αρχικού τίτλου «Δημοκρατική Ένωσης».

Μετά την καταδίκη σε θάνατο των έξι υπευθύνων της Μικρασιατικής καταστροφής ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου, όσο κι αν θεωρούσε δίκαιη την απόφαση, αγωνίστηκε να αποτραπεί η εκτέλεση, πράγμα που βέβαια δεν το πέτυχε.

Μετά την εκθρόνιση του Κων/νου και την άνοδο στο θρόνο του Γεωργίου Β' ενεργοποιείται υπέρ της πολιτειακής μεταβολής.

Τον Αύγουστο 1923 συναντά το Βενιζέλο στην Ελβετία για τα επίμαχα θέματα της Δημοκρατίας και της αναλογικής εκλογής. Ο Βενιζέλος περιορίζεται μόνο να συστήσει με επιστολή του στην Επανάσταση την εφαρμογή της αναλογικής (33).

Στις 21 Οκτωβρίου το κόμμα του Παπαναστασίου, η Δημοκρατική Ένωση, αποκτά δημοσιογραφικό όργανο, τη «Δημοκρατία».

Το μοναρχικό κίνημα των Ι. Μεταξά, Γ. Λεοναρδόπουλου, Π. Γαργαλίδη και Γ. Ζήρου, που εκδηλώθηκε τον Οκτώβριο 1923 και καταστάλθηκε από τις δημοκρατικές δυνάμεις, ενισχύει τον αγώνα του Παπαναστασίου.

Στις εκλογές της Δ' Συντακτικής Συνέλευσης της 16ης Οκτωβρίου 1923 ο Παπαναστασίος, επικεφαλής της «Δημοκρατικής Ενώσεως», κέρδισε 70 έδρες. 50 έδρες κέρδισαν οι Δημοκρατικοί Φιλελεύθεροι που είχαν συνεργαστεί με τη Δημοκρατική Ένωση. (70 + 50) Οι Φιλελεύθεροι υπό το Βενιζέλο πήραν 250 έδρες.

Στις 23 Ιανουαρίου 1924, ήδη από τις 19 Δεκεμβρίου 1923 είχε διοριστεί Αντιβασιλιάς ο ναύαρχος Παύλος Κουντουριώτης, ο Αλέξανδρος Παπαναστασίος, αρχηγός της αντιπολίτευσης, κατέθεσε δύο σχέδια ψηφισμάτων, ένα για την έκπτωση της δυναστείας και ένα άλλο για την καθιέρωση της Δημοκρατίας (34).

«...Προς διευκόλυνσιν αυτού του χωρισμού ημείς υποβάλλομεν δύο ψηφίσματα, εν περί εκπτώσεως της Δυναστείας Γεωργίου του Α' και εν άλλο περί καθιερώσεως του Δημοκρατικού Πολιτεύματος, υπό τον όρον εγκρίσεως της αποφάσεως της Συνελεύσεως υπό του Λαού δια δημοψηφίσματος. Σας τα αναγιγνώσκω διότι είναι πολύ σύντομα κατά δύο ψηφίσματα:

«Η Δ' εν Αθήναις Συντακτική των Ελλήνων Συνέλευσις, έχουσα υπόψει τα δεινά τα οποία η Δυναστεία των Γλύξμπουργ επεσώρευσεν εις το Έθνος, ψηφίζει:

- α) Κηρύττει έκπτωτον του ελληνικού θρόνου τον Βασιλέα Γεώργιον Β'.
- β) Καταργεί τα δικαιώματα διαδοχής επί του Ελληνικού θρόνου των απογόνων του Βασιλέως Γεωργίου Α' και εν γένει αποκηρύττει ολόκληρον την δυναστείαν αυτού και την στερεί παντός βασιλικού δικαιώματος.
- γ) Απαγορεύει την εν Ελλάδι διαμονήν εις τους εκπτώτους Βασιλείς

καθώς και εις όλα τα μέλη της Δυναστείας Γεωργίου Α'.

δ) Απαγορεύει εις αυτούς να έχουν οιαδήποτε ακίνητον περιουσίαν εν Ελλάδι.

ε) Η μέχρι τούδε ακίνητος περιουσία αυτών περιέρχεται εις το Ελληνικόν Δημόσιον. Ειδικόν ψήφισμα θέλει κανονίσει τα της αποζημιώσεως δια την περιουσίαν αυτών, καθώς και την τυχόν ορισθησόμενην επιχορήγησιν εις τους εκπτώτους Βασιλείς.

στ) Η Συνέλευσις θέλει ασκεί απεριόριστα κυριαρχικά δικαιώματα μέχρις ότου συντάξη το νέον πολίτευμα.

ζ) Ο Ναύαρχος Παύλος Κουντουριώτης θέλει εξακολουθήσει να εκτελή καθήκοντα Αντιβασιλέως, φέρων εφεξής, μέχρι συντάξεως του νέου πολιτεύματος, τον τίτλον: «Προσωρινός Κυβερνήτης της Ελληνικής Πολιτείας».

...Το άλλο ψήφισμα έχει ως εξής:

«Η Δ' εν Αθήναις Συντακτική των Ελλήνων Συνέλευσις προσηλωμένη εις την εκπλήρωσιν της κυρίας αποστολής της, η οποία συνίσταται εις την σύνταξιν πολιτεύματος ασφαρίζοντος πλήρως τας ελευθερίας του Λαού, ανταποκρινομένου εις τας πολιτικές αυτού αντιλήψεις και την θέλησιν και εγγυωμένου ομαλού πολιτικού βίου, έχουσα δε προ οφθαλμών, αφ' ενός μεν την τελείαν αποτυχίαν του βασιλικού θεσμού εις την Ελλάδα και την ολεθρίαν δράσιν των ξένων δυναστειών, αφ' ετέρου δε τον χαρακτήρα και δημοκρατικές ιδέας του Λαού, αι οποία τόσο περιτράνω εξεδηλώθησαν εις τας εκλογάς της Εθνικής Συνελεύσεως, καθώς και τας πολιτικές αυτού συνηθείας και την κοινοβουλευτικήν ανατροφήν, ψηφίζει, όπως η Ελλάς συνταχθή εις Δημοκρατίαν Κοινοβουλευτικής μορφής, υπό τον όρον εγκρίσεως του ψηφίσματος τούτου αμέσως υπό του Λαού, δια δημοψηφίσματος ενεργουμένου με όλας τας δυνατάς εγγυήσεις αμεροληψίας, τας οποίας θέλει ορίσει ειδικός νόμος...»...

Και στο παρελθόν ο Παπαναστασίου, άλλες δύο φορές, είχε προτείνει την έκπτωση της Δυναστείας και την ανακήρυξη της Δημοκρατίας: Στα 1918 και στα 1920.

Και, όπως τότε, έτσι και τώρα δεν εγκρίθηκαν από την πλειοψηφία

της Βουλής τα σχέδια ψηφισμάτων του.

Στις 27 Φεβρουαρίου η υπό τον Παπαναστασίου αντιπολίτευση δηλώνει αποχή από τις εργασίες της συντακτικής.

Η «Δημοκρατική Ένωση» αποσύρεται (35).

Ύστερα από διαδοχικές παραιτήσεις των κυβερνήσεων Ελευθερίου Βενιζέλου και Γ. Καφαντάρη, ο Παπαναστασίου σχηματίζει την πρώτη του κυβέρνηση, στις 12 Μαρτίου 1924 (36).

Η νέα κυβέρνηση εμφανίστηκε ενώπιον της Βουλής στις 24 Μαρτίου, οπότε ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου ανέγνωσε τις προγραμματικές δηλώσεις, τις πιο ριζοσπαστικές, ίσως, που ακούστηκαν από το βήμα του Ελληνικού Κοινοβουλίου από πρωθυπουργικό στόμα (37).

Την επόμενη ημέρα, 25 Μαρτίου 1924, η Δ' Συντακτική Εθνική Συνέλευση επεκύρωσε με την ψήφο της την έκπτωση της Δυναστείας και την καθιέρωση της Α' Ελληνικής Δημοκρατίας.

Και οι 283 παριστάμενοι πληρεξούσιοι ενέκριναν το παρακάτω ψήφισμα:

«1) Η Δ' Συντακτική των Ελλήνων Συνέλευσις, έχουσα προ οφθαλμών τα δεινά που επεσώρευsen εις το Έθνος η Δυναστεία των Γλυξβούργων και με την πεποίθησιν ότι μόνον το Δημοκρατικό Πολίτευμα, το ανταποκρινόμενον προς τον χαρακτήρα του Ελληνικού Λαού, τας πολιτικές του συνηθείας και την κοινοβουλευτικήν του ανατροφήν, δύναται να ασφαλίση τας ελευθερίας του και να τον βοηθήση να προαχθή ηθικώς, να αναλάβη οικονομικώς και να εξυγιάνη από πάσης απόψεως τον πολιτισμόν του, ψηφίζει:

1) Κηρύττει οριστικώς έκπτωτον την Δυναστείαν των Γλυξβούργων, στερεί όλα τα μέλη αυτής παντός δικαιώματος επί του θρόνου και της ελληνικής ιθαγενείας και απαγορεύει εις αυτά την εν Ελλάδι διαμονήν.

2) Αποφασίζει να συνταχθή η Ελλάς εις Δημοκρατίαν κοινοβουλευτικής μορφής υπό τον όρον εγκρίσεως της αποφάσεως αυτής υπό του Λαού δια δημοψηφίσματος, ούτινος αι λεπτομέρειαι, περιλαμβάνουσai τον χρόνον, τον τρόπον της ενεργείας και τας εγγυήσεις της αμερολήπτου διε

ξαγωγής του, θέλουν κανονισθή δια Διατάγματος.

3) Επιτρέπει την αναγκαστικήν απαλλοτριώσιν των κτημάτων των ανηκόντων εις τα μέλη της εκπτώτου Δυναστείας. Κτήματα περιελθόντα εις μέλη της εκπτώτου Δυναστείας εκ δωρεάς του Δημοσίου, δήμων, κοινοτήτων ή νομικών προσώπων ή αποκτηθέντα ή κατασκευασθέντα δι' εθνικών εράνων, περιέρχονται αυτοδικαίως, άνευ ουδεμίας αποζημιώσεως, εις το Δημόσιον ή τους οικείους δήμους, κοινότητας ή νομικά πρόσωπα.

4) Ο Ναύαρχος Κουντουριώτης θέλει εξακολουθήσει να εκτελή, ως μέχρι τούδε, καθήκοντα ρυθμιστού του πολιτεύματος μέχρι συντάξεως του δημοκρατικού χάρτου της Ελλάδος» (38).

Το ψήφισμα της Εθνοσυνέλευσης επικυρώθηκε με το δημοψήφισμα της 13ης Απριλίου 1924 (69,95% υπέρ, 30,05% κατά).

Η Ελλάδα έλαβε τότε τον τίτλο «Ελληνική Πολιτεία» και ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου αποκλήθηκε «ο πατέρας της Δημοκρατίας».

Η νίκη της Δημοκρατίας χαιρετίστηκε από τον ποιητή Κωστή Παλαμά με το ποίημα «Δημοκρατίες» και από τον ποιητή Σωτήρη Σκίπη με τον «Ύμνο της Δημοκρατίας».

Η θητεία του Παπαναστασίου στην πρωθυπουργία ήταν πολύ σύντομη.

Στις 18 Ιουνίου 1924 παραιτήθηκε, όταν καταψηφίστηκε με αφορμή αντιπειθαρχικό κίνημα στο ναυτικό (39).

Στο λίγο όμως αυτό διάστημα έκανε αρκετά. Αναγνώρισε τη δημοτική γλώσσα, ίδρυσε τη Γερουσία, έλυσε ζητήματα αγροτικά και προσφυγικά. Κατάργησε όλα τα παράσημα εκτός από τα στρατιωτικά. Τότε ιδρύθηκε και το Πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης.

Στις 25 Σεπτεμβρίου 1924 ο Παπαναστασίου εκθέτει τα πεπραγμένα του κόμματος στο «Πρώτο Πανελλαδικό Συνέδριο της Δημοκρατικής Ενώσεως» στη Θεσσαλονίκη.

Την παραίτηση του Παπαναστασίου ακολούθησε αστάθεια, κυβερνητική, πολιτική, οικονομική, με κατάληξη στις 25 Ιουνίου 1925 κινήματος στο στρατό και το στόλο από τον Πάγκαλο και το Χατζηκυριάκο.

Τότε δόθηκε εντολή στον Παπαναστασίου να σχηματίσει κυβέρνηση, για να αντιμετωπισθεί το κίνημα. Όμως το ίδιο βράδυ κατέθεσε την εντολή.

Στις 30 Ιουνίου διατύπωσε τους όρους παροχής ψήφου εμπιστοσύνης στην κυβέρνηση Πάγκαλου. Το ψήφισμα που πρότεινε εγκρίθηκε από την Εθνική Συνέλευση, την 1η Ιουλίου, με αποχή των κομμάτων του Καφαντάρη και Μιχαλακόπουλου.

Το ψήφισμα αυτό αποκλήθηκε «κοινοβουλευτικός μανδύας».

Στις 7 Ιουλίου ορίστηκε πρόεδρος της τριακονταμελούς επιτροπής «δια την σύνταξιν του συντάγματος» (40).

Πρωτοστάτησε στη σύνταξη του νέου καταστατικού χάρτη της Ελληνικής Αβασίλευτης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας και πέτυχε να παραμεριστούν συντηρητικές απόψεις, να επικρατήσουν φιλελεύθερες προοδευτικές κοινωνικές αρχές και να υιοθετηθούν νέοι θεσμοί, όπως η Γερουσία, το αναλογικό εκλογικό σύστημα, η περιορισμένη πρωθυπουργική θητεία και άλλα.

Το σύνταγμα, που υπογράφηκε στις 12 Σεπτεμβρίου 1925, δημοσιεύτηκε, ύστερα από αμφισβητήσεις και αναστολές, χωρίς μεταβολές και μπήκε σε ισχύ στα 1927.

Το σύνταγμα φέρει τη σφραγίδα του Παπαναστασίου και είναι το πιο φιλελεύθερο, το πιο προοδευτικό, το πιο κοινωνικό σύνταγμα που γνώρισε η Ελλάδα μέχρι και τελευταία.

Η παραβίαση του ψηφίσματος της 1ης Ιουλίου από τον Πάγκαλο συνετέλεσε να αρχίσει ο αγώνας του Παπαναστασίου κατά της δικτατορίας.

Καταγγέλλει, στις 3 Οκτωβρίου 1925, με διάγγελμα της «Δημοκρατικής Ενώσεως», την πραξικοπηματική διάλυση της Δ' Συντακτικής. Η καταγγελία δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα «Δημοκρατία», η οποία για πρώτη φορά αναγράφει ως «πολιτικόν διευθυντήν και υπεύθυνόν» της τον Παπαναστασίου, ο οποίος, ως ήταν αναμενόμενο, παραπέμφθηκε στο στρατοδικείο.

Η ομιλία του «το παρόν και το μέλλον της Δημοκρατίας» (41) στις

12 Φεβρουαρίου 1926, στην επέτειο του Δημοκρατικού Μανιφέστου, και η διαμαρτυρία του για την παύση της εφημερίδας «Δημοκρατία» (42) έγιναν αφορμή να εκτοπιστεί στη Σαντορίνη, απ' όπου ελευθερώθηκε στα τέλη Απριλίου (43), μετά την εκλογή του Πάγκαλου στην προεδρία της Δημοκρατίας.

Συλλαμβάνεται πάλι, στις 17 Αυγούστου, και του επιβάλλεται περιορισμός στο Ναύσταθμο, στο πλοίο «Αιγαίο», όπου θα παραμείνει έως την ημέρα που ο Κονδύλης θα ανατρέψει τον Πάγκαλο.

Στις εκλογές της 7ης Νοεμβρίου 1926, στις οποίες πρώτη φορά εφαρμόζεται η απλή αναλογική, ο Παπαναστασίου εκλέγεται βουλευτής Μαντινείας.

Η «Δημοκρατική Ένωσης» πρωτοπαρουσιάζεται με τον υπότιτλο «Αγροτικών και Εργατικών κόμμα» και παίρνει 17 έδρες και 6,48% των ψήφων.

Στη σχηματισθείσα από το Ζαΐμη, στις 4 Δεκεμβρίου, οικουμενική κυβέρνηση ο Παπαναστασίου αναλαμβάνει το υπουργείο Γεωργίας, το οποίο θα κρατήσει και στην ανασχηματισθείσα στις 2 Αυγούστου 1927 κυβέρνηση Ζαΐμη του «ευρέος συνασπισμού».

Από τη θέση του αυτή θα δραστηριοποιηθεί, για να εφαρμόσει το προοδευτικό μεταρρυθμιστικό αγροτικό του πρόγραμμα για την αποκατάσταση των ακτημόνων καλλιεργητών, την οριστική αποκατάσταση των προσφύγων και τη γεωργική εκπαίδευση.

Κύριο σημαντικό έργο του στάθηκε η ίδρυση της Αγροτικής Τράπεζας της Ελλάδας.

Μεγάλη προσπάθεια θα καταβάλει στη Γενεύη, τον Ιούλιο του 1927, για την τροποποίηση των όρων του προσφυγικού δανείου (44).

Από το υπουργείο Γεωργίας θα παραιτηθεί στις 3 Φεβρουαρίου 1928, διαφωνώντας στο ζήτημα των συμβάσεων οδοποιίας (45).

Στις εκλογές της 19ης Αυγούστου 1928, η «Δημοκρατική Ένωσης, Αγροτικών και Εργατικών Κόμμα» εκλέγει 19 βουλευτές και μία έδρα στη Γερουσία. Ο Παπαναστασίου περνά στην Αντιπολίτευση.

Στις Γερουσιαστικές εκλογές της 21ης Απριλίου 1929, το κόμμα

του κερδίζει το 6,58% των ψήφων και 1 έδρα.

Από το 1926 αναμίχθηκε στην κίνηση για τη διεθνή ειρήνη και εξέλεγή από την κοινωνία των Εθνών πρόεδρος του Γραφείου για τη Διεθνή Ειρήνη, στη Γενεύη.

Υποστήριξε με φανατισμό την ανάγκη της ένωσης των Ευρωπαϊκών χωρών σε μια ενωμένη Ευρώπη, την Πανευρώπη, και πήρε ενεργό μέρος σ' όλες τις κινήσεις.

Πάνω απ' όλα όμως ο Παπαναστασίου πρωτοστατεί στην πραγματοποίηση της Ένωσης των Βαλκανικών χωρών. Συνεχίζει εδώ το έργο του Ρήγα Φεραίου.

Η ιδέα της Βαλκανικής ένωσης τον απασχολεί από το 1910.

Στο 27ο Παγκόσμιο Συνέδριο Ειρήνης, με πρόεδρο τον Παπαναστασίου, που έγινε στην Αθήνα στις 7 Οκτωβρίου 1929, με πρότασή του αποφασίστηκε να συγκαλούνται υπό την αιγίδα της Κοινωνίας των Εθνών ετήσιες διασκέψεις των Βαλκανικών χωρών.

Στόχος αυτής της προσπάθειάς του ήταν να επιτύχει τη Βαλκανική Ένωση στα πλαίσια του εφικτού, καλλιεργώντας ευνοϊκές συνθήκες για τη Βαλκανική συνεννόηση (46).

Ο Παπαναστασίου ευτύχησε να δει το όνειρό του να πραγματοποιείται, μερικώς, με τις 4 διασκέψεις από το 1930 ως το 1933, οι οποίες συνέβαλαν στην υπογραφή διαφόρων συμφώνων μεταξύ των Βαλκανικών κρατών.

Στο δεύτερο Συνέδριο του κόμματός του, που έγινε στη Θεσσαλονίκη στις 8 Μαΐου 1929, ο Παπαναστασίου εισηγείται την αντικατάσταση του τίτλου «Δημοκρατική Ένωσης» με τον τίτλο «Αγροτικών και Εργατικών κόμμα».

Τον Οκτώβριο 1930 συμμετέχει στο Διεθνές Συνέδριο Αγροτικών κομμάτων στην Πράγα και τον Απρίλιο 1931 στο 7ο Συνέδριο Ριζοσπαστικών Κομμάτων, ενώ τον Ιούλιο στο 28ο Διεθνές Συνέδριο της Ειρήνης στις Βρυξέλλες.

Στις 27 Σεπτεμβρίου κηρύσσει την έναρξη των εργασιών στο τρίτο

Συνέδριο του κόμματός του στη Λάρισα και τον Οκτώβριο συμμετέχει στην 27η Διακοινοβουλευτική Διάσκεψη - Διακοινοβουλευτικό Συνέδριο, στο Βουκουρέστι.

Στις 26 Μαΐου 1932 ο Παπαναστασίου θα σχηματίσει τη δεύτερη δημοκρατική κυβέρνησή του από προσωπικότητες πρώτης σειράς του πολιτικού και επιστημονικού κόσμου, με σκοπό να οδηγηθεί η χώρα σε νέες εκλογές και να αντιμετωπιστεί η κρίσιμη οικονομική κατάσταση (47).

Μια από τις πρώτες πράξεις του ως πρωθυπουργού ήταν η κατάργηση των υπουργικών και στρατιωτικών αυτοκινήτων.

Ο πρωθυπουργός στις 3 Ιουνίου διάβασε στη Βουλή τις προγραμματικές δηλώσεις της κυβέρνησής του.

Επειδή όμως ο Βενιζέλος διατύπωσε αντιρρήσεις και επιφυλάξεις για ορισμένα σημεία και επέμεινε στην αναβολή της ψήφισης του νομοσχεδίου των κοινωνικών ασφαλίσεων, ο Παπαναστασίου υπέβαλε την παραίτηση της κυβερνήσεώς του, λέγοντας: «Ανησύχησε πολύ τον αξιότιμον αρχηγόν των Φιλελευθέρων ο ταξικός χαρακτήρ του αγροτικού και εργατικού κόμματος, τον οποίον σήμερον ανεκάλυψεν. Και λέγω σήμερον ανεκάλυψεν, διότι ως προχθές απεκάλει και ημάς κόμμα γενικών και μάλιστα κόμμα αστικών. Κατά πόσον η δράσις του ιδικού μας κόμματος, κατά πόσον αι αρχαί μας ημπορούσαν να προκαλέσουν ανησυχίας αυτήν την στιγμήν, πιστοποιείται από την εμπιστοσύνη, με την οποίαν περιέβαλε την κυβέρνησιν ημών η κοινή γνώμη, εμπιστοσύνην, δύναμαι να είπω, ανωτέραν από εκείνην με την οποίαν περιέβαλε την προκάτοχον κυβέρνησιν, όπως αποδεικνύει η ανατίμησις του εγχωρίου νομίσματος...

...Δεν επιθυμώ αυτήν την στιγμήν να συζητήσω κατά πόσον είναι ορθόν ή όχι να αναβληθή η συζήτησις των κοινωνικών ασφαλίσεων, ούτε κατά πόσον είναι ορθόν να δεχθώμεν την μη κατάργησιν του φόρου της εγγείου παραγωγής. Δεν είναι μόνον αι αντιρρήσεις αύται επαναλαμβάνω, αλλά και το σύνολον της αγορεύσεως ήτο τοιούτον, ώστε να μας πείση ότι δεν έχομεν την αμέριστον υποστήριξιν της πλειοψηφίας και ως εκ τούτου ευρισκόμεθα εις την ανάγκην να υποβάλωμεν την παραίτησιν ημών και παρακαλώ τον κ. Πρόεδρον της Βουλής να διακόψη τας εργασίας αυ-

τής μέχρις ότου λήξη η κυβερνητική κρίσις» (48).

Στη σχηματισθείσα κυβέρνηση από το Βενιζέλο, ο Παπαναστασίου θα αντισταθεί στην, αντισυνταγματικώς, συσταθείσα επιτροπή αναθεώρησης του συντάγματος και θα καταγγείλει δημόσια τη σύσταση στρατιωτικού συνδέσμου.

Στις εκλογές της 25ης Σεπτεμβρίου 1932, που θα γίνουν με αναλογική και θα τις κερδίσουν ο αντιβενιζελικοί, το Αγροτικόν και Εργατικόν κόμμα θα εκλέξει 8 βουλευτές. Ο Παπαναστασίου θα εκλεγεί βουλευτής Μαντινείας.

Στις 16 Ιανουαρίου 1933 ο Παπαναστασίου θα ορκισθεί Υπουργός Εθνικής Οικονομίας και, προσωρινά, Γεωργίας στην τελευταία κυβέρνηση Βενιζέλου.

Στις εκλογές της 5ης Μαρτίου 1933 ο πρόεδρος του Αγροτικού και Εργατικού Κόμματος δε θα εκλεγεί βουλευτής, ενώ στις 30 Μαρτίου θα εκλεγεί αριστίνδην Γερουσιαστής.

Θα εκλεγεί όμως βουλευτής Ροδόπης στην επαναληπτική εκλογή της 7ης Μαΐου και θα παραιτηθεί, στις 11 Μαΐου, από Γερουσιαστής.

Στις 4 Ιουνίου 1934, ενώ θα αγορεύει στη Βουλή, τραυματίζεται με κάθισμα που εκσφενδόνισε εναντίον του κυβερνητικός βουλευτής.

Το Σεπτέμβριο θα συμμετάσχει στο 3ο Διεθνές Συνέδριο στο Λοκάρνο.

Τρεις μέρες μετά το στρατιωτικό κίνημα της 1ης Μαρτίου 1935 θα κυκλοφορήσει ανακοίνωση - δήλωσή του σχετικά με το κίνημα, όπου, ανάμεσα στ' άλλα, γράφει:

«...Το καθήκον κάθε πολίτου είναι να συντρέξει, όπως σταματήσει η συμφορά. Και η συναίσθησις αυτού του καθήκοντος μου επιβάλλει να είπω τα εξής: Κανείς δεν έχει το δικαίωμα να χρησιμοποιή τας ενόπλους δυνάμεις του Έθνους δι' ένα αδελφοκτόνον αγώνα, του οποίου αποτέλεσμα δεν ημπορεί να είναι άλλο από την υποδούλωσιν του ενός μέρους του λαού από το άλλο, τον σφαγιασμόν των τιμιωτέρων συμφερόντων του Έθνους. Αλλ' επάνω από τα κόμματα και οιαδήποτε πρόσωπα είναι η Ελλάς, το μέλλον της, η ζωή του λαού της....

Ας καύσωμεν όλοι το παρελθόν της εμφυλίου διχοστασίας, τα πάθη και τους εγωϊσμούς μας εις τον βωμόν της πατρίδος.

Επάνω από όλους η Ελλάς» (49).

Την άλλη μέρα θα συλληφθεί, θα φυλακισθεί και θα παραπεμφθεί σε έκτακτο στρατοδικείο για συμμετοχή του στο κίνημα (50), το οποίο θα τον αθώωσει στις 5 Μαΐου.

Στις εκλογές της 9ης Ιουνίου 1935 για την Ε' Εθνική Συντακτική Συνέλευση το Αγροτικόν και Εργατικόν Κόμμα του Παπαναστασίου, όπως και τα άλλα δημοκρατικά κόμματα, θα απέχει.

Όλο αυτό το διάστημα ο Παπαναστασίου θα αποδυθεί σ' ένα συνεχή, αλλά μάταιο, αγώνα για τις λαϊκές ελευθερίες, για την υπεράσπιση του δημοκρατικού πολιτεύματος, για τη συμφιλίωση του λαού και των κομμάτων.

Για ένα διάστημα τριών μηνών, από 26 Ιουνίου έως 25 Σεπτεμβρίου πηγαίνει στην Αμερική, όπου έγινε δεκτός από τον πρόεδρο των Η.Π.Α. και συναντήθηκε με πολιτικές προσωπικότητες και εκπροσώπους της Βουλής και της Γερουσίας.

Λίγες μέρες μετά που γύρισε, Βασιλικοί μπράβοι έκαναν επιδρομή στα γραφεία του και τα κατέστρεψαν (7 Οκτωβρίου).

Στις 4 και 26 Οκτωβρίου κάνει δύο εκκλήσεις προς τους φορείς των ενόπλων δυνάμεων: «Θα δεχθήτε λοιπόν να γίνετε όργανα δουλικά, δήμιοι της τιμής του Έθνους;» (51).

Αντί άλλης απαντήσεως συλλαμβάνεται και εκτοπίζεται στη Μύκονο, απ' όπου θα αφεθεί ελεύθερος μετά το δημοψήφισμα της 3ης Νοεμβρίου 1935, στο οποίο δεν πήραν μέρος όλα τα δημοκρατικά κόμματα και δεν αναγνώρισαν το νόθο αποτέλεσμα.

Στις εκλογές της 26ης Ιανουαρίου 1936 για την Γ' Αναθεωρητική Συνέλευση ο Παπαναστασίου εκλέχτηκε βουλευτής Μαντινείας· το Αγροτικό και Εργατικό Κόμμα συνέπραξε με το «Δημοκρατικό Συνασπισμό».

Στη συνομιλία που είχε με το Βασιλιά, στις 11 Φεβρουαρίου 1936, ο Παπαπανάστασιος του δήλωσε πως το κόμμα του παραμένει δημοκρατικό και ότι θα επιδιώξει την πραγματοποίηση των αρχών του με τη νόμιμη οδό.

Με αγόρευσή του στη Βουλή, στις 27 Απριλίου 1936, εξήγησε την άρνησή του να δώσει ψήφο εμπιστοσύνης στο Μεταξά.

Δε βράδυνε να δικαιωθεί η πράξη του. Σε λίγο θα ξεφυτρώσει σαν μανιτάρι η 4η Αυγούστου.

Όλο αυτό το διάστημα, μέχρι την τελευταία του αναπνοή, ο «πατέρας της Δημοκρατίας» δε θα σταματήσει να πολεμάει το ανελεύθερο καθεστώς και να μελετάει εξέγερση του λαού.

Προσπαθούσε να κινήσει τους παλαιοδημοκρατικούς αρχηγούς και άλλους δημοκρατικούς παράγοντες (52).

Το πρωί της 17ης Νοεμβρίου κατέβηκε από την Εκάλη στην Αθήνα. Επισκέφθηκε τον πρώην πρωθυπουργό Τζων Θεοτόκη, πέρασε από το ιατρείο του φίλου του γιατρού Πορτοκάλλη και μετά πήγε στο γραφείο του, όπου δέχτηκε διάφορους συνεργάτες και φίλους του. Τελευταίο δέχτηκε έναν πολιτευτή της Κρήτης (53), με τον οποίο συζήτησε πώς να οργανωθεί εξέγερση του Κρητικού Λαού κατά της δικτατορίας. Του είχε πει μάλιστα: «Πώς μπορέσατε εσείς οι Κρητικοί να δεχθείτε να έλθουν στην Κρήτη ο Βασιλιάς και ο Μεταξάς, που δεν αφήσαν ούτε νεκρό το Βενιζέλο να περάσει από την Αθήνα;» (54).

Το απόγευμα της ίδιας ημέρας, στις 5.30, «η δρυς έπεσεν».

Ο πατέρας της Δημοκρατίας άφηne την τελευταία του πνοή.

1908 - 1936. Εικοσιοχτώ χρόνια πολιτικού και κοινωνικού αγώνα από τον Αλέξανδρο Παπαναστασίου, τον άνθρωπο και τον επιστήμονα. Αγώνας από τον άνθρωπο για τον άνθρωπο.

Η σκέψη του επιστήμονα κοινωνιολόγου φώτιζε την πολιτική δράση του ανθρώπου.

Ο Παπαναστασίου πίστευε πως τα πολιτικά δεν μπορούν να ζήσουν και να δημιουργήσουν χωρίς το φως της επιστήμης και την αγάπη για τον άνθρωπο.

1908 - 1936. Εικοσιοχτώ χρόνια αδιάλειπτης πολιτικής, κοινωνικής, επιστημονικής και ανθρώπινης παρουσίας, εντός και εκτός Βουλής, ως

αρχηγός κόμματος και ως απλός πολίτης, ως πρωθυπουργός και ως αντιπολίτευση, ως γερουσιαστής και ως στρατιώτης της Δημοκρατίας, ως μεταρρυθμιστής και ως ιδεολόγος, πάντοτε με ευσυνείδητη πίστη για την απελευθέρωση των καταπιεζομένων μαζών και την εξύψωσή τους.

Θεμελίωσε τη Δημοκρατία στη χώρα μας. Τη Δημοκρατία δεν την ήθελε «εκδικήτρια», την ήθελε «εμπλεον δικαιοσύνης και επεικειάς και ανθρωπισμού» (55), γιατί «ο δημοκρατισμός μας δεν περιορίζεται εις την μορφήν του πολιτεύματος. Επιδιώκομεν να εκταθή εις ολόκληρον τον κρατικόν οργανισμόν και τον δημόσιον βίον και να εισέλθῃ βαθμιαίως και να ρυθμίσῃ την κοινωνικὴν και την οικονομικὴν ζωὴν του τόπου» (56).

Θεμελίωσε την απλή αναλογική, την οποία τεκμηρίωσε με επιστημονική μελέτη του (57).

Εισηγήθηκε την περιορισμένη, ενιαύσια, θητεία του πρωθυπουργού, που απέβλεπε «να εξυψώσῃ τον θεσμόν του Υπουργικου Συμβουλίου και το ποιοτικόν επίτεδον αυτού, να καταργήσῃ δηλαδή την πρωθυπουργικὴν δικτατορίαν και να στηρίξῃ την διακυβέρνησιν του τόπου εις συλλογικόν σύστημα» (58).

Εισηγήθηκε, μετά το σχηματισμό κυβέρνησης από τον Ι. Μεταξά, την καθιέρωση του Συστήματος των εθνικών κυβερνήσεων (59).

Εισηγήθηκε και θεσμοθέτησε μέτρα για τους αγρότες και τους εργάτες και για τη μητρότητα, χωρίς να κάνει διάκριση της εξώγαμης και της έγγαμης μητρότητας.

Αγωνίστηκε για την Παιδεία και τόνισε την ανάγκη να παρθούν μέτρα για την εξύψωση της εκπαίδευσης, όπως: «βαθμιαία εισαγωγή της δημοτικής γλώσσης, θεμελίωσις της αγωγής επί των αρχών ανωτέρου ανθρωπισμού και των ζωντανών στοιχείων της νεοελληνικής ζωής, συμμόρφωσις των προγραμμάτων προς τας απαιτήσεις μιας πραγματικής δημοκρατικής εργασίας...» (60).

Αγωνίστηκε για την ελευθερία της επιστημονικής έρευνας: «Κανείς νόμος και καμμία απαγόρευσις δεν δύναται να εμποδίσει τον άνθρωπον από του να επιζητή την αλήθειαν και να διδάσκῃ την αλήθειαν. Αυτό είναι εν προνόμιον της φύσεως» (61).

Αγωνίστηκε για την αυτοδιοίκηση των νομών και για την άμεση

εκλογή Νομαρχιακών Συμβουλίων και για το δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι των γυναικών στα αξιώματα των οργανισμών τοπικής διοίκησης.

Δε δίστασε να προτείνει «την αποπομπήν από της δικαιοσύνης και της διοικήσεως των πλέον φαύλων και ανικάνων στοιχείων. Τούτο είναι απαραίτητον δια ν' ανοιχθή τόπος εις τους τιμίους και ικανούς υπαλλήλους και δια να χρησιμεύση προς παραδειγματισμόν» (62).

Αντιτάχθηκε στο ιδιώνυμο του Βενιζέλου.

Αγωνίστηκε για πλήθος άλλα θέματα κοινωνικής πολιτικής και ειρήναγε, εκτός από το πνευματικό και κοινωνικό στοιχείο, «την ηθικήν στην πολιτικήν ζωή της χώρας» (63).

Σ' όλη του τη ζωή αγωνιζόταν.

Ατενίζοντας «κάνεις τον σημερινό πολιτικό ορίζοντα θα δει, όχι χωρίς δυσκολίες, ότι ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου είναι περισσότερο επίκαιρος από οποιονδήποτε άλλο» (64).

Δικαιολογημένα λοιπόν ο Γεώργιος Παπανδρέου είπε γι' αυτόν: «αποτέλεσε εγκαλλώπισμα του πολιτικού κόσμου της Ελλάδος. Ενάρετος όσον ουδείς. Με ευφυχίαν όσον ουδείς» (65).

Αγήρως ας είναι η μνήμη του.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1) Λόγος, στο εικοσιπενταετηρίς του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 1952, σ. 28.
- 2) Γιάννης Κουκιάδης, Ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου και η Κοινωνική Πολιτική, στο Αλέξανδρος Παπαναστασίου, θεσμοί, ιδεολογία και πολιτική στο Μεσοπόλεμο, Αθήνα 1987, σ. 191.
- 3) Δήμος Νικόπουλος, Οι απόψεις του Αλέξανδρου Παπαναστασίου για την αναλογική αντιπροσώπευση των εκλογικών περιφερειών, στο Αλέξανδρος Παπαναστασίου, θεσμοί, ιδεολογία και πολιτική στο Μεσοπόλεμο, σ. 349, σημ. 8.
- 4) Στο Αλέξανδρος Παπαναστασίου, θεσμοί, ιδεολογία και πολιτική στο Μεσοπόλεμο, σ. 436.
- 5) Δημ. Κοντογιώργα - Θεοχαροπούλου, η επικαιρότητα των απόψεων του Αλ. Παπαναστασίου για τη νομοπαρασκευαστική αρμοδιότητα του Συμβουλίου της Επικρατείας, στο Αλέξανδρος Παπαναστασίου κ.λ.π., σ. 363.
- 6) Η Αρκαδία και οι Αρκαάδες, Μελέτες, Λόγοι, Άρθρα, Μορφωτικό Ινστιτούτο, Α.Τ.Ε., σ. 728.
- 7) Μελέτες, Λόγοι, Άρθρα, σ. 874, σημ. 2.
- 8) Μιχάλης Ψαλιδόπουλος, ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου ως οικονομολόγος, στο Βενιζελισμός και Αστικός Εκσυγχρονισμός, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, 1988, σ. 330.
- 9) Μιχάλης Ψαλιδόπουλος, ό.π. σ. 333.
- 10) Μελέτες, Λόγοι, Άρθρα, σ. 1.
- 11) » » » σ. 3.
- 12) » » » σ. 45 εξ.
- 13) » » » σ.σ. 51, 748 και 875 σημ. 7.
- 14) » » » σ.σ. 697 και 748.
- 15) Μελέτες σ.σ. 73 και 881
- 16) Μελέτες σ.σ. 748
- 17) Τούλα Αποστολοπούλου - Γεωργιάδη, Αλ. Παπαναστασίου, στο Αλ.

Παπαν., Θεσμοί κ.λ.π., σ. 28.

18) Μελέτες, κ.λ.π. σ. 145.

19) » » σ. 749.

20) » » σ. 875, σημ. 12.

21) » » σ. 863.

22) » » σ. 749.

23) » » σ. 263.

24) » » σ. 264.

25) Για τη σχέση Παπαναστασίου με τη Θεσσαλονίκη βλέπε: Χαράλαμπος Παπαστάθης, ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου και η Θεσσαλονίκη, στο Αλέξανδρος Παπαναστασίου, Θεσμοί κ.λ.π., σ. 263 εξ.

26) Μελέτες, κ.λ.π. σ. 876.

27) » σ. 876, σημ. 14 και σ. 750.

28) » σ.σ. 287 - 293.

29) » σ.σ. 294 - 299.

30) » σ. 344.

31) » σ.σ. 330, 344 - 349.

32) » σ.σ. 343 κ.εξ., 290, 306.

33) » σ.σ. 771, 864.

34) » σ.σ. 370 - 371.

35) » σ.σ. 380, 776.

36) » σ.σ. 777, 865.

37) Τάσος Βουρνάς, Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας (από 1909 ως το 1940), εκδόσεις ΤΟΛΙΔΗ, 1977, σ. 32, Μελέτες... σ. 381 κ.εξ.

38) Μελέτες κ.λ.π. σ.σ. 390 - 391.

39) » σ. 780.

40) » σ. 497.

41) » σ. 511.

42) » σ. 527.

43) » σ. 866.

44) » σ.σ. 623, 632.

45) » σ. 541.

- 46) Κώστας Αλ. Καραμανλής, ο Ελευθέριος Βενιζέλος και οι εξωτερικές μας σχέσεις (1928 - 1932), Αθήνα, 1986, σ.σ. 142 - 143.
- 47) Μελέτες κ.λ.π. σ. 716.
- 48) » σ.σ. 720 - 721.
- 49) » σ. 797.
- 50) » σ.σ. 798, 872.
- 51) » σ.σ. 808, 810 - 813.
- 52) Σπύρος Λιναρδάτος, η 4η Αυγούστου, Διάλογος, 1975, σ. 240.
- 53) Γρηγόριος Δαφνής, η Ελλάς μεταξύ δύο πολέμων, Ίκαρος, 1955, τ.Β', σ. 440.
- 54) Τούλα Αποστολοπούλου - Γεωργιάδη, Στοιχεία για μια προσωπογραφία του Αλέξ. Παπαναστασίου, στο Αλέξ. Παπαναστασίου κ.λ.π., Πολύτυπο, Αθήνα, 1987, σ. 432.
- 55) Δ' Συντακτική Συνέλευσις, Πρακτικά τ.Α', 1924, σ. 47.
- 56) Δ' Συντακτική Συνέλευσις, Πρακτικά τ.Α', 1924, σ. 46.
- 57) Δημοκρατία και εκλογικόν σύστημα, Δημοκρ. φυλλάδια, αριθ. 1, Αθήνα, 1923.
- 58) Δ' Συντακτική Συνέλευσις, Πρακτικά της επί της ψηφίσεως του συντάγματος κ.λ.π., σ. 67.
- 59) Μελέτες κ.λ.π. σ.σ. 854 - 855.
- 60) » σ.σ. 387 - 388.
- 61) » σ. 531.
- 62) » σ. 46.
- 63) Αναστάσιος Ι. Τάχος, Οι απόψεις του Αλέξ. Παπαναστασίου για το κράτος και τη δημόσια διοίκηση, στο Αλ. Παπαναστασίου, Θεσμοί, Ιδεολογία κ.λ.π., σ. 296.
- 64) Γιάννης Κουκιάδης, ο Αλέξ. Παπαναστασίου και η κοινωνική πολιτική, στο Αλέξανδρος Παπαναστασίου, Θεσμοί, Ιδεολογία και πολιτική στο Μεσοπόλεμο, σ. 192.
- 65) Λόγος, στο Εικοσιπενταετηρίς του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 1952, σ. 28.

**ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΕΣ ΚΑΤΑΦΥΓΕΣ ΣΤΗ ΔΙΗΓΗΣΗ ΤΟΥ
ΔΕΙΝΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ (1645 - 1669)**

*Και το πουργό μισεύγουνε από τσ' Αναβαρίνους
να πα να δώσουν των Χανιών φόνους πολλούς και θρήνους*

*Ουδέ μη δώσεις Βενετιά θέλημα να μ' αφήσεις
μα πέψε μαθηματικούς άντρες να μου βοηθήσεις...*

Μπουνιαλής (1)

1. ΠΡΟΟΙΜΙΟ

Έτσι άρχισε το καλοκαίρι του 1645 ο φοβερός πόλεμος για την κατάκτηση της Κρήτης από τους Τούρκους. Κράτησε είκοσι τέσσερα χρόνια, έλαβε πανευρωπαϊκές διαστάσεις και υπήρξε η κρισιμότερη αναμέτρηση του χριστιανικού κόσμου με το Ισλάμ.

Τον πόλεμο αυτόν ιστόρησε ο Μαρίνος Τζάνε, ο αποκαλούμενος Μπουνιαλής, στο ποίημα «ο Κρητικός Πόλεμος». Αλλά ενώ η ειρήνη είναι έμφυτη στους ανθρώπους και ανεξάρτητη από κοινωνικές διεργασίες, ο πόλεμος έχει αίτια που οφείλονται στην αλλαγή της τεχνολογικής βάσης της κοινωνίας και στους κοινωνικούς μετασχηματισμούς που την ακολουθούν. Πίσω από τις τεχνολογικές αλλαγές βρίσκεται η φυσικομαθηματική πραγματικότητα, συνήθως απρόσιτη και ανεξιχνίαστη στην ιστορική έρευνα. Ο ρόλος της όμως και στην έκβαση του πολέμου είναι καθοριστικός.

Το έργο του Μπουνιαλή γραμμένο στο τέλος του πολέμου είναι έντονα διαποτισμένο από την πραγματικότητα αυτή.

Ο ίδιος γεννήθηκε στο Ρέθυμνο το 1610 και φαίνεται να γνωρίζει Ιστορία, Γεωγραφία αλλά να έχει και σχέση με τα μαθηματικά δρώμενα της εποχής του.

Οι αναφορές του σε αυτά είναι άμεσες, με μαρτυρίες ονομάτων μαθηματικών και καταγραφές μαθηματικής Λογικής αλλά και έμμεσες σε αστρονομικές παρατηρήσεις, και περιγραφές ναυμαχιών και μαχών πυροβολικού, που υποκρύπτουν την μαθηματική υποδομή των αντιπάλων.

Μάρτυρας του φοβερού πολέμου προσδίδει στο έργο του ένα αντιπολεμικό πνεύμα και μια ελπίδα που την τοποθετεί στο χώρο της Μαθηματικής.

*Στη μάχη την ασκόλαστη, στη φοβερή και πλήσια
που οι χριστιανοί ετύχασι εκεί κ' εκαταντήσα...*

Αναφέρει για την Κρήτη:

*Ει μορετό κιαμιά φορά και μένα να με βρούσι
άνθρωποι μαθηματικοί να 'ρθούσι να με δούσι...*

Τέτοιες καταφυγές δεν είναι αυθαίρετες γιατί τίποτα δεν είναι αυθαίρετο στις λαϊκές ποιητικές συνθέσεις. Συνήθως ακολουθούν λιτές περιγραφές πολεμικών επεισοδίων και προηγούνται της άλωσης κάποιου από τα μεγάλα κάστρα της Κρήτης.

Πώς όμως ένας ποιητής μπόρεσε να διαισθανθεί τη μεγάλη αλλαγή που έγινε την εποχή του στα Μαθηματικά και να της προσδώσει αυτό που οι ερευνητές ανακάλυψαν δεκάδες χρόνια μετά; Τη μεταφυσική προοπτική (2) δηλαδή. Γιατί του προξένησαν τόση εντύπωση οι μαθηματικοί, τόσο θαυμασμό και φόβο τα μαθηματικά δρώμενα της εποχής του;

Για το πρώτο ερώτημα η απάντηση ίσως βρίσκεται στο ότι οι ποιητές... αισθήσει χρήσασθαι, προσιόντων αισθάνονται... Και ακροάζονται τους νόμους και το μυστικό ρυθμό του κόσμου.

Για το δεύτερο θα «επισκεφθούμε» τον τόπο και το χρόνο για να «συναντήσουμε» τα πρόσωπα και τα γεγονότα.

2. SUPERBA MATHEMATICA IGNORANTIA

Η Κρήτη την ύστερη εποχή της Βενετοκρατίας ήταν θέατρο εφαρμογών μαθηματικών γνώσεων. Σ' αυτό συνέβαλε η μεγάλη άνθηση της παιδείας μετά το 1400. Τα αίτια της άνθησης ήταν οικονομικά, που οφείλονταν στην ανάπτυξη του εμπορίου και στην καλλιέργεια της ελιάς (φραγκόριζες) και κοινωνικά, που προήλθαν από την ραγδαία άνοδο της Ελληνικής αστικής τάξης.

Αποφασιστικό ρόλο σε θέματα παιδείας έπαιξαν και οι πρόσφυγες από την Κωνσταντινούπολη, ευγενείς, λόγιοι, ρήτορες, μηχανικοί, ψάλτες και φιλόσοφοι που ήρθαν στην Κρήτη μετά την Άλωση (3).

Η βασική παιδεία παρέχόταν από εγγράμματους ιερωμένους και μοναχές σε μοναστήρια ορθόδοξα και καθολικά, από ιδιωτικούς δασκάλους και από λίγα σχολεία. Περιλάμβανε κυρίως ανάγνωση ψαλμών και γραφή.

Η ανώτερη μόρφωση ήταν ιδιωτική υπόθεση καθενός που ήθελε να την αποκτήσει. Συνήθως παρέχόταν από μοναστήρια, από μεμονωμένα άτομα, από τις Ακαδημίες και φυσικά από σπουδές στη Βενετία και στις κτήσεις της.

Η πρώτη πληροφορία που έχουμε είναι από το Χάντακα. Στα 1317 ο παπάς Μιχάλης Πεδιώτης αναλαμβάνει να διδάξει ανάγνωση και Ελληνική γραφή σε παιδιά. Κατά τα Βυζαντινά έθιμα καθορίζεται η αμοιβή και τα δώρα που θα πάρει.

Αργότερα τον ακολουθεί ο μοναχός Αθανάσιος ο Κρητικός (1389) που δημιουργεί μια σχολή στο Χάντακα με αρκετούς μαθητές (4).

Το 1390 ο μοναχός και Κρητικός λόγιος Ιωσήφ Φιλάργης δίδασκε στη Νότια Κρήτη, στον Κόφινα, στο Μοναστήρι των Τριών Ιεραρχών. Εκεί έγραψε διάφορα έργα μεταξύ των οποίων και υπόμνημα για τις κατηγορίες και τη Λογική του Αριστοτέλη.

Η ενασχόληση με τον Αριστοτέλη την εποχή αυτή έχει μεγάλη σημασία για τα Μαθηματικά. Τον επόμενο αιώνα θα ξεσπάσει η μεγάλη διαμάχη μεταξύ των φιλοσόφων της Μαθηματικής για τις θέσεις και τη μέθοδο του Αριστοτέλη.

Για την εκπαιδευτική του δράση ο Φιλάργης θα ονομαστεί «ο δάσκαλος της Κρήτης». Στο β' μισό του 15ου αιώνα δίδαξε στο Χάντακα και ο φημισμένος ζωγράφος Ανδρέας Παβίας.

Για τον πρώτο μαθηματικό πληροφορίες δίνει ο Πρωτόπαπας Ιωάννης Συμεωνάκης. Ονομαζόταν Κωσταντίνος Μυλαίος (1537 - 1604) και περιγράφεται ως εξαιρετος μαθηματικός, ρητοροδιδάσκαλος και υπέρμαχος της Ορθοδοξίας. Δίδαξε στο Χάντακα μετά τα μέσα του 16ου αιώνα.

Την ίδια εποχή στα Χανιά δίδασκε ο λόγιος Ιωάννης Σαΐτης ο αποκαλούμενος Φαλής.

Σχολείο ιδρύθηκε στο Χάντακα με πρωτοβουλία του Ενωτικού Βησσαρίωνα του μετέπειτα Καρδινάλιου. Το σχολείο λειτούργησε όλο το 16ο αιώνα και φαίνεται ότι πέρασαν από αυτό αρκετοί λόγιοι. Ο πρώτος δάσκαλος ήταν ο Μιχαήλ Αποστόλης (1420 - 1480) που αντέγραψε αρκετά χειρόγραφα. Η γνώμη του ορθόδοξου στοιχείου της πόλης, για το σχολείο, δεν ήταν καλή γιατί ασκούσε ενωτική προπαγάνδα στους μαθητές.

Το 1501 ύστερα από αίτηση των Βενετσιάνων του Χάντακα ιδρύθηκε δημόσιο σχολείο επιχορηγούμενο από τη Βενετία. Φοίτησαν παιδιά καθολικών αλλά είναι βέβαιο ότι φοίτησαν και παιδιά ορθόδοξων. Δάσκαλος φέρεται ο Peritio de Sanctis γνώστης της Ελληνικής γλώσσας. Είναι γνωστό ότι αυτοί οι Ιταλοί γραμματοδιδάσκαλοι διακωμωδούνται στα έργα της Κρητικής λογοτεχνίας.

Για την εκπλήρωση ιδεολογικών λειτουργιών του Πάπα ιδρύθηκε το σχολείο των Ιησουϊτών στο Χάντακα κοντά στο δουκικό ναό του Αγίου Μάρκου λίγο μετά την εγκατάστασή τους το 1586. Ο κρυφός σκοπός του ήταν να καταρτίσει στελέχη που θα αναλάμβαναν το ρόλο του μεταρρυθμιστή για την καθολική Εκκλησία. Το σχολείο αυτό έκλεισε το 1606 ύστερα από τη διαμάχη Πάπα - Βενετίας και την εκδίωξη των Ιησουϊτών από τη Βενετική επικράτεια. Λειτούργησε ξανά μετά το 1620.

Το τάγμα των Ιησουϊτών ιδρύθηκε το 1541 από τον Ιγνάτιο Λογιόλα και ανέπτυξε δραστηριότητα στα μαθηματικά σε επίπεδο φροντιστηρίου. Αρχικά επικράτησε στο Τάγμα η άποψη ότι τα Μαθηματικά δεν έχουν σχέση με τα καθημερινά προβλήματα των ανθρώπων. Αργότερα όμως πα

ρατηρείται μια ευνοϊκή στάση κυρίως απέναντι στη Γεωμετρία. Οι εργασίες που έκαναν στην Ευκλείδεια Γεωμετρία είναι εντυπωσιακές. Θέματα από αυτές διδάσκονται και σήμερα. Το εκπαιδευτικό τους κίνημα άρχισε να παρακμάζει μετά το 1700 γιατί δε δέχτηκαν το θετικό πνεύμα του Καρτεσιού.

Στην Κρήτη δε λειτούργησε ποτέ Ιησουϊτικό φροντιστήριο. Το 1575 οι προτάσεις του Ιησουΐτη Domenico Traians και το 1578 του Pietro Trivisano ηγουμένου της Santa Maria di Spagna δεν είχαν αποτέλεσμα. Απραγματοποίητες παρέμειναν και οι προσπάθειες του Γενικού Προνοητή Κρήτης Alvise Grimani και του Λατίνου Επισκόπου Ρεθύμνου Giulio Carper για την ίδρυση κολλεγίου κάτω από τη διεύθυνση των Ιησουϊτών, γύρω στα 1585 (5).

Λειτουργήσαν όμως σεμινάρια στις επισκοπές για την απόκτηση λατινομάθειας. Στα Χανιά λειτούργησε στις αρχές του 17ου αιώνα.

Εκείνο που συνέβαλε στο να κινηθεί το ενδιαφέρον των ανθρώπων για τα Μαθηματικά, ήταν η ανάπτυξη του εμπορίου και της ναυτιλίας (6). Ήδη στη Βενετία κυκλοφορούν τα πρώτα βιβλία για τις ανάγκες των εμπόρων, των τραπεζιτών και των οικονομολόγων που μούν τους αναγνώστες στις τέσσερις πράξεις. Το 1551 μνημονεύεται στο Χάντακ ο Ευδόκιμος Χορτάτζης ως δάσκαλος του... λογαριασμού και του καδέρνου..., ο οποίος με αμοιβή μάθαινε σε παιδιά εμπόρων να διαβάζουν... τα πιτάκια και τον άμπακον της πραμάτειας... Η πληροφορία αυτή έχει μεγάλο ενδιαφέρον γιατί για πρώτη φορά στην Κρήτη έχουμε διδασκαλία Μαθηματικών που απολήγει σε σύστημα παραγωγής.

Σχολείο με αυτό το πνεύμα ιδρύθηκε το 1613 στο Χάντακα με την ονομασία «Αγαθοεργό Ενεχυροδανειστήριο» από την Ορθόδοξη αδελφότητα της Παναγίας της Τριμάρτυρης. Φοιτούσαν ορθόδοξοι και καθολικοί μαθητές και παρακολουθούσαν μαθήματα πρακτικής αριθμητικής.

Το σχολείο αυτό ήταν μια καθυστερημένη παραλλαγή των Scuole d' Abbaco, σχολεία υπολογισμών, που εμφανίστηκαν στη Φλωρεντία και Βενετία για παιδιά ευγενών εμπόρων και χρηματιστών. Το 1430 το πρόγραμμα περιλάμβανε, πράξεις αριθμητικής, κλάσματα, μονάδες μέτρησης

4	5	6	7	8	9	2
3	2	1	8	7	6	9
5	3	2	9	8	7	6
1	2	3	4	5	6	7
1	2	3	4	5	6	7
4	2	0	2	3	5	4
2	1	6	2	2	3	4

Μέθοδος πετραγίνου

και πρακτική γεωμετρία. Αργότερα οι σπουδές πλαταίνουν με μαθήματα Άλγεβρας, Γεωμετρίας του Ευκλείδη και Αστρονομίας.

Σ' αυτά τα σχολεία διδασκόταν και ο Βενετσιάνικος αλγόριθμος του πολλαπλασιασμού, γνωστός ως *Modo de quadrato*, μέθοδος του τετραγώνου, που χρησιμοποιούσαν και οι έμποροι στην Κρήτη. Στο σχήμα που είναι από τετράδιο μαθητή

της εποχής εκτελείται ο πολλαπλασιασμός 756789 επί 987654. Το αποτέλεσμα είναι η πρώτη στήλη και η τελευταία γραμμή. Η μέθοδος αυτή βελτιώθηκε αργότερα από τον J. Napier. Σε τέτοια σχολεία φοίτησαν ο μαθηματικός Fibonacci, ο Leonardo da Vinci και ο Macchiavelli.

Μετά το 1600 επικράτησε η άποψη στους αντιπροσώπους του καθολικού δόγματος ότι η διδασκαλία Μαθηματικών σε παιδιά εγκυμονούσε κινδύνους. Η μόρφωση θα έπρεπε να περιορισθεί σε θρησκευτικά θέματα και τα Μαθηματικά να αφεθούν σε λίγους. Κυριάρχησε το σύνθημα, *superba Mathematica ignorantia*, υπέροχη των μαθηματικών άγνοια, που επέδρασε αρνητικά και στη σχέση των Μαθηματικών με τη Λογοτεχνία. Ο Μπουνιαλής δεν επηρεάστηκε από τη θέση αυτή. Ένδειξε ότι κατά τη διάρκεια του πολέμου πιθανόν να συνομιλούσε με Μαθηματικούς.

Συμπερασματικά: η εκπαίδευση στην Κρήτη την εποχή της Βενετοκρατίας ήταν επηρεασμένη από το δεύτερο Βυζαντινό ουμανισμό και από τις δυτικές αναγεννησιακές ιδέες. Για το σημαντικότερο μέρος του πληθυσμού σταματούσε στο πρωτοβάθμιο επίπεδο. Για τις πρακτικές ανάγκες των ανθρώπων αυτών που ζούσαν κυρίως στην ύπαιθρο, η έννοια του αριθμού είχε αντικατασταθεί από την έννοια του συνόλου. Δεν ήταν ανα-

γκαία η γνωριμία των αριθμών για την έκφραση των ποσοτικών σχέσεων. Το «μουζούρι», που ήταν το επίσημο μέτρο μέτρησης του σίτου και των δημητριακών και το «μίστατο», που ήταν το μέτρο μέτρησης του λαδιού και του κρασιού, είχαν παραμερισθεί από πρακτικότερα, όπως ήταν το «ασχί» για την περίπτωση των υγρών.

Στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση κυριαρχούσαν οι φιλολογικές σπουδές. Το μεσαιωνικό Quadrivium, Αριθμητική, Γεωμετρία, Αστρονομία και Μουσική που αποτελούσαν τη γενική «κυκλική» εκπαίδευση, την εγκύκλιο παιδεία, μόνο περιστασιακά διδασκόταν.

Χαρακτηριστικό των σχολείων, όπου ιδρύθηκαν, ήταν η εκπλήρωση ιδεολογικών λειτουργιών σε βάρος του ορθόδοξου στοιχείου. Τα Μαθηματικά σε πρώτο στάδιο δεν ήταν αποτελεσματικά για το σκοπό αυτό. Η παιδεία όμως ως συλλογικός πνευματικός βίος στην Κρήτη είχε αρκετά βελτιωθεί.

Ο Μπουνιαλής έχει αρκετά έντονα την ανάμνηση του βίου αυτού.

*Κι' είτανε κρίμα τα λαμπρά άστρα να βασιλέψου
και να μη στέκου ζωντανά πολλούς να μαθητέψου
στα γράμματα τα σοφιστά και βρύσες λέω εκείνες
απού 'χα με ονομάζασι σε Παλαιές Αθήναις.*

Σ' αυτόν το γενικότερο πνευματικό βίο πρέπει να αναζητήσουμε τα Μαθηματικά.

3. GYMNASIUM PATAVINUM

Μαθηματικές ιδέες και εφαρμογές μαθηματικών έφεραν στην Κρήτη οι σπουδαστές των Πανεπιστημίων της Φερράρας, της Μπολόνιας και κυρίως της Πάδοβας, που από το 1404 ήταν Βενετική κτήση.

Το GYMNASIUM PATAVINUM, το Πανεπιστήμιο της Πάδοβας, ιδρύθηκε το 1222 και το 1399 διαιρέθηκε στις σχολές της Ιατρικής, της Φιλοσοφίας και της Θεολογίας (7). Αργότερα ιδρύθηκε και η σχολή της

Νομικής. Μετά την προσάρτηση στη Βενετία έγινε η κοιτίδα των γραμμάτων ολόκληρης της Ευρώπης. Για τους ευγενείς της Κρήτης έγιναν συνήθεια οι σπουδές στην Πάδοβα.

Ακόμα και σήμερα από τα 1000 οικόσημα αποφοίτων από το 1542 έως το 1688, που υπάρχουν στους τοίχους της εσωτερικής αυλής, τα 201

Γκόδοβα: Η παλαιά πρόσοψη του Παδοβιανού Πανεπιστημίου

είναι Κρητικών οικογενειών. Στη Σχολή Ιατροφιλοσόφων Università degli Artisti από τους 100 Έλληνες πτυχιούχους του 16ου αιώνα οι 48 είναι από την Κρήτη. Δηλώνουν μάλιστα Cydonienses ή Rhetymnenses. Στους Κρήτες φοιτητές δίδαξαν διάσημοι καθηγητές, όπως ο Γαλιλέϊ Γαλιλαίος Φυσική, Μαθηματικά και Αστρονομία. Ο Ν. Κοπέρνικος Φιλοσοφία και Αστρονομία, ο W. Harvey Φυσιολογία και οι Vesalius και Fabricius Ανατομία (8). Καθηγητές του Πανεπιστημίου υπήρξαν και οι Κρητικοί Φραγκίσκος Μπαρότσης στα Μαθηματικά και ο Λέων. Καλλέργης, ο Μάρκος Μουσούρος, ο Γεράσιμος Παλαιολάπας και ο Θωμάς Κατάνης που σπούδασε Λογική και Φιλοσοφία και παρέμεινε και καθηγητής.

Στο Πανεπιστήμιο είχαν σπουδάσει μαζί με τους Κρητικούς άτομα που διαδραμάτισαν πρωταγωνιστικό ρόλο στην Ευρώπη όπως ο Δάντης, ο Πετράρχης, ο Ενωτικός Βησσαρίωνας, ο Τορκουάτο Τάσσο, ο δικτάτορας Κρόμβελ, ο Κοπέρνικος και οι Κρητικοί Αντώνιος Πάνδημος, ο Μάξιμος Μαργούνιος και ο Μελέτιος Πηγάς. Ακόμη η Κρητική φιλόσοφος Λουκρητία - Ελένη Κορνάρου.

Στο Πανεπιστήμιο ανήκαν ο Βοτανικός κήπος και η αρχαιότερη Πανεπιστημιακή Βιβλιοθήκη της Ευρώπης με σπάνια Ελληνικά μεσαιωνικά βιβλία και χειρόγραφα. Αρκετά κολλέγια ήταν συνδεδεμένα με το Πανεπιστήμιο και μερικά από αυτά ήταν Ελληνικά που ιδρύθηκαν από επιχορηγήσεις ιδιωτών και κοινοτήτων. Το Κρητικό ιδρύθηκε το 1598 από τον Γεράσιμο Παλαιοκάπα και από το 1633 ενισχυόταν οικονομικά από την Ιερά Μητρόπολη Κισάμου (9).

Μέσα σ' αυτό το πνευματικό περιβάλλον οι Κρητικοί φοιτητές διασταύρωναν τα βήματά τους και το λόγο τους με τους σοφούς της Ευρώπης και καλλιέργησαν τον ελεύθερο φιλοσοφικό στοχασμό.

*Γιατί στη Δύση έπεψες ούλη σου τη σοφία
και γέμισε η Ανατολή, άρκτος και μεσημβρία...*

σημειώνει ο ποιητής, αποκαλύπτοντας συγχρόνως ότι ο ίδιος ήταν γνώστης της ορολογίας της αναγεννησιακής αστρονομίας.

Οι σπουδές στις σχολές περιείχαν μαθήματα Φιλοσοφίας και Μαθηματικών για τη δημιουργία τύπων λογίων κατά τα πρότυπα της Κλασικής Ελλάδας.

Η Βενετία για το σκοπό αυτόν αλλά και για πρακτικά οφέλη χορήγησε αλογάριαστα ποσά σε καθηγητές μεγάλης φήμης.

Παράλληλα στο Πανεπιστήμιο υπήρχε ελευθερία στη σκέψη, που ήταν αναγκαία για την επιστημονική δημιουργία και την προσέλκυση σοφών απ' όλη την Ευρώπη.

Ακόμη το Πανεπιστήμιο ήταν Αβερροϊκό. Οι φιλόσοφοι του, στους οποίους ανήκαν και οι μαθηματικοί, μελετούσαν τον Αριστοτέλη κάτω

από το πρίσμα του Άραβα σχολιαστή Αβερρόη. Ήταν δηλαδή λιγότερο θρησκευτικό και περισσότερο κριτικό. Ο Αριστοτελισμός ήταν παράδοση και αντικείμενο λατρείας από την ίδρυσή του. Και όμως σ' αυτό έγινε η υπέρβασή του και διαδραματίστηκαν γεγονότα που δικαιολογούν την άποψη ότι είναι το λίκνο της επιστημονικής επανάστασης.

Η μελέτη των έργων του Αριστοτέλη γινόταν στα προκαταρκτικά μαθήματα της Σχολής των Ιατροφιλοσόφων όπου οι θεωρητικές παρατηρήσεις στην Ανατομία και τη Φυσιολογία χρειαζόταν την πειραματική επιβεβαίωση. Γρήγορα και οι συζητήσεις για το φυσικό σύμπαν πήραν τον πειραματικό δρόμο του τηλεσκοπίου που κατασκεύασε ο Γαλιλαίος.

Ήδη το 1542 ο Ν. Κοπέρνικος είχε απαιτήσει «η Γη να παραιτηθεί από το προνόμιο να είναι το κέντρο του σύμπαντος». Περί το τέλος του 16ου αιώνα οι συζητήσεις στην Πάδοβα για την επιστημονική μέθοδο στρεφόταν από την ποιοτική επεξεργασία στην ποσοτική. Το σχήμα, το μέγεθος και η ποσότητα φαινόταν να είναι οι νέες συντεταγμένες της Ιστορίας. Για το σκοπό αυτό τα προβλήματα έπρεπε να μαθηματικοποιηθούν. Στην τάση αυτή η βοήθεια των μαθηματικών ήταν ανυπολόγιστη. Είχαν καταφέρει να ανακτήσουν τα Ελληνικά Μαθηματικά και να βελτιώσουν τις μεθόδους απόδειξης. Τα έκαναν περισσότερο προσिता και τα εμπλούτισαν με νέες έννοιες και αλγορίθμους. Έδωσαν έτσι στις επιστήμες και την Τέχνη τη γλώσσα για να εκφραστούν.

Η καθυστέρηση του Μεσαίωνα οφειλόταν και στην άγνοια των μαθηματικών γνώσεων, που ήταν απαραίτητες για να περιγράψουν τα φαινόμενα και να αναπτύξουν την τεχνική.

Μεγάλο ρόλο στη βελτίωση της μαθηματικής απόδειξης έπαιξε η Ρητορική, που απαιτούσε όλο και ισχυρότερα επιχειρήματα για τη στήριξη των σφοδρών συζητήσεων της κλονισμένης κοσμολογίας.

Ο Μπουνιαλής πληροφορημένος τη μαθηματική πραγματικότητα την περιγράφει στο πρόσωπο του Παναγιωτάκη Νικούσιου, Έλληνα διαπραγματευτή στην υπηρεσία των Τούρκων.

Έσερνε και του λόγου ντου Ρωμιό Παναγιωτάκη

*έντιμο, άξιον άνθρωπο να του μιλούν οι Φράγκοι.
Γιατί 'χε γλώσσα έξοχη λατινοστολισμένη
φρόνιμη μαθηματική κ' ήτο συντροφιασμένη.*

Όταν το 1592 ο Γαλιλαίος έγινε καθηγητής στην Πάδοβα η πειραματική μέθοδος είχε καθιερωθεί στο Πανεπιστήμιο αλλά και σε ομάδες ανθρώπων. Πολλοί άρχισαν να ασχολούνται με πειράματα, με τυχερά παιχνίδια και με τη φανταστική πλευρά της φύσης.

Η πειραματική επιβεβαίωση της απαίτησης του Κοπέρνικου ήρθε το 1609, όταν ο Γαλιλαίος, έχοντας ακούσει γοα το τηλεσκόπιο των Ολλανδών, κατασκεύασε ένα πολύ ισχυρότερο και το έστρεψε προς το διάστημα. Από τη μια στιγμή στην άλλη ο ουρανός γέμισε με νέα αντικείμενα, ο Ήλιος παρουσίασε κηλίδες και ο πλανήτης Δίας συνοδευόταν από δορυφόρους.

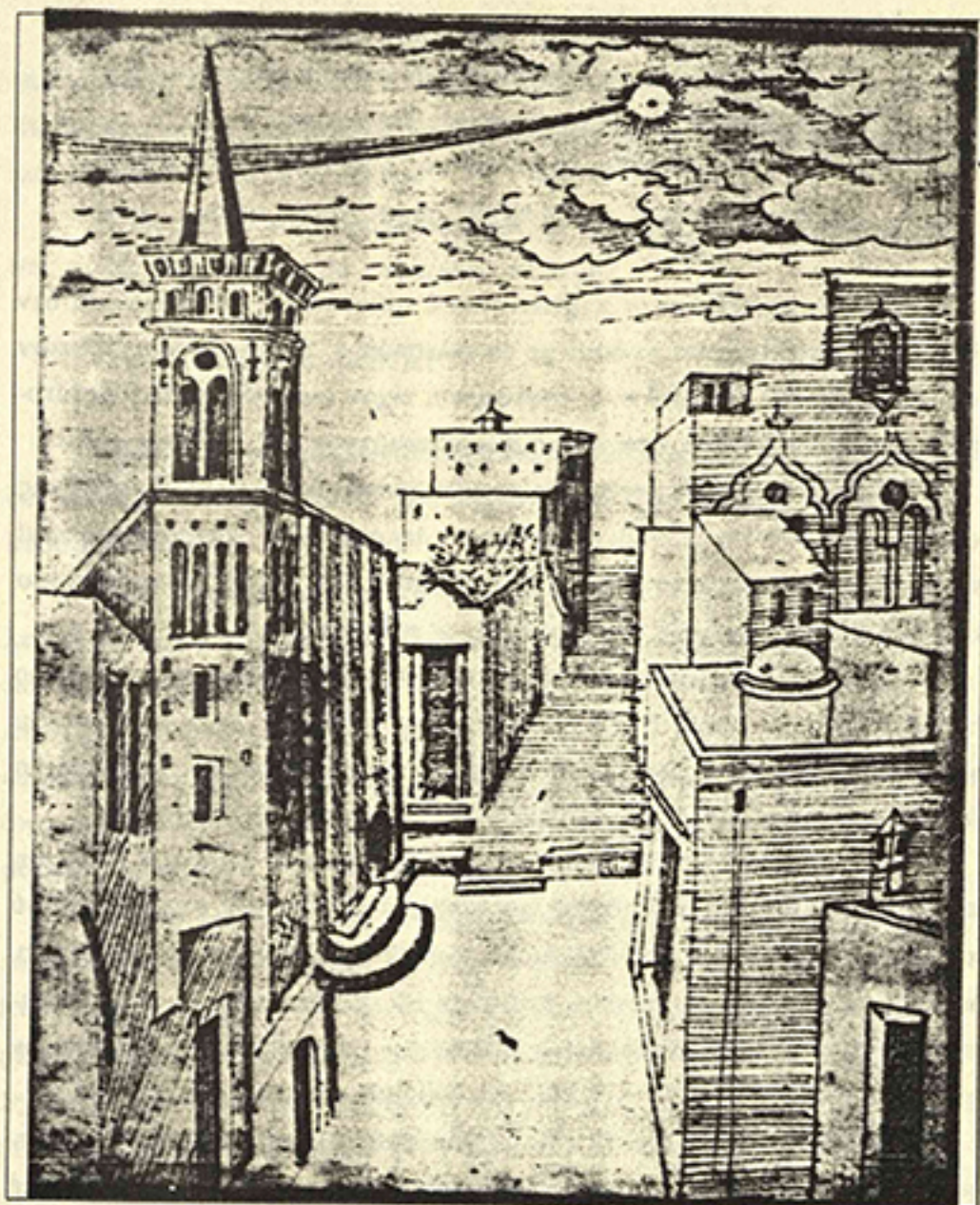
Η αρχαία δομή του σύμπαντος, που την αποτελούσαν ομόκεντρες σφαίρες με κέντρο την ακίνητη Γη, άρχισε να καταρρέει. Η θέση του Κοπέρνικου, δηλαδή των Πυθαγορείων και του Αρίσταρχου, αποδεικνυόταν σωστή. Ένας ολόκληρος κόσμος πεποιθήσεων, ποιητικής φαντασίας και ευσέβειας άρχισε να εξατμίζεται.

Σ' αυτό βοήθησαν και δυο ουράνια φαινόμενα (10). Το 1572 εμφανίστηκε ένα νέο άστρο, που ήταν λαμπρότερο από όλα τα ουράνια σώματα εκτός από τον Ήλιο και τη Σελήνη.

Ήταν ορατό ολόκληρο το 1573 ακόμα και τη μέρα. Η εμφάνιση του προκάλεσε ταραχή στην ευρωπαϊκή σκέψη. Πώς ήταν δυνατό να γεννηθεί ένα άστρο όταν ο ουρανός ούτε αναπαράγεται, ούτε φθείρεται; Η σύγχυση έγινε ακόμη μεγαλύτερη όταν το 1577 πέρασε ένας κομήτης πολύ κοντά από τη Γη με ανοιγμένη μια τεράστια ουρά. Την πνευματική ταραχή διαδέχτηκε ο μεταφυσικός φόβος. Αλλά το πρόβλημα ήταν το πως διαπέρασε τις κρυστάλλινες σφαίρες του Σύμπαντος. Ακόμη και όσοι είχαν αμφιβολίες για την επανάσταση στους «ουρανούς» άρχισαν να κλονίζονται. Το κέντρο του Σύμπαντος μεταβιβάστηκε από τη Γη στον Ήλιο και αυτό προέθετε μια τελειότερη αρμονία.

Τον κομήτη αυτόν ζωγράφησε ο Κρητικός Γεώργιος Κλόντζας (1540 - 1608) πάνω από την πόλη των Χανίων σε ένα πίνακα με εμφανή στοιχεία Γεωμετρικής προοπτικής.

Ο Μπουνιαλής αρκετά χρόνια αργότερα δίνει την ανάμνηση των φαινομένων στις ταραγμένες μέρες του πολέμου.

Ο κομήτης του 1577 πάνω από τα Χανιά. Έργο του Γ. Κλόντζα

*Βάζουν φωτιά στην Πολβερη και σείστηκε το Κάστρο
κι' ο Δίας εσκοτείνιασε το φωτισμένο άστρο,
ώ Δία, άστρο φωτεινό του ουρανού πλανήτη
τρέξε, φτάσε στο Ρέθυμνο και βλέπε και την Κρήτη.*

Και στη φοβερή πολιορκία των Χανίων αναφέρει:

*Κι αναφτάσι τα σάρμπανα και ρίχνασι τσι σφαίρες
κι εγένετο πολύ κακό εκείνες τις ημέρες,
που σαν κομήτες έρχονταν εις των Τουρκώ τη μέση
κι' άνοιγαν κι εσκορπίζασι οπου χασινε πέσει.*

Στο Πανεπιστήμιο οι περιπατητικοί καθηγητές αντέδρασαν και δεν ήθελαν ούτε τον ουρανό να δουν με το τηλεσκόπιο. Σ' αυτούς προστέθηκαν και οι καθολικοί μοναχοί που, εσφαλμένα, είχαν συνδεθεί με τον Αριστοτέλη πιο στενά απ' ότι υπαγόρευε η αναγκαιότητα.

Ο Γαλιλαίος δεν αρνείται το μεγάλο Σταγειρίτη, οριοθετεί τις θέσεις του και απαντά στους επικριτές ότι και ο Αριστοτέλης, όταν χρησιμοποιεί τα επιχειρήματα από τη Λογική για ν' αποδείξει την αλήθεια κάποιου ισχυρισμού, έχει βρει τα επιχειρήματα με πειραματισμό.

Έτσι από τον Κοπέρνικο έως τον Γαλιλαίο σημειώνεται, με κέντρο την Πάδοβα, μια από τις πιο βαρυσήμαντες ειρηνικές επαναστάσεις που γνώρισε η Ιστορία. Η νέα κοσμολογία με τη μαθηματική της έκφραση θα άνοιγε το δρόμο του «επιστημονικού τρόπου σκέπτεσθαι».

Αλλά και η τέχνη δε θα μείνει ανέπαφη από τη μηχανική σύλληψη του κόσμου. Η διένεξη σταδιακά στρέφεται εναντίον του νατουραλισμού της Αναγέννησης, του παμπυχισμού, που απέδιδε ψυχή στα αντικείμενα, και του ανιμισμού που παντού στη φύση έβλεπε θαύματα. Σ' αυτό οι ρασιοναλιστές της νέας κοσμολογίας βρήκαν την υποστήριξη των χριστιανών για να εξαλείψουν από τον κόσμο τα θαύματα και τα μαγικά.

Ο «Ερωτόκριτος» είναι ένα μαγικό ποίημα ενώ «ο Κρητικός Πόλεμος» που γράφτηκε λίγο αργότερα και επηρεάστηκε από την επιστημονική

επανάσταση είναι ένα πραγματικό με επική πνοή. Τα μάγια είναι τοποθετημένα στο χώρο του αντιπάλου και στους προδότες.

*Ούλους να τσι ξορίσετε και απού τη χώρα να βγουν
να μήδε γράφουνι γραφές του Χουσεΐν του μάγου.*

Στις αρχές του 17ου αιώνα στο Πανεπιστήμιο επικρατούσαν τρεις φιλοσοφικές κατευθύνσεις: ο Αριστοτελισμός, ο Αβερροϊσμός και η νέα φιλοσοφία για τη φύση. Αυτές θα καθορίσουν την κουλτούρα της Βενετίας και της Κρήτης ως τον πόλεμο.

Η νέα τέχνη που θα διαμορφωθεί με την επικράτηση της επανάστασης στους «ουρανούς» θα ονομαστεί Μπαρόκ.

4. ACADEMIAE CRETAE

Πρόδρομοι των επιστημονικών εταιρειών είναι οι λογοτεχνικές ομάδες ατόμων του 16ου αιώνα που συγκεντρωνόταν για να συζητήσουν φιλοσοφικά θέματα:

Στις συγκεντρώσεις αυτές διάβαζαν επιστολές που περιέγραφαν πολιτικά γεγονότα και κινήσεις ιδεών και αντάλλασαν χειρόγραφα. Δεν έλειπαν και τα θέματα από το θέατρο, το χορό, τη μυθολογία, αλλά και την επιστήμη. Το μεγαλύτερο μέρος της μαθηματικής γνώσης αναπτύχθηκε με επιστολές και συζητήσεις στους ομίλους αυτούς. Από τις συνάξεις αυτές δημιουργήθηκαν οι επιστημονικές εταιρείες που πήραν την πλατωνική ονομασία Ακαδημίες.

Το 1600 λειτουργούσε στη Ρώμη η Accademia dei Lincei (αρπακτικά πουλιά). Μέλος της ήταν και ο Γαλιλαίος. Το 1609 δημοσιεύτηκαν τα πρακτικά της Ακαδημίας που ήταν και η πρώτη έκδοση επιστημονικής Εταιρείας. Στη Νεάπολη ιδρύθηκε η Accademia degli Oziosi, Ακαδημία των Σχολαζόντων, ψυχή της οποίας υπήρξε ο γνωστός Φυσικός G. Della Porta (1538 - 1615). Μεγάλη συμβολή στα Μαθηματικά έγινε και στην Accademia degli Cimento της Φλωρεντίας.

Οι Κρητικοί λόγιοι και σπουδαστές με εντυπωσιακή ταχύτητα έφεραν τα σχετικά με τις Ακαδημίες στην Κρήτη. Θαμώνες τους αποτελούσαν οι διανοούμενοι της Κρητικής κοινωνίας που ανήκαν στην «Κρητική» ή στην «Βενετική ευγένεια» και μορφωμένοι περαστικοί Ιταλοί.

Αν και τα Μαθηματικά ήταν από τα βασικά θέματα ενασχόλησης, οι Κρητικές Ακαδημίες διακρίνονται ιδιαίτερα για τη φιλολογική τους τάση και λιγότερο για τη φιλοσοφική.

Η πρώτη ιδρύθηκε στο Ρέθυμνο το 1562 και ονομάστηκε *Accademia degli Vini*, Ακαδημία των Ασυμβίβαστων. Ήταν ο πρώτος σύλλογος που ιδρύθηκε στην Ελλάδα. Ιδρυτής και ψυχή της Ακαδημίας ήταν ο Βενετο-κρητικός ευγενής Φραγκίσκος Μπαρότσης, Francesco Barozzi, η μεγαλύτερη μαθηματική μορφή της Κρήτης. Θερμός υποστηρικτής της παιδείας, είχε δάσκαλο στο Ρέθυμνο τον Ανδρέα Δώνο και στη συνέχεια σπούδασε Μαθηματικά, Φιλοσοφία και Αστρονομία στην Πάδοβα (11). Παρακολούθησε μαθήματα του φιλοσόφου Marcantonio de Passeri και το 1559 έγινε καθηγητής στο Πανεπιστήμιο. Μετάφρασε το «Σχόλιο του Πρόκλου» που εκδόθηκε στη Βενετία μετά το 1560 και πραγματεύτηκε τη θεωρία των ασυμπτώτων. Βελτίωσε τον λεγόμενο «τέλειο διαβήτη» των Αράβων ώστε να μπορεί να σχεδιάζει και κωνικές τομές. Ήταν γνώστης της αρχαίας Ελληνικής επιστήμης και οπαδός της Νεοπλατωνικής φιλοσοφίας.

Ο Μπουνιαλής, Ρεθεμνιώτης ο ίδιος, δε θα τον ξεχάσει.

*Μα 'χω δοτόρους άξιους κι' είναι γιατροί δασκάλοι
κι' εικονογράφους θαυμαστούς, τεχνίτες λέω πάλι.
Μπαρότσοι Σεμιτέκοι για τσ' Καλλέργους λέει.*

Ο Μπαρότσης είχε την πρωτοβουλία για την ίδρυση και της *Accademia degli Potenti* στην Πάδοβα που ήταν και κέντρο συζητήσεων για την επιστημονική επανάσταση. Υποστήριζε ότι η Γη δεν κινείται γύρω από τον Ήλιο, αλλά κατηγορήθηκε για πράξεις μαγείας. Καταδικάστηκε από την Ιερά Εξέταση γιατί τελικά παραδέχτηκε ότι στον Άγιο Κωνσταντίνο Ρεθύμνου παρασκεύαζε ερωτικά φίλτρα και ότι επιχείρησε

να προξενήσει βροχή με εξορκισμούς.

Σήμερα φαίνεται παράδοξο τα Μαθηματικά να συμβιβάζονται με τη μαγεία. Όμως από την Ελληνιστική εποχή ως την Αναγέννηση η θεωρία της ενότητας του κόσμου και της συμπάθειας που συνδέει τα μέρη του είχε αξία δόγματος. Αυτή η συμπάθεια, σύμφωνα με την οποία υπάρχει «ισομορφισμός» ανάμεσα στο σύμπαν και τον άνθρωπο, ήταν το θεμέλιο της μαγείας, του ανιμισμού, της αστρολογίας και των διαφόρων μαντικών τεχνών.

Η κοσμική συμπάθεια αποτελούσε μια από τις βασικές έννοιες της Στωϊκής Φιλοσοφίας και μάλιστα του Ποσειδωνίου, η συμβολή του οποίου στη Λογική και τα Μαθηματικά είναι δεδομένη. Με την επιστημονική επανάσταση ήρθε η ρήξη αφού η ενότητα και η συμπάθεια προϋπόθεταν το γεωκεντρικό σύμπαν που έπαινε να υπάρχει. Ο Φ. Μπαρότσης δεν ήταν οπαδός του Κοπέρνικου. Ήταν νεοπλατωνιστής. Στο λόγο του στα εγκαίνια της Ακαδημίας των Βινί λέει ότι σκοπός της είναι... η διάπλαση ανθρώπων, αγαθών και στοχαστικών και στην επίτευξη της φιλοσοφικής ευδαιμονίας... Αυτό δεν τον μειώνει ως μαθηματικό.

Η επιστημονική επανάσταση και τα Μαθηματικά εκτός από τον Ρασιοναλισμό επηρεάστηκαν από τον Νεοπλατωνισμό και τον Ερμητικό μυστικισμό.

Το 1590 ο Ανδρέας Κορνάρος ίδρυσε στο Χάντακα την *Accademia degli Stravaganti*, Ακαδημία των Παράξενων. Ο Κρητικός Λόγιος Μάρκος Κονταράτος (12), που σπούδασε Ιατρική και Φιλοσοφία, πιθανόν στην Πάδοβα, αφιέρωσε στους *Stravaganti* ένα βιβλίο, τυπωμένο στην Πάδοβα, από το οποίο μαθαίνουμε ότι συζητούσαν θέματα με... *Poesim, Dialecticam, Mathematica, Philosophiam*... Θεωρούσε όλους τους συμμετέχοντες Έλληνες ανεξάρτητα αν ήταν Βενετσιάνοι ή Βενετσιάνοι της Κρήτης. Τον Κονταράτο αναφέρει και ο Μπουνιαλής στον «Κρητικό Πόλεμο».

Στα Χανιά ιδρύθηκε το 1637 η *Accademia degli Sterili*, Ακαδημία των Αγνών για την καλλιέργεια των γραμμάτων, των επιστημών και των Μουσών.

Οι Ακαδημίες της Κρήτης αποτελούσαν εστίες οργανωμένης πνευ

ματικής ζωής στο Νησί. Μέσα σε αυτές σχολιάστηκαν οι μαθηματικές ιδέες που ήρθαν από την Ιταλία ή αποκτήθηκαν από τη μελέτη των αρχαίων Ελληνικών κειμένων.

5. QUATTOR MATHEMATICAS DISCIPLINAS

Η Βενετία το 16ο αιώνα δεν έχασε το προνόμιο να είναι το κέντρο της Γης. Ένα πολυσύχναστο σταυροδρόμι εμπορών, χρηματιστών, καλλιτεχνών, τυχοδιωκτών και ανέργων. Η συνύπαρξη αυτών των διαφορετικών τρόπων ζωής ενίσχυσε τις πηγές της πνευματικής ανάπτυξης και της παραγωγής ιδεών. A Venetia si trova el bon, e l' belo. Στη Βενετία βρίσκουμε το καλό και το ωραίο, θα πει ο Βελάσκειθ για να το παραφράσουν οι Κρητικοί με διεισδυτική ειρωνεία «όλα τάχει η Βενετιά ακόμη και βελόνια».

Πράγματι η Βενετία τα είχε όλα και κυρίως μαθηματικές ιδέες. Το 1482 τυπώνονται τα «Στοιχεία» του Ευκλείδη στη Λατινική γλώσσα. Ήταν η πρώτη έκδοση του Ευκλείδη στον ευρωπαϊκό χώρο και γνωρίζει τεράστια επιτυχία. Το βιβλίο γρήγορα διαδίδεται στην Ευρώπη και διδάσκεται μέχρι σήμερα με μικρές μόνο αλλαγές.

Το 1475 τυπώθηκε και το πρώτο βιβλίο με μαθηματικό περιεχόμενο στα Ελληνικά. Είναι η Κοσμογραφία του Κλαύδιου Πτολεμαίου (13). Οι κοσμολογικές αντιλήψεις στην Κρήτη ήταν πάντα επίκαιρες γιατί η οικονομία της εξαρτώνταν από τα ουράνια φαινόμενα. Την εποχή αυτή υπήρχε ένα μείγμα από πανάρχαιες Κρητικές δοξασίες, από την Κοσμολογία του Πτολεμαίου και από τις χριστιανικές ιδέες κυρίως του Ιωσήφ Βρυνίου (1382 - 1402).

Το 1532 τυπώνεται επίσης στη Βενετία το βιβλίο του Μιχ. Ψελλού «Οι τέσσερις μαθηματικές επιστήμες». Ο Ψελλός ήταν διευθυντής της Φιλοσοφικής Σχολής της Κωνσταντινούπολης και το βιβλίο του κυκλοφορούσε χειρόγραφο στον Ελληνικό χώρο 500 χρόνια.

Το τρίτο βιβλίο τυπώθηκε το 1568 και ήταν η «Λογαριαστική» του Μ. Γλυζωνίου... βιβλίο πρόχειρον τοις πάσι... απευθυνόταν σε όλους και κυρίως στους Έλληνες εμπόρους. Ο πρακτικός χαρακτήρας του σ'ους...

ΒΙΒΛΙΟΝ

ΠΡΟΧΕΙΡΟΝ ΤΟΙΣ ΠΑΣΙ.

ΠΕΡΙΕΧΟΝ ΤΗΝΤΕ

ΠΡΑΚΤΙΚΗΝ ΑΡΙΘΜΗΤΙΚΗΝ,

ἢ ΜΑΛΛΟΝ ΕἶΠΕῖΝ

ΤΗΝ ΛΟΓΑΡΙΑΣΤΙΚΗΝ.

Καὶ περὶ τῷ πῶς νὰ δρέσκη ἕκαστος τὸ ἅγιον Πάχα, καὶ πῶς νὰ
Παχάλιον πᾶντοτε. Καὶ περὶ δρέσειώς Σελῶης, ἐν
τοιαύτῃ ἡμέρᾳ γίνεται ἡ γυνὴ αὐτῆς.

ΦΙΛΟΠΟΝΗΘΕΝ ΠΑΡΑ

ΜΑΝΟΤΗΛ ΓΑΤΖΩΝΙΟΤ

ΤΟΤ' ΕΚ ΧΙΟΥ.

Νῦν δὲ μετακτοπῶν, καὶ ἱκμιλῶς διορθῶν παρὰ
ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΕΞ ἸΩΑΝΝΙΝΩΝ.

ΕΝΕΤΙΗΣΙ, α.ψ.ξ.

Παρὰ Δημητρίῳ Θεοδοσίῳ τῷ Ἰ. Γεωργίου.

CON LICENZA DE' SUPERIORI.

λογαριασμούς... και η πλατιά χρήση του το έκαναν δημοφιλές. Ο Ελληνικός λαός το ονόμαζε «Γλυζούνι».

Μέχρι τον Κρητικό Πόλεμο επανεκδόθηκε 6 φορές στη Βενετία. Πρέπει να σημειώσουμε ότι τα βιβλία αυτά δεν ήταν σχολικά με τη σημερινή έννοια του όρου. Ήταν βιβλία για λογίους και για εμπόρους. Ακόμη και στο «Φλαγγίνειον Φροντιστήριον» της Βενετίας η διδασκαλία τους ήταν περιορισμένη.

Είναι γεγονός ότι στην Αναγέννηση αυξήθηκε η μαθηματική επιρροή στις τρεις θεμελιώδεις μορφές της Φιλοσοφικής σκέψης. Τη Λογική, την Ηθική και την Αισθητική.

Ο Μπουνιαλής ήδη στο χαρακτηρισμό του Παναγιωτάκη Νικούσιου δίνει μια μαρτυρία Λογικής. Ακόμη στη σκληρή πολιορκία των Χανίων κάνει επίκληση στη Μαθηματική Λογική για την εκπλήρωση μιας δύσκολης αποστολής.

Κι' έκοφτε πλήσια ο πόλεμος, με δίστομο μαχαίρι
που κράτειε από το ταχύ έως το μεσημέρι.
Μα τω Χανιώ οι άρχοντες ήθελα να γυρέψου.
Κανένα μαθηματικό όξω να τόνε πέμψου.
Κι' είχαν κλεισμένα τρίγυρα, κι οι Τούρκοι να κρατούσι
τσι πόρους να κοιτάζουνε, όξω να μην εβγούσι.

Την επικίνδυνη και έμπιστη αποστολή ανάλαβαν ο Φιναρόλης ο Πασκής και ο Ακρωτηριανός Στέλιος Κεργάκης, οι οποίοι πήγαν στη Σούδα νύχτα τρεις φορές και ζήτησαν βοήθεια από το Βενετσιάνο ναύαρχο.

Η σχέση των Μαθηματικών και της Ηθικής είναι πολύ παλιά και ανάγεται στους Πυθαγόρειους, οι οποίοι ισχυριζόταν ότι «η δικαιοσύνη αντιπροσωπεύεται από έναν τετράγωνο αριθμό». Προς το τέλος του πολέμου έλαβε πιο συγκεκριμένη μορφή με το έργο του Spinoza, *Ethica more geometrico demonstrata*. Έτσι την εποχή της Αναγέννησης η λέξη μαθηματικός ήταν ένας τίτλος που δήλωνε έναν ορισμένο τρόπο Λογικής και Ηθικής ζωής. Όχι πάντα σύμφωνο με τα καθιερωμένα. Είναι γνωστό ότι

ο Κόζιμο ο Β' μέγας δούκας της Τοσκάνης έδωσε στο Γαλιλαίο τον τίτλο του «Μαθηματικού» της Αυλής.

Ο Μπουνιαλής, εντυπωσιασμένος από τα Μαθηματικά και τις συνέπειές τους, αποδίδει τον τίτλο αυτόν στο Φραγγίσκο Μοροζίνι που ανέλαβε τη διοίκηση του Χάντακα τα τελευταία χρόνια της πολιορκίας.

Οι άρχοντες τσι Βενετίας μπαίνουν κι' ορδινιάζου
κι' αφού τη Φράντζια του Μουσιού του Σάντα Ανδρέα κράζου
αφέντη μαθηματικό εις τα καμώματά του
κι' εις ούλη μέσα την Φραγκιά ήτονε τ' όνομά ντου.

Από την ανεπιφύλακτη θέση που παίρνει για τον τίτλο φαίνεται ότι ο ίδιος ήταν γνώστης κάποιων μαθηματικών ιδεών και εφαρμογών.

Η ηθική διάσταση των Μαθηματικών σκιαγραφείται και στους χαρακτηρισμούς των στρατιωτών της Γαλλίας.

Κι' αφού τη Φράντζια διαλεχτός γεις κολονέλος βγαίνει
σολντάδους μαθηματικούς κ' εισέ καράβια βάνει.

Εκείνοι ήτο ξακουστοί κ' όχι ωσάν τσ' άλλους
απού 'ρθανε άλλη φορά κ' έδειχναν τσί μεγάλους.

Αυτοί οι άλλοι που έδειχναν μεγάλοι ήταν από την Σαβοΐα και επιδόθηκαν σε ανθρωποφαγία κατά την παραμονή τους στο Χάντακα.

Μαθηματικές ιδέες τολμηρές και ωραίες ήρθαν στην Κρήτη και με την Αισθητική. Το 16ο αιώνα παρατηρούνται «ωσμοτικά φαινόμενα» μεταξύ της Ζωγραφικής και της Γεωμετρίας. Στη Βενετία εργάζονται οι μεγάλοι ζωγράφοι Μπελλίνι, Βερονέζε, Τζιορτζόνε, Τιτσιάνο και ο δάσκαλος του Gresco Τιντορέττο που επηρεάζουν τους Γεωμέτρους και Αρχιτέκτονες.

Μια από τις πρώτες εργασίες που συνέδεσε τη Γεωμετρία με την Τέχνη είναι του Βενετσιάνου Daniele Barbaro (1513 - 1570). Έφερε τον τίτλο *La pratica della prospettiva*, η πρακτική της προοπτικής. Τυπώθηκε

σε βιβλίο στη Βενετία το 1559 και οι ρίζες του πρέπει να αναζητηθούν στο έργο του Πτολεμαίου «Άπλωση επιφάνειας».

Ένας ρομαντικός Βενετσιάνος πατρίκιος ο Giovanni Benedetti (1530 - 1590) επηρεασμένος από τους ζωγράφους υποστήριζε την «Άγια υπόθεση» της επιστροφής στην αυστηρότητα της Ελληνικής Γεωμετρίας και στη Γεωμετρική Άλγεβρα των αρχαίων. Αυτός ο ουτοπικός Γεωμέτρης έγραψε ένα περίφημο έργο, με τίτλο *Diversarum Speculationum liber*, για την προοπτική των σχημάτων του χώρου.

Είναι ένα βιβλίο με πολλές γεωμετρικές κατασκευές, μεταξύ των οποίων και μια θαυμάσια κατασκευή της μέσης αναλόγου. Στο ίδιο έργο απόδειξε ότι το πεντάγωνο του ζωγράφου Dürer δεν είναι κανονικό. Το έργο του επηρέασε τους ζωγράφους της Αναγέννησης, όπως και τη σκηνοθεσία των θεατρικών έργων. Η εικόνα και η διακόσμηση έπρεπε να παρέχουν στο θεατή μια ψευδαίσθηση της πραγματικότητας.

Γεωμετρικές φόρμες ήρθαν στην Κρήτη μέσα από την αισθητική της Αρχιτεκτονικής. Στα Μοναστήρια, τις επαύλεις και τα παλάτια κυρίαρχσαν ορισμένες Γεωμετρικές φόρμες, όπως η χρυσή τομή, τα δυναμοτετράγωνα και τα αρμονικά τρίγωνα που έγιναν έργα τέχνης στα χέρια των Κρητικών μαστόρων.

Εξέχουσα θέση για την Κρήτη κατέχει ο M. Sammicheli. Καταγόταν από τη Βερόνα και η μορφολογία των φορμών του έχει την επίδραση του Ρωμαϊκού θεάτρου της πόλης του και της Ελληνιστικής Γεωμετρίας. Η Lozza του Ρεθύμνου και του Ηρακλείου έχουν σχεδιαστεί απ' αυτόν. Το 1538 βρίσκεται στην Κρήτη και σχεδιάζει τους προμαχώνες του κάστρου των Χανίων και τα κάστρα του Ρεθύμνου και του Χάντακα.

Το κάστρο των Χανίων έχει σωστή Γεωμετρία, σχήματος περίπου τετραγώνου με προμαχωνική χάραξη και τάφρο. Οι κατακόρυφες επιφάνειες των τειχών έχουν κλίση σύμφωνα με τις προδιαγραφές της οχυρωματικής. Το έδαφος όμως δεν προσφέρεται για μακρά πολιορκία και οι Cortines, τα διαστήματα μεταξύ δύο προμαχώνων, έχουν σχετικά μεγάλο μήκος.

Η μορφολογία του εδάφους στο Χάντακα τον αναγκάζει να σχε

διάσει το κάστρο σε σχήμα περίπου ορθογωνίου ισοσκελούς τριγώνου, που γεωμετρικά δεν ενδείκνυται γιατί σε δεδομένη περίμετρο έχει μικρή επιφάνεια. Έλυσε το πρόβλημα αναπτύσσοντας την υποτεινούσα κατά μήκος της ακτής και ενισχύοντας την απέναντι κορυφή με τον περίφημο προμαχώνα Μαρτινέγκο. Το φρούριο ήταν απόρρητο, άντεξε πάνω από 22 χρόνια στην πολιορκία και τελικά παραδόθηκε με διαπραγματεύσεις που έγιναν αναγκαίες ύστερα από προδοσία.

Το Χανό κατά τη διάρκεια του πολέμου

Στη διάρκεια της πολιορκίας την κύρια συντήρηση είχε ο Νικόλαος Ζένος, ο οποίος από μικρή ηλικία μελέτησε Μαθηματικά και έμαθε την Αρχιτεκτονική από τους επισκέπτες Μηχανικούς. Σχεδίασε το φρούριο Ιεράπετρας και ήταν μέλος των Stravaganti.

6. NUOVA SCIENTIA

Οι Βενετσιάνοι ήταν άνθρωποι μυστικοπαθείς και πρακτικοί. Όταν

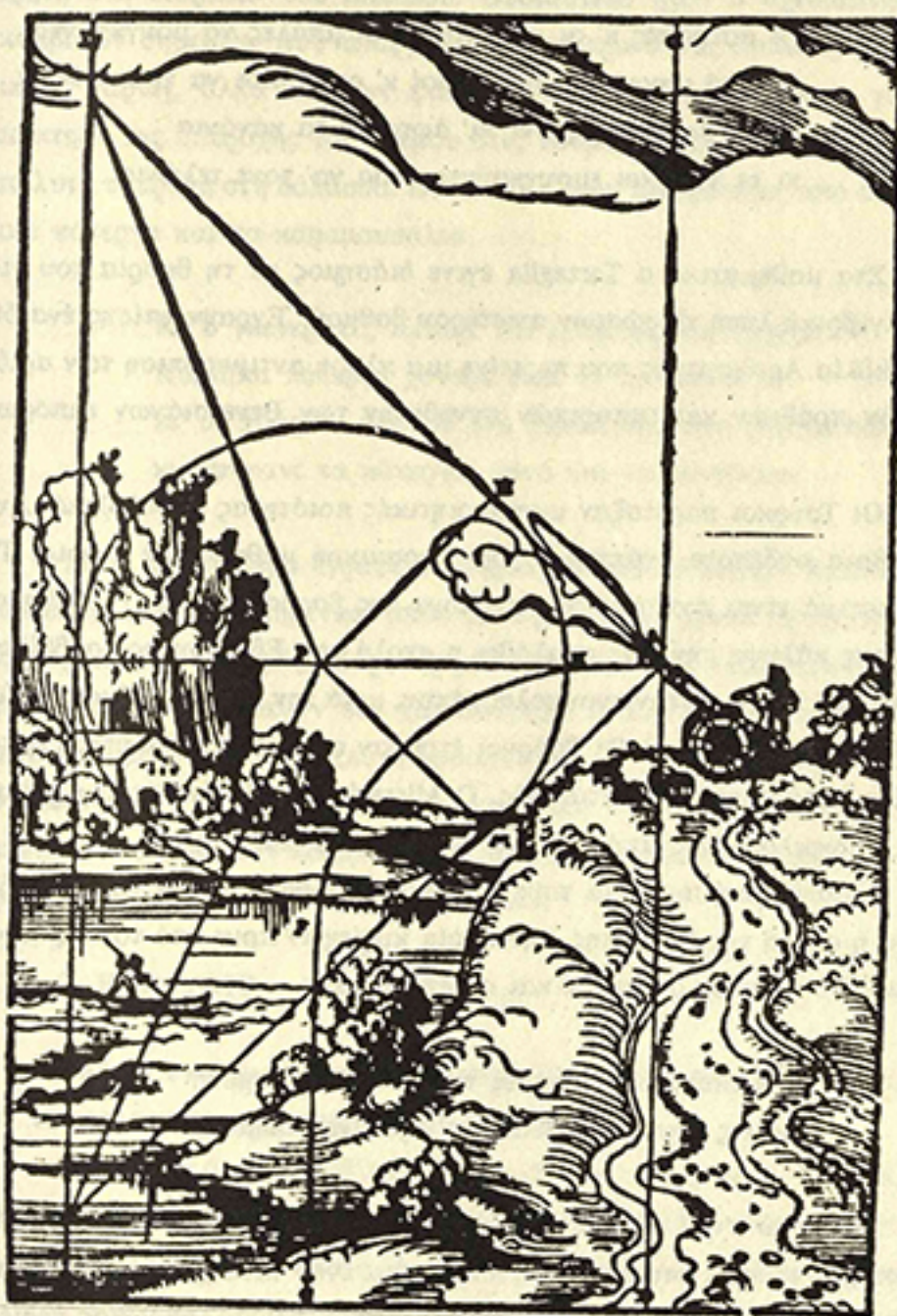
ο Γαλιλαίος κάλεσε το Δόγη να δει τον ουρανό με το τηλεσκόπιο, αυτός όχι μόνο πήγε, αλλά του διπλασίασε και το μισθό και παράγγειλε αρκετά για το Βενετσιάνικο στόλο. Ακόμη τον διόρισε σύμβουλο στα Βενετσιάνικα Νεώρια. Αυτό έδωσε μια υπεροχή στο στόλο της Βενετίας αφού μπορούσαν να αναγνωρίσουν την εθνικότητα ενός πλοίου νωρίτερα τουλάχιστον κατά δύο ώρες πορείας.

Με την ανάπτυξη των πυροβόλων έγινε αναγκαία η θεωρητική μελέτη της κίνησης του βλήματος από το πυροβόλο μέχρι του σημείου πτώσης. Η πρώτη εργασία αυτού του είδους έγινε από τον Nicolo Tartaglia στη Βενετία.

Ο Nicolo Fontana, ο αποκαλούμενος Tartaglia, είναι από τους μεγαλύτερους Μαθηματικούς του κόσμου (14). Ο ίδιος ήταν θύμα του πολέμου με τους Γάλλους στη Brescia, το 1511, όταν, σε ηλικία πέντε χρόνων, δέχτηκε χτυπήματα στο κεφάλι και στο πρόσωπο. Αποτέλεσμα ήταν να χάσει μερικώς τη φωνή του και να του δοθεί το όνομα Tartaglia (τραυλός). Πέρασε το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του διδάσκοντας Μαθηματικά σε διάφορες πόλεις της Δημοκρατίας της Βενετίας. Το 1534, δίδασκε στη Βενετία με την ιδιότητα του δημόσιου εκπαιδευτικού. Ως συγγραφέας εμφανίζεται το 1537 όταν δημοσιεύει το έργο του *Nuova Scientia*, Νέα επιστήμη, που δεν είναι άλλη από τη Βλητική. Σ' αυτήν περιγράφει τη γεωμετρική τροχιά του βλήματος στον αέρα μετά από πολλά πειράματα με τα βενετσιάνικα πυροβόλα (15). Από τα δεδομένα που πήρε έβγαλε μαθηματικούς τύπους, δηλαδή έκανε μαθηματική μοντελοποίηση της βολής. Απόδειξε ότι το μέγιστο βεληνεκές επιτυγχάνεται με γωνία 45 μοιρών. Ακόμη και σήμερα η εργασία αυτή του «μάστορα των σαρμπάνων», είναι παράδειγμα εφαρμογής των Μαθηματικών. Λίγο πριν από το δεινό πόλεμο τη βελτίωσε ο Γαλιλαίος.

Όταν, το θέρος του 1538, ο Χαϊρεδδίν Μπαρμπαρόσσα με τον Τουρκικό στόλο απαιτεί την παράδοση των Χανίων αγνοεί την ύπαρξη της *Nuova Scientia*. Αντιμετωπίζει σθεναρή αντίσταση και βαρείες απώλειες από την αποτελεσματικότητα των πυροβόλων του κάστρου.

Ο Μπουνιαλής δίνει αριστουργηματικές εικόνες από τις μάχες του

Tartaglia's model of a cannonball's path (sixteenth century)

πυροβολικού.

Οι αστραπές κ' οι κανονιές κ' οι μπάλες να μουγκούνται
κι' από μακρά οι βροντισμοί κ' οι χτύποι να γροικούνται
και πάλι ξεχωρίζουνε κι' άφτουνε τα κανόνια
κι οι Τούρκοι εμουγκούντανε σα να' τονε τελώνια.

Στα μαθηματικά ο Tartaglia έγινε διάσημος με τη θεωρία του για την αλγεβρική λύση εξισώσεων ανωτέρου βαθμού. Έγραψε επίσης ένα διτομο βιβλίο Αριθμητικής που περιείχε μια πλήρη αντιμετώπιση των αριθμητικών πράξεων και εμπορικών συνηθειών των Βενετσιάνων εμπόρων (16).

Οι Τούρκοι παρέταξαν ικανοποιητικής ποιότητας πυροβολικό. Αυτοί βέβαια ουδέποτε ανέπτυξαν την παραμικρή μαθηματική έννοια. Τα Μαθηματικά είναι αντιστρόφως ανάλογα της βαρβαρότητας. Τη μαθηματική τους κάλυψη την είχε αναλάβει η σχολή του Εβραίου αρχιραββίνου Η. Misrachi της Κωνσταντινούπολης, όπου, μετά την πτώση, βρήκαν άσυλο οι Εβραίοι της Ιβηρικής. Οι Τούρκοι έτρεφαν σ' αυτούς μεγαλύτερη εμπιστοσύνη, παρά στους Χριστιανούς. Ο Misrachi έγραψε ένα έργο Αριθμητικής, επωφελούμενος από τα έργα του Έλληνα Νικόμαχου.

Μαθηματική πηγή για τους Τούρκους υπήρξαν και οι Άραβες. Ιδιαίτερα η σχολή της Βαγδάτης, την οποία κυρίεψαν πριν από τον Κρητικό πόλεμο. Το γεγονός αναφέρει και ο Μπουνιαλής.

Τη Βαβυλώνα έπιασες την θαυματοχτισμένη
κ' εις μήνες δεκατέσσερις την είχε νικημένη.

Και ενώ στον πόλεμο βρήκαν εφαρμογή οι μαθηματικές γνώσεις της εποχής υπήρξε και αιτία έμπνευσης για έναν Μαθηματικό που έλαβε μέρος σ' αυτόν. Ήταν ο Vitale Giordano (1632 - 1711). Άνθρωπος περιεργος και βίαιος ήρθε στη Βενετία και επιβιβάστηκε σε πλοίο της εστρατευτικής αποστολής εναντίον των Τούρκων. Έγινε γραμματέας και σύμ

βουλος του Βενετσιάνου ναυάρχου και «στάλαρε» αρκετές φορές στην Κρήτη στη διάρκεια του πολέμου. Ουσιαστικά ήταν ο σχεδιαστής των «κομβικών σημείων» που υπάρχουν και σήμερα στους παλιούς βενετσιάνικους χάρτες, αλλά και των φάσεων χειρισμών «στροπάδων» για την απόκτηση της υπεροχής του ανέμου στις ναυμαχίες. Οι Βενετσιάνοι είχαν απόλυτη υπεροχή στη θάλασσα. Οι γαλέρες ήταν ισχυρότερες από τα τούρκικα κάτεργα και τα καραμουνσάλια.

Κι ο γκενεράλες έφταξε και λουμπαρδιές αρχίζει.

Καράβια κάτεργα χοντρά εκεί να τσ' αφανίζει

κι' οι Τούρκοι πέφτου στο γιαλό, όξω στη γης να δώσου

κι αφήκανε τα κάτεργα, μόνο για να γλυτώσου.

Μετά τον πόλεμο έγραψε το σημαντικό βιβλίο *Euclide Restituito*, ο Ευκλείδης Αποκατεστημένος, όπου με πρωτότυπο τρόπο πραγματεύεται τις παράλληλες γραμμές. Παρατήρησε ότι η ιδιότητα της μη συνάντησης δύο παράλληλων ευθειών δεν χαρακτηρίζει επακριβώς την παραλληλία, αφού υπάρχουν και άλλα ζεύγη γραμμών με την ιδιότητα αυτή. Όπως η κογχοειδής του Νικομήδη και η ασύμπτωτός της. Σαφείς ενδείξεις των εμπειριών του από τον πόλεμο. Οι εργασίες του χαρακτηρίζονται ως πρόδρομοι των μη - Ευκλείδειων Γεωμετριών.

7. ΕΠΙΜΥΘΙΟ

Υπάρχουν κείμενα που όταν αναλυθούν και ερμηνευθούν ικανοποιούν την επιστημονική απαίτηση για τη γνώση.

Υπάρχουν όμως και άλλα στα οποία περισσότερο από την ανάλυση έχει σημασία η ανάδυση της εποχής τους. Οι οικονομικές, κοινωνικές, πνευματικές και τεχνολογικές συνθήκες, το ανθρώπινο και φυσικό περιβάλλον, ο κόσμος που περιγράφουν που ίσως είναι και το μόνο μυστικό τους. Σ' αυτά ανήκει «Ο Κρητικός Πόλεμος». Έργο περιγραφικό με πεζότητα πολλές φορές και προφορικό χαρακτήρα, αλλά και με εκφραστική ακρίβεια και δύναμη. Γραμμένο σε δύσκολους καιρούς έχει σε αρκετά τμή

ματα τη μορφή πολεμικού ημερολογίου στο οποίο ο μαχητής και ποιητής προσπαθεί να καταχωρήσει τη φρίκη του ατέλειωτου πολέμου.

Η γλώσσα στίχους να μιλεί και ο νους να κατεβάζει
να γράφει η χέρα στο χαρτί και να μηδέ σχολάζει.

Με συγκινητικό τρόπο απεικονίζει τον κόσμο της Λογικής, που επαναφωπνίζεται στον κόσμο της εξουσίας του χώρου της Κρήτης αποκαλύπτοντας τον αθέατο διάλογο που έχουν τα Μαθηματικά κάθε εποχής με την Ιστορία.

Γραμμένο τον καιρό που η Φυσική απαγκιστρωνόταν από τη Φιλοσοφία, τα Μαθηματικά έπαιρναν το δρόμο του αναλυτικού και αναφορικού ιδεώδους (17), τότε που με το τηλεσκόπιο ανακαλύφθηκαν πολλοί κόσμοι, έστω και αντεστραμμένοι, είναι δικαιολογημένη η ελπίδα και ο φόβος του Μπουνιαλή. Που ήταν η ελπίδα και ο φόβος του Αναγεννησιακού ανθρώπου.

Οι αντίπαλοι εξαντλημένοι έφευγαν (ως υπερδυνάμεις) από το προσκήνιο της Ιστορίας. Η Κρήτη γνώριζε την πιο βάρβαρη κατοχή.

Ω κόσμε πώς ξανάστροφα σε βλέπω γυρισμένο
και κάθε δίκιο και πρεπό βρίσκεται κουκλωμένο.

Έτσι τελείωνε ο «Δεινός Πόλεμος» το Φθινόπωρο του 1669.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Μαρίνος Τζάνε Μπουνιαλής, *Ο Κρητικός Πόλεμος (1645 - 1669)*. Επιμέλεια Α. Νεφεδάκη ή Α. Ξηρουχάκη.
2. Σπ. Κυριαζόπουλου, *Ενώπιον της Τεχνικής*, εκδόσεις Γρηγόρη.
3. Νικόλαος Μ. Παναγιωτάκης, *Η παιδεία κατά την Βενετοκρατία, Κρήτη: Ιστορία και πολιτισμός*.
4. Θεοχάρη Δετοράκη, *Ιστορία της Κρήτης*, Αθήνα 1986.
5. Ζαχ. Τσιρπανλή, *Η επισκοπή Κισάμου και η θρησκευτική πολιτική Βενετίας και Βατικανού*, Γ' Κρητολογικό Συνέδριο.
6. Ε. Κολέζα - Αδάμ, *Η θέση των μαθηματικών στην εκπαίδευση*, Ευκλείδης Γ', Ε.Μ.Ε. Αθήνα.
7. Μεγάλη Αμερικανική Εγκυκλοπαίδεια, εκδόσεις Κίτσια, Αθήνα.
8. Herbert Butterfield, *Η καταγωγή της σύγχρονης επιστήμης Μ.Ι.Ε.Τ.*, Αθήνα 1983.
9. Βλέπε 5.
10. Βλέπε 8.
11. Νικόλαος Μ. Παναγιωτάκης, *Fran. Barozzi και η Ακαδημία των Βίνι του Ρεθύμνου*, Γ' Κρητολογικό Συνέδριο.
12. Νικόλαος Μ. Παναγιωτάκης - Α. L. Vincent, *Νέα στοιχεία για την Ακαδημία των Stravaganti*, Θησαυρίσματα Τ. 7, 1970.
13. Ανδρέα Πούλου, *Ελληνική Μαθηματική Βιβλιογραφία (1500 - 1900)*, εκδόσεις Ε.Μ.Ε., Αθήνα 1988.
14. G. Loria, *Ιστορία των Μαθηματικών Ε.Μ.Ε.*
15. Frank Swetz, *Incorporating Mathematical modeling into the Curriculum - Mathematics teacher* May 1991.
16. Howard Eves, *Μεγάλες στιγμές των Μαθηματικών*, Εκδόσεις Τροχαλία.
17. Γεωργίου Ρουσόπουλου, *Επιστημολογία των Μαθηματικών Gutenberg*.

ΑΝΑΓΙΑ ΣΑΡΠΑΚΗ

Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ ΤΩΝ ΦΥΤΩΝ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ*

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ορισμός της αρχαιολογίας: Η αρχαιολογία, όπως ξέρετε, είναι η επιστήμη που μελετάει οτιδήποτε θεωρηθεί αρχαίο/παλαιό. Το τί θεωρείται αρχαίο, βέβαια, είναι συζητήσιμο, δηλαδή δεν είναι πάντοτε γενικά αποδεχτό. Θα σας δώσω ένα παράδειγμα: μέχρι σχετικά πρόσφατα και ακόμα και τώρα σε ορισμένες περιπτώσεις τα ευρήματα της Τουρκικής κατοχής δε θεωρούντο «αρχαία» και συνεπώς δε συλλέγονταν και, βέβαια, δε μελετώνταν. Την ίδια τύχη είχαν ορισμένες φορές και πιο παλαιά ευρήματα.

Ας ξανάρθουμε λίγο στον ορισμό της αρχαιολογίας: είναι ο κλάδος μελέτης των αρχαίων/παλαιών πραγμάτων. Έτσι ακριβώς ξεκίνησε αυτή η επιστήμη, δηλαδή γεννήθηκε από τους συλλέκτες/dilletanti ήδη από τη Ρωμαϊκή εποχή και συνεχίστηκε χωρίς διακοπή σ' όλο το Μεσαίωνα, ειδικά στην Ευρώπη. Αυτοί οι συλλέκτες είχαν και έχουν ονομαστεί antiquarians. Antiquarian = αρχαιοδίφης/αρχαιοφίλος. Ο τελευταίος στο λεξικό του Δημητράκου ορίζεται ως ο επιδιδόμενος εις την έρευναν του αρχαίου κόσμου. Πρόσφατα παραδείγματα, τον περασμένο αιώνα, είναι ο Schliemann. Έχουμε και στην Κρήτη τον Καλοκαιρινό (Κ. Κόπακα στο Κρητολογικό συνέδριο). Αυτοί δεν ήταν αρχαιολόγοι με την επιστημονική έννοια του σήμερα. Λοιπόν βλέπουμε ότι η αρχαιολογία, ως επιστήμη πλέον, είναι σχετικά πρόσφατος όρος και νέα επιστήμη, δηλαδή του αιώνα μας. Εξάλλου οι περισσότερες έδρες αρχαιολογίας στην Ευρώπη έχουν δημιουργηθεί σχετικά πρόσφατα, δηλαδή τον 20ο αιώνα.

Όπως γνωρίζετε η αρχαιολογία είναι ένας γενικός όρος, όπως λέμε

* Το κείμενο ήταν διάλεξή μου στο Δημαρχείο Χανίων στις 5/2/1992, οργανωμένη από την Ιστορική, Λαογραφική και Αρχαιολογική Εταιρεία Κρήτης.

ιατρική, αλλά σήμερα πλέον οι ειδικότητες της αρχαιολογίας χωρίζονται χρονολογικά, δηλαδή υπάρχουν οι αρχαιολόγοι, οι προϊστορικοί, οι πρωτοϊστορικοί, οι Κλασικοί, Βυζαντινοί και οι Ρωμαϊκοί. Δυστυχώς, οι πιο πρόσφατες περιόδοι, όπως η Ενετική, η Τούρκικη, ακόμα και η πρόσφατη Ελληνική, δεν έχουν ακόμα αποκτήσει τους αρχαιολόγους τους. Συνήθως υπηρετούνται από Βυζαντινούς αρχαιολόγους, αρχιτέκτονες με ενδιαφέρον στην «αρχαιολογία» ή λαογράφους/εθνογράφους. Στην Ευρώπη εμφανίζεται δειλά αυτός ο κλάδος, με περιορισμένα ακόμα ενδιαφέροντα, ο γνωστός ως προ Βιομηχανική αρχαιολογία.

Άλλος χωρισμός είναι γεωγραφικός, δηλαδή η κάθε χώρα συνήθως έχει και τους ειδικούς της, π.χ. Ελληνική, Αιγυπτιακή, κ.ά. Ένας τρίτος χωρισμός είναι θεματικός. Μ' αυτόν εννοείται το στενό αντικείμενο του ερευνητικού ενδιαφέροντος, π.χ. τοιχογραφίες, ψηφιδωτά, κεραμική, γλυπτική, αρχαιοβοτανική, κ.ά.

Εμείς εδώ θα μιλήσουμε στη συνέχεια κυρίως για την τρίτη κατηγορία, τη θεματική, διότι σ' αυτήν υπάγεται η περιβαλλοντική αρχαιολογία γενικότερα και ειδικότερα η αρχαιοβοτανική.

Όπως είναι φυσικό σε μια χώρα όπως η Ελλάδα, όπου το ενδιαφέρον όλης της Ευρώπης ήταν στραμμένο προς αυτήν - κυρίως από την Αναγέννηση - για την Κλασική της Τέχνη, λογοτεχνία και παιδεία, είναι φυσικό επακόλουθο και οι αρχαιολόγοι να στρέψουν το ενδιαφέρον τους στο πιο εύγλωττο και οφθαλμοφανές, δηλαδή την Κλασική αρχαιολογία και κυρίως στην Κλασική Τέχνη. Ανοίγματα προς την Προϊστορία ήρθαν απ' έξω, πρώτα κυρίως με τον Schliemann και τις έρευνές του στην Τροία, στις Μυκήνες και στην Τίρυνθα. Βρέθηκαν τότε για πρώτη φορά έργα Τέχνης που δεν ήταν Κλασικής εποχής. Και έτσι, δειλά μεν αλλά σταθερά, γεννήθηκε η προϊστορία στον Ελλάδικο χώρο. Επακολούθησαν βέβαια έρευνες των Βρετανών στην Κνωσό, και σ' άλλα μέρη της Κρήτης και Ελλάδας, και των άλλων ξένων αρχαιολογικών σχολών.

Ανθρώπινα κρινόμενο, το ενδιαφέρον πάντοτε ήταν στα πιο εντυπωσιακά υλικά αγαθά, δηλαδή στην Τέχνη. Με άλλα λόγια, η έξη των Κλασικών αρχαιολόγων προς την Τέχνη, φάνηκε να διαιωνίζεται και να

βρίσκει έδαφος στους Ελληνικούς προϊστορικούς θησαυρούς.

Εξ αντικειμένου, λοιπόν, οι χρονολογικές περίοδοι επηρέασαν τα αντικείμενα μελέτης και τη μεθοδολογία. Όπως ειπώθηκε, οι Κλασικοί αρχαιολόγοι έδιναν και δίνουν ακόμα περισσότερο έμφαση στη μελέτη της Τέχνης, ενώ οι προϊστορικοί, λόγω αντικειμένου - και μην το ξεχνάμε αυτό - προσπάθησαν και προσπαθούν ακόμα να βρουν άλλες διόδους έρευνας. Η τέχνη στην προϊστορία καλύπτει μόνο ένα μικρό τμήμα της ερευνητικής εργασίας και μελέτης. Δεν υπάρχει επίσης και η γραφή που μας πληροφορεί για τους τρόπους ζωής και σκέπτεσθαι, που βρίσκουμε στις «ιστορικές περιόδους». Συνεπώς, η έρευνα γύρω από τον προϊστορικό άνθρωπο και τρόπο ζωής πρέπει να προέλθει από άλλες μεθόδους.

Η Ευρώπη βέβαια ήταν καθαυτό χώρος, όπου η προϊστορία μπορούσε να ενηλικιωθεί. Τα ευρήματα, ακόμα και τα Μεσαιωνικά, δεν παρείχαν το είδος της Τέχνης και τον εντυπωσιασμό που παρείχαν τα ευρήματα της Μεσογείου. Η έρευνα λοιπόν έπρεπε να κατευθυνθεί όχι προς τα εντυπωσιακά αλλά αντιθέτως προς τα ασήμαντα/σημαντικά. Μ' αυτόν το σκοπό αναπτύχθηκε μια ολόκληρη ανασκαφική μεθοδολογία. Διότι από το σημείο αυτό καθορίζονται οι δυνατότητες έρευνας, δηλαδή αν μια ανασκαφή γίνεται προσεκτικά και συστηματικά, τα δεδομένα και οι δυνατότητες μελέτης αυξάνονται αναλόγως, ενώ μια ίδια επιπόλαιη ανασκαφή παρέχει ελάχιστα δεδομένα, άρα ελάχιστες πληροφορίες.

Το γεγονός ότι η προϊστορία της Ευρώπης παρείχε λίγα εντυπωσιακά ευρήματα ήταν η κατευθυντήρια δύναμη που κατεύθυνε τον ερευνητή να αντλήσει πληροφορίες και από τα φαινομενικά ασήμαντα. Αυτό ακριβώς - δεν είχε ανάγκη να κάνει ο αρχαιολόγος στην Ελλάδα. Αυτά λοιπόν «τα ασήμαντα» είχαν και έχουν σχέση με την καθημερινή ζωή του ανθρώπου, δηλαδή τη σχέση του με τον περιβάλλοντα χώρο.

Η συστηματική αυτή μελέτη οδήγησε στη δημιουργία του κλάδου της περιβαλλοντικής αρχαιολογίας («Butzer 1982, Evans 1978, κ.ά.). Η περιβαλλοντική αρχαιολογία είναι ο κλάδος της αρχαιολογίας που ασχολείται με το παλαιο - περιβάλλον και προσπαθεί να ερμηνεύσει το ρόλο των ανθρωπίνων κοινωνιών μέσα σ' αυτό το περιβάλλον. Με άλλα λόγια

είναι η μελέτη της σχέσης του ανθρώπου με το περιβάλλον του στο παρελθόν.

Τα τέχνεργα παύουν να έχουν αυτεξούσια σημασία. Ο άνθρωπος και η ανθρώπινη κοινότητα δεν εξετάζεται μόνη της αλλά ως μέρος ενός οικοσυστήματος. Η τακτική του να εξετάζονται μόνο τα αντικείμενα που φτιάχνει ο άνθρωπος δεν αρκεί πλέον για την περιβαλλοντική αρχαιολογία. Η έμφαση είναι να μελετιέται ο άνθρωπος και ο πολιτισμός του με «φόντο» το περιβάλλον. Αυτό το περιβάλλον βέβαια συνεχώς αλλάζει στο χώρο και στο χρόνο.

Η περιβαλλοντική αρχαιολογία βέβαια, επειδή είναι ένας τόσο ευρύς κλάδος, έχει ανάγκη εξειδικευμένων γνώσεων από τις θετικές κυρίως επιστήμες. Για τη διευκόλυνση της μελέτης λοιπόν χρειάζεται να διαιρεθεί σε δυο ευρείς κλάδους: α) την γεω - αρχαιολογία, και β) την βιο - αρχαιολογία. Αυτή η διαίρεση, όπως καταλαβαίνετε, είναι πλαστή και ισχύει για λόγους διευκόλυνσης και μόνο.

Ο υπο - κλάδος που μας ενδιαφέρει είναι η βιο - αρχαιολογία, διότι σ' αυτόν συγκαταλέγεται η μελέτη της πανίδας και της χλωρίδας.

Η χλωρίδα: Ο κλάδος αυτός που έχει σχέση με τη μελέτη των φυτών στην αρχαιολογία έχει πολλά ονόματα: αρχαιοβοτανική, καρπολογία, παλαιοεθνοβοτανική. Ο στόχος της είναι η όσο γίνεται πληρέστερη μελέτη των φυτικών υπολειμμάτων από αρχαιολογικές ανασκαφές.

Οι δυνητικές δυνατότητες της μελέτης αυτής ωθήθηκαν από τα εντυπωσιακά ευρήματα της Αιγύπτου, όπου βρέθηκαν καρποί και φυτά τόσο καλά διατηρημένα που δεν είχαν ακόμα χάσει το χρώμα τους. Ο μύθος γύρω απ' αυτά τα ευρήματα ήταν τόσο μεγάλος, που ειπώθηκε ότι ακόμα και καρπός που είχε βρεθεί στη Μεγάλη Πυραμίδα είχε καρποφορήσει. Εξίσου εντυπωσιακά φυτικά ευρήματα βρέθηκαν τον 19ο αιώνα στους παλαιμνιαίους οικισμούς της Ελβετίας.

Θα μπορούσε όμως να πει κανείς ότι ο κλάδος αυτός παρέμεινε σε εμβρυακή κατάσταση μέχρι τις δεκαετίες του 50/60, οπότε άρχισε η ανάπτυξη μεθόδων που βοηθούσαν στη συλλογή και, συνεπώς, μελέτη του βοτανικού υλικού.

Τα δεδομένα της χλωρίδας είναι 2 κατηγοριών: α) τα μακροσκοπικά κατάλοιπα - δηλαδή τα σχετικά μεγάλα κατάλοιπα - και β) τα μικροσκοπικά κατάλοιπα - δηλαδή τα πολύ μικρά κατάλοιπα. α) τα μακροσκοπικά κατάλοιπα, αν και χρειάζονται τη χρήση μικροσκοπίου, είναι σχετικά μεγάλα. Δεν αναγνωρίζονται με γυμνό μάτι, αλλά τουλάχιστον τις περισσότερες φορές εντοπίζονται.

1. Τα ξύλα: που βρίσκονται στις ανασκαφές προέρχονται από διάφορες πηγές, α) καύσιμη ύλη (πληροφορίες για τη βλάστηση και την υλοτομία τους), β) τέχνεργα (εργαλεία, έπιπλα, σκεύη, μουσικά όργανα, κ.ά.), γ) κτιριακά εξαρτήματα (σπίτια, δοκάρια, κ.ά.).

2. Οι καρποί φυτών: είναι οι σπόροι ή αυτοί καθ' αυτοί οι καρποί.

3. Αποτυπώματα βοτανικών υπολειμμάτων.

β) Τα μικροσκοπικά κατάλοιπα είναι πιο μικρά και σχετικά αόρατα με το γυμνό μάτι. Αυτά είναι τα εξής:

1. Η παλυνολογία: (Dimbleby 1985) η μελέτη της γύρης και των σπορίων.

2. Η φυτολιθική ανάλυση: είναι η μελέτη των μικροσκοπικών πυριτίων σε σχήμα κυττάρων των φυτών. Η δημιουργία τους στα κύτταρα ορισμένων φυτών είναι σχετικά απλή. Το πυρίτιο που υπάρχει στο έδαφος μεταφέρεται με το νερό στο φυτό σαν μονοπυριτικό οξύ. Εκεί εναποτίθεται και παίρνει το σχήμα του κυττάρου. Επειδή ορισμένα φυτά έχουν χαρακτηριστικά σχήματα κυττάρων, σαν δακτυλικά αποτυπώματα, αυτά αναγνωρίζουν το φυτό στο οποίο ανήκαν. Αυτή η μέθοδος μελέτης είναι πολύ σημαντική στους αρχαιολογικούς χώρους, όπου οι συνθήκες είναι τέτοιες που δε διατηρούνται οργανικά κατάλοιπα.

3. Τα διάτομα: δηλαδή μονοκύτταροι οργανισμοί που προέρχονται από φύκια υδροβίων συνθηκών. Άλλα είναι μύκητες, σπόρια, κ.ά.

Εδώ, για λόγους της ειδικότητάς μου, θα μιλήσουμε για τα μακροσκοπικά κατάλοιπα της κατηγορίας, που αναφέρθηκε πιο πάνω, ως σπόροι ή καρποί.

Αυτοί συνήθως υπάρχουν σε κάθε ανασκαφή, σε κάθε αρχαιολογική περίοδο, αλλά δεν είναι πάντοτε εμφανείς με γυμνό μάτι, πράγμα που σημαίνει ότι χρειάζεται να προγραμματισθεί η συλλογή τέτοιου υλικού ακόμα και όταν τα ορατά ίχνη είναι μηδαμινά, επειδή βέβαια η ποιότητα της συλλογής είναι αυτή που είναι καθοριστική στη μελέτη, δηλαδή η συλλογή υλικού μπορεί να μην παρέχει καθόλου αποτελέσματα ή να παρέχει έναν πλούτο από στοιχεία και αυτό στην ίδια τη θέση. Αυτή η διαφορά αποτελεσμάτων είναι συνάρτηση όχι μόνο του υλικού μιας θέσης αλλά σημαντικότερος είναι και ο τρόπος συλλογής του υλικού. Η συλλογή αυτή χωρίζεται στις εξής εργασίες: α) τη δειγματοληψία (που παίρνονται τα δείγματα), β) την επεξεργασία των χωμάτων/δειγμάτων και γ) του τρόπου μελέτης.

Συνεπώς, αυτοί οι συγκεκριμένοι τρόποι συλλογής καθορίζονται κι αυτοί με τη σειρά τους από τους στόχους που έχει ο μελετητής. Ο αρχαιολόγος βέβαια που είναι αρχαιοβοτανολόγος έχει, εξ ορισμού, άλλους στόχους και άλλη μεθοδολογία μελέτης από έναν βοτανολόγο - αρχαιοβοτανολόγο.

Η δειγματοληψία υλικού είναι απόφαση ουσιαστικά που πρέπει να παρθεί από τον αρχαιοβοτανολόγο και όχι από τον ανασκαφέα μόνο. Μία σωστή μελέτη είναι αυτή που θα βγει από τη συνεργασία ανασκαφέα - αρχαιοβοτανολόγου σ' όλα τα επίπεδα της ανασκαφής και μελέτης. Συνεπώς, η δειγματοληψία προσαρμόζεται αλλιώς σε κάθε ανασκαφή, σύμφωνα με τις εκάστοτε δυνατότητές της. Εδώ πάλι θ' αναφερθεί ότι είναι καθοριστικό αυτό για την ποιότητα και τον πλούτο ή μη των πληροφοριών που θα αντληθούν.

Η επί τόπου επεξεργασία - επίπλευση του χώματος που έχει παρθεί στη δειγματοληψία. Κι εδώ χρειάζεται ακρίβεια και προσοχή. Και πάνω

απ' όλα το υλικό της ανασκαφής πρέπει να είναι συγκρίσιμο, δηλαδή όλα τα χώματα να τα έχουν επεξεργαστεί με το ίδιο μηχάνημα και μέθοδο, ώστε να διαπιστωθούν οι διαφορές των φυτικών υπολειμμάτων.

Αυτά τα δυο στάδια είναι καθοριστικά για τη μελέτη και ερμηνεία των δεδομένων. Το πιο σημαντικό στοιχείο σ' όλη αυτή τη διαδικασία είναι το γιατί συλλέγουμε και μελετάμε αυτό το βοτανικό υλικό. Οι λόγοι είναι πολλοί και πολυδιάστατοι, όπως και οι ερμηνείες. Με την ενηλικίωση μάλιστα της επιστήμης αυτής, γίνονται πιο σύνθετοι.

Α. Ένας πρώτος λόγος μελέτης του αρχαιοβοτανικού υλικού είναι για να διαπιστώσουμε το φάσμα των φυτικών ειδών.

Αυτή ήταν η αναζήτηση των αρχαιοβοτανολόγων, όταν πρωτο - γεννήθηκε ο κλάδος, και αυτή συνήθως παραμένει η αναζήτηση των βοτανολόγων που μελετάνε τα φυτικά κατάλοιπα μιας ανασκαφής.

Οι πληροφορίες αυτές είναι σημαντικές, κυρίως για δυο βασικούς λόγους. Ο πρώτος λόγος είναι οι πληροφορίες που παρέχονται σχετικά με το διαιτολόγιο των κατοίκων ενός οικισμού. Όπως γνωρίζουμε, ο κάθε γεωγραφικός χώρος έχει διαιτολογικές ιδιαιτερότητες ακόμα και σήμερα (Α. και Δ. Κρήτη), που θα ίσχυαν βέβαια πολύ περισσότερο τότε λόγω της μικρότερης δυνατότητας επαφής. (Δυσκολία στην επικοινωνία, κ.ά.).

Ένας δεύτερος σημαντικός λόγος είναι ότι το φάσμα των φυτών παρέχει πληροφορίες και για την ανθρώπινη δραστηριότητα στο παρελθόν. Π.χ. για μας τους αρχαιολόγους είναι σημαντικό, ορισμένες φορές, να μπορούμε να διαχωρίσουμε τους κατοίκους ενός οικισμού σε καλλιεργητές ή τροφο - συλλέκτες, και τις διαβαθμίσεις στην κάθε περίπτωση. Αυτό είναι σημαντικότερο κυρίως, όταν μελετάται ένας πρώιμος Νεολιθικός οικισμός, όπου ο διαχωρισμός αυτός είναι κατά πολύ ρευστός. Ακόμα και σήμερα, παρόλη την ανάπτυξη της γεωργίας, δεν έχουμε αποβάλει ολότελα την τροφο - συλλεκτική μας ιδιότητα. Αυτό το βλέπουμε καθαρά τις θραύες ανοιξιότικες μέρες που βγαίνουμε, σαν τα σαλιγκάρια, για να μαζέψουμε τα πολυπόθητα χόρτα μας!

Σημαντικό στοιχείο επίσης είναι η διαπίστωση ότι σ' έναν

οικισμό/θέση υπάρχει μια εξειδίκευση στη χρήση ορισμένων φυτών/ειδών. Σ' αυτήν την περίπτωση δεν αρκεί ν' αναφερθούν τα είδη μόνο, αλλά είναι επιτακτική η αναζήτηση των λόγων που υπαγόρευαν αυτού του τύπου την εκμετάλλευση.

Τέτοια εξειδίκευση π.χ. βρέθηκε στον Υ.Κ. οικισμό του Ακρωτηρίου Θήρας (Doumas 1983). Δηλαδή βρέθηκε να καλλιεργείται συστηματικά ένα όσπριο, ένα είδος λαθουριού (Sargaki & Jones 1991), το *Lathyrus clymenum*, το λεγόμενο κοινώς στη Θήρα αρακάς, και από το οποίο ακόμα και σήμερα κάνουν την πασίγνωστη Θηραϊκή φάβα. Δεν είναι η φάβα που πωλείται στο ευρύ εμπόριο, διότι αυτή γίνεται με άλλα όσπρια. Είναι σπάνιο είδος που φαίνεται να καλλιεργείται σήμερα μόνο σε τρία νησιά του Αιγαίου, τη Θήρα, την Ανάφη και την Κάρπαθο. Υπάρχουν πληροφορίες ότι, μέχρι πριν από λίγα χρόνια, καλλιεργείτο και στην Κρήτη. Το σημαντικό σ' αυτήν την αναγνώριση είναι ότι βοτανικά γνωρίζουμε ότι το είδος αυτό είναι τέλεια προσαρμοσμένο σε ξερικά κλίματα. Αυτό βέβαια μας πληροφορεί για την τέλεια γνώση που είχαν οι προϊστορικοί κάτοικοι για τις ειδικές ανάγκες τους. Μ' αυτό το είδος της γνώσης δεν πρέπει να μας εκπλήττει πλέον η πληροφορία της έκτασης και της έντασης της καλλιέργειας, που γινόταν σ' αυτό το χώρο το 1630 π.Χ. Η πιθανή έκταση του οικισμού (στρέμματα), οι πιθανές πληθυσμιακές ανάγκες, ο πλούτος, ο βαθμός του επιπέδου διαβίωσης, όλα μαρτυρούν κάποιον πλούτο! Αν αυτός ήταν αγροτικός ή άλλος, δεν μπορούμε ακόμα με ασφάλεια ν' απαντήσουμε, αλλά σίγουρα πρέπει να υπήρχε μια αγροτική αυτάρκεια!

Πέρα από την εξειδίκευση στη χρήση αγροτικών ειδών, βρίσκονται **ξιζάνια** με τους αρχαιολογικούς καρπούς. Οι πληροφορίες που παρέχονται μ' αυτά είναι πολλαπλές και σύνθετες. Π.χ. πληροφορίες για το είδος του εδάφους, το κλίμα, την ανάπτυξη του ετήσιου κύκλου των γεωργικών εργασιών (π.χ. αν είναι χειμερινό σιτάρι ή εαρινό, κ.ά), και βέβαια πρακτικές της καλλιέργειας (π.χ. αν εκβοτανίζουν ή όχι τα χωράφια κ.ά.).

Β. Αυτό μας οδηγεί στην επόμενη δυνατότητα που είναι πληροφορίες για τις πρακτικές της καλλιέργειας. Γι' αυτή την πληροφορία είναι

αναγκαία η μελέτη των ζιζανίων. Μ' αυτό εννοείται ότι τα ζιζάνια είναι οι δείκτες που μας πληροφορούν για την εποχή της σποράς ενός είδους, ο τρόπος θερισμού του, η ποιότητα του εδάφους των χωραφιών και ο χαρακτήρας των αγρών, π.χ. αν ήταν ποτιστικοί ή ξερικοί.

Γ. Άλλη πληροφόρηση που παρέχουν οι καρποί είναι οι τροφωπαρασκευαστικές δραστηριότητες. Αυτό είναι το σύνολο των δραστηριοτήτων που καθιστούν τον καρπό κατάλληλο για κατανάλωση. Αυτές οι δραστηριότητες για κλίματα σαν της Ελλάδας μπορούν να χωριστούν στις: α) δραστηριότητες στην ύπαιθρο και σ' αυτό συγκαταλέγονται τα στάδια μετά από το θερισμό, όπως το λήχνισμα και το χοντρό κοσκίνισμα. Στις β) δραστηριότητες αποθήκευσης, δηλαδή εάν υπάρχει εξειδικευμένου τύπου αποθήκευση μέσα στα σπίτια. Στο Ακρωτήρι της Θήρας όντως βρέθηκε ότι οι αποθηκευτικοί χώροι δεν ήταν τυχαία απονεμημένοι, αλλά διέπονταν από κάποια λογική. Μετά από την αποθήκευση συνήθως επακλουθεί και τρίτο στάδιο. γ) λεπτομερειακός καθαρισμός με το ψιλό κόσκινο - μία εικόνα τόσο γνωστή από τα χωριά μας - και ο καθαρισμός του καρπού με το χέρι.

Εκτός όμως από τις διαπιστώσεις αυτών των πρακτικών δραστηριοτήτων που παρέχουν οι καρποί, μας δίνουν και τεράστιες δυνατότητες ερμηνείας και πέραν αυτών των διαπιστώσεων. Οι ερμηνείες αυτές άπτονται πλέον της οικονομικής και κοινωνικής πτυχής των θέσεων που εξετάζονται και ξεφεύγουν από το επίπεδο της τροφικής αλυσίδας, δηλαδή της παραγωγής, της κατανάλωσης και της «αποβολής». Για το τελευταίο έχουμε πολλά παραδείγματα εκτός Ελλάδας, αλλά για τον Ελλαδικό χώρο μόνον η ανεύρεση του παλαιότερου ως σήμερα βόθρου και τουαλέτας μας παρέχει αδιάσειστα δείγματα «αποβολής» φυτικής τροφής. Συνεπώς, παραμένουν πλούσιες πηγές πληροφόρησης για τις τροφικές συνήθειες ακόμα και υλικών που πιθανότατα δε διασώζονται σε άλλες συνάφειες (αρχαιολογικά στρώματα).

Όπως αναφέρθηκε, οι οικονομικές και κοινωνικές δυνατότητες, που μας παρέχονται από τα φυτικά κατάλοιπα, είναι πολλές και συνεχώς

αυξάνονται με την ανάπτυξη αυτού του κλάδου.

Δυστυχώς δεν έχουμε το χρόνο ν' αναφερθούμε σε πολλά παραδείγματα, αλλά εδώ θ' αναφερθούν 2 χαρακτηριστικά. Μια μελέτη που έγινε από έναν Βρετανό αρχαιο - βοτανολόγο, τον Martin Jones, για την ευρύτερη περιοχή του οχυρού Danebury στην Αγγλία. Αυτός μπόρεσε, με τη βοήθεια βέβαια εδαφολόγων, να ορίσει ορισμένες περιοχές ως πιθανούς χώρους όπου καλλιεργούντο ορισμένοι καρποί και να χωρίσει τις θέσεις της ευρύτερης περιοχής σε *τροφο - παραγωγικές*, δηλαδή αυτές που παρήγαγαν τους καρπούς, και τις *τροφο - καταναλωτικές*, δηλαδή αυτές που δεν παρήγαγαν αλλά κατανάλωναν αυτούς τους καρπούς. Μ' αυτό τον τρόπο, βέβαια, μπόρεσε να δημιουργήσει ένα μοντέλο «εμπορίου» ή «ανταλλαγής» - όπως θέλει ο καθένας ως το ονομάσει - σ' αυτόν το χώρο του Danebury. Η οικονομία, όπως γνωρίζουμε καλά, είναι ένας από τους κυριότερους μοχλούς κοινωνικών αλλαγών. Συνεπώς, από οικονομικά αρχαιολογικά φαινόμενα συνάγονται κοινωνικές πληροφορίες.

Δεν είναι μόνο η μελέτη της οικονομίας βέβαια στην αρχαιολογία, που μας παρέχει κοινωνικές πληροφορίες. Υπάρχουν πολλά άλλα δεδομένα που δίνουν άμεσες πληροφορίες για το κοινωνικό γίγνεσθαι. Και αυτά είναι τα γνωστά *τέχνηρα*, δηλαδή τα αντικείμενα τέχνης ή εργασίας που έφτιαχνε ο άνθρωπος. Σήμερα και τα φυτικά κατάλοιπα είναι δυνατόν, σε ορισμένες περιπτώσεις, να μας παρέχουν άμεσες κοινωνικές πληροφορίες. Εδώ δε θα αναφερθώ στο τελείως οφθαλμοφανές, που είναι το είδος διαιτολογίου που βρίσκουμε σε μια οικία ή σε μια θέση. Αλλά θ' αναφερθώ στο τί μπορεί η ερμηνεία των καρπών, σε συνεργασία με το είδος και τον αριθμό των ζιζανίων, να μας δώσει ως πληροφορία. Βέβαια ο βαθμός της διατήρησης είναι εξαιρετικά καλός στο Ακρωτήρι της Θήρας, αλλά πιστεύεται ότι τέτοιου είδους δυνατότητες παρέχονται και σε άλλες θέσεις, όπου γίνεται συστηματική συλλογή του φυτικού υλικού.

Η υπόθεση σ' αυτήν την έρευνα ήταν εάν υπήρχαν μεγάλα ή μικρά χωράφια στο Ακρωτήρι της Θήρας και να βρεθούν τρόποι για να διαπιστωθεί αυτό. Στην κάθε περίπτωση οι κοινωνικές επιπτώσεις θα ήταν μεγάλες, π.χ. μικρά ατομικά χωράφια ή μεγάλοι «τσιφλικάδες», δηλαδή μια

οικονομική ολιγαρχία ή μια πιο ισότιμη οικονομικά και συνεπώς κοινωνικά, κοινωνία. Αυτό το ερώτημα είναι καίριο για έναν τόσο πλούσιο οικισμό. Το υλικό λοιπόν που μελετήθηκε, με βάση αυτό το ερώτημα, προέρχεται από μια σχετικά πλούσια αστική κατοικία, την Δ. Οικία. Εξετάσθηκαν 7 δείγματα ίδιων καρπών, του αρακά *Lathyrus clymenum*, που βρέθηκαν αποθηκευμένοι σε διαφορετικά πιθάρια/αποθηκευτικά σκεύη. Από τα δείγματα ξεχωρίστηκαν ορισμένοι παράμετροι, που πιστεύαμε ότι ήταν δείκτες ότι οι καρποί προέρχονταν από διαφορετικά ή όμοια χωράφια. Οι δείκτες που χρησιμοποιήθηκαν είναι:

α) Μέγεθος αυτού καθ' αυτού του καρπού (μετρήθηκαν και έγινε μια στατιστική εξερεύνηση για τη σύγκρισή τους. Βάσει αυτών των μετρήσεων, ξεχώρισαν 2 δείγματα που φαίνονταν άκρως αντίθετα.

β) Το είδος και ο αριθμός των ζιζανίων ανάμεσα στα δείγματα. Τα ξεχωρίζει σε μάλλον 3 ή 4 ομάδες, δηλαδή ότι προέρχονται από 3 ή 4 ξεχωριστά χωράφια.

γ) Η ογκομετρική μελέτη των πιθαριών, υπολογίζοντας μαζί τα δείγματα που είναι όμοια, δεν ξεπερνάει τα 100 - 130 λίτρα. Από μελέτη που έγινε στη Θήρα, σήμερα αυτό δείχνει προϊόν που προέρχεται από 1 στρέμμα, δηλαδή δείχνει ότι προέρχονται από μικρά χωράφια.

Αυτό λοιπόν το συμπέρασμα από την Δ.Ο., ότι πιθανότατα καλλιεργούσαν μικρά χωράφια, πρέπει να επικυρωθεί από παρόμοια μελέτη άλλης οικίας του οικισμού του Ακρωτηρίου της Θήρας, ώστε να είμαστε σχετικά ικανοποιημένοι ότι αυτό ήταν το μοντέλο του κτηματολογίου της εποχής.

Άλλες ακόμα δυνατότητες, που δεν έχουν πλήρως αντληθεί και βρίσκονται ακόμα στα πρώτα βήματα έρευνας, είναι οι πληροφορίες που θα μπορούσαν να μας δοθούν για τη ναυσιπλοΐα και το εμπόριο στην ευρύτερη περιοχή. Τελευταία, σ' ένα ακόμα αδημοσίευτο άρθρο ενός αρχαιοβοτανολόγου από το Ισραήλ, τον Kislev, αναφέρεται ότι βρέθηκαν καρποί από το λαθούρι, *Lathyrus clymenum* που προαναφέραμε και που για λόγους κλιματολογικούς δε φύεται αυτό το είδος στη χώρα αυτή. Η ερμηνεία που έδωσε στο εύρημα αυτό είναι ότι ο καρπός αυτός είναι αντικείμενο

εμπορίου και ότι μάλλον η πηγή αυτή προέρχεται από το Αιγαίο, δηλαδή με άλλα λόγια έχουμε από παράδειγμα εμπορίου τροφίμων από τη Μέση εποχή του Χαλκού.

Συνεπώς, η αρχαιοβοτανική μελέτη δεν είναι πλέον «πολυτελής» ενασχόληση και έρευνα για μια ανασκαφή, αλλά μπορεί να παρέχει πληροφορίες για τη διατροφή, για τις αγροτικές εργασίες, για τη χρήση του χώρου (και αυτού γύρω από τη θέση και του γενικότερου της ευρύτερης περιοχής). Για τις σχέσεις των θέσεων μεταξύ τους. Δηλαδή για τις οικονομικές δομές μιας συγκεκριμένης περιόδου. Και βέβαια μπορεί να φωτίσει για την κοινωνική διάσταση αυτών των δομών.

Συνοπτικά έχουμε υποχρέωση να πούμε ότι πια οι αρχαιολόγοι δεν είμαστε σε θέση να διαβαθμίσουμε τις προτεραιότητες περισυλλογής υλικού, αλλά έχοντας αποκτήσει γνώσεις, είμαστε ηθικά υποχρεωμένοι να περισυλλέξουμε όλο το υλικό - και μ' αυτό εννοώ όχι επιλεκτικά - ώστε να μπορέσουμε με πίστη να προσθέσουμε στις ήδη αποκτημένες γνώσεις. Η πρόθεση αντικειμένων με στόχο τον εμπλουτισμό και μόνο των Μουσείων είναι πλέον ξεπερασμένος στόχος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Butzer, K.W. 1982. *Archaeology as Human Environment*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dimbleby, G.W. 1985, *The Palynology of Archaeological Sites*. London: Academic Press.
- Doumas, Ch. 1983. *Thera: Pompeii of the Ancient Aegean*. London: Thames & Hudson.
- Evans, J.G. 1978. *An Introduction to Environmental Archaeology*. London: Paul Elek.
- Κόπακα, Κ. (υπό δημοσίευση), «Εργασία για τον Καλοκαιρινό». Ιστολογικό Συνέδριο Ρεθύμνου 1991.
- Sarpaki A. & Jones G. 1990. «Ancient and modern cultivation of *Lathyrus clymenum* L. in the Greek Islands», *BSA* 85: 363 - 367.

Η ΛΑΪΚΗ ΜΑΣ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΚΑΙ Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΓΥΝΑΙΚΑΣ Σ' ΑΥΤΗΝ*

Το περιλάλητο θέμα της επικοινωνίας, της μοναξιάς ή, αν προτιμάτε, της αποπνευμάτωσης του σημερινού ανθρώπου, στάθηκε το ερέθισμα για την εργασία μας αυτή. Έχει, οπωσδήποτε, αισιοδοξία και χαρά να γυρίσουμε πίσω τη ματιά μας, έστω και αποσπασματικά, στις ρίζες μας, στη λαϊκή μας παράδοση. Να τη θεωρήσουμε στα καθοριστικά της στοιχεία, στο χώρο και στο χρόνο της. Θα βοηθήσει πολύ, αν βιώσουμε, έστω και λίγο, το ψυχοπνευματικό της περιεχόμενο. Συντηρεί ο δυναμισμός της την εμπιστοσύνη μας σε κάποια πολύ οικεία μας κεφάλαια. Κι έχει ακόμα μεγαλύτερο ενδιαφέρον αν αυτονομήσουμε, όσο βέβαια το μπορούμε, την παρουσία της γυναίκας μέσα από την πολλαπλή της εξάρτηση. Πώς έσωζε δηλαδή το πρόσωπό της, πώς ενεργοποιούσε τ' αποθέματά της και βάθαινε τα ορμήματά της, στα δοσμένα σχήματα. Θα βρούμε έτσι πιο ζεστό τον κόρφο της, πιο στέρεο τον κορμό της, πιο άγιο το χέρι της, πιο καθοριστική την προσφορά της.

Τα χρονικά όρια της λαϊκής μας παράδοσης είναι βέβαια ρευστά. Σχηματικά τα τοποθετούμε στους τελευταίους αιώνες της Βυζαντινής αυτοκρατορίας ως την επανάσταση του '21 και ακόμα πολύ υστερότερα, μέχρις ότου η αστική κοινωνία συγκρότησε το πλέγμα των αξιών και των πολιτιστικών γνωρισμάτων της. Οι καιροί εκείνοι ήταν άγριοι και σκληροί. Δύσκολοι οι όροι της διαβίωσης. Επιδρομές, κατακτητές, ξεκληρίσματα, μεταναστεύσεις, θανατικά. «Άσωστες οι συμφορές» κατά Παπαδιαμάντη. Εμείς συνδεόμαστε με ό,τι απασχολεί τη ζωή μας, προσωπικά, μέσα από τις εμπειρίες μας, τα βιώματά μας, τα διαβάσματα και τα ακούσματά μας.

* Το κείμενο αυτό ήταν ομιλία μου στο Δημαρχείο Χανίων (Μάρτ. 1986) οργανωμένη από το Σύνδεσμο Φιλολόγων Νομού Χανίων και τη Νομαρχιακή Επιτροπή Λαϊκής Επιμόρφωσης Χανίων.

τη φιλοσοφία και το πνεύμα του πολιτισμού μας, την αντιληπτικότητα και τη δεκτικότητα μας, όπως τάχει σμιλέψει η αγωγή μας. Τη φόρτισή μας έχει χειραγωγήσει η συνείδηση.

Στους αιώνες όμως εκείνους ο λαός μας είχε άλλη θεώρηση. Πάλευε τη ζωή του μέσα από την ομάδα, την κλειστή αγροτική ή συντεχνιακή κοινότητα, μέσα στον ευρύτερο Εθνικό κορμό. Αναφερόταν στους όρους της ζωής του, μέσα από τα βιώματα αυτής της ομάδας, μέσα από το θυμοσοφικό της περιεχόμενο, τους εθιμοτυπικούς κανόνες της πολιτικοκοινωνικής του συγκρότησης, της a priori θρησκευτικής ή άλλης δεοντολογίας στην ένταξή του.

Αναπλήρωνε τα κενά της παιδείας του με τη δική του ευρηματικότητα. Συντηρούσε την πνευματικότητά του με μυθοπλασίες κι ήταν διάχυτος ο ψυχισμός του. Σπιριτόζα και διερευνητική η κρίση του, περιγελαστική, συχνά, η πρόθεσή του, αισθητικότερη πάντοτε η βίωση κι των συμφορών και των θριάμβων του. Μ' άπειρα χρώματα οι εντυπώσεις του, σε συνεχή ροή τα κύματα της μνήμης του και των αποφθεγμάτων του.

Πολυσήμαντη βέβαια η λαϊκή μας παράδοση. Τη διαχωρίζουμε, στη γλωσσική, (προφορικό λόγο, τραγούδια, παραμύθια, μουσικές κ.λ.π.), και στη χειροτεχνία, οικοτεχνία και τα συναφή τους.

Συλλέγουμε τα θησαυρίσματά της, όπως τάχει συνθέσει ο μόχθος του λαού μας, ο αγώνας του για την ύπαρξη, σ' αναφορά άμεση με τους αμετάβλητους νόμους της ζωής. Είναι ο έρωτας, λόγου χάρη, η γέννα κι η γέννηση, η φθορά κι ο θάνατος, η ραχοκοκκαλιά της ύπαρξής μας, η αγάπη, η ψυχόρμητη αποστροφή στο κακό, στην ασχήμια. Ή, και αντίστροφα, ό,τι ψηλώνει τη ζήση. Δηλαδή, η λευτεριά και το δίκιο, η γνώση, η τυραννική έλξη για την κατάκτηση μιας κορυφής ή η ίδια η ζωική παρόρμηση, όπως κορυφώνεται στην αλόγιστη πράξη, στην ξέφρενη χαρά, στον αγαθών την απόλαυση ή στην έπαρση της πλησμονής.

Η απαρχή της γλωσσικής παράδοσης του Νεο - έλληνα ταυτίζεται με την πολιτογράφηση του στην ιστορία. Τοποθετείται λοιπόν κι αυτή στους τελευταίους αιώνες της Βυζαντινής αυτοκρατορίας. Τότε που την

αποκαλύπτουμε συγκροτημένη στα εκφραστικά της σχήματα, περισσότερο όμοια με τούτη που μιλάμε κι εμείς σήμερα. Έχει πια ο Νεο - έλληνας στα χείλη του τη γλώσσα που πλάστηκε εκεί, στο μίλημα, από το υλικό της μητρικής του γλώσσας, της αρχαίας Ελληνικής, καθώς πάλεψε να εκφράσει τη βίωση της δικής του ιστορικοπολιτικής πραγματικότητας στην άπλα των αιώνων.

Διάσπαρτα ενσωματωμένα και τα γλωσσικά στοιχεία των λαών με τους οποίους, έτσι ή αλλιώς, συνυπήρξε.

Έχει πια το δικό του εκφραστικό όργανο και συνθέτει τα έπη του. Ξέκοψαν οριστικά οι λόγιοι με τη συντήρηση της αρχαιοπρέπειας και τη δογματική τους περίσκεπτη φιλολογία.

Έχει το δικό του ήθος, όλα τα ζωοποιά στοιχεία της πολιτιστικής του μνήμης στο πλάσιμο. Οικοδομεί το δικό του φρόνημα ζωής, με άμεσο προσωπικό του κόστος, το δικό του έθος - γραμμή πλεύσης του, θα λέγαμε, το δικό του θυμοσοφικό αντίκρυσμα στη μεταβλητότητα των περιστατικών, σ' αναφορά με τ' αμετάθετα κέντρα μιας υπεραισθητής νομοτέλειας. Η προσωπική του αίσθηση είναι το αδρό τους ύφος.

Το υπερβατό είναι παρουσία με σαφή περιγράμματα. Οι αναφορές του με τον περίγυρό του, έμψυχο κι άψυχο, είναι συνομιλία και συναλλαγή. Δε ζει στη φύση. Συμβιώνει μαζί της. Είναι αιχμάλωτος της ζωής που δεν τη χαρίζει, κι ας την θυσιάζει σ' εκρηκτικές του στιγμές. Απόλυτος στην άρνηση του θανάτου, μ' όλη τη θρησκευτική - χριστιανική του αγωγή. Οι μνήμες του ξέκοψαν από την ιστορική αλήθεια. Γίνηκαν θρύλοι. Φορτίστηκαν με το δικό του ψυχισμό τα γεγονότα. Διαδίδονται από στόμα σε στόμα και γενιά σε γενιά, σ' έναν ευρύ χώρο από τη Μικρά Ασία, τον Ευφράτη, τον Πόντο, τον Καύκασο, τη Βαλκανική, τον Ελλαδικό κορμό και τα νησιά του. Ταχυδρόμοι του τα πουλιά, τα σύννεφα, ο Βοριάς, ο Νότος και ο Ήλιος. Ακόμα, της φαντασίας του τα φτερά. Η αισθητικότητά του κάνει παράσταση με άπειρους χρωματισμούς το τραγούδι του, ποίημα αριστουργηματικό στην αμεσότητα της έκφρασης και της αρτιότητάς της.

Αψεγάδιαστο το γούστο του. Γεμίζει ψιμύθια τη φορεσιά, στολίδια το κορμί, πλεξούδες, δαντέλες, κεντίδια με χρυσές κλωστές και μαλάματα,

ποδόγυρους και σκουτιά. Κάνει μπαξέ το σπιτικό, μουσική κλίμακα είναι ο θρήνος του, γάργαρο δροσερό νερό ο ερωτισμός του.

Τα παλικάρια του ακριτικού κύκλου, του ιστορικού και των κλέφτικων, όχι όμως και του ιδιωτικού βίου, εκείνα είναι περισσότερο υπαρκτά, έχουν υπερφυσικά χαρίσματα, αλαζονικό φρόνημα, σωματική ρώμη εκπληκτική. Είναι ξεφαντωτές, στρατοκόποι, ακατανίκητοι πολεμιστές, άρχοντες στην αντίληψη της ζωής, απόλυτοι στην απόρριψη του θανάτου. Συντηρούν τις δοσμένες αξίες, το εθιμοτυπικό δίκαιο, ποτέ όμως εφέντες ή τύραννοι. Είναι ανοικονόμητοι, παθιασμένοι από αναζήτηση, ξενιτεύονται χρόνους πολλούς, από μεράκι ή ανάγκη. Κάποτε επιστρέφουν και ξαναπαίρνουν τη θέση που τους καρτερά, αφού δώσουν σημάδια του σπιτιού και του κορμιού. Αρρωσταίνουν ή και πεθαίνουν απ' αγάπη, χωρίς παθητικότητα ή μυστικισμό. Ζευγαρώνουν απολαυστικά, δροσερά. Όταν εμποδίζεται ο πόθος τους, αν πεθάνουν, γίνονται δέντρα που φιλιούνται σαν τα περιστέρια στον υλικό τους χώρο. «Εκεί που θάψανε το νιό φυτρώνει κυπαρίσσι κι εκεί που θάψανε τη νια φυτρώνει μια κανέλα. Κάθε Λαμπρή - Χριστούγεννα, κάθε καλήν ημέρα, έσκυβεν ο κυπάρισσος και φίλιε την κανέλα».

Μέλημά μας ωστόσο είναι πάντα η γυναίκα. Θέλουμε να της αυτονομήσουμε τη βούληση και κάπου φοβάμαι μη με λαθέψει η χαρά μου. Διπλά εξαρτημένη από την κοινότητα και το δικό της οικογενειακό κύκλο, που η πατριαρχία του στενεύει την ακτίνα, είναι μπέρδεμα να ορστεί η προσωπική της ελευθερία, που είναι μ' όλα ταύτα διάσπαρτη αισθητική παρουσία.

Η κοπελιά βαγιοκλαδισμένη, της μάνας της κανάκι, ροδοστόλιστη, κτενισμένα και πλεγμένα τα μαλλιά της στ' άστρι και στον αυγερινό. Πατέρας κι αδελφοί τη φυλάνε. Είναι η πρεπιά τους. Αυτή έχει το δικό της δροσερό ανασασμό. Τη δική της κίνηση. Θυμάμαι ένα μικρό του Ποντιακού κύκλου. Δεν το ξαναβρήκα να σας το φέρω εδώ. Είχε κάπως έτσι:

«Είναι εννιά χρονώ και την παντρεύουν.

“Φρούμιζε στα πεθερά δεν πάει.”

βρήκε ευκαιρία σε κάποια στιγμή του γάμου
και τόσκασε»...

«βρήκε λαλαζοπλούμιστα, κάθεται 'κει και παίζει,
βρήκε τον κάμπο εύκαιρο, κάθεται 'κει και κλαίει».

Σε κάποιες παραλλαγές είναι άπληστη κι ακόρεστη η νια γυναίκα.
Το πάθος της την παραμορφώνει.

«Τι θέλεις μαύρη στο χορό κι άσκημη στο τραγούδι;
Μα εγώ, η μαύρη κι άσκημη, πολλούς ανθούς μαραίνω
πολλούς ξανθούς, πολλούς σγουρούς, πολλούς μαλαματένιους
κι αυτόν της χήρας τον υγιό δεν μπορώ να μαράνω
γιατ' έχει βότανα πολλά και μάγια δεν τον πιάνουν
παρά της λίμνης το θεριό να τονε καταλύσει.
Εβρόντηξεν ο ουρανός κι ανοίξαν τα επουράνια
και το θεριό τ' αγροίκησεν οπού ταν μες στη λίμνη
γυναίκεια φόρεια φόρεσε, γυναίκεια πασουμάκια
γυναίκα βγήκε κι έκατσε ν' όξω στο πεζοδρόμι·
διαβαίνουν οι νιοι το χαιρετούν, διαβαίνουν οι νιοι του λένε,
μα διάβηκε κι ο νιούτσικος που ήταν μαγεμένος
-γεια και χαρά σου λυγερή, γεια και χαρά σου κόρη.

Πρώτη βουτιά όπ' έδωσε έβγαλ' αντρός κεφάλι,
δεύτερη που δευτέρωσε, τότες ο νιος εχάθη.

Πάθος κι αντιδικία έχει ακόμα η σχέση πεθεράς και νύφης. Η προ-
αίώνια αντιζηλία γύρω από τον ίδιο άντρα.

Του νιου 'γω μήλο τούδωσα και μούδωκε γαϊτάνι
κείνος το μήλο το 'φαγε, γω το γαϊτάνι τόχω
και στα μαλλιά μου τόπλεξα και βγήκα στο σεργιάνι
και στο γιало κατέβηκα, κάτω στο περιγιάλι.

Εκεί γυναίκες χόρευαν μ' επιάσανε κι εμένα
 κι από το σείσμα του χορού κι από την ταραχή μου,
 εξέγειρ' η μπολίτσα μόν κι εφάνη το γαϊτάνι
 κι μάνα του με ξάνοιγε από το παραθύρι.
 - Κόρη και ποιος σου τόδωκε του γιου μου το γαϊτάνι;
 - Ο γιος σου μένα τόδωκε, γυναίκα θα με πάρει,
 γυναίκα μ' ευλογητική, με το χρυσό στεφάνι.
 - Κακήν ώρα στους γάμους σου, κακήν ώρα στις χαρές σου
 κι αστροπελέκι και φωτιά να πέσει στις αυλές σου.
 - Στανιός σου μούσαι πεθερά, στανιός σου σούμαι νύφη,
 στανιός σου τον καλό σου γιο άντρα θα τονε πάρω.
 Εδώ πέρα κι αντίπερα κάθονται οι μαστόροι
 και κάμε αργυρολέσιδο να δέσεις τον υγιό σου.
 κι αν έρθω γω και λύσω τον, θάναι ντροπή δική μου
 κι αν έρθει εκείνος και με βρει, πάλε χαρά δική μου».

Η αγάπη και της κοπελιάς είναι πόθος που τον ξεμολογιέται κι
 εδώ δε χωράνε κουβέντες, γιατί φέρνει θάνατο.

«Μια λυγερή βαριαρρωστά, μια λυγερή πεθαίνει
 για ενός αγούρου αγκάλιασμα, για ενός αγούρου αγάπη
 για ενός σγουρού, για ενός ξανθού για ενός αγγελομάτη».

Δεν ξεκόβει από κείνον π' αγάπησε κι αν τα καταφέρει, θα τον
 επανακτήσει, χωρίς αναστολές και σεμνοτυφίες.

Η κουμπάρα που έγινε νύφη:

«Μάνα μου κειά που κάθομουν κι έκανα το πλουμί μου,
 εξήτηξε τ' αχείλι μου νερό του βρυσσημάτου
 κι επήγα στη δροσοπηγή να πιω και να γεμίσω

και βρίσκω τον πολυαγαπώ στα ρόδα και κοιμάτο.
 Χύνω νερό και λούζω τον, μαντήλι και σφουγγώ τον
 "κόρη, και γιάντα με φιλείς, την Κυριακή βλογούμαι
 κι αν δεν περηφανεύεσαι να μπεις κουμπάρισσά μου".
 - Μάνα, τον αγαπώ βλογούν και τον αρραβωνιάζουν
 με κράζει για κουμπάρα του, τα στέφανα ν' αλλάξω.
 - Μωρή, έχεις πόδια να σταθείς και κεφαλή να κλίνεις
 έχεις και γοργοδάχτυλα τα στέφανα ν' αλλάξεις;
 - Μάνα, έχω πόδια να σταθώ και κεφαλή να κλίνω,
 έχω και γοργοδάχτυλα τα στέφανα ν' αλλάξω.

Εκάθουν και στολίζουντον 'πο το ταχύ ως το βράδι,
 βάζει τον ήλιο πρόσωπο και το φεγγάρι στήθος
 τον άμμο τον αμέτρητο βάζει μαργαριτάρι
 και παίρνει το στρατί στρατί και στον κουμπάρου πάει.
 Παπάς την είδε κι έσφαλε, διάκοι και κανονάρχοι
 και τα μικρά διακόπουλα πάψαν το "κύριε λήσων"
 - Παπά, αν είσαι χριστιανός κι αν είσα βαφτισμένος,
 μετάλλαξε τα στέφανα, βάλε τα τση κουμπάρας.

Σαν μάνα η γυναίκα του δημοτικού τραγουδιού στη γνωστή ενεργητική ή παθητική διάσταση. Σαν χήρα, ανστηρή, θεματοφύλακας προστατεύει τη θυγατέρα, αξιώνει από το γιο, επαίρεται για τους γιους της. Αν και πατριαρχική η οικογένεια, δε μηδενίζει τη γυναίκα. Αντίθετα αυτή τη συνέχει. Αυτή είναι το κλίμα της. Δεν έχει ούτε άρνηση ούτε κι υποταγή. Δεν είναι ισοπεδωμένη. Έχει το δικό της στίγμα κι επηρεάζει καθοριστικά όλες τις σχέσεις μέσα κι έξω από το σπίτι. Π.χ. η παραλογή της αδερφής του Μαυριανού.

Στις παραλογές, αφηγηματικά τραγούδια με δραματικό περιεχόμενο σε δοσμένο μύθο, είναι περισσότερο δυναμική η παρουσία της. Είναι πασίγνωστο εκείνο του γεφυριού της Άρτας. Έχει δυο σκέλη: στο ένα "σαράντα πέντε μάστοροι κι εξήντα μαθητάδες" παλεύουν για το στήσιμο του

γεφυριού. Τους οργανώνει, τους υποτάσσει εντελεχειακά. Θυσιάζουν - αναγκάζονται - το δικό τους άνθρωπο. Την όμορφη γυναίκα, το νερό που πίνουν δηλαδή. Στ' άλλο είναι Εκείνη. «Νάτηνε που κατέβαινε από την άσπρη στράτα». Αστράφτει γέλιο και χαρά, τα δώρα της. Πασίχαρη, ανυποψίαστη, απλόχερη.

«- Εγώ ναμπώ, εγώ να βγω το δαχτυλίδι νάβρω»!

Εκεί ακριβώς την παγιδεύουν· στην προσφορά της. Εκεί και την στοιχειώνουν. Στην τρομερή ώρα της κατάρτας, πάλι, τότε που η ψυχή της τρέμει σαν του πουλιού κι ο πρωτομάστορας έχει κιόλας ρίξει «το μέγα λίθο» άλλη παγίδα:

*«Κόρη το λόγο άλλαξε κι άλλη κατάρτα δώσε,
τι έχεις αδερφό στην ξενιτιά, μη λάχει και περάσει.
Ναι, έχω αδερφό στην ξενιτιά...
Ως τρέμουν τ' άγρια βουνά να τρέμει το γεφύρι
κι ως πέφτουν τ' άγρια πουλιά να πέφτουν οι διαβάτες,
τι έχ' αδερφό στην ξενιτιά μη λάχει και περάσει».*

Εκεί στα θεμέλια του μεγάλου έργου, οι μαστόροι, πεισματικά ανυποχώρητοι, βάζουν το μόχθο τους με προσωπικό τους πικρότατο τίμημα κι η γυναίκα αυτονομεί την αγάπη. Σαν νάταν δική της επιλογή η μοίρα της. Είναι μια σχέση που σου κόβει την ανάσα. Είναι η ματιά του ποιητή λαού, που πιάνει τον ορθολογισμό αυτής της αγάπης, έτσι απλά κι αυτονόητα, τη φύση αυτής της αναφοράς, που μας εξηγεί με μοναδικό τρόπο, γιατί, σχεδόν πάντοτε, σώζεται η γυναίκα. Έχει δηλαδή μια μοίρα που της ορίζεται, αλλά και μια αποδοχή, μια συναίνεση στα θεμέλια του νου της, μια συνείδηση στην προσωπική της αναφορά που δεν την κάνει υποταγμένη ύπαρξη, αλλά βουλευτικό, ιδιόμορφα ελεύθερο άτομο. Κι ας μην είναι κοινωνικοπολιτικά.

Εκεί ζυγιάζεται. Έχει μια αδρή διάσταση, δεν είναι κακομοίρικο, μίζερο πλάσμα, ούτε ξιπασμένη ή ουδέτερη παρουσία. Κρατά ένα όριο που εξισορροπεί τα δοσμένα σχήματα μ' ένα είδος προσωπικού ήθους. Είναι ένα ζωντανό, υλικό σώμα, που πιάνει τόπο και τον κρατά με βούληση και παλμό. Άθελά σου ψάχνεις τον ποιητή, το δημιουργό καλλιτέχνη που σύνθεσε ένα τόσο άσπρο πρόσωπο, με τόσο ζεστή ανάσα. Και δεν τον βρίσκεις βέβαια. Είναι η κοινή βίωση. Είναι ο λαός.

Κάπου διάβασα: κάποιος άρχισε πρώτος και το τραγούδι ξετελεύτηκε στων πολλών τα χείλη, που πρόστεσαν τη δική τους αίσθηση. Δεν μπορούμε να βρούμε τον πρώτο ποιητή, όπως ούτε κι αυτόν που έφτιαξε το πρώτο σπαθί ή τ' άλλα πρώτα. Το δημοτικό τραγούδι είναι σαν τον ποταμό, που ξετελεύεται με τα ρυάκια που συναντά στο διάβα του.

Γνωστή είναι επίσης η παραλογή για τη μάνα με τους εννιά της γιους και με την μια την κόρη, που της την πάντρεψαν στην ξενιτιά και πέθαναν όλα τα παιδιά. Κι εκείνος που της είχε δώσει όρκο ιερό πως στην ανάγκη θα της την φέρει πίσω. Μοιρολογιέται η μάνα και καταριέται στον τάφο του παιδιού της. Κι αυτός απ' τη βαριά κατάρα, βρυκολακιάζει. «Κάνει το σύγνεφ' άλογο και τ' άστρι χαλινάρι και το φεγγάρι συνοδιά και πάει να της την φέρει». Εδώ είναι σύνθεση περισσότερων στοιχείων. Οι μορφές μάνας - γιου - κόρης αδελφής τραγική συνάρτηση με τα «συμβεβηκότα». Τα πρόσωπα τα κινεί μια μοίρα - ανάγκη που δεν τους αφήνει περιθώρια. Είναι τόσο άγρια η συμφορά που αμβλύνει την αγριότητα της κατάρας. Αναστρέφεται η λογική τάξη των πραγμάτων. Ο πεθαμένος νυχτοπερπατεί. Τα πουλιά μιλούν, η ζωντανή κόρη - συνοδιά του πεθαμένου - ταξιδεύει. Το υπερβατό έχει αναπόφευκτη παρουσία. Ο όρκος, ηθικο - θεωρητικό πλέγμα των ιδεών τους, επικεντρώνει το βρυκολακίασμα κι η κατάρα κι η νυχτοπερπατησιά δικαιώνουν τη συμφορά - λογικά αδικαίωτα βέβαια - γιατί πεθαίνουν σπαρακτικά μάνα και κόρη. Στο κέντρο της συνείδησης είναι μονάχη η συμφορά - το θανατικό κι η ξενιτιά. Σ' αυτήν συγκλίνουν.

Η τραγική σύλληψη δεν είναι βέβαια παραμυθία της ζωής. Ο παραλογισμός κι η αντίφαση που απαντιέται σε κάποιες εξαιρετικές στιγμές,

αλλοίμονο, πάρα πολλές, στη βίωση των δεινών της, οξύνουν την τραγικότητα των συναρτήσεων σ' ένα μοιραίο τέρμα, ως εκεί που δεν υπάρχει πια ούτε έλεγχος, ούτε ανομία, ούτε λάθος, ούτε λύση ούτε κάθαρση, αφού δεν υπάρχει ούτε τελεολογία ούτε επιλογή. Μονάχα υποφέρεis, πάσχειs. Αυτό κρατά η συνείδησή σου. Δε μοιάζει λοιπόν με αρχαία Ελληνική τραγωδία. Είναι τα ανθρώπινα, με τη δική τους αξιοπρέπεια, τη δική τους αυτόνομη τραγική έξαρση, που σε εξουθενώνει, αλλά δεν σε αίρει, δεν σε καταργεί.

Ντύνουν τη ζωή τους στο μύθο, όπως ο μεταξοσκώληκας ντύνεται στο κουκούλι, που έχει ο ίδιος περίτεχνα πλέξει κι από το πλέγμα αυτού του κουκουλιού, όχι πια το σκουλήκι, αλλά η πεταλούδα βγαίνει, δεύτερη ψυχή, ανοικτή στον άνεμο, ρέουσα, κατάστικτη βίωση, περιστρεφόμενη στους άξονές της.

Τα ερωτικά τους τραγούδια είναι άφθονα, αριστουργηματικά, σωστές ζωγραφιές. Δροσερά ή παθιασμένα ή εκρηκτικά, μετρούν τους παλμούς της νιότης. Άλλα είναι λαγαρά, παιγνιδιάρικα, αυθόρμητα, συχνά πειραχτικά, χαριτωμένα. Τραγουδιούνται στα πανηγύρια και τις παρέες τους, όπως οι δικές μας μαντινάδες.

Δυο λεμόνια 'χεις στον κόρφο
που μυρίζουν σαν το μόσχο.
Δώσε μας και μας το ένα,
να το παίζουμε στα χέρια.
Γω σκαλίζω, 'γω ποτίζω,
'γω λεμόνια δεν ορίζω.
Σύρτε στον περιβολάρη
μπέλκε μου σας κάνει χάρη.

Μη με τσιμπάς και με πονεί,
μη με φιλάς και κλαίω

και μελανιάζει ο κόρφος μου,
χαλάει το πρόσωπό μου
και με μαλώνει η μάνα μου
κι αυτός ο αδερφός μου.

Ένα κομμάτι μάλαμα, ένα κομμάτι ασήμι
εκόπη από τον ουρανό κι έπεσε μες στη διάβα
κι άλλοι το λένε σύγνεφο κι άλλοι το λένε αντάρα.
Κείνο δεν είναι σύγνεφο, κείνο δεν είναι αντάρα
παρά είναι η κόρη του Παπά πούρχεται από τ' αμπέλι.
Βαστά τα μήλα στην ποδιά, τα ρόδια στο μαντήλι,
δυο μήλα της εξήτηξα κι αυτή μου δίνει τρία.
Δε θέλω 'γω τα μήλα σου τα τσαλαπατημένα,
θέλω τα δυο του κόρφου σου, τα μοσχομυρισμένα.

Κι αρπά την κόρη ο ναύκληρος, βάζει την στο καράβι.
Στην πρύμη μπήκε η λυγερή και τα πανιά φουσκώνουν.
Κι αρχίνησε ο ναύκληρος να παίζει να γελάει.
Άρχισ' ο νιος να την τσιμπά κι άρχισε ο Θιος να βρέχει
άρχισ' ο νιος να τη φιλεί κι άρχισε ο Θιος ν' αστράφτει,
άρχισ' ο νιος να τη ρωτά κι άρχισε ο Θιος να λάμπει.

Απόψε δεν κοιμήθηκα και πάλι δε νυστάζω
γιατί κουβέντιασα πολύ με τη γειτόνισσά μου,
πούχει τα μάτια σαν ελιές, τα φρύδια σαν γαϊτάνι
είχε και τα χειλάκια της με το βερτζί βαμμένα.
Έσκυψα και τα φίλησα και βάψαν τα δικά μου,
σ' εφτά ποτάμια τάπλυνα και τα εφτά εβάψαν
κι έβαψε η άκρη του γιαλού κι η μέση του πελάγου.
Κατέβη αϊτός να πιει νερό και βάψαν τα φτερά του,
στους ουρανούς ανέβηκε και βάψαν τα ουράνια.

Εκρηκτικό το συναίσθημα, θριαμβική η χαρά, ανασυνθέτει τον περίγυρο κι αντανακλάται στον κόσμο ολόο.

Ξάφνιασμα ομορφιάς ο έρωτάς τους. Κίνηση απόλαυσης. Χωρίς αναστολές. Σεμνά, χωρίς σεμνοτυφίες. Ευγενικά, τρυφερά, εκστασιαστικά, λυρικότατα.

- Εγώ μονοξα τσ' αγάπης μου βραδιά να μην της λείπω
μα μια βραδιά της ξώμεινα, μια νύχτα μιαν εσπέρα.
Γεμίζουν τα βουνά φωνές και τα λαγκάδια δάκρυα
και τα λαγγοπεράσματα αξέπλεχτες πλεξούδες.

Έψαξα να βρω κάτι χυδαίο. Δε βρήκα. Αισθησιακά και συναισθηματικά, ισόρροπα φορτισμένα. Καθάρια σχέση. Νιοι και νιες ισότιμοι στο πανηγύρι της πρωταρχικής χαράς. Ισότητα ευάλωτοι κι από τους καύμούς και τα βάσανα της αγάπης τους. Αργότερα η αστική ηθική θα ανατρέψει αυτήν την ισορροπία. Η ερωτική σχέση θα ταπεινώνει και θα πληγώνει τη γυναίκα, ενώ παράλληλα θα κολακεύει τη ματαιοδοξία και θα καλλιεργεί την αλαζονεία του άντρα ή θα υπερτονίζει το ιδεαλιστικά συγκινησιακό στοιχείο και θα απομονώσει το αισθησιακό.

Θέση που θ' ανοίξει το δρόμο στη χυδαιότητα ή στην ψυχική αρρώστια. Σχέση που αδίχησε και παγίδευσε και τα δυο φύλα. Η χαρά λοιπόν υπερτερεί στα ερωτικά μας τραγούδια, λιγότερη η οδύνη. Και τούτο γιατί είναι παρόρμηση, κίνηση, γεμάτη αγκαλιά και συγκινησιακή πληρότητα. Τέτοια είναι εξάλλου κι η φύση του.

Τρυφερά όμορφα μ' αξεμέτρητη την αγάπη και την τάση για δόσιμο, με μουσικές και χρώματα και τα ναναρίσματα.

Γιόκα μου, όντας σ' έκανα
πως δεν εξαπέτησα,
πως δεν έκανα φτερά
σαν του παγωνιού χρυσά
να πετάξω στα βουνά;

Χήνα μου άπλωσ' τα φτερά
να πλύνω του παιδιού μου
αϊτέ μου τα φτερούγια σου,
ν' απλώσω τ' αγοριού μου.

Κι εσύ αηδόني μου χρυσό,
στην κούνια να καθίσεις,
με τη γλυκειά σου τη φωνή
να μου το νανουρίσεις
και σαν το δεις να κοιμηθεί,
τα μάτια να του κλείσεις.

Εκεί όμως που ανατρέπεται η ισορροπία στην ψυχολογία του λαού μας, είναι στο θέμα του χωρισμού. Ο ζωντανός ο χωρισμός της ξενιτειάς κι εκείνος του θανάτου, είναι συγκλονιστικός. Ο λαός μας κήκε από τα πανάρχαια χρόνια μ' αυτήν τη βίωση. Θάλεγε κανείς ότι είναι έτσι, όπως ο πόλεμος. Δε διανοείται κανείς ότι έχει περιθώρια να τον αποφύγει. Ο Έλληνας ανέκαθεν αναγκαστικά ξενιτεύεται, όπως αναπόφευκτα πεθαίνει. Είναι η ρόδα της ζωής του, δεοντολογία της ίδιας της φύσης του.

Ο ξενιτεμός:

Αδέλφια, αυτός ο λοῖσμός, αυτή η μεγάλη οδύνη
ώστε να βρίσκεστε επαδά, στη χώρα, δε σ' αφήνει.
Πάντα θε να σε τυραννά, χειμώνα καλοκαίρι.
Αν δε μακρύνεις από πα, να πάεις σ' άλλα μέρη,
που να δεις τόπους όμορφους, που δα δεν τους κατέχεις,
γι' αυτό 'σαι μ' ένα λοῖσμό, πάντα μιαν έγνοιαν έχεις,
να δεις στα ξένα στα μακριά τι κάνουν πως περνούνε,
ίντα λογής πορεύγονται, ίντα λογής μιλούνε,
να δεις αντέθια αλλωνώ, ίντα λογής αλλάσουν
πως πράσσουν εις τα νιόταν τως, πώς πράσσουν σα γεράσουν,
βρύσες να δεις και ποταμούς, χώρες, χωριά και δάση

να σου φανεί παράξενο ο κόσμος πώς αλλάσσει.

Φεύγει. Από την πρώτη στιγμή όμως υποφέρει. Δεν αφομοιώνεται, αντιστέκεται συνειδητά και παθιασμένα στις επιρροές της ξενιτειάς, δεν ενδίδει. Νοσταλγεί ασταμάτητα. Νοσταλγεί κι αυτός που μένει. Η κατακαυμένη γυναίκα. Ο καυμός ασίγαστος, καταλυτικός, διαβρωτικός, φτάνει ως το μαράζι.

Η ξενιτειά:

Όλα τα δέντρα το πρωί δροσιά 'ναι γεμισμένα
και μένα τα ματάκια μου δάκρυα πλημμυρισμένα
απ' τον καϊμό της ξενιτειάς και την πικρήν ορφάνεια.
Η ξενιτειά, η φυλακή, η φτώχεια, η ορφάνεια,
τα τέσσερα τα ζύγιασαν σ' ένα βαρύ καντάρι
και πιο βαριά η ξενιτειά με τα πολλά φαρμάκια.

Ο άλλος χωρισμός, του θανάτου, έχει το σπαραγμό του. Βουερή, βαθυκύμαντη θάλασσα ο θρήνος του. Μοιρολογιέται η μάνα, η σύζυγος, η αδερφή. Καταριέται το χάρο και σκιαγραφεί με τα ζοφερότερα χρώματα τον Άδη. Είναι η άρση της ζωής κι όσο ψυχόρμητα ελκύει ετούτη, άλλο τόσο αποκρουστικός είναι εκείνος.

Να τόξερα, παιδάκι μου, το πώς σ' edέκτη ο χάρος
εάν σ' edέκτηκε καλά, λαμπάδα να του στείλω.
- Σα με ρωτάς μανούλα μου, να σου το μολογήσω.
Μαύρα φιδάκια μούδακε να τα βοσκολογήσω.
Στα πόδια μου βοσκολογάν', στα στήθια μου κοιμούνται
κι απάνω στο κεφάλι μου εφτιάξαν τη φωλιά τους.
Όταν πεινάσουν για φαί, τρώνε απ' το κορμί μου
κι όταν διψάσουν για νερό, πίνουν τα δάκρυνά μου
που χύνουν τα ματάκια μου σα βρύσες βουρκωμένα.

Σ' άλλη παραλλαγή, τα φίδια είναι μαύρο πουλί, σ' άλλη ο Άδης είναι αραχνιασμένος, θεοσκοτεινός, όλο βούρκο, σκουλήκια, άπνοια και μνήμες, μνήμες, μνήμες.

Εδώ δεν είναι σχήματα λόγου και εκφραστικά ευρήματα που έψαξε κι επέλεξε ένας τεχνίτης για να συνθέσει το έργο του, να το ξετελέψει, να το στήσει αντίκρυ στη ματιά του, να το θεωρήσει, να το ζυγιάσει, να κόψει και να ράψει· όχι. Είναι κατάσαρκο αντίκρυσμα με την πραγματικότητα του έσω κόσμου του. Έτσι κυλάει το αίμα μέσα του, έτσι απαντούν τα νεύρα του, αυτή είναι η απόκριση του μέσα κόσμου του στις εντυπώσεις που του προσπορίζεται η εξωτερική πραγματικότητά του. Έτσι πλάθονται τα συναισθήματά του, οργανώνονται οι σκέψεις του από καταβολής της ιστορίας του. Είναι ο Έλληνας, ο αισθαντικός λαός που με τόσο προσωπικό κόστος μετουσίωσε την περιπέτεια της ζωής και του θανάτου του σε τέτοια πολιτιστικά θησαυρίσματα. Είναι αυτούσιος. Αυτά τα χρώματα, αυτή η σκέψη σε θέση και σε άρση, αυτοί οι τόνοι.

Τι να πεις για έναν τέτοιο λαό. Τι νάκανε παραπάνω κι η γλυκυτάτη θρησκεία του που μ' όλο το βαθυστόχαστο μυστικισμό της χρειάστηκε να παλαίψει μ' ένα τέτοιο νεύρο για να μαλακώσει αυτή την ψυχόρμητη αδιαλλαξία του με την ιδέα του θανάτου; Σ' ένα Κρητικό «Ο Νικολάκης στον Άδη», διαβάζουμε:

Η πεθαμένη μάνα υποδέχεται στον κάτω κόσμο το γιο της:

«Ίντα γυρεύεις γιε μ' σ' αυτά τα μέρη
όπου 'ναι καφερά, δίχως αέρι;
- Άγγελος ήρθε, μάνα, και ζητά μου την ψυχή μου.
- Μην του τη δώσεις, γιε μου, την ψυχή σου
και παρευτός θα λύσει το κορμί σου.
Τα δόδια σου θα πέσουν εις το χώμα
κι η λυγερή σου γλώσσα από το στόμα.
Το δαχτυλιδωμένο σου μoustάκι
και 'κείνο θα μαδήσει, Νικολάκη.
Δεν είναι παραθύρια να σονάρεις,

μηδέ και κοπελιές να ροζονάρεις,
μονό 'ναι μαύρος Νάδης κι έχει λάκκο,
ποτές δεν παρασέρνεται στον πάτο
γάϊρε, γάϊρε, γιε μου, στον απάνω».

Στα μοιρολόγια ξετυλίγεται όλο το υφάδι της γυναίκειας ψυχοσύνθεσης. Μπορείς να πιάσεις τα νήματα ένα ένα. Να βιώσεις την ευαισθησία, την παρορμητικότητά της, τα τραύματα και την ποιότητα της αγάπης της, την κλιμάκωση των συγκινήσεών της.

Εσύ παιδί μου, κίνησες να πας στον κάτω κόσμο
κι αφίνεις τη μανούλα σου, πικρή χαροκαμένη.
Παιδάκι μου τον πόνο σου πού να τον απιθώσω;
Που κι αν τον ρίξω τρίστρατα τον παίρνουν οι διαβάτες,
κι αν τον αφήσω στα κλαδιά, τον παίρνουν τα πουλάκια.
Πού να βαλθούν τα δάκρυα μου για τον ξεχωρισμό σου;
Αν πέσουνε στη μαύρη γης, χορτάρι δε φυτρώνει
αν πέσουνε στον ποταμό, ο ποταμός θα στύψει.
Αν πέσουνε στη θάλασσα, πνίγονται τα καράβια
κι αν τα σφαλίσω στην καρδιά, γρήγορα σ' ανταμώνει.

Καταμεριά ας καθήσουμε, εμείς οι λυπημένες,
να μαζωχτούν τα δάκρυά μας να γίνουνε ποτάμια
να κάνουνε νεροσυρμή να παν' στον κάτω κόσμο
για να νιφτούν οι άνιφτοι, να πιουν οι διψασμένοι
να πλύνουν κι οι βεργολιγνές τα σκουφομάντηλά τους,
να ρίξουν κι οι γραμματικοί νερό στα καλαμάρια.

Στο κρητικό τραγούδι που προαναφέραμε, ο νεκρός, πανάρχαια συνήθεια, φέρει στα στήθια του τα κομμένα μαλλιά της νιας γυναίκας του, αιώνιο σύμβολο της γυναίκειας χαράς και χάρης, που χαρίζονται στον

πεθαμένο συζυγο. Για όλο το υπόλοιπο κομμάτι της ζωής της, έτσι τουλάχιστον προτίθεται, το ίδιο πάντα θα θυμάται και θα πονεί... Όμως η κίνηση, το φως στα μάτια, ο άνεμος στα πλεμόνια, ο ιδρώτας στα χέρια, η κάθε μέρα που ξανάρχεται και ξανάρχεται μαλακώνουν και εκπνευμάτουν τον πόνο και όλα τα ισχυρά συναισθήματα, εξάλλου, που κατασταλάζουν σ' αυτήν τη διάχυτη μελαγχολία, πούναι και το κλίμα των στοχασμών και της θυμοσοφίας της λαϊκής μας παράδοσης γενικότερα. Εξευγενίζεται ο πόνος και περιστέλλεται η έπαρση της ζωής. Η συνείδηση της παραδικότητας και της μεταβλητότητας των φαινομένων της, εξάλλου, διαποτίζει τον Έλληνα με μελαγχολική διάθεση ακόμα και την ώρα που γλεντάει.

Τι είναι ο κόσμος!

*Χαρήτε νιοι τις όμορφες και νιες τα παλληκάρια
και 'σεις οι χαμογέροντες, χαρήτε τα παιδιά σας.
Έτσι 'ναι τούτος ο νουνιάς, ο ψεύτικος ο κόσμος
σαν τ' όνειρο που είδα ψες, κοντά να ξημερώσει.
Σ' αυτόν τον κόσμο που 'μαστε, άλλοι τον είχαν πρώτα,
σε μας τον παραδώσανε κι άλλοι τον καρτερούνε.
Καλότυχα 'ναι τα βουνά, ποτές τους δε γερνάνε,
το καλοκαίρι πράσινα και το χειμώνα χιόνι.*

*Σήμερα κι αύριο 'μαι 'πά, του χρόνου ποιος το ξέρει,
για θα πεθάνω, για θα ζω, για θα 'μαι σ' άλλα μέρη.*

Διαπιστώσεις που δε θα τον αποκόψουν από τη ζωή. Αντίθετα θα τον δέσουν περισσότερο με στοχαστική συνείδηση. Δε θα περιπέσει ποτέ στην απαισιοδοξία. Δεν του πάει.

*Και με τα χίλια βάσανα,
πάλι η ζωή γλυκειά 'ναι,
κι αφού το θάνατο ποθεί,*

για κουζουλός θε να 'ναι.

Ψυχοπνευματικά θα αναθεωρηθούν βέβαια οι συναρτήσεις του. Θα ξεκόψει από την αισθητή του πραγματικότητα μ' αυτή τη σχέση κι όλο θα περιχαρακώνεται στο πετσί του. Σύντομα δε θάναι πια δική του υπόθεση ούτε τα τραγούδια των πουλιών, ούτε των ουρανών τ' αστροπελέκια. Δε θάχει αυτήν την αυθόρμητη συναισθηματική πληρότητα. Η χαρά του θα χάσει το θριαμβικό της περιεχόμενο.

Δε θα βάφει με τα χρώματά της τον ουρανό, δε θα κρεμιέται στου αετού τις φτερούγες κι ούτε θα είναι λαμπερό μάτι της νύχτας.

Αυτοί οι συσχετισμοί στην παράσταση λογικού - παράλογου, αισθητού - υπεραισθητού, λεγόμενου - σημαινόμενου κι όλοι οι κάθε λογής συμβολισμοί είναι κατάσπαρτοι όχι μόνο στα τραγούδια τους, αλλά και στη λαϊκή ζωγραφική και διακοσμητική. Και σ' όλα τα μοτίβα τους: πουλιά π.χ. στο κεφάλι, παράξενα ζώα στα κλαδιά, δράκοντες κ.α. Όμοια μ' αυτά ξαναβρίσκουμε στην τέχνη και σήμερα, απ' άλλους δρόμους όμως κι 'λλες διαδικασίες.

Τότε λειτουργούσαν αυθόρμητα, απλοϊκά, συγκινησιακά αποδεκτά κι αυτονόητα. «Μέσα πίστη», θα λέγαμε. Πώς είναι δυνατό, λόγου χάρη, να μην είναι στις σταγόνες της βροχής τα δάκρυά τους, στα χρώματα της άνοιξης η νιότη τους, σεισμός ο θάνατός τους και τ' αγέραστα βουνά η έπαρσή τους; Και στην αναπαράσταση του αισθητού τους κόσμου τα σχήματα και τα μεγέθη του φανταστικού, αφού οι δυο αυτοί κόσμοι δεν έχουν στεγανά διαχωριστικά όρια μεταξύ τους.

Στην τέχνη μας όμως η φιλοσοφία είναι άλλη, είναι άλλωστε επιλογή σπουδασμένου και προικισμένου καλλιτέχνη. Κι είναι βέβαια δυσκολία της συνείδησης για μας τους απλούς ανθρώπους, εννοώ της καθημερινότητας που τόσο πολύ μας χρειάζεται η λογική μας. Στη βιωματική πραγματικότητα λοιπόν της αφετηρίας τους, της προέλευσής τους θα αποζητήσουμε την εξήγηση, αν το αποτολμήσουμε να κάνουμε σοβαρότερες συγκρίσεις και αναφορές. Στην ομάδα, εκεί που οι σχέσεις είναι αυθόρμητες,

που υπάρχει άνεση και ελευθερία στην ψυχοπνευματική αυτενέργεια, που ο κόσμος έχει τα δικά τους περιγράμματα και σχήματα και καμιά έγκυρη γνώση δεν τα νοθεύει. Σύντομα η μάθηση και η παιδεία θα τους προσγειώσει πρακτικά, λογικά και στεγνά στη χαμοζωή τους. Θα μεγαλώσει, θα γίνει τεράστια η αξίωση. Άλλωστε ανοίξανε οι δρόμοι για τη δύναμη και υπερδύναμη των κοινωνιών και των πολύπλοκων συστημάτων τους. Η απώλεια αυτής της χρωματικής, ας πούμε, ιδιότητας στην αισθαντικότητα του λαού μας, είναι το ελάχιστο τίμημα, ίσως και καθόλου, στο πρόβλημα της εξισορρόπησης των μικρών, ανώνυμων μονάδων στις υδροκέφαλες κοινωνίες μας.

Δική μας φροντίδα ήταν, όχι να ολοκληρώσουμε τη διερεύνησή μας στο χώρο της λαϊκής μας παράδοσης, αλλά να ενεργοποιήσουμε τις δικές μας μνήμες. Να φορτίσουμε τη συνείδησή μας, που άρχισε να κρυώνει, στο δικό μας περίγυρο.

Ανάμεσα στον κόσμο τους και σε 'μας τίποτε δεν παρεμβαίνει «αλλότριο». Είμαστε εμείς στην κούνια μας. Είναι η πιο λυτρωτική μορφή της τέχνης αυτή, νομίζω. Είναι η ίδια η χαρά. Όλα τα δικά σου, όσα μακρυνά κι ανομολόγητα σ' επαληθεύουνε, να σου επιστρέφονται από την ομάδα φιλτραρισμένα, πιο πλατειά και πιο οικεία.

Εμείς οι γυναίκες δε βρίσκουμε βέβαια εκεί σπαθιά και πανοπλίες, ανοικτούς ορίζοντες κι αυτόνομες παρουσίες. Βρίσκουμε όμως, γόνιμο κι ευεργετικό ό,τι μας δένει με τη γη, μήτρα ζωής κι άξονας καταξίωσής της κι εισπράττουμε, με προσωπικό μας κόστος, το μεράδι μας. Αυτό το μεράδι αιώνια ανανεώνει κι αδιαφιλονίκητα επαληθεύει τη ζήση.

Τα δημιουργήματα του προφορικού λόγου του λαού μας, τραγούδια, παραμύθια, παραδόσεις, όργανα, μουσικές, χοροί στα πανηγύρια, τα έθιμα κ.ά., είναι εκπολιτιστικός καρπός μιας κοινωνίας με κλειστή οργάνωση. Δέχτηκαν πολλές επιδράσεις και διασταυρώθηκαν μ' εκείνα άλλων λαών. Τα διέδιδαν οι γύφτοι, οι λογής λογής γυρολόγοι, που με τα όργανα και τις άλλες πραμάτειες τους γύριζαν από χωριό σε χωριό και από τόπο σε τόπο. Αλλά κι οι άλλοι στρατοκόποι. Τα σινάφια των μαστόρων, των χτιστάδων ή αυτών που διαλαλούσαν οικιακά σκεύη. Οι γανωτζήδες, οι πα

πλωματάδες και άλλοι. Αυτοί όλοι διέδιδαν τα τραγούδια, τις μουσικές, τους χορούς, τα λαϊκά όργανα, τη λύρα, την πίπιζα, το νταούλι, το κλαρίνο, την γκάιντα. Γι' αυτό υπάρχουν και πολλά ανατολίτικα στοιχεία, Βυζαντινά και Βαλκανικά. Αλληλοεπίδραση και στα κοστούμια, στα υφαντά, στα μοτίβα, στα κεντήματα. Ταξιδεύουν, αφομοιώνονται, ανιπαράγονται όλα τα δείγματα της νεο - ελληνικής μας λαϊκής παραγωγής κι έχουν μια συνέχεια, μια εσωτερική συνοχή.

Τα μοτίβα διαδίδονται, λοιπόν, γιατί ταξιδεύουν. Όμως, κάπου διάβασα ότι το λαϊκό γούστο λειτουργεί ομοιόμορφα σ' όλους τους λαούς, γιατί το ίδιο άμεσης αναφοράς είναι κι ο κόσμος των εντυπώσεων που δέχονται από παράλληλους εποπτικούς χώρους. Γι' αυτό και τα λαϊκά γούστα μοιάζουν και διαπιστώνουμε ότι είναι σχεδόν απaráλλαχτα τα μοτίβα, λόγου χάρη, των υφαντών της Κρήτης μ' εκείνα της Πολυνησίας. Επισκέψεις στα Μουσεία, σύγκριση των άλμπουμ με τέτοια θέματα το τεκμηριώνουν. Αυτόματα μεγαλώνουν τα περιθώριά μας μ' αυτή τη σκέψη. Ξέρουμε μολαταύτα, ότι μετράνε καθοριστικά και ιστορικοκοινωνικά στοιχεία στην πολιτιστική κληρονομιά των λαών και παράγοντες φυσικού περιβάλλοντος, κ.λ.π.

Η λαϊκή διακοσμητική, ζωγραφική, αρχιτεκτονική έχουν τι; ίδιες αξιώσεις και το ίδιο βιωματικό περιεχόμενο.

Κάνουν ζεστό, οικείο, εμψυχώνουν το σπιτικό τους, τον προσωπικό τους χώρο που στέγασε τον πλούτο ή τη φτώχεια τους, κανάκεψε τη γέννηση και τη γέννα τους, τρυφένεψε το μόχθο τους κι ανάπαψε τα μέλη τους. Στη λαϊκή οικοτεχνία υφαντική, πλέξιμο, κεντήματα κ.λ.π., η γυναίκα, φυσικά, αναδείχτηκε και ως εργάτρια και ως παραγωγός και ως καλλιτέχνης. Σφράγισε με την ευαισθησία, τη δεξιότητα, την προκοπή, την εξυπνάδα, την ευρηματικότητα, το γούστο και το μεράκι της αλλά και το προσωπικό της ήθος, όλα τα προϊόντα που παρήγαγε η λαϊκή βιοτεχνία. Διακίνησαν οι γυναίκες το εσωτερικό αλλά και το εξωτερικό εμπόριο, στα περιθώριά τους. Μαζί με τη δούλεψη της αγρότισσας συνέβαλαν σημαντικά στο εισόδημα της οικογένειας αλλά και σε κείνο της συντεχνίας. Γυναίκες

εμπορεύτηκαν τις δαντέλες από κοπανέλι π.χ. και φτιάξαν, όπως έλεγαν, τις προίκες των κοριτσιών τους. Όσα θαυμάζουμε στα Μουσεία μας, κεντήματα, υφαντά, στρωσίδια, φορεσιές, κρεβατόγυρους, αφιερώματα στις εκκλησίες, πάντες, μαξιλάρια, κ.ά. κι όσα μοτίβα επιβιώνουν στις δικές μας φόρμες και στα δικά μας εργόχειρα, από γυναικειό χέρι δεν είναι;

Ευλογημένο αυτό το ακαταπρόκλητο γυναικειό χέρι, το ξαναλέω. Συμβάλλει ισοδύναμα στο μόχθο, αλλά και στην αξιοπρέπεια της ζήσης, γιατί δίνει διέξοδο στ' αποθέματα της ανθρώπινης ψυχής, ενεργοποιώντας τις δυνάμεις εκείνες που, επειδή συντελούν στο αίσθημα της αυταξίας, εξυγιαίνει τα άτομα. Οι ατέλειωτες ώρες της μοναξιάς της, της αναμονής, του πένθους ή τους μονότονες ζωής της, μετουσιώνονται στα δάχτυλά της σ' αριστουργήματα.

Ταυτόχρονα οι στοχασμοί και το συναίσθημα αποκρυσταλλώνονται σε στίχους ή αποφθέγματα ή μοιρολόγια ή συνομιλίες με τους αγαπημένους, απόντες και παρόντες ταυτόχρονα. Τίποτε δεν είναι άγονο ή στείρο τις ώρες εκείνες. Η γυναίκα δεν κρατά, βέβαια, κομπολόι.

Δεν εξαντλήθηκε το θέμα μας. Είναι πολυσήμαντο κι ανεξάντλητο το υλικό της λαϊκής μας παράδοσης. Δεν προφταίνουμε ούτε να το κατονομάσουμε.

Ό,τι ακούσατε από μένα, τώρα δα, δεν είναι περισσότερο ούτε διαφορετικό απ' ό,τι ξέρατε. Κάναμε μόνο μια στροφή του νου μας στις καταβολές μας. Έτσι όπως το κάνουμε στις εθνικές γιορτές, της ιστορικής μνήμης. Ας πούμε ότι ήταν μια μέρα πολιτιστικής μνήμης. Τίποτ' άλλο.

Στ' αλήθεια, δεν ξέρουμε αν οι άνθρωποι εκείνοι ήταν πιο ευτυχισμένοι από 'μας. Ίσως όχι. Ήταν όμως πιο στέρεοι. Δεμένος ο μέσα και ο έξω κόσμος τους. Οριοθετημένοι οι αρμοί τους, χωρίς κενά, χωρίς διαρρήξεις.

Οι περιπέτειες της ζωής τους ήταν τ' απρόοπτα. Ο ψυχοπνευματικός τους κόσμος βρισκόταν έτοιμος στο πόστο του για να παλέψουν. Στο ίδιο πόστο και στον καθημερινό μόχθο. Έτσι αυτοί δεν ένοιωθαν ποτέ - μονάχοι ψυχικά και πνευματικά ανεργάτιστοι - άγχος. Κι ενώ ήταν πε

ριζεύουσα η συγκινητικότητα τους, η καθημερινότητα έσωζε ακέραιο το ρεαλισμό της, για να βγει πέρα κι αυτός ο κόπος. Εισπράττανε το κόστος της ζωής τους, γι' αυτό ήτανε τόσο γόνιμη, δημιουργική, ευρηματική, μαχητική και συγκινησιακά ορθόδοξα φορτισμένη αυτή η στάση. Από τίποτε δεν υπερκαλύπτεται. Αυτούς τους όρους δεν τους έχουμε εμείς, δεν μπορούμε να τους έχουμε και δε φταίμε, όσο τουλάχιστο δε σκεφτόμαστε. Στη βιομηχανική κοινωνία μας, στον αιώνα του αυτοματισμού, χωριζόμαστε στα δυο. Τεχνική, ταχύτητα, ρόδα, χέρια, πόδια, νεύρα - ψυχή και νους δε συνοδεύουν, στάσιμα νερά.

Μορφωθήκαμε, μάθαμε πολλά. Και καλά κάναμε. Οικειοποιηθήκαμε την καινούρια συνείδηση, «Προσδοκίας μεγαλύτερου κέρδους» κατά την κ. Κυριακίδου - Νέστορος. Δίκιο μας. Καλλιεργήσαμε κάποια ιδεαλιστικά ωραία πράγματα μέσα μας. Κι αυτό δίκιο μας. Διαμορφώσαμε ο καθένας μας την προσωπική του βιοθεωρία, σπουδάσαμε κι εξοπλιστήκαμε κ', όταν θελήσαμε να βγάλουμε έξω όλα μας τα εφόδια, ανακαλύψαμε πως μας επιβλήθηκε μια περίεργη κατάσταση. Εσύ κι εγώ, κι ένας και ένας και ένας, κι όλοι μαζί και χώρια, από 'δώ. Και από την άλλη όλοι οι άλλοι, οι άγνωστοι κι οι επικίνδυνοι κι οι ύποπτοι, σ' ανταγωνιστική αναμέτρηση. Αξιοκρατία μας τ' ονομάσανε (Παναγιά μου και τι δεν φορτώθηκε αυτός ο όρος!).

Πολλαπλές κι οι εξαρτήσεις και οι συναρτήσεις κι οι παράγοντες που συνθέτουν τη δική μας κοινωνικοπολιτική συγκρότηση. Τους εμφανείς δεν τους πιάνουμε το ίδιο όλοι. Τους αφανείς λίγο ή καθόλου. Κι έτσι μας καταλαμβάνουν οι κρίσεις σχεδόν πάντοτε ακάλυπτους. Είναι ασύλληπτα τα μεγέθη της δύναμης που οικοδομείται ταχύτατα γύρω μας. Κι όλο μικραίνει, μηδενίζεται η δική μας πατημασιά κι όλο ο εαυτός μας να ρουφά.

Όσα συμβαίνουν γύρω μας δεν είναι περιπέτειες μιας ζωής. Την ξεπερνούν, την τινάζουν στον αέρα, π.χ. ραδιενέργεια. Είναι παράνοϊκό αυτό. Ζήσαμε παγκόσμιους πολέμους, κολυμπάμε στη βία, κοιμόμαστε και ξυπνάμε με τον κίνδυνο παρόντα. Ανασαίνουμε ανασφάλεια. Τα πιστεύω

μας όλα έχουν υποστεί ρωγμές. Ο Θεός μας, το πολιτικοκοινωνικό μας φρόνημα, η βιοθεωρία μας, η φιλοσοφία του πολιτισμού μας, η προαίρεσή μας η ίδια, κάπου μας γέλασαν οικτρά. Κι απάνω σ' όλα αυτά, έχουν συνταχτεί σαν τα κοράκια εναέρια και υπερπόντια οι επιρροές για να εισπράττουν «αενάως» την τσέπη μας, να αποτελματώνουν τα συναισθήματά μας, να στρατολογούν τις ιδέες μας να ναρκοθετούν τα περιθώριά μας, να μας οικειοποιούνται ολότελα κι είμαστε, λέει, ελεύθεροι. Όταν όλα αυτά μας γίνηκαν συνείδηση, τρομάξαμε. Από τότε μας γίνηκε επιταχτική ανάγκη να στραφούμε πίσω, στη μήτρα μας, στις ανεξάντλητες πηγές της ράτσας μας.

Αναβιώνουμε, προσπαθούμε, τη λαϊκή μας παράδοση, γιατί η παραδοσιακή κοινωνία έχει γνήσιες και πηγαίες τις σχέσεις της. Κι η δημιουργικότητα είναι αυθόρμητη και συνεκτικός δεσμός. Αυτά είναι εποικοδομητικά στηρίγματα.

Βέβαια η αναφορά μας δεν μπορεί νάναι μιμητική. Δεν το ξαναπιάνουμε λόγου χάρη το λυχνάρι. Δεν μπορούμε να τροφοδοτήσουμε το πνεύμα μας με μύθους. Γνωρίσαμε την επιστήμη. Ούτε να χωρέσουμε στη δεοντολογία του έθνους ούτε να δεχτούμε άκριτα τα σχήματα της ζωής εκείνων. Δεν μπορούμε να δραπετεύσουμε από τη δική μας πραγματικότητα.

Ξέρουμε πολλά και πάθαμε περισσότερα. Φιλοδοξούμε πολλά, οι καιροί μας βιάζουν τη δύναμή μας να ορίσουμε και να χειραγωγήσουμε. Δεν τα παραβλέπουμε αυτά. Δεν μπορούμε και δε θέλουμε. Θέλουμε όμως την αναβάθμιση της ποιότητας της ζωής μας κι είναι κυρίως δική μας ευθύνη να εμπλουτίσουμε τα κεφάλαιά μας με τις αποδοτικές δυνάμεις του λαού μας, που θα τις αυτονομήσουμε, με δική μας ευθύνη, μέσα από την πολιτιστική μας κληρονομιά και τις ιστορικές μας κατακτήσεις. Είναι δική μας ευθύνη να τροφοδοτήσουμε την πνευματικότητά μας με τους τρόπους εκείνους που μας δένουν με τον κόσμο το δικό μας και των άλλων.

Θέλουμε έναν ψυχισμό που ζεσταίνει, τρυφεραίνει τις σχέσεις μας με τους ανθρώπους, μας ξανακάνει οικείους, ενεργοποιεί τον κόρφο μας.

Συγκεκριμένα: θέλουμε το δικό μας γούστο να πηγάζει από μέσα μας, τις δικές μας καταβολές, να μη μας το παραμορφώνουν «αλλότρια ήθη». Θέλουμε δίπλα στα κομπιούτερ ν' ακούγεται, έστω, ο κτύπος της δικής μας καρδιάς, θέλουμε ό,τι κάνει το χέρι μας νάχει αντίκρυσμα μέσα μας, να στερεώνει τη ζωή μας κι ακόμα να αθροίζεται με τον ανθρώπινο μόχθο και να στοχεύει εκεί που χτυπά η καρδιά του κόσμου. Θέλουμε ό,τι φεύγει από μένα για σένα αλλά κι αντίστροφα, να μας μεγαλώνει ή τουλάχιστο να μη μας τρομάζει. Κι αυτό είναι ένα μυστικό που θα το ξεδιαλύνουμε, ο καθένας χωριστά αλλά κι όλοι μαζί. Θα βοηθήσει, μεγάλα, κι ο ζωοποιός κόσμος που μας απόσωσε στους αιώνες. Όχι βέβαια για να εξισορροπήσουμε τον αντιφατικό μας κόσμο, αλλά για να εξισορροπηθούμε εμείς πρώτα στο μικρό μας κόσμο.

Να μου δώσεις για τώρα ή και άλλη φορά, το χέρι σου να χορέψουμε εκεί στην πλατεία με λύρα ή λαγούτο, ώμο με ώμο, να πιούμε κρασί, να τραγουδήσουμε τα ντέρτια μας και τα παράπονά μας, να καταραστούμε το χάρο, να αφορίσουμε τα γερατειά και να μνόξουμε στη φιλιά μας.

Ευχαριστώ.

Ο ΑΓΙΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ Ο ΞΕΝΟΣ ΚΑΙ ΕΡΗΜΙΤΗΣ ΚΑΙ Ο ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΑΛΙΚΙΑΝΟΥ

Η περίπτωση του οσίου Ιωάννη του Ξένου και Ερημίτη είναι από τις πλέον ενδιαφέρουσες και όχι μόνο για την ιστορία της Κρήτης της περιόδου μετά την Αραβοκρατία. Το γενικότερο ενδιαφέρον οφείλεται στο γεγονός ότι στην περίπτωση αυτή έχουμε μια σπάνια ταύτιση γραπτών πηγών και αρχαιολογικών δεδομένων και ένα πλούσιο έργο, το οποίο αντικατοπτρίζει το κλίμα της εποχής, που κυρίαρχο στοιχείο της είναι η αντιπαράθεση του χριστιανικού κόσμου με το Ισλάμ. Ειδικότερα για την Κρήτη μας ενδιαφέρει το έργο του Ιωάννη, διότι από τα κείμενα και τα κτίσματά του προέρχονται πληροφορίες για μια εποχή για την οποία, κατά περίεργο τρόπο, υπάρχει σιωπή των πηγών για το νησί μας. Έμμεσα λοιπόν από το κείμενο της Διαθήκης του, που γράφτηκε λίγα χρόνια μετά το 1030, μαθαίνουμε αρκετά για τη θρησκευτική, την πολιτική, κοινωνική και οικονομική ζωή της Μεσοβυζαντινής Κρήτης. Απόψε εδώ, στον Αλικιανό, κοντά σε ένα από τα πιο γνωστά βυζαντινά μνημεία της Κρήτης, τη Ζωοδόχο Πηγή ή τον Αι Κυρ. Γιάννη, όπως την ονομάζει ο λαός προς τιμήν του κτήτορα, θα αναφερθούμε στη ζωή και το έργο του καθώς και στο ίδιο το σημαντικό μνημείο.

Τα σχετικά με τη ζωή του Ιωάννη του Ξένου τα γνωρίζουμε από δυο κυρίως κείμενα. Το πρώτο, αντίγραφο του 15ου αιώνα από το πρωτότυπο, σώζεται στη Βοδληϊανή Βιβλιοθήκη του Λονδίνου και αποτελεί μια αυτοβιογραφία κατά κάποιον τρόπο του Ιωάννη. Το δεύτερο σωζόταν

Διάλεξη που έγινε στον Αλικιανό από τη ΝΕΛΕ και την Κοινότητα Αλικιανού. Αφιερώνεται στη μνήμη του πρόσφατα χαμένου αρχιτεχνίτη αναστηλώσεων Πέτρου Πολυχρονάκη, στην ικανότητα του οποίου οφείλεται η αναστήλωση του νάρθηκα (1977)

Ο Άγιος Ιωάννης ο Ξένος και Ερημίτης (10ος – 11ος αιώνας). Εικόνα του 18ου αιώνα από το Καθολικό Κισάμου.

στα Τσουρουνιανά Κισάμου (πρώην Πάνω Άι Κυρ Γιάννης) σε αντίγραφο του 19ου αιώνα, από το οποίο δόθηκε αντίγραφο στον καθηγητή Νικόλαο Τωμαδάκη από το λόγιο πρωτοπρεσβύτερο Βασίλειο Μπλαβάκη. Αν και γραμμένο σαφώς σε μεταγενέστερη γλώσσα το κείμενο της Κισάμου, εντούτοις είναι πληρέστερο ως προς τις πληροφορίες του από το άλλο και συνοδεύεται από ένα ιδιόρρυθμο κείμενο Διαθήκης, με το οποίο ο Ξένος αφιερώνει όλα τα κτίσματά του στη Μονή Μυριοκεφάλων. Μια τρίτη έμμεση πηγή πληροφοριών αποτελεί η Ακολουθία του οσίου, την οποία έγραψε στα τέλη του 17ου ή στις αρχές του 18ου αιώνα ο Αλικιανιώτης γραφέας χειρογράφων και λόγιος Δημήτριος Σουρούμης. Πιστεύω ότι ο τόπος καταγωγής του Σουρούμη και η ύπαρξη κοντά στον Αλικιανό του φημισμένου ναού, ερμηνεύουν το λόγο της συγγραφής αυτής. Το αρχαιότερο χειρόγραφο δημοσίευσε το 1921 ο Βολλανδιστής μοναχός Hippolite Delehayε και αναδημοσίευσαν, το 1925 ο Lois Petit και το 1948 ο καθηγητής Ν. Τωμαδάκης, ο οποίος και δημοσίευσε για πρώτη φορά το κείμενο των Τσουρουνιανών. Την Ακολουθία και το Βίο του Ιωάννη, που γράφτηκαν από το Σουρούμη, αναδημοσίευσε το 1922 ο καταγόμενος από τα Μυριο-

κέφαλα Επίσκοπος Κισάμου και Σελλίνου Άνθιμος Λελεδάκης.

Πρώτος ο L. Petit συγγράει - εξαιτίας της άγνοιας του χώρου της Κρήτης - την προσωπικότητα του Ιωάννη του Ξένου με έναν άλλο μεταγενέστερο τοπικό άγιο, τον Ιωάννη τον Ερημίτη, παρερμηνεύοντας κάποιες πληροφορίες τοπικών λογίων. Τη θέση ακολούθησε και ενίσχυσε ο σοφός καθηγητής κ. Τωμαδάκης, που έχει ασχοληθεί πολύ με τον Ιωάννη σε με

Ο νεώτερος Άγιος Ιωάννης ο Ερημίτης της Μονής Γουβερνέτιου (16ος αιώνας).
Εικόνα του Ιερεμία Παγοδά στην Κέρκυρα.

λέτες του. Σε ανακοίνωσή μου στο 5ο Διεθνές Κρητολογικό Συνέδριο το 1981, είχα υποστηρίξει την άποψη ότι πρόκειται για δυο διαφορετικά πρόσωπα, εξετάζοντας μια σειρά από θέματα, που συνδέονται με τα ιστορικά και αρχαιολογικά δεδομένα, και τα σχετικά με τους χώρους λατρείας των δυο οσίων στην περιοχή των Χανίων. Αυτό που είναι βέβαιο είναι ότι η λατρευτική παράδοση τους αντιμετωπίζει χωριστά. Ο Ξένος τιμάται στις 20 Σεπτεμβρίου μαζί με τον άγιο Ευστάθιο στα Μυριοκέφαλα, τα Τσουρουνιανά, το Καβούσι Κισάμου και τώρα και εδώ. Ο Ερημίτης τιμάται στις 7 Οκτωβρίου κυρίως στο Γουβερνέτο και τον Αζωγυρέ Σελίνου μαζί με τους 98 θεοφόρους πατέρες, αλλά και στη Σπηλιά Κισάμου. Οι δυο άγιοι έχουν διαφορετικά συναξάρια, διαφορετικό εικονογραφικό τύπο, διαφορετικές Ακολουθίες. Η κέρα του πρώτου σώζεται στα Τσουρουνιανά, του δεύτερου στο Γουβερνέτο. Ο πρώτος είναι γνωστός ως άγιος Ιωάννης Ξένος και Ερημίτης, ή Άι Κυρ Γιάννης, ο δεύτερος μόνο ως άγιος Ιωάννης Ερημίτης. Μετά από αυτές τις παρατηρήσεις προχωρούμε στο θέμα μας, που είναι ο άγιος Ιωάννης ο Ξένος και Ερημίτης.

Το καθολικό της Μονής Μυριοκεφάλων (πριν από τις καταστροφικές επιπτώσεις της ενορίας).

Σύμφωνα με τα συναξάρια ο Ξένος γεννήθηκε στη Σίβα Μονοφατοίου το 970 από πλούσιους γονείς. Από νεαρός είχε έφεση στα εκκλησιαστικά και έφυγε από το σπίτι του για εξασφάλιση της αγαπητής σε αυτόν μόνωσης. Στα Μεσοβυζαντινά χρόνια η τάση προς τον αναχωρητισμό ήταν έντονη λόγω και των περιστάσεων με τις διαρκείς απειλές και αναστατώσεις από την προέλαση του Ισλάμ, αλλά και την αστάθεια που υπήρχε στην ύπαιθρο από τη δράση των διάφορων επιδρομέων και ληστών στο χώρο της Αυτοκρατορίας. Στα όρη της Ράξου, είχε μια πρώτη θαυματουργική επαφή με τα θεία, όταν μια φωνή του υπέδειξε να κτίσει ναό προς τιμή των αγίων Ευτυχίου και Ευτυχιανού μέσα σε μια σπηλιά που υπήρχαν οι τάφοι τους. Αφού εκπλήρωσε την εντολή, συνέχισε την πορεία του προς τα δυτικά και έφτασε στην περιοχή των Μυριοκεφάλων, στην «τούρμα του Καλαμώνος». Εκεί και πάλι με θαυματουργικό τρόπο του υποδείχτηκε να κτίσει το ναό της Παναγίας Αντιφωνήτριας, πράγμα που ο Ιωάννης έκαμε πρόθυμα. Το μικρό καθολικό της Μονής σώζεται μέχρι σήμερα και αποτελεί ακόμη ένα από τα μεγαλύτερα προσκυνήματα της Κρήτης. Πρόκειται για ένα μικρό σταυρικό με τρούλλο ναό, ανάλογο με τις περιορισμένες οικονομικές δυνατότητες ενός αναχωρητή, όπως ήταν ο Ιωάννης. Τα τελευταία χρόνια η αρχαιολογική έρευνα επιβεβαίωσε πλήρως τις πληροφορίες των ιστορικών πηγών, όταν κάτω από αλληπάλληλα στρώματα ασβεστοκονιαμάτων ήλθαν και πάλι στο φως τοιχογραφίες σε τρία στρώματα, από τα οποία το αρχαιότερο μπορεί να χρονολογηθεί στις πρώτες δεκαετίες του 11ου αιώνα. Έχοντας ως επίκεντρό του τη μικρή αυτή Μονή, ο Ξένος συνεχίζει την περιπλάνησή του προς τα δυτικά, αφού οι κάτοικοι τον ενοχλούσαν από τον πολύ σεβασμό που του είχαν. Στη Μονή Μυριοκεφάλων άφησε έξι μαθητές του με επικεφαλής κάποιο Λουκά. Στην κοντινή περιοχή και σε θέση που δεν έχει ταυτιστεί ακόμη, έκτισε το ναό του Αγίου Γεωργίου του Δόμβρικα. Χαρακτηριστικά τα κείμενα αναφέρουν για τον τόπο ότι «ούτε ξύλον ευρίσκεται ούτε χόρτον χλωρόν, αλλά πάντοτε ξηρός ην ο τόπος». Αφού κατασκεύασε δεξαμενή για να συγκεντρώνει το νερό, καλλιέργησε τη γύρω περιοχή και εγκατέστησε και εδώ μικρή μοναστική κοινότητα. Συνέχισε την πορεία του προς την πε-

ριοχή του χωριού Πηγή Ρεθύμνου, όπου έκτισε μια μικρή Μονή του αγίου Γεωργίου του Οψαροπιάστη. Οι κάτοικοι της περιοχής, όπως λέει ο ίδιος, «ιδόντες τήν ταπεινώσιν μου... δέδωκόν μοι χωραφίτζιν ζευγαρίων δύο καί δενδρούτζικα ολιγοστά». Αφού εγκατέστησε και εδώ το μαθητή του Ευτύchio, ξαναγύρισε στα Μυριοκέφαλα, όπου βοήθησε τους μοναχούς να οργανώσουν την αγροτική τους εκμετάλλευση και, στη συνέχεια, έκτισε το Μετόχι του Αγίου Παταπίου εις «το χωρίον την Μουσέλαν», δίπλα στον ομώνυμο ποταμό στα όρια των σημερινών νομών Χανίων και Ρεθύμνου. Είχα την ατυχία να εντοπίσω μόλις πρόσφατα τα ελάχιστα υπολείμματα του ναού αυτού που έμειναν από τις καταστροφικές εργασίες βαθιάς άρσης του χώρου, στον οποίο βρισκόταν.

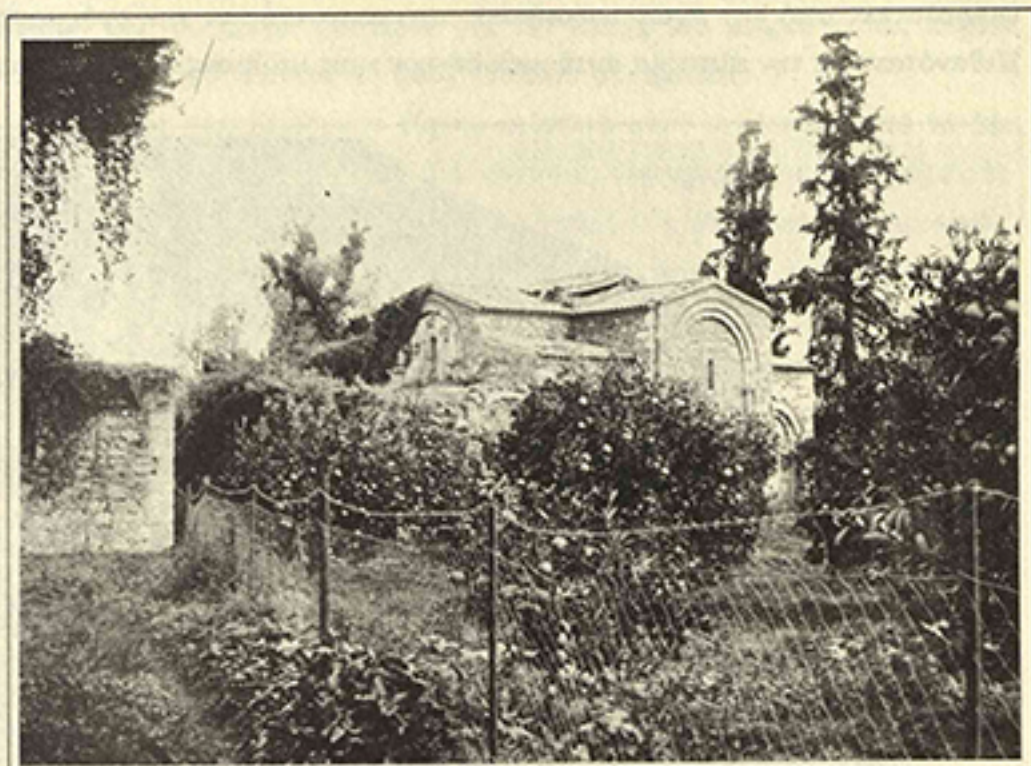
Και πάλι ο Ξένος οργανώνει εδώ αγροτική εκμετάλλευση «εις το πορίζεσθαι (οι μοναχοί) την εφήμερον τροφήν αυτών». Συγκεκριμένα, όπως ο ίδιος γράφει, «εποίησα περιβόλιν και πολυειδή δένδρα εν αυτώ κατεφύτευσα. Είτα κατεφύτευσα αμπέλιν μοδίων δώδεκα... εσώρευσα και μελίσσια εκατόν πενήντα», τα οποία έδωσε στη Μονή Μυριοκεφάλων. Βέβαια ο Ξένος με πραγματική ταπεινοφροσύνη, αναφέρει στην αυτοβιογραφία του τις δραστηριότητές του στην οικοδόμηση Μονών και στη διοργάνωση αγροτικών εκμεταλλεύσεων, παραλείποντας να αναφερθεί στο ποιός ήταν ακριβώς ο λόγος για τον οποίο οι διάφοροι άνθρωποι ερχόταν κοντά του και γινόταν μοναχοί - μαθητές του, ή γιατί οι κάτοικοι των περιοχών από όπου πέρασε τον πείζαν «από την πολλήν ευλάβειαν οπού του είχασι και αγάπην και δεν τον αφήνασι να έχη καθόλου άνεσιν», σύμφωνα με τα κείμενα. Επίσης δεν μας εξηγεί πώς οι κάτοικοι των Μυριοκεφάλων, όταν τους ζήτησε βοήθεια να κτίσει τη Μονή, «του έδιναν περισσότερα από ό,τι εζήτα και έτζι αγόρασεν τον τόπον εκείνον από τους ιδίους κληρονόμους» που τον βοήθησαν και στην οικοδομή. Ούτε μας εξηγεί γιατί όπου πήγαινε οι ντόπιοι, άρχοντες και λαός, τον ενίσχυαν με κάθε τρόπο στο έργο του.

Το γεγονός όμως ότι η επόμενη ενέργειά του ήταν να πάει στην Κωνσταντινούπολη και να έλθει σε επαφή με τις θρησκευτικές και πολιτικές αρχές, δείχνει ότι πρόκειται για ένα διακεκριμένο πρόσωπο, με εκτί-

μηση στους κύκλους της πρωτεύουσας. Πράγματι οι λίγες άλλες πληροφορίες που έχουμε για τον Ιωάννη είναι ότι ασχολήθηκε με το σχολιασμό του Αριστοτέλη και ότι γενικά ήταν ένας από τους λόγιους της εποχής. Τη σημασία της προσωπικότητάς του επιβεβαιώνει το γεγονός ότι στη Διαθήκη του παρίστανται ως μάρτυρες αξιωματούχοι πρώτου επιπέδου από την πρωτεύουσα της Κρήτης, αλλά και τα εγκώμια στην Ακολουθία του που αναφέρονται στη ζωή, την προσωπικότητά του και το έργο του. Σημαντική επίσης επιβεβαίωση αποτελεί το γεγονός της καθιέρωσης από την πλευρά του Κρητικού λαού και της τοπικής εκκλησιαστικής παράδοσης της λατρείας του ιδιαίτερα στα δυτικά μέρη της Κρήτης, που έχει επιβιώσει μέχρι τις μέρες μας μέσα από τους αιώνες, αν και επισήμως δεν περιλαμβάνεται στο εορτολόγιο της Ορθόδοξης Εκκλησίας.

Από το ταξίδι του λοιπόν στην Κωνσταντινούπολη, που έγινε ανάμεσα στα 1028 και το 1034, όταν αυτοκράτορας ήταν ο Ρωμανός Αργυρός και Πατριάρχης ο Αλέξιος Στουδίτης, προέκυψαν ορισμένα ενδιαφέροντα πράγματα. Κατ' αρχήν ήλθε σε επαφή με την ηγεσία και ασφαλώς μετέφερε το κλίμα που υπήρχε στην Κρήτη και τις προσπάθειες που ο ίδιος κατέβαλε για την ενίσχυση του εθνικού και θρησκευτικού φρονήματος. Φαίνεται ότι βρήκε αμέριστη συμπαράσταση, γιατί ο Αυτοκράτορας του έδωσε χρήματα και προνόμια με χρυσόβουλο έγγραφο, διάκριση που δεν ήταν από τις συνηθισμένες, αλλά δινόταν σε εξαιρετικές περιπτώσεις. Ο Πατριάρχης εκήρυξε τη Μονή Σταυροπηγιακή, διάκριση που επίσης κατά την περίοδο αυτή δε δινόταν με την ίδια ευκολία που δινόταν αργότερα. Επίσης του δόθηκε το δικαίωμα να παίρνει σε ετήσια βάση από τα έσοδα του Τελωνείου της Κρήτης ένα χρηματικό ποσό. Οι άρχοντες τέλος της Πόλης «εχάρισαν αυτού... σκεύη χρυσά και αργυρά, ιερά βιβλία, εικόνες και έτερα χρειαζόμενα των εκκλησιών» με τα οποία διεκόσμησε τη Μονή Μυριοκεφάλων, ενώ φρόντισε με τις χρηματικές δωρεές να ενισχύσει ακόμη περισσότερο τα ιδρύματά του. Το κύρος όμως και η φήμη του τον εμπόδιζαν να ησυχάζει και έτσι αποφάσισε να φύγει προς τα δυτικά.

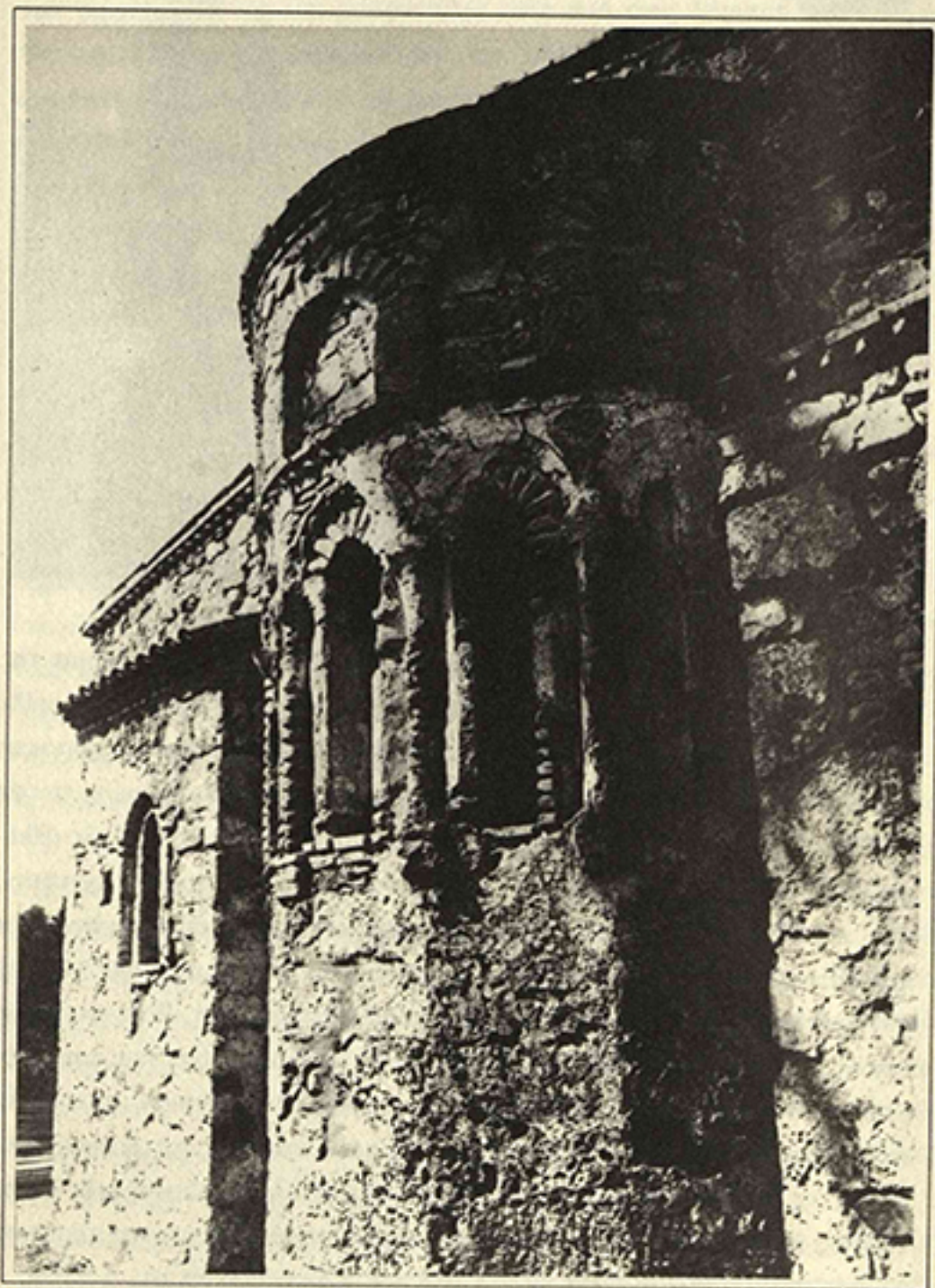
Έτσι κατά το Συναξάρι «εμίσειυσεν απ' εκεί και περιπατώντας ημέρας πολλάς υπήγεν προς τα μέρη των Χανίων εις ένα τόπον κραζό-

Ναός Ζωοδότου Πηγής (Αϊ – Κυρ – Γιάννης) Αλασσανού από νότια (Φωτογραφία του 1977)

μενον Κουφόν και εκεί έκτισεν εκκλησίαν ωραιοτάτην εις το όνομα της Υπεραγίας Θεοτόκου με κελλία και περιτείχισμα, εφύτευσε δε και αμπέλι και δένδρα πολύλογα, προσέκτησε και τριγύρω της Μονής ταύτης χωράφια μοδίων σαράντα». Αξιοποιώντας την πληροφορία αυτή μπορούμε να πούμε ότι βεβαιώνει την ύπαρξη κατά την εποχή αυτή του χωριού Κουφός. Βλέποντας επίσης το ναό σε σχέση με το χαρακτηρισμό «εκκλησία ωραιοτάτη», που αποδίδεται μόνο σ' αυτόν, παρατηρούμε ότι ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα. Πράγματι είναι ο μεγαλύτερος και ωραιότερος ναός, αν συγκριθεί με τους μικρούς και απλούς που έκτισε ο Ξένος. Ένα ιδιαίτερα επίσης σημαντικό στοιχείο που προκύπτει από την αντιμετώπιση του μνημείου από αρχαιολογική άποψη είναι ότι σε αυτό διακρίνουμε κατευθείαν επιδράσεις από την επαφή του Ξένου με τους κύκλους της Κωνσταντινούπολης. Εκτός από τις αναμφισβήτητα μεγαλύτερες οικονομικές δυνατότητες που είχε από το ταξίδι του στην πρωτεύουσα με τις πλούσιες δωρεές, σύγκριση του ναού με μνημεία της Πόλης δείχνει ότι ο Ξένος

επηρεάστηκε από την πρωτεύουσιάνικη αρχιτεκτονική και την εφάρμοσε. Πιθανότατα με την εμπειρία αυτή καθοδήγησε τους ντόπιους τεχνίτες, που

Ναός Ζωοδόκου Πηγής (Αϊ - Κυρ - Γκόνινη) Αλαιοῦνι. Άποψη τῆς σκάδας τοῦ προῶ.

έκτισαν ένα, θα έλεγα, μοντέρνο για την εποχή του κτήριο με τις περιορισμένες ωστόσο ικανότητες ενός ντόπιου συνεργείου.

Ο ναός της Ζωοδόχου Πηγής κτίστηκε στον κυρίαρχο κατά τα Μεσοβυζαντινά χρόνια αρχιτεκτονικό τύπο του εγγεγραμμένου σταυροειδούς με τρούλλο με ελαφρά εξέχουσες τις κεραίες του σταυρού και τις όψεις διαμορφωμένες πλαστικά με τυφλά αψιδώματα, που αντιστοιχούν στη δομή του κτηρίου. Οι καμάρες που στήριζαν τον τρούλλο πατούν πάνω σε αράβδωτους παλαιοχριστιανικούς κίονες και έχουν βάσεις και κορινθιακά κιονόκρανα σε δεύτερη χρήση. Ο νοτιοανατολικός κίονας και η αντίστοιχη καμάρα του τμήματος αποτελούν μεταγενέστερη ανακατασκευή, όπως μεταγενέστερη επέμβαση αποτελεί και η κύρια είσοδος από τη νότια πλευρά του ναού. Από τα μαρμάρινα γλυπτά υποθέτουμε ότι κάπου στην περιοχή θα πρέπει να υπήρχε παλαιοχριστιανική βασιλική. Τα αρχιτεκτονικά στοιχεία του ναού, όπως η διακοσμημένη με κόγχες πεντάπλευρη αψίδα του ιερού, τα τυφλά τόξα στους τοίχους, η στέγαση των πλαγίων διαμερισμά-

Ναός Ζωοδόχου Πηγής (Αί - Κιρ - Γιάννη) Αχαΐας.
Λοοψη του νάρθηκα κατά τις εργασίες (1977, αρχαιολόγος Γκέωργιος Γιοταφρονιάσης).

των με σταυροθόλια, συνδέονται με την παράδοση της Κωνσταντινούπολης. Από τη ζωγραφική που σώζεται σε δυο στρώματα, σήμερα είναι ορατό το δεύτερο κυρίως που έγινε από έναν καλό ζωγράφο του 14ου αιώνα. Ο ναός σωζόταν σε ερείπια μέχρι το 1948, οπότε έγιναν κάποιες εργασίες από κατοίκους του Αλικιανού. Το 1951 - 1952 έγιναν εκτεταμένες εργασίες αναστήλωσης από τον αείμνηστο ακαδημαϊκό Αναστάσιο Ορλάνδο, όπως θα θυμούνται οι παλιότεροι. Εργασίες έγιναν και σε επόμενες περιόδους από την Αρχαιολογική Υπηρεσία και, από ό,τι γνωρίζω, ελπίζω να ολοκληρωθούν σύντομα. Έτσι το μνημείο, που είναι από τα πιο γνωστά και σημαντικά στην Κρήτη, θα πάρει τη θέση που του αξίζει στην Ιστορία και τον Πολιτισμό του νησιού μας με βάση και τα όσα είπαμε παραπάνω. Ως προς τη χρονολόγησή του ο Ορλάνδος είχε υποστηρίξει ότι δεν πρόκειται για τον αρχικό ναό του Ξένου, αλλά για μεταγενέστερο κτίσμα του 14ου αιώνα, άποψη που είχε περάσει στη διεθνή βιβλιογραφία. Από την έρευνα όμως που κάναμε τα τελευταία χρόνια, πιστεύω ότι ο ναός είναι ο αρχικός που αναφέρεται στα κείμενα ως «εκκλησία ωραιότητα», γεγονός που έχει ιδιαίτερη σημασία για όσους λόγους αναφέρθηκαν.

Βέβαια ο περιβάλλων σήμερα χώρος του ναού, παρά την ομορφιά του, είναι εξαιρετικά περιορισμένος, ώστε να μη θυμίζει τις πληροφορίες της Διαθήκης για «κελιά και περιτείχισμα» και ο δρόμος προς αυτόν δεν είναι αντάξιος με την αξία και τη σημασία του μνημείου. Πιστεύω όμως ότι το θέμα θα πρέπει ν' απασχολήσει τους τοπικούς φορείς, που δε θα πρέπει να ξεχνούν ότι ο χώρος θα πρέπει να είναι επισκέψιμος.

Μετά και από αυτή τη δραστηριότητά του ο Ξένος συνέχισε τη μοναχική του πορεία σε ακόμη πιο έρημες περιοχές. «Αφήνοντας εκεί καλογήρους υπήγεν εις τα μέρη των Σφακιών εις τους Οπίσω Αιγιαλούς της Κρήτης προς Νότον, εκεί δε εις ένα έρημον τόπον έκτισε μίαν εκκλησίαν εις το όνομα του Αγίου Παύλου». Το μικρό αυτό σταυρικό με τρούλλο εκκλησάκι, που θυμίζει το καθολικό της Μονής Μυριοκεφάλων, σώζεται ακόμη, λίγο πριν από την Αγία Ρουμέλη, πάνω στο κύμα. Είναι θαύμα πώς κατάφερε να επιζήσει τόσους αιώνες. Συνεχίζοντας την πορεία του προς τα δυτικά θα φτάσει «εις το χωρίον Αζωγυρέα και εκεί έκτισε μίαν

εκκλησίαν εις το όνομα του Αγίου Γεωργίου, εις τον οποίον τόπον έκαμε και μελισσοουργείον πλουσιώτατον». Και πάλι όμως οι άνθρωποι της περιοχής δεν τον άφηναν να ησυχάσει, γεγονός που τον υποχρέωσε να κάνει την τελευταία μετακίνησή του στο Καβούσι Κισάμου, κοντά στην αρχαία Φαλάσσαρνα. Εκεί, έχοντας μπροστά του την απεραντοσύνη του όμορφου κισαμίτικου κάμπου, τέλειωσε τις μέρες του ζώντας σε μια σπηλιά - ασκητήριο, που μετατράπηκε στα χρόνια που ακολούθησαν σε ναό του.

Ναός Αγίου Ιωάννη Ξένου και Αγίου Ευσεβίου στο Καβούσι Κισάμου, όπου και ο τάφος του.

Ο Ιωάννης ο Ξένος έζησε σε μια εποχή ακμής για το Βυζάντιο και την Κρήτη και η προσωπικότητά του αποτελεί μια από τις γνησιότερες εκφράσεις της εποχής. Άνθρωπος με μόρφωση, γενικές γνώσεις και ικανότητα, αφιερώνει τη ζωή του σε έναν ανώτερο σκοπό. Εγκαταλείπει τον οικογενειακό πλούτο και μετατρέπεται σε έναν ιεραπόστολο της εποχής του ανάμεσα στον Κρητικό λαό, στον οποίο ήταν ακόμη ζωντανές οι συνέπειες από τη μακρά περίοδο της Αραβοκρατίας, που είχε ανατρέψει τις δομές του νησιού. Κινείται με άνεση ανάμεσα σε χωρικούς και ντόπιους άρχοντες, επιστατεί και οργανώνει οικοδομικές και αγροτικές εργασίες,

κάνει ξερότοπους «παραδείσους», κατά τη δική του έκφραση. Μέσα από το έργο του αυτό διδάσκει τους κατοίκους της Κρήτης, οι οποίοι τον αγκαλιάζουν και τον θεωρούν «δικό» τους άνθρωπο. Ο ίδιος με τη μεγάλη του ταπεινότητα δεν παραμένει σε έναν τόπο και να εξελιχθεί σε, ας πούμε, παράγοντα της εποχής του, αλλά, μόλις συνειδητοποιήσει πως η προσφορά του είναι αρκετή για έναν τόπο και πως δεν έχει πια την ησυχία του, φεύγει σε άλλους χώρους και ανθρώπους, μένει ένας Ξένος, σύμφωνα και με το όνομά του. Ένας Ξένος όμως ιδιαίτερα αγαπητός στο λαό της Δυτικής Κρήτης, που θα κρατήσει ζωντανή τη μνήμη του για σχεδόν δέκα αιώνες και θα τον τιμήσει με ναούς, εικονογραφικές παραστάσεις και Ακολουθίες. Τον Ξένο θα θυμηθούν οι Κρητικοί του 17ου αιώνα και θα τον επικαλεστούν με άλλους κρητικούς αγίους να προστατέψουν το νησί τους από την Τουρκική λαίλαπα. Και ο Ιωάννης ο Ξένος και Ερημίτης θα συνεχίσει μέχρι σήμερα, χωρίς την τυπική κατάταξή του στο εορτολόγιο της Μεγάλης Εκκλησίας, να δέχεται τη λατρεία των Κρητικών και να προσφέρει με τη μαρτυρία της ζωής και του έργου του, που εκφράζεται από τα μνημεία που σώθηκαν.

Τελειώνοντας θα πρότεινα στον παρευρισκόμενο ιεράρχη μας να ξεκινήσει, με αφορμή την αποψινή εκδήλωση, τις διαδικασίες - αν είναι απαραίτητες - προς το Οικουμενικό Πατριαρχείο για την κατάταξη και του Ιωάννη του Ξένου στο επίσημο εορτολόγιο της Ορθοδοξίας, όπως έγινε στα 1632 με τον ομώνυμο άγιο του Γουβερνέτου με σιγίλιο του μεγάλου Κρητικού Πατριάρχη Κύριλου Λούκαρι.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ανδριανάκης Μ. Γ., «Τρία ανέκδοτα κείμενα για τον Άγιο Ιωάννη τον Ερημίτη», *Παρνασσός*, τ. ΚΔ' (1982), σελ. 395 - 408.
- «Χανίων Νομός: Χριστιανικά χρόνια», Λήμμα στη Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια, Αθήνα 1983.
- «Ο Άγιος Ιωάννης ο Ερημίτης και η Μονή του Γδερνέτου», *Πεπραγμένα Ε' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. 11, σ. 14 - 53, πίν. Γ' - ΙΗ', *Ηράκλειο* 1986.
- «Νέα στοιχεία και απόψεις για τη μνημειακή τέχνη της Κρήτης κατά τη Β' Βυζαντινή Περίοδο», *Πεπραγμένα Στ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. Β', σελ. 9 - 34, πίν. 1 - 25, *Χανιά* 1991.
- Αντουράκης Γ. Β., «Αι Μοναί Μυριοκεφάλων και Ρουστίκων Κρήτης μετά των παρεκκλησιών αυτών», *Αθήναι* 1977.
- «Τοιχογραφημένοι ναοί της Κρήτης», *Αθήναι* 1977.
- Gallas K. - Wessel K. - Borboudakis E., «Byzantinisches Kreta», *München* 1983.
- Gerola G., «Monumenti Veneti nell' isola di Creta», V.II, *Venezia* 1908.
- Μπορμπουδάκης Ε., «Μεσαιωνικά μνημεία Κρήτης», *Αρχαιολογικόν Δελτίον*, τ. 27 (1972), Β 2, σ. 655 - 674.
- Ορλάνδος Α. Κ., «Δύο Βυζαντινά μνημεία της Δυτικής Κρήτης», *Αρχείον Βυζαντινών μνημείων Ελλάδος*, τ. Η' (1955 - 56).
- Petit L., «Saint Jean Xenos ou l' Ermite d' apres son autobiographie», *Analecta Bollandiana*, v. 42 (1924), p. 5 - 20.
- Tsougarakis D., «Byzantine Crete», *Athens* 1988.
- Τωμαδάκης Ν. Β., «Ο Άγιος Ιωάννης ο Ερημίτης και η διαθήκη αυτού», *Κρητικά Χρονικά*, τ. 2 (1948), 47 - 72.
- «Υμνογραφικά και αγιολογικά Ιωάννου του Ξένου και τρεις νέοι συγγραφείς Κανόνων», *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών*, τ. Κ' (1950), σελ. 314 - 330.

Ο ΑΓΩΝΑΣ, Η ΑΓΩΝΙΑ ΚΑΙ Η ΘΥΣΙΑ ΤΟΥ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ*

Η εποχή που ο νέος άνθρωπος μπορούσε να βρει το δρόμο του καθοδηγούμενος από την οικογενειακή παράδοση και τα πρότυπα της πόλης έφυγε ανεπιστρεπті. Οι παντός είδους ραγδαίες εξελίξεις, η φθορά του πολιτικού ήθους, ο περιορισμός της ευεργετικής επίδρασης της θρησκείας, η ανεπάρκεια της οικογένειας κάνουν, ειδικά σήμερα, πιο επιτακτική την ανάγκη της εκπαίδευσης και της ολοκληρωμένης αγωγής των νέων μέσα από το οργανωμένο σχολείο. Αυτή η αγωγή, η παιδεία γενικά, παρατηρεί ήδη από τον 4ο αιώνα π.Χ. ο Αριστοτέλης, «πρέπει να είναι η ίδια για όλους και τη φροντίδα της να έχει το κράτος, το δημόσιο και όχι οι ιδιώτες». (1)

Πράγματι στην Ελλάδα παρά την ύπαρξη ιδιωτικών σχολείων, το κράτος είναι τελικά που έχει τη μέριμνα για την εκπαίδευση και την αγωγή. Δική του είναι η τελική απόφαση για το πρόγραμμα, το περιεχόμενο, τους στόχους, την ποιότητα των σπουδών· δική του και η επιλογή για τη δημιουργία του πολίτη του μέλλοντος, δηλ. της δικής του μελλοντικής υπόστασης. «Το πιο σημαντικό απ' όλα για τη σταθερότητα του κράτους», επισημαίνει ο Αριστοτέλης στα «Πολιτικά» του, «είναι να συμμορφώνεται η αγωγή με το πολίτευμα». (2) Εξυπακούεται λοιπόν ότι οι όποιες επιλογές της πολιτείας εκφράζουν τη νοοτροπία, την ιδεολογία και γενικά την κοσμοθεωρία για τη ζωή και ότι υπάρχει μετά από αυτή.

Πάντως, όποια και να είναι η κατεύθυνση και οι προσδοκίες των εκάστοτε κυβερνώντων, τα όργανα που θα τις πραγματοποιήσουν είναι

* Ομιλία που έγινε την ημέρα της Παιδείας (9-1-92) στην αίθουσα του Δημαρχείου Χανίων και στα πλαίσια των εκδηλώσεων της ΕΛΜΕ για να τιμηθεί η μνήμη του συναδέλφου Νίκου Τεμπονέρα, που έχασε τη ζωή του στα επεισόδια της Πάτρας στις 9-1-91.

στην ουσία και κατά κύριο λόγο οι εκπαιδευτικοί, το έμψυχο δυναμικό, όχι μόνο τους τα βιβλία, τα σύγχρονα εκπαιδευτικά μέσα, τα κτίρια, πράγματα άλλωστε άψυχα, που συγκριτικά και σχετικά εύκολα μπορεί να αντικατασταθούν, να συμπληρωθούν και να βελτιωθούν, για να εξυπηρετήσουν πληρέστερα τον προκαθορισμένο σκοπό. Όλα αυτά θα τα αξιοποιήσουν οι άνθρωποι ανάλογα με το ποσοστό αγάπης και ελευθερίας που διαθέτουν.

*

«Αποκλειστικό προνόμιο των ελευθέρων θεωρούσε τη βασική εκπαίδευση και αγωγή των παιδιών» (3) ο Πλούταρχος τον 1ο αιώνα μ.Χ., όχι των δούλων - παιδονόμων, όπως συνηθιζόταν στα πριν από αυτόν χρόνια. Σήμερα που δεν υπάρχουν βέβαια δούλοι σαν εκείνους τους αρχαίους, μπορεί να ισχυρισθεί κανείς ότι η εκπαίδευση των νέων έχει ανατεθεί σε ελεύθερους ανθρώπους;

Η διερεύνηση του περιεχομένου των δυο αυτών εννοιών, καλύτερα καταστάσεων, ίσως βοηθήσει σε κάποια κατ' ιδίαν απάντηση.

Δούλος είναι κατά τον Αριστοτέλη «το έμψυχο όργανο» του δεσπότη. Είναι εξαρτημένος από κάποιον αφέντη· εξαρτημένος υλικά, οικονομικά· δεν εκτελεί τη δουλειά για την οποία αγοράστηκε; Τιμωρείται, διώχνεται· την εκτελεί πιστά και κατά γράμμα, τότε επαινείται, τιμάται. Η εμπιστοσύνη που κέρδισε μπορεί να του χαρίσει και κάποια ανεξαρτησία, τυπική βέβαια, αφού έτσι κι αλλιώς είναι σίγουρος ο αφέντης του πως θα τον υπηρετεί όχι μόνο πιστά αλλά και αδιαμαρτύρητα. Κυρίως όμως ο δούλος είναι εξαρτημένος ηθικά και πνευματικά· πρέπει να έχει τις απόψεις τού κυρίου του, να εξυπηρετεί τα παντός είδους συμφέροντα εκείνου, να μην έχει προσωπική γνώμη και θέληση, να μη βάζει δικούς του στόχους και επιδιώξεις. Δεν έχει κανένα απολύτως δικαίωμα και φυσικά ούτε διανοείται οποιαδήποτε διεκδίκηση.

Ο Ελεύθερος αντίθετα. Αυτός έχει το δικαίωμα για όλα και μπορεί να ενεργεί σύμφωνα με τα ιδανικά που ο ίδιος επέλεξε. Είναι ανεξάρτητος

και αδέσμευτος, δηλ. απαλλαγμένος από ξένες δεσμεύσεις· φραγμούς βάζει, αλλά μόνο ο ίδιος στον εαυτό του, από δική του προαίρεση και όχι γιατί διατάσσεται άνωθεν· αυτοδεσμεύεται, όταν πιστεύει ότι έτσι θα φτάσει με επιτυχία στο σκοπό του.

Ο πρώτος, ο δούλος, είναι κατά την άποψη του Πλούταρχου (και μόνον άραγε αυτού;) ακατάλληλος για δάσκαλος. Το δεύτερο πρέπει οι γονείς να αναζητήσουν: «Διδασκάλους ζητητέον τοις τέκνοις, οι και τοις βίοις εισίν αδιάβλητοι και τοις τρόποις ανεπίληπτοι και ταις εμπειρίαις άριστοι» (4). Δηλ. «επιβάλλεται οι γονείς να ψάχνουν για τα παιδιά τους δασκάλους που και η ζωή τους να είναι αδιάβλητη και γενικά η συμπεριφορά τους άμεμπτη κι ακόμη να διαθέτουν τις καλύτερες εμπειρίες (γνώσεις)». Ασφαλώς τέτοιες προϋποθέσεις μόνον οι ελεύθεροι μπορεί να πληρούν.

Τι είναι σήμερα, στην εκπνοή του 20ου αιώνα, οι εκπαιδευτικοί, ελεύθεροι ή δούλοι; Όχι πώς νοιώθουν οι ίδιοι· πώς τους αντιμετωπίζει η πολιτεία, πώς ο πολύς κόσμος; Η ερώτηση ας θεωρηθεί, προς το παρόν, ρητορική. Οι ίδιοι πάντως είναι βέβαιο ότι κάνουν αγώνα για να ξεπεράσουν τα όρια της πάσης φύσεως δουλείας και να αρθούν σε μια ουσιαστική και λυτρωτική ελευθερία. Η αγωνία που τους καίει είναι αν θα τα καταφέρουν, γιατί συχνά οι δυσκολίες και τα εμπόδια είναι ανυπέρβλητα. Οι θυσίες σίγουρα είναι πολλές και συνειδητές, καθόλου τυχαίες, για τους περισσότερους τουλάχιστον.

•

Ο αγώνας αρχικά του εκπαιδευτικού είναι στη βάση του αγώνας για την κατάκτηση της προσωπικής του ελευθερίας, μιας ελευθερίας που θα τον καταστήσει ικανό να διαπλάσσει ανθρώπους «με ισορροπημένες τις σωματικές, τις πνευματικές και τις ψυχικές τους δυνάμεις», ώστε όταν μεγαλώσουν να βγουν στην κοινωνία «και να βοηθήσουν στο λιτρωμό της». Και ο αγώνας αυτός είναι πολύμορφος. Είναι κάποτε κοινός, ομαδικός και επομένως φανερός, όμως καθημερινά και ακατάπαυστα είναι

ατομικός, προσωπικός και γι' αυτό κρυφός, χωρίς θεατές.

Αντιληπτοί σχεδόν από όλους γίνονται οι κοινοί, οι συνδικαλιστικοί αγώνες των εκπαιδευτικών. Δεν είναι της ώρας να αναλυθούν ούτε καν να παρουσιασθούν οι κατακτήσεις που βελτίωσαν τις συνθήκες εργασίας, που θα πει την αποδοτικότητά τους και συνεπώς την ποιότητα της διδασκαλίας. Ενδεικτικά μόνον ας αναφερθεί ο περιορισμός του εξαντλητικού καθημερινού εξάωρου και των τάξεων - μαμούθ με 150, 100, 80 μαθητές.

Αν οι επιτυχίες των συνδικαλιστικών αγώνων είναι και μετρήσιμες και συγκρίσιμες, δε συμβαίνει το ίδιο με τον αγώνα που κάνει καθημερινά ο καθηγητής μέσα στην καρδιά του, στην απομόνωση του γραφείου του, όταν ετοιμάζεται να αντιμετωπίσει τους μαθητές του την επόμενη μέρα, μέσα στην τάξη του ή ακόμη μέσα στο γραφείο του σχολείου. Αυτόν το μυστικό αγώνα μόνον ο ίδιος τον ξέρει, μόνον ο ίδιος μπορεί να εκτιμήσει και να χαρεί τις επιτυχίες του ή να επουλώσει τις πληγές του.

Ο αγώνας του έχει συγκεκριμένους στόχους την παιδαγωγική και διδακτική ετοιμότητα και την επιστημονική κατάρτιση αφ' ενός και αφ' ετέρου την προσωπική του ολοκλήρωση. Η Κατίνα Παπά, πεζογράφος και καθηγήτρια η ίδια, στο βιβλίο της «Σ' ένα Γυμνάσιο Θηλέων», γράφει εύστοχα γι' αυτό το τελευταίο: «Ένας χημικός, ένας τραπεζικός, ένας υπάλληλος Υπουργείου μπορεί να' ναι κούφιος κι άξεστος κι απολίτιστος και να μην το πάρει είδηση κανείς. Ο δάσκαλος φαίνεται· αυτή είναι η διαφορά. Διδάσκω θα πει ανοίγω την ψυχή μου και άμα ανοίξω την ψυχή μου, επιτρέπω στο κάθε μάτι να μπει και να τη δει. Εκπαιδεύω θα πει δίνω ένα κομμάτι απ' την ψυχή μου· μα όταν η ψυχή μου είναι φτωχή και γυμνή, τι να δώσω; Δε δίνω τίποτε! Λοιπόν δεν εκπαιδεύω». (5) Και ο Βασίλης Μοσκόβης, επίσης λογοτέχνης και καθηγητής, στο μυθιστόρημά του «Το άλας της γης» βάζει πιο προωθημένο και πιο δύσκολο στόχο· γράφει λοιπόν: «Ο δάσκαλος πρέπει να εφαρμόσει πιστά το ρητό του Ευαγγελίου: "απαρνησάσθω εαυτόν". Και τούτο προϋποθέτει διάλυση της προσωπικότητάς του μέσα στην προσωπικότητα των παιδιών, εγκατάλειψη κάθε ατομικής φιλοδοξίας. Προϋποθέτει ταπείνωση, γερά νεύρα, μεγάλη

καρδιά και πάνω απ' όλα αγάπη, αγάπη και πάλι αγάπη». (6).

Ο καθηγητής ξέρει καλά πως θα επιτύχει στο έργο του, αν γνωρίσει τις ατομικές ιδιαιτερότητες κάθε μαθητή· αν σκύψει με αγάπη πάνω στα προβλήματά του και τον καθοδηγήσει να τα ξεπεράσει. Οι μαθητές είναι πρώτα άνθρωποι και μετά μαθητές. Είναι τα «παιδιά του». Έρχονται κοντά του συχνά να ακουμπήσουν τη χαρά ή τον πόνο τους, κάποιο πρόβλημά τους. Ακόμη και οι γονείς τους νομίζουν ότι ο καθηγητής έχει το μαγικό τρόπο να ηρεμήσει τα παιδιά τους, να τα προφυλάξει από φανερούς και μη κινδύνους και του εκμυστηρεύονται τις δυσκολίες τους και τους καύμούς τους. Μια τέτοια ψυχική προσέγγιση είναι πολύ οδυνηρή για τον ίδιο.

Πολλές φορές βγαίνει από την τάξη ή φεύγει από το σχολείο με ένα ψυχικό πλάκωμα, αγχωμένος και προβληματισμένος πώς να βοηθήσει κάποια παιδιά που υστερούν σε συγκεκριμένο τομέα, πώς να αντιμετωπίσει μια αταξία ενός, που θα τιμωρηθεί υπερβολικά αυστηρά από τον πατέρα του, αν το μάθει, πώς να φερθεί σε κείνον που του αυθαδίασε ασύστολα, πώς να συμφιλιώσει δυο που διαρκώς μαλώνουν, πώς να συμπαρασταθεί στη μαθήτριά που ερωτεύθηκε και θέλει να διακόψει το σχολείο, πώς να γλυκάνει τον πόνο του παιδιού που πέθανε ο γονιός του ή κάποιου άλλου που οι γονείς του χώρισαν και το τραβούν στα δικαστήρια... πώς... πώς... Οι περιπτώσεις ατέλειωτες· κάθε παιδί κι ένας άλλος κόσμος· και κάθε χρόνο άλλα παιδιά.

Και ο καθηγητής βγαίνει από το Πανεπιστήμιο παιδαγωγικά ανέτοιμος. Και όμως η ανάγκη για λύσεις είναι επιτακτική. Η πορεία για την εύρεση ικανοποιητικών λύσεων είναι αγωνιώδης και κάποτε μαρτυρική· πυξίδα του ασφαλούς η ρήση «αγάπα και κάνε ό,τι θέλεις»· κατάλληλοι δείκτες αποδεικνύονται πότε πότε η μελέτη κάποιου σχετικού βιβλίου, μια γνώμη συναδέλφου, η σκέψη, ο σχεδιασμός και η διαίσθηση.

Ο αγώνας αυτός μερικές φορές φτάνει μέχρι τα όρια της αγωνίας και της ενοχής («μήπως δεν είμαι ικανός;» αναρωτιέται) και οδηγεί σε νύχτες αγρύπνιας. Η Έλλη Αλεξίου, επίσης λογοτέχνης και δασκάλα, στο βιβλίο της «Τον Χριστιανικόν Παρθενάγωγέον» εξομολογείται: από σχε-

τικά προβλήματα «ξυπνούσα τη νύχτα και έβαζε αρχή το μυαλό μου να δουλεύει. Τη Φανή και τη Δέσποινα, έλεγα, χωρίς άλλο πρέπει να τις πάρω χώρια, να τους μάθω τους αριθμούς, γιατί δε θα μπορέσουν ποτέ «να συμβαδίσουν», αφού είναι τόσο πίσω... θα τις κρατώ στο σχολείο την Πέμπτη που σχολνοούν οι άλλες...» Και καταλήγει: «Όταν τα βόλευα έτσι όλα με το μυαλό μου, γύριζα από το άλλο πλευρό και αποκοιμόμουν ξεκουρασμένη σα να είχα εκτελέσει ένα καθήκον». (7)

Η έγνοια για την παιδαγωγική προσέγγιση των μαθητών και συγχρόνως για τη διαφύλαξη του προσωπικού του κύρους γίνεται πραγματικός εφιάλτης μερικές φορές για το νεοδιόριστο καθηγητή, που, επειδή είναι πολύ νέος, είναι και άπειρος. Μόνος του πρέπει να παλέψει, για να κερδίσει με την παιδαγωγική του τέχνη το κύρος του. Αυτό περίπου δηλώνει ωμά ο διευθυντής ενός Γυμνασίου του Ρεθύμνου στην εικοσιτριάχρονη νεοδιόριστη καθηγήτρια Γαλλικών και Μουσικής Λιλίκα Νάκου: «...Κάθε τάξη έχει περίπου 150 μαθητές, όλο απείθαρχα αγόρια. Πρέπει να ξέρετε πως το Γυμνάσιό μας είναι αρρένων. Λοιπόν βάλτε με το νου σας τι γίνεται... Θα έπρεπε νάχαμε χωροφύλακες να τα φυλάνε... σας λέω πως δεν υπάρχουν στον κόσμο μαθητές πιο ατίθασοι, πιο άτακτοι από τους Κρητικούς: όλο φασαρία και καζούρα κάνουν. Αλίμονο στο δάσκαλο που δε θα μπορέσει με το πρώτο να τους επιβληθεί... πάει, χάθηκε!...». Είναι οι πρώτες όχι και τόσο ενθαρρυντικές εμπειρίες της Λιλίκας Νάκου που εκθέτει στο μυθιστόρημά της «Η κυρία Ντορεμί». (8)

Έμπειρος και ψύχραιμος ο δάσκαλος του Βασίλη Μοσκόβη στο «Άλσος της γης» έχει ξεπεράσει το άγχος της επιβολής και καταστρώνει συγκεκριμένο σχέδιο δράσης για την καινούρια σχολική χρονιά. Γράφει στο ημερολόγιό του: «Προσπαθώ να διατυπώσω πολύ γενικά τα προβλήματα που νομίζω πως θα μ' απασχολήσουν εφέτος... Τα παιδιά παρουσιάζουν βαθειές αλλαγές... Τις διαπιστώνω γιατί καθρεφτίζονται στις κινήσεις, στα λόγια, στα γραφτά, στην εξωτερική τους εμφάνιση γενικά. Πόσο άλλαξαν και μεγάλωσαν, σε λίγους μήνες». (Δηλ. τους καλοκαιρινούς των διακοπών). Και συνεχίζει: «Η ήβη φουσκώνει με καλπασμό στα στήθια τους. Τρία αιτήματα υψώνονται μπροστά μου: α) Να επωφεληθώ απ' τη

λαχτάρα και το ανικανοποίητο, για να τους κάνω να δημιουργήσουν κάτι παραπάνω απ' τη ρουτίνα του σχολικού προγράμματος... β) Να καταπολεμήσω τη διάσπαση και την ανομοιογένεια που αυξήθηκε... γ) Να ανακαλύψω μέθοδο για να μεταδώσω τον υπερβολικό φόρτο της ύλης που ορίζει ο νόμος χωρίς να παραμελήσω την ουσιαστική μόρφωση. Μπορώ όμως να γίνω ταχυδακτυλουργός; Όχι. Γι' αυτό θα προτιμήσω να καλλιεργήσω ανθρώπους με κρίση και ατομικότητα παρά να παραδώσω στην αυριανή κοινωνία παπαγάλους και σακιά φουσκωμένα με άχρηστες γνώσεις. Το δίλημμα αυτό υψώνεται πάντοτε μπροστά μου. Λαχταρώ για ένα καινούριο, ζωντανό, παιδαγωγικότερο πρόγραμμα...» (9)

Από αυτό το τελευταίο διακρίνεται καθαρά ότι ο αγώνας για την παιδαγωγική ετοιμότητα δεν είναι ξέχωρος από τη διδασκαλία ως περιεχόμενο και ως μεθοδολογία.

Σίγουρα τις αρχές της Γενικής και της Ειδικής Διδακτικής, δηλ. αυτού που λέμε «πώς να διδάξω» μπορεί να τις ανακαλύψει κανείς εύκολα στα διάφορα βιβλία. Θα ενημερωθεί όμως θεωρητικά μόνο. Η εφαρμογή είναι άλλη υπόθεση. «Δεν ήξερα πώς ν' αρχίσω το μάθημα των Γαλλικών», παραδέχεται η κυρία Ντορεμί στο ομώνυμο βιβλίο που ήδη προαναφέρθηκε. «Σκέφτηκα», συνεχίζει, «πώς το καλύτερο θα ήταν, για να κάνω τα παιδιά να ενδιαφερθούν για το μάθημα, να τους μιλήσω πρώτα για τη Γαλλία...». Και όταν αυτό έγινε, η καθηγήτρια ανακάλυψε σχεδόν θριαμβευτικά ότι «η ώρα πέρασε τόσο γρήγορα, τα παιδιά στάθηκαν τόσο ήσυχα... ο διευθυντής ανησύχησε κι ανέβηκε απάνω, γιατί δεν άκουγε, λέει, κανένα θόρυβο από την τάξη, για να με συγχαρεί... Εγκαινιάζα τις παραδόσεις μου με κάτι που δεν το έλεγε το πρόγραμμα» (10).

Η διδασκαλία είναι σαν το κλειδί· ανοίγει τη συγκεκριμένη κλειδαριά μόνο. Ο καθηγητής καλείται να προσαρμόσει το περιεχόμενο της διδασκαλίας του στο συγκεκριμένο ακροατήριο επιλέγοντας κάθε φορά την κατάλληλη μέθοδο. Η μηχανική εφαρμογή δε θα του ανοίξει την πόρτα, δηλ. το ενδιαφέρον των μαθητών και τη συμμετοχή τους. Κάθε μαθητής είναι μια μοναδική και ανεπανάληπτη προσωπικότητα και κάθε καθηγητής και κάθε άνθρωπος βέβαια. 30 - 35 μοναδικότητες βρέθηκαν τυχαία μαζί

σ' ένα τμήμα· και το τμήμα λοιπόν αυτό είναι μοναδικό, γι' αυτό και ο καθηγητής νιώθει την ανάγκη και αγωνίζεται να προσαρμόζει τη διδασκαλία του διαρκώς. Αυτό ούτε εύκολο είναι ούτε απλό. Απαιτεί επινοητικότητα και φαντασία, δυνατότητα αξιοποίησης των εμπειριών της καθημερινής ζωής, δυνατότητα απελευθέρωσης κάποιες φορές από τα όρια του αναλυτικού προγράμματος, συλλογή υλικού από οποιαδήποτε πρόσφορη πηγή, διαθέσιμο χρόνο. Αυτό λοιπόν το «πώς» είναι που βασανίζει τον καθηγητή και τον κάνει να επιστρατεύει όλα τα παραπάνω, για να μεταδώσει το μορφωτικό αγαθό με πρωτοτυπία και παραστατικότητα, που εντυπωσιάζει και κεντρίζει το ενδιαφέρον των μαθητών.

Μια τέτοια εντυπωσιακή διδασκαλία του καθηγητή της γαλλικής φιλολογίας Γκαλιμπούρ αναφέρει ο Γ. Θεοτοκάς στο «Λεωνή» του. Ο ομώνυμος ήρωας του βιβλίου, μαθητής Λυκείου, γοητεύθηκε κυριολεκτικά από το μάθημα του κυρίου Γκαλιμπούρ, όταν αυτός τους διάβασε κάτι από το Σατωβριάνδο. «...Ήτανε μια δυνατή ευχαρίστηση, όχι μόνο στην ακοή», γράφει ο Θεοτοκάς, «μα θαρρείς σ' όλο το σώμα. Ο Λεωνής πολύ το χάρηκε αυτό το μάθημα, ποτέ δεν είχε φαντασθεί ότι ήτανε μπορετό να νιώσει κανείς μια ευχαρίστηση αυτού του είδους από το διάβασμα ενός βιβλίου... περνούσε η ώρα χωρίς να την καταλάβεις. Όταν αντηχούσε το καμπάνι που σήμαινε το διάλειμμα ο κ. Γκαλιμπούρ σηκωνότανε στενοχωρημένος, ντροπαλός, μάλωνε τον εαυτό του:

«- Ξεχαστήκαμε πάλι σήμερα. Δεν εξέτασα κανέναν. Δεν έβαλα κανένα βαθμό. Κάνετε μου μιαν έκθεση, σας παρακαλώ...» (11) Μπορούσαν να πουν «όχι»;

Αν το «πώς» θα διδάξει βασανίζει δια βίου τον καθηγητή, το «τι;» μερικές φορές τον εξουθενώνει. Το τι θα διδάξει δεν το επιλέγει ο ίδιος, είναι πασίγνωστο. Αγωνίστηκε και τελείωσε με επιτυχία και αξιοπρέπεια τις πανεπιστημιακές του σπουδές και μπαίνοντας στην εκπαίδευση με την ελπίδα να μεταδώσει τις γνώσεις που κοπίασε και απόκτησε, διαπιστώνει ότι αυτό δεν είναι δυνατό να γίνει· καλείται να διδάξει άλλα αντικείμενα. Και ξεκινάει έναν αγώνα νέο για την επιστημονική του επάρκεια. Επιστήμονας είναι, πρέπει να μελετά και να ενημερώνεται, ασφαλώς· δεν πα

ραπονιέται γι' αυτό. Μπορεί και να τον ικανοποιεί να προωθεί τις γνώσεις που απέκτησε· να τις πλουτίζει με των καινούριων ερευνών τα συμπεράσματα. Να ερευνά και ο ίδιος, γιατί όχι; Αυτό είναι φυσικό. Συχνά όμως παραμελώντας κάποια αντικείμενα σπουδών, με τα οποία ασχολήθηκε τέσσερα και πέντε χρόνια, πρέπει να αρχίσει από την αρχή, για να συμπληρώσει ουσιαστικά κενά που του άφησε άθελά του η πανεπιστημιακή εκπαίδευση και δε θα τα συγχωρήσει καθόλου η μέση ούτε η ανελέητη κριτική των μαθητών.

Σπούδασε π.χ. ο φιλόλογος Λατινικά, αλλά καταργήθηκαν, σπούδασε την παραδοσιακή Γλωσσολογία, αλλά πρέπει να διδάξει τη Γλώσσα με βάση τη μεθοδολογία και τα πορίσματα των νεότερων γλωσσολόγων, σπούδασε την Αρχαία Ελληνική Γραμματεία από το πρωτότυπο και πρέπει να τη διδάξει από μετάφραση, δε σπούδασε Συνταγματικό Δίκαιο, αλλά πρέπει να «αναλύσει» το Σύνταγμα στο μάθημα της Αγωγής, δε σπούδασε Κοινωνιολογία, αλλά του χρειάζεται όχι μόνο για να τη διδάξει στη Δέσμη, αλλά και για να ερμηνεύσει τα ιστορικά γεγονότα. Δεν πήρε ούτε τις βασικές γνώσεις για το Σχολικό Επαγγελματικό Προσανατολισμό (Σ.Ε.Π.) και την Περιβαλλοντολογία, αλλά το πρόγραμμα προβλέπει αυτά τα μαθήματα. Μαθήματα αλλάζουν, μαθήματα καταργούνται, μαθήματα προστίθενται. Όλες τις αλλαγές πρέπει να τις αντιμετωπίσει ο καθηγητής ουσιαστικά βασισμένος στις δικές του δυνάμεις και στο φιλότιμό του.

Και εργάζεται αδιάκοπα για την επιστημονική του κατάρτιση· μια ζωή είναι μαθητής, διαβάζει, ενημερώνεται. Ξοδεύει πολλά χρήματα για την αγορά βιβλίων και επιστημονικών - εκπαιδευτικών περιοδικών. Αυτά είναι τα βασικά του εργαλεία, οι κύριοι επιμορφωτές του. Επίδομα σχετικό δόθηκε μόνο τα τρία τελευταία χρόνια· κι αν έπρεπε να αρχίσει να αγοράζει κανείς από την αρχή τα βιβλία του ούτε για το 1/10 των ήδη αγορασμένων δε θα έφτανε το επίδομα. Κι ούτε οι σχολικές βιβλιοθήκες διαθέτουν τέτοια βιβλία, αλλά κι αν τα διαθέσουν, δεν υπάρχουν οι συνθήκες για μελέτη στο σχολείο.

Η επίγνωση της ανάγκης για ενημέρωση και ανταλλαγή απόψεων διαπιστώνεται και από τις προσπάθειες που κάνουν οι ΕΛΜΕ και οι επι

στημονικοί σύλλογοι φιλολόγων, θεολόγων, μαθηματικών, φυσικών, χημικών, καθηγητών ξένων γλωσσών, καμιά φορά και με τη συνεργασία των Σχολικών Συμβούλων, για την οργάνωση σεμιναρίων και ειδικών διαλέξεων καθώς και για την έκδοση περιοδικών και μελετών.

*

Επόμενο είναι ένας τέτοιος αγώνας πολύμορφος και πολύμοχθος κάποτε να καταλήγει σε κόπωση, αγωνία, άγχος και νευρώση. Η Λιλίκα Νάκου και πάλι στην «Κυρία Ντορεμί» γράφει: «Το βράδυ έπεφτα στο κρεβάτι σχεδόν πάντα με πονοκέφαλο. Ξυπνούσα καλά, πήγαινα στο σχολείο, μα ύστερα από μερικές ώρες κλεισούρας στην τάξη να μου πονά το κεφάλι. Στο τέλος άρχιζε να με πειράζει κάθε θόρυβος. Είχα γίνει νευρική. Δεν αναγνώριζα πια τον εαυτό μου. Είχα πάντα μαλακό, ήσυχο χαρακτήρα. Και τώρα θύμωνα με το τίποτα». (12) Και η Έλλη Αλεξίου στο «Γον Χριστιανικόν Παρθενάγωγείον» συμπληρώνει: «Πολλές φορές που σχολνούσα το μεσημέρι, ολοκούραστη, πτώμα ορθό κι έπαιρνα μονάχη μου τον ανηφορικό δρόμο τραβώντας για το σπίτι, ρωτούσα και ξαναρωτούσα τον εαυτό μου, κι ήθελα να βρω την αιτία, που κουραζόμουν τόσο πολύ... Σε τούτο το σχολείο είχα χάσει παντελώς την ησυχία μου. Όπου κι αν βρισκόμουν, στο σχολείο ή στο σπίτι μας, εξακολουθούσα να υποφέρω το ίδιο· γιατί χώρια από τη σωματική κόπωση κι η ψυχή μου ποτιζόταν με δηλητήριο και το μεσημέρι που σχολνούσα, είχα πάντα στην καρδιά μου ένα πλάκωμα. Κάθε μέρα θα μου είχαν παρουσιαστεί τόσες αιτίες για να 'χω λυπηθεί που ήξερα από πρωτύτερα πως η σωματική ανάπαυση που μου εξασφάλιζε το σπίτι, δε θα με ωφελούσε. Στο σπίτι μας θα ξεκούραζα μόνο τα πόδια μου από την ορθοστασία, ή μόνο τα νεύρα μου από τις σύγχισες, μα όμως την ψυχή μου τίποτε δεν μπορούσε να την αλαφρώσει». (13)

Ασφαλώς κάθε καθηγητής σ' όλες τις εποχές έχει νιώσει κάποτε κάπως έτσι. Και η κούραση και η αγωνία άπειρες φορές έχει φτάσει στα όρια της θυσίας και της θυσίας χωρίς μέτρο. Κάποτε μάλιστα και στην

αυτοθυσία. (Πόσοι άραγε άφησαν την τελευταία τους πνοή πάνω στο κα θήκον;)

Και βέβαια δεν είναι καθόλου δύσκολο να ειπωθεί τι θυσιάζει. Θυσιάζει το χρόνο του, πέρα βέβαια από τον πενιχρά αμειβόμενο, την προσωπική του ζωή και την ψυχική του ηρεμία: «Είχα τόσο πολλές ώρες εργασίας», παραπονιέται πάλι η κυρία Ντορεμί, «ώστε δε μου έμενε πια καιρός να διαβάσω κανένα βιβλίο, που ήταν ανέκαθεν η μόνη μου ευχαρίστηση στη ζωή. Ενιωθα σα να αποβλακώνομαι μέρα με τη μέρα» (14) Και ο Τζων Χολτ, Αμερικανός εκπαιδευτικός, στο βιβλίο του «Γιατί αποτυγχάνουν τα παιδιά» διαπιστώνει επίσης ότι «όταν έχεις στρέμματα ολόκληρα από χαρτιά να διορθώσεις, δεν υπάρχει καιρός να τον αφιερώσεις στην πολυτέλεια της σκέψης». (15)

Αν τύχει μάλιστα ο εκπαιδευτικός να έχει δική του οικογένεια, και οι περισσότεροι έχουν, τότε είναι σίγουρο πως πολύ συχνά θυσιάζει και την προσφορά του στην οικογένεια. Πόσες φορές έμειναν άστρωτα κρεβάτια, ασιδέρωτα ρούχα ή ετοιμάστηκε πρόχειρο φαγητό, για το διόρθωμα των εκθέσεων ή των διαγωνισμάτων. Πόσες φορές στερήθηκε το δικό του παιδί τον περίπατο, το παιγνίδι με το γονιό του ή την κουβέντα με ζί του, επειδή αυτός έπρεπε να ασχοληθεί με κάποια σχολική εργασία.

Κι ακόμη θυσιάζει τα προσόντα του και τη δυνατότητα μιας καλύτερης αμοιβής. Υπάρχουν καθηγητές με προσόντα τέτοια (διπλά πτυχία, πτυχία ξένων γλωσσών, μετεκπαίδευση και doctorat, λογοτεχνικό τάλαντο), που θα μπορούσαν να σταδιοδρομήσουν αλλού, όχι να τελματωθούν στα ακίνητα νερά της Μέσης Εκπαίδευσης.

Όμως τα θυσιάζουν όλα στον ιερό βωμό της παιδείας, γιατί ούτε η επαγγελματική ανέλιξη ούτε η υψηλή χρηματική αμοιβή είναι οι μοναδικές επιδιώξεις τους. Μάλιστα ντρέπονται να απαιτήσουν περισσότερα χρήματα, να ομολογήσουν πως αυτά που τους δίνουν δεν τους φτάνουν για μια αξιοπρεπή διαβίωση· ντρέπονται και καμουφλάρουν το αίτημα. Λέγεται για το ρήτορα Ισοκράτη, που ήταν και δάσκαλος της ρητορικής, ότι, όταν πήρε για πρώτη φορά χρήματα για τα μαθήματά του, έκλαψε και είπε: «Τώρα καταλαβαίνω ότι πουλήθηκα» (16)

Και ο κάθε εκπαιδευτικός πιστεύει ότι η δουλειά του δεν είναι από αυτές που μπορούν να αποτιμηθούν με χρηματικά ποσά. Η διεκδίκηση μιας αξιοπρεπούς χρηματικής αμοιβής γίνεται από ζωτική ανάγκη. Θα επιθυμούσε να μην ασχολείται καθόλου με τέτοια «πεζά» προβλήματα και η πολιτεία από μόνη της, εκτιμώντας την προσφορά του, να του απονεμίει την τιμή που του ανήκει, να του εξασφαλίσει και τα προς το ζην και το κοινωνικό του κύρος, ώστε αυτός να επιδοθεί απερίσπαστος στο υψηλό του έργο. Όμως η πολιτεία δε φαίνεται να έχει κάνει κάτι τέτοιο· ίσως γιατί γνωρίζει πολύ καλά ότι ο καθηγητής, όντας δημιουργός, δημιουργός ψυχών, δε δουλεύει απλώς, αγωνίζεται έτσι κι αλλιώς συνειδητά, αφού λειτουργεί με κύριο κίνητρο τη διατήρηση της αξιοπρέπειάς του, αλλά και κυρίως, το μεράκι και την αγάπη για τα νιάτα.

Συχνά κάνοντας την αυτοκριτική του δε μεμψιμοιρεί, γιατί δεν έχει υλικές απολαυές αντάξιες του κόπου του· για ένα πράγμα ανησυχεί πιο πολύ, αν έχει αποτελεσματικότητα η προσφορά του στα παιδιά· αν θα δικαιωθούν οι θυσίες του. Σε μια εποχή που τόσοι παράγοντες παρεμβάλλονται στην αγωγή ενός παιδιού, ο δάσκαλος νιώθει πως ο δικός του λόγος εξουδετερώνεται. Και τότε αναδύονται από μέσα του τα κρίσιμα ερωτήματα. Τότε ζητεί ο ίδιος να αξιολογήσει το ρόλο του. Σε τέτοιες ώρες αμείλικτης αυτοκριτικής και απογοήτευσης η συνειδητοποίηση ότι έχει να κάνει με παιδιά που η προσωπικότητά τους διαρκώς εξελίσσεται, μπορεί να αποβεί σωτήρια για τη συνέχιση του έργου του. Ο νέος είναι σαν «ένα σκοτεινό δάσος», όσο κι αν παλέψει ο δάσκαλος μπορεί να μη βρει ποτέ την άκρη του. Είναι λοιπόν φυσικό, «ύστερα από την πιο μεγάλη χαρά, να νιώσει και την πιο μεγάλη πίκρα» (17) και το αντίθετο.

Και είναι αλήθεια ότι οι μαθητές πολλές φορές του δίνουν την πιο βαθιά χαρά κι ας είναι κακοπληρωμένος από τον εργοδότη του. Είναι η ηθική αμοιβή που βαραίνει περισσότερο και καταξιώνει τον αγώνα του. Νιώθει πως δεν πήγε χαμένος. Και του χρειάζεται κάτι τέτοιο· τον τονώνει. Ήταν πολύ ωραίο αυτό που ένιωθε ο Ισοκράτης, «όταν οι μαθητές του, συμπληρώνοντας τις σπουδές τους, έφευγαν με δάκρυα στα μάτια», γιατί έχαναν «έναν ωριμότερο και σοφό φίλο που όχι μόνο τους καθοδηγούσε,

αλλά τους συμβουλευότανε κιόλας με λεπτότητα, συγκατάβαση και εγκάρδια προθυμία». (18)

Αυτή η αναγνώριση, που ευτυχώς δεν είναι σπάνια και στις μέρες μας, μετράει πολύ για τον καθηγητή, πιο πολύ ασφαλώς από το δεκαπενθήμερό του: («ουκ επ' άρτω μόνω ζήσεται άνθρωπος»). Η χαρά που παίρνει είναι πνευματική, ηθική, γι' αυτό και έχει διάρκεια.

Φοβάμαι πως κανείς άλλος δεν μπορεί να νιώσει το βάθος της χαράς και την ποιότητα αυτής της εσωτερικής αυτοεπιβεβαίωσης παρά μόνο ο ίδιος ο καθηγητής που βλέπει στα μάτια των μαθητών του να λάμπει η ικανοποίηση για το προσφερόμενο μάθημα και που ακούει κάποτε και τη φαινομενικά απίθανη απορία τους, «μα γιατί κτύπησε το κουδούνι πιο νωρίς;» κι ας έχει κτυπήσει στην ώρα του. Ή που ύστερα από πολλά χρόνια συναντά άνδρες και γυναίκες και του σφίγγουν το χέρι, φιλικά πια, με την υπόμνηση: «Με θυμάσθε; Ήμουν μαθητής σας!...» Καταλαβαίνει λοιπόν κανείς ότι αυτό που μπορεί η πολιτεία να προσφέρει δεν έχει καμιά σχέση ποιοτική με την ευγνωμοσύνη του μαθητή στον άξιο καθηγητή.

•

Ο κάθε εκπαιδευτικός από τη στιγμή που αποφάσισε να μπει στην εκπαίδευση έχει ξεκινήσει έναν ευγενικό αγώνα με πολλά μέτωπα. Έναν αγώνα που δεν έχει τέλος, έναν αγώνα με βέβαιες απώλειες και αβέβαια, για το παρόν τουλάχιστον, αποτελέσματα. Αλλά «είτε γιατρεύονται τα κακά είτε όχι χρέος του είναι να τα πολεμάει» (19) γιατί έτσι καταξιώνει την ύπαρξή του.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1) «...την παιδείαν μίαν και την αυτήν αναγκαίον είναι πάντων και ταύτης

- την επιμέλειαν είναι κοινήν και μη κατ' ιδίαν...» (Αριστοτέλους, Πολιτικά, βιβλ. VIII κεφ. 1 παρ. 2 εκδ. Ζαχαρόπουλου αρ. 13, Αθήνα).
- 2) «Μέγιστον δε πάντων των ειρημένων προς το διαμένειν τας πολιτείας, ου νυν ολιγωρούσι πάντες, το παιδεύεσθαι προς τας πολιτείας» (Αριστοτέλους, Πολιτικά, βιβλ. V κεφ. 7, 15 εκδ. «Παπύρου» αρ. 75, εν Αθήναις 1939. Βλέπε επίσης για σημ. 1 και 2 Gustave Glotz, Η Ελληνική «πόλις», μεταφρ. Αγνή Σακελλαρίου, Β' έκδ. Μορφωτικού Ιδρύματος Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1981, σημ. 75 σελ. 451.
- 3) Μ. Γ. Μερακλή, Πλούταρχος ο Χαιρωνεύς, Παιδαγωγικόν Ινστιτούτον, Επιστημονική Βιβλιοθήκη αρ. 3 Ο.Ε.Δ.Β. Αθήναι 1966, σελ. 75.
- 4) Πλουτάρχου, Περί παιδων αγωγής, VII 4B εκδ. «Παπύρου» Αθήνα 1961.
- 5) Κατίνας Παπά, Σ' ένα Γυμνάσιο Θηλέων, εκδ. Δίφρος, Αθήνα 1959 σελ. 70
- 6) Βασίλη Μοσχόβη, Το άλας της γης εκδ. Μαυρίδης σελ. 179.
- 7) Έλλης Αλεξίου, Γον Χριστιανικόν Παρθεναγωγείον, έκδ. τρίτη «Νίκη», Αθήνα 1964, σελ. 61.
- 8) Λιλίκας Νάκου, Η κυρία Ντορεμί, εκδ. Δίφρος, Αθήνα 1955, σελ. 24.
- 9) Όπου και σημ. 6, σελ. 90
- 10) Όπου και σημ. 8, σελ. 56.
- 11) Γιώργου Θεοδοκά, Λεωνής έκδ. Β' Ικαρος σελ. 102.
- 12) Όπου και σημ. 8, σελ. 138.
- 13) Όπου και σημ. 7, σελ. 44.
- 14) Όπου και σημ. 8, σελ. 138.
- 15) Τζων Χολτ, Γιατί αποτυγχάνουν τα παιδιά, μετάφρ. Μπάμπη Γραμμένου, έκδ. Αγκύρας αρ. 74, Αθήνα 1971, σελ. 140.
- 16) Βασιλείου Λαούρδα, Ο Ισοκράτης και η εποχή του, Παιδαγωγικόν Ινστιτούτον, Επιστημονική Βιβλιοθήκη αρ. 2 Ο.Ε.Δ.Β. Αθήναι 1966, σελ. 34.
- 17) Όπου και σημ. 6, σελ. 178.
- 18) Όπου και σημ. 16, σελ. 35.
- 19) Όπου και σημ. 5, σελ. 245.

ΤΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΣΗΜΕΡΑ ΚΑΙ ΤΡΟΠΟΙ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗΣ ΤΟΥΣ*

Μαζευτήκαμε απόψε όλοι εδώ, για να τιμήσουμε το μάρτυρα καθηγητή Νίκο Τεμπονέρα που βρήκε το θάνατο προσπαθώντας να υπερασπίσει τους μαθητές του από επιδρομή ανεγκέφαλων εξωεκπαιδευτικών στοιχείων. Μπορεί πολλοί από εμάς να μην τον γνωρίσαμε προσωπικά αλλά υπήρξε συναγωνιστής μας στον αγώνα για μια καλύτερη Παιδεία. Και τι πιο δυνατό από τα κοινά ιδανικά και τους κοινούς στόχους, που είχαμε; Τον τιμούμε λοιπόν, γιατί υπήρξε ο μάρτυρας του αγώνα μας, και κυρίως τιμούμε τα ιδανικά του. Ιδιαίτερα εμείς οι μαθητές έχουμε υποχρέωση απέναντί του, γιατί βρήκε το θάνατο θέλοντας να μας προστατέψει.

Γι' αυτό το λόγο σήμερα οι μαθητές όλων των Λυκείων αποφασίσαμε και προχωρήσαμε σε αποχή από τα μαθήματα και μονοήμερη συμβολική κατάληψη των κτιρίων μας. Δηλώνουμε επιπλέον μ' αυτόν τον τρόπο πως η μάχη δεν έχει ακόμα τελειώσει. Και πώς να πάψουμε να αγωνιζόμαστε, αφού η εκπαίδευση βρίσκεται σε οικτρή και επικίνδυνη κατάσταση;

Η υλικοτεχνική υποδομή πρώτα απ' όλα είναι ανεπαρκέστατη και πολύ χαμηλής ποιότητας. Τα κτίρια είναι λιγότερα από τα μισά απαιτούμενα κι αυτά που υπάρχουν μετρούν αρκετές δεκαετίες ιστορίας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η πόλη μας με το οξύ κτιριακό πρόβλημα, όπου χρησιμοποιούνται κτίρια χτισμένα μέσα στη δεκαετία του 1910 ή και στο τέλος της δεκαετίας του 1920.

Όσον αφορά τον εξοπλισμό η κατάσταση είναι ακόμα χειρότερη σε όλη τη χώρα. Λίγες οι εγκαταστάσεις θέρμανσης, που επιπλέον υπολει-

* Ομιλία μου στο Δημαρχείο Χανίων, ως εκπροσώπου της διαλυ-
κειακής προεδρίας (μαθητών Λυκείων) της πόλης μας, στη Βραδιά Παι-
δείας - Μνήμη Νίκου Τεμπονέρα, που οργάνωσε στις 9-1-1992 η ΉΛΜΕ
Χανίων.

τουργούν, ελάχιστα τα εργαστήρια και οι βιβλιοθήκες και μηδαμινό το περιεχόμενό τους.

Στο άλλο επίπεδο τώρα, δηλαδή στα σχολικά προγράμματα, αυτά είναι ανεδαφικά, χωρίς λογική, φτιαγμένα από ανθρώπους που δεν έχουν πραγματική γνώση της σχολικής ζωής. Επιμένουν σε τυπικές ανατυπώσεις απαρχαιωμένων παιδαγωγικών θεωριών, χωρίς να προσφέρουν τίποτα το ουσιαστικό.

Προτεραιότητα έχει η ποσότητα της ύλης που θα διδαχθεί και όχι η σωστή μετάδοσή της. Αλλά και η ίδια η ύλη των σχολικών βιβλίων είναι χαμηλής ποιοτικής στάθμης. Η εκπαίδευση έχει βιβλία με πολλές ελλείψεις. Τα περισσότερα είναι δυσνόητα και κακογραμμένα, άλλα είναι τόσο παλιά, ώστε φτάνουν σε επικίνδυνους αναχρονισμούς. Γενικό χαρακτηριστικό τους είναι η ακαταλληλότητα για τις σύγχρονες σχολικές απαιτήσεις. Το κυριότερο όμως μειονέκτημα είναι η ύπαρξη ενός και μόνου συγγράμματος, που δεν προωθεί τον πλουραλισμό και τη διακίνηση ιδεών και μειώνει τη δυνατότητα κριτικής σκέψης πάνω στα γραφόμενα.

Επιπλέον υπάρχει και το πρόβλημα της εκπαίδευσης των καθηγητών. Είναι τώρα ξεκάθαρο ότι η έλλειψη παιδαγωγικών και ψυχολογικών γνώσεων, ευθύνη της πλημμελούς πανεπιστημιακής τους κατάρτισης, δυσχεραίνει το έργο τους και μειώνει την αποδοτικότητά τους. Αν μάλιστα προστεθεί και η αδυναμία επιμόρφωσης, το πρόβλημα γίνεται οξύτερο.

Πώς μπορούν οι καθηγητές να μορφώσουν σωστά τους μαθητές, όταν οι ίδιοι δεν έχουν τις δυνατότητες να παρακολουθήσουν την εξέλιξη των επιστημών τους; Πέρα απ' όλα αυτά όμως ουσιαστικότερη αδυναμία του εκπαιδευτικού μας συστήματος είναι η έλλειψη δημοκρατικότητας και η γενικότερη ανελευθερία. Πρώτα απ' όλα ο τρόπος διοίκησης, συγκυβερνητικός, γραφειοκρατικός, πνίγει κάθε υπεύθυνη φωνή και ανοίγει το δρόμο για την κατήλωση της Παιδείας. Ανεύθυνοι κομματιστές επιζητούν πολιτικά οφέλη και στενοκέφαλοι τεχνοκράτες τη θεωρούν πεδίο δικών τους πειραμάτων και κανείς δεν μπορεί να τους ελέγξει. Οι πιέσεις και οι δεσμεύσεις είναι τόσες, ώστε τους αφήνουν ελάχιστα περιθώρια αντίδρασης. Και εδώ ακριβώς βρίσκεται η ανελευθερία του συστήματος, γιατί η Παι-

δεία, προσδεμένη στο άρμα των υλιστικών επιδιώξεων της κοινωνίας, έχει γίνει προθάλαμος και πρόδρομος για την αγορά εργασίας. Ο μονόδρομος αυτός υποχρεώνει και εξαρτά τους μαθητές, που πρέπει να καταναλώνουν όλες τους τις δυνάμεις ακολουθώντας τον. Δεν έχουν έτσι την ευχέρεια να ασκήσουν τα περιορισμένα έστω δικαιώματά τους ούτε να διεκδικήσουν αυτά που στερούνται.

Οι καθηγητές από την άλλη έχουν περισσότερη ελευθερία κινήσεων αλλά πάντοτε σκοντάφτουν στην, υποθαλπόμενη από την εκάστοτε κυβέρνηση, αντίδραση μεγάλων ρευμάτων της κοινής γνώμης.

Η πρόφαση είναι το τι θα απογίνουν οι μαθητές. Όμως με τις περσινές δικές μας κινητοποιήσεις αποποιηθήκαμε το ρόλο αυτό και πλέον επιζητούμε ενεργά την αναβάθμιση της Παιδείας παρά τις απειλές του συστήματος.

Απαιτείται λοιπόν ανατροπή της παρούσας κατάστασης. Πρώτο βήμα θα είναι η απεξάρτηση της Παιδείας από την αγορά εργασίας. Αρχικά με την κατάργηση των ελπιδοκτόνων και ονειροκτόνων Εισαγωγικών Εξετάσεων, που μας απειλούν αισχρά, χρησιμοποιώντας το πιο αδύνατο σημείο μας, την αγωνία για το μέλλον μας.

Τότε μόνο, αφού καταλυθεί το σημερινό καθεστώς ανελευθερίας, θα επέλθει πλήρης εκδημοκρατισμός και η αρχή της Αναγέννησης της εκπαίδευσης. Θα μπορούν να αναλάβουν την Παιδεία οι μόνοι που έχουν τη δυνατότητα να την αναβαθμίσουν: Οι καθηγητές και οι μαθητές. Με τη συνδιοίκηση των σχολείων επί ίσοις όροις και την αποκέντρωση των εξουσιών του Υπουργείου Παιδείας, ο ρόλος που θα παίζει πλέον το Υπουργείο θα μπορεί να είναι εποπτικός. Θα επιβλέπει την εφαρμογή των αποφάσεων που έλαβε μαζί με τους μόνους πραγματικά μέτοχους της εκπαιδευτικής διαδικασίας: τους καθηγητές και τους μαθητές.

Είναι ακόμα επιβεβλημένη η αύξηση των δαπανών για την Παιδεία, ώστε να βελτιωθεί η υποδομή της, να υπάρξει επιμόρφωση των καθηγητών και πληθώρα ποιοτικών συγγραμμάτων με δικαίωμα επιλογής.

Ο αγώνας επομένως δεν τελείωσε. Πρέπει να επιδιώξουμε να δημιουργήσουμε το σχολείο που θα δίνει πραγματική Παιδεία, που δε θα

αναπαράγει τις παρακμασμένες δομές της σημερινής κοινωνίας, ούτε θα δημιουργεί πολίτες που θα γίνονται και θα φέρονται από κομματικούς δικτατορίσκους. Πρέπει να προετοιμάζει το καλύτερο μέλλον και τίποτα ευτελέστερο.

Οφείλουμε σ' εμάς και στο Νίκο Τεμπονέρα να πετύχουμε!

**ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΚΑΙ
ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΗΣ ΒΕΝΕΤΙΑΣ**

Η Ελληνική Κοινότητα της Βενετίας υπήρξε η πιο σπουδαία ανάμεσα σε όλες του Ελληνισμού της διασποράς. Σχηματίστηκε σιγά - σιγά από εμπόρους, ναυτικούς και τεχνίτες, οι οποίοι, ήδη κατά τη βυζαντινή περίοδο, βλέποντας τις μεγάλες εμπορικές σχέσεις μεταξύ της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και του Βενετικού Κράτους, κατέκλυζαν την πόλη. Μετά την τέταρτη Σταυροφορία (1204), πολλοί κάτοικοι των περιοχών γ'ου κυρίευσαν οι Βενετοί (Κρήτη, Μονεμβασία, Κέρκυρα και άλλες) εγκαταστάθηκαν στη Βενετία, ενώ από τις αρχές του 14ου αιώνα πολλοί Έλληνες άρχισαν να εγκαταλείπουν την πατρίδα τους για να διαφύγουν από την τουρκική απειλή, που δυνάμωνε μέρα με τη μέρα. Η ολοκληρωτική πτώση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας το 1453 προκάλεσε μια μαζική έξοδο προσφύγων προς τη Δύση και μεγάλο μέρος απ' αυτούς πήγαν στη Βενετία και έγιναν δεκτοί από τη Γαληνοτάτη. Έτσι, η πρώτη μικρή ελληνική παροικία γίνεται με το πέρασμα του καιρού η πιο πολυάριθμη ξένη παρουσία μέσα στην πόλη.

Για τους Έλληνες, το πιο σοβαρό πρόβλημα ήταν να έχουν την ελευθερία να ασκούν τη λατρεία τους, πράγμα που πέτυχαν ύστερα από μακρούς αγώνες. Στην αρχή μαζεύονταν κρυφά σε ιδιωτικές κατοικίες και κατηγορήθηκαν γι' αυτό σαν σχισματικοί. Πέρασαν από τότε πολλά χρόνια και οι αιτήσεις που έκαναν για ν' αποκτήσουν το δικαίωμα να χτίσουν δική τους εκκλησία τελεσφόρησαν μόνο το 1526. Είχαν κάνει επίσης αίτηση να ιδρύσουν μια Σχολή ή Αδελφότητα λαϊκού χαρακτήρα και αυτή η άδεια τους δόθηκε το 1498 από το Συμβούλιο των Δέκα του Βενετικού Κράτους. Η θρησκευτική ελευθερία των Ελλήνων επιτεύχθηκε κυρίως χάρις στην παρέμβαση δύο επιφανών Ελλήνων λογίων, του Ιωάννη Λάσκαρη

και του Μάρκου Μουσούρου, που γράφτηκαν στην Αδελφότητα το 1514 και το 1515.

Το οικόπεδο για το χτίσιμο της εκκλησίας αγοράστηκε το 1526 και η κατασκευή του ναού του Αγ. Γεωργίου άρχισε το 1539 και τέλειωσε το 1577, χάρις στις γενναίες εισφορές της Αδελφότητας και των Ελλήνων ναυτικών που έρχονταν στη Βενετία.

Ο Άγιος Γεώργιος των Ελλήνων είναι τύπος Βασιλικής, κτίριο δυτικής τεχνοτροπίας χωρίς βυζαντινά μορφολογικά στοιχεία, τρισδιάστατης βενετικής αρχιτεκτονικής. Είναι επενδεδυμένος με πέτρα της Ίστριας και πάνω από την κορυφή του αετώματος της κεντρικής πύλης υπάρχει πλάκα με την αφιερωματική επιγραφή:

*«Χριστώ Σωτήρι και τω Αγίω Μάρτυρι Γεωργίω
οι μέτοικοι και οι αεί καταίροντες Ενετίαζε των Ελλήνων
όπως έχοιεν κατά τα πάτρια τω Θεώ θρησκειύν
εν τω ενόντων φιλοτιμησάμενοι το Ιερόν
ανέθηκαν α φ ξ δ' ».* (1564)

Το 1574 η Κοινότητα προσκάλεσε από την Κρήτη το ζωγράφο Μιχαήλ Δαμασκηνό, ο οποίος, στα οκτώ χρόνια που παρέμεινε στη Βενετία (1574-1582), ζωγράφισε το μεγαλύτερο μέρος των εικόνων του τέμπλου

και την κόγχη του Ιερού. Το έργο του Δαμασκηνού συμπλήρωσε ο Εμμ. Τζάνε Μπουνιαλής, ιερέας, επίσης Κρητικός. Στο ναό ζωγράφισαν ακόμη ο Ιωάννης Κύπριος (1589-90) και ο Βενέδικτος Εμπόριος (αρχές 17ου αιώνα). Τα ψηφιδωτά είναι του Θωμά Μπαθά και οι φορητές εικόνες του Εμμ. Λαμπάρδου. Ο ναός του Αγ. Γεωργίου θεωρείται ο αρχαιότερος και λαμπρότερος ελληνικός ορθόδοξος ναός της Δύσης.

Η Αδελφότητα των Ελλήνων της Βενετίας γνώρισε μεγάλη ακμή και για εκατόν πενήντα χρόνια η Φλαγγίνειος Σχολή (1665-1797), που ιδρύθηκε από το κληροδόχημα του Θωμά Φλαγγίνη, έγινε το πιο σπουδαίο πνευματικό κέντρο του Ελληνισμού μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης. Εδώ εκπαιδεύτηκαν πολλοί λόγιοι και συγγραφείς της εποχής εκείνης. Οι πλούσιοι Έλληνες - κυρίως έμποροι - ανέπτυξαν πολλές σχέσεις στην κοινωνία της Βενετίας και στη συνέχεια αναλάμβαναν τα έξοδα της έκδοσης πολλών έργων στα τυπογραφεία της πόλης, που είχαν ιδρύσει επίσης Έλληνες.

Το Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών της Βενετίας ιδρύθηκε με το Νόμο 1766/1951, σε εφαρμογή μορφωτικής συμφωνίας της Ελλάδας και της Ιταλίας (1948) και δέχτηκε ως δωρεά (1953) την περιουσία, σε ακίνητα και κινητά, της άλλοτε ακμαίας Ελληνικής Κοινότητας της Βενετίας. Η λειτουργία του άρχισε θεωρητικά το 1955 με το διορισμό της πρώτης του διευθύντριας, της καθηγήτριας Σοφίας Αντωνιάδη, στην πραγματικότητα όμως λειτούργησε το 1958, μόλις αποπερατώθηκαν τα έργα της ριζικής ανακαίνισης στο μνημειακό συγκρότημα των κτιρίων της Κοινότητας, που βρίσκεται στην καρδιά της Βενετίας (CASTELLO 3412), δυο βήματα από τον Αγιο Μάρκο.

Το συγκρότημα αυτό, που έχει ως κέντρο τον ιστορικό «Περίβολο των Ελλήνων» (CAMPO DEI GRECI), αποτελείται από: το μέγαρο της Φλαγγινείου Σχολής (σημερινή έδρα του Ινστιτούτου, όπου τα γραφεία, η βιβλιοθήκη και ο ξενώνας), το μέγαρο της Κοινότητας (όπου σήμερα το Μουσείο, το Παλαιό Αρχείο και η μεγάλη αίθουσα των διαλέξεων) - κομψά κτίσματα του αρχιτέκτονα BALDASSARE LONGHENA - το Θησαυροφυλάκιο στο βάθος του περιβόλου (όπου τα γραφεία της Κοινότητας και το

Νέο Αρχείο) και το Ναό του Αγ. Γεωργίου των Ελλήνων.

Τα κυριότερα τμήματα του Ινστιτούτου είναι η Βιβλιοθήκη, τα Αρχεία και το Μουσείο του. Η Βιβλιοθήκη περιέχει αρκετά βιβλία της Κοινότητας, ιδίως εκδόσεις θρησκευτικών και δημοδών ελληνικών έργων και βενετικών τυπογραφιών, αλλά έχει πλουτισθεί - και κάθε μέρα πλουτίζεται περισσότερο - και με νεότερα και σύγχρονα βοηθήματα και πολλά περιοδικά. Στη συλλογή των 41 ελληνικών χειρογράφων περιλαμβάνονται και τρία ιστορημένα βυζαντινά Ευαγγέλια σε περγαμηνή, καθώς και το περίφημο χειρόγραφο του μυθιστορήματος του Μεγάλου Αλεξάνδρου, με 250 έγχρωμες μικρογραφίες. Ιδιαίτερη αξία έχουν παπικές «βούλλες» και επίσημα γράμματα των Δόγηδων της Βενετίας προς την Κοινότητα σε περγαμηνή, καθώς και η σειρά των Πατριαρχικών Γραμμάτων.

Τα Αρχεία, που περιέχουν πολλές δεκάδες χιλιάδες λυτών εγγράφων - ανέκδοτων στην πλειονότητά τους - και γύρω στα 200 κατάστιχα μητρώων, πρακτικών, ληξιαρχικών και λογιστικών βιβλίων, είναι πολυτιμότερα, γιατί περιέχουν μαρτυρίες για τη δράση από το 15ο αι. όχι μόνο των Ελλήνων της Βενετίας, αλλά και ολόκληρου του βενετοκρατούμενου και τουρκοκρατούμενου Ελληνισμού της Ανατολής.

Στο Μουσείο έχουν εκτεθεί οι ωραιότερες βυζαντινές και κυρίως μεταβυζαντινές εικόνες της συλλογής του Ινστιτούτου, έργα των διάσημων μεταβυζαντινών αγιογράφων της Κρητικής Σχολής Μιχαήλ Δαμασκηνού, Γεωργίου Κλόντζα, Εμμ. Λαμπάρδου, Θεοδώρου Πουλάκη, Εμμ. Τζάνε Μπουνιαλή, Κωνσταντίνου Τζάνε, Βενέδικτου Εμπορίου, Εμμ. Τζανφουρνάρη, Αντωνίου Μυταρά, Φραγκιά Καβεριτζά, Ιωάννου Μόσχου. Ιδρύθηκε και οργανώθηκε από τη Σοφία Αντωνιάδη και είναι το καλύτερα οργανωμένο και τακτοποιημένο τμήμα του Ινστιτούτου. Ο κατάλογος της συλλογής των φορητών εικόνων (αρ. 1 - 377) έχει δημοσιευθεί από το Μανόλη Χατζηδάκη.

Κύριος σκοπός του Ινστιτούτου, που εποπτεύεται από τριμελή επιτροπή στην Αθήνα και του οποίου ο διευθυντής και οι υπότροφοι επιλέγονται από την Ακαδημία Αθηνών, είναι (κατά τον οργανισμό του -Β.Δ. 720/1966) η μελέτη της ελληνικής ιστορίας και του ελληνικού πολιτισμού

κατά τη βυζαντινή και μεταβυζαντινή περίοδο, όπως εμφανίζεται στα ιταλικά αρχεία και ιδιαίτερα στα βενετικά, καθώς και η έκδοση των σχετικών ιστορικών και φιλολογικών πηγών (αρχείων, εγγράφων και χειμένων) που σώζονται στα πλουσιότερα αρχεία και στις βιβλιοθήκες της Βενετίας και όλης της Ιταλίας.

Για την εκπλήρωση του σκοπού αυτού το Ινστιτούτο έχει ανάγκη συνεργατών επιστημόνων. Χορηγεί, λοιπόν, υποτροφίες σε νέους Έλληνες πτυχιούχους πανεπιστημίων που, αφού επιτύχουν σε διαγωνισμό, έρχονται να εργαστούν στο Ινστιτούτο και να ετοιμάσουν διδακτορικές διατριβές και άλλες μελέτες, με την καθοδήγηση του διευθυντή του (Πανεπιστημιακού Καθηγητή) και στεγάζονται σ' αυτό για διάστημα ενός ή δύο (κάποτε και τριών) ετών. Το Ινστιτούτο προσκαλεί εξάλλου δόκιμους ερευνητές, Έλληνες ή ξένους, για μικρότερο διάστημα (δύο έως έξι μηνών), στους οποίους προσφέρει στέγη και μηνιαία αποζημίωση. Στέγη προσφέρει επίσης, όταν έχει τη δυνατότητα, και σε επίλεκτους έκτακτους φιλοξενούμενους. Τα πορίσματα των ερευνών αυτών δημοσιεύονται στο περιοδικό του Ινστιτούτου «Θησαυρίσματα» ή στη σειρά των εκδόσεών του, που φέρει τον τίτλο «Βιβλιοθήκη του Ελληνικού Ινστιτούτου Βενετίας».

Το Ινστιτούτο συνεργάζεται στενά με τα άλλα ομόλογά του επιστημονικά Ιδρύματα της Ιταλίας και του εξωτερικού και, στα πλαίσια των πνευματικών ανταλλαγών και εκδηλώσεων, διοργανώνει εκθέσεις, διαλέξεις, συνέδρια και επιστημονικές συναντήσεις. Επιβοηθεί επίσης τις έρευνες των μελετητών που προσφεύγουν σ' αυτό από παντού.

Πρώτη διευθύντρια του Ινστιτούτου υπηρέτησε η Σοφία Αντωνιάδη (1955 - 1966), καθηγήτρια του Πανεπιστημίου LEIDEN της Ολλανδίας (+1972). Γεννήθηκε στον Πειραιά (31 Ιουλίου 1895) από παλιά Κρητική οικογένεια, η οποία είχε δώσει άνδρες που διέπρεψαν στα Γράμματα, στην Επιστήμη και στο Δημόσιο βίο, εκτός δε των άλλων και τον Εμμ. Αντωνιάδη, αγωνιστή, δημοσιογράφο και συγγραφέα των χρόνων της Ελληνικής Ανεξαρτησίας. Η Σ. Αντ. καταγόταν από τα Χανιά. Η ίδια αναφέρει στο τελευταίο της έργο «Εμμανουήλ Αντωνιάδης ο αγωνιστής δημοσιογράφος 1791 - 1863», Αθήναι 1971, ότι ο Εμμ. Αντωνιάδης, που ήταν συγγενής

του πατέρα της Ανδρέα, άλλαξε το αρχικό του επίθετο Μελισσηνός (μέλος της οικογένειας Μελισσηνών αρχόντων του Κυρτομάδου, περιοχής Αγίας Χανίων) γιατί, ως αγωνιστής που ήταν, ήθελε να κρύβεται από τους Τούρκους. Η Εγκυκλοπαίδεια «Πυρσός» και η προφορική παράδοση δίνουν ως τόπο γεννήσεως του Εμμ. Αντ. τη Χαλέπα των Χανίων.

Η Σοφία Αντωνιάδη είχε εκλεγεί το 1948 καθηγήτρια του Πανεπιστημίου του AMSTERDAM. Είναι η πρώτη γυναίκα σε έδρα Ολλανδικού Πανεπιστημίου. Στην Ολλανδία παρέμεινε και δίδαξε από το 1930 μέχρι το 1955, με μόνη διακοπή τα χρόνια του πολέμου. Το 1950 της απονέμεται από το Ελληνικό Κράτος το παράσημο του Φοίνικος και Χρυσός Σταυρός του Τάγματος Ευποιίας. Την 1η Ιουνίου 1950 εξελέγη αντεπιστέλλον μέλος της Ακαδημίας Αθηνών, τιμή που είχε γίνει μόνο σε δυο Ελληνίδες πριν απ' αυτήν (στη μικροβιολόγο γιατρό Αγγελ. Παναγιωτάτου και στην κοινωνιολόγο Ελένη Αντωνοπούλου).

Για το όλο έργο της Σοφ. Αντωνιάδη στο Ινστιτούτο γράφτηκαν πολλά στον τόμο «Μνημόσυνον Σοφίας Αντωνιάδη» (Βενετία 1974), αλλά και πηγή πληροφοριών για το έργο της ειδικότερα αποτελούν οι τρεις πρώτοι τόμοι του περιοδικού «Θησαυρίσματα», που ίδρυσε η ίδια.

Το Σεπτέμβριο του 1966 διαδέχτηκε τη Σοφ. Αντωνιάδη στη διεύθυνση του Ινστιτούτου ο Μ. Ι. Μανούσακας, τακτικός καθηγητής της Ιστορίας των Μέσων και Νεωτέρων Χρόνων του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, που υπηρέτησε δεκαέξι χρόνια και αποχώρησε τον Οκτώβριο του 1982, μετά την εκλογή του ως τακτικού μέλους της Ακαδημίας Αθηνών. Κατά τη δεύτερη αυτή περίοδο της λειτουργίας του (1966 - 1982), το Ινστιτούτο είχε συνολικά 33 υποτρόφους, από τους οποίους 31 παρασκεύασαν διδακτορικές διατριβές και άλλες εργασίες. Πολλές από τις διατριβές αυτές εξετάζουν ενδιαφέροντα θέματα ιστορίας, τέχνης, λογοτεχνίας κ.λ.π. βενετοκρατούμενων ελληνικών περιοχών, ιδίως της Κρήτης και της Επτανήσου. Άλλες πραγματεύονται θέματα της ιστορίας και της πνευματικής ή καλλιτεχνικής δραστηριότητας των Ελλήνων της Βενετίας. Παρέμειναν επίσης 27 τακτικοί φιλοξενούμενοι, δόκιμοι και διακεκριμένοι ερευνητές (πανεπιστημιακοί καθηγητές, αρχαιολόγοι, συγγραφείς). Οι περισσότερες

από τις εργασίες τους αναφέρονται στη Βενετοκρατούμενη Κρήτη. Δόθηκε επίσης στέγη σε 106 έκτακτους φιλοξενούμενους ερευνητές, των οποίων τα θέματα ήταν Κρητικά, Κυπριακά, Πελοποννησιακά, Επτανησιακά κ.ά. Από αυτούς τους φιλοξενούμενους έγιναν 6 διδακτορικές διατριβές.

Πολλοί υπήρξαν επίσης οι συνεργάτες του Ινστιτούτου, Έλληνες και ξένοι, που δημοσίευσαν εργασίες στα «Θησαυρίσματα» και στη σειρά της Βιβλιοθήκης του.

Ο Μ. Ι. Μανούσακας κατάγεται από το Ρέθυμνο. Για τη δραστηριότητά του, την προσπάθεια και τον αγώνα του στο πολυδιάστατο έργο του Ελλ. Ινστ. Βυζ. και Μεταβ. Σπουδών της Βενετίας τιμήθηκε επίσημα: 1) με την απονομή του Ευρωπαϊκού Βραβείου GOTTFRIED VON HERDER από το Πανεπιστήμιο της Βιέννης το Μάιο του 1980, 2) με την εκλογή του ως αντεπιστέλλοντος μέλους της Ακαδημίας Αθηνών το Φεβρουάριο του ίδιου χρόνου, 3) με την ανακήρυξή του ως επιτίμου διδάκτορος του Πανεπιστημίου της Μπολόνιας της Ιταλίας, στις 28 Νοεμβρίου 1991.

Μετά την αποχώρηση του Μ. Ι. Μανούσακα επακολούθησε μια πολυετής περίοδος αδράνειας, υπολειτουργίας και ανωμαλίας του Ινστιτούτου. Το θέμα θεωρήθηκε ως «έγκλημα απιθάνου εκτάσεως». Ύστερα από τη διακοπή κάθε είδους επιστημονικής δραστηριότητας του Ελλ. Ινστιτούτου Βενετίας και την ουσιαστική αποτελμάτωσή του μετά την αποχώρηση του Μ. Ι. Μανούσακα (14 Οκτωβρίου 1982), η Πολιτεία αποφάσισε την επαναλειτουργία του Ιδρύματος διορίζοντας μόνιμο δημόσιο υπάλληλο, του Κλάδου Γενικών Καθηκόντων του Υπουργείου Εξωτερικών.

Ο διορισμός του νέου διευθυντή Νικολάου Μ. Παναγιωτάκη έγινε τον Απρίλιο του 1989, αλλά στάθηκε δυνατό ν' αναλάβει τη διεύθυνση του Ιδρύματος στις 7 Δεκεμβρίου 1989. Ο Νικ. Παναγιωτάκης γεννήθηκε στο Ηράκλειο. Κατά το 1968 - 69 δίδαξε στο Πανεπιστήμιο του Τέξας και τον επόμενο χρόνο εργάστηκε στο Κέντρο Βυζαντινών Σπουδών του DUMBARTON OAKS στην Ουάσιγκτον. Από το 1970 γίνεται τακτικός καθηγητής της Μεσαιωνικής Ελληνικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Από το 1973 ως το 1986 αφιέρωσε μεγάλο μέρος της δραστηριότητάς του στην ίδρυση και εδραίωση του Πανεπιστημίου Κρήτης, όπου

επίσης δίδαξε. Το 1980 πήρε το βραβείο Καζαντζάκη από το Δήμο Ηρακλείου. Ασχολείται συστηματικά με το μεσαιωνικό Ελληνισμό, τη μεσαιωνική και νεότερη ιστορία της Ευρώπης, τη Δυτική μεσαιωνική λογοτεχνία και ιστορία του θεάτρου και γενικότερα την ιστορία του ευρωπαϊκού πολιτισμού. Στα Κρατικά Αρχεία της Βενετίας ανακάλυψε έναν ολόκληρο κόσμο προσώπων, κειμένων και πραγμάτων άμεσα συνδεδεμένων με τον κρητικό πολιτισμό της Αναγέννησης και του Μπαρόκ (διαφώτιση προσώπων και πραγμάτων της πνευματικής ζωής στην Κρήτη του 16ου και του 17ου αι.).

Κάτω από τη διεύθυνση του Νικ. Μ. Παναγιωτάκη το Ινστιτούτο πήρε νέα ζωή. Πρώτο μέλημά του στάθηκε η βελτίωση των οικονομικών του Ινστιτούτου, πράγμα που έγινε με δικές του ενέργειες. Οι πηγές πόρων του Ιδρύματος είναι: πρώτον, η ακίνητη περιουσία, η οποία θεωρείται άδωρη δωρεά λόγω της μεγάλης φορολογίας και των δαπανών των επισκευών και, δεύτερον, η κρατική χορηγία. Απήχηση στην Ελλάδα είχε η εκπομπή του δημοσιογράφου Κώστα Σερέζη (ΕΡΤ 1, 8 Ιουνίου 1990), χάρη στην οποία έγιναν δωρεές που επενδύθηκαν στο όνομα του Ινστιτούτου και αγοράστηκαν έντοκα ομόλογα του Δημοσίου.

Στο διάστημα αυτό έγιναν επίσης πολλά έργα ανακαίνισης και αναδιοργάνωσης του Ιδρύματος. Στον Επιστημονικό Τομέα οι υπότροφοι εξακολουθούν τις έρευνές τους. Το 1990 και 1991, λόγω οικονομικής στενότητας, δεν προσκλήθηκε κανείς φιλοξενούμενος με αποζημίωση. Φιλοξενήθηκαν όμως πολλοί Έλληνες και ξένοι ερευνητές, που ήρθαν με δικά τους έξοδα να μελετήσουν θέματα σχετιζόμενα με την περιοχή των επιστημονικών ενδιαφερόντων του Ινστιτούτου ή με άλλα γενικότερου ελληνο-ιταλικού ενδιαφέροντος.

Η Βιβλιοθήκη εμπλουτίστηκε με νέα βιβλία από αγορές και δωρεές. Καθιερώθηκαν για πρώτη φορά (1990) σεμινάρια στο Ινστιτούτο με ελεύθερη συμμετοχή. Καταβάλλεται επίσης προσπάθεια ανακαίνισης των Μνημείων (του ναού του Αγ. Γεωργίου, του Ελληνικού Νεκροταφείου και όλων των κτισμάτων του Ινστιτούτου), συντήρησης των εικόνων των Μουσείου και μικροφωτογράφιση του Παλαιού Αρχείου της Ελληνορθόδοξης

Κοινότητας.

Για τις σχέσεις και τις εκδηλώσεις του Ινστιτούτου έγιναν προσπάθειες

στις Αρχές και στα Επιστημονικά Ιδρύματα της Βενετίας για την ανάπτυξη επαφών, καθώς και στα τμήματα Φιλολογίας και Ιστορίας - Αρχαιολογίας όλων των Ελληνικών Φιλοσοφικών Σχολών των Πανεπιστημίων της Ελλάδας, όπως και σε άλλα ερευνητικά κέντρα εκτός Ιταλίας. Ο Διευθυντής, εκπροσωπώντας το Ίδρυμα, συμμετείχε σε τρία διεθνή συνέδρια.

Το Ινστιτούτο διοργάνωσε με εξαιρετική επιτυχία, από τις 7 ως τις 10 Νοεμβρίου 1991, διεθνές συνέδριο με θέμα «Αρχές της Ελληνικής Λογοτεχνίας».

Από τις 16 Νοεμβρίου 1991 βρίσκομαι στο Ινστιτούτο ως φιλοξενούμενη, μελετώντας μέρος της ιστορίας των Χανίων στα χρόνια της Βενετοκρατίας. Έτσι παίρνω μέρος στην καθημερινή ζωή του Ιδρύματος που τόσα προσφέρει σε όλους, υποτρόφους και φιλοξενούμενους. Φιλοξενούνται ακόμη δυο πανεπιστημιακοί καθηγητές που μελετούν θέματα της Κρήτης, ενώ εξακολουθούν τις έρευνές τους οι τρεις υπότροφοι του Ινστιτούτου, οι δύο από τους οποίους ασχολούνται επίσης με την Κρήτη και ο τρίτος με την Πελοπόννησο στην περίοδο της Βενετοκρατίας. Πέρασαν ακόμη για μικρότερα διαστήματα Έλληνες και Ιταλοί ερευνητές.

Οι μελέτες των ερευνητών γίνονται συνήθως στα Κρατικά Αρχεία της Βενετίας, τα οποία - λειτουργώντας με άριστη οργάνωση - θέτουν στη διάθεσή τους χιλιάδες χειρόγραφα, που αποτελούν πλούσιες πηγές γι' αυτούς που έρχονται απ' όλα τα μέρη του κόσμου να βρουν στοιχεία της ευρωπαϊκής ιστορίας γενικότερα. Ιδιαίτερα, τα Βενετικά Αρχεία είναι αυτά που παρέχουν πολυτιμότερα στοιχεία για το Βενετοκρατούμενο και Τουρκοκρατούμενο Ελληνισμό.

Στο Ινστιτούτο φιλοξενήθηκαν ακόμη αρχιτέκτονες που ασχολούνται με τις μελέτες αναστηλώσεων είτε φρουριών της Κρήτης είτε κτισμάτων της Μονεμβασίας, ενώ άλλοι πήραν μέρος στο πρόγραμμα εκπαίδευσης ανέργων μηχανικών στην ανακαίνιση του Ελλ. Ινστ. Βενετίας, οργανωμένο από το ΥΠΕΧΩΔΕ και το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο.

Στις 24 Νοεμβρίου 1991 έγινε η ενθρόνιση του νέου Μητροπολίτη Ιτα

λίας - με έδρα τη Βενετία - Σπυρίδωνος, στο ναό του Αγ. Γεωργίου που γέμισε από κόσμο, κυρίως Έλληνες αλλά και Ιταλούς, που ήρθαν απ' όλα τα μέρη της Ιταλίας.

Στα δυο χρόνια της επαναλειτουργίας του Ινστιτούτου κάτω από τη διεύθυνση του Νικ. Παναγιωτάκη, έγιναν πάρα πολλά και θα γίνουν ακόμη περισσότερα - έχουν ήδη προγραμματιστεί - αν το Ελληνικό Κράτος συμπαράσθαι στην προσπάθεια που καταβάλλεται, ώστε το Ίδρυμα να γίνει ένα προχωρημένο φυλάκιο του νεοελληνικού πολιτισμού στο κέντρο της Εννομένης Ευρώπης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Μ. Ι. Μανούσακας:** «Το Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών Βενετίας», Τα Ιστορικά, τόμ. 5, Τ. 8 Αθήνα, Ιούνιος 1988, σελ. 137 - 163.
- Νικ. Μ. Παναγιωτάκης:** Έκθεση Πεπραγμένων του Ελλ. Ινστ. Βυζ. και Μεταβ. Σπουδών της Βενετίας κατά το έτος 1990, «Θησαυρίσματα», Τόμ. 21, 1991, σελ. 431 - 476.
- Μ. Ι. Μανούσακας:** Τόμ. «Μνημόσυνο Σ. Αντωνιάδης» - Βενετία 1971.
- Έρση Μπούσαρη:** «Η Εκκλησία του Αγ. Γεωργίου των Ελλήνων στη Βενετία» (ιστορία και αρχιτεκτονική 1536 - 1577), Τόμ. Α και Β, Αθήνα 1990.
- Μαρία Χαιρέτη:** «Σοφία Αντωνιάδης (1895 - 1972)», Ο Ερασιστής, έτ. ι' (1972), τεύχ. 55, σελ. 29 - 32.
- Σοφία Αντωνιάδης:** «Ο Εμμανουήλ Αντωνιάδης, ο αγωνιστής, ο δημοσιογράφος, 1791 - 1863», Εν Αθήναις 1971.
- Γιάννης Μαυρομάτης, Νικ. Μ. Παναγιωτάκης:** Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό, Τόμ. 8, σελ. 116, Εκδοτική Αθηνών.
- DESPINA VLASSI:** «L' ISTITUTO ELLENICO DI VENEZIA E IL SUO MUSEO», LE VIE DELLA SETA E VENEZIA, LEONARDO DE LUCA, ROMA, 1990, σελ. 87 κ.ε.

**Ο ΣΚΟΠΕΥΤΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ
«Ο ΑΠΟΚΟΡΩΝΑΣ»
ΚΑΙ ΟΙ ΣΚΟΠΕΥΤΙΚΟΙ ΑΓΩΝΕΣ ΤΟΥ**

Είναι γνωστό ότι, κυρίως από το 1910 και μετά, ιδρύθηκαν στην Κρήτη πλείστοι σκοπευτικοί σύλλογοι (1), που είχαν σκοπό αφ' ενός «τη διάδοση της σκοπευτικής άσκησης και τέχνης αλλά και την εν γένει παρασκευή των ενδιαφερομένων για το εθνικό μεγαλείο, προς άμυνα της Νήσου, καθώς και την εν δεδομένη περιστάσει προσωπική και υλική βοήθεια στο Έθνος, οπουδήποτε του Ελληνισμού ήθελε το καλέσει η ανάγκη». Οι Σκοπευτικοί αυτοί σύλλογοι ίδρυναν σκοπευτήρια, διοργάνωναν μαθήματα σκοποβολής αλλά και παγκρήτιους σκοπευτικούς αγώνες και κρατούσαν ετοιμοπόλεμους τους Κρητικούς.

Ο Σκοπευτικός Σύλλογος «Αποκόρωνας», που είχε έδρα το Βάμο, πρωτεύουσα τότε του Νομού Σφακίων, ιδρύθηκε το 1909 αλλά η πραγματική δράση του άρχισε και έγινε εντονότερη τον επόμενο χρόνο. Στις 9 Ιουλίου 1909 ο επί των Εσωτερικών Επίτροπος Χαράλαμπος Πωλογεώργης, με το υπ' αριθμ. πρωτ. 4217 και διεκπ. 1812 έγγραφό του, διαβιβάζει στην Εκτελεστική Επιτροπή προς κύρωση Διάταγμα περί εγκρίσεως του Καταστατικού του Συλλόγου. Η Εκτελεστική Επιτροπή εκδίδει το υπ' αριθμ. 76/15-7-1909 Διάταγμα (2) με το οποίο εγκρινόταν το Καταστατικό και ο Σύλλογος έπρεπε να υποβάλλει στην Ανωτέρα Διεύθυνση των Εσωτερικών κατ' έτος τον ισολογισμό του, καθώς και οποιαδήποτε τροποποίηση του καταστατικού. Το Διάταγμα υπέγραψαν ο Προεδρεύων Ελευθέριος Βενιζέλος και τα Μέλη Χ. Πωλογεώργης, Εμμ. Λογιάδης και Μ. Πετυχάκης. Το καταστατικό του «Αποκόρωνας» όπως εγκρίθηκε από την Εκτελεστική Επιτροπή είχε ως εξής:

ΚΑΤΑΣΤΑΤΙΚΟΝ ΤΟΥ ΣΚΟΠΕΥΤΙΚΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ

«Ο ΑΠΟΚΟΡΩΝΑΣ» (3)

Άρθρον 1ον: Συνιστάται εν Βάμω Σκοπευτικός Σύλλογος υπό την επωνυμίαν «Ο Αποκόρωνας».

Άρθρον 2ον: Σκοπός της συστάσεως του Συλλόγου είναι η ίδρυσις σκοπευτηρίου εν Βάμω αποβλέποντος της διδασκαλίας της σκοπευτικής.

Άρθρον 3ον: Πόροι του συλλόγου είναι: 1) το δικαίωμα της εγγραφής, 2) η μηνιαία συνδρομή, 3) η προαιρετική συνδρομή και 4) αι δωρεαί.

Άρθρον 4ον: Μέλη του Συλλόγου θεωρούνται πάντες οι εγγεγραμμένοι εις τον Σύλλογον και μη καθυστερούντες την συνδρομήν των πλέον των δύο μηνών.

Άρθρον 5ον: Ο Σύλλογος διοικείται υπό Συμβουλίου εννεαμελούς, ήτοι Προέδρου, Αντιπροέδρου, Γραμματέως, Ταμίου, Εφόρου Σκοπευτηρίου και τεσσάρων Συμβούλων έχοντων απάντων δικαίωμα ψήφου, εν ισοψηφία δε νικά η ψήφος του Προέδρου. Το νυν εκλεχθησόμενον Συμβούλιον θεωρείται προσωρινόν, μετά τετράμηνον δε από της εγκρίσεως τ'ν Καταστατικού γενήσεται η οριστική εκλογή του Συμβουλίου, οπότε τα μέλη του Συλλόγου δύνανται να εκλέξωσι και Ειδικόν Γραμματέα.

Άρθρον 6ον: Η ισχύς του Συμβουλίου του Συλλόγου είναι ενιαύσιος, μετά το πέρας της οποίας το Συμβούλιον λογοδοτεί εις τακτικήν συνεδρίαν των μελών του Συλλόγου.

Άρθρον 7ον: Το Διοικητικόν Συμβούλιον διευθύνει εν γένει τας εργασίας του Συλλόγου, μόνον δε εις τα σπουδαιότερα ζητήματα ζητεί την γνώμην των μελών. Ευρίσκεται δε εν απαρτία ο Σύλλογος παρόντων 20 μελών.

Άρθρον 8ον: Δικαίωμα εγγραφής δι' έκαστον των μελών ορίζεται εις δραχ. μίαν (1), μηνιαία δε συνδρομή εις λεπτά πενήκοντα (50), επαφιεμένου εις την διάθεσιν των μελών όπως καταγραφώσι δι' ανωτέραν συνδρομήν.

Άρθρον 9ον: Η σφραγίς του Συλλόγου (4) φέρει εντός μεν τοξότην αρχαίον, περίξ δε τας λέξεις «Σκοπευτικός Σύλλογος ο Αποκόρωνας έτος 1909».

Εικόνα 1

Άρθρον 10ον: Πάσα άλλη λεπτομέρεια μη προβλεπομένη υπό των όρων του παρόντος Καταστατικού, εναπόκειται εις την κρίσιν του Διοικητικού Συμβουλίου.

Άρθρον 11ον: Το παρόν Καταστατικόν αναγνωσθέν σήμερον την 28 Ιουνίου 1909 εν τη Δημοτική Σχολή Βάμου εις επήκοον πάντων των παρόντων μελών εγένετο παμψηφεί δεκτόν υπεγράφη δε υπό του προσωρινού Συμβουλίου όπερ και ενετάλη να ενεργήσει τα δέοντα προς έγκρισιν αυτού, ισχύει δε αφού καταχωρηθεί εν τω Επισήμω φύλλω του τύπου το εγκριτικόν της Κυβερνήσεως Διάταγμα.

Εν Βάμω τη 28 Ιουνίου 1909
(έπονται αι υπογραφαί των μελών)

Το Καταστατικό του «Α» εκδόθηκε σε φυλλάδιο το 1910, στο οποίο περιλαμβανόταν και ο Εσωτερικός Κανονισμός του Συλλόγου (5) που είχε ψηφισθεί στο Βάμο στις 23 Δεκεμβρίου 1909:

ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΣΚΟΠΕΥΤΙΚΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ «Ο ΑΠΟΚΟΡΩΝΑΣ»

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α - ΠΕΡΙ ΜΕΛΩΝ

Άρθρον 1ον: Τα μέλη διαιρούνται εις τακτικά, έκτακτα και εις αντεπιστέλλοντα. Και τακτικά μεν είναι τα εν τη Επαρχία Αποκορώνου τακτικώς διαμένοντα, αντεπιστέλλοντα δε πάντα τα λοιπά εξ Αποκορώνου μέλη οπουδήποτε και αν οικώσι και έκτακτα τα προσφέροντα εκτάκτους υπηρεσίας εις τον Σύλλογον ηθικής ή υλικάς. Εις τα αντεπιστέλλοντα συγκαταλέγονται και τα τακτικά, τα επί χρόνον μακρότερον των τριών μηνών από της Επαρχίας Αποκορώνου αποδημούντα. Τα αντεπιστέλλοντα εγκαθιστάμενα εν τη Επαρχία, καταλέγονται εις τα τακτικά μετά δήλωσιν των εις το Συμβούλιον.

Άρθρον 2ον: Ίνα γίνει τις μέλος απαιτείται προς τη συγκαταθέσει αυτού και η εκ μέρους του Διοικητικού Συμβουλίου του Συλλόγου παραδοχή του.

Άρθρον 3ον: Εις τον ούτω γενόμενον δεκτόν γνωρίζεται η εγγραφή του δια καλλιτεχνικού διπλώματος.

Άρθρον 4ον: Έκαστον μέλος του συλλόγου οφείλει άμα τη παραλαβή του διπλώματος να καταβάλλει εις το ταμείον αυτού δι' εγγραφήν δραχ.

μίαν και εφεξής τακτικώς λεπτά πενήντα κατά μήνα, επί εγγράφω αποδείξει του εισπράκτορος ταμίου του Συλλόγου, αρχομένης της καταβολής από της πρώτης του μηνός εντός του οποίου εγγράφεται μέλος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β - ΠΕΡΙ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ

Άρθρον 1ον: Το Διοικητικόν Συμβούλιον του Συλλόγου μεριμνά περί πάσης υποθέσεως αφορώσης τον Σύλλογον, λαμβάνον τας αποφάσεις αυτού κατά πλειοψηφίαν των παρόντων μελών.

Άρθρον 2ον: Το Συμβούλιον καλείται εγγράφως υπό του Προέδρου και Γραμματέως εις τακτικήν και έκτακτον συνεδρίαν, λογίζεται δε εν απαρτία όταν ευρίσκονται πέντε μέλη. Ματαιωθείσης της πρώτης συνεδριάσεως λογίζεται ευρισκόμενον εν απαρτία, παρόντων τουλάχιστον τριών εκ των μελών.

Άρθρον 3ον: Το Διοικητικόν Συμβούλιον αποφασίζει περί της ιδρύσεως παραρτημάτων εν εκάστη έδρα των Δήμων Αποκορώνου, εφ' όσον το μεν Δημοτικόν Συμβούλιον ψηφίσει πίστως υπέρ του Συλλόγου εφ' άπαξ πλέον των πενήντα (50) δραχμών, εγγραφώσει δε και ως τακτικά μέλη άνω των τριάκοντα (30).

Άρθρον 4ον: Περί της συστάσεως και της λειτουργίας των τμημάτων τούτων εκπονηθήσεται ειδικός κανονισμός υπό του Συμβουλίου του Συλλόγου.

Άρθρον 5ον: Το Διοικητικόν Συμβούλιον έχει κύρος να αποφασίζει περί πάσης έκτακτου δαπάνης θεωρουμένης ως αναγκαίας.

Άρθρον 6ον: Ο Σύλλογος δύναται να συνάπτει δάνειον υπ' προσωπικήν ευθύνην των μελών του Συλλόγου υπό τους εξής όρους: α) το ποσόν του δανείου δεν δύναται να υπερβαίνει τας 500 δραχμάς, β) η απόφασις περί συνάψεως δανείου και των όρων αυτού λαμβάνεται παρόντων τουλάχιστον επτά των μελών του Συμβουλίου δια πέντε τουλάχιστον ψήφων, γ) τα μέλη του Συμβουλίου ευθύνονται δια το υπόλοιπον του δανείου εφ' όσον η περιουσία του Συλλόγου δεν εξαρχεί προς εντελή εκπλήρωσιν της υποχρεώσεως του Συλλόγου, δ) μη εξοφληθέντος ολοσχερώς του υπάρχοντος δανείου δεν δύναται το Συμβούλιον να συνάψει έτερον τοιούτον δάνειον.

Άρθρον 7ον: Εάν επί δέκα συνεχείς συνεδριάσεις μέλος τι του Συμβουλίου απουσιάζει άνευ αποχρώντος λόγου, ον δέον να δικαιολογήσει εγγράφως προς το Συμβούλιον, απαλλάσσεται των καθηκόντων αυτού δια πράξεως του Συμβουλίου, όπερ δια του Προέδρου καλεί Γενικήν Συνέ

λευσιν των μελών εντός μηνός προς εκλογήν του αντικαταστάτου αυτού.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ - ΚΛΗΚΟΝΤΑ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ

Άρθρον 1ον: Ο Πρόεδρος εκπροσωπεί τον Σύλλογον καθ' όλας αυτού τας σχέσεις και ενώπιον πάσης καθόλου αρχής και παντός Δικαστηρίου, εφορεύει εφ' όλων εν γένει των υποθέσεων του Συλλόγου, συγκαλεί αυτόν εις συνεδρίας και διευθύνει τας συζητήσεις. Υπογράφει μετά του Γραμματέως πάντα τα έγγραφα, τα πρακτικά των συνεδριών του τε Διοικητικού Συμβουλίου και των Γενικών Συνελεύσεων, τα διπλώματα και τα προς πληρωμήν εντάλματα, δίδει λόγον κατά την πρώτην τακτικήν Συνέλευσιν των κατά την Προεδρίαν του πεπραγμένων. Παν χρηματικόν ένταλμα ή επιταγή παραλαμβάνεται υπό του Προέδρου εφ' όσον δεν έχει σχέσιν προς τας εκ συνδρομών τοιαύτας.

Άρθρον 2ον: Ο Αντιπρόεδρος αναπληροί τον Πρόεδρον απόντα ή κωλυόμενον.

Άρθρον 3ον: Ο Γενικός Γραμματεύς εκτελεί πάσαν την γραφικήν υπηρεσίαν κατά τας οδηγίας του Προέδρου, λαμβάνει γνώσιν πάντων των εγγράφων, εισηγείται τας προς συζήτησιν υποθέσεις τη προσυνεννοήσει μετά του Προέδρου ενώπιον του Διοικητικού Συμβουλίου, τηρεί την Σφραγίδα, φυλάττει τα αρχεία του Συλλόγου και πάντα τα βιβλία, πλην των λογιστικών και εν γένει μεριμνά περί της εσωτερικής ευπρεπείας του Συλλόγου.

Άρθρον 4ον: Ο Ειδικός Γραμματεύς βοηθεί τον Γενικόν Γραμματέα εις γραφικήν υπηρεσίαν και αναπληροί αυτόν απόντα ή κωλυόμενον.

Άρθρον 5ον: Ο Ταμίας ενεργεί πάσαν είσπραξιν, εκδίδει και υπογράφει τας αναγκαίας διπλοτύπους αποδείξεις, κρατεί τακτικά βιβλία εσόδων και εξόδων, ενεργεί τας πληρωμάς δυνάμει ενταλμάτων υπογεγραμμένων υπό του Προέδρου και του Γενικού Γραμματέως μη δυνάμενος να κρατεί ποσόν μείζον των διακοσίων (200) δραχμών. Το υπερβάλλον κατατίθεται υπό του Ταμίου και του Προέδρου ως έντοκος ή άτοκος κατάθεσις εις πρώτην ζήτησιν, είτε εν τω Ταχυδρομικώ Ταμιευτηρίω, είτε παρά τινι Τραπεζή επ' ονόματι του Συλλόγου και αναλαμβάνεται εν όλω ή εν μέρει τη αποφάσει του Διοικητικού Συμβουλίου και τη υπογραφή του Προέδρου και του Ταμίου. Εν απουσία του Ταμίου, παρατεινομένη πέραν των 15 ημερών, τα καθήκοντα τούτου ανατίθενται τη αποφάσει του Διοικητικού Συμβουλίου εις επί τούτω οριζόμενον Σύμβουλον, συντασσο

μένου πρακτικού παραλαβής και παραδόσεως μεταξύ του αναπληρωτού και αναπληρουμένου, υπέχοντος του πρώτου πάσας τας ευθύνες του δευτέρου κατά το διάστημα της αναπληρώσεως.

Άρθρον 6ον: Ο Ταμίας εν τέλει της διαχειρίσεώς του ή οσάκις ζητηθεί υπό του Προέδρου υποβάλλει κατάλογον εσόδων και εξόδων του Συλλόγου, ως και τον ισολογισμόν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ - ΠΕΡΙ ΕΦΟΡΟΥ

Άρθρον 1ον: Ο Έφορος του Σκοπευτηρίου εφορεύει εν γένει το κατ'ήκον του Σκοπευτηρίου, εποπτεύει την κανονικήν λειτουργίαν και διαχειρίσιν αυτού, τηρεί δε περί τούτου ενήμερον το Διοικητικόν Συμβούλιον και υποβάλλει αυτώ τας αναγκαίας προτάσεις. Ευθύνεται προσωπικώς δια τα εμπεπιστευμένα αυτώ είδη, εφ' όσον εξ υπαιτιότητός του ή εξ ασυγγνώστου αμελείας υποστώσι βλάβην τινά ή απολεσθώσι, χρεούμενος υπό του Ταμίου δια την αξίαν τούτων. Καταβάλλει καθ' εβδομάδαν την αξίαν των καταναλωθέντων φυσιγγίων τω Ταμία λαμβάνων σχετικήν απόδειξιν, κρατεί διά τινος των μελών βιβλίον επιτυχιών εκάστου των μελών, φροντίζει δια την επιμελή διαφύλαξιν των αντικειμένων του Σκοπευτηρίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε - ΠΕΡΙ ΣΥΝΕΛΕΥΣΕΩΝ

Τα τακτικά μέλη συγκαλούνται εις Γενικήν Συνέλευσιν τακτικώς μεν άπαξ του έτους κατά μήνα Νοέμβριον, εκτάκτως δε οσάκις παραστεί προς τούτο ανάγκη. Η Συνέλευσις λογίζεται εν απαρτία όταν παρίστανται είκοσιν εκ των τακτικών μελών. Εν περιπτώσει δε ματαιώσεως της συνεδρίας, ελλείψει απαρτίας, η Συνέλευσις συγκαλείται εκ νέου, εντός οκτώ ημερών, οπότε θεωρείται εν απαρτία, οιοσδήποτε και αν είναι ο αριθμός των μελών.

ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΤΑΚΤΙΚΗΝ ΣΥΝΕΛΕΥΣΙΝ

Άρθρον 1ον: Αναγιγνώσκεται η λογοδοσία του Διοικητικού Συμβουλίου και η έκθεσις της εξελεγκτικής επιτροπής δια το λήγον έτος.

Άρθρον 2ον: Ενεργούνται αι αρχαιρεσίαι του Διοικητικού Συμβουλίου δια το επόμενον έτος, ούτινος μέλη εκλέγονται εκ των εν τη έδρα διατριβόντων.

Άρθρον 3ον: Αποφαίνεται η Συνέλευσις περί των τυχόν υπάρχουσών

εν γένει προτάσεων, ως και περί πάσης υποθέσεως αφορώσης εις το συμφέρον του Συλλόγου.

Άρθρον 4ον: Ως συνέχεια της τακτικής ταύτης Συνελεύσεως θεωρείται η μετά δεκαπενθήμερον πρόσκλησις της Γενικής Συνελεύσεως προς ψήφισιν του υπό του νέου Διοικητικού Συμβουλίου υποβαλλομένου προϋπολογισμού, των τακτικών εσόδων και εξόδων του επομένου έτους.

Άρθρον 5ον: Τα αντικείμενα των εργασιών των εκτάκτων Συνελεύσεων ορίζονται υπό του Διοικητικού Συμβουλίου, λαμβανομένων υπ' όψει των προκαλούντων αυτούς λόγων, ως και των παρουσιαζομένων αναγκών. Επίσης αντικείμενον συζητήσεως παρά εκτάκτω Γενική Συνελεύσει αποτελεί πάσα πρότασις έγγραφος υπογεγραμμένη υπό τριών τουλάχιστον μελών.

Άρθρον 6ον: Αι αποφάσεις των Συνελεύσεων λαμβάνονται κατά πλειοψηφίαν δια φανεράς ψηφοφορίας πλην των αντικειμένων άτινα αφορώσι εις προσωπικά ζητήματα, εφ' ων η ψηφοφορία ενεργείται μυστική, εν περιπτώσει ισοψηφίας η ψηφοφορία επαναλαμβάνεται, εάν δε πάλιν επέλθει ισοψηφία απορρίπτεται το ζήτημα.

Άρθρον 7ον: Τα τακτικά μέλη μετέχουσι των συνεδριών των Συνελεύσεων και των εν αυταίς συζητήσεων και έχουνσι δικαίωμα ψήφου. Τα τακτικά και αντεπιστέλλοντα μέλη οφείλουσι να συμμορφώνται προς τας αποφάσεις του Διοικητικού Συμβουλίου και των Συνελεύσεων και να καταβάλλωσι κατά μήνα την τακτικήν συνδρομήν των συμφώνως τα καταστατικώ.

Άρθρον 8ον: Το Διοικητικόν Συμβούλιον δύναται επίσης να διαγράψει εκ του αριθμού των μελών, πάντα όστις ήθελε αποδειχθεί αντιστρατευόμενος τα συμφέροντα του Συλλόγου ή μη συμμορφούμενος προς τας αποφάσεις αυτού. Η διαγραφή ενεργείται δια μυστικής ψηφοφορίας και τη ψήφω των δύο τρίτων του όλου των μελών του Συμβουλίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ - ΠΟΡΟΙ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ

Άρθρον 1ον: Οι πόροι του Συλλόγου, πλην των εν των Καταστατικώ αυτού αναφερομένων, αποτελούνται 1) εκ των κληροδοτημάτων και εράων 2) εκ της εκδόσεως λαχείου 3) εκ των κατά τας εορτάς του Συλλόγου και κατά τους τελουμένους αγώνας εισπράξεων.

Άρθρον 2ον: Το Διοικητικόν Συμβούλιον ανακηρύσσει μεγάλους ευεργέτας τους προσφέροντας τω Συλλόγω χρηματικήν δωρεάν εκ δρχ. δια

κοσίων (200), ευεργέτας τους προσφέροντας το ποσόν δρχ. 100 και δωρητάς δρχ. 25. Ωσαύτως ανακηρύσσονται μεγάλοι ευεργέται και δωρηταί οι χορηγούντες υλικά ίσης αξίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ - ΠΕΡΙ ΑΓΩΝΩΝ

Άρθρον 1ον: Το Συμβούλιον προκηρύσσει αγώνας σκοποβολής μεταξύ των τακτικών και αντεπιστελλόντων μελών, εις ους δύνανται να λάβωσι μέρος και μέλη άλλων Σκοπευτικών Συλλόγων ανεγνωρισμένων, ως και πάντες οι επί εξαμήνον διατελέσαντες ως μέλη του Συλλόγου. Οσάκις το Διοικητικόν Συμβούλιον νομίσει εύθετον τον χρόνον, προαναγγέλλει τούτους δι' εγκυκλίου του προς την Επαρχίαν Αποκορώνου ένα μήνα πρότερον και κανονίζει δι' ιδιαιτέρου προγράμματος τα της συμμετοχής και διεξαγωγής τούτων λεπτομερώς. Οι ούτω τελούμενοι αγώνες φέρουσι τον τίτλον «Σκοπευτικοί Αγώνες Αποκορώνου».

Άρθρον 2ον: Εις τους Σκοπευτικούς αγώνας, ων τα άθλα θέτει το Διοικητικόν Συμβούλιον, εκλέγεται υπ' αυτού πενταμελής αγωνόδικος επιτροπεία προς απονομήν των βραβείων, άτινα δέον να ώσιν ανάλογα προς τα οικονομικά του Συλλόγου, όπλα ή άλλα τοιούτου είδους αντικείμενα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η - ΕΟΡΤΗ ΤΟΥ ΣΚΟΠΕΥΤΙΚΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ

Ο Σύλλογος εορτάζει την επέτειον της κατά το 1866 πολιορκίας των Τούρκων εν Βρύσαις και δύνανται να εορτάσει ταύτην επί τόπου, τελών γενικούς σκοπευτικούς αγώνας, συμφώνως ταις διατάξεσι των άρθρων 1ου και 2ου του περί σκοπευτικών αγώνων. Τα της εορτής κανονίζει το Διοικητικόν Συμβούλιον δι' ειδικού προγράμματος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ - ΓΕΝΙΚΑΙ ΔΙΑΤΑΞΕΙΣ

Άρθρον 1ον: Ειδικοί κανονισμοί εκδοθησόμενοι υπό του Διοικητικού Συμβουλίου, θέλουσι κανονίσει τα της λειτουργίας και της Εσωτερικής υπηρεσίας των παραρτημάτων του Συλλόγου.

Άρθρον 2ον: Η εις το Σκοπευτήριον είσοδος είναι ελευθέρα εις πάντα επιθυμούντα να ασκηθεί εις την βολήν. Οι ασκούμενοι υποχρεούνται να καταβάλλωσι το ορισμένον τίμημα των υπ' αυτών καταναλισκομένων ειδών και να συμμορφώνται προς τας διατάξεις του ειδικού κανονισμού. Εις τα μέλη του Συλλόγου χορηγούνται τα καταναλισκόμενα φυσίγγια

αντί τιμήματος οριζομένου εκάστοτε υπό του Διοικητικού Συμβουλίου.

Άρθρον 3ον: Πας μη συμμορφούμενος προς τας διατάξεις του ειδικού κανονισμού ή ελεγχόμενος επί απρεπή συμπεριφορά δύναται να αποπεμφθεί του Σκοπευτηρίου, ή να αποκλεισθεί της εις αυτό εισόδου.

Άρθρον 4ον: Ο Σύλλογος έχει σημαίαν την εθνικήν και εν μέσω ταύτης το σήμα του Συλλόγου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι

Άρθρον 1ον: Επιτρέπεται η ίδρυσις σχολικού τμήματος εν Βάμω και εν ταις έδραις των Δήμων, ένθα θα καθίστατο δυνατή η συγκρότησις συμφώνως τω άρθρω 3 κεφ. Β του ειδικού Κανονισμού παραρτημάτων του Σκοπευτικού Συλλόγου προς εξάσκησιν των μαθητών α) των Ελληνικών Σχολείων της Επαρχίας και β) των ανωτέρων τάξεων των Δημοτικών Σχολείων.

Άρθρον 2ον: Κατ' αρχήν η εξάσκησις θέλει γίνεσθαι δι' όπλων Φλόμπερ και Buffalo μετά δε την προπαρασκευήν ταύτην και εφ' όσον η πρόοδος των μαθητών βεβαιουμένη εκ των αποτελεσμάτων των επιτυχιών, άτινα κρατεί ο εκάστοτε διδάσκων την σκοποβολήν, θα επιτρέπηται και η δια των πολεμικών όπλων εξάσκησις των δυναμένων λόγω της ηλικίας και επιδόσεως αυτών, να φέρωσι ταύτα.

Άρθρον 3ον: Την εξάσκησιν των μαθητών εις την επί σκοπόν βολήν θέλει έχει εκ των διδασκόντων ο όσον όλον τε ειδικότερος.

Άρθρον 4ον: Τα της λειτουργίας των σχολικών σκοπευτηρίων, ως και πάσα λεπτομέρεια τούτων θέλουσι κανονισθεί δι' ειδικού κανονισμού συντασσομένου υπό του ειδικού εν τη γυμναστική Καθηγητού της Ελληνικής Σχολής, τυγχάνοντος της εγκρίσεως του Συμβουλίου του Σκοπευτικού Συλλόγου.

Άρθρον 5ον: Οσοι εκ των μαθητών εισί συνδρομηταί λαμβάνωσι τα καταναλισκόμενα φυσίγγια εις όσον το δυνατόν μικροτέραν τιμήν, οριζομένην εκάστοτε υπό του Συμβουλίου του Συλλόγου.

Άρθρον 6ον: Ο παρών Κανονισμός δύναται να τροποποιηθεί εν μέρει, τη αποφάσει των δύο τρίτων του Διοικητικού Συμβουλίου του Σκοπευτικού Συλλόγου.

Εγένετο και εψηφίσθη

Εν Βάμω τη 23 Δεκεμβρίου 1909

Ό,τι ακριβές αντίγραφον

Εν Βάμω τη 28 Μαρτίου 1910

- Ο Πρόεδρος : Σταμάτιος Ι. Φραντζεσκάκης, Ιατρός
 Ο Αντιπρόεδρος : Παύλος Αναγνωστάκης, Διευθ. Κοινωφ. Ταμείου
 Ο Γεν. Γραμματεύς : Γεώργ. Ι. Γεωργουδάκης, Λογιστής παρά τω Κοι-
 νωφελεί Ταμείω
 Ο Ειδ. Γραμματεύς : Νικόλαος Μαριακάκης
 Ο Ταμίας : Ιωάν. Π. Βενιεράκης, Έμπορος
 Ο Εφορος : Παρασκευάς Γεωργαλάκης, Κτηματίας
 Τα Μέλη : Εμμ. Ι. Παπαδάκης, Δικηγόρος, Λεωνίδας Τζιανου-
 δάκης, Συμβολαιογράφος, Εμμ. Μ. Χανδράκης, Κα-
 θηγητής και Εμμ. Βλαχάκης, Γραμματεύς Ανακρίσε-
 ως.

Στις αρχές του 1910 αναγγέλλεται από τις εφημερίδες η ίδρυση του «Αποκόρωνα», με την επισήμανση ότι σκοπός του ήταν η ίδρυση «εν ταις πρωτευούσαις των Δήμων της επαρχίας ταύτης σκοπευτηρίων εις α η νε-ολαία ασκουμένη περί την χρήσιν του νέου όπλου, θα τελειοποιείται εις την σκοπευτικήν, καθισταμένη ούτω χρησιμότερα εις την πατρίδα, είποτε ανάγκη τις ήθελε παραστεί». (6). Ο Σύλλογος μάλιστα είχε ήδη προβεί στην έκδοση λαχείου με γραμμάτια των 50 λεπτών, του οποίου η κλήρωση θα γινόταν στις 20 Μαΐου 1910.

Ο Σύλλογος είχε, ως φαίνεται, αλματώδη ανάπτυξη το 1910, οφει-λόμενη στις προσπάθειες του Διοικητικού του Συμβουλίου αλλά και στην ανταπόκριση ένθερμων πατριωτών της επαρχίας. Στον εντυπωσιακό ισολογισμό του της 2/10/1910, ο «Α» φέρεται να έχει ως περιουσιακά του στοιχεία «το εις θέσιν Σεράγια γήπεδον ένθα ενεγείρεται νυν το Σκοπευ-τήριον εν Βάμω εκτάσεως 12.500 τ.μ. αξίας 10.000 δρχ., το εν Φραι υπό της εκεί Κοινότητος παραχωρηθέν εκτάσεως 5.000 τ.μ. αξίας 2.000 δρχ. και το εν Αρμένοις ου την χρήσιν εχορήγησεν ο ένθους και φιλοπρόδος κ. Γεώργ. Φραντζεσκάκης, αξίας 300 δρχ.» Η όλη περιουσία του συλλόγου ανερχόταν, το 1910 πάντα, σε 18.595,59 δρχ. και σ' αυτά περιλαμβανόταν και η αξία διαφόρων ειδών, π.χ. όπλων Μάλινχερ, Γκρα, Buffalo, Flober, φυσίγγια, έπιπλα, κ.λ.π. (7)

Ο «Αποκόρωνας», τηρώντας τις διατάξεις του καταστατικού και του κανονισμού του εκδίδει στις 4 Ιουλίου 1910 την προκήρυξη των πρώ-των αγώνων σκοποβολής στις Βρύσες, μεταξύ των τακτικών και αντεπι-στελλόντων μελών του, αλλά και μελών άλλων σκοπευτικών σωματείων της Κρήτης. Οι αγώνες θα γινόταν στις 22 Αυγούστου 1910, ημέρα εορτής του συλλόγου και οι δηλώσεις συμμετοχής έπρεπε να υποβληθούν μέχρι

τις 15/8/1910 στον Πρόεδρο του «Α» ή στους προέδρους των σκοπευτικών τμημάτων. Το αντίτιμο συμμετοχής ήταν 3 δραχ. για να καλυφθεί η αξία των φυσιγγίων. Η σειρά των συμμετεχόντων θα καθοριζόταν με κλήρωση και ο κάθε σκοπευτής θα έριχνε με όπλο Μάλινχερ Σενάουερ, όρθιος ή γονατιστός, 10 βολές σε διάστημα 15 λεπτών. (8)

Στις 25 Ιουλίου 1910 ο Πρόεδρος του «Α» Σταμ. Φραντζεγκάκης και ο Γεν. Γραμματέας Γεώργ. Γεωργουδάκης μαζί με τους Δημάρχους της Επαρχίας Ευστάθιο Περουλάκη, Σταύρο Παπαδάκη, Μιχαήλ Διγενή και Σταύρο Κουκάκη, καλούν με ανακοίνωσή τους τους κατοίκους του Νομού Σφακίων και «λοιπούς συμπατριώτας» να παραστούν στην εορτή για την επέτειο της πολιορκίας των Βρυσών και το μνημόσυνο πεσόντων στις Βρύσες. Ταυτόχρονα δημοσιοποιείται και το πρόγραμμα της κατά την 22 Αυγούστου τελετής. (9)

Στις 3 Αυγούστου 1910 η ορισμένη από το Διοικητικό Συμβούλιο Αγωνόδικος Επιτροπή εκδίδει τον Κανονισμό των Παγκρητίων Σκοπευτικών Αγώνων «Αποκορώνεια». (10) Την Επιτροπή αποτελούσαν ο Αλέξανδρος Χατζηϊωάννου, ανθυπομοίραρχος ως πρόεδρος και οι Δ. Κατσαράκης, πρωτοδίκης, Τίτος Πετυχάκης, ειρηνοδίκης, Στ. Παπαδάκης, δικηγόρος και Λ. Τζιανουδάκης, συμβολαιογράφος, ως μέλη. Σε σχετική ανακοίνωση του συλλόγου αναφερόταν ότι ο Αρχηγός της Χωροφυλακής είχε γνωρίσει προς το προεδρείο του «Α» ότι είχε δοθεί διαταγή να επιτραπεί στους άνδρες της Χωροφυλακής της Εξωτερικής Μοιραρχίας που το επιθυμούσαν, να λάβουν ελεύθερα μέρος στους αγώνες.

Όλο το διάστημα πριν από την ημέρα της τελετής και των αγώνων το Δ.Σ. του συλλόγου μαζί με νέους της επαρχίας ασχολήθηκαν με την προετοιμασία της εορτής και τη διακόσμηση των χώρων στις Βρύσες καθώς και με την πρόχειρη ανέγερση κενοταφίου. Το κενοτάφιο είχε σχήμα ρομβοειδές και ύψος περίπου τρία μέτρα, ήταν διακοσμημένο με επίχρυσα και επάργυρα στολίδια, δάφνες, μυρσίνες, κ.λ.π. και στο μέσον υπήρχε ένας Εσταυρωμένος και η επιγραφή «Τοις μάρτυσι πολιορκηταίς των Βρυσών - ο «Αποκορώνας» - 1866». Ο περιβάλλων χώρος είχε διαιρεθεί σε τμήματα για τον Κλήρο, τους ξένους, τους αντιπροσώπους άλλων σωματείων και τις κυρίες, ενώ ήταν αναπεπταμένα τα λάβαρα του 1866 και αριστερά και δεξιά πυραμίδες όπλων των επαναστάσεων.

Η τελετή άρχισε, στις 22 Αυγούστου, ως όριζε το πρόγραμμα με 21 κανονιοβολισμούς, που ρίφθηκαν από λοφίσκο υπερκείμενο των Βρυσών. Ο κλήρος της Επαρχίας, με επί κεφαλής τον τότε αρχιμανδρίτη Αγαθάγ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΤΗΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ 22 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ ΤΕΛΕΤΗΣ ΕΝ ΒΡΥΣΑΙΣ

Ἀπὸ τῆς πρωίας 21 κανονοβολισμοὶ ριπτόμενοι ἀπὸ τοῦ ὑπερκειμένου λέρου, θὰ εξαγγελιοῦν τὸ ἐπίσημον τῆς ἡμέρας.

Περὶ τὴν 8 1/2 π. μ. θὰ ψαλλῇ ὑπὸ τοῦ κλήρου τῆς Ἐπαρχίας ἐπιμνημόσυνος ἀκολουθία, ὑπὲρ τῶν πεσόντων ἐν Βρύσαις κατὰ τὴν πολιορκίαν τοῦ 1898, μετὰ τὸ πέρασ τῆς ὁποίας, ὁ Ἀρχιεπίσκοπος κ. Ἀγαθάγγελος Νινολάκης θέλει ἐκφωνήσῃ τὸν ἐπιμνημόσυνον.

Τὴν 10 ἄρχονται εἰ Σκοπευτικοὶ ἀγῶνες κατὰ τὸ ἐκδοθὲν πρόγραμμα, καὶ εἴτινες θὰ ἐπαναληφθῶσιν τὴν 3 μ. μ., μετὰ τὴν λήξιν δὲ τούτων, θὰ ἀπονεμηθῶσιν εἰς τοὺς νικητάς, ὑπὸ τῆς ἀγωνοδίκου ἐπιτροπείας, καὶ μετὰ τῆς καταλήξεως τοῦ Προέδρου προσφωνήσεως, τὰ ὑπὸ τοῦ Συλλόγου καὶ τῆς Κυβερνήσεως τεθέντα ἔπαθλα.

Τὴν μεσημβρίαν θέλει παρατεθῇ γεῦμα εἰς τοὺς ξένους καὶ τοὺς ἀντιπροσώπους τῶν διαφόρων σωματείων.

Ἐν Βάρφῃ τῇ 25 Ἰουλίου 1910.

(Ἐκ τοῦ Γραφείου τοῦ Συλλόγου).

Ο ΣΚΟΠΕΥΤΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ “ΑΠΟΚΟΡΩΝΑΣ,, ΚΑΙ ΟΙ ΔΗΜΑΡΧΟΙ ΑΠΟΚΟΡΩΝΟΥ

Πρὸς τοὺς κατοικοῦνς τοῦ Νομοῦ Σφακίων καὶ λοιποὺς
Συμπατριώτας.

Συμπατριῶται.

Ἀπὸ τῶ ἐξόχως περικλεῆ μεγάλουργήματα τῆς Τουρκομαχίας Γενεῶς, αἵτινα ἰδρύσασαν ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου, τὴν ἀγνότητα καὶ τὸ δίκαιον τοῦ θανάτου μας, περιφανῆ δόλας θέουσιν κατέχει ἡ ἀθάνατος πολιορκία τῶν Βενωτῶν, ἡ κλεισσοῦσα τὰ Κρητικὰ δόλια καὶ τὸν ἐψηλόφρονα χαρακτῆρα τῶν γενναίων μαχητῶν τοῦ 1866.

Καὶ ἐνθ' ἰδὲ καρποφύλι ἰβρόντα ἐπὶ σαρκεῖς ἡμέρας διὰ τοὺς τετυμημένους ἱκίνοῦς βράχους, καὶ ὁ ἔχθρος ἀπέλις ἐπεχείρει ἀπεγνωσμένην ἄμυναν, ὁ σουργιδὸς ὁ ἐξερχόμενος ἀπὸ τῶ ἀγὰ στόματα τῶν δολίων των, ἐνθ' ἄφ' ἑνὸς ἤτο σιότος ἱκετήριος πρὸς τὰ ἀνάγκητα τῆς ἀπλωματίας στήθῃ, ἄφ' ἑτέρου ἤτο μία ζωὴα ἐκδήλωσης τῆς ἑδαμάσιου θελήσεως τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ, ἀγασσιζομένου δπως ἐπιβάλλει διὰ τῶν ἰδίων χειρῶν τὸ δίκαιον του.

Ὑπὲρ τῶν μετρίων τοῦτων οἷντες διὰ τῶν δολίων των δέχουσιν τῆς σκοπιανῆς ἀχλὺν, τὴν ἐπερκαμμένην εἰς τὸν πνιγόμενον ἐν τῆς χθδς, μαθρον, δοθλὸν δρίζοντα, καλεῖσθε κατὰ τὴν 22αν Αἰγοῦσιου εἰς τὸν οσιπὸν τῶν Βενωτῶν χώρον, δπως ἐνώσητε μεθ' ἡμῶν τὰς πρὸς τὸν Ὑψιστον ὑπὲρ τῶν πιόντων δεήσεις σας.

Ὁ Ἀποκόρωνας δφείλων ἰδιαιτέρον Σεβασμὸν πρὸς τοὺς πολιορκητὰς τῶν Βενωτῶν, ἱκνίζομεν διὰ πανδήμως θέλει συρρεῖν εἰς τὸ μνημόσυνον, μετὰ τὸ πέρας τοῦ ἀποίου θὰ διεξαχθῶσιν οἱ σκοπευτικοὶ ἀγῶνεις οἷντες, καὶ θὰ ἀποτελέσωσι τὸ μᾶλλον ἐμπροδοκτικὸν θυρίσμα εἰς τὰς ψυχὰς τῶν μαχητῶν ἱκίνοῦν.

Ἐν Βάμῳ τῇ 25 Ἰουλίου 1910.

Ὁ Πρόεδρος

Ὁ Γ. Γραμματεὺς

ΣΤΑΜ. Ι. ΦΡΑΝΤΖΕΣΚΑΚΗΣ ΓΕΩΡ. ΓΕΩΡΓΟΥΔΑΚΗΣ

Οἱ Δήμαρχοι

ΕΥΣΤΑΘΙΟΣ ΠΕΡΟΥΔΑΚΗΣ

ΣΤΑΥΡΟΣ ΠΑΠΑΔΑΚΗΣ

ΜΙΧΑΗΛ ΔΙΓΕΝΗΣ

ΣΤΑΥΡΟΣ ΚΟΥΚΑΚΗΣ

γέλο Νινολάκη, έψαλλε την επιμνημόσυνη ακολουθία. Παρόντες ήταν ο επί της Δικαιοσύνης Επίτροπος, ως εκπρόσωπος της Κυβέρνησης, ανώτεροι δικαστικοί, διοικητικοί υπάλληλοι, ο δημοσιογράφος J. Hornstein και πολλοί άλλοι που είχαν έλθει από τα Χανιά, όλος ο υπαλληλικός κόσμος του Βάμου, αντιπρόσωποι του Παγκρήτιου Δημοδιδασκαλικού Συλλόγου, των εν Χαλέπα Αποκορωνιωτών, των εξ Αποκορώνου στρατιωτών, του Σκοπευτικού Συλλόγου «Φοίνιξ», των εν Ρεθύμνη οικούντων εκ του Νομού Σφακίων, πληρεξούσιοι του Νομού, ο Ανθυπομοίραρχος Βάμου, οι δήμαρχοι, δημοτικοί υπάλληλοι και βέβαια αρχηγοί και οπλαρχηγοί του Αποκόρωνα. Σύμφωνα με δημοσίευμα Χανιώτικης εφημερίδας (11), στις Βρύσες παραβρέθηκαν πάνω από τρεις χιλιάδες άτομα, που απέτισαν φόρο τιμής στους ένδοξους πεσόντες. Τμήμα της Πολιτοφυλακής απέδωσε τιμές, συγκινητικές προσλαλιές ακούστηκαν και επακολούθησε κατάθεση 31 συνολικά στεφάνων, από επισήμους, επιζώντες αγωνιστές, φορείς του Αποκόρωνα, δήμους, σωματεία, κ.λ.π. Μετά την κατάθεση στεφάνων, ο Αγαθάγγελος Νινολάκης εξεφώνησε τον επιμνημόσυνο λόγο ενώ οι Δ. Καλλιγιάννης, Θ. Μαραγκουδάκης και J. Hornstein απήγγειλαν ποιήματα.

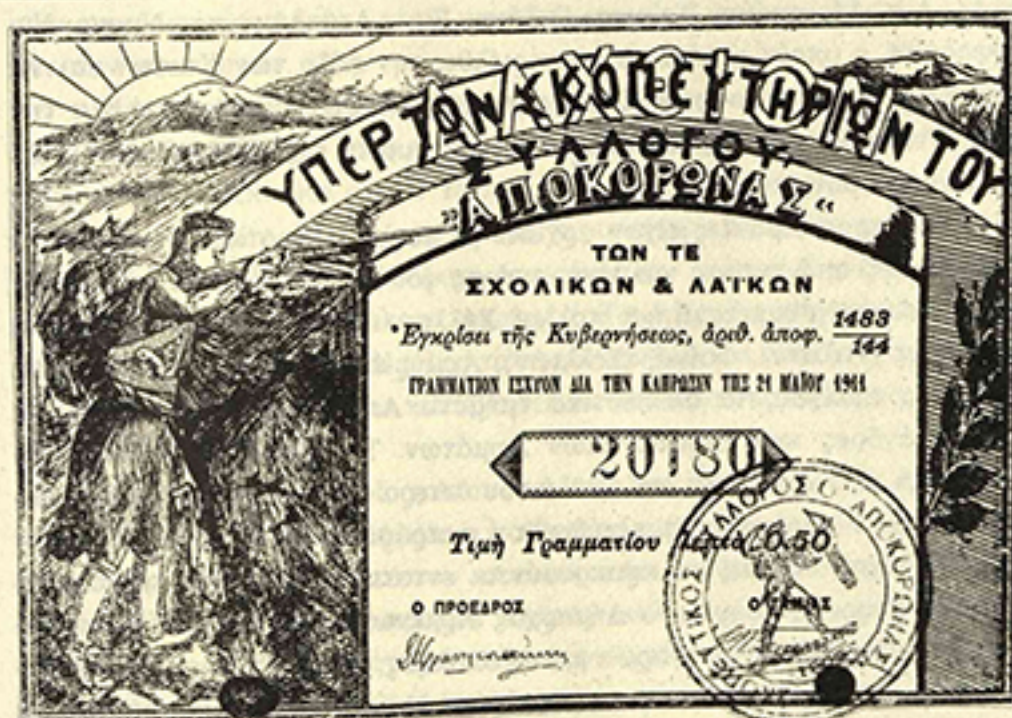
Λίγο αργότερα και με τον κόσμο να έχει ήδη πάρει θέση στα γύρω υψώματα, άρχισαν οι αγώνες. Εξήντα τέσσερις σκοπευτές, οι περισσότεροι από τον Αποκόρωνα αλλά και από άλλες επαρχίες (Αγίου Βασιλείου, Ρεθύμνης, Κυδωνίας, κ.λ.π.), καθώς και αρκετοί χωροφύλακες συγκεντρώθηκαν και μετά την έναρξη των αγώνων που κήρυξε ρίχνοντας ένα πυροβολισμό ο Επίτροπος της Δικαιοσύνης, Αποκορωνιώτης Δ. Μυλωνογιάννης, άρχισαν να αγωνίζονται σύμφωνα με τη σειρά που είχε καθορίσει η κλήρωση. Το μεσημέρι διακόπηκαν οι αγώνες και παρατέθηκε πλούσιο γεύμα δίπλα στο ποτάμι, στη σκιά των πλατάνων. Κατά το γεύμα ανταλλάχθηκαν προπόσεις και ο Μυλωνογιάννης, από τους πρωτοπόρους για την ίδρυση του «Αποκόρωνα», αναφέρθηκε στο σκοπό που εξυπηρετούσαν οι σκοπευτικοί σύλλογοι και εξήρε την αλματώδη ανάπτυξη και δράση του «Α».

Τα Α' «Αποκορώνεια» συνεχίστηκαν από τις 14.00 έως τις 17.00, οπότε, με το πέρας των αγώνων η Αγωνόδικος Επιτροπή εξέδωσε τα αποτελέσματα: Ως πρώτος νικητής είχε αναδειχθεί ο Μιχ. Φραγκιαδάκης από το Βαφέ που είχε 10 στις 10 βολές και πήρε ως έπαθλο ένα όπλο Μάλινχερ - Σενάουερ, δεύτερος νικητής ήταν ο Μιχ. Παντελάκης από την Κάϊνα με επίσης 10 στις 10 βολές που πήρε ένα ρεβόλβερ Μπράουνινγκ και τρίτος ο Ν. Μανταδάκης από το Νεροχώρι, με 7 στις 10 βολές, που πήρε ένα όπλο Γκρα και 50 φυσίγγια.

Το βράδυ ο Σύλλογος δεξιώθηκε τους προσκεκλημένους στα φωταγωγημένα γραφεία του, ενώ η εσπερίδα παρατάθηκε μέχρι τις 11 μ.μ. με Κρητικούς χορούς. Σύμφωνα με τον ισολογισμό του «Α» του 1910, δαπανήθηκαν για τους σκοπευτικούς αγώνες 527 δρχ. ενώ υπήρχαν κα. έσοδα από την ίδια εκδήλωση (200 δρχ. ως Κυβερνητική ενίσχυση και 145 δρχ. από δηλώσεις συμμετοχής, κ.λ.π.).

Το 1911 ο «Αποκόρωνας», ύστερα από την εγκριτική απόφαση αριθμ. 1483/1911 της Κυβερνήσεως, εκδίδει και πάλι λαχείο υπέρ των σκοπευτηρίων του, με γραμματία των 50 λεπτών. (12) Η κλήρωση όμως, με την αριθμ. 58/19-5-1911 απόφαση του συλλόγου και με την έγκριση της Νομαρχίας Σφακίων (13) αναβάλλεται για τις 7/8/1911 αντί της 21/5/1911, επειδή δεν είχαν τακτοποιήσει τις οφειλές τους οι κάτοχοι των γραμματίων. Η κλήρωση έγινε πράγματι στις 7 Αυγούστου και η επί της εκκυβέσεως του λαχείου επιτροπή κυκλοφόρησε σε μονόφυλλο μεγάλου σχήματος τους τυχερούς αριθμούς. (14)

Στις 6 Φεβρουαρίου 1911, ο «Α» διενεργεί προκριματικούς αγώνες στο Βάμο, για να σχηματίσει την ομάδα σκοπευτών του που επρόκειτο να λάβει μέρος στους σκοπευτικούς αγώνες «Ελευθέρια», που θα γινόταν στον Βόλο τον Μάρτιο του ίδιου έτους. Την ομάδα απετέλεσαν, σύμφωνα

με τα αποτελέσματα της Ελλανοδίκου επιτροπής (15) οι Γ. Παπαδερός, Ι. Παντελάκης, Κ. Μ. Λιόδης, Γ. Φραντζεσκάκης, Ν. Ηλιάκης και Θ. Κασιμάτης, ενώ επιλαχόντες αναπληρωματικοί ήταν οι Ι. Φλεμετάκης και Π. Κουταλώνης. Η ομάδα αυτή αναχώρησε στις 17 Μαρτίου για το Βόλο μαζί με τους σκοπευτές Χατζημιχελάκη και Μαζοκοπάκη του Πατριωτικού Σωματείου «Κόδρος». (16) Δυστυχώς, για διάφορους λόγους, η ομάδα του «Α» ηττήθηκε στα «Ελευθέρια» και ήλθε 10η μεταξύ των 40 ομάδων που έλαβαν μέρος. Ο Κ. Λιόδης, πρωταθλητής των Κρητών σκοπευτών στο Μάλινχερ, έλαβε ως έπαθλο ένα επαναληπτικό πιστόλι Μάλινχερ, ο Γ. Παπαδερός ήλθε 7ος μεταξύ υπερεξακοσίων σκοπευτών και πήρε ένα μονόκαννο κυνηγετικό όπλο και ο Χρ. Παντελάκης ήλθε 12ος και έλαβε επίσης ένα μονόκαννο όπλο.

Το 1911 και συγκεκριμένα στις 11 Αυγούστου 1911 ο «Α» προκηρύσσει για δεύτερη χρονιά τα «Αποκορώνεια», που όμως θα διαρκούσαν αυτή τη φορά ένα διήμερο και θα άρχιζαν στους Αρμένους στις 18 Σεπτεμβρίου. Η προθεσμία υποβολής αιτήσεων συμμετοχής έληγε στις 12 Σεπτεμβρίου και στους αγώνες θα ελάμβαναν μέρος ελεύθεροι σκοπευτές και τριμελείς ομάδες (αργότερα η προθεσμία παρατάθηκε ως την παραμονή των αγώνων). Λίγες μέρες μάλιστα αργότερα γίνεται γνωστό με ανακοίνωση στον Τύπο (17), ότι είχε συγκροτηθεί επιτροπή από τους Κ. Χατζηδάκη, Αντ. Μουντάκη, Πολυχρ. Γαλάνη, Εμμ. Ατσαλάκη και Νικηφ. Νικηφοράκη, η οποία επρόκειτο να περιέλθει την πόλη των Χανίων και να συγκεντρώσει από τους εν Χανίοις Αποκορωνιώτες ικανό ποσό για την αγορά επάθλου που θα προσφερόταν στο νικητή των Παγκρήτιων Σκοπευτικών Αγώνων.

Οι προετοιμασίες είχαν αρχίσει με γοργό ρυθμό και ήταν αρκετά εντονότερες από εκείνες για τους αγώνες του 1910. Πλείστοι σκοπευτές είχαν δηλώσει συμμετοχή και πολλοί Σύλλογοι (Κόδρος, Εθνική Άμυνα, Ιδομενεύς (Γαλατά), Φοίνιξ (Σελλιών), Αρμυρίδα, Άπτερα, Αχιλλεύς), τα σωματεία Σελίνου, τα σκοπευτικά τμήματα Αποκορώνου, φοιτητές και πολλοί άνδρες των Στρατιωτικών Σωμάτων. Το Πατριωτικό Σωματείο «Κόδρος» (18) κατάρτισε την ομάδα του ύστερα από προκριματικούς αγώνες και όλοι οι σκοπευτές, ελεύθεροι ή εκπρόσωποι κοινοτήτων και σωματείων είχαν αρχίσει να προπονούνται εντατικά. Εξ αιτίας της αναμενόμενης συρροής κόσμου, ο Δήμαρχος Αρμένων ανακοίνωσε ότι δεν θα υπήρχε ανατίμηση στην αγορά της κωμοπόλεως, ενώ η Εταιρεία των Αμαξών μείωσε τα αμαξαγώγια για τη διαδρομή Χανιά - Αρμένοι. Δέκα σπίτια παραχωρήθηκαν από τους ιδιοκτήτες τους και 200 στρατιωτικά κλινოსκε

πάσματα διατέθηκαν για την άνετη διαμονή των σκοπευτών που θα διανυκτέρευαν στους Αρμένους. Ο «Α» επρόκειτο να διαθέσει για την όλη εορτή 1.000 δρχ., ενώ τα έπαθλα, των οποίων η αξία υπολογιζόταν στις 2.000 δρχ., (19) είχαν αθλοθετήσει η Κυβέρνηση, το Ελληνικό Πυριτιδοποιείο, η Πανελλήνιος Σκοπευτική Εταιρεία, η Ολυμπιακή Επιτροπή, ο Διάδοχος, ο Δήμος Χανίων, οι εν Χανίοις Αποκορωνιώτες, οι Αδελφοί Βόλτου (Αλεξάνδρεια), ο «Αποκόρωνας» και αρκετοί ιδιώτες. Τα έπαθλα ήταν για την πρώτη σκοπευτική ομάδα δίπλωμα με κότινο και για κάθε μέλος της δίπλωμα και ένα Μάλινχερ - Σενάουερ με 100 φυσίγγια, για την δεύτερη ομάδα δίπλωμα με κότινο και για κάθε μέλος της ένα περιστροφο Ούλπεϊ - Σκώτ και για την τρίτη ομάδα δίπλωμα με κότινο και για κάθε μέλος της ένα μονόκαννο κυνηγετικό όπλο. Ο πρώτος ελεύθερος σκοπευτής θα έπαιρνε ένα Μάλινχερ - Σενάουερ με 200 φυσίγγια, ο δεύτερος μια καραμπίνα Ιντεάλ με 200 φυσίγγια και ένα Γκρα με 100 φυσίγγια και ο τρίτος μια καραμπίνα Ιντεάλ με 250 φυσίγγια. Ο πρώτος από τα μέλη του «Αποκόρωνας» θα έπαιρνε ένα Μάλινχερ - Σενάουερ, δώρο της Πανελλήνιας Σκοπευτικής Εταιρείας. (20)

Ορίσθηκαν επίσης οι ξεναγοί των σκοπευτών, οι υπεύθυνοι διακόσμησης, ελέγχου των όπλων, ελέγχου δηλώσεων συμμετοχής, επόπτες, κοσμήτορες, καταχωριστές και οι υπεύθυνοι για τα γεύματα των επισήμων και των σκοπευτών. (21)

Πρωτοφανής συρροή κόσμου παρατηρήθηκε στους Αρμένους την 18/9/1911. Ο «Κόδρος» συμμετείχε στις εκδηλώσεις με μεγάλη αντιπροσωπεία του, που ξεκίνησε στις 5 το πρωί για τους Αρμένους με άμαξες της Εταιρείας Αμαξών, που μείωσε ακόμη περισσότερο τις τιμές της για τους σκοπευτές. Τα μέλη του «Κόδρου» ήταν ένοπλα - τους είχε χορηγηθεί από ένα όπλο Γκρα με τα ανάλογα φυσίγγια. Τα όπλα θα παραδίνονταν και πάλι στο σωματείο μετά το τέλος των αγώνων και για όσα φυσίγγια είχαν καταναλωθεί, θα έπρεπε να καταβληθεί το αντίτιμο της αξίας τους (προς 10 λεπτά το καθένα).

Από νωρίς το πρωί, η Μουσική της Χωροφυλακής είχε διασχίσει τον κεντρικό δρόμο των Αρμένων παίζοντας εμβατήρια. Ο «Κόδρος», που έτυχε θερμής υποδοχής από τον «Αποκόρωνας», παρατάχθηκε μαζί με μια διμοιρία Χωροφυλάκων μπροστά από το εκκλησάκι στον λοφίσκο Προφήτης Ηλίας, λίγο βορειότερα από τους Αρμένους, όπου θα γινόταν η επιμνημόσυνη ακολουθία. Στις 9:00 π.μ. άρχισε η λειτουργία από τον Κλήρο του Αποκορώνου, χοροστατούντος και πάλι του αρχιμανδρίτη Αγα

θαγγέλου Νινολάκη. Παρόντες ήταν ο Προεδρεύων της Κυβέρνησης Ν. Πιστολάκης, ο Αρχηγός της Χωροφυλακής Ανδρ. Μονφερράτος, ο Νομάρχης Σφακίων Γ. Μοάτσος, πολλοί πληρεξούσιοι, δημοσιογράφοι και επιφανείς των νομών Χανίων και Σφακίων. Ακολούθησε κατάθεση πολλών στεφάνων και τον πανηγυρικό της ημέρας εξεφώνησε ο Αντιεισαγγελέας Ν. Ζουρίδης, (22) ενώ ποιήματα απήγγειλαν ο Δημ. Καλλιγιάννης (23) και ο J. Hornstein. Ρίχθηκαν και πάλι 21 κανονιοβολισμοί από μικρό πυροβόλο, ενώ το τέλος της τελετής ανήγγειλαν τρεις ομοβροντίες από τα μέλη του «Κόδρου».

Τα Β' «Αποκορώνεια», που άρχισαν αμέσως μετά και την έναρξή τους κήρυξε με ένα πυροβολισμό ο Προεδρεύων της Κυβέρνησης Ν. Πιστολάκης, συνεχίσθηκαν μέχρι το μεσημέρι, οπότε παρατέθηκε γεύμα στους επισήμους από τον «Αποκόρωνα» και στους σκοπευτές από τον Δήμο Αρμένων. Οι αγώνες επαναλήφθηκαν και το απόγευμα και διακόπηκαν το βράδυ. Είκοσι έξι ομάδες και 152 ελεύθεροι σκοπευτές έλαβαν μέρος στους αγώνες και υπολογίζεται ότι 800 περίπου άτομα διανυκτέρευσαν στους Αρμένους. Οι αγώνες επαναλήφθηκαν την άλλη ημέρα με ιδιαίτερη επιτυχία και έληξαν στις τρεις το μεσημέρι. Μετά το τέλος των αγώνων ανακοινώθηκαν τα αποτελέσματα: Πρώτος ελεύθερος σκοπευτής ήταν ο Εμμ. Φουράκης από τα Χανιά, μέλος του «Κόδρου», με 115 επιτυχίες, δεύτερος ο Ηλ. Κόλλιας, επιλοχίας με 112 επιτυχίες, (24), τρίτος ο Πέτρος Κουταλώνης από τα Κεραμειά, μέλος του «Αποκόρωνα», με 104 επιτυχίες και τέταρτος ο Βασ. Χατζητζανάκης από τον Γαλατά, μέλος του «Ιδομενέα». Από τις ομάδες, πρώτη η ομάδα του «Κόδρου» με 285 επιτυχίες, δεύτερη η ομάδα της Εξωτερικής Μοιραρχίας Χωροφυλακής με 241 επιτυχίες και τρίτη ομάδα σκοπευτών από την Κάϊνα με 234 επιτυχίες. Σύμφωνα με απόφαση της Αγωνοδίκου Επιτροπής απονεμήθηκε έπαθλο και στην πρώτη επιλαχούσα ομάδα στρατιωτών υπό τον ανθυπασπιστή Μπονάκη που είχε υστερήσει κατά μια βολή, είχε δηλαδή 233 επιτυχίες. Η απονομή των επάθλων έγινε με ιδιαίτερη λαμπρότητα από τον πρόεδρο της Αγωνοδίκου Επιτροπής λοχαγό Σκυρό ενώ η Μουσική της Χωροφυλακής ανέκρουε τον Εθνικό Ύμνο, κάτω από την γενική επιδοκιμασία και χειροκροτήματα των παρευρισκομένων. Ο «Αποκόρωνας» και ο κόσμος στους Αρμένους προέπεμψαν με θερμές εκδηλώσεις τους νικητές, που έτυχαν ενθουσιώδους υποδοχής κατά την επιστροφή τους στις έδρες τους. Τον «Κόδρο» μάλιστα, κατά την επιστροφή του στα Χανιά, υποδέχθηκε πλήθος κόσμου στο Μετόχι Μπάρμπου και τον συνόδευσε σ' όλη την διαδρομή του από την οδό Ποττιέ και την οδό του Μώλου, μέχρι τα

φωταγωγημένα γραφεία του, όπου παρατηρήθηκε μεγάλη κοσμοσυρροή έως αργά το βράδυ.

Έληξαν έτσι και τα Β' «Αποκορώνεια», αφήνοντας θετικότητες εντυπώσεις τόσο σ' αυτούς που μετέβησαν στους Αρμένους όσο και σ' εκείνους που πληροφορήθηκαν τα των αγώνων από τις εκτενείς αναφορές στον Τύπο. (25)

Σκοπευτικούς αγώνες - ίσως όχι τόσο μεγάλης εμβέλειας - διοργάνωναν βέβαια και άλλα Σωματεία. Την Πρωτοχρονιά π.χ. του 1912, ο Σκοπευτικός Σύλλογος Πελεκάνου Σελίνου «Αχιλλεύς» διοργάνωσε σκοπευτικούς αγώνες στον Βουτά στους οποίους αναδείχθηκαν νικητές οι Γ. Παρουλάκης, Α. Εμμ. Φωτάκης και Γ. Καλιέρης. (26) Και στο Ρέθυμνο ο τοπικός Σκοπευτικός Σύλλογος διοργάνωνε «Πανρεθυμνίους» αγώνες. Στους αγώνες μάλιστα του 1912, στους οποίους είχαν παραστεί οι Επίσκοποι Λάμπης και Ρεθύμνης, είχαν λάβει μέρος 89 σκοπευτές. (27)

Μετά τους Παγκρήτιους Σκοπευτικούς Αγώνες του 1911, την 1η Οκτωβρίου 1911, δημοσιοποιείται από τις στήλες του Τύπου, ότι το Πατριωτικό Σωματείο «Κόδρος» με υπόμνημά του στην των Κρητών Συνέλευση ζητούσε, «εν τη υπέρ της στρατιωτικής ανασυντάξεως του τόπου μερίμνη της», να εισηγηθεί την καθιέρωση ετήσιων Παγκρητίων σκοπευτικών αγώνων, σε αντιστάθμισμα των «Ελευθερίων» της Ελλάδας, που αποτελούσαν «τα λαϊκά στρατιωτικά γυμνάσια του Ελευθέρου Βασιλείου».

Αλλά ο «Αποκόρωνας», έχοντας δημιουργήσει σκοπευτικούς πυρήνες στα σχολεία, προκηρύσσει για τον Απρίλιο του 1911 και τους πρώτους ετήσιους σχολικούς σκοπευτικούς αγώνες μεταξύ των Δημοτικών Σχολείων της Επαρχίας. (28) Το κάθε σχολείο θα συμμετείχε με πέντε τακτικούς σκοπευτές και ένα αναπληρωματικό. Τα όπλα που θα χρησιμοποιούσαν οι μικροί μαθητές, θα ήταν Buffalo (από απόσταση 20 μ.) και Flober (από απόσταση 15 μ.). Οι αγώνες θα γίνονταν σύμφωνα με το Διεθνή Κανονισμό Σκοποβολής και την Ελλανόδικη επιτροπή θα αποτελούσαν μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου του Συλλόγου, με πρόεδρο της επιτροπής τον πρόεδρο του «Α». Τα έπαθλα, (που για την πρώτη ομάδα θα ήταν επί πλέον και μια μεταξωτή εθνική σημαία), είχαν αθλοθετηθεί από την Επαρχία και τους Δήμους Αποκορώνου, τις Δικαστικές Αρχές Βάμου, τον πρόεδρο και τα μέλη του Δ.Σ. του «Αποκόρωνα» από ιδιώτες, κ.λ.π. Οι μαθητές που επρόκειτο να λάβουν μέρος στους αγώνες άρχισαν να προετοιμάζονται εντατικά στα σχολικά σκοπευτήρια και στις 23 Απριλίου 1911 κατέκλυσαν το χώρο των αγώνων, που ήταν δίπλα στο Δικαστικό μέγαρο

του Βάμου και ήταν κατάλληλα διασκευασμένος σε σκοπευτήριο και κομψά διακοσμημένος. Δύο νέοι που εκτελούσαν χρέη κοσμητόρων, υποδεχόταν το κοινό και το τακτοποιούσαν στις ανάλογες θέσεις. Οι αγώνες άρχισαν το πρωί και συνεχίστηκαν μέχρι τις 5 μ.μ. Τα αποτελέσματα ανακοινώθηκαν από τον πρόεδρο του «Α» και τα βραβεία - που δόθηκαν όχι μόνο στις νικήτριες ομάδες αλλά και στους πρώτους σκοπευτές της κάθε ομάδας - απένειμε ο υπολοχαγός Ρόκας. Πρώτη αναδείχθηκε η ομάδα του Φρε που έλαβε και τη σημαία, δεύτερη η ομάδα των Αρμένων και τρίτη η ομάδα του Βάμου, (29) ενώ πρώτος ελεύθερος σκοπευτής ήταν ο Ι. Α. Φουράκης από τον Βάμο.

Ο «Αποκόρωνας» προκήρυξε και πάλι τον επόμενο χρόνο τους σχολικούς αγώνες για τους μικρούς σκοπευτές - μαθητές «οίτινες θα διαγωνισθώσιν εν τη παλαίστρα του νεοδημιού σκοπευτηρίου του Συλλόγου εν Βάμω». Στις 21 Μαΐου 1912, πραγματοποιήθηκαν οι αγώνες με εξαιρετική επιτυχία, με τη συμμετοχή 20 σχολείων της Επαρχίας και με την παρουσία του Επιτρόπου Παιδείας Γ. Γαλάνη και του Γενικού Επιθεωρητή Εκπαιδεύσεως Εμμ. Γενεράλη. Η πρώτη νικήτρια ομάδα ήταν του Φρε, δεύτερη η ομάδα Αρμένων και τρίτη η ομάδα Βάμου. Οι διακριθέντες μαθητές ήταν οι Ι. Κλαπάκης από τους Αρμένους και Κ. Νταγαδάκης από τον Βάμο με 23 επιτυχίες σε 5 βολές.

Ο Σκοπευτικός Σύλλογος «Αποκόρωνας» είχε, λοιπόν, εντυπωσιακή δράση όπως εξάγεται άλλωστε από τα παραπάνω. Στον ισολογισμό του «Α» (από 1-12-1910 έως 1-4-1912) (30) σημειώνεται ότι ο Σύλλογος είχε «διαχειρισθεί» αυτό το διάστημα 18.000 φυσίγγια Μάλινχερ, 1.800 φυσίγγια Γκρα, 8.000 φυσίγγια Buffalo και 10.000 Flober, ενώ τα έσοδα του ήταν 12.237,40 δρχ. και τα έξοδα 12.359 δρχ.». Καθώς φαίνεται, επίσης, ο «Α» ετοίμαζε και κάποια έκδοση, όπως αναφέρεται σε χειρόγραφα του λόγιου Γεωργίου Ιακ. Καλαϊσάκη, (31) από τον οποίο είχαν ζητήσει να «συνεισφέρει το προϊόν του πενιχρού καλάμου του δια το παρασκευαζόμενον Λεύκωμα «Τ' Αποκόρωνα». Δεν είναι γνωστό αν τελικά το λεύκωμα εκδόθηκε και πάντως δεν φέρεται αποδελτιωμένο στους καταλόγους των Κρητικών Βιβλιοθηκών. Ο Καλαϊσάκης στα χειρόγραφα του αναφέρει για τον «Α» ότι είναι «ο πατήρ και δημιουργός 18 παραρτημάτων αυτού, τριών σκοπευτικών τμημάτων εις τας κεντρικότερας κόμας Φραι, Αρμένους και Γεωργιούπολιν, γυμναστηρίου εν Φραι και ετέρου τοιούτου ανεγειρομένου ήδη εν τω περιβόλῳ του εν Βάμῳ ἐπὶ γηπέδου ἐκτάσεως δώδεκα χιλιάδων τετραγωνικῶν μέτρων, περιτοιχισθέντος σκοπευτηρίου...».

Η ανέγερση όμως του Σκοπευτηρίου ήταν και η αιτία αναβολής και

προφανώς ματαίωσης των ετήσιων παγκρητίων αγώνων του 1912, συνδυαζόμενη, βέβαια και με άλλα γεγονότα. Τον Σεπτέμβριο του 1912, ο «Α» ανακοινώνει ότι λόγω «της κατασκευής των οικημάτων και του συνόλου του Κεντρικού Σκοπευτηρίου, αναβάλλει τους ετήσιους Παγκρητίους Σκοπευτικούς Αγώνες, δια τον Απρίλιον του 1913». (32) Ομως στον Κρητικό Τύπο του έτους αυτού δεν υπάρχει ούτε προκήρυξη ούτε αναφορά στην διεξαγωγή των αγώνων, ούτε καμμία άλλη ένδειξη ότι οι αγώνες πραγματοποιήθηκαν.

Είχαν ήδη αρχίσει τα ταραγμένα χρόνια στα Βαλκάνια και στην Ευρώπη και όπως είναι γνωστό οι Κρητικοί, ανταποκρίνονταν στο κάλεσμα της Μάνας Πατρίδας με ιδιαίτερο πατριωτικό φρόνημα, «οπουδήποτε ήθελε το καλέσει η εθνική ανάγκη...». Όλοι αυτοί οι Σκοπευτικοί Σύλλογοι, «τα 70 μικρά στρατόπεδα» σ' όλη την Κρήτη, όπως αναφέρεται σε κάποια εφημερίδα, τους είχαν προετοιμάσει κατάλληλα, ενώ η σκοποβολή εθεωρείτο εξαιρετική πολεμική τέχνη για την οποία είχαν εκδοθεί και οδηγοί εκμάθησης. (33)

Αλλά η έφεση αυτή των Κρητών για την σκοπευτική τέχνη είχε ευαισθητοποιήσει και την Πολιτεία. Τον Οκτώβριο του 1913, ο Γενικός Διοικητής Λουκάς Κανακάρης - Ρούφος, περιοδεύοντας στον Αποκόρωνα, επισκέφθηκε στον Βάμο το Σκοπευτήριο του «Α» και εντυπωσιασμένος, υποσχέθηκε να βοηθήσει για την αποπεράτωσή του και ζήτησε τους προϋπολογισμούς του έργου για να δώσει τις κατάλληλες εντολές. Ακόμη, ειδικός υπάλληλος επρόκειτο να περιοδεύει και να εξετάζει τις ανάγκες των σχολικών και κοινοτικών σκοπευτηρίων και να τα εφοδιάζει με τα απαραίτητα είδη σκοποβολής. Λίγο αργότερα, ο Ρούφος εξέδωσε το Διάταγμα αριθμ. 433/13-5-1914, που δημοσιεύθηκε αυθημερόν στο φ. 43/Α του Παραρτήματος της Εφημερίδος της Κυβερνήσεως εν Κρήτη, το οποίο καθιέρωνε τη σκοποβολή ως υποχρεωτικό μάθημα στα Δημοτικά Σχολεία και στα Γυμνάσια του Νησιού. Σύμφωνα με το πρόγραμμα, όπως αναφερόταν στο Διάταγμα, οι μαθητές θα εξασκούσαν μια ώρα κάθε εβδομάδα, ο κάθε μαθητής δε θα έριχνε ετησίως υποχρεωτικά, οι της Ε' Τάξης του Δημοτικού Σχολείου 60 βολές και της Στ' Τάξης 60 βολές με τουφέκι Flober και 30 με πιστόλι Flober. Όσο για τους μαθητές Γυμνασίου, οι της Δ' Τάξης θα έριχναν 60 βολές με τουφέκι Μάλινχερ - Σενάουερ και οι της Ε' Τάξης και Στ' Τάξης 60 βολές με τουφέκι Μάλινχερ - Σενάουερ και 30 βολές με πιστόλι Μπράουνινγκ. Σύμφωνα πάντα με το Διάταγμα, οι μαθητές θα μάθαιναν τα περί σκοπεύσεως, να λύνουν, καθαρίζουν και

συναρμολογούν τουφέκια και πιστόλια και θα έκαναν εξάσκηση στην σκοποβολή, οπλασμία, λογχομαχία, στον χειρισμό όπλων από διάφορες αποστάσεις, κ.λ.π. Τα όπλα και τα φυσίγγια θα παρέχονταν από την Πολιτεία, η όλη δε δαπάνη για την εκπαίδευση των μαθητών υπολογιζόταν περίπου σε 22.000 δρχ. σύμφωνα με άρθρο σε Χανιώτικη εφημερίδα. (34) Το γεγονός της καθιέρωσης του μαθήματος αυτού στα σχολεία έγινε ευρέως γνωστό στην υπόλοιπη Ελλάδα, όπου δεν υπήρχε παρόμοιο προηγούμενο και αναφέρθηκαν ευνοϊκά σ' αυτό οι έγκριτες εφημερίδες «Πρωινή», «Εστία», «Χρόνος», «Νέα Ημέρα», «Πατρίς» και «Ακρόπολις».

Αλλά τα διεθνή γεγονότα έτρεχαν. Τον Σεπτέμβριο του 1914, με τηλεγραφική του εγκύκλιο προς την Ανωτέρα Διοίκηση Χωροφυλακής, το Υπουργείο Στρατιωτικών εντελλόταν την επίταξη των όπλων Μάλινχερ και Μάουζερ (για τα οποία κατεβάλλετο και αποζημίωση) και Γκρα. Την ίδια περίοδο εγνωστοποιείτο με ανακοινώσεις στους εφέδρους πού να παρουσιασθούν σε περίπτωση επιστράτευσης. Η προθεσμία παράδοσης των όπλων παρατάθηκε μέχρι την 1η Οκτωβρίου 1914 και οι Σκοπευτικοί Σύλλογοι δεν ήταν δυνατόν πλέον να διατηρούν τα οπλοστάσιά τους.

Για τον «Αποκόρωνα» δεν έχουμε από τότε και μετά συχνές αναφορές, αν και καθώς φαίνεται είχε προβλήματα από ενωρίτερα: «Ο Σύλλογος αυτός ο οποίος εχρησίμευσεν ως πυρήν περί τον οποίον διεπλάσθη η πολεμική νεότης του Αποκορώνου και έδωσε το σύνθημα της παγκρητίου κινήσεως της σκοποβολής, κινδυνεύει σήμερα να χάσει ό,τι εδημιούργησε δια πολλών θυσιών, διότι αφέθη άνευ ουδεμιάς προστασίας εκ μέρους των αρμοδίων, βεβαρυμένος με υποχρεώσεις...» αναφέρει το 1913 Χανιώτικη εφημερίδα. (35) Πρόεδρος του Συλλόγου συνέχιζε να είναι ο πρωτεργάτης του, γιατρός Σταμ. Φραντζεσκάκης. Μετά τις αρχαιρεσίες του 1912 το Δ.Σ. συγκροτήθηκε σε σώμα ως εξής: Πρόεδρος ο Σταμ. Φραντζεσκάκης, Αντιπρόεδρος ο Πρωτοδίκης Ε. Κατελάκης, Γεν. Γραμματέας ο καθηγητής Εμμ. Χανδράκης, Ταμίας ο έμπορος Ιω. Βενιεράκης, Κοσμήτωρ ο φοιτητής Εμμ. Παπαδογιάννης, Ειδικός Γραμματέας ο κτηματίας Δ. Μποτονάκης, Έφορος ο κουρέας Παρασχ. Γεωργιάκης και Σύμβουλοι οι Ιω. Κουκλάκης, Μανούσος Βολουδάκης, Στ. Παπαδάκης, Ν. Κακούρης και Γ. Λεκανίδης. Την Εξελεγκτική Επιτροπή αποτελούσαν οι Δ. Κατσαράκης, Νικ. Αστρινός και Αντ. Τζανουδάκης. Δύο χρόνια όμως αργότερα και συγκεκριμένα στο Διοικητικό Συμβούλιο που προήλθε από τις εκλογές της 29/9/1914, ο Σταμ. Φραντζεσκάκης δεν περιλαμβανόταν στο Σώμα, χωρίς να είναι γνωστό αν ο ίδιος δεν έθεσε υποψηφιότητα ή αν δεν εξελέγη κατά τις αρχαιρεσίες. Το Διοικητικό Συμβούλιο του «Α» το 1914 αποτε

λούσαν ο Γ. Γαλάνης ως Πρόεδρος, ο Εμμ. Χανδράκης ως Αντιπρόεδρος, ο Α. Τζανουδάκης ως Γεν. Γραμματέας, ο Δ. Μποτονάκης ως Ειδ. Γραμματέας, ο Ι. Κουκλάκης ως Ταμίας, ο Π. Γεωργιάδης ως Έφορος και οι Μιχ. Παπαδάκης, Γ. Τζομπανάκης, Σταυρ. Παπαδάκης και Ι. Λεπτάρης ως Σύμβουλοι.

Όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, δεν έχουμε μεταγενέστερες αναφορές, όχι μόνο για τον «Αποκόρωνα», αλλά και για τα περισσότερα Σκοπευτικά Σωματεία. Έχει όμως ήδη αποδειχθεί από τα παραπάνω - αν και σε μια μικρής έκτασης εργασία δεν είναι δυνατόν να περιληφθούν όλα τα συλλεχθέντα στοιχεία - ότι ο Σκοπευτικός Σύλλογος «Αποκόρωνα», έχοντας πλήρη συνείδηση ως προς την εκπλήρωση των σκοπών του, είχε λαμπρή δράση και έντονη παρουσία στον χώρο των Κρητικών σκοπευτικών σωματείων. Από την έρευνα έχει προκύψει ότι το Πατριωτικό Σωματείο «Κόδρος» και οι Σκοπευτικοί Σύλλογοι «Αποκόρωνα» και «Εθνική Άμυνα» ήταν τα πρωτοπόρα και πλέον δραστήρια σκοπευτικά σωματεία την εποχή των σοβαρών διεργασιών και σημαντικότερων ανακατατάξεων στον Βαλκανικό χώρο. Πέρα όμως από την εξάσκηση των ανδρών και των μαθητών ακόμη, όπως είδαμε, στην σκοποβολή και στις πολεμικές τέχνες, ο «Αποκόρωνα» και όλα τα σκοπευτικά σωματεία ασκούσαν θετικότετη ψυχολογική επιρροή στο Κρητικό - και όχι μόνο - στοιχείο, καλλιεργώντας το εθνικό αίσθημα και συμβάλλοντας στη διαμόρφωσή του χαρακτήρα του Κρητικού, του ασυμβίβαστου, άγριου πολλές φορές, μα πάντα πατριώτη αγωνιστή. Και αυτόματα συγκρίνει κανείς το τότε με τη σημερινή εποχή της θλιβερής και επικίνδυνης επίδειξης «παλληκαριάς» με τη ρίψη πυροβολισμών χωρίς λόγο και αιτία, που δεν αποφέρει βέβαια έπαθλα τιμής και αναγνώρισης σκοπευτικής δεινότητας, αλλά τις πιο πολλές φορές πόνο, θρήνο, ακόμη και πένθος. Ποιός να τόλεγε αλήθεια στους ενθουσιώδεις εκείνους σκοπευτές του χθες, πως θα'ρχόταν μια εποχή που οι στόχοι σκοποβολής δεν θα βρίσκονταν μέσα στα σκοπευτήρια, αλλά θα ήταν οι πινακίδες των εθνικών οδών του νησιού μας...

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1) Ιδρύθηκαν σ' όλη την Κρήτη 26 Σκοπευτικοί Σύλλογοι το 1910 και 28 το 1911. Βλ. και: Ζαχαρένιας Σημανδηράκης: ΤΑ ΚΡΗΤΙΚΑ ΣΩΜΑΤΕΙΑ ΑΠΟ ΤΟ 1878 ΕΩΣ ΤΟ 1913 - Πεπραγμένα 6ου Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου - Χανιά 1986.
- 2) Επίσημος Εφημερίς της Κρητικής Πολιτείας φ. 39/Α/23-7-1909.
- 3) Στα κείμενα που παρατίθενται διατηρείται μόνο η σύνταξη.
- 4) Βλ. εικόνα 1.
- 5) Ο.π. - Απόκεινται στο Ιστορικό Αρχείο Κρήτης.
- 6) Εφημ. «Νέα Έρευνα» φ. 627/28-1-1910.
- 7) Εφημ. «Ελεύθερον Βήμα» φ. 305/13-1-1911.
- 8) Εφημ. «Αγών» φ. 128/13-7-1910.
- 9) Βλ. εικόνα 2α' και 2β'.
- 10) Εφημ. «Ελεύθερον Βήμα» φ. 285/14-8-1910.
- 11) Εφημ. «Ελεύθερον Βήμα» φ. 286/28-8-1910.
- 12) Βλ. εικόνα 3.
- 13) Εγγραφο με αριθμ. πρωτ. 875/διεκπ. 62/1911.
- 14) Απόκειται στο Ιστορικό Αρχείο Κρήτης. Βλ. και εφημ. «Ελεύθερον Βήμα» φ. 333/20-8-1911.
- 15) Εφημ. «Ελεύθερον Βήμα» φ. 309/10-2-1911.
- 16) Εφημ. «Ελεύθερον Βήμα» φ. 314/17-3-1911.
- 17) Εφημ. «Νέα Έρευνα» φ. 783/2-9-1911.
- 18) Ο «Κόδρος» ήταν πολυπληθής (είχε περίπου 500 μέλη) πρωτοπόρο σκοπευτικό σωματείο με εντονότατη δράση όχι μόνο στην Κρήτη αλλά και στον Βαλκανικό χώρο, τις παραγμένες περιόδους, στελεχώνοντας ανταρτικά Σώματα με τους ετοιμοπόλεμους και τέλεια καταρτισμένους άνδρες του. Τα του «Κόδρου» θα δημοσιευθούν σε προσεχή εργασία.
- 19) Εφημ. «Ελεύθερον Βήμα» φ. 335/3-9-1911.
- 20) Η πρωτότυπη προκήρυξη απόκειται στο Ιστορικό Αρχείο Κρήτης. Βλ. και εφημ. «Ελεύθερον Βήμα» φ. 333/20-8-1911.
- 21) Τα ονόματα όσων στελέχωσαν τις σχετικές επιτροπές δημοσιεύονται στην εφημ. «Κήρυξ» φ. 226/13-9-1911.
- 22) Το πλήρες κείμενο του λόγου του Ν. Ζουρίδη στην εφημ. «Κήρυξ» φ. 288/27-9-1911.
- 23) Ο Καλλιγιάννης ήταν ο συντάκτης της εφημερίδας «Φλαφλατάς».

- 24)Είχε και πάλι επιτραπεί στους άνδρες των Στρατιωτικών Σωμάτων να λάβουν μέρος στους αγώνες. Πάνω από 100 από αυτούς συμμετείχαν στα Β' «Αποκορώνεια».
- 25)Εφημερίδες «Ελεύθερον Βήμα» φ. 338/24-9-1911, «Νέα Έρευνα» φ. 788/20-9-1911, «Κήρυξ» φ. 228/27-9-1911.
- 26)Εφημ. «Ελεύθερον Βήμα» φ. 353/14-1-1912.
- 27)Εφημ. «Ελεύθερον Βήμα» φ. 371/1-6-1912.
- 28)Εφημ. «Ελεύθερον Βήμα» φ. 315/24-3-1911.
- 29)Εφημ. «Ελεύθερον Βήμα» φ. 320/5-5-1911.
- 30)Εφημ. «Ελεύθερον Βήμα» φ. 366/21-4-1912.
- 31)Ιστορικό Αρχείο Κρήτης - Ιστ. Συλλογή 35, φ.Α', «Σημειώσεις περί Κρήτης».
- 32)Εφημ. «Ελεύθερον Βήμα» φ. 387/15-9-1912.
- 33)Βλ. Εμμ. Πολιουδάκι: Σκοπευτικός Οδηγός εγκριθείς υπό του Υπουργείου των Στρατιωτικών της Ελλάδος και της Κρητικής Κυβερνήσεως - Προς χρήσιν των μαθητών, Γυμναστών, δημοδιδασκάλων, Σκοπευτικών Σωματείων, Σκοπευτικών Σχολών, των Χωροφυλάκων, στρατιωτών, κυνηγών και παντός πολίτου ασχολουμένου εις τα όπλα. - Εκδίδεται υπό Αριστείδου Κριάρη - Εν Χανίοις εκ του τυπογραφείου Κων/νου Αλβανοπούλου - 1913.
- 34)Άρθρο του Εμμ. Πολιουδάκη: Η στρατιωτική οργάνωσις των Σχολείων της Κρήτης στην εφημ. «Νέα Έρευνα» φ. 1313/21-5-1914 και φ. 1314/22-5-1914.
- 35)Εφημ. «Ελεύθερον Βήμα» φ. 441/12-10-1913.

ΟΙ ΕΚΛΙΠΟΝΤΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΟΙ ΑΠΟ ΤΑ ΣΦΑΚΙΑ

Η επαρχία Σφακίων, που την περιφρουρούν από μεν το νότο το ανυπότακτο Λιβυκό πέλαγος από δε το βορρά οι περιλάλητες Μαδάρες, διεδραμάτιζε ανέκαθεν πρωταγωνιστικό ρόλο στους αγώνες για την ελευθερία και ανεξαρτησία της Κρήτης. Η εδαφολογική διαμόρφωση της επαρχίας αυτής έμελλε με την πάροδο των αιώνων να διαπλάσσει ένα λαό υπερήφανο και ατίθασο, τον οποίον οι ποικιλώνυμοι κατακτητές της Κρήτης δεν κατόρθωσαν ποτέ να δαμάσουν. Οι γενναίοι και εύσωμοι κάτοικοι της διέθεταν την έμφυτη ορμητικότητα και την επίκτητη εμπειρία τους, για να έχουν κατά τους μακρούς χρόνους της δουλείας σχετική ελευθερία και ανεξαρτησία.

Οι Σφακιανοί όμως με την ίδια επιτυχία, που υπηρέτησαν το θεό του πολέμου Άρη, υπηρέτησαν και το θεό του εμπορίου Ερμή. Με την επιτόπια ξυλεία ναυπηγούσαν μικρά πλοία στο Λουτρό και το Μπρόγιαλο και με αυτά ταξίδευαν σε ολόκληρη τη Μεσόγειο, φτάνοντας και ως τη μακρινή Ρωσία. Σύμφωνα με τις πληροφορίες των κωδίκων του Τουρκικού Αρχείου Ηρακλείου, οι Σφακιανοί διέθεταν 40 μεγάλα καράβια. Η ναυτιλία και το εμπόριο τους προσπόριζαν αρκετά χρήματα και η συνακόλουθη ανάπτυξη της τοπικής αυτονομίας έδινε μια εικόνα ευμάρειας στην ορεινή και άγονη αυτή χώρα.

«Είχαν και τα καράβια των που τονε κουβαλούσα σαν μπέηδες και πρίτζιπες εις τα Σφακιά περνούσα».

Ήταν ταυτόχρονα και παράφοροι εραστές της θεάς Αθηνάς. Πάρα πολλοί από αυτούς εκαλλιέργησαν τις τέχνες και τα γράμματα. Όμως η πολιτική και η διακυβέρνηση του τόπου τους δεν τους άφηνε ασυγκίνητους. Διοικούσαν οι ίδιοι την επαρχία τους όταν οι κατακτητές διαφέντευαν την Κρήτη. Όταν όμως η θεά Ελευθερία επανέκαμψε με τη συγκρότηση

της Κρητικής πολιτείας το 1898 η επαρχία Σφακίων ρίχτηκε στους πολιτικούς αγώνες με επίλεκτα τέκνα της. Τους Σφακιανούς πολιτικούς του αιώνα, που διανύομε, θα παρουσιάσομε με την ομιλία μας αυτή, την οποίαν οργάνωσε η «Ενωση Σφακιανών Νομού Χανίων» και μου έκαμε την τιμή να πραγματοποιήσω, όσο βέβαια το επιτρέπει ο περιορισμένος χρόνος

ΜΑΝΟΥΣΟΣ ΚΟΥΝΤΟΥΡΟΣ

μιας ομιλίας.

Αρχή της ομιλίας μου αυτής ενώπιον τόσο εκλεκτού ακροατηρίου από Σφακιανούς και φίλους των Σφακίων κάνει ο περιώνυμος σε όλες τις ανθρώπινες δραστηριότητες, Μανούσος Κουνδουράκης ή Κούντουρος, όπως τον αποκαλούσαν οι συναθλητές του στους πολεμικούς και πολιτικούς αγώνες. Πριν όμως ο Κούντουρος ριχτεί στους πολιτικούς αγώνες

της Κρήτης και του έθνους, αγωνίστηκε σκληρά και αταλάντευτα για την απελευθέρωση της ιδιαίτερης πατρίδας του, Κρήτης και διακινδύνεψε πολλές φορές τη ζωή του.

Ο Μανούσος Κούντουρος γεννήθηκε το 1860 στη Χώρα Σφακίων και ήταν γόνος εξέχουσας οικογένειας Σφακιανών πολέμαρχων, των Κουντουρων. Ο πατέρας του ήταν ο Ρούσος, ο οποίος διετέλεσε οπλαρχηγός κατά τις προηγούμενες επαναστάσεις. Γράφτηκε το 1890 στη Νομική Σχολή Αθηνών και πριν αποπερατώσει τις σπουδές του, τοποθετήθηκε στο Βάμο Αποκορώνου ως πρωτοδίκη. Οι επαρχίες των Σφακίων, του Αποκορώνου και του Αγίου Βασιλείου Ρεθύμνης αποτελούσαν τότε τον 5ο νομό της Κρήτης, το νομό Σφακίων.

Με την ιδιότητά του αυτή, του πρωτοδίκη, άρχισε να εργάζεται για την επανάσταση και την εκδίωξη των Τούρκων, από την πατρίδα του την Κρήτη. Στα σχέδια του αυτά τον βοήθησε και η ιδιότητά του πρωτοδίκη. Επιδόθηκε στην αρχή με την οργάνωση των χαϊνηδων, των αρματολών της παλαιάς Ελλάδας, οι οποίοι είχαν ως στόχο την τιμωρία των Τούρκων, οι οποίοι κακοποιούσαν τους συμπατριώτες τους Κρητικούς. Με την καθοδήγηση του Κούντουρου υιοθετήθηκε η ιδέα νέας επανάστασης στην Κρήτη. Είχαν βέβαια προηγηθεί οι επαναστάσεις του 1821 - 30, του 1833, του 1841, του 1858 του 1866 - 69, του 1878, του 1889, οι οποίες ως γνωστόν δεν έφεραν την ποθητήν ελευθερίαν. Ο Κούντουρος σκέφθηκε να δράσει διαφορετικά. Επειδή όλες οι επαναστάσεις οι οποίες προηγήθηκαν είχαν ως μόνιμο αίτημα το «Ελευθερία ή θάνατος», και όλες αποτύγχαναν, αποφάσισε η νέα επανάσταση να έχει ως αίτημα την αυτονομία της Κρήτης.

Η καινοτομία αυτή δυσαρέστησε πολλούς, οι οποίοι είχαν συνηθίσει στο αίτημα «Ελευθερία ή θάνατος».

Υποψιάστηκαν λοιπόν ότι ο Κούντουρος τους πρόδωσε. Στο Κλήμα, μια περιοχή μεταξύ των επαρχιών Αποκορώνου και Σφακίων συγκεντρώθηκαν ύστερα από πρόσκληση του Κούντουρου την 3η Σεπτεμβρίου 1895, 1.000 ένοπλοι. Τους εγνώρισε την ιδέα του, η οποία ήταν να μη ζητήσουν κατά τη νέα επανάσταση, την ένωση της Κρήτης αλλά την αυτονομία της. Την εδικοιολόγησε με το σκεπτικό «Δεν ζητούμεν ένωσιν, ζητούμεν με-

ταρρυθμίσεις, ζητούμεν μεταπολίτευσιν, ζητούμεν πολίτευμα αυτόνομον, να μπορέσομε κι' εμείς να ζήσομεν σαν άνθρωποι ελεύθεροι. Όσο εξητούσαμεν ένωσιν ή θάνατον, θάνατος μεν ήρχετο, όχι όμως και ένωσις. Διότι η Ευρώπη επί τω ακούσματι ένωσις αποθηριούται και τίθεται αντιμέτωπος ημών. Την ποθητήν ένωσιν θα αποκτήσομεν κλιμακωτός. Όχι δι' ενός άλματος, αλλά βαθμηδόν δι' εξελίξεως. Έτσι άμα επιτύχομεν δευτερεύουσιν λύσιν δια της εξελίξεως θα φθάσομεν στον ποθητόν λιμένα».

Έπειτα από μίαν εβδομάδα έγινε νέα συγκέντρωση 3.000 ανδρών στο Οροπέδιο της Κράτης, την πύλη του αίματος των Σφακίων, όπως την αποκάλεσαν. Εκεί ελήφθη η απόφαση να ονομαστεί η επιτροπή, που θα αναλάβει τον αγώνα «Κεντρική Επιτροπή Μεταπολιτεύσεως». Επίσης αποφασίστηκε να έχει ως σφραγίδα τα Λευκά Όρη με τον ήλιον ανατέλλοντα πίσω από αυτά.

Στη νέα συνάντηση στ' Ασκύφου την 7η Οκτωβρίου 1895 ο Κούντουρος προσήλθε έφιππος και έλαβε το χρίσμα του αρχηγού, το οποίο και θα τιμήσει. Θα φανεί αντάξιος των προσδοκιών εκείνων που τον ψηφισαν, επειδή αποδείχτηκε ότι είχε ηγετικές ικανότητες στις μάχες, που ακολούθησαν κατά των Τούρκων και οι οποίες ήταν:

1) Των Κάμπων Κυδωνίας την 8η Νοεμβρίου 1895. 2) Του Αλίκαμπου Αποκορώνου την 27η Νοεμβρίου 1895. 3) Της Επισκοπής Ρεθύμνης την 31 Μαρτίου - 1η Απριλίου 1896. 4) Των Σελλιών Ρεθύμνης του ίδιου μήνα κατά την οποίαν ο Κούντουρος εισόρμησε ένοπλος στο στρατόπεδο των Τούρκων. Τους κατατρόπωσε και τράπηκαν σε άτακτο φυγή, αφού εγκατέλειψαν 70 νεκρούς στο όρος Τσιλίβδηκα. 5) Της πολιορκίας του Βάμου από 1 έως 18 Μαΐου 1896, η οποία είχε ως αποτέλεσμα την κατάληψή του. Κατά τις μάχες που προηγήθηκαν της κατάληψης του έθεσε εκτός μάχης περισσότερους από ένα τάγμα από τον εκλεκτό στρατό του Αμπτουλάχ, ο οποίος κατέσφαξε 100.000 Αρμενίους. 6) Των Κελυβών Αποκορώνου κατά την οποίαν ο Κούντουρος διηύθυνε τη μάχη από ύψωμα και αμύνθηκε με επιτυχία αν και βομβαρδιζόταν από τα κανόνια του φρουρίου Ιντζεδίν και των Καλυβών.

Μετά την έντονη αυτή πολεμική δράση ο Κούντουρος επέτυχε τον

σκοπό του. Οι Ευρωπαϊκές δυνάμεις υιοθέτησαν την αυτονομία της Κρήτης την 22η Αυγούστου 1896. Η υλοποίησή της θα πραγματοποιηθεί την 8η Δεκεμβρίου 1898, που θα κατέλθει στην Κρήτη ο πρίγκιπας Γεώργιος, ως ύπατος αρμοστής. Η κάθοδός του θα θεωρηθεί ως αρραβώνας της ένωσης. Ως τη σωτήρια ημέρα της συγκρότησης της Κρητικής Πολιτείας η Κρήτη θα υποστεί τις σφαγές της πόλεως Χανίων την 20 Ιανουαρίου 1897 και θα γίνει αυτόπτης μάρτυρας της σφαγής 17 Άγγλων στρατιωτών στο Ηράκλειο την 25η Αυγούστου 1898. Η άγρια αυτή σφαγή ήταν μοιραία για τους Τούρκους και σωτήρια για τους Κρητικούς, επειδή επέσπευσε την απομάκρυνση του Τουρκικού στρατού.

Η επανάσταση του 1895 - 98, που άρχισε ο Κούντουρος και συνεχίστηκε επί τρία και ήμισυ ακόμη χρόνια, είχε ως αποτέλεσμα τη συγκρότηση της Κρητικής Πολιτείας. Ονομάστηκε τυχερή επειδή επέτυχε τον σκοπόν της με την ίδρυση της αυτόνομης Κρητικής Πολιτείας, η οποία ενώθηκε έπειτα με την Ελλάδα.

Στη διακυβέρνηση της Κρητικής Πολιτείας ο Κούντουρος πρόσφερε τις υπηρεσίες του ως σύμβουλος (υπουργός) εσωτερικών και μετά οικονομικών.

Μετά την ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα εκλέχτηκε ως αντιβενιζελικός βουλευτής το 1915 και αντιτάχθηκε στο κίνημα της Θεσσαλονίκης, το οποίο οργάνωσε ο Βενιζέλος το 1916.

Μετά τη Μικρασιατική καταστροφή η βραχύβια κυβέρνηση του Τριανταφυλλάκου τον διόρισε Γενικό Διοικητή Κρήτης το 1922, αλλά δεν έμεινε στη θέση αυτή πολύ χρόνο, επειδή εξερράγη η επανάσταση του 1922. Αργότερα επί Παγκάλου - Ευταξία έγινε πάλι Γενικός Διοικητής Κρήτης, αλλά και τότε η θητεία του ήταν βραχύβια. Εξέδωσε «Ημερολόγιο της Επαναστατικής του κυρίως Δράσεως». Ο Κούντουρος στους πολιτικούς του αγώνες ατύχησε να έχει αντίπαλο του το γίγαντα Ελευθέριο Βενιζέλο. Τον σκίαζε το ποταμικό ύψος του αντιπάλου του. Είχε την επίγνωση της ιδιότητάς του μεγαλοσύνης, η οποία βέβαια δεν μπορούσε να συγκριθεί με τη μεγαλοσύνη του Βενιζέλου. Έγινε αντίπαλος του όπως και ένα μεγάλο μέρος των Σφακιανών ψηφοφόρων, οι οποίοι από συναισθηματισμό ακολουθού-

σαν τον Κούντουρο. Ο Εθνάρχης έτρεφε εκτίμηση προς τον Κούντουρο και όταν κατερχόταν στα Χανιά τον επισκεπτόταν. Και ο Κούνδουρος εθαύμαζε το Βενιζέλο και όταν κάποτε αντελήφθηκε τις κακές διθέσεις οπαδού του προς το Βενιζέλο, τον απομάκρυνε. Η λαϊκή μούσα ύμνησε τον Κούντουρο με το ποίημα:

*«Άχι και να 'κανα φτερά για να ξαναπετάξω
Με τη φωνή μου την παλιά στα όρη να φωνάξω'
Και τα φτερά μου να χτυπώ στα πλιο ψηλά χαράκια
να διασκορπίσω τα μιανρά, τση γύπες τα γεράκια.
Εγώ 'μ' αητός ο Κούντουρος, που κρίχου να γεράσω
έκαναν χώρο να διαβώ και τόπο να περάσω...»*

Αντιπρόσωπος Αθηναϊκής εφημερίδας σκιαγράφησε τον άνδρα όπως πιο κάτω «Γίγας τετράγωνος τους ώμους και το σώμα, με μιαν αρχαϊκώς, ωραϊαν κεφαλήν. Μύσταξ και πώγων κλίνοντας προς το ξανθόν. Ελαφρά φαλάκρα και αδρότης εις το βλέμμα και την μορφήν. Σφακιανός με όλα. Ωραίος άνδρας, ο πρώτος ονειρευθείς την λύσιν του ζητήματος δια της αυτονομίας, παλληκάρι εις τον πόλεμον. Υπήρξε αρχηγός της μεταπολιτευτικής επιτροπής».

Ο γίγας αυτός της σκέψης και της δράσης υπέκυψε το 1933 στο νόμο της φθοράς. Την κηδεία του παρακολούθησε ο πρωθυπουργός με όλη την κυβέρνηση. Του απέδωκαν τιμές στρατηγού ε.ε. Ο Δήμος Αθηναίων παρεχώρησε δωρεάν τον τάφο στο Α' νεκροταφείο Αθηνών. Εμπνευσμένο επικήδειο λόγο εκφώνησε ο διαπρεπής Βαμινός δικηγόρος Μιχ. Φραντζεσκάκης. Περικαλλές μνημείο της μεταπολιτευτικής επιτροπής στήθηκε στις Βρύσες Αποκορώνου το 1954.

Η ένωση Σφακιανών Νομού Χανίων, που έχει ως πρώτο στόχο της να τοποθετήσει τον ανδριάντα του ήρωα - μάρτυρα Δασκαλογιάννη σε περίοπτη θέση της πόλης Χανίων, προγραμματίζει το ίδιο και για το Μανούσο Κούντουρο. Αφού όμως η περικαλλής οικία του Κούντουρου δωρήθηκε από τους κληρονόμους στο Δήμο Χανίων, ελπίζει ότι ο Δήμος θα

στήσει και την προτομή του σε κάποια θέση της πόλεως ή στην ίδια την οικία του.

ΧΑΡ. ΠΩΛΟΓΙΩΡΓΗΣ

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΠΩΛΟΓΙΩΡΓΗΣ

Ο Χαράλαμπος Πωλογιώργης γεννήθηκε στο χωριό Ασχύφου Σφακίων το έτος 1857 και ήταν εγγονός από πατέρα του στρατηγού Γεωργίου Πωλογιώργη και από μητέρα του αρχιστρατήγου Ρούσου Βουρδουμπά, του Πετρόμπεη της Κρήτης, όπως τον αποκάλεσαν. Το γενεαλογικό του δένδρο, το επιβλητικό του παράστημα, η πνευματική του κατάρτιση και η δεινή ρητορική του επάρκεια του εξασφάλιζαν πάντοτε εξέχουσα θέση στο Κρητικό κοινοβούλιο.

Ο Πωλογιώργης, ύστερα από τις γυμνασιακές του σπουδές στη Σύ

ρο, σπούδασε νομικά στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, όπου τον ανακήρυξαν διδάκτορα της νομικής σχολής. Η συγγενής του Κατίγκω Βουρδουμπάκη, κόρη του εφοπλιστή της Σύρου Ανδρέα Κριαρά, τον απέστειλε στο Παρίσι, όπου σπούδασε και πολιτικές επιστήμες. Με την έμφυτη ευφυΐα του και τις επίκτητες γνώσεις του κατέβηκε στα Χανιά και άρχισε να δικηγორεί. Διορίστηκε επί Τουρκοκρατίας εισαγγελέας Βάμου και γενικός διοικητικός σύμβουλος. Τον εξέλεξαν συνεχώς από το 1880 βουλευτή και διετέλεσε αρχηγός των ανεξαρτήτων βουλευτών.

Ανέλαβε επί Κρητικής Πολιτείας το 1907 - 1908 το Υπουργείο Εσωτερικών και επίτροπος πάλι επί των εσωτερικών μετά την κήρυξη της ένωσης της Κρήτης το 1908 και την αποχώρηση του Αρμοστή Αλέξανδρου Ζαΐμη. Ήταν προγκικπικός βουλευτής, όπως σχεδόν όλοι οι Σφακιανοί βουλευτές και δε συνεργαζόταν με τη μεγάλη πολιτική φυσιογνωμία εκείνης της εποχής, τον Ελευθέριο Βενιζέλο.

Μετοίκησε στην Αθήνα και κατά τις εκλογές της Α' αναθεωρητικής βουλής, που επέβαλε ο Βενιζέλος, ο Πωλογιώργης συνεργάστηκε με το Δημήτριο Ράλλη και εκλέχτηκε βουλευτής Αττικοβοιωτίας.

Μετά την αποτυχία σχηματισμού κυβέρνησης υπό τον Έσλιν οι παλαιοί πολιτικοί της ηπειρωτικής Ελλάδας επρότειναν τον Πωλογιώργη ως πρωθυπουργό του έθνους.

Το 1912 ήταν επικεφαλής των Κρητικών βουλευτών, που έστειλε η Κρήτη στη Βουλή των Ελλήνων. Κατά την περίτρανη εξόρμηση της φυλής το 1912 - 13, υπό τον Ελευθέριο Βενιζέλο, που απελευθέρωσε τη Μακεδονία, την Ήπειρο και τα νησιά, ο Πωλογιώργης κατάρτισε εθελοντικό σώμα, το οποίο ε πολέμησε στην Αετορράχη και Κοντοβράκι της Ηπείρου.

Το 1916 τον εξέλεξαν πάλι βουλευτή της Αττικοβοιωτίας. Είχε δυο γιους, το Γεώργιο, ο οποίος διετέλεσε πρόεδρος της Ηλεκτρικής Εταιρείας Αθηνών - Πειραιώς και ο οποίος εξελίχτηκε σε κορυφαίο επιχειρηματικό παράγοντα της Ελλάδας και πιθανόν να ήταν ο πλουσιότερος Έλληνας εκείνης της εποχής και τον Θεμιστοκλή, ο οποίος επιδίωξε να διαδεχθεί τον πατέρα του ως βουλευτής Χανίων και υπέβαλε ως εκ τούτου υποψηφιότητα βουλευτή του λαϊκού κόμματος στα Χανιά, αλλά απέτυχε.

Το σημερινό Υγειονομικό Κέντρο Χανίων, το οποίο έχει κακοποιηθεί βάνουσα, για να εξυπηρετήσει υπηρεσιακές ανάγκες, ήταν η ιδιόκτητη κατοικία του Παυλογιώργη. Οι κληρονόμοι του την επώλησαν στο δημόσιο.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΔΑΣΚΑΛΑΚΗΣ

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΔΑΣΚΑΛΑΚΗΣ

Ο Γεώργιος Δασκαλάκης ήταν απόγονος του ήρωα - μάρτυρα της επανάστασης του 1770 Ιωάννη Δασκαλογιάννη ή Βλάχου και γιος του Αντρέα Βλάχου ή Βλαχαντρουλή, από την Ανώπολη Σφακίων.

Ο Βλαχαντρουλής είχε τέσσερις γιους, οι οποίοι, όπως θα παρακολουθήσαμε, σκοτώθηκαν και οι τέσσερις. Ανέστησαν την οικογένεια των Ατρείδων της αρχαιότητας. Τα δυο από τα αδέλφια του Γεωργίου, τα οποία ακολούθησαν τα έθιμα της επαρχίας τους εκείνης της εποχής, απή-

γαγαν, με σκοπό το γάμο, από τη Χώρα Σφακίων την κόρη του Ανατολίτη Πρωτοπαπαδάκη. Ενώ ανηφόριζαν και είχαν φθάσει στον πόρο της Ανώπολης, τους επετέθηκαν οι συγγενείς της νύφης με σκοπό να την απελευθερώσουν.

Κατά τη συμπλοκή σκοτώθηκαν οι δυο απαγωγείς αδελφοί Δασκαλάκηδες και από τους συγγενείς της νύφης ο Κοντορίνης. Ο Πρωτοπαπαδάκης τραυματίστηκε.

Η λαϊκή μούσα απαθανάτισε το τραγικό συμβάν με το τραγούδι:

«Φωνή και κλάμμα άκουσα τσ' Ανώπολης τον κάμπο.

*Μα κλαίγαν και στα Μαριανά εκλαίγαν και στη Σκάλα,
γιατί εσκοτώθηκαν τέσσερα παλληκάρια.*

Από τον Κάμπο ήτανε του Βλάχου δυο κοπέλια.

Ο Γιάννης με το Νικολή».

Αργότερα σκοτώθηκε και τρίτος αδελφός του Γεωργίου. Η κόρη που έκλεψαν έγινε έπειτα σύζυγος του Δαμουλή Τσιριντάνη της Χώρα Σφακίων (του Μπεκίρ).

Κατά τα παιδικά του χρόνια ο Γεώργιος Δασκαλάκης δεν παρουσίασε τίποτα το εξαιρετικό. Όταν όμως ανδρώθηκε, πήρε μορφή νέου εξαιρετικού κάλλους. Το ωραίο του παράστημα, η δακτυλιδένια του μέση, οι αρκετά μεγάλες του γάμπες και οι ανοικτές του κουτάλες τον καθιστούσαν αρχαίο ήρωα.

Επιπρόσθετα η φύση τον είχε προικίσει με ευρεία αντίληψη, οξεία κρίση και απέραντη ευρυμάθεια.

Ως Γενικός Αρχηγός Σφακίων πρωτοστάτησε στην απελευθέρωση των Σελινιωτών από τους Τούρκους κατά τις επιχειρήσεις του 1889. Ανδραγάθησε πολλές φορές στην Κάντανο και σε άλλες περιοχές της Κρήτης.

Έλαβε μέρος ως Γενικός Αρχηγός Σφακίων σε διάφορες επαναστατικές συνελεύσεις. Εκλεγόταν βουλευτής των Σφακίων και έπειτα, μέχρι το θάνατό του, βουλευτής Νομού Χανίων. Είχε εξελιχθεί σε ταλαντούχο

δικηγόρο των Χανίων παρά τις πενιχρές γραμματικές του γνώσεις. Ήταν ο πρώτος Έλληνας βουλευτής, που μίλησε στη Βουλή για τα δικαιώματα της γυναίκας.

Υπήρξε ένθερμος υποστηρικτής του πρίγκιπα Γεωργίου. Κατά τη διένεξη του πρίγκιπα με το Βενιζέλο κατάρτισε πολεμικό σώμα και οχυρώθηκε στη Χαλέπα προκαλώντας τους Θερισσιανούς.

Η σύζυγός του ήταν από την οικογένεια των Τσιριντάνηδων και απέκτησε ένα γιο και τρεις κόρες.

Ο γιος του Ευτύχιος Δασκαλογιάννης σπούδασε νομικά και εξάσκησε το επάγγελμα του δικηγόρου στην Κομοτινή. Οι κόρες είχαν συζύγους: 1) Τον Ανδρέα Πρωτοπαπαδάκη, Σφακιανό διευθυντή νομαρχίας, 2) Το Γιαννουδοβαρδή, Κισαμίτη οικονομικό έφορο Κομοτινής και 3) Το Δημόκριτο Λουπάση, Σελινιώτη δικηγόρο από το Επανωχώρι, που σκοτώθηκε, ενώ προσπαθούσε να κόψει με το κυνηγετικό όπλο του ένα σύκο.

Ο Γεώργιος Δασκαλάκης βρήκε τραγικό θάνατο όπως και οι άλλοι τρεις αδελφοί του προηγουμένως. Είχε επισκεφθεί ένα φίλο του στο Δραπανιά. Δεν επέστρεψε αυθημερόν, αλλά διανυκτέρευσε στην οικία του. Όλη τη νύκτα έβρεχε ακατάπαυστα λες και οι κρουνοί του ουρανού είχαν ανοίξει διάπλατα. Η καταρρακτώδης βροχή κατατρόμαξε όλους, οι οποίοι και έμειναν άυπνοι όλη τη νύκτα. Ο Γεώργιος απέφυγε να κοιμηθεί, αλλά παρά τη θέλησή του βυθιζόταν σε βαρύτατο ύπνο. Τον κεραυνοβολούσαν τρομερά όνειρα. Το πρωί τα διηγήθηκε στην οικογένεια που τον φιλοξένησε. Όλοι τον απέτρεπαν να αναχωρήσει, επειδή το Δραπανιανό ρεύμα δεν είχε γέφυρα και ήταν επίφοβο. Ο Γεώργιος όμως είχε εμπιστοσύνη στον εαυτό του και στο αλόγό του.

Πνίγηκε ενώ προσπαθούσε να διαβεί το ρεύμα.

Τον άδικο χαμό του η λαϊκή μούσα απαθανάτισε με το τραγούδι:

*«Παιδιά χορεύουν στα Χανιά γ' η τραγουδούν τση Λάκκους;
Μα κλαίνε στην Ανάπολη στο μέγαν Άη Γιώργη,
για ένα νιο που πνίγηκε στου Δραπανιά το ρεύμα.
Μα σαν τον κλαίνε στα Σφακιά, αλλού δεν τονε κλαίνε.*

*Δάσκαλε Γιώργη, Δάσκαλε, Γιώργη Δασκαλογιώργη,
μα ορφάνεψές τα τα Σφακιά...»*

ΜΑΡΚΟΣ ΖΕΡΒΟΣ

Εισήλθαν στην πολιτική κονίστρα της περιόδου που εξετάζουμε και η οικογένεια των Ζερβών, πατέρας και γιος.

Ο Μάρκος Ζερβός, πατέρας, γεννήθηκε στην Ίμβρο το 1840 και απέθανε το 1920 σε προκεχωρημένη ηλικία.

Ήταν πριγκιπικός και είχε αρκετή πολιτική δύναμη στην επαρχία του. Ο Πρίγκιπας Γεώργιος τον εκτιμούσε ιδιαίτερα. Τον προσφωνούσε «Καπετάνιο» και ο Μάρκος τον υποστήριζε με όλες τις δυνάμεις του. Εκλεγόταν καθ' όλη τη διάρκεια της εξουσίας του πρίγκιπα βουλευτής του. Η οικογένεια όμως του Μάρκου διασπάστηκε ως προς τις πολιτικές επιλογές της. Ο υιός του Γεώργιος προσχώρησε στο Βενιζέλο. Εντυπωσιακή ήταν η στιχομυθία του Μάρκου με τον πρίγκιπα, όταν κάποτε τον επισκέφθηκε με άλλο γιο του. Του είπε: «Ο καταραμένος ο γιος μου, Γεώργιος, κατόρθωσε να παρασύρει ολόκληρη την οικογένειά μου προς τον Βενιζέλο. Με ακολουθεί μόνο ο γιος που έχω μαζί μου. Δεν εργάζεται όμως». Το αποτέλεσμα ήταν να τον διορίσει σε κάποια θέση από εκείνη την ώρα.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΖΕΡΒΟΣ

Γιος του Μάρκου ήταν ο Γεώργιος, γιατρός. Γεννήθηκε το 1870 και απέθανε το 1939 από καρδιακό νόσημα.

Πατέρας και γιος πολιτεύονταν ταυτόχρονα σε αντίθετες πολιτικές παρατάξεις.

Κατά τους πολέμους του 1912 - 13 κατατάχθηκε ως εθελοντής υπίατρος στο στρατό και πρόσφερε τις υπηρεσίες του ως στρατιωτικός γιατρός.

Εχρημάτισε Υπουργός, Γενικός Διοικητής Σάμου.

Αφού η Κρήτη ενώθηκε με την Ελλάδα το Δεκέμβριο του 1913, ο

Βενιζέλος τον παρακάλεσε να συνεχίσει να πολιτεύεται στη Δράμα. Ο Γεωργιος δέχθηκε και εκλεγόταν πάντοτε με μεγάλη πλειοψηφία. Η κομματική του δύναμη προήλθε από μια έμπνευσή του. Όταν ο Βενιζέλος του είπε τι θέλει από αυτόν, του απάντησε: «Να με εναγκαλισθείς και να με φιλήσεις κατά την ώρα της πολιτικής συγκέντρωσης». Ο Βενιζέλος επραγματοποίησε την επιθυμία και η εκλογική δύναμη του Γεωργίου αυξήθηκε κατακόρυφα. Το προσφυγικό στοιχείο, που ακολουθούσε σε μεγάλο βαθμό το Βενιζέλο, τον ενίσχυσε προκλητικά.

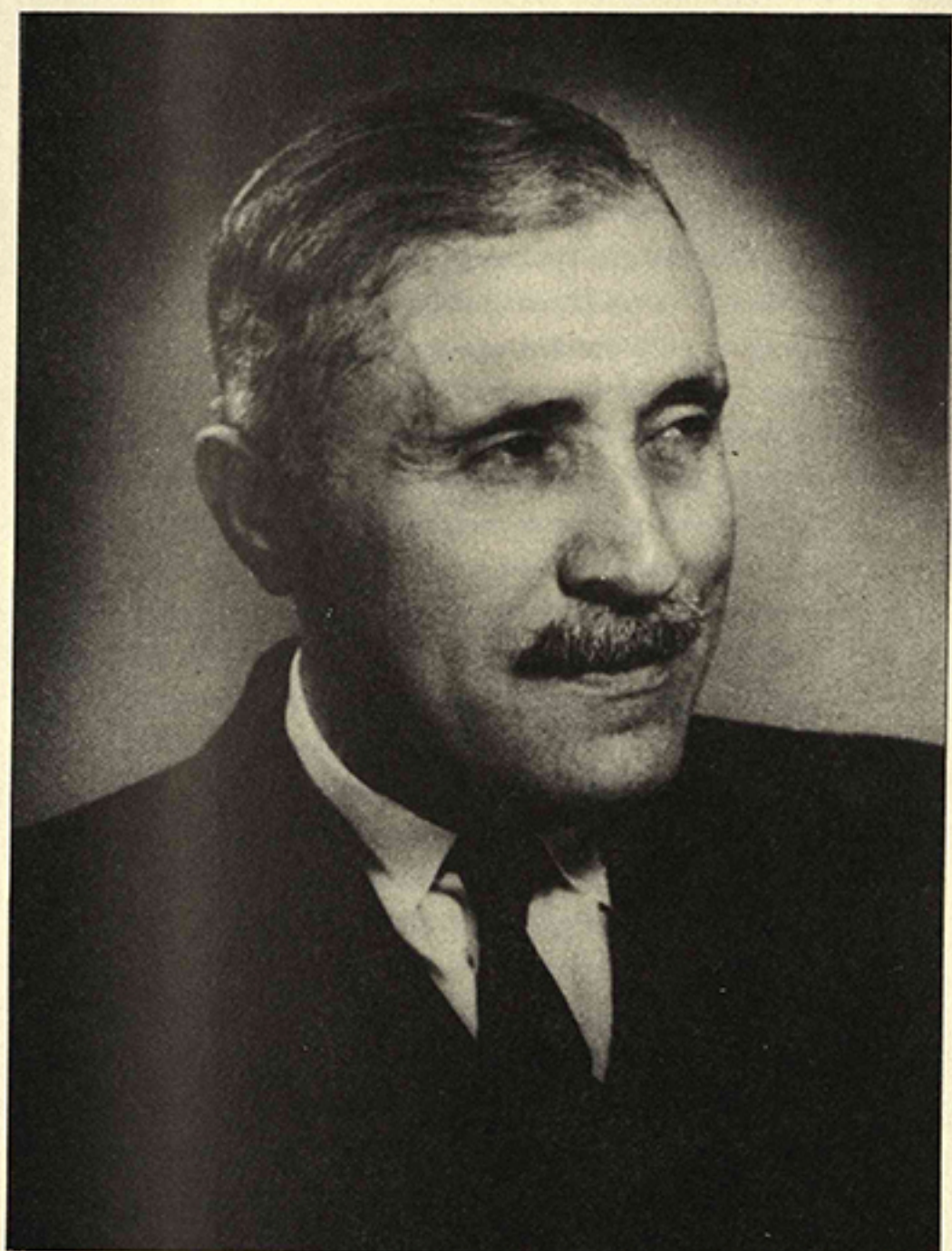
Όταν μετακόμισε πολιτικά από το νομό Χανίων στο νομό Δράμας, ο Βενιζέλος τον ερώτησε ποιον κρίνει κατάλληλο να τον αντικαταστήσει. Του υπέδειξε τον Βολουδάκη. Οι Ζερβοί ήταν μια οικογένεια με τους Βολουδάδες και ονομάστηκαν έτσι, επειδή κάποιος πρόγονος τους χρησιμοποίησε την αριστερά (ζερβή) χέρα του.

ΜΑΝΟΥΣΟΣ ΒΟΛΟΥΔΑΚΗΣ

Ένας χαρισματικός πολιτικός με άσωση ευγένεια και καλοσύνη ήταν ο Μανούσος Βολουδάκης. Ήταν γιος του Γεωργίου και εγγονός του θρυλικού Κωσταρού, που χρημάτισε στρατιωτικός αρχηγός της επανάστασης του 1866 - 69 και ταυτόχρονα πολιτικός εκπρόσωπος της επαρχίας Αποκορώνου.

Γεννήθηκε το 1880 στη Χώρα Σφακίων, αλλά η καταγωγή των Βολουδάδων ήταν από την Ίμβρο Σφακίων. Το Μανούσο επροίκιζαν όλα εκείνα τα προτερήματα, που κάνουν τον άνθρωπο χάρμα της δημιουργίας όπως ανάστημα, μεγαλοπρεπής εμφάνιση, ευγενική φυσιογνωμία, απλότητα, καταδεκτικότητα, φιλευσπλαχνία, κ.α.

Όχι μόνο από τον πατέρα του είχε προγόνους διακεκριμένους ο Βολουδόπουλος, ο Κωσταρός, κ.α., αλλά και από τη μητέρα του Ελένη, που ήταν θυγατέρα του Σήφη Χατζηγηρηγόρη, γιατρού, εφοπλιστή και επάρχου. Ο Σήφης άφησε μετά το θάνατό του χιλιάδες χρυσές λίρες με τις οποίες η μητέρα του Ελένη ενίσχυε τους πάσχοντες Σφακιανούς και δάινιζε άλλους. Ήταν η Εθνική και Αγροτική Τράπεζα της επαρχίας Σφα

ΜΑΝΟΥΣΟΣ ΒΟΛΟΥΔΑΚΗΣ

κίων.

Τα πρώτα γράμματα ο Μανούσος μαζί με τον αχώριστο αδελφό του Σήφη έμαθε στη Χώρα Σφακίων. Έπειτα φοίτησε στη σχολή Ασωμάτων

(Άγιο Πνεύμα) Ρεθύμνης. Και οι δυο αδελφοί, όταν ανδρώθηκαν, έλαβαν μέρος στην εκστρατεία της φυλής κατά το 1912 - 13 και πολέμησαν στην Ήπειρο ως εθελοντές επικεφαλής εθελοντικών σωμάτων.

Ο Μανούσος φοίτησε στη Νομική Σχολή Θεσσαλονίκης, από την οποία έλαβε το πτυχίο. Δικηγόρησε ένα χρονικό διάστημα στην συμπρωτεύουσα μαζί με τον Ανδρέα Μπιράκη. Από το 1913, μέχρι το 1958 εκλεγόταν βουλευτής υπό τη σημαία του Ελευθερίου Βενιζέλου και της Ενωσης Κέντρου. Δεν έχασε μέχρι το 1958, που αποχώρησε από την πολιτική, χάριν του ανεψιού του Γεωργίου, ουδεμία εκλογική μάχη.

Ο Νομός Χανίων τον εξέλεγε πανηγυρικά. Στηριζόταν κατά ένα μεγάλο μέρος στους Σφακιανούς της διασποράς. Οι Σφακιανοί που είχαν μετοικήσει στις άλλες επαρχίες του νομού τον ψήφιζαν ανεξάρτητα από την πολιτική τους τοποθέτηση.

Αλλά και ο ίδιος συνέβαλε στην προτίμηση αυτή των συνεπαρχιωτών του. Τους ενίσχυε οικονομικά και προπάντων εκείνους που διέρχονταν από την Αθήνα. Ουδέποτε η βουλευτική αποζημίωση ήταν εις αυτόν επαρκής. Εξόδευε από τα χρήματα της μητέρας του Ελένης. Ετσι ενώ εισήλθε πάμπλουτος στην πολιτική, απέθανε πτωχός.

Τον φυλάκισαν το 1935 και τον αδελφό του Σήφη τον εξόρισαν.

Το 1938 έλαβε μέρος στο αντιδικτατορικό κίνημα κατά του Μεταξά. Την ηγεσία του απετέλεσαν οι Αριστ. Μητσοτάκης, Μαν. Βολουδάκης, Εμμ. Μπακλατζής, Μανώλης και Γιάννης Μουντάκης, Μανώλης Μάντακας, Βαγγ. Χατζηαγγελής, κ.α. Το κίνημα ως γνωστόν απέτυχε λόγω της πρόχειρης οργάνωσής του. Οι ηγέτες κατέφυγαν στα Λευκά Όρη και σχεδίαζαν να συνεχίσουν τη δράση τους από αυτά. Ωριμότερες σκέψεις τους παρακίνησαν να εγκαταλείψουν την Κρήτη και να καταφύγουν στην Κύπρο.

Ο Βολουδάκης και άλλοι καταδικάστηκαν ερήμην σε θάνατο. Στην Κύπρο έμεινε καθ' όλο το διάστημα της κατοχής και από εκεί συνεργαζόταν με την εξόριστη κυβέρνηση του Καΐρου.

Μετά την απελευθέρωση ο Βολουδάκης ανέλαβε Γενικός Διοικητής Κρήτης. Ήταν η περίοδος που οι Κρητικοί αντιλαμβάνονταν το κράτος

να τους υπολογίζει και να τους περιβάλλει με αγάπη και στοργή. Στην αλλαγή αυτή συντέλεσε ο Βολουδάκης. Αργότερα επί της κυβερνήσεως Σοφούλη διετέλεσε υπουργός Αεροπορίας και για ένα διάστημα υπουργός Στρατιωτικών.

Είχε το πολιτικό του γραφείο στα Χανιά στο ισόγειο της κατοικίας του αδελφού του Σήφη και στην Αθήνα στο ξενοδοχείο ύπνου «Μοντέρνο». Εξαιτίας του Βολουδάκη ήταν πάντοτε γεμάτο από Κρητικούς. Εκεί καταστρώνονταν τα σχέδια και από εκεί εξορμούσαν για την τακτοποίηση των υποθέσεών τους.

Του ήταν πάθος η εξυπηρέτηση των συμπατριωτών του και αδιαφορούσε για την πολιτική τοποθέτησή τους. Ιδιαίτερα εφρόντιζε για τη λειτουργία του Γυμνασίου Σφακίων. Κατά τη διάρκεια των εισιτηρίων εξετάσεων μετέφερε τους καθηγητές με το αυτοκίνητό του από τα Χανιά στη Χώρα Σφακίων. Πολλές φορές ήταν μαζί τους και ο Γενικός Επιθεωρητής. Μόλις απομακρύνονταν από την Κράπη, έλεγε αστεειυόμενος στον Επιθεωρητή: «Από εδώ και πέρα ισχύουν μόνο οι Σφακιανοί νόμοι». Εννοούσε ότι πρέπει να εισαχθούν όλοι.

Η δικτατορία τον προβλημάτισε. Καραδοκούσε να την κτυπήσει. Ο Βολουδάκης ύστερα από ενεννηνταεφτάχρονη (97) έντονη και ευγενική παρουσία στον κόσμο αυτό της φθοράς απέθανε το 1977.

Του απονεμήθηκαν κατά την κηδεία τιμές Υπουργού εν ενεργεία.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΒΟΛΟΥΔΑΚΗΣ

Ο Γεώργιος Βολουδάκης γεννήθηκε στα Χανιά το 1924 και ήταν γιος του Σήφη Βολουδάκη και της Όλγας Μπιράκη, κόρης του Κυριάκου Μπιράκη, βουλευτή Ρεθύμνης, σφακιανής καταγωγής. Ο Μανούσος τον προόριζε να τον διαδεχθεί στην πολιτική και έτσι να μη δημιουργηθεί κενό στην οικογενειακή τους παράδοση. Ο Γεώργιος κατά το 1924 και σε ηλικία 18 ετών προσχώρησε στην Π.Ο.Ε.Ν. (Πανελλήνια Οργάνωση Ελευθέρων Νέων), αντιστασιακής οργάνωσης κατά των Γερμανών. Όπως πιστοποιείται από τα Αρχεία του Γενικού Επιτελείου Στρατού ήταν μια από

ΓΙΩΡΓΟΣ ΒΟΛΟΥΔΑΚΗΣ

τις πρώτες αντιστασιακές οργανώσεις στην Ελλάδα. Η οργάνωση αυτή συγχωνεύτηκε αργότερα με την Ε.Π.Ο.Ν.

Ο Γεώργιος Βολουδάκης, που ήταν νέος τότε και τον ακολουθούσε η βαρεία οικογενειακή παράδοση, ανέπτυξε ηχηρή αντιστασιακή δράση στην πόλη των Χανίων και στην ύπαιθρο και ειδικά στον ορεινό Αποκόρωνα.

Η Γερμανική αντικατασκοπεία τον παρακολουθούσε και ήταν έτοιμη να τον συλλάβει και ή να τον δικάσει στο στρατοδικείο ή να τον αποστείλει στα κρεματόρια της Γερμανίας, όπου θα είχε την τύχη των εκατομμυρίων θυμάτων του ναζισμού. Ο Γεώργιος πληροφορήθηκε τις προθέσεις των Γερμανών και διέφυγε με συμμαχικό πλοίο το 1944 στη Μέση Ανατολή. Κατατάχθηκε στην Ελληνική Πολεμική Αεροπορία. Επέστρεψε μετά την απελευθέρωση στην Ελλάδα και συνέχισε τις σπουδές, που βίαια είχε διακόψει.

Έλαβε πτυχίο της Α.Σ.Ο.Ε.Ε. Αθηνών και στη συνέχεια έκαμε μεταπτυχιακές σπουδές στο Πανεπιστήμιο COLUMBIA της Νέας Υόρκης.

Το 1958 που αποχώρησε ο Μανούσος από την πολιτική, ο Γεώργιος εκλέχτηκε βουλευτής Χανίων της Ε.Ρ.Ε. Κατείχε το βουλευτικό αξίωμα από το 1958 έως το 1964. Το 1989 που εχήρευσε η βουλευτική έδρα της Ν.Δ. στη Β' περιφέρεια Αθηνών, ο Γεώργιος Βολουδάκης την κατέλαβε ως πρώτος επιλαχών.

Από το 1965 έως το 1985 εξέδιδε με επιτυχία την εφημερίδα «Εθνική Φωνή» στα Χανιά, η οποία είχε πολυπληθές αναγνωστικό κοινό.

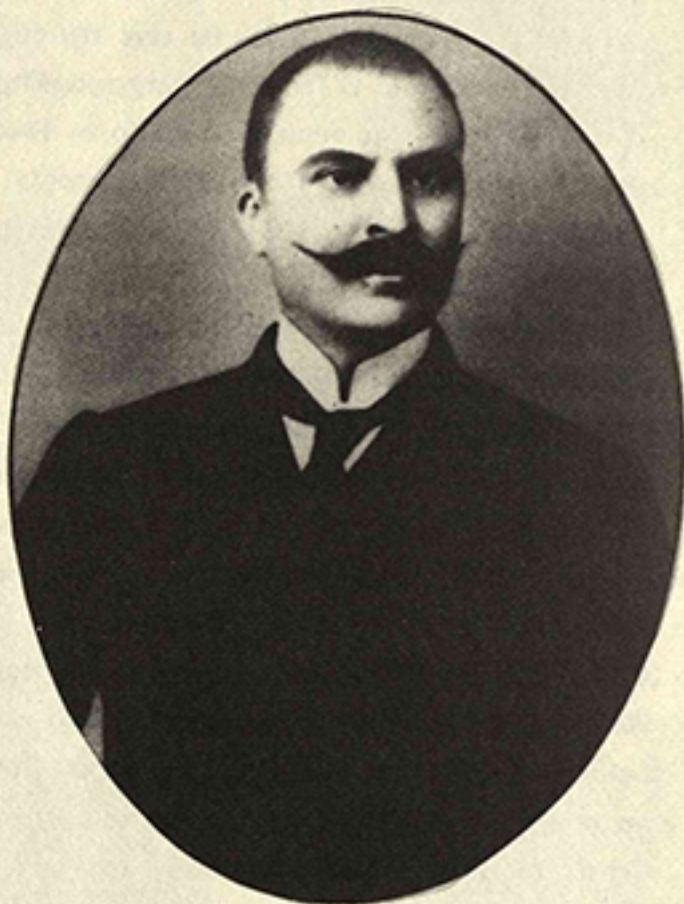
Η δικτατορία της 21ης Απριλίου τον εξόργισε και τον φανάτισε. Δεν μπορούσε να συμβιβαστεί με τους επιβήτορες αυτούς της εξουσίας. Με άλλους βουλευτές της Κρήτης (Βενιζέλο Μπαντουβά, κ.α.) ετοίμαζαν κίνημα και εν ανάγκη ένοπλη αντίσταση. Τα σχέδια τους προδόθηκαν και οι συνταγματάρχες σχεδίαζαν να τους συλλάβουν. Ο Βολουδάκης διέφυγε μαζί με άλλους στο εξωτερικό.

Ούτε όμως και στο εξωτερικό δεν υπέστειλε τη σημαία της αντίστασης. Πρωτοστάτησε στην ίδρυση του Εθνικού Αντιστασιακού Συμβουλίου (Ε.Α.Σ.). Το Ε.Α.Σ. θα μετατρέποταν σε φορέα στον οποίο θα μετείχαν

ένα ευρύ φάσμα αντιστασιακών (Δεξιοί - Κεντρώοι - Αριστεροί).

Η εφημερίδα του Βολουδάκη δεν έπαυσε ούτε στιγμή να στιγματίζει το δικτατορικό καθεστώς δια των δημοσιευμάτων της.

Οι συνταγματάρχες διέκοψαν την έκδοσή της ύστερα από το κύριο άρθρο με τίτλο: «Η Γάγγραινα». Ο Γεώργιος Βολουδάκης απέθανε στην Αθήνα το 1989 από καρδιακή προσβολή σε ηλικία 65 ετών. Ένας απέριττος τάφος στον Άγιο Λουκά περικλείει τη φθαρτή ύπαρξή του.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΠΑΔΟΠΕΤΡΟΣ

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΠΑΔΟΠΕΤΡΟΣ

Η οικογένεια Παπαδόπετρου κατάγεται από τον Καλλικράτη Σφακίων. Επίλεκτο μέλος της οικογένειας υπήρξε ο Γρηγόριος Παπαδόπετρος, ηγούμενος της Μονής Αγίας Τριάδας των Τζαγκαρόλων και επίσκοπος

αργότερα της Ιεράς και Σητείας. Διετέλεσε πρόεδρος της επαναστατικής συνέλευσης του 1866 - 69. Το 1868, που πήγε στην Αθήνα και διαπίστωσε ότι η επανάσταση λόγω δυσκολιών θα εκπνεύσει, τη διέλυσε. Τον εξέλεξαν πάλι πρόεδρο της επαναστατικής συνέλευσης κατά την επανάσταση του 1878. Αφού ούτε και τότε δεν επιτεύχθηκε η αυτονομία, εργάστηκε για τη σύμβαση της Χαλέπας. Συνέγραψε το βιβλίο: «Ιστορία των Σφακίων, ήτοι μέρος της Κρητικής Ιστορίας». Στο ιστορικό αυτό βιβλίο, ως ήταν επόμενο, εκθειάζει τους συμπατριώτες του Σφακιανούς, αλλά ταυτόχρονα προάγει και την ιστορία της Κρήτης.

Από την Καλλικρατινή αυτή οικογένεια κατάγονταν τρεις εκλιπόντες πολιτικοί από τα Σφακιά, τους οποίους θα αναφέρομε.

Ο Γεώργιος Παπαδόπετρος γεννήθηκε το 1870 και υπήρξε ένας από τους πρώτους που είχαν πάρει πτυχίο της νομικής σχολής. Διέπρεπε με τη νομική του κατάρτιση και τη χειμαρρώδη του ευφράδεια. Τα έξοδα των σπουδών του ανέλαβε ο θείος του επίσκοπος Ιεροσητείας και ιστορικός Γρηγόριος Παπαδόπετρος. Ο Γεώργιος νυμφεύθηκε τη Μαρία Παυλάκη, Σφακιανής καταγωγής από τη νήσο Πάτμο. Η Παυλάκη είχε δίπλωμα της Αρσακείου Ακαδημίας και ομιλούσε απταίστως τα Αγγλικά και τα Γαλλικά. Ήταν ανεψιά του Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Γρηγορίου του Ζ'.

Ο Παπαδόπετρος συνεργαζόταν προ του γάμου του με το βασιλόφρονα δικηγόρο πολιτευτή Χανίων Κατζουράκη, αλλά μετά το γάμο του άνοιξε δικό του δικηγορικό γραφείο.

Το έτος 1912, ο Παπαδόπετρος έλαβε μέρος με ιδικό του εθελοντικό σώμα στην τελευταία φάση του Μακεδονικού αγώνα ως αρχηγός «Κρητών Προσκόπων». Μετά το Δεκέμβριο του 1913, που ενώθηκε η Κρήτη και επίσημα με τη μητέρα Ελλάδα και ενώ ο Βενιζέλος αποτελούσε ένα λαμπρό αστέρι της ευρωπαϊκής πολιτικής, ο Παπαδόπετρος, ο Πωλογιώργης και ο Κούντουρος προσχώρησαν στο λαϊκό κόμμα. Ο Παπαδόπετρος αρρώστησε από ημipληγία και έμεινε στο κρεβάτι παράλυτος 14 χρόνια. Όλο αυτό το διάστημα η σύζυγός του Μαρία παρέμενε στην οικία της και δεν εξερχόταν εκτός από ελάχιστες φορές. Επειδή η αναπηρία του τον στέρησε

από έσοδα, ενοικίασε στο Εφεδρικό Ταμείο την ωραία του κατοικία επί της οδού Τζανακάκη, απέναντι από το Ταχυδρομικό Γραφείο και διέμενε σε άλλη δευτερότερη στη συνοικία Χαλέπα.

Η ωραία κατοικία της οδού Τζανακάκη, με συμβολαιογραφική πράξη του γιου του Σήφη θα περιέλθει στο Πολυτεχνείο Χανίων.

Ο Γεώργιος Παπαδόπετρος ήταν ωραίος, πανύψηλος, εντυπωσιακός και χαρισματικός άνδρας. Απέθανε το 1938.

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΠΑΠΑΔΟΠΕΤΡΟΣ

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΠΑΠΑΔΟΠΕΤΡΟΣ

Ο Γρηγόριος Παπαδόπετρος ήταν γιος του προηγούμενου Γεωργίου και γεννήθηκε το 1905. Μετέβη στο Φραϊμπουργκ της Γερμανίας, για να σπουδάσει και έμεινε εκεί μέχρι το 1924, που ο πατέρας του αρρώστησε από ημιπληγία και έμεινε παράλυτος. Εσπούδασε έπειτα στο Πανεπιστήμιο των Αθηνών νομικά και μετεκπαιδεύτηκε στη Γερμανία. Στη Γερμανία είχε

συμφοιτητή του τον Κων. Καραμανλή με τον οποίο συνδέθηκε δια θερμής φιλίας.

Νεαρότατος διαδέχθηκε τον πατέρα του ως δικηγόρος Χανίων. Η Γερμανική κατοχή τον βρήκε στα Χανιά ως δικηγόρο και ως Γερμανομαθής ανέλαβε την υποστήριξη πολλών υπόδικων Κρητικών στα Γερμανικά στρατοδικεία.

Πολιτεύτηκε με το Λαϊκό κόμμα. Τον εξέλεξαν κατά πρώτον βουλευτή κατά τις εκλογές, που διεξήχθησαν πριν από τη Μεταξική δικτατορία. Τον επανεξέλεξαν το 1950 παλι με το λαϊκό κόμμα και το 1958 με την Ε.Ρ.Ε. του Κων. Καραμανλή. Ο Γρηγόριος Παπαδόπετρος μαζί με άλλους δέκα βουλευτές της ίδιας παράταξης διαφώνησαν με τον αρχηγό. Ο Καραμανλής τους διέγραψε. Αργότερα ο Καραμανλής τους συγχώρησε και επανήλθαν στο κόμμα. Τον Παπαδόπετρο δεν συγχώρεσε, επειδή δεν περίμενε τη διαφωνία του. Τους συνέδεε ο δεσμός της φιλίας και η γνωριμία τους είχε σφυρηλατηθεί από τα φοιτητικά χρόνια. Ο Γρηγόρης επανήλθε στις τάξεις της Ε.Ρ.Ε. το 1964 επί αρχηγίας Παν. Κανελλόπουλου.

Ο Παπαδόπετρος διετέλεσε επί Καραμανλή Γενικός Γραμματέας Υπουργείου Εργασίας και ίδρυσε στα Χανιά το Ταμείο Ανεργίας. Εγνώριζε Γερμανικά, Αγγλικά και Γαλλικά. Ήταν αρρενωπός, υψηλός και επιβλητικός. Εντυπωσίαζε όλους εκείνους που τον πλησίαζαν.

ΣΤΑΥΡΟΣ ΠΑΠΑΔΟΠΕΤΡΟΣ

Ο Σταύρος Παπαδόπετρος ήταν γιος του Γεωργίου και αδελφός του Γρηγόρη και Σήφη Παπαδόπετρου. Γεννήθηκε το 1911 και μεγάλωσε στο Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως, όπου ο θείος του Πατριάρχης Γρηγόριος ο Ζ' τον είχε μαζί του. Ο Γρηγόριος ο Ζ' απεδήμενεν εις Κύριον την 14η Νοεμβρίου 1924, ένα χρόνο ύστερα από την ανάρρηση του στον Πατριαρχικό θρόνο. Το κατά κόσμον όνομά του ήταν Ζερβουδάκης και καταγόταν από το Μουρί Σφακιών. Κατά τον Τωμαδάκη, καθηγητή Πανεπιστημίου, είχε γεννηθεί στη Σίφνο από πατέρα Σφακιανό από το Μουρί.

Ο Σταύρος, ήλθε στην Αθήνα και γράφτηκε στη νομική σχολή. Μετά

τις σπουδές του δικηγορούσε στην Αθήνα επολέμησε στην Αλβανία ως ανθυπολοχαγός και μετά την κατάρρευση του μετώπου διέφυγε στην Αίγυπτο. Υπηρέτησε στον ιερό λόχο ως λοχαγός και έλαβε μέρος υπό τον Τσιγάντε ως ιερολοχίτης στη μάχη του Ρίμνι.

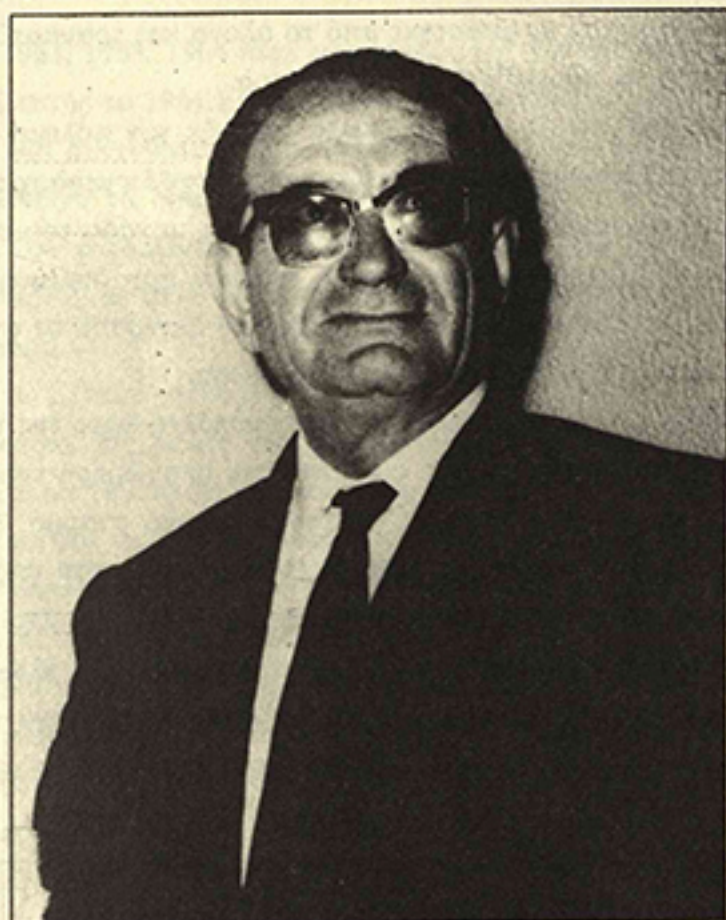
Μετά τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου επέστρεψε στην Αθήνα και δικηγορούσε. Έλαβε ως σύζυγο Αμερικανίδα αλλά δεν απέκτησε παιδιά. Μετά το θάνατο του αδελφού του Γρηγόρη, τον υποχρέωσε το κόμμα της Ε.Ρ.Ε. να υποβάλει υποψηφιότητα στο νομό Χανίων.

Τον εξέλεξαν με μεγάλη πλειοψηφία. Ήταν προσωπικός φίλος του Καραμανλή.

ΣΤΑΥΡΟΣ ΠΑΠΑΔΟΓΕΩΡΓΟΣ

Επέδειξε μεγάλο ενδιαφέρον να ιδρυθεί το Πολυτεχνείο στα Χανιά. Συνετέλεσε και αυτός να δωρηθεί το αρχοντικό της οικογένειάς τους επί της οδού Τζανακάκη στο Πολυτεχνείο. Απέθανε το 1977.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΒΑΛΥΡΑΚΗΣ

ΓΙΑΝΝΗΣ ΒΑΛΥΡΑΚΗΣ

Ο Γιάννης Βαλυράκης, γεννήθηκε στ' Ασκύφου Σφακίων το 1904. Από μικρός εδείκνυε αγάπη προς το στρατιωτικό επάγγελμα και μόλις ανδρώθηκε κατατάχθηκε στο Α' Σύνταγμα Πυροβολικού. Τον ενίσχυσε στην απόφαση της κατάταξης του ο θρυλικός Μακεδονομάχος Γεώργιος Τσόντος (Βάρδας), ο οποίος ως γνωστόν διετέλεσε από το 1904 έως το τέλος του Μακεδονικού αγώνα 1908, Γενικός Αρχηγός των ανταρτικών δυνάμεων από την Κρήτη. Ο Βαλυράκης αγαπούσε την ιππασία και έγινε μέλος της Εθνικής Ομάδας των Ενόπλων Δυνάμεων Ιππικού.

Οι επιδόσεις του στην ιππασία ήταν καταπληκτικές και η υπηρεσία του τον απέστειλε σε ιππικούς αγώνες στη Ρουμανία, όπου και τον βράβευσαν. Όταν αργότερα κρημνίστηκε από το άλογο και τραυματίστηκε βαρεια, απείχε από το προσφιλές του αυτό σπορ.

Βρέθηκε στα Χανιά, όταν η Ιταλία εκήρυξε τον πόλεμο κατά της Ελλάδας την 28η Οκτωβρίου 1940. Ανεχώρησε με την 5η μεραρχία Κρητών ως ανθυπολοχαγός πυροβολικού και έφθασε με τη μονάδα του στα Αλβανικά σύνορα. Ο Βαλυράκης ήταν μεταξύ εκείνων που δημιούργησαν το θαύμα των Αλβανικών βουνών. Ο ηρωϊσμός του ξεπέρασε τα ανθρώπινα μέτρα και μετεωρίστηκε στις σφαίρες του θρύλου.

Η ανδρεία του μεσουράνησε κατά τις δύσκολες ώρες της υποχώρησης. Ως διοικητής πυροβολαρχίας εκάλυπτε την υποχώρηση των πεζικών δυνάμεων. Γι' αυτό του απένειμαν: 1) Τον πολεμικό σταυρό Β' τάξεως και 2) Το αριστείον ανδρείας Α' τάξεως. Ο βαθμός και του υπολοχαγού, που του απένειμαν επισφράγισε τον άφθαστο ηρωϊσμό του. Στα Γιάννενα διέλυσε την πυροβολαρχία του, αφού πρώτα εξαφάνισε τα κλείστρα των πυροβόλων, τα οποία και αχρηστεύθηκαν. Εξησε στην Αθήνα κατά τον τρομερό χειμώνα 1941 - 42 με όλες τις συνέπειες, που έφερε η αβάστακτη πείνα.

Προσχώρησε στις τάξεις του Ε.Α.Μ. και ανέβηκε κατά την άνοιξη του 1942 στα βουνά ως αντάρτης του Ε.Λ.Α.Σ.

Τότε γνωρίστηκε με το δικηγόρο Ευάγγελο Γιαννόπουλο και συνδέθηκαν δια θερμής φιλίας. Μετά την απελευθέρωση επανήλθε στο στράτευμα, αλλά η υπηρεσία του τον κατέταξε στη β' κατηγορία αξιωματικών με σκοπό απώτερο να τον αποτάξει ως αξιωματικό του Ε.Λ.Α.Σ. Ο Βαλυράκης, που απέκτησε εμπειρία των αγώνων από το Αλβανικό μέτωπο, διεξήγαγε και σ' αυτήν την περίπτωση σκληρούς αγώνες στο Συμβούλιο της Επικρατείας. Τελικά όμως τον αποστράτευσαν το 1947.

Στην Αθήνα νυμφεύθηκε την Αθηνά Βαρδάκη κόρη του διακεκριμένου εκπαιδευτικού Ανδρέα Βαρδάκη. Κατήλθε στα Χανιά, αλλά δεν έλαβε μέρος στον εμφύλιο πόλεμο. Εμπορευόταν με επιτυχία, αλλά δεν τον συγκινούσε το επάγγελμα του εμπόρου. Άρχισε να πολιτεύεται και κατ'

αρχήν εκλέχτηκε δημοτικός σύμβουλος του Δήμου Χανίων. Το 1951, ήταν υποψήφιος βουλευτής της Ε.Λ.Δ. του καθηγητή Σβώλου και το 1952 ανεξάρτητος.

Το 1961, 1963, 1964 ήταν υποψήφιος της Ένωσης Κέντρου και εκλέχτηκε βουλευτής το 1964. Εναντιώθηκε προς τη δικτατορία της 21ης Απριλίου 1967 και συνεννοείτο με το στρατηγό Χαρ. Λουκάκη και τον Ουρανό από το Ρέθυμνο να δράσουν κατ' αυτής. Η Χούντα τον πρόλαβε και τον συνέλαβε. Τον καταδίκασε σε φυλάκιση, αλλά δεν τον ενέκλεισε σε φυλάκες. Τον περιόρισε στην οικία του και τον παρακολουθούσε όλο τον εικοσιτετράωρο.

Εν τω μεταξύ επέστρεψε ο γιος του Σήφης από το εξωτερικό, όπου είχε καταφύγει. Ως μέλος της Π.Α.Κ. είχε σκοπό να δράσει. Η Χούντα πληροφορήθηκε την άφιξή του και τον συνέλαβε. Ο Βαλυράκης αισθάνθηκε βαθεία θλίψη για τη σύλληψή του. Συγκλονίστηκε και έπαυσε να λαμβάνει τροφή. Η ψυχική αναστάτωση και η ασитία τον κατέβαλε και απέθανε έπειτα από λίγο, το 1971, σε ηλικία 67 ετών.

Δρακόντεια μέτρα έλαβε η Χούντα κατά την κηδεία του. Όργανα της ΚΥΠ και της αστυνομίας κατέγραφαν εκείνους που προσέρχονταν, για να τον συνοδεύσουν στην τελευταία κατοικία του. Δεν προσήλθε, όπως είναι καθιερωμένο, άγημα, για να τον τιμήσει και να ρίξει τους καθιερωμένους τιμητικούς πυροβολισμούς.

Παρευρέθηκε στην κηδεία ο τότε δήμαρχος Χανίων Γεώργιος Μπρεδάκης, ο οποίος ασφαλώς δεν υιοθέτησε τις επαίσχυντες επιλογές της Χούντας.

Εκείνοι που κυβερνούν χωρίς τη συγκατάθεση του λαού είναι υποχρεωμένοι, όπως ο Κρέων της Τραγωδίας του Σοφοκλή «Αντιγόνη», να λαμβάνουν μέτρα απάνθρωπα και επαίσχυντα...

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1) Μαν. Κούνδουρος, ημερολόγιον, ιστορικόν και διπλωματικόν, Ιστορικά και διπλωματικά Αποκαλύψεις, εν Αθήναις 1921.
- 2) Ριζίτικα για τα Σφακιά Α., Β. Τόμος, Πάρι Κελαϊδή.
- 3) Αφηγήσεις των συγγενών των πολιτικών.

Η ΓΕΦΥΡΑ ΤΟΥ ΚΛΑΔΙΣΟΥ Ένα Κρητικό γεφύρι της Άρτας;

Τα Χανιά είχαν την τύχη να διασώζουν μέχρι σήμερα ένα μεγάλο μέρος της αρχιτεκτονικής τους κληρονομιάς. Αυτό οφείλεται κυρίως στο γεγονός ότι αυτή η κληρονομιά, παρά τις μεγάλες καταστροφές κατά καιρούς, υπήρξε πλούσια. Οφείλεται όμως και στο ότι δεν έλλειψαν από τον τόπο μας κάποιοι ευαισθητοποιημένοι πολίτες που βοήθησαν αυτή την προσπάθεια, χωρίς να έχουν πάντα τη συμπαράσταση της πολιτείας.

Όμως η Παλιά Πόλη και τα λίγα νεοκλασσικά κτήρια που διασώθηκαν στη νέα δεν αποτελούν τα μοναδικά μνημεία στην περιοχή της πόλης: Ένα μνημείο, άγνωστο μέχρι πρόσφατα, είναι και η Βενετσιάνικη γέφυρα του Κλαδισού.

Χάρτης με την πολιορκία του 1692. Η γέφυρα σημειώνεται με τον αριθμό 15.

Ο Κλαδισός, που στην αρχαιότητα πιθανότατα λεγόταν Κεδρησός (1), ήταν μέχρι τελευταία το δυτικό όριο της ευρύτερης περιοχής της πόλης, που στην Τουρκοκρατία ονομαζόταν Τοπ - Αλτί. Στην περιοχή έχουν ανασκαφτεί λίγοι αρχαίοι τάφοι. Η θέση της σημερινής γέφυρας ήταν ανέκαθεν το σημείο εισόδου από Δυτικά και, πιθανότατα, από την αρχαιότητα υπήρχε μια ανάλογη κατασκευή (2), για το πέρασμα πάνω από τον ορμητικότερο τότε ποταμό. Έχουμε τη μαρτυρία του Ιωσήφ Χατζηδάκη (1881) ότι παλαιότερα έτρεχε πολύ νερό, αλλά χάθηκε μετά το σεισμό του 1856, γιατί πήρε άλλη κατεύθυνση (3).

Πρώτη γνωστή μνεία της γέφυρας έχουμε το 1692 στην πολιορκία των Χανίων από τον Domenico Mocenigo (4). Στο χάρτη της Μαρκιανής βιβλιοθήκης που μελέτησε η κ. Ιωάννα Στεριώτου, ο οποίος μας δείχνει την πολιορκία με μεγάλη λεπτομέρεια, σημειώνεται η γέφυρα με το χαρακτηρισμό «ponte roto», που θα πει γέφυρα χαλασμένη (5). Αυτό σημαίνει ότι η γέφυρα είχε πάθει σημαντικές ζημιές, είτε σκοπίμως από τους πολιορκητές για να διακοπεί η συγκοινωνία (και ο πιθανός αιφνιδιασμός), είτε ότι είχε μείνει εντελώς ασυντήρητη, με αποτέλεσμα να γίνει αδιάβατη, πράγμα που συνέβη και αργότερα, όπως θα δούμε. Άλλωστε, όπως είναι γνωστό, οι Τούρκοι δεν πραγματοποίησαν κανένα σημαντικό δημόσιο έργο και μάλιστα τέτοιας κλίμακας, κατά την πρώτη περίοδο της κατάκτησης της Κρήτης, εκτός από κάποιες πρόσθετες οχυρώσεις και κτήρια που σχετίζονται με τη θρησκεία και τις ισλαμικές συνήθειες. Αλλά για το χρόνο και τον τρόπο κατασκευής της μας «μιλάει» η ίδια η γέφυρα.

Αποτελείται από τρία τόξα που στηρίζονται σε πεσσούς και αντηρίδες επιμελημένης κατασκευής, διακοσμημένους με το συνηθισμένο στη Βενετσιάνικη αρχιτεκτονική cordone (κορδόνι). Το υλικό κατασκευής είναι καλοπελεκημένοι γωνιόλιθοι, αρμολογημένοι με ασβέστη, οι οποίοι σηκώνουν το κύριο βάρος της κατασκευής στους πεσσούς και τα τόξα και απλή αργολιθοδομή στο υπόλοιπο σώμα της γέφυρας.

Στο πάνω τμήμα των τόξων και των αντηρίδων, είναι φανερές κάποιες παλιότερες επισκευές, όπως επίσης υπάρχει και μια βαριά κατασκευή από μπετόν, που έγινε από τους Γερμανούς για διαπλάτυνση και στήριξη

της γέφυρας, που χρησιμοποιούσαν για τα οχήματά τους. Στην αρχική μορφή της, αποτελούνταν από δύο συμμετρικά κεκλιμένα επίπεδα (ανηφόρα - κατηφόρα) καλυμμένα με καλντερίμι, που θα πρέπει να σώζονται μπαζωμένα κάτω από το σύγχρονο οδόστρωμα. Ο Γάλλος περιηγητής Bourquelot, που επισκέφθηκε την περιοχή στα 1861, γράφει:

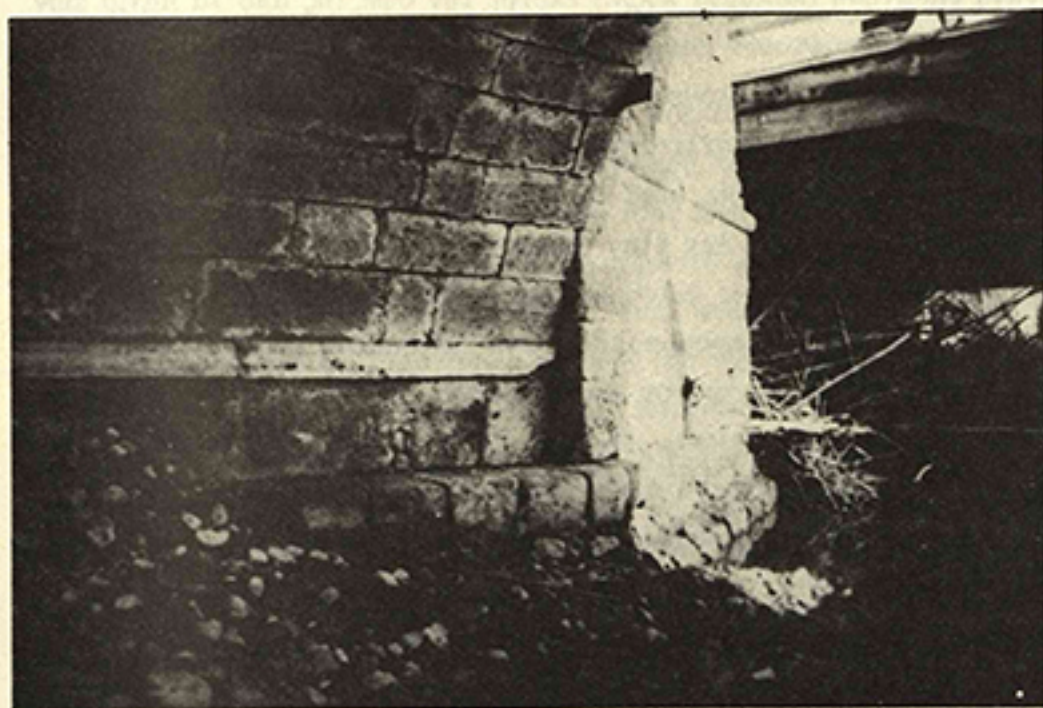
«Βρισκόμαστε σε λίγο σε μια ανοιχτή πεδιάδα ξεραμένη και κιτρινωσμένη από τους καλοκαιρινούς καύσωνες. Μια παλιά γέφυρα με τρία τόξα, η γέφυρα του Κλαδισσού, χρησιμεύει για να περνά κανείς το χειμάρρο που πλημμυρίζει όλη αυτή την περιοχή το χειμώνα. Τώρα όμως το νερό είναι άφαντο κι είναι πιο εύκολο να περάσει κανένας από την ξεραμένη κοίτη του χειμάρρου, παρά από μια γέφυρα μ' ανώμαλο οδόστρωμα που το μισό είναι ανήφορος και τ' άλλο μισό κατήφορος» (6).

Είναι φανερό ότι η γέφυρα θα επισκευάστηκε αρκετές φορές έπειτα από σεισμούς ή πλημμύρες, κ.λ.π., αλλά αυτό δε μειώνει καθόλου την αξία της.

*Νότια όψη της γέφυρας. Διακρίνονται τα 3 τόξα και οι πλοκοί με το cordone.
Η νεότερη ταμεντένια κατασκευή αλλοιώνει σημαντικά την εμφάνιση του μνημείου.*

Άλλωστε το ίδιο συμβαίνει σε όλα τα μνημεία που επιζούν για αιώνες. Η προσεκτική κατασκευή και το αρμολόγημα θυμίζουν αρκετά τα τείχη που περιβάλλουν την Παλιά Πόλη (7), που, όπως είναι γνωστό, χτίστηκαν από το Βερονέζο μηχανικό M. Sammichelli το 1536 - 1568. Ο ίδιος δεν αποκλείεται να είναι και ο κατασκευαστής της γέφυρας όπως είναι και άλλων έργων στην Κρήτη, π.χ. της Loggia του Ρεθύμνου (8). Η κατασκευή των οχυρώσεων και των συναφών τους έργων (νεώρια, κ.λ.π.) στην Κρήτη το 16ο αιώνα, έφερε μια βαθειά τομή στην αρχιτεκτονική του νησιού μας κι οι μαστόροι, που εκπαιδεύτηκαν και δούλεψαν σ' αυτά, δημιούργησαν μια σειρά από δημόσια και ιδιωτικά οικοδομήματα, που διαφέρουν πολύ από τα προηγούμενά τους σε ύφος και ποιότητα κατασκευής. Τα έργα αυτά - στα οποία συμπεριλαμβάνεται και η εν λόγω γέφυρα - αποτελούν το αποκορύφωμα της Κρητικής Αναγεννησιακής αρχιτεκτονικής, που διακόπηκε γρήγορα μετά την Τουρκική κατάκτηση (9).

Λεπτομέρεια της κατασκευής. Νομίζα κανείς ότι βλέπει ένα κομμάτι των νεοκλασικών ή του τζαμιού.

Είναι προφανές βέβαια, ότι μια γέφυρα όπως αυτή του Κλαδισού, που ικανοποιεί βασικές ανάγκες, διατηρεί το ίδιο ύψος, αλλά διακοσμητικά περιορίζεται στα στοιχειώδη. Αυτό όμως που της δίνει μεγαλύτερη αξία είναι ότι σήμερα αποτελεί την μοναδική αξιόλογη οδική γέφυρα αυτής της περιόδου σ' ολόκληρη την Κρήτη (10) και πιθανότατα και την Ελλάδα.

Υπάρχουν ακόμα δύο ή τρεις υδατογέφυρες στην περιοχή του Ηρακλείου, που κουβαλούσαν το νερό από τις πηγές στα υδραγωγεία της πόλης, (11) και ακόμα αυτή η επιβλητική γέφυρα - προαύλιο του Καθολικού στο Ακρωτήρι για την εξυπηρέτηση των προσκυνητών (12). Αυτές όμως είναι διαφορετικές κατασκευές, γιατί εξυπηρετούσαν διαφορετικές ανάγκες και όχι ένα δημόσιο δρόμο. Η παλαιότητα και η αξία λοιπόν του μνημείου είναι πασιφανής. Είναι τύχη το γεγονός ότι η γέφυρα διασώθηκε και ανακηρύχτηκε διατηρητέο μνημείο, έστω και την τελευταία στιγμή. Αυτό έγινε έπειτα από παρέμβαση της Ιστορικής Λαογραφικής και Αρχαιολογικής Εταιρείας Κρήτης και όχι δυστυχώς από κάποιον αρμόδιο. Η πυκνή βλάστηση (καλάμια κ.λ.π.) έκρυβε την όψη της από τα μάτια των βιαστικών περαστικών και έτσι κανείς δεν την είχε αντιληφτεί. Ούτε ο μεγάλος Ιταλός αρχαιολόγος G. Gergola, που γύρισε όλη την Κρήτη στις αρχές του αιώνα μας μελετώντας και καταγράφοντας τα Βενετσιάνικα μνημεία, την αντιλήφτηκε, ίσως και εξαιτίας κάποιας πρόσφατης επισκευής της ανωδομής της. Δεν ήταν άλλωστε το μοναδικό μνημείο που του ξέφυγε, παρά την όντως φιλότιμη προσπάθειά του.

Με αφορμή την προγραμματισμένη κατεδάφιση της παλιάς γέφυρας και τη δημιουργία σύγχρονου οδικού κόμβου στη θέση της (του οποίου κατασκευάστηκε ένα τμήμα), κόπηκε η βλάστηση και το μνημείο φάνηκε καθαρά. Από 'κει και πέρα άρχισε ένας αγώνας δρόμου για τη διάσωση του μνημείου και τη μετατροπή της μελέτης του κόμβου. Πραγματοποιήθηκαν κινητοποιήσεις (13), ενέργειες στο Νομόρχη και τις αρμόδιες υπηρεσίες και δημοσιεύματα στον τοπικό τύπο (14), ο οποίος ασχολήθηκε με το θέμα επί μακρόν. Το αποτέλεσμα ήταν η γέφυρα να κηρυχτεί διατηρητέα από το Υπουργείο Πολιτισμού, του οποίου κλιμάκιο την επισκέφτηκε επί τόπου.

Η Βόρεια όψη της γέφυρας. Η διερχόμενη μπετονιέρα μας θυμίζει τους κινδύνους που απειλούν το μνημείο.

Αυτό βέβαια κατά κανένα τρόπο δεν πρέπει να σημαίνει ματαίωση της κατασκευής του οδικού κόμβου. Η τρομερή κίνηση των τροχοφόρων, τα μπουτιλιαρίσματα και τα συνακόλουθά τους είναι ένα καθημερινό φαινόμενο, ενώ δεν είναι σπάνια και τα ατυχήματα. Από την άλλη μεριά, η μορφή της γέφυρας, όπως είναι σήμερα, είναι απαράδεκτη με τη διαπλάτυνση, τα ακαλαίσθητα τσιμεντένια στηθαία και την ασφαλτο που τη σκεπάζουν. Πιο ανησυχητικό είναι η τρομερή καταπόνηση και οι κραδασμοί που δέχεται καθημερινά το μνημείο, από τα βαριά οχήματα και τις νταλίκες που διέρχονται πάνω του, δεδομένων μάλιστα των ιστορικών περιπετειών που έχει περάσει. Είναι συγκινητικό να βλέπει κανείς ένα έργο, που σχεδιάστηκε με τα δεδομένα του 1600, να σηκώνει αδιαμαρτύρητα (και αποτελεσματικά) τη φοβερή κίνηση του 2000, παράδειγμα ίσως για κάποια σύγχρονα έργα που αχρηστεύονται μόλις κατασκευαστούν. Κατανοούμε βέβαια τη δυσκολία των μελετητών να αλλάξουν τον προγραμματισμό ενός έργου, το οποίο και πολυσύνθετο είναι και είχε αρχίσει να

κατασκευάζεται. Πιστεύουμε όμως ότι το μνημείο και ο κόμβος μπορούν να συνυπάρξουν, με την προϋπόθεση οι κατασκευαστές να σεβαστούν την αισθητική και το χώρο του μνημείου. Αυτή είναι άλλωστε η διεθνής πρακτική σ' αυτές τις περιπτώσεις.

Ας φανταστούμε την όμορφη πρώτη εντύπωση της πόλης που θα παίρνει ο επισκέπτης που, ερχόμενος από Δυτικά, θα συναντά, δίπλα στο σύγχρονο κόμβο, το μεσαιωνικό του πρόγονο, την παλιά γέφυρα αποκαταστημένη, ίσως πεζοδρομημένη και επισκέψιμη πάνω σ' έναν καθαρό και φροντισμένο Κλαδισό. Ας την αντιπαραθέσουμε στην υποβάθμιση του σήμερα σ' όλο το γύρω χώρο.

Έτσι κι αλλιώς γέφυρες καινούριες μπορούμε να φτιάξουμε πολλές, μνημεία του παλιότερου πολιτισμού όμως όχι. Ας μην ξεχνούμε ότι η περίφημη γέφυρα της Άρτας, την οποία έκανε διάσημη ένα τραγούδι και ένας μύθος, χωρίς να παραγνωρίζουμε την αξία της, είναι πιθανότατα αρκετά νεότερη από την «άσημη» δική μας. Και ότι το περιβάλλον, φυσικό και πολιτισμικό, δε μας ανήκει, «το δανειζόμαστε από τα παιδιά μας».

Οι φωτογραφίες 1 και 3 της γέφυρας ανήκουν στην αρχαιολόγο κ. Σταυρούλα Μαρκουλάκη, την οποία ευχαριστώ κι από 'δω.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- 1) Paul Faure: Nouvelle localisations de villes cretoises. Κρητ. Χρον. ΙΖ, σ. 22.
- 2) Στο Ν. Χανίων σώζεται μια άλλη αρχαία γέφυρα κοντά στις Βρύσες Αποκορώνου, η «Ελληνικιά χαμάρα». Βλ. Σ. Σπανάκη, Κρήτη τομ. 2 σ. 125 και Μ. Ανδριανάκη: Ο Αποκόρωνας, μέσα από τα μνημεία και την παράδοσή του, Χανιά 1984, σ. 41.
- 3) Ιωσ. Χατζηδάκη: Περιήγησις εις Κρήτην. Κρητ. Εστία τομ. 9, σ. 294.
- 4) Ιωάννα Στεριώτου: Πολιορκία της πόλης των Χανίων από τους Βενετούς το 1692. Πεπραγμένα ΣΤ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου τομ. Β', σ. 551, 552.
- 5) Bibl. Marciana M SS. IT. Cl. VII 94 (10051) (βλ. παραπάνω).
- 6) F. Bourquelot: Τα Χανιά το 1861, φιλολ. σύλλ. «Χρυσόστομος», Χανιά 1973.
- 7) Μας θυμίζει επίσης έντονα τα νεώρια του λιμανιού των Χανίων, στα οποία μάλιστα προσεγγίζει περισσότερο μορφολογικά.
- 8) Ιορδ. Δημακόπουλου: Η Ιογγία του Ρεθύμνου. Πεπραγμένα Γ' Διεθνούς Κρητολ. Συνεδρ. τομ. Β', Αθήναι 1974.
- 9) Ένα ερώτημα που προκύπτει είναι αν αυτή επίσης η κατασκευή εντάσσεται στο σύνολο των έργων της εποχής εκείνης, που βασίζονται σε συγκεκριμένα μοντέλλα των μεγάλων αρχιτεκτόνων της Αναγέννησης και του Μανιερισμού π.χ. Serlio κ.λ.π. Ας το διερευνήσουν οι αρμοδιότεροι από μένα ερευνητές, αρχιτέκτονες κ.λ.π.
- 10) Ο G. Gergola αναφέρει μια ακόμα μικρή μονότοξη γέφυρα της Βενετοκρατίας κοντά στο χωριό Άγιος Μάρκος. Δεν ξέρω αν σώζεται σήμερα, αλλά, έτσι κι αλλιώς, η κατασκευή της είναι υποδιέστηρη και οι διαστάσεις της πολύ μικρότερες από αυτή του Κλαδισού. Σημαντική ήταν επίσης η γέφυρα του Ατσιπόπουλου, αλλά καταστράφηκε δυστυχώς τον τελευταίο πόλεμο (Βλ. G. Gergola; Monumenti κ.λ.π. τομ. 4, σ. 80 και Σ. Σπανάκη: Κρήτη τομ. 2, σ. 111).

- 11) G. Gerola: *Monumenti Veneti nell'isola di Creta* vol 4, σ. 11 και εξής. Επίσης Σ. Σπανάκη: *Το Ηράκλειο στο πέρασμα των αιώνων*, Ηράκλειο 1990, σ. 41 κ.ε.
- 12) Μιχ. Ανδριανάκη: *Ο άγιος Ιωάννης ο Ερημίτης και η μονή Γδερνέτου*. Πεπραγμένα Ε' Διεθνούς Κρητολ. Συνεδρ. σ. 32, εικ. 12, Εταιρία Κρητ. Ιστ. Μελετ. Ηράκλειο 1985.
- 13) Το πρώτο κείμενο της ΙΛΑΕΚ σχετικά με το θέμα αυτό γράφτηκε στις 3-7-1991. Ακολούθησαν η ανοικτή επιστολή της ΙΛΑΕΚ στις 7-10-1991 και άλλα. Στην κινητοποίηση που έγινε, συμπαραστάθηκαν το ΤΕΕ τμήμα Δυτ. Κρήτης, ο Σύλλογος αρχιτεκτόνων και άλλοι φορείς της πόλης.
- 14) Π.χ. Χανιώτικα Νέα 12-10-1991 (παρέμβαση της Στέλλας Αλυγιζάκη), επίσης 17-10-1991, 14-2-1992, 1-3-1991, Χανιώτικη Ελευθεροτυπία με πολλά άρθρα, κ.λ.π.

ΖΩΗ ΜΗΤΣΟΤΑΚΗ

ΣΤΟ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙ ΤΗΣ ΦΛΩΡΕΝΤΙΝΗΣ ΚΑΛΟΥΤΣΗ

Η δύναμη της παράδοσης πηγή αναγέννησης

«Είχα την τύχη ερχόμενος στη δοξασμένη Κρήτη
αμέσως να επισκεφθώ το ευγενικό σας σπίτι
και συγκινήθηκα βαθιά σαν λίγο καλλιτέχνης
μεσ' τα σαλόνια του σεμνού αυτού ναού της τέχνης

...Στίχους δεν βρίσκω ταιριαστούς αντάξια να ψάλλω
το έργο σας το άλλο
αυτή την αναβίωση με οίστρο ενός ποιήματος
του κρητικού σας αργαλειού του κρητικού κεντήματος»

«Σεμνό ναό της τέχνης» ονόμασε το σπίτι της Φλωρεντίνης Καλού-
τση ο Γεώργιος Αθάνας, όταν το επισκέφτηκε το 1928. Ένας άνθρωπος
του πνεύματος που μαζί με πολλούς μεγάλους της εποχής αποτελούσαν
το φιλικό κύκλο της Χαλεπιανής αρχόντισσας. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος,
η Έλενα, ο Γεώργιος Δροσίνης, η Ασπασία Μάνου, η Ζωή Δραγούμη, η

Αγγελική Χατζημιχάλη, ο Άγγελος Σικελιανός, η Λίζα Στεφάνου, η Αγγλίδα γλύπτρια Kingsford, είναι κάποιοι από τους στενούς φίλους της αστραφτερής προσωπικότητας με το σπινθηροβόλο καλλιτεχνικό πνεύμα. Η Φλωρεντίνη Καλούτση κατάφερε να συγκεντρώνει γύρω της ότι πνευματικότερο και ωραιότερο υπήρχε στα Χανιά, στην Αθήνα, αλλά και στο Παρίσι και το Λονδίνο. Ένας μεγάλος κύκλος ανθρώπων του πνεύματος και της τέχνης ήταν φίλοι της.

Χατζημιχάλη της Κρήτης αποκάλεσαν τη Φλωρεντίνη Καλούτση. Η σφραγίδα της τέχνης και της καλλιτεχνικής της δημιουργίας και η προσφορά και το έργο της ιδιαίτερα στην Κρητική λαϊκή τέχνη αποτελούν ανεκτίμητη παρακαταθήκη για μας.

Η Φλωρεντίνη Καλούτση

Η Φλωρεντίνη ξεκίνησε από το Ρέθυμνο, γεννήθηκε το 1890, σπούδασε στη Βασιλική Ακαδημία Καλών Τεχνών του Λονδίνου, από το 1906 μέχρι το 1911, με βραβεία στη σύνθεση, την ανατομία, το σχέδιο.

Ήρθε στα Χανιά το 1911 και άνοιξε ατελιέ ζωγραφικής στην παλιά πόλη, στην οδό Σκοινοπλοκάδικα, σημερινή Χατζη - Μιχάλη Νταλιάνη. Μια γωνιά της τέχνης σ' έναν τόπο που μόλις αρχίζει να βλέπει 'ο φως της ελευθερίας και που, πίσω του σέρνει επτά αιώνες δουλείας. Ένα μεγάλο τόλμημα από μια νέα γυναίκα με πρωτοποριακό καλλιτεχνικό ταλέντο.

Τα ιστορικά γεγονότα που ζει ο τόπος εκείνη την εποχή είναι συγκλονιστικά. Επηρεάζουν τις καλλιτεχνικές της δημιουργίες. Στο ατελιέ της η Φλωρεντίνη διδάσκει και φιλοτεχνεί. Ζωγραφίζει προσωπογραφίες, γεγονότα, τοπία. Το Βενιζέλο, την Ένωση της Κρήτης, την Ασπασία Μάνου, το τουρκάκι, τον αλήτη σοφό, χανιώτικα σοκάκια, ελιές, κ.α. Σχεδιάζει το γραμματόσημο για την Ένωση της Κρήτης το 1913, αλλά και την τελευταία κατοικία του Εθνάρχη το 1936, τον τάφο του στο Ακρωτήριο.

Η γη της Κρήτης ταράσσεται εκείνο τον καιρό από τη σκαπάνη του Γερμανού αρχαιολόγου Έβανς. Ένας αρχαίος πολιτισμός ξυπνά. Τα ευρήματα ζωντανεύουν την ιστορία, τον πολιτισμό και την τέχνη της Κρήτης. Η τέχνη και ο πολιτισμός της Κρήτης εμπνέουν τη νεαρή καλλιτέχνη.

«...Ό,τι μόνον ο Ξανθουδίδης στην Κνωσσό μας έκανε να ζούμε», γράφει η εφημερίδα «Η Ελληνική» τον Μάιο του 1930, «και ό,τι δεν ελπίζαμε να ξαναδούμε ποτέ, μας τόδειξε προχθές η επίσκεψίς μας στην έκθεση του Διπλού Πελέκεως, την οποία κατ' έτος η κρήσσα ζωγράφος κυρία Καλούτση (το γένος Σκουλούδη της οικογενείας Ρεθύμνου) διοργανώνει».

Η Κρήσσα ζωγράφος από το 1926 διοργανώνει στην Αθήνα εκθέσεις «κατ' έτος».

Την πρώτη της έκθεση προαναγγέλλει η εφημερίδα «Βραδυνή» το Μάρτιο του 1926, όπου με τίτλο «Το αργαλειό εις την Κρήτη» μεταξύ άλλων αναφέρει: «Εις τα Χανιά της Κρήτης ήκμαζε άλλοτε εις ευρείαν κλίμακα η βιομηχανία υφαντών... Όταν ο πόλεμος επέρασε και το νησί

των επαναστάσεων κατόρθωσε πλέον να ηρεμήσει, η τέχνη αυτή είχε σχεδόν ξεχαστεί πλέον και οι Κρητικοπούλες δεν ύφαιναν παρά μόνον... την προίκα των. Ένα όμως καλλιτεχνικόν ενδιαφέρον κατόρθωσε να επαναφέρει εις την επιφάνειαν αυτήν την εντελώς ιδιαιτέραν τέχνην του κρητικού αργαλειού, με νέαν ορμήν και ακμήν... εις την Βυζαντινήν αίθουσαν του Λυκείου των Ελληνίδων, πρόκειται να εκθέση από την 1ην Απριλίου μέγα μέρος των καλλιτεχνικών αυτών προϊόντων, μαζί με πίνακες ζωγραφικής, η εκλεκτή καλλιτέχνης Φλωρεντίνη Σκουλούδη».

Την πρώτη αυτή έκθεση της Φλωρεντίνης υποδέχεται σχεδόν ολόκληρος ο αθηναϊκός τύπος. Γράφουν γι' αυτήν: Στην «Πολιτεία» 2 Απριλίου 1926 ο Ε. Ντ. και στην ίδια εφημερίδα στις 5 Απριλίου γράφει ο κριτικός και συγγραφέας Φώτος Πολίτης. Στο «Εμπρός» 8 Απριλίου ο «Αθηναίος». Γράφει η «Καθημερινή», η «Πρωΐα» στις 11 Απριλίου 1926, το «Έθνος» στις 10 και το «Ελεύθερον Βήμα» στις 22 γράφει σχετικά ενώ δημοσιεύει και σκίτσο της Φλωρεντίνης του γνωστού σκιτσογράφου Φωκίωνα Δημητριάδη.

Η κυρία Φλωρεντίνη Καλούση
(Σκίτσο του κ. Φ. Δημητριάδη)

Ο παραδοσιακός πλούτος της Μινωϊκής Κρήτης αναγεννάται στον αργαλειό της Φλωρεντίνης. «Ζει και κινείται», γίνεται κέντημα... Η Κρήτη συνεπαίρνει την καλλιτέχνηδα.

Οι εφημερίδες γράφουν: «...Η κ. Καλούτση έχει εκθέσει τα καλλιτεχνήματα της μεγάλης πατρίδος της. Υφαντά, κουρτίνες, φορέματα, τραπεζομάντηλα, πετσετάκια, παιδικές φορεσιές, τσάντες, μαντήλια, και χίλια δυο άλλα κομψοτεχνήματα αληθινά... Στα άψυχα εκείνα υφάσματα, ξαναγεννιέται και ζει και κινείται όλη η μινωϊκή Κρήτη. Ζει και κινείται. Υπάρχει τόση ζωή, τόση κίνηση στις πολύχρωμες εκείνες κλωστές, πλεγμένες με προσοχή και με τέχνη, που προδίδουν την ιστορική γνώση. Τόση επιτυχής εκλογή και αρμονία στα χρώματα, που προδίδουν την ζωγράφον. Τόσο τελειότης κρητικού αισθήματος, που προδίδουν την συνέχεια της φυλής... Η Ελλάδα η σημερινή παρουσιάζεται στα μάτια μας, με την κυρία Καλούτση. Η κυρία αυτή κάθεται όλο το χρόνο στα Χανιά. Στο μυαλό της μέσα στριφυγυρίζουν τα αιγυπτιακά σχέδια. Τα δουλεύει, τα στρογγυλεύει, τα κάνει ήρεμα, απαλά, χαϊδευτικά στην όραση, τα χαράσσει σ' ένα χαρτί και τότε, καλεί τις Χανιωτοπούλες, τους δίνει τα σχέδια και τις στέλνει στα σπίτια τους να τα εκτελέσουν στον αργαλειό επάνω. Και μέσα στο χρόνο μαζεύονται σωροί τα καλλιτεχνήματα των κρητικών χεριών και φεύγουν απ' την Κρήτη για να πάνε στο Λονδίνο, στους Δελφούς, στις Αθήνας κι' από 'κει σ' όλη την Ευρώπη και την Αμερική και στον κόσμο ολόον...

Σήμερα διακόσια περίπου κορίτσια στα Χανιά, αποζούν από τα καλλιτεχνήματα του διπλού πελέκεως και χιλιάδες πολλές δραχμών έρχονται από το εξωτερικό στην Ελλάδα να ανακουφίσουν στον λαόν, που πεινά, και να ενισχύσουν τους πόρους της Εθνικής μας οικονομίας, ήτις ό,τι κάνει το κάνει πάντοτε μονάχη της, χωρίς καμμία υποστήριξη από το κράτος...».

(«Η Ελληνική» 2-5-1930)

Η Φλωρεντίνη δίδει δουλειά σε 150 χειροκίνητους αργαλειούς. Διακόσιες γυναίκες μπορούν να έχουν απασχόληση και να κερδίζουν χρήματα. Δουλεύουν στους αργαλειούς, στο βαφέιο, το ραφέιο, το σιδερωτήριο. Και

πολλές υφαίνουν στα σπίτια τους. Συγκροτεί έτσι την πρώτη οικοτεχνία της Ελλάδος. «...οι εργάτριες, (γράφει η Φλωρεντίνη σε γράμμα της προς την Αγγελική Χατζημιχάλη) παίρνουν το σχέδιο, τις κλωστές, τις οδηγίες κ.λ.π. και εργάζονται σπίτια τους και έτσι και τα παιδιά τους επιβλέπουν και κερδίζουν τα προς το ζην...».

Ο Φώτος Πολίτης γράφει στην «Πολιτεία» στις 5 Απριλίου 1926: «...Εργάζεται απείρως θετικώτερα υπέρ της ελευθερίας της Ελληνίδος γυναικός, από κάθε κοινωνιολογούσαν φεμινίστρια».

Σχεδιάζει, δημιουργεί, εργάζεται. Φέρνει χαρτί τετραγωνισμένο από το Λονδίνο για να αποτυπώσει με την καλλιτεχνική της ικανότητα τα σχέδιά της. Η Κνωσσός και το Μουσείο Ηρακλείου είναι η κύρια πηγή της. Ο «διπλούς Πέλεκυς» (είναι και το έμβλημα της βιοτεχνίας της), «ο πρίγκιπας με τα κρίνα», «τα δελφίνια», «τα χταπόδια», «ο ταύρος» είναι από τα Μινωϊκά της σχέδια. Άλλη πηγή της, τα λαϊκά σχέδια. Τα ανακαλύπτει ταξιδεύοντας σε απόμακρα χωριά της Κρήτης και τα αποτυπώνει στο χαρτί. Οι γλάστρες, τα πουλιά, τα δέντρα, οι γαρυφαλιές είναι κρητικά μοτίβα.

Αλλά και οι δικές της εμπνεύσεις, συνθέσεις και δημιουργίες είναι πλούσιες. Η φύση είναι γι' αυτήν μια αστείρευτη πηγή. Ιδιαίτερη θέση στα έργα της παίρνει ένας πίνακας υφαντό «ταπισερί» με θέμα το βυθό. Μ' αυτόν κέρδισε το 1937 σε διεθνή έκθεση του Παρισιού χρυσό βραβείο.

Πολλά είναι τα χρυσά, αργυρά, χάλκινα βραβεία και οι έπαινοι που κερδίζει στις δεκάδες εκθέσεις που κάνει στις μεγάλες πρωτεύουσες της Ευρώπης, στην Αμερική, την Αίγυπτο και βέβαια σε Ελληνικές πόλεις.

«...Συνέλεξα παλαιά κεντήματα», γράφει το 1934 η Φλωρεντίνη στην Αγγελική Χατζημιχάλη, «και δημιούργησα δικά μου σχέδια. Δημιούργησα 250 (διακόσια πενήντα) σχέδια (αργότερα έφθασαν τα 415), με μοτίβα παλαιά Κρητικά, χωρικά, Μινωϊκά και προσπαθώ να ενώνω το ωραίο με το ωφέλιμο».

Μια μεγάλη επιτυχία της Φλωρεντίνης, να συνδυάζει «το ωραίο με το ωφέλιμο».

Τα τουρόσια - Μινωικό θέμα

Ένας άλλος τομέας της καλλιτεχνικής της δραστηριότητας είναι η ξυλογλυπτική. Με τα σχέδια της πάνω σε διαφανές χαρτί, εργάστηκαν φιλότιμοι ξυλογλύπτες και απέδωσαν ωραιότατα κρητικά έπιπλα. Το σαλόνι του Διευθυντού της Νομαρχίας Χανίων είναι σχέδιο δικό της.

Το έργο της είναι πολύπλευρο. Θα μπορούσε κανείς να το χωρίσει σε τρία μέρη. Τη ζωγραφική, τη λαϊκή τέχνη και την ξυλογλυπτική. Τα σχέδια της λαϊκής τέχνης μπορεί να χωριστούν κι αυτά σε τρία μέρη: Τα λαϊκά, τα μινωικά και οι δικές της συνθέσεις και δημιουργίες.

Πίνακές της κοσμούν τα σπίτια των συγγενών της, άλλα υπάρχουν και στο Χρυσόστομο, το Λύκειο των Ελληνίδων και το Ωδείο. Ενώ οι μεταξωτές κουρτίνες και τα τραπεζομάντηλα που στόλιζαν άλλοτε τα χαλιώτικα σπίτια, αποτελούν σήμερα μουσειακό θησαυρό.

Η Φλωρεντίνη κατάφερε με το λινάρι και το μετάξι της Κρήτης ν' αξιοποιήσει τα χέρια της γυναίκας της και να κεντήσει την Κρήτη. Οι καλλιτεχνικές της δημιουργίες φέρνουν το μήνυμα της αρμονίας της Κρητικής τέχνης, μακριά, ως τα σαλόνια του Λονδίνου και του Παρισιού. Της λαίδης Κρώσφηλντ, της βασίλισσας της Αγγλίας. Ντύνει με τα φορέματα της ακόμη και τις πριγκίπισσες της Αγγλίας. Ενώ μια «lady που έχει ένα από τα πιο καλλιτεχνικά διακοσμημένο σπίτι στο Παρίσι», όπως σημειώνει η Έλενα Βενιζέλου σε γράμμα της, την ευχαριστεί: «Οι ευχαριστίες μου δεν είναι παρά η αδύνατη ηχώ της ευχαρίστησης που μου δώσατε. Αυτό το φόρεμα είναι τόσο ωραίο, τόσο κομψό, τόσο λαμπερό που δεν παύω να το θαυμάζω. Είναι χάσμα οφθαλμών, η μαγεία του ηλιοβασιλέματος.

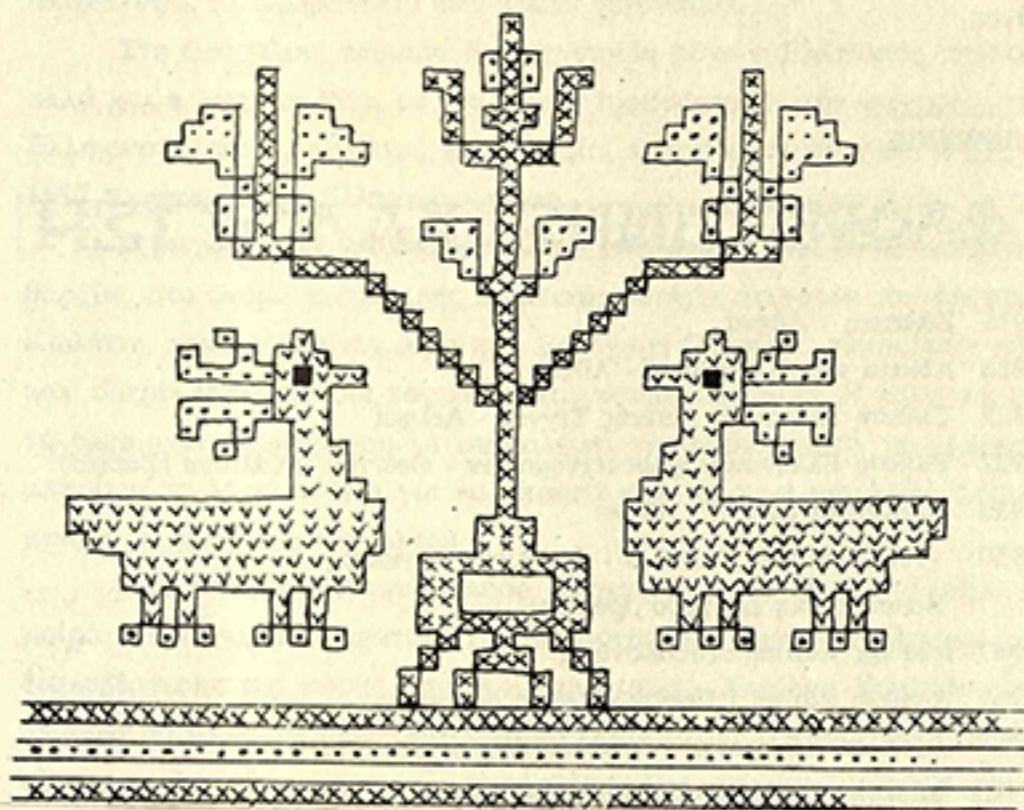
Όσο για το κέντημα από χρυσό και ασήμι είναι συνδυασμένο με επιστημοσύνη και γούστο τόσο τέλειο που είναι ένα πραγματικά άξιο έργο τέχνης του μεγάλου τόπου από τον οποίον προέρχεται».

«Εργάζομαι», γράφει η Φλωρεντίνη «και προσπαθώ, εις την μικρήν αυτήν γωνία της ελληνικής γης που ζω να δημιουργώ συνεχώς νέα σχέδια, νέα είδη δια να αναπτύξω μία σύγχρονη ελληνική τέχνη, εφάμιλλη ενός μακρινού πολιτισμού, του Κρητικού, ο οποίος τόσα έδωσε. Είθε να το κατορθώσω... Όταν επέστρεψα στην Κρήτη από το Λονδίνο, όπου εσπούδαζα ζωγραφική, με λύπην μου είδον ότι ο κρητικός αργαλειός είχε τελείως νεκρωθεί και ότι οι γυναίκες που άλλοτε ύφαιναν έπλεκαν δαντέλες και τους περισσότερους αργαλειούς τους είχαν χρησιμοποιήσει ως καυσόξυλα...» (!)

Στον αργαλειό της η Φλωρεντίνη ανάστησε τα «ερείπια του κοιμώμενου κρητικού πολιτισμού» και άντλησε τη δύναμη για αναγέννηση και αναδημιουργία. Με συνθέσεις προσαρμογές και προσθήκες, δημιούργησε μια νέα μορφή έκφρασης και με ανανεωμένο πνεύμα έστειλε το μήνυμα της παράδοσης μακριά. Άξιος πρεσβευτής της κληρονομιάς του τόπου της.

Ο Έβανς σκάλισε το χώμα της Κρήτης κι από τα σπλάχνα της γης της αποκάλυψε «ρίζες», πολιτισμού, παράδοσης, ιστορίας. Αυτές οι βαθιές ρίζες άνθισαν κι έδωσαν καρπούς. Η δύναμη τους στήριξε την αναγέννηση του τόπου, σε μια ιστορικά κρίσιμη στιγμή. Ήταν η στιγμή που το λυκαυγές της ελευθερίας μόλις φώτιζε τον κρητικό ουρανό.

Τη δύναμη αυτή της παράδοσης η Φλωρεντίνη με το καλλιτεχνικό και πρωτοπόρο πνεύμα της την έκανε ζωγραφική, κέντημα, ύφασμα, την χάραξε στο ξύλο, την έκανε πηγή αναδημιουργίας. «Une véritable oenote d'art digne du grand pays d'ou elle vient», όπως επιβεβαιώνει η καλλιτέχνης φίλη της Έλενας Βενιζέλου.

Κρητικό λαϊκό σουφλιό

Αν αναλογιστεί κανείς τις μεγάλες στιγμές αναγέννησης αυτού του τόπου, για να ψάξει να βρει από πού άντλησε τη δύναμη της αναδημιουργίας του, θα σταθεί εκεί, στην ανεξάντλητη πηγή. Στις ρίζες του έθνους μας.

Πέρασαν αιώνες. Πόλεμοι. Στρατιές βαρβάρων κατακτητών, που δεν πέτυχαν να «ξεριζώσουν» αυτή την πηγή, αυτή τη δύναμη.

Το 1992 είναι μια ιστορικά κρίσιμη και μεγάλη στιγμή. Η Ευρώπη χωρίς σύνορα είναι μια πραγματικότητα. Η τοπική μας ταυτότητα είναι υποχρεωτικό διαβατήριο στη συμμετοχή μας στην ενωμένη Ευρώπη. Το διαβατήριο αυτό το υπογράφουν οι βαθιές ρίζες της ιστορίας μας, της παράδοσης, του πολιτισμού μας.

Οι «ρίζες» μας είναι η ώρα και τώρα να αποδώσουν νέους καρπούς αναδημιουργίας.

Οι ρίζες της ωραιότερης γης μπορούν ν' αποδώσουν τ' ωραιότερο έθνος.

ΕΚΘΕΣΕΙΣ

ΦΛΩΡΕΝΤΙΝΗΣ ΚΑΛΟΥΤΣΗ

- 1915 Ζάππειο - Αθήνα
- 1926 Λύκειο των Ελληνίδων - Αθήνα
- 1927 Έκθεση Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης - Δελφοί
- 1927 Έκθεση Ελληνικών χειροτεχνημάτων - Θεσ/νίκη (Χάλκινο βραβείο)
- 1930 Βαλκανική έκθεση - Αθήνα
- 1930 - 1936 Εκθέσεις: Λονδίνο - Αμερική - Αίγυπτο -
Θεσσαλονίκη (Αργυρό βραβείο)
- 1937 Διεθνής έκθεση Θεσσαλονίκης
- 1937 Διεθνής έκθεση - Παρίσι (Χρυσό βραβείο)
- 1938 Αίθουσα "Ολυμπία" - Λονδίνο (Χρυσό βραβείο)
- 1938 Έκθεση - Βερολίνο (Χρυσό βραβείο)
- 1939 Εκθέσεις: Αλεξάνδρεια - Ν. Υόρκη (Χρυσό βραβείο)
- 1939 Διεθνής έκθεση Θεσσαλονίκης (Χρυσό βραβείο)
- 1949 Έκθεση Λαϊκής Τέχνης - Ζάππειο
- 1955 Έκθεση στην Αίθουσα Αγγλο - Ελληνικού συνδέσμου - Αθήνα
- 1965 Έκθεση Θεσσαλονίκης
- 1966 Παγκρήτια Έκθεση χειροτεχνίας - Ηράκλειο

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΘΕΟΔΩΡΑΚΗΣ

ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΣ ΑΓΩΝΑΣ - ΘΕΡΙΣΟ - ΓΟΥΔΙ

Η πορεία προς την Εθνική Ανανέωση

Τα τρία αυτά ιστορικά γεγονότα, τα οποία διαδραματίζονται κατά την πενταετία 1904 - 1909, εκ πρώτης όψεως φαίνονται άσχετα μεταξύ τους. Μια προσεκτικότερη, όμως, εξέταση των συνθηκών, που επεκράτησαν στην Ελλάδα μετά τον ατυχή Ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897, θα αποκαλύψει το αλληλένδετο των τριών γεγονότων.

Στη Θεσσαλική πεδιάδα δεν συνετρίβη μόνο ο Ελληνικός στρατός, αλλά και η Μεγάλη Ιδέα, με την οποία τροφοδοτούσε την φαντασία του Ελληνικού λαού η πολιτική φεουδαρχία, η οποία εκυβέρνησε μέχρι το 1897 το νεοσύστατο Ελληνικό κράτος.

Η Μεγάλη Ιδέα, η οποία απέβλεπε στην δημιουργία κοινωνικής πειθαρχίας στο όνομα της εθνικής πολιτικής, υπήρξε επινόηση του Ιωάννου Κωλέττη, που μαζί με τον Δημήτριο Βούλγαρη (Τζουμπέ) αποτελούν τους κατ' εξοχήν εκπροσώπους του πολιτικού κοτζαμπασισμού. Η πολιτική αυτή ολιγαρχία προκειμένου να συγκαλύψει την ανικανότητά της, χρησιμοποίησε τη Μεγάλη Ιδέα για να αποσπά την προσοχή του λαού από τα μεγάλα προβλήματα του τόπου.

Καθ' όλην αυτήν την περίοδο ελάχιστα έπραξε για να αλλάξει τη μοίρα του καχεκτικού κράτους της Μελούνας. Το φωτεινό διάλειμμα της διακυβέρνησης της χώρας από τον χαρισματικό Χαρίλαο Τρικούπη δεν στάθηκε ικανό να μεταβάλει πολλά πράγματα στους μηχανισμούς της εξουσίας, που θα επέτρεπαν τη χρησιμοποίηση νέων στοιχείων και την πραγματοποίηση μεταρρυθμίσεων, ώστε να τεθεί η χώρα σε μια διαφορετική τροχιά. Το ιστορικό άρθρο «Τις πταίει;» απλώς ετάραξε λιμνάζοντα ύδατα και η πλήρης απορία αναφώνηση «ανθ' ημών ο Γουλιμής» εκφράζει την ματαιοπονία της ανανεωτικής προσπάθειας.

Η πολιτική ηγεσία της χώρας μέχρι το μοιραίο 1897, όχι μόνο δεν

μπόρεσε να επιλύσει τα προβλήματα που αντιμετώπιζε ο τόπος, αλλά συν τω χρόνω γινόταν και επικίνδυνη με την υπερβολική ενασχόληση περί τα εθνικά θέματα. Το κακό έγινε το 1897, όταν χάνοντας τον έλεγχο της κατάστασης προκάλεσε την έκρηξη του Ελληνοτουρκικού πολέμου.

Η επακολουθήσασα διάλυση του Ελληνικού στρατού και η καταδίωξή του μέχρι τη Λαμία συνεκλόνησαν ολόκληρο το Έθνος. Η κατασχύνη της ήττας αναστάτωσε και τον τελευταίο Έλληνα, ο οποίος για πρώτη φορά βρισκόταν αντιμέτωπος με μια σκληρή πραγματικότητα.

Τα όσα συνέβησαν στη Θεσσαλική πεδιάδα αποτέλεσαν εφιάλτη από τον οποίο έντρομος αφυπνιζόταν ο Ελληνικός λαός για να διαπιστώσει το διασυρμό και την ταπείνωση, που είχε υποστεί η χώρα από μια ανίκανη και επιπόλαιη ηγεσία. Και τότε επακολούθησε η πλέον βαρυσήμαντη συνέπεια του συγκλονιστικού γεγονότος: Ο ξεπεσμός στη συνείδηση του λαού της πολιτικής ηγεσίας της χώρας.

Η διαμορφωθείσα την επαύριον της ήττας κατάσταση θα μπορούσε κάτω από άλλες συνθήκες να αποτελέσει έναυσμα επαναστατικής ενέργειας για να σαρωθεί το καθεστώς που οδήγησε τη χώρα στη συμφορά.

Εκείνο όμως που οι περιστάσεις δεν επέτρεψαν να γίνει το 1897, πραγματοποιήθηκε το 1909. Στα δώδεκα αυτά χρόνια που μεσολάβησαν η παράλυτη πολιτική φεουδαρχία προσπαθούσε με σπασμωδικές κινήσεις να διατηρήσει την εξουσία.

Η μια κυβέρνηση διαδεχόταν την άλλη, εν μέσω ενός οξέυτατου πολιτικού ανταγωνισμού, με αποτέλεσμα να παγιωθεί στη συνείδηση του λαού η χρεωκοπία όλου, συλλήβδην, του πολιτικού κόσμου. Η ανάγκη της πολιτικής ανανέωσης επρόβαλε ως επιτακτικό αίτημα για την εθνική επιβίωση, μετά την εκδήλωση της Βουλγαρικής απειλής κατά της Μακεδονίας και τις προκλητικές διαθέσεις που έδειχναν οι Νεότουρκοι.

Όταν εσήμανε ο συναγερμός για την σωτηρία της Μακεδονίας πλήθος πατριωτών παραμερίζοντας την ανεπαρκή και ανάξια ηγεσία έσπευσε εθελοντικά στα βόρεια σύνορα της χώρας, όπου το καλούσε ύψιστο εθνικό χρέος.

Η ενέργεια αυτή απεκάλυπτε έναν καινούριο τρόπο αντιμετώπισης

των εθνικών θεμάτων από τους πολίτες του Ελληνικού Βασιλείου, ο οποίος ήταν αδιανόητος πριν από το 1897.

Μέχρι τότε τους επιτρεπόταν να χύνουν το αίμα τους για τις εθνικές υποθέσεις κατά παραγγελία, χωρίς να αναπτύσσουν πρωτοβουλίες και να διατυπώνουν γνώμες. Τώρα με το όπλο στο χέρι αποκτούσαν αυτό το δικαίωμα.

Στη δημιουργία της νέας αυτής νοοτροπίας συνετέλεσε η αθρόα συμμετοχή Κρητικών αγωνιστών στο Μακεδονικό αγώνα, στους οποίους οι αλληπάλληλοι επαναστατικοί αγώνες στη νήσο είχαν διαμορφώσει μια άλλη αντίληψη για το χειρισμό των εθνικών θεμάτων. Οι Κρητικοί πού οικειοθελώς έσπευσαν πρώτοι στη Βόρειο έπαλξη του Ελληνισμού δεν έδειξαν μόνο στους άλλους Έλληνες το δρόμο της τιμής και του καθήκοντος αλλά, το κυριότερο, τους υπενθύμισαν πως οι λαοί παραμένουν όρθιοι και αξιοπρεπείς με τους αγώνες τους. Ο δίσκος επαίτεας, τον οποίο οι ανάξιοι ηγέτες τους περιέφεραν, εν ονόματι του ένδοξου ιστορικού παρελθόντος προκειμένου να εξασφαλισθεί η εθνική επιβίωση, δεν είχε πλέον καμιά θέση από τη στιγμή που οι πολίτες αναλαμβάνουν δυναμικώς να υποστηρίξουν τα εθνικά δίκαια.

Δραστήρια μέλη της Εθνικής Εταιρίας - στην οποία είχε περιέλθει η οργάνωση και η διεξαγωγή του Μακεδονικού αγώνα - οι Κρητικοί αξιωματικοί και μετέπειτα εξέχοντες Μακεδονομάχοι Γεώργιος Τσόντος και Γεώργιος Κατεχάκης, ήταν αυτοί που στρατολόγησαν τους εμπειροπόλεμους Κρητικούς με τους οποίους συγκροτήθηκε το πρώτο Ελληνικό ανταρτικό σώμα, που εισήλθε στη Μακεδονία τον Ιούνιο του 1903.

Εκτοτε και μέχρι το 1908 η Κρητική παρουσία στο μεγάλο αγώνα θα είναι διαρκής και επιβλητική και στην αδυσώπητη πάλη με τους Κομιτατζήδες άφθονο κρητικό αίμα θα ποτίσει τα ιερά για τον Ελληνισμό χώματα της Μακεδονίας.

Για το σώμα των αξιωματικών, το οποίο είχε δεχθεί τον μεγαλύτερο αντίκτυπο της ταπείνωσης του 1897, η συμμετοχή στον Μακεδονικό αγώνα υπήρξε μια λαμπρή ευκαιρία να ξεφύγει από την αποπνικτική ατμόσφαιρα που επικρατούσε στη χώρα. Οι νέοι αξιωματικοί που θα πλαισιώσουν τα

σώματα των Μακεδονομάχων ανήκαν στην πλέον δυναμική πτέρυγα του στρατεύματος. Ο τραχύς αγώνας στον οποίο θα αποδυθούν δε θα τους προσπορίσει αξιόλογη μόνο πολεμική πείρα, αλλά η επαφή με την πραγματικότητα θα τους προβληματίσει για το μέλλον του τόπου.

Με την επιτυχή διεξαγωγή του αγώνα δεν ενδυναμώνεται μόνο η αυτοπεποίθησή τους, αλλά ταυτόχρονα αποκτούν συναίσθηση της δύναμης και των δυνατοτήτων τους. Υπό την επήρεια των συναισθημάτων αυτών θα συντελεσθεί η μεγάλη αλλαγή στην ψυχολογία εκείνων που θα αναλάβουν να πραγματοποιήσουν αυτό που δεν έπραξαν την επαύριον του 1897. Η ιδέα της δημιουργίας του Στρατιωτικού Συνδέσμου μπορεί να μην γεννήθηκε στη Μακεδονία, ανδρώθηκε όμως στις καλαμιές του Αξιού και στους βάλτους των Γιαννιτσών.

Την εποχή που η Μακεδονία λειτουργούσε ως πεδίο δράσης και ανανέωσης, η Κρήτη με την επανάσταση του Θερίσου ενήργησε ως καταλύτης των ζυμώσεων που κατέληξαν στο 1909. Δεν αποτέλεσε μόνο πρότυπο σχεδιασμού και εκτελέσεως για τους αξιωματικούς του Στρατιωτικού Συνδέσμου το Θέρισο, αλλά ταυτόχρονα αποτελεί και την ένοπλη αναμέτρηση των υπό τον Ελευθέριο Βενιζέλο ανανεωτικών δυνάμεων με την πολιτική φεουδαρχία που εκπροσωπούσε ο Πρίγκιπας Γεώργιος. Οι μέθοδοι διακυβέρνησης του Ελληνικού Βασιλείου από την πολιτική φεουδαρχία, που μεταφυτεύτηκαν με την Αρμοστεία στην Κρήτη, δεν ευδοκίμησαν.

Ο απολυταρχικός τρόπος διακυβέρνησης του οποίου θιασώτης ήταν ο Αρμοστής και ο χειρισμός του εθνικού θέματος της Κρήτης ερήμην του λαού της, συνάντησαν τη σφοδρή αντίδραση του Ελευθερίου Βενιζέλου: «Ως ένας εκ των τριακοσίων χιλιάδων Κρητών δεν σας εκχωρώ το δικαίωμά μου, ώστε μόνος εσείς να ρυθμίζετε την εθνική πολιτική του τόπου μου».

Την ιστορική αυτή φράση του Ελευθερίου Βενιζέλου ο Αρμοστής την αισθάνθηκε ως ράπισμα, ο απόηχος του οποίου έφθασε μέχρι τα ανάκτορα των Αθηνών. Για πρώτη φορά τα πράγματα, εμμέσως πλην σαφώς, ελέγχθησαν με το όνομά τους και κατονομαζόταν το επίκεντρο της κακο

δαιμονίας του τόπου.

Υπό την έννοια αυτή το Θέρισο δεν μπορεί να θεωρηθεί μια απλή και τοπικού χαρακτήρα σύγκρουση μεταξύ δυο ισχυρών προσωπικιτήτων. Ήδη από τη στιγμή που εκδηλώθηκε η διαφωνία τους το θέμα προσέλαβε εθνικές διαστάσεις και έθετε επί τάπητος το ελληνικό πολιτικό πρόβλημα στο σύνολό του.

Η σημαντικότερη όμως προσφορά της επανάστασης του Θερίσου υπήρξε η ανάδειξη ηγέτη Πανελλήνιας ακτινοβολίας, στον οποίο αργότερα θα προσέφευγαν οι αξιωματικοί του Στρατιωτικού Συνδέσμου για να του αναθέσουν το ανορθωτικό έργο της χώρας.

Αποδεχόμενος την πρόκληση ο Ελευθέριος Βενιζέλος, σε χρόνο που η ορμή της επανάστασης είχε θραυσθεί, επωμίσθηκε το βαρύ έργο της πραγματοποίησης των θεσμικών εκείνων αλλαγών που θα προσδώσουν στην Ελλάδα τη μορφή σύγχρονου κράτους.

Ευτυχή ιστορική συγκυρία αποτέλεσε για το Ελληνικό έθνος η συνάντηση του Ελευθερίου Βενιζέλου με το ανανεωτικό κίνημα του 1909. Σε μια εποχή μεγάλων ανακατατάξεων, από την αναμενόμενη διάλυση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, ο Ελληνισμός ετοιμάστηκε για να πραγματοποιήσει τη μεγαλύτερη εξόρμηση της νεότερης ιστορίας του.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- 1) Ιστ. του Ελλ. Έθνους τομ. ΙΓ', ΙΔ', (εκδοτική)
- 2) Μακεδονικός αγών (Έκδ. Γεν. Επ. Στρατού)
- 3) Σπύρου Μελά: ο Γιος του Ψηλορείτη.
- 4) Σπύρου Μελά: Η Επανάσταση του 1909.
- 5) Πολ. Ενεπεκίδης: Η δόξα και ο διχασμός.
- 6) Γ. Βεντήρη: Η Ελλάς 1910 - 1920.
- 7) Τάσου Βουρνά: Γουδί.
- 8) Αρχείο Στρατ. Συνδέσμου (Έκδ. Κέδρος)

ΔΗΜ. Ν. ΚΑΡΤΑΚΗΣ

ΤΟ ΜΠΑΟΚΟ ΣΤΙΣ ΒΟΥΚΟΛΙΕΣ

Στις 14 Αυγούστου 1944

Το καλοκαίρι του 1944, που τότε ήμουνα 14 χρονών, δούλευα στο κεραμιδοκάμινο του χωριού μου. Η δουλειά μου ήταν να παίρνω τα κεραμίδια και τα τούβλα από τον μπάκο του μαστόρου, του θείου Γιάννη, και να τα τοποθετώ με επιδεξιότητα και τέχνη στην «απλώστρα» του καμινιού.

Οι αγοραπωλησίες εκείνη την εποχή γινόταν μόνον με «είδος». Πουλούσαμε δηλαδή τα κεραμίδια και τα τούβλα και οι αγοραστές μας τα πλήρωναν με κριθάρι, λάδι ή με οποιοδήποτε άλλο προϊόν.

Το Σάββατο το πρωί της 14ης Αυγούστου του 1944, ξεκινήσαμε από τα Πλακάλωνα με το συνέταιρό μου, για να πάμε όσα «είδη» είχαμε «εισπράξει» στο παζάρι των Βουκολιών και να τα ανταλλάξουμε με άλλα που μας έκαναν μεγαλύτερη ανάγκη. Φύγαμε από το χωριό τα βαθεία χαράματα, με τα ζώα φορτωμένα με τα εμπορεύματά μας. Βγαίνοντας από το χωριό, σμίξαμε με τους υπόλοιπους χωριανούς, που εκείνη την ημέρα επήγαιναν κι αυτοί στο παζάρι. Έτσι σχηματίσαμε ένα μικρό «καραβάνι» που, όσο προχωρούσαμε, όλο και μεγάλωνε, όπως μεγαλώνει ένας ποταμός από τα παραπόταμά του.

Κάτοικοι από τα χωριά που συναντούσαμε στη διαδρομή μας, όπως το Βασιλόπουλο, η Επισκοπή, τα Μοθιανά, το Σκαφιώτο, προσθέτονταν στην παρέα μας. Και δεν ήταν μόνο η δική μας παρέα. Πολλές άλλες προπορεύονταν ή μας ακολουθούσαν. Και, όσο μεγάλωνε η συντροφία μας, τόσο και πλάταινε η συζήτηση.

Νέες πληροφορίες προσθέτονταν στις παλιές, γιατί ο καθένας είχε τις δικές του πηγές πληροφόρησης, φανερές ή μυστικές. Φίλοι και γνωστοί, που περνούσαν «ζαμάνια και καιροί» να σμίξουν, εξαιτίας του παζαριού εύρισκαν την ευκαιρία να κουβεδιάσουν και να εξομολογηθούν μεταξύ

τους τις χαρές και τις λύπες τους και είναι μεγάλη η απόλαυση να συνομιλείς με φίλους, καθώς πορεύεσαι μέσα στο γλυκό φως της χαγανυγής, ενώ ταυτόχρονα ανασαίνεις τη μυρωδιά του θύμου, της σφακομηλιάς και της ξερής αποκαλαμιάς. Και ήταν κιόλας Αύγουστος που η μαγεία του σε έκανε να λές και να ξαναλές «Αύγουστέ μου, καλέ μου μήνα...». Η παρέα όλο και προχωρούσε και όλο κουβέδιαζε πιο φωναχτά ξεθαρρεμένη από την ανατολή του ήλιου, που λίγο πιο πέρα θα τον βλέπαμε να ξεπροβαίνει πίσω από τις κορυφές του μετοχιού του Χατζή Τραγανού.

Το κύριο θέμα της συζήτησής μας το φαντάζεται ο καθένας. Ήταν ο πόλεμος και προπαντός η απελευθέρωση της Κρήτης. Το θερίο του Ναζισμού είχε αρχίσει να βαριανασαίνει από τα θανατηφόρα χτυπήματα που δεχόταν σε Ανατολή και Δύση. Στην Ανατολή, ο γενναίος Κόκκινος Στρατός είχε φθάσει στα σύνορα της Πρωσίας. Η Ρουμανία όχι μόνο αναγκάστηκε να αποκηρύξει τον μέχρι τότε σύμμαχό της, τη Γερμανία, παρά του κήρυξε και τον πόλεμο. Στη Δύση, οι Σύμμαχοι προχωρούσαν νικηφόρα και στις 25 Αυγούστου του '44 έμπαιναν θριαμβευτικά στο Παρίσι. Όλα λοιπόν έδειχναν πως ήταν κοντά το τέλος του πολέμου.

Όμως ξαφνικά, σαν να έπεσε κεραυνός και μας έκαψε. Η κουβέντα σταμάτησε, τα πόδια εβάρυναν και το όραμα της λευτεριάς εθάμπωσε. Έτσι, καθώς ανηφορίζαμε στο πλάι του Χατζή Τραγανού, είδαμε μπροστά μας Γερμανούς στρατιώτες με πλήρη πολεμική εξάρτυση. Θα κάνουν, σκεφτήκαμε, κάποια άσκηση, μα η σκέψη αυτή αποδείχτηκε πολύ γρήγορα πως ήταν υποσυνείδητη, ίσως ψευδαίσθηση για να ξεφύγομε, έστω και προσωρινά, από την επώδυνη πραγματικότητα. Στη δημιουργία μιας τέτοιας σκέψης μας βοήθησε και η έκφραση των στρατιωτών, που ήταν τελείως αδιάφορη, σαν να εκτελούσαν μια εντολή που τους είχε δοθεί πολλές φορές και την είχαν πια συνηθίσει ή σαν να έκαναν κάτι που και οι ίδιοι δεν πίστευαν πως ήταν σωστό. Το γεγονός, επίσης, ότι μερικοί από αυτούς μας ζήτησαν τσιγάρο, μας έκαμε να σκεφτούμε πως δεν είχαν εχθρικές διαθέσεις απέναντί μας. Και η παρέα μας συνέχισε το δρόμο της, βουβαμένη πια, φοβισμένη και προβληματισμένη για το «τι μέλλει γενέσθαι» εκείνη την ημέρα.

Σαν φθάσαμε στον Πύργο των Βουκολιών, που οι μνήμες αυτού του Κάστρου είχαν φθάσει σε όλους μας, όχι μόνο από τα βιβλία, μα προπαντός από το θρύλο της επανάστασης του '96, ανατράνισε η ψυχή μας κι ας ήμαστε πλέον βέβαιοι πως είχαμε κλειστεί, σαν τους ποντικούς στη φάκα, σε γερμανικό μπλόκο. Η θέα του τόπου, όπου ήτανε άλλοτε ο Πύργος, μας άντρειωσε, γιατί ζωντάνεψε στη σκέψη μας τη μοίρα και το χρέος του λαού μας.

Η πιάτσα του παζαριού ήταν γεμάτη κόσμο, πράγμα που ήταν φυσικό, αφού την επομένη θα ξημέρωνε η μεγάλη γιορτή της Παναγίας.

Οι παζαριώτες άπλωσαν στην πλατεία τιςπραμάτειες τους, μα κανείς δεν είχε νου να πουλήσει ή να αγοράσει. Όλοι είχαν γίνει παρέες - παρέες και συζητούσαν χαμηλόφωνα και φοβισμένα ποια άραγε θα 'ταν η τύχη τους.

Και να που οι φόβοι μας άρχισαν κιόλας να παίρνουν σάρκα και οστά. Ένας τελάλης άρχισε να πηγαίνει πάνω - κάτω στην πλατεία και να φωνάζει: «Ούλοι να μαζωχτείτε στην πλατεία. Να μη χωστεί κιανείς, γιατί θα τουφεκίζεται επί τόπου». Το 'λεγε και το ξανάλεγε ο συχωρεμένος ο Χαριτάκης, όπως μου 'παν ύστερα από πολλά χρόνια, το όνομα του τελάλη. Ήταν ο ίδιος άνθρωπος, που τις μέρες της μάχης της Κρήτης, απέτρεψε το θάνατο από χωριανούς του Βουκολιανούς, όταν είπε στους αλεξιπτωτιστές πως τη μάχη στα Κουλουκουθιανά την έκαναν στρατιώτες και όχι ντόπιοι και για να τους πείσει ξέθαψε το πτώμα του αείμνηστου λοχία Γιάννη Λαζόπουλου. Και τώρα το 'φεραν οι καιροί να διαλαλεί το θάνατο!

Φαντάζομαι ότι πολύ λίγοι θα σκέφτηκαν να κρυφτούν ή να διασπάσουν με κάποιο τρόπο τον κλοιό και να φύγουν. Μια τέτοια σκέψη ισοδυναμούσε περίπου με αυτοκτονία. Μπαίνοντας στον κλοιό, όλοι μας είχαμε αντιληφθεί τα μέτρα που είχαν πάρει οι Γερμανοί που έκαναν το δρόμο μας μονόδρομο, με μόνη κατεύθυνση το κέντρο των Βουκολιών. Έτσι λοιπόν, «μοιραίοι και άβουλοι», αφού δεν υπήρχε κανένα περιθώριο αντίδρασης, και, φοβισμένοι, υπακούαμε στις εντολές των Γερμανών. Ο τελάλης είχε πια σταματήσει να φωνάζει, οι παζαριώτες δεν έβγαζαν μιλιά

και μόνον οι Γερμαναράδες ξεκούφαιναν τον κόσμο με τα «ράους», τα «σακραμένο», τα «καπούτ» και άλλες βάρβαρες λέξεις που εκείνη την ώρα τους ενέπνεε η αλαζονεία του κατακτητή και του «ούμπερ άλλεζ». Μας έσπρωχναν, μας κτυπούσαν με τα υποκόπανα των όπλων, μας λάκτιζαν σαν να ήμαστε ζώα και μας έβαζαν σε σειρές, κατά τετράδες, αν θυμάμαι καλά. Σε λίγο γέμισε η πλατεία και, επειδή υπήρχαν ακόμα πολίτες που δεν είχαν μπει στη γραμμή, άρχισαν να την αδειάζουν, οδηγώντας τις πρώτες τετράδες ανατολικά με την αυστηρή φρούρηση στρατιωτών. Έτσι άδειαζε χώρος και έμπαιναν στις σειρές και οι υπόλοιποι που κι αυτοί σε λίγο ακολουθούσαν την ίδια πορεία με τους πρώτους.

Εμένα με τοποθέτησαν σε μια τετράδα που ήταν κοντά στο υπόστεγο των κασάπηδων. Κάποια στιγμή λέω σ' αυτόν που ήταν δίπλα μου: «Μπάρμπα, θαρρώ πως θα φύγω». «Ξιά σου» μου λέει και ύστερα από διακοπή μισού λεπτού, ξαναλέει μου: «Μια φορά, εκεί που θα μας πάνε δε θα μας μοιράσουνε καραμέλλες». Θαρρεμένος κι από την κουβέντα του διπλανού μου, έκαμα ένα πλάγιο βήμα προς τα αριστερά και βγήκα από τη σειρά. Κανείς δεν μου μίλησε. Ξανακάνω και δεύτερο βήμα και πάλι καμιά παρατήρηση από κανένα. Σκέφτηκα: «κοπέλι με θεωρούνε και δε μου δίδουνε σημασία». Και δίχως να το πολυσκεφτώ και με αισθήματα ανάμικτα, αγανάκτησης, γιατί δε με θεωρούσαν ίσως ξετελεμένο άντρα, φόβου μήπως με δουν ή, εάν με είχαν δει, μη τύχει και αλλάξουν γνώμη, αλλά και χαράς, γιατί φαινόταν να τους είχα ξεφύγει, έκαμα μεταβολή προς τα αριστερά και κατευθύνθηκα με βήμα ήρεμο και σταθερό στο υπόστεγο.

Το υπόστεγο εκείνη την ώρα ήταν γεμάτο Γερμανούς. Πήγα κατ' ευθείαν εκεί, που κυριολεκτικά ήταν «το στόμα του λύκου», σαν να με έσπρωχνε μια ακατανίκητη δύναμη. Στο υπόστεγο βρισκόταν επίσης και μερικά άλλα παιδιά, όλα μικρότερα από μένα. Από τους Γερμανούς μου 'μεινε στη μνήμη ένας αξιωματικός που δε θα 'ταν πάνω από 30 χρονών, πανύψηλος και ωραίος, που μπορεί να τον θυμάμαι τόσο καλά, επειδή λίγο έλειψε να με έβαζε σε άσχημες περιπέτειες. Τον είδα που με κοίταζε ασχαρδαμυκτί, που λένε, για λίγα λεπτά, μετά κάτι κουβέδιασε με έναν

υπαξιωματικό, ο οποίος κατόπιν ήρθε και μου ζήτησε «παπίερ». Του είπα πως δεν είχα ταυτότητα, γιατί ήμουνα δήθεν μόνο δώδεκα χρονών και ότι ήμουνα από τις «Πλακαλώνες», όπως λέγανε οι Γερμανοί το χωριό μου, ελπίζοντας ότι το γνώριζαν, αφού συνέβαινε να σταθμεύει εκεί μεγάλη γερμανική μονάδα.

Θυμάμαι ακόμα, κι αυτό έχει ενδιαφέρον, γιατί χαρακτηρίζει μια μελανή σελίδα της ιστορίας μας εκείνης της εποχής, ένα γέρο βρακά, που όπως έχει μείνει στη μνήμη μου ήταν ψηλός, ευθυτενής, λεβεντάνθρωπος και καλοντυμένος, ο οποίος έβγαλε από τη μέσα τσέπη του γιλέκου του ένα χαρτί με «βούλες» και το 'δειχνε στους Γερμανούς. Οι Γερμανοί του είπαν μερικά «για - για», αφού είδαν το χαρτί, και τον άφησαν να φύγει. Ήταν ασφαλώς προδότης και μου έχουνε πει κάποιο όνομα, αλλά κανείς δε μου το βεβαίωσε με σιγουριά για να 'χω το δικαίωμα να το γράψω.

Κάποια στιγμή και, ενώ συνεχιζόταν η πορεία των φαλάγγων, ακούστηκε το απαίσιο κροτάλισμα κάποιων ταχυβόλων. Ένας δυστυχής πολίτης, ο Παπουτσάκης Ανδρέας από το Γαβαλομούρι, αποπειράθηκε να βγει από τη γραμμή του προσποιούμενος, όπως είπαν, ότι είχε ανάγκη να αποπατήσει. Δεν πρόλαβε ο άτυχος καλά καλά να λύσει τη ζώνη του και σωριάστηκε στη γη νεκρός. Ύστερα από λίγες ώρες, είδα το πτώμα του φορτωμένο σε μια σούστα να το πηγαίνουν στο χωριό του. Θυμάμαι πως, καθώς η σούστα τρανταζόταν στους λάκκους του δρόμου, το άψυχο κορμί του Παπουτσάκι κουνιόταν δεξιά και αριστερά και ιδίως τα πέλματα των ποδιών του, σαν να ήταν εκκρεμές. Ήταν η πρώτη φορά που έβλεπα σκοτωμένο και ίσως γι' αυτό έμειναν στη μνήμη του τέτοιες λεπτομέρειες, που δεν έχουν βέβαια καμιά σημασία μπροστά στο τραγικό γεγονός του βίαιου και άδικου θανάτου ενός ανθρώπου και μάλιστα νέου, όπως ήταν ο Παπουτσάκης.

Από 'κει και πέρα ακούγονταν συνεχώς πυροβολισμοί, άλλοτε αραιοί και άλλοτε πυκνοί, και κάποιοι απ' αυτούς εσήμαναν το τέλος της ζωής και ενός άλλου Κισαμίτη, του Ποντικάκι Αντώνη από τις Βούβες, που κι αυτός, παρόλο που ήταν κάπως ηλικιωμένος, αποπειράθηκε να ξεφύγει των Γερμανών.

Στις Βουκολιές, εκείνες τις μέρες, οι Γερμανοί εσχότωσαν δυο πολίτες ακόμα. Τον Μαρχετάκι Αντώνη, 39 χρονών, κάτοικο Στροβλών και τον Παπαλιονάκι Νίκο, 19 ετών, από τον Πρασσέ. Τον Μαρχετάκι πρέπει να τον συνέλαβαν την επομένη του μπλόκου στην περιοχή του Κακόπετρου και τον μετέφεραν στις Βουκολιές. Ο Παπαλιονάκις, όπως συμπεραίνεται από διάφορες πληροφορίες, πιάστηκε την ημέρα του μπλόκου μέσα στις Βουκολιές κι αυτός μαζί με τους άλλους στον καταυλισμό, όπως λεγόταν ο περιφραγμένος χώρος, πεντακόσια περίπου μέτρα νότια των Βουκολιών, στον οποίο οι Γερμανοί εμάντρωσαν όλο αυτό τον κόσμο. Ο Μαρχετάκις είχε μαζί του ένα περιστροφικό και δε χρειάζονταν οι Γερμανοί μεγαλύτερό του «αμάρτημα» για να τον τουφεκίσουν στις 16 Αυγούστου. Άλλοι πάλι υποστηρίζουν πως τον σκότωσαν πάνω στην προσπάθειά του να δραπετεύσει από τα σύρματα. Για τον Παπαλιονάκι είναι βέβαιο ότι αποπειράθηκε να δραπετεύσει. Η μοίρα όμως αυτού του νέου υπήρξε σκληρή· αφού απέτυχε η απόπειρά του, οι Γερμανοί τον βασάνισαν και τον έδεσαν σε ένα στύλο για να τον βλέπουν οι άλλοι και να παραδειγματίζονται. Στις 17 Αυγούστου, τρεις δηλ. μέρες από το μπλόκο, τον τουφέκισαν.

Ας γυρίσουμε όμως στα διαδραματιζόμενα εν τω μεταξύ στην πλατεία των Βουκολιών. Αφού έφυγαν για τον καταυλισμό και οι τελευταίοι όμηροι, νεκρά και βουβαμάρα καταπλάκωσε το χωριό. Κανείς δεν εκινείτο και κανείς δεν εμίλει. Τα εμπορεύματα των παζαριωτών είχαν μείνει έρημα, απλωμένα κατά γης, δίχως πουλητές και αγοραστές, δίχως να προκαλούν το ενδιαφέρον κανενός, λες και ξαφνικά είχε μηδενιστεί η αξία τους.

Μετά, σιγά - σιγά, ξεθαρρέψαμε τα κοπέλια που ήμασταν τρυπωμένα εδώ κι εκεί, ξεθάρρεψαν και οι γυναίκες του χωριού και αρχίσαμε να μαζευόμαστε σε μικρές ομάδες στην πλατεία και στα μαγαζιά. Κλαίγανε οι Βουκολιανές για την τύχη των δικών τους και όλοι μαζί συζητούσαμε και προσπαθούσαμε να δώσουμε απάντηση στο ερώτημα: γιατί αυτό το κακό και μέχρι πού θα φτάσουν τα όριά του.

Ωστόσο, η ώρα περνούσε και ήταν ήδη απομεσήμερο. Γερμανοί δεν κυκλοφορούσαν πλέον στο χώρο του παζαριού, οι πυροβολισμοί είχαν

σταματήσει από αρκετή ώρα και όλα έδειχναν πως ήμασταν ελεύθεροι, όσοι δεν είχαμε κλειστεί στα σύρματα, να γυρίσουμε στα χωριά μας. Πήρα λοιπόν και εγώ την απόφαση να μαζέψω τα πράγματά μου, καθώς και των χωριανών μου, και να γυρίσω στα Πλακάλωνα. Πράγματι, τα φόρτωσα στα ζώα, καβάλησα τον πιο βαρβάτο γαίδαρο για να μη μου δημιουργήσει προβλήματα στο δρόμο, έδεσα τους υπόλοιπους τον ένα πίσω στον άλλο και πήρα το δρόμο της επιστροφής.

Σαν βγήκα από την περιφέρεια των Βουκολιών, από το Σκαφιώτο και κάτω, σε όλο το δρόμο συναντούσα ανθρώπους μαζεμένους σε ομάδες που ζητούσαν να μάθουν τι είχε γίνει στο παζάρι. Βέβαια, ξέρανε για το μπλόκο, αλλά λεπτομέρειες μέχρι εκείνη την ώρα δεν τους είχε πει κανείς.

Στη διαδρομή της επιστροφής ήμουνα μόνος δίχως τη συντροφιά του θείου Γιάννη, των χωριανών μου και όλων εκείνων που το πρωί είχαμε σχηματίσει μια χαρούμενη και αισιόδοξη συντροφιά. Τώρα με συντρόφευαν μόνον οι σκέψεις και τα συναισθήματα που μου είχε δημιουργήσει αυτή η σκληρή εμπειρία. Με συντρόφευε επίσης το βασανιστικό ερώτημα ποιοι να ήταν άραγε οι άμεσοι στόχοι των Γερμανών.

Ύστερα από χρόνια καταστάλαξε στο νου μου κάποια απάντηση, που πιστεύω να είναι σωστή. Τον Αύγουστο του '44 είχε φουντώσει το αντάρτικο στην περιοχή μας. Στις 8 Αυγούστου οι αντάρτες κτύπησαν τους Γερμανούς στη σήραγγα των Τοπολίων και τους προξένησαν σημαντικές απώλειες. Το ίδιο έγινε την επομένη μέρα και στον Άναβο. Οι αντάρτες κυκλοφορούσαν παντού και αποτελούσαν φανερή και καθημερινή απειλή για τους κατακτητές. Έπρεπε λοιπόν να λάβουν μέτρα. Αν δεν κατόρθωναν να εξουδετερώσουν τους αντάρτες, τουλάχιστον θεωρούσαν αναγκαίο να τρομοκρατήσουν το λαό που τους στήριζε. Για το σκοπό αυτό σχεδίασαν επιδρομές και ωμότητες σε ορισμένα χωριά και όλα αυτά ήθελαν να τα πραγματοποιήσουν εκ του ασφαλούς, τουλάχιστον όσο τους ήταν δυνατόν, ασκώντας τρομοκρατία και εκβιασμό στους κατοίκους της περιοχής. Ήθελαν με άλλα λόγια να πουν στον κόσμο πως, αν κτυπηθούν στις εξορμήσεις τους, είναι πολύ εύκολο να εκδικηθούν με τους ομήρους που κρατούν στις Βουκολιές. Και πράγματι την επομένη, 15 Αυγούστου,

εξόρμησαν στα Παλιά Ρούματα και στα Φλώρια όπου σκότωσαν πολλούς πολίτες. Δεύτερη εξόρμηση σε χωριά της Κισάμου έγινε στις 28 Αυγούστου, στο Κακόπετρο, όπου οργίασε η εκδικητική μανία των κατακτητών, και την ίδια μέρα εκτέλεσαν όλους τους άνδρες της Μαλαθύρου, πλην 6, που έτυχε να λείπουν από το χωριό. Αλλά αυτές οι εξορμήσεις και οι βαρβαρότητες αποτελούν άλλο θέμα που δεν είναι του παρόντος.

Να αναφέρουμε ακόμα πως τους ομήρους των Βουκολιών τους περισσότερους τους άφησαν ελεύθερους μετά τρεις μέρες, τους δε υπόλοιπους τους κλείσανε στις φυλακές της Αγιάς.

ΜΝΗΜΕΣ ΚΑΙ ΘΥΜΗΣΕΣ ΠΙΚΡΕΣ ΤΗΣ ΚΑΤΟΧΗΣ

Ένα, σε πολλούς, άγνωστο έγκλημα του Χιτλερισμού

Το χωριό μου, τα Χαιρεθιανά Κισάμου, είναι ένας όμορφος τόπος γιατί ποτίζεται με άφθονο νερό που ξεπηδά από πολύ βαθιά με γεώτρηση, τώρα και λίγα χρόνια. Γύρω του δεσπόζουν τρεις μικροί γήλοφοι που αν σταθείς πάνω τους έχεις στα μάτια σου σαν ταψί κάτω το χωριό. Είναι ο «Γερο(ν)ώμος» το «Πρόβαρμα» και «τα Κεφάλια». Μόνο από τη Δυτική μεριά ένα μικρό ρέμα κατηφορίζει στην Ποταμίδα. Οι σημερινές βέβαια συνθήκες σε ότι αφορά την παραγωγή δεν υπήρχαν τα χρόνια της μαύρης κατοχής γιατί το νερό, η ευλογία αυτή του Θεού, τότε δεν υπήρχε.

Ένα και μοναδικό πηγάδι με λιγοστόνερό έπρεπε να ξεδιψάσει ανθρώπους και ζωντανά κι η γης παρ' όλες τις προσπάθειες των εργατικών κατοίκων του, απέδιδε λίγο λάδι, σιτηρά, κρασί και αμύγδαλα.

Αυτά, μαζί με την οικόσιτη κτηνοτροφία εσυμπλήρωναν ένα μικρό εισόδημα που μόλις και μετά βίας μπορούσε να θρέψει τις 150 ψυχές του χωριού μα και αρκετούς ξένους, που φυγάδες από τα αστικά κέντρα έπιασαν τα χωριά για ν' αντιμετωπίσουν τη φοβερή εκείνη πείνα του 1944.

Όμως κι αυτά τα λιγοστά υπάρχοντα δε δικαιούνται να τα χαρούν γιατί ο κατακτητής πρέπει να έχει τη μερίδα του λέοντος. Τα σφάγια (βοοειδή, προβατοειδή, χοίροι, ακόμη και κοτόπουλα), έχουν καταγραφεί και οι έλεγχοι στους στάβλους είναι συχνοί και αυστηροί.

Με καθημερινές επιτάξεις σιτηρών, λαδιού, πατατών, κ.λ.π., τα τρόφιμα εξαφανίζονται και το φάσμα της πείνας που επικρατεί στις πόλεις φτάνει και στα χωριά που μέχρι τότε εθεωρούντο προνομιούχα. Βρισκόμαστε στα μέσα Αυγούστου του 1944.

Σε μια μεγάλη αποθήκη του Δραπανιά (στην κοινότητα Δραπανιά ανήκαν τότε και τα Χαιρεθιανά κι ο Πρόεδρος της Κοινότητας είναι Χαι-

ρεθιανός) έχουν συγκεντρωθεί από τους εωσφόρους του αγκυλωτού Σταυρού, πολλά προϊόντα. Υπάρχουν μέσα σιτηρά, αλεύρι, κρεμμύδια, πατάτες, αμύγδαλα, αυγά κι άλλα πολλά.

Η Εθνική Αντίσταση αποφασίζει να πάρει αυτά τα τρόφιμα για τις ανάγκες των αντάρτικων ομάδων που βρίσκονται στην περιοχή του Δυτ. Σελίνου και των Εννιά Χωριών μα και για να μοιράσει στους πεινασμένους κατοίκους των γύρω χωριών. Το εγχείρημα καταστρώνεται σ' όλες του τις λεπτομέρειες και μπαίνει σ' εφαρμογή.

Αρχηγός είναι ο Παπά Σπύρος καπετάνιος του ΕΛΑΣ πλαισιωμένος από αντάρτες. Στην ομάδα συμμετέχουν πολλοί Χαιρεθιανοί και άλλοι από τα γύρω χωριά. Τα κλειδιά της αποθήκης τα έχει ο Πρόεδρος, ο οποίος υποχρεώνεται με συνοδεία ανταρτών να μεταβεί νύχτα στο Δραπανιά ν' ανοίξει.

Αυτός παρ' όλα τα μέτρα προφύλαξης που παίρνουν οι συνοδοί του και το βαθύ σκοτάδι, αναγνωρίζει φαίνεται μερικούς. Η αποθήκη ανοίγει και σε λίγη ώρα τίποτε δεν μένει μέσα. Τα πάντα φορτώνονται σε ζώα και μεταφέρονται σε προκαθορισμένα σημεία συγκέντρωσης.

Άλλα προωθούνται στ' αντάρτικα λημέρια κι άλλα μοιράζονται επί τόπου. Ο κατακτητής δείχνει πως δεν πειράχτηκε και για ό,τι έγινε, αδιαφορεί.

Δεν έχει περάσει όμως ούτε βδομάδα και ο Πρόεδρος συλλαμβάνεται. Από τη στιγμή αυτή αρχίζει η αντίστροφη μέτρηση της τύχης του τόπου. Μεταφέρεται στα Χανιά και ανακρίνεται τρεις μέρες. Το τι είπε και ποιους κατωνόμασε, μόνο τα γεγονότα που ακολουθούν μας αφήνουν να το καταλάβουμε.

Μετά τις ανακρίσεις γυρίζει στο χωριό μα έχει το στόμα του κλειστό, με κανέναν δεν επικοινωνεί και τέλος εξαφανίζεται. Κανείς δεν ξέρει τι έγινε και πού πήγε.

Οι χωριανοί, από την πρώτη μέρα παίρνουν προφυλάξεις. Όλοι έχουν ετοιμάσει κρυφώνες μέσα στα σπίτια τους μα τα βράδια διανυκτερεύουν στο ύπαιθρο.

Η εξαφάνιση του Προέδρου δεν αφήνει αμφιβολία πως το κακό δε

θ' αργήσει.

Είναι 27 προς 28 Αυγούστου 1944. Μια πρόωγη βροχή και η χρονική απόσταση που έχουν πάρει τα γεγονότα από τη μέρα του σαμποτάζ, κάνουν τους κατοίκους να διανυκτερεύσουν στο χωριό. Υπάρχει όπως προαναφέραμε και η εναλλακτική λύση του κρυφώνα στο σπίτι. Τα βαθιά χαράματα, τα σκυλιά του χωριού ουρλιάζουν δαιμονισμένα. Κανείς τώρα δεν αμφιβάλλει πως η συμφορά έφτασε. Στα τρία υψώματα που περιβάλλουν το χωριό εγκαθίστανται πολυβόλα που έχουν σκοπό να ελέγχουν όλες τις εξόδους. Είχαν βλέπετε γίνει αναγνωρίσεις του χώρου σε χρόνο ανύποπτο.

Αρχίζει πια να χαράζει. Οι χωριανοί, όλοι είναι στο πόδι. Οι μεγάλοι κρύβονται και τα γυναικόπαιδα περιμένουν με την ψυχή στο στόμα.

Είμαι τότε γύρω στα 15 και έχω αναλάβει σοβαρό έργο, χωρίς βέβαια να υπολογίσω πως και συνομήλικους μου οδήγησαν στην Αγιά. Το σπίτι μας, εκτός από την κουζίνα και ένα υπνοδωμάτιο, που ήταν χωριστά, είχε ακόμη τέσσερα δωμάτια το ένα συνεχόμενο μετά το άλλο. Μόνο το πρώτο είχε φως από την πόρτα κι ένα μικρό παράθυρο και τα άλλα τρία έπαιρναν λιγοστό φως από τους «ανηφοράδες», (φωταγωγούς) που ήταν στην οροφή τους.

Όταν οι «ανηφοράδες» ήταν σκεπασμένοι, τα δωμάτια ήταν σκοτεινά ακόμη και το μεσημέρι. Στο τελευταίο δωμάτιο είναι ο αχυρώνας χωρισμένος στα δύο. Στο ένα μέρος τα σανά και στο άλλο τα άχυρα. Στα άχυρα είναι ο κρυφώνας του πατέρα κι εγώ πρέπει με προσοχή να σωριάσω τα άχυρα μπροστά στην κρύπτη γιατί και η ελάχιστη σκόνη του άχυρου, θα προκαλέσει συνεχή φταρνίσματα και ο κρυφώνας θα μετετραπεί σε τάφο. Το κρύψιμο του πατέρα τελειώνει. Ο κρυφώνας του μεγάλου αδερφού είναι ο «ανηφοράς», του τρίτου δωματίου.

Από μισό πιθάρι Θραψανιώτικο είναι φτιαγμένος. Στη βάση του δυό γερά ξύλα και δυο σανίδες κλείνουν τη θέα από κάτω. Εκεί μέσα μπαίνει. Χωρεί και κάθεται άνετα. Πάνω στο πιθάρι εγώ με τη μητέρα τοποθετούμε πλάκα πέτρινη. Το ίδιο κάνουμε και στους άλλους ανηφοράδες για να υπάρχει συσκότιση σ' όλο το σπίτι.

Όλη αυτή η διαδικασία δεν κρατεί πάνω από τρία λεπτά γιατί έχουν

γίνει πολλές δοκιμές τις περασμένες μέρες.

Ένα πράγμα βέβαια δεν υπολογίσαμε. Πως σε περίπτωση που έβαν φωτιά, κανείς από τους κρυμμένους δε θα εγγίγωνε. Τέλος πάντων αυτό δεν έγινε. Η μητέρα στη συνέχεια μας μαζεύει (εμένα και τ' άλλα δυο αδέρφια μου) στη μικρή κουζίνα κι εκεί περιμένουμε.

Αυτή ετοιμάζει ένα δίσκο με αμύγδαλα, σταφίδες και τσικουδιά και με Ολύμπια υπομονή και καρτερία μας ενθαρρύνει. Σε λίγο στο καλντερίμι της αυλής ακούεται ο θόρυβος της γερμανικής μπότας που σπιθίζει στις σιδερόπετρες. Φόβος και τρόμος μας διαπερνά. Πρέπει όμως να φανούμε ψυχραιμοί γιατί έτσι θα τους αποπροσανατολίζαμε από τις κρύπτες των μεγάλων.

Στην αυλή μας τώρα είναι πέντε. Δύο «πεταλάδες», έτσι λέγαμε τους αξιωματούχους της Γκεστάμπο (της Γερμανικής αστυνομίας) που είχαν κρεμασμένο στο λαιμό με ασημένια αλυσίδα μισό πέταλο και τρία ακόμη ανθρωπάκια που κολυμπούν μέσα στις στολές τους, φορούν τα καπέλα τους ως τ' αυτιά κι οι μπότες δεν πειθαρχούν στην περπατησιά τους γιατί φαίνεται πως δεν είναι στα μέτρα τους.

Ο ένας «πεταλάς» ψηλός σαν Κύκλωπας, παγωμένος κι ανέκφραστος, κρατά με αλυσίδα ένα πελώριο σχύλο από αυτούς που οσμίζονται κρυμμένη σάρκα ανθρώπινη. Ο άλλος κάνει νεύμα στα δυο ανθρωπάκια να πάνε στο διπλανό σπίτι και στο τρίτο που κρατούσε στο χέρι περίστροφο, να μείνει στην αυλή.

Οι δυο «πεταλάδες» με το σχύλο μπαίνουν στην κουζίνα που είμαστε και η μητέρα προσπαθεί να τους κεράσει. Αυτοί ρίχνουν μια φευγαλέα ματιά γύρω και στη συνέχεια μπαίνουν στα σκοτεινά δωμάτια. Η αγωνία κορυφώνεται. Ακολουθώ πίσω τους, δείχνοντας πως εντυπωσιάστηκα από το πανέμορφο ζώο προσπαθώντας να το χαϊδέψω μα ο σκοπός ήταν να παρακολουθώ κάθε τους κίνηση. Μαζί μ' εμένα κι η μητέρα. Τα πολυβόλα κροταλίζουν κι ακούονται σποραδικοί πυροβολισμοί. Το δεύτερο δωμάτιο είναι πολύ σκοτεινό.

Βγάζει τότε ο ένας ένα φακό που σπιθίζει για μια στιγμή και σαν από θαύμα σβήνει αμέσως. Οι προσπάθειες για ν' ανάψει δεν αποδίδουν

και ζητά από τη μητέρα ένα φως. Αυτή φέρνει ένα μικρό λύχνο που με το φως του δεν βλέπεις ούτε στο ένα μέτρο.

Μ' αυτόν ψάχνουν πιθάρια, αναποδογυρίζουν κοφίνια και παροτρύνουν το ζώο να ανιχνεύσει. Αυτό σηκώνει το κεφάλι προς την οροφή. Βρισκόμαστε ακριβώς κάτω από τον κρυψώνα του αδερφού. Τίποτα όμως δε φαίνεται και προχωρούν στο τελευταίο δωμάτιο. Εδώ τα νεύρα τεντώνουν. Στα δυο μέτρα είναι ο πατέρας κι ακούει τα πάντα.

Ο «Κύκλωπας» στριγκλίζει κοιτάζοντάς με:

Φάδερ: Η μητέρα κατάλαβε.

Έδειξε τα μαύρα ρούχα που φορούσε (πενθούσε ακόμα τον αδερφό της που είχε σκοτωθεί στην Αλβανία) και με νεύμα του έδωσε να καταλάβει πως έχει πεθάνει.

Δεν ξέρω αν πίστεψαν, πάντως η έρευνα τέλειωσε. Πιστέψαμε πως γλιτώσαμε. Όμως όχι.

Ο ένας σκαρφαλώνει στην ανεμόσκαλα που από λάθος είχαμε αφήσει ακουμπησμένη στον τοίχο και σαν αίλουρος σκαρφαλώνει στο δώμα. Πηδά πάνω στην πλάκα του κρυψώνα του αδερφού μου, βάζει τα κυάλια στα μάτια του και κατοπτεύει από ψηλά τα γύρω.

Γρήγορα πηδά κάτω, οι άλλοι δυο τον περιμένουν και προχωρούν προς τα διπλανά σπίτια. Οι πολυβολισμοί πυκνώνουν κι ο πανικός κορυφώνεται. Εγώ από μακριά τους ακολουθώ παρά τις αντιρρήσεις της μητέρας γιατί πρέπει να ενημερώσω για τις κινήσεις τους.

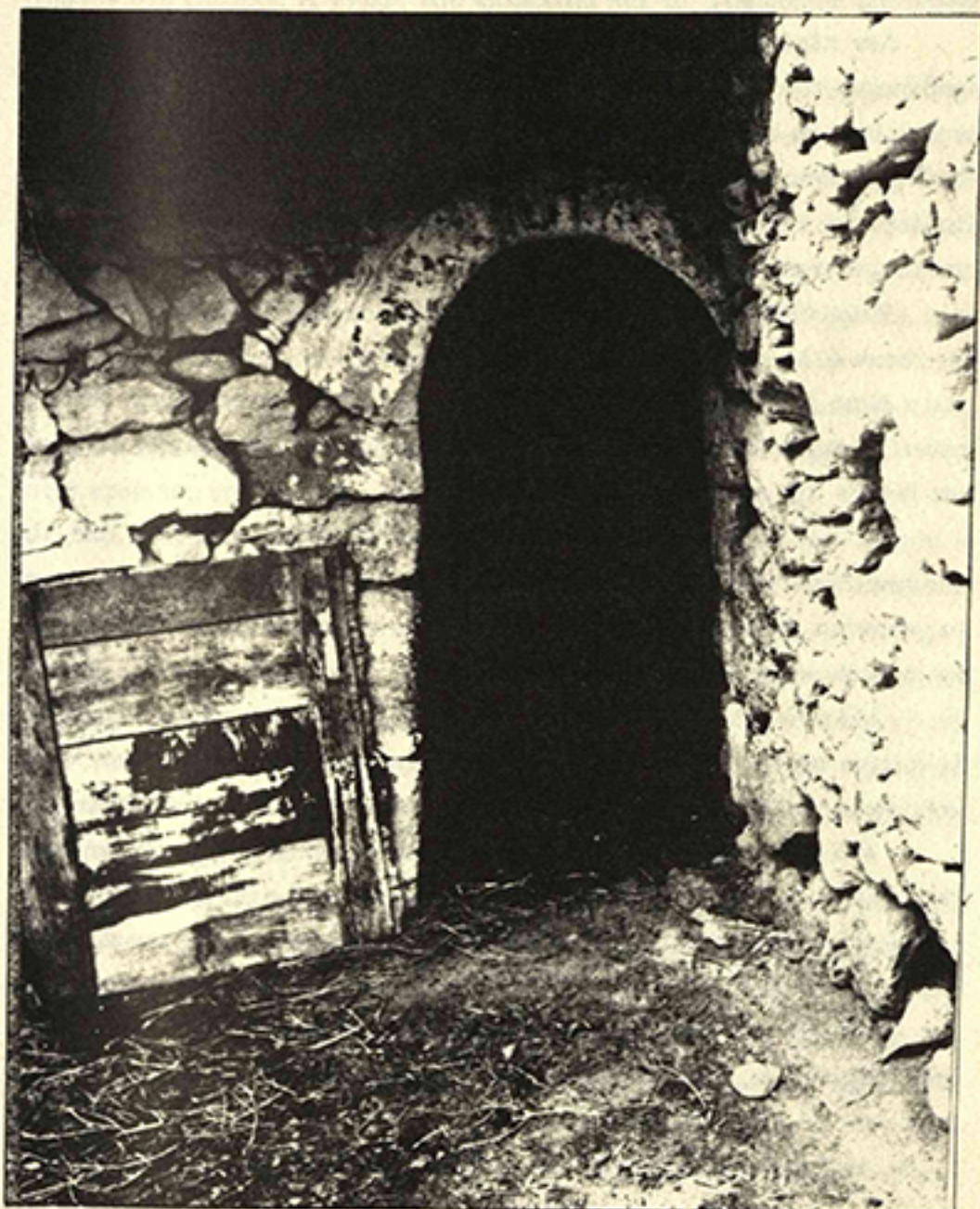
Φτάνουν οι τρεις στο από πάνω σπίτι μα το προσπερνούν γιατί στην αυλή στέκει το ένα από τ' ανθρωπάκια με το χέρι στη σκανδάλη.

Λίγο πιο εκεί στην αυλή, είναι η θεία Αριστείδαινα με την κόρη της και καμώνονται πως ταΐζουν τις κότες μα στα πρόσωπά τους διαβάζεις την αγωνία. Εγώ δεν ακολουθώ τους άλλους γιατί θέλω να βεβαιωθώ πως κι αυτοί απομακρύνθηκαν από το σπίτι μας. Σταματώ στη γωνία κι ανάμεσα από μια πυκνόφυλλη μουριά βλέπω και ακούω τα πάντα.

Από αυτή τη στιγμή αρχίζει μια τραγωδία σαν αυτές του Σοφοκλή και του Ευριπίδη.

Το ένα ανθρωπάκι βγαίνει από το σπίτι που κι αυτού τα δωμάτια

είναι συνεχόμενα, τραβώντας με τα χέρια ψηλά το 19χρονο γιο της Αριστείδαινας, Νικόλα Λουβιτάκη. Χωρίς χρονοτριβή τον εκτελεί με δυο πυροβολισμούς μπροστά στα μάτια της μάνας και της αδερφής του και ξαναμπαίνει μέσα στο σπίτι τη φορά τούτη μαζί μ' αυτόν που ήταν στην

Στον τόπο αυτό εκτελέστηκαν οι αδελφοί Λουβιτάκη.

αυλή. Με σπαρακτικές κραυγές η αδερφή υποβαστάζει το παλικάρι που νεκρό πέφτει στην αγκαλιά της μάνας του που δεν πιστεύει πως χάνει το βλαστάρι της. Στο θέαμα αυτό το αίμα μου παγώνει και τα πόδια δε με συγκρατούν. Κάθομαι κάτω και περιμένω να δω τα ανθρωπάκια να φεύγουν.

Δεν πέρασαν ούτε δυο λεπτά και από το σπίτι βγαίνουν οι δήμιοι τραβώντας τον άλλο γιο τον 21χρονο Νικήτα Λουβιτάκη, τον στήνουν στον τοίχο και τον εκτελούν μαζί κι οι δυο. Τώρα οι γυναίκες σπαράζουν. Η αδερφή αγκαλιάζει τ' αδέρφια της κι η μάνα σαν λείαινα προσπαθεί να ξεσχίσει τα ανθρωπόμορφα τέρατα. Αυτοί τη σπρώχνουν και βιαστικά απομακρύνονται στρίβοντας τη γωνία.

Παρ' όλα τα ξεφωνητά των γυναικών ακούω καθαρά τον ένα να λέει στον άλλο: «Μωρέ, η μάνα ντος ήτονε;».

Ναι! Δυστυχώς ήταν απάτριδες αργυρώνητοι εφιάλτες απ' αυτούς που είχε στρατολογήσει ο φοβερός Σούμπερτ που τρομοκράτησε το νησί και βύθισε στο πένθος πολύ κόσμο.

Οι φοβερές αυτές σκηνές δεν πρόκειται να απαλειφτούν από το υποσυνείδητο ενός 15χρονου παιδιού γιατί γράφτηκαν στην ηλικία που τα γεγονότα και οι παραστάσεις καταγράφονται σαν σε έγγραφο χαρτί για να μείνουν εκεί ανεξίτηλα σ' όλη τη ζωή.

Άλλο δεν μπορώ να προχωρήσω, γυρίζω στο σπίτι κλαίω γοερά και δε μπορώ να αρθρώσω λέξη. Το θέαμα των νεκρών γειτονόπουλων, μου κόβουν τη φωνή. Η μητέρα ακούει το θρήνο και καταλαβαίνει τι έγινε.

Άλλο δε φεύγω από το σπίτι. Ακούμε πολυβολισμούς και θρήνους. Οι έρευνες γίνονται τώρα στην «πίσω ρούγα». Εκτελείται μέσα στο σπίτι του ο Αποστόλης Στεφανουδάκης, 57 χρόνων πατέρας τεσσάρων παιδιων και λίγο πιο πέρα ο Κωστής Παντελάκης 28 χρόνων μέσα σ' ένα ανηφορά.

Η μέρα έχει σηκώσει και η εκκαθάριση συνεχίζεται. Γίνονται συλλήψεις ομαδικά. Στην άκρη του χωριού συγκεντρώνονται περί του 55 άνδρες από 15 μέχρι 70 χρόνων.

Από εκεί περιστοιχισμένοι από τους δαίμονες του ναζιστικού συφερτού κατηφορίζουν προς Καλουδιανά για να επιβιβαστούν στα Καμιό

νια που θα τους μεταφέρουν στο Νταχάου της Κρήτης, την Αγιά. Στη μέση της διαδρομής οι αποφάσεις των επικεφαλής διαδέχονται η μια την άλλη. Κάποιος δείχνει πως θέλει να τους εκτελέσουν όλους εκεί, όπως έκαμαν δυο μέρες αργότερα στη Μαλάθυρο. Άλλος όμως επιμένει να οδηγηθούν στη φυλακή. Η γνώμη του επικρατεί και τα ανθρώπινα ράκη φτάνουν έξω από το σχολείο στον Κουρφαλώνα.

Από εκεί τους στοιβάζουν σ' αυτοκίνητα και τους μεταφέρουν στο κολαστήριο της Αγιάς. Στο χωριό τώρα κλαίνε τους νεκρούς και οι σπαραγμοί, οι κατάρες και οι οιμωγές απλώνονται απ' άκρη σ' άκρη.

Αλλά πριν παρακολουθήσουμε την τύχη των ομήρων, θα σταματήσουμε για λίγο στην αμφιλεγόμενη προσωπικότητα του Προέδρου που όπως παραπάνω αναφέραμε εξαφανίστηκε δυο μέρες πριν την επιδρομή. Τα ίχνη του έχουν χαθεί και πολλοί είναι εκείνοι που ρίχνουν σ' αυτόν την ευθύνη για ότι έγινε και ότι οι καταθέσεις του στην ανάκριση ήταν καθοριστικές για όσα επακολούθησαν και ειδικά γι' αυτούς που επιλεκτικά από τους συλληφθέντες ετουφεκίστηκαν στην Αγιά τις επόμενες μέρες.

Δυο στενοί συγγενείς των εκτελεσθέντων στο χωριό, τον ψάχνουν παντού. Τον εντοπίζουν στο γειτονικό χωριό Λυριδιανά και τον παρακολουθούν. Γίνονται κυριολεκτικά η σκιά του. Αυτός παίρνει μέτρα προφύλαξης. Είναι κλεισμένος μέσα σ' ένα σπίτι με τη συντροφιά του και ούτε λίγο ούτε πολύ τρώνε και πίνουν. Είναι νύχτα και βγαίνει για λίγο στην αυλή, μα με το χέρι στη σκανδάλη. Του ρίχνουν ομοβροντία αλλά και αυτός ανταποδίδει. Τραυματίζεται θανάσιμα μα και ο ένας από τους διώχτες του ελαφρά.

Εδώ πρέπει να δηλώσουμε πως δεν συμφωνούμε με την αυτοδικία μα ούτε και πως μπορούμε να αδιαφορήσουμε στον πόνο του αδερφού για τον αδικοσκοτωμένο αδερφό του.

Ετσι με το θάνατό του προέδρου η δικαιοσύνη της Πατρίδας δεν μπόρεσε να πάρει απάντηση μετά τον πόλεμο στα παρακάτω αμείλικτα ερωτήματα που θα του έθετε:

1) Τι ήταν αυτό που έκαμε τον κατακτητή να τον αφήσει ελεύθερο μετά την ανάκριση;

2) Γιατί κράτησε το στόμα του κλειστό στο διάστημα που έμεινε στο χωριό μετά την επιστροφή του;

3) Γιατί εξαφανίστηκε δυο μέρες πριν την επιδρομή;

4) Γιατί σε κανένα άλλο χωριό της περιοχής δεν έγιναν αντίποινα παρ' όλο που και από αλλού πήραν μέρος στο σαμποτάζ;

5) Γιατί εκτελέστηκαν στην Αγιά τα αδέλφια Μίμης και Μανώλης Σχετάκης 20 και 22 χρόνων αντίστοιχα και ο Κωστής Φωτεινάκης 57 χρόνων πατέρας τεσσάρων παιδιών οι οποίοι είχαν πάρει μέρος στο σαμποτάζ της αποθήκης;

Μα ας έρθουμε τώρα σ' αυτούς που κλεισμένοι στο Κρητικό θυσιαστήριο της Αγιάς υπομένουν τα πιο αφάνταστα βασανιστήρια που επινοούν οι εκπρόσωποι της «Αρίας» φυλής και της «νέας τάξης» πραγμάτων της εποχής εκείνης.

Στοιβαγμένοι όλοι σ' ένα σκοτεινό θάλαμο 4Χ5 υπομένουν καρτερινά, όσα οι υπηρέτες του ναζισμού εφευρίσκουν καθημερινά για το βασανισμό και την εξόντωση των θυμάτων τους.

Ετσι φτάνουμε στις 17-9-1944. Η πόρτα του θαλάμου ανοίγει, όχι όμως για το καθημερινό μέτρημα και τις απειλές που ήταν συχνές, μα για να πάρουν τους αδελφούς Σχετάκη και τον Φωτεινάκη που όπως παραπάνω ανέφερα εκτελέστηκαν μαζί με άλλους πατριώτες τη μέρα εκείνη.

Την ίδια τύχη βέβαια θα είχαν και οι υπόλοιποι αν στο μεταξύ δε γονάτιζε το Χιτλερικό Τέρας και από τα πράγματα έπρεπε ν' αλλάξει τακτική.

Οι έγκλειστοι απελευθερώνονται και πραγματικά ράκη ανθρώπινα από τις κακουχίες της φυλακής, γυρίζουν στο χωριό, ασχολούνται με έργα ειρηνικά για να επουλώσουν τις πληγές, στήνουν μνημείο περίτεχνο στους νεκρούς τους και κάθε χρόνο, την αποφράδα αυτή μέρα για το χωριό, αποτίουν φόρο τιμής στους αδικοχαμένους συντοπίτες τους.

Θεώρησα χρέος μου αγαπητέ αναγνώστη, να βάλω σε τάξη τις μνήμες και τις θύμησες της εποχής εκείνης, από το γεγονός πως όσο κι αν έχω ψάξει για να βρω γραπτά κείμενα των γεγονότων που εξιστόρησα, στάθηκε αδύνατο.

Χαιρεθιανά: Μνημείο Γερμανών

Κανείς απ' όσους έχουν κατά καιρούς ασχοληθεί με τις εκατόμβες του άμαχου πληθυσμού, δεν αναφέρεται στα Χαιρεθιανά που όπως κατάλαβες δεν υστέρησαν σε μεγαλείο και θυσία. Ας θεωρηθεί λοιπόν αυτή μου η προσφορά ευλαβικό μνημόσυνο στις ψυχές αυτών που άδικα χάθηκαν και μια ιερή παρακαταθήκη που έχομε υποχρέωση να την κληρονομούμε από πατέρα σε γιο κι από παππού σ' εγγόνι.

ΒΑΣΙΛΗΣ ΧΑΡΩΝΙΤΗΣ

ΟΙ ΔΡΥΓΙΑΔΕΣ ΤΟΥ ΜΕΛΙΣΣΩΤΗ

Βόρεια του χωριού μου, στα «Βορεινά» όπως τα λέγαμε, ανάμεσα σε θαμνοσκέπαστους λόφους που, άμα φυσούσε, άνθρωπος δεν μπορούσε να ξεμυτίσει, υπήρχε ένα πλάτεμα κάπως βαθύ, ένας τόπος ήσυχος, γεμάτος από πανύψηλους δρυς που σχημάτιζαν ένα πανέμορφο δασάκι και αποτελούσε το καταφύγιο των πουλιών γιατί δεν το πείραζε κανείς :αιρός.

Τα δέντρα σ' εκείνο το δασάκι ήταν γίγαντες σωστοί, ποιος ξέρει πόσων χρόνων, που στην κορφή τους δεν μπορούσε κανένα παιδί ν' ανέβει!

Όσες φορές προσπαθήσαμε να πάμε στο πιο ψηλό κλαδί τους αποτύχαμε! Εμείς, που είχαμε στην εξουσία μας όλων των ειδών τα δέντρα - μουρνιές, κυπαρίσια, αγλαδιές, καρυδιές - δεν αξιωθήκαμε να βγούμε στον δρυγιάδων το ξετρούλι! Εκεί κάθιζαν τα πουλιά, χιλιάδες πουλιά κι εμείς αφού δεν μπορούσαμε να τα συναγωνιστούμε, ξαπλώναμε από κάτω και τα χαζεύαμε!...

Συχνά πηγαίναμε στου «Μελισσώτη». Έτσι λεγόταν εκείνη η τοποθεσία με τα μεγάλοπρεπα δέντρα. Εκεί τριγύρω βόσκαμε τα ζώα μας και συχνά καταφεύγαμε κάτω από τη σκιά τους για να δροσιστούμε το καλοκαίρι ή γύρω από τους κορμούς τους για να προφυλαχτούμε το χειμώνα. Τις Κυριακές και τις σχολάδες καθώς και τις άλλες μέρες που τα σχολειά ήταν κλειστά, συχνά «λημεριάζαμε» σ' εκείνα τα μέρη!

Πολλές φορές πηγαίναμε για ξύλα, που αγκαλιές τα κουβαλούσαμε στα σπίτια μας. Μαζεύαμε και χοχλιούς στον καιρό τους. Συχνότερα όμως βρισκόμαστε εκεί το φθινόπωρο. Ήταν η εποχή για τους «αμανίτες» και τα «βελάνια».

Σ' όλα τα «Βορεινά» και γύρω στου «Μελισσώτη» έβγαιναν πολλών ειδών μανιτάρια - «Αγκαθίτες», «Αλαδανίτες», «Κουκουλίτες». Έβγαιναν ακόμη «Δροσίτες» καθώς επίσης και «Φούσκες». Ανάβαμε φωτιά και τους ψήναμε στα κάρβουνα. Η νοστιμιά τους δεν περιγράφεται!...

Το Φθινόπωρο άρχιζαν να πέφτουν και τα βελάνια, που τα μαζεύαμε γιατί αποτελούσαν την πιο λαχταριστή τροφή για τα γουρούνια μας. Νύχτα - νύχτα μας ξυπνούσαν οι μανάδες μας, μας έδιναν ένα κομμάτι ψωμί κι ένα καλάθι και μας έστελναν έξω. Αν μάλιστα ο καιρός ήταν κακός, ιδιαίτερα αν φυσούσε, το ξύπνημα γινόταν πιο πρωί.

Τρέχοντας πηγαίναμε. Ήταν ο μόνος τρόπος για ν' αντιμετωπίσουμε το παγωμένο πρωινό και να ζεσταθούμε κάπως. Μα τι ζεστασιά να νιώσουμε, κακοντυμένα και ξυπόλητα όπως είμαστε! Χτυπούσε το «κατωσάγουνό» μας!...

Η δουλειά γινόταν βιαστικά και εξαιτίας του κρύου αλλά και γιατί έπρεπε να βρισκόμαστε στο χωριό προτού χτυπήσει η καμπάνα του σχολείου.

Κι εγώ δεν θυμούμαι πόσα παιδιά - αγόρια και κορίτσια - συγκεντρωνόμαστε κάτω από τα θεόρατα δέντρα!

Το μάζεμα έμοιαζε παιγνίδι, συναγωνισμός καλύτερα και γινόταν με κέφι κι ευχαρίστηση. Ποτέ δεν μαλώναμε. Σαν να υπήρχε μυστική συμφωνία μεταξύ μας, δεν καταπατούσαμε ο ένας το δικαίωμα του άλλου. Αλλωστε υπήρχαν βελάνια για όλους και κανείς δεν γύριζε με άδειο το καλάθι του.

Δυο από τους δρυς του «Μελισσώτη» έκαναν γλυκούς καρπούς. Τους λέγαμε «γλυκοβελανάδες» κι όσα μαζεύαμε απ' αυτούς τα φυλάγαμε χωριστά. Εκεί το μάζεμα γινόταν ομαδικά. Και τα γλυκοβέλανα δεν τα πηγαίναμε στα σπίτια μας: Αν είχαμε ώρα ανάβαμε φωτιά, τα ψήναμε κι απολαμβάναμε ένα αρκετά πλούσιο πρωινό. Αν βιαζόμαστε, τα κρύβαμε σε μέρη που μόνο εμείς γνωρίζαμε και τα τρώγαμε τις μέρες που πηγαίναμε τα ζώα στα «βορεινά».

Τα γλυκοβέλανα ήσαν όπως τα κάστανα, τα οποία εμείς δεν γνωρίζαμε τότε γιατί στο χωριό μας δεν υπήρχαν καστανιές.

Σε μερικά σπίτια έλεγαν ότι τα έψηναν, αλλά η μάνα μου ποτέ δεν μας τάισε τέτοιο φαΐ!...

Όσο κι αν φανεί παράξενο, τους αγαπούσαμε τους δρυγιάδες στον «Μελισσώτη». Κι όταν μας έστελναν για ξύλα, κόβαμε μόνο τα «ξεράδια»,

όσα βέβαια φτάναμε ή όσα έπεφταν από τους δυνατούς ανέμους.

Στη ρίζα τους ποτέ δεν ανάψαμε φωτιά. Οχι επειδή μας το δίδαξε κάποιος οικολόγος - τέτοιοι δεν υπήρχαν - ή μας το απαγόρευε κάποιος ηλικιωμένος. Ούτε το ένα έγινε, ούτε το άλλο. Απλά ξέραμε τη δύναμη της φωτιάς και την κρατούσαμε μακριά από τ' αγαπημένα δέντρα...

Ένα καλοκαιριάτικο πρωινό του 1943, έφτασαν στο χωριό μας πολλοί χιτλερικοί με φορτηγά αυτοκίνητα. Είχαν μαζί τους και κάμποσους άοπλους που όπως ακούσαμε ήσαν αιχμάλωτοι.

Δεν έκαμαν έρευνα στα σπίτια μας, όπως γινόταν άλλες φορές, ούτε μας συγκέντρωσαν στην αυλή του σχολείου, όπως το συνήθιζαν. Αμα κατέβηκαν από τ' αυτοκίνητα, έκαμαν δυο σειρές, έβαλαν ανάμεσά τους τους αιχμαλώτους, τους έδωσαν κάτι περιέργα πριόνια κι όλοι μαζί πήραν το μονοπάτι που οδηγούσε στα «βορεινά».

Ο νους μας δεν πήγε στο κακό. Δεν μπορούσαμε να φανταστούμε ότι οι Γερμανοί είχαν ανακαλύψει το δασάκι μας. Άλλη φορά δεν τους είχαμε δει να πηγαίνουν σ' εκείνα τα μέρη κι αυτό μας έκανε να συνεχίσουμε αμέριμνοι τις καθημερινές ασχολίες.

Κατά το μεσημέρι φάνηκαν οι αιχμάλωτοι, φορτωμένοι, στην άκρη του χωριού, εκεί όπου ήσαν σταματημένα τ' αυτοκίνητα. Κάποιοι είτε πως κουβαλούσαν «δρυγιόξυλα».

Ανατριχιάσαμε στο άκουσμα της λέξης. Μήπως έκοβαν τους δρυγιάδες στου «Μελισσώτη»; Τρεχάτοι, πήραμε τον ανήφορο. Σε λίγο, χωρίς να μας αντιληφθούν, από την άκρη ενός αμπελιού που συνόρευε με το δασάκι, παρατηρούσαμε, άφωνοι, την καταστροφή.

Οι αιχμάλωτοι έκοβαν τα θεωρατικά, τα περήφανα δέντρα, τα κομμάτιαζαν και τα κουβαλούσαν στ' αυτοκίνητα.

Κι άλλοτε είχαμε δει να κόβουν δέντρα κι εμείς οι ίδιοι, για να ξεχειμωνιάσουμε, είχαμε κόψει όχι μια αλλά πολλές φορές, πρινάρια, αγριαχλαδιές και άλλα, μα το θέαμα που παρουσιάστηκε μπροστά μας

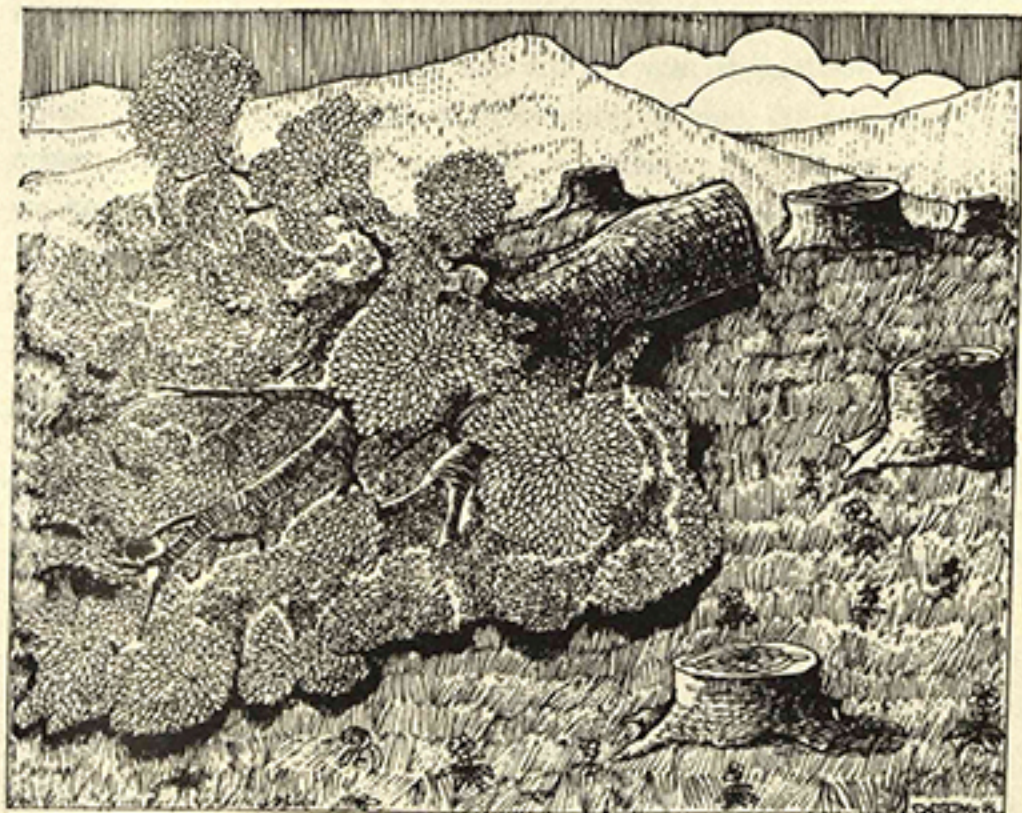
δεν το 'χαμε ξαναδεί.

- Ο γλυκοβελανάς! ακούστηκε πνιχτή φωνή δίπλα μου.

Με φρίκη είδαμε το πριόνι να σκίζει τη σάρκα του αγαπημένου δέντρου. Κάθε σαρακιά έμοιαζε βογγητό θηριού που ξεψυχούσε. Με μάτια θολά παρακολουθούσαμε το πριόνισμα κι ύστερα είδαμε το θεόρατο δρυ να γέρνει και να τσακίζεται στο χώμα. Πονέσαμε σαν να τσακίστηκε το δικό μας κορμί.

Είχαμε παραλύσει από το φόβο και δεν ακουγόταν ούτε η αναπνοή μας. Ένας κόμπος μας έσφιγγε το λαιμό και τα μάτια μας ήσαν θαμπωμένα. Ο τόπος σιγά - σιγά άδειαζε από τα δέντρα, που κομματιασμένα τα κουβαλούσαν στ' αυτοκίνητα. Στο χώμα έμεναν σωροί τα μικρά κλαδιά που γέμιζαν τον τόπο. Μα δεν φεύγαμε. Μέναμ' εκεί ακίνητοι, σαν απολιθωμένοι, ως που έφυγε κι ο τελευταίος χιτλερικός.

Τότε, σαν να μας έσπρωξε κάποιος, τρέξαμε, περάσαμε τα σωρια

← έκοβαν τα θεορατά, τα περήφανα δέντρα... →

(σκέδιο: Χρ. Πετράκη)

σμένα κλαδιά, αγκαλιάσαμε τα κούτσουρα που είχαν απομείνει και κλαίγαμε...

Ύστερα από αρκετές ώρες, γυρίσαμε πικραμένοι στο χωριό. Και δεν είχαμε όρεξη ούτε για φαγητό, ούτε για παιχνίδι...

Στου «Μελισσώτη» δεν πήγαμε ούτε την άλλη ούτε την παράλλη μέρα. Ο τόπος είχε χάσει την ομορφιά του και δεν μας τραβούσε...

Τα κλαδιά που είχαν αφήσει οι χιτλερικοί δεν τ' αγγίξαμε. Έμεναν εκεί ως που κάποιος τα έβαλε σ' ένα ασβεστοκάμινο και τα 'καψε...

Αργότερα ο πόλεμος έδιωξε κι εμάς που σαν κυνηγημένα πουλιά σκορπίσαμε στους τέσσερις ανέμους. Στου «Μελισσώτη» δεν ξαναπάτησα τα πόδια μου...

Κ. ΧΡΥΣΟΥΛΑΚΗ - ΠΑΤΕΡΟΥ

ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΚΑΤΟΧΗ ΜΝΗΜΕΣ

Ένα παλιό μολύβι τοποθετημένο σε ένα συρτάρι του γραφείου μου, τελείως ασυνήθιστο, γιατί είναι σε θήκη που παριστάνει μούμια Φαραώ, είναι το ενθύμιο των 50 χρόνων που την ιστορία του θα παραθέσω παρακάτω.

Αυτό το κάνω με την ευκαιρία που κάθε τέτοια εποχή γυρίζουμε πίσω και ζούμε με τη μνήμη πάντα άσβυστη, τις τραγικές μέρες της γερμανικής εισβολής στον τόπο μας και τις συνέπειες αυτής της ζωής, που μας άφησαν τα ίχνη τους ανεξίτηλα μέχρι να ζούμε.

Είχε περάσει μια ολόκληρη βδομάδα από τότε που οι Γερμανοί είχαν μπει στη ζωή μας.

Το χωριό μου ήταν απόμερο και δεν τους είχαμε στα πόδια μας. Όμως, ο σκλαβωμένος αέρας ήταν διάχυτος παντού. Οι χωριανοί είχαν αφήσει τις πλαγιές των βουνών και τα ριζώματα που είχαν καταφύγει τις προηγούμενες μέρες, κυνηγημένοι από τα θεριά της Γερμανίας.

Το αίμα των σκοτωμένων άχνιζε ακόμη και παντού όπου υπήρχε ζωντανό ένιωθες πως είχε ζωγραφισμένο τον τρόμο επάνω του. Μόνο τα άψυχα πάντα ακίνητα στη θέση τους, έδιναν την ελπίδα για τη συνέχεια μιας ζωής, που οπωσδήποτε θα προχωρούσε πληγωμένη.

Το σπίτι μας με τις πέτρινες πεζούλες (2) απ' έξω φιλοξενούσε αυτή τη φορά 5 ξένους. Οι δύο ήταν Έλληνες αξιωματικοί και οι τρεις Κύπριοι. (1) Το εθνικό δράμα μας είχε ενώσει. Είχαμε γίνει ξαφνικά αδέρφια και ο καημός ομαδικά έκαιγε τις καρδιές μας.

Στα πιο επίκαιρα σημεία του χωριού γύρω - γύρω στα ψηλώματα νέα παιδιά φύλαγαν έτοιμα να ειδοποιήσουν, αν έβλεπαν κάποια κίνηση. Ο βόμβος από τα στούκας είχε σταματήσει σχεδόν και αραιά μόνο περνούσε κανένα ακόμη, αλλά από πολύ ψηλά. Εκεί λοιπόν στα πετρόκτισα

σπίτια, η ζωή έπαιρνε μια διαφορετική τροπή. Καθόμαστε με τις ώρες και τα λέγαμε χωρίς να μπορούμε να βρούμε άκρη.

Αμέσως από την πρώτη βδομάδα της κατάληψης έφθασαν τα νέα πως τα πάντα χάθηκαν. Έτσι, από τρόφιμα κυρίως ό,τι βρέθηκε καθένας νάχει, αυτό θα είχε μόνο για πολύ χρονικό διάστημα και μ' αυτό θα έπρεπε να προσπαθήσει να περάσει. Θυμάμαι πως είχαμε κρυμμένο ένα σακί άσπρο αλεύρι μέσα σ' ένα δεμάτι ξύλα επάνω στη στέρνα της αυλής μας, μην τυχόν και κάνουν καμιά ξαφνική έφοδο οι κατακτητές, που η φήμη τους έφερνε να παίρνουν τα πάντα χωρίς να ενδιαφέρονται τι θ' απογίνουν οι φαμελιές που γδύνανε.

Απ' αυτό τ' αλεύρι ζυμώσαμε ψωμί να πάρουν οι ξένοι μας; όταν θα έφευγαν. Η στέρηση είχε φτάσει κιόλας στα σπίτια μας, αλλά εμείς προσπαθούσαμε να μην την αισθανθούν οι φιλοξενούμενοί μας και να έχουν τα στοιχειώδη, που είχαμε τη δυνατότητα να προσφέρουμε.

Οι άνθρωποι ήταν, όπως γνωρίζαμε, τρομερά ταλαιπωρημένοι με επίτονη οδοιπορία μέσα από άγνωστα γι' αυτούς βουνά, μέρες ολόκληρες. Κάπου - κάπου κάθονταν λίγο να ξεκουραστούν, όπως μας έλεγαν, αλλά η πείνα και κυρίως η δίψα τους είχε εξουθενώσει. Ιούνιος μήνας, ζέστη παντού και διαρκής αγωνία μέχρι που φθάσανε σε ένα μιτάτο. Εκεί πήρανε θάρρος, ήπιαν γάλα, αναζωογονήθηκαν και σταμάτησαν μια μέρα. Με τις οδηγίες των βοσκών έπειτα πήραν τον κατήφορο και φθάσανε ως τ' Ασφέν-δου.

Καλοδεχούμενοι και σεβαστοί πάντα οι ξένοι στην Κρήτη μπήκαν στα σπίτια μας. Μέσα στα πυκνόφυτα αμπέλια, που ήταν κοντά μας, τους υπέδειξαν οι γεροντότεροι να μένουν τα βράδια μέχρι να φύγουν, αλλά η μέρα της αναχώρησης και ο τόπος του προορισμού τους δεν είχε συζητηθεί αμέσως. Χρειάζονταν περίσκεψη και προσοχή μεγάλη, γιατί οι παραλίες ήταν ήδη ασφυκτικά κλεισμένες από τους Γερμανούς.

Κάτω από τη δροσιά μιας καταπράσινης καρδιάς, που σκέπαζε την αυλή μας, προσπαθούσαμε να λύσουμε τα προβλήματα που μας είχαν αλυσοδέσει αναίτια και ξαφνικά, έτσι ώστε να μην ξέρουμε τι θ' απογίνουμε. Μετά από πολλές συζητήσεις τους προέτρεψαν, αυτοί που

γνώριζαν καλύτερα τον τόπο, ως την καλύτερη λύση να φύγουν νύχτα οπωσδήποτε από τα ψηλώματα μέσω του Καλλικράτη και συνέχεια πάντα από αθέατα μονοπάτια με προσοχή, να φθάσουν ως τη Μονή του Πρέβελι.

Η Μονή, όπως ήταν σε απόμερη ακρογιαλιά, αποτελούσε σιγήρια σκέπη για κάθε κατατρεγμένο και το ιστορικό της Μοναστήρι με τον γνωστό θαυματουργό σταυρό, στη χάρη του οποίου πολύς κόσμος αποζητούσε τη θεραπεία των δεινών του, αποτελούσε το πλέον ιδανικό καταφύγιο.

Ωστόσο, τις λίγες μέρες που μέινανε κοντά μας, ένας εκλεκτός χωριανός, ο Γιάννης Βρεττός, άνθρωπος γνωστικός και πολύξερος, τους εμψύχωνε με τις γνώσεις και την πείρα του.

Η θειά Σοφουλιά τους έφερνε κάθε πρωί το γάλα από τις κατσίκες της και τους παρακινούσε να πιουν να δυναμώσουν, γιατί «παιδιά μου, ώστε να πάτε στα σπίτια σας και στις μανάδες σας, θα 'χετε πολύ δρόμο να κάνετε». Ευχαριστούμε γιαγιά, της έλεγαν όλοι με μια φωνή και ο πεντακάθαρος χάλκινος μαστραπός (3) προχωρούσε από τον έναν στον άλλον με το ζεστό και μυρωδάτο γάλα του βουνού, που αναζωογονούσε. Είναι μυστήριο πράγμα όμως αληθινό, ότι υπάρχουν στιγμές που ενώνονται οι άνθρωποι μεταξύ τους και συμπεριφέρονται σαν να ήταν χρόνια και καιρούς γνωστοί.

Έφθασε, τέλος, η μέρα που θα φεύγανε και νοιώθαμε λύπη σαν να χωριζόμαστε από δικούς μας ανθρώπους, που δεν θα ξαναβλέπαμε ποτέ...

Κόντευε να βραδιάσει. Άλλαξαν τα στρατιωτικά τους ρούχα με παλιά, που τους έδωσαν οι δικοί μας και περίμεναν να 'ρθει η ώρα του μισμού... Τώρα πια έπαιρναν τις τελευταίες οδηγίες και υποδείξεις και σημείωμα για τον ηγούμενο από τους βοσκούς, που είχαν κάθε χρόνο στα χειμαδιά της Μονής τα πρόβατά τους ως το τέλος του Φλεβάρη και τους γνώριζαν καλά οι μοναχοί του Πρέβελι.

Μόλις ο ήλιος χάθηκε πίσω από τις βουνοκορφές σαν κάθε βράδυ, η ομάδα ήταν έτοιμη. Αρχηγός θα έμενε ο λοχαγός (Νίκος Κωνσταντόπουλος), ο συνοδός χωριανός ήταν έτοιμος και αυτός.

Μόλις έπεσε το σκοτάδι και άναψαν οι λύχνοι του χωριού, ο λοχαγός έδωσε το πρόσταγμα. Πάμε παιδιά! Είναι ώρα να φεύγουμε! Μ'

αυτά τα λόγια έβγαλε από τη μέση του μια δερμάτινη ζώνη που τη φλούσε ακόμη και την άφησε σε ένα δικό μας υπαξιωματικό της Χωροφυλακής. Και για σένα, μου είπε, αφήνω τη δερμάτινη αυτή τσάντα, που έχει άγραφο χαρτί και μολύβια, που ίσως τα χρειαστείς. Όταν την άνοιξα αργότερα, είδα μέσα στα μολύβια ένα ξεχωριστό, που μου έκανε εντύπωση, γιατί ήταν σε μια θήκη χρωματιστή με απεικόνιση μούμιας Φαραώ. Αυτό το μολύβι, όπως γράφω και στην αρχή της αφήγησής μου έμεινε σαν ιερό κειμήλιο στο σπίτι μου σαν ένα ιδιαίτερο δώρο δοσμένο σε ώρα τραγική, που δεν έπρεπε να το αφήσω να χαθεί.

Άραγε, ποιος να ζει ακόμα από εκείνους τους ανθρώπους και ποιος να 'χει πεθάνει; Δεν ειδοθήκαμε ποτέ.

Μας αποχαιρέτησαν τότε εγκάρδια και με βουρκωμένα μάτια όπως έφευγαν, για την άγνωστη πορεία, μας έδωσαν τα χέρια.

Έχετε γεια! Ποτέ ώστε να ζούμε δεν θα ξεχάσουμε το φιλόξενο χωριό σας. Μας φροντίσατε με τόση αγάπη και ζεστασιά σαν να είσατε οι γονείς μας και τα αδέρφια μας.

Προσέχετε τους, είπαν αυτοί που τους καθοδηγούσαν. Το φεγγάρι θ' αργήσει απόψε να φανεί, γιατί είναι λίγωση (4). Όμως τα άστρα είναι πολύ λαμπερά και δεν θα 'χετε κανένα πρόβλημα.

Μπροστά μπήκε ο οδηγός και πίσω του οι άλλοι ένας - ένας στη σειρά να χωρούν στα στενά πέτρινα μονοπάτια του χωριού. Όταν φτάσετε στα σπίτια σας, να μας γράψετε να μάθουμε νέα σας. Μας εδόθη η απάντηση ότι αυτό θα ήταν το χρέος τους και τα βαριά βήματά τους επάνω στα χαλίκια έπαψαν να ακούγονται σε λίγο και μόνο τα γαυγίσματα των σκύλων έμειναν ακόμη, σαν απόηχος της πορείας μιας ομάδας ανθρώπων, που είχαν δεμένη μαζί την τύχη τους και βάδιζαν όπου τους οδηγούσε το πεπρωμένο.

Σε λίγο σκοτείνιασε. Ένας - ένας έσβυσαν και οι λύχνοι του χωριού με το λιγοστό φως. Μόνο ο ουρανός άφηνε ένα αμυδρό αντιφέγγισμα που δημιουργούσε βαριές σκιές πάνω από τα πέτρινα φτωχόσπιτα. Η σιλαβιά είχε πλακώσει...

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1) Βλέπε βιβλίο μου «Ματωμένα Χρόνια» σ. 15.
- 2) Πεζούλες είναι τοιχάκια χαμηλά που εφάπτονται των εσωτερικών και εξωτερικών τοίχων στα Κρητικά παλιά σπίτια και χρησιμεύουν ως καθίσματα.
- 3) Ο μαστραπάς προέρχεται από τούρκικη λέξη και σημαίνει δοχείο νερού με μια λαβή συνήθως χάλκινο.
- 4) Το τελευταίο τέταρτο του κύκλου της Σελήνης λέγεται λίγωση γιατί υπάρχει ελαττωμένη φωτεινότητα.

ΓΙΑΝΤΑ ΔΙΑΕΙ ΚΑΙ ΚΑΤΑΝΤΑ ΕΤΣΑ ΛΟΗΣ Ο ΑΘΡΩΠΟΣ

Όντεν έπλασε ο Θεός τον κόϊμο, τσ' αθρώπους κι ούλα τα έχνη και ζωντανά απού υπάρχουνε έκατσε να ξεκουραστεί.

Μα δεν ήτονε καλοκαθιϊμένος κι εσκέφτηκε να φωνιάξει τον άθρωπο, το γάϊδαρο, το σκύλο και τη μαϊμού για να τώνε πει πόσους χρόνους θα ζιούνε. Λέει τώνε το λοιπός:

- Δε θα ζήτε, λέω, παντοτεινά γιατί θα κάνετε κι απογόνους κι απόϊς δε θα σασε χωρεί η γης. Ούλοι σας κι ο άθρωπος και ο γάϊδαρος κι ο σκύλος και η μαϊμού θα ζήτε τριάντα χρόνους ο κάθε εις σς.

Επετάχτηκε ο άθρωπος αγαναχτισμένος και του κάνει: Όϊ Μεγαλοδύναμέ μου μην την κάμεις τούτη να την αδικία. Εμένα απού θα σε λατρεύω, θα σε προσκυνώ και θα σε δοξάζω, θα μ' αφήσεις να ζω μόνο τριάντα χρόνους σαν και το γάϊδαρο, το σκύλο και τη μαϊμού, τούτα να τα έχνη απού δε θα θυμούνται μουδέ πώς τάπλασες και που θα σε ξεχάσουνε ντελόγκος;

- Κι είντα θέλεις να κάμω άθρωπέ μου; Θέλω νάμαι δίκαιος, αλλιώς δε γίνεται.

- Γίνεται. Δόϊμου από τον καθένα ντωνα δέκα πέντε χρόνους και Ξια μου 'μένα.

Έκαμέ ντο καμπούλι ο Θεός κι έκοψε απού τ' άλλα πλάϊματα δέκα πέντε χρόνους και τσι πρόστεσε στα τριάντα του αθρώπου.

Για τούτο να δα θωρούμε τον άθρωπο κι ως τα τριάντα του χρόνια είναι όμορφος ντελικανής, γλεντιστής και σωστός γιατί ζει τ' αθρωπινά ντου χρόνια. Απού τα τριάντα κι απάνω ως τα συράντα πέντε γλακά, διασωνίζεται, σκουτουριάζεται, κουβαλεί και φορτώνεται σαν το γάϊδαρο, που πήρε τα πρώτα δεκαπέντε του χρόνια. Κι απόϊς πάλι απού τα σαρανταπέντε κι ύστερα ως τα εξήντα ντου χερικώνει να φωνιάζει, να καυ

γαδίζει, να σκληρίζει σαν να γαυγίζει και μοιάζει του σκύλου. Σαν περάσει τα εξήντα κι ώστε να φτάξει στα εβδομήντα πέντε καμπουρίζει, ζαρώνει, αλλαξομουσουδιάζει και γίνεται σαν τη μαϊμού, που τση πήρε τα τελευταία δεκαπέντε χρόνια.

Τόκαμε καμπούλι = το δέχτηκε, συναίνεσε.

Διασωνίζεται = στριφογυρίζεται, δρα ενεργητικά

Αλλαξομουσουδιάζει = αλλάσσει μορφή, μεταβάλλεται (στο χειρότερο συνήθως)

Διάει = (εκ του διάγει) πράττει

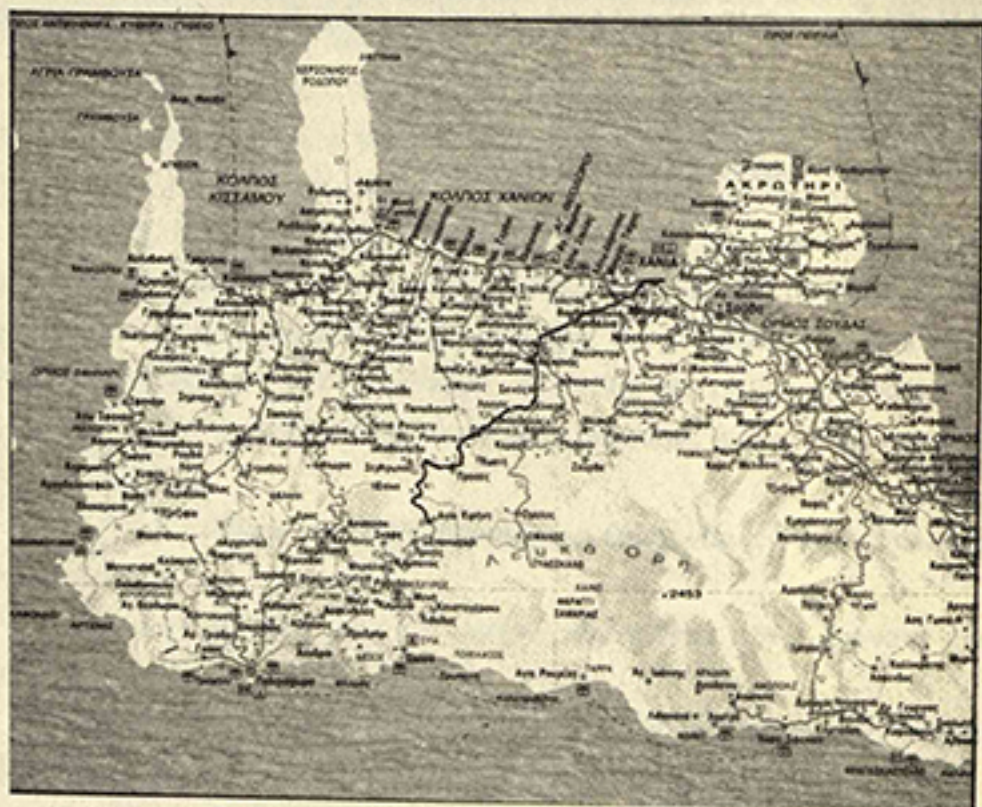
Ντελόγκος = αμέσως, γρήγορα

ΣΤΑΜ. Α. ΑΠΟΣΤΟΛΑΚΗΣ

ΓΝΩΡΙΣΤΕ ΤΟ ΣΕΛΙΝΟ

Αγία Ειρήνη (Σελίνου) κι Αγιερηνιώτες

Αν ξεκινήσουμε από τα Χανιά, παίρνοντας, όλο νότια, τον κεντρικό αυτοκινητόδρομο που οδηγεί στο Ανατολικό Σέλινο, καταλήγουμε στην ειδυλλιακή παραλία Σούγιας, εκεί κάτω στο Λιβυκό πέλαγος!

Ο νομός Χανίων. Εκκρίβει η διαδρομή: Χανιά - Αγ. Ειρήνη!

Η διαδρομή: Χανιά - Αγιά - Σκινές - Σέμπρωνας - Πέτρα; σελί, είναι θαυμάσια, καθώς περνούμε ανάμεσα από τ' αρωματικά πορτοκαλοχώρια και συνεχίζουμε ανηφορίζοντας προς τον Σέμπρωνα, το τελευταίο ορεινό χωριό της Κυδωνίας!

Λίγο ψηλότερα, στην Πέτρας το σελί (1) αν σταματήσουμε για μιάν

ανάσα, πριν αρχίσουμε να κατηφορίζουμε για το Σέλινο - την υπόλοιπη διαδρομή - θα χαρούμε μοναδικό θέαμα βορειοανατολικά, μ' όλον τον κάμφο της Κυδωνίας μπρος στα μάτια μας και τα Χανιά νωχελικά απλωμένα στο βάθος, έχοντας τ' Ακρωτήρι για κορώνα τους.

Νοτιοανατολικά, τα Λευκά Όρη (οι Μαδάρες) από τις Ρίζες των ως τα Μοσκοχώραφα, τον Πριναρέ, τ' Αλωνάκι και τον Άγιο Θόδωρο και νοτιοδυτικά, το Ανατολικό Σέλινο με προπομπό του την Αγία Ειρήνη, χωριό με μοναδική γοητεία. (2) Και στη συνέχεια, μια ατέλειωτη ακολουθία χωριών και συνοικισμών, που συγκροτούν τα εικοσιτέσσερα (3) χωριά, του Λάκκου Σγουράφου. (4).

Το θέαμα πάντως από της Πέτρας το σελί, δεν έχει τ' όμοιό του! Άλλην εικόνα έχεις, ως είναι φυσικό, το φθινόπωρο, με κυρίαρχο χρώμα το ξανθοκίτρινο, κι' άλλη τον χειμώνα με τις Μαδάρες κατάλευκες, κάτω τον κάμπο της Κυδωνίας πνιγμένο στη βροχή ή την δροσούλα π' αφήνει μόλις ν' αχνοφαίνεται η πολιτεία του Κύδωνα, εκεί προς το βάθος και μέσα σ' ένα βαθυπράσινο φόντο από πορτοκαλιές.

Η άνοιξη ειδομένη απ' εδώ, δεν έχει το ταίρι της, γιατί είναι τόσα πολλά, πραγματικά, τα σαγηνευτικά της μάγια!

Κι' όσο για το καλοκαίρι, αυτό πια δεν είναι να το συζητάς καθόλου! Είναι 'κείνο που λέμε: -Χαρά Θεού! Γιατί εδώ πάνω καλοκαιριάτικα, νοιώθεις να ξαλαφρώνει η καρδιά από τα πάθη της, να λαγαρίζει ο νους απ' τις σκοτούρες του, να ζωντανεύει το κορμί απ' τον αγέρα της κορφής, τόσο που να θαρρεύεσαι πως φεύγοντας παίρνεις κάτι για σένα, από τ' αγέραστο της Μαδάρας, π' αρχίζει απ' εδώ, κι' από της γύρω φύσης τη ζωντάνια!

Νοιώθεις πως γίνεσαι «ο μερακλής ντελικανής, απού πετά, σαν τον αϊτό, στα νέφη», ως το λέει και το τραγούδι!

Ας προχωρήσουμε όμως ακόμη λίγη απόσταση, νότια. Η ένδειξη του χιλιομετρητή: 43 χλμ. από Χανιά, συμπίπτει με το φτάσιμό μας στην Αγία Ειρήνη, το πρώτο χωριό του Σελίνου, καθώς έρχεσαι στην επαρχία, από τ' ανατολικά.

Χωριό γραφικό και ιστορικό. Ανήκει στην κοινότητα Επανωχωρίου.

Πάνω κάτω, εκατό (100) οι κάτοικοι του σήμερα, γεωργοί και κτηνοτρόφοι, αποζούν από της γης τα αγαθά, με τον ιδρώτα τους.

Ερευνώντας «παλιά χαρτιά», βρίσκομε το χ. Αγία Ειρήνη, σημειωμένο απ' τον Fr. Barozzi (1577) ως S(an)ta Erinni.

Στου Καστροφύλακα τα κατάστοιχα (Κ. 239) ως Lacus S. Erini et Sguraflana με 556 κ. το 1583 και (Κ. 243) με 24 προνομιούχους.

Στον Basilicata (5) πάλι, το 1630, ως S(an)ta Erini.

Ενώ στην Αιγυπτιακή απογραφή, του 1834, ως Haghia Iréne, με 50 χριστιανικές και 2 τουρκικές οικογένειες! (6)

Η κίνηση του πληθυσμού του χ. Αγία Ειρήνη κατά την τελευταία εκατονταετία έχει ως εξής:

1881: 253 κ.	1951: 185 κ.
1900: 239 κ.	1961: 167 κ.
1920: 214 κ.	1971: 118 κ.
1928: 242 κ.	1981: 102 κ.
1940: δεν αναφέρεται χωριστά.	1991: 100 κ.

✠ΑΝ ΝΟΙΣΘΙ ΚΒΟΘΟ ΚΑΝΙΓΟΒΘ
 ΚΠΟ ΚΕΛΑΝΕΠΤΟΣ ΝΑΟΣ ΤΟ ΚΥ.
 ΘΥΚΥΟΤΗΡΗ ΠΗΛΩ·ΙΥ·Χ ΙΑΛΩΦΟΗΤΟ· ΕΞ
 ΑΔ·ΤΩ ΘΟΑΘΟ ΧΡΟΙΣΙ ΝΚΙΡΘ·ΙΩ ΠΘ
 ΠΤΤΑΚΤΗ·ΚΤΕ ΒΑΘΑΘ·Κ·ΠΤΚΗΝΟΙΝ·Κ·ΛΘ
 ΤΘΠΤΤΑΚΤΗ·ΚΥΤ ΙΘΑ·Κ·ΩΤΑΤΙΘΜΟΝ·Κ·ΓΕΩΡΓ
 ΤΤΑΚΤΩ·Κ·ΓΕΟ ΤΤΑΚΤ ΕΓΓ·ΩΞΕ·Κ·ΚΑΛΗΘ

→ Αν(και) νοίσθι
 βόθρον και αντίστοιχ
 έκπο..... κέ πάνσε
 τας τοῦ κυρίου (
 Θεοῦ και σοτήρος·
 Ἰησοῦ Χριστοῦ, (
 σημεῖομῆς· (καὶ) ἐξ

δου τῶν (ὁρ)θοδό(ξων) Χριστι(ανῶν) κυροῦ Ἰωάννου τοῦ Π....
 τέτι και τῆς σ(υμ)βίον αὐτοῦ και τῶν τέκνον αὐτοῦ και .

Π....ττακτέτι και τῆς (συμβ)ίου αὐ(τοῦ), και Κωστατίου μοναχοῦ.

Γεωργίου Π....ττακτω, και Γεωργίου (τοῦ Π)....ττακτ(ίτη).

Ἔτον· ς Ω Ξ ς' — και Καλῆς. (1357-1358)

Κεντρικό σημείο του χωριού Αγ. Ειρήνης - Σελίνου.

Εδώ στο «Μεσοκίρι» στήθηκε το Ηρώο των Πεσόντων, ανάμεσα στην κεντρική εκκλησία του Αγ. Αντωνίου και στο Σκολιά, για να δένουν φαντοζόμαστε, αλλά και σφεδ τους «διδάσκους» της κάθε γενιάς. Γύρω σ' αυτό το επίκεντρο, κι ανάμεσα σε δέντρα και «καταπιά», τα σπύλα της πιο μεγάλης συνειδήσεως του χωριού. Ένα τόσο περικρατικό σύνολο!

Το χωριό, εξ άλλου, αποτελούν οι συνοικίες του: Δημητρουλιανά, Βασιλιανά, Γλαμπεδιανά, Κουλουριδιανά, Μπομπολιανά, Καθιανά, Γεωργιακιανά, Μεσοχώρι, Σπυριδιανά, Παπαγληγοριανά, Πενταριανά και Παπαδιανά, με σειρά Β προς Ν καθώς η διαδρομή του αυτοκινητόδρομου.

Οι γειτονιές αυτές βρίσκονται ανατολικά και δυτικά του Αγιερηνιώτη ποταμού, που διαρρέει το χωριό από Β προς Ν και συνεχίζει τη διαδρομή του στο Αγιερηνιώτικο Φαράγγι, καταλήγοντας στη Σούγια. Πιο πριν, ενισχύεται από τα νερά των χειμάρων Πρινιώτη, Σκαφιδιανού, Καμπανιώτη, Αγριλιανού, Καμαριανού, κ.α.

Σέλινο, κ. Αγ. Εφραίμ. Ναός του Σωτήρα, 1357 μ.Χ.

Εκασμένη η θυζαντινή αυτή τοιχογραφημένη εκκλησία, στο Ποροφάριγγο, μ' άλλες δύο, περιμένουν εκτός από τους ευλαβείς προσκυνητές και τους ειδικούς συντηρητές και αρμόδιους, για να μην καταστραφούν ακόμη περισσότερα!

Σέλινο, χωριό Αγ. Ειρήνης, Νοός του Σελίνου.

Η κτιτορική επιγραφή του ναού (6866 = 1357 μ.Χ.) αντιγραφμένη από τον G. Gerola: «Monumenti...», IV, σ. 465.

Σχηματίζεται δε η ομώνυμη κοιλάδα τ' Ανατολικού Σελίνου, που είναι κατάφυτη από καστανιές, ελιές, αμυγδαλιές, αχλαδιές κ.λ.π. δένδρα οπωροφόρα και βέβαια πεύκα και κυπαρίσσια!

Κι' ο αρχαίος ριμαδόρος (7), προσυπογράφει με τον σχετικό στίχο του:

«- Θ' αρχίσω από το Σέλινο, ωραία επαρχία,
αέρα έχει καθαρόν γλυκά νερά και κρύα.
Βρύση σε κάθε του χωριό θέλει σε απαντήσει,
κι' αν σου γουστάρει για να πεις, θα σε ευχαριστήσει.
Υγείαν χαίρει ο λαός που 'ναι κατοικημένος
κι' από τα προϊόντα του είν' ευχαριστημένος.
Έχει τα ελαιόδενδρα τα πρώτα εις την Κρήτην
κ' εις την βεδέμα τα θωρεί ο άνθρωπος και φρίττει.
Και έως εις τον Μάϊον φαίνονται φορτωμένες
και οι καινούριες κ' οι παλιές είν' ανακατωμένες.
Εκτός τα ελαιόδενδρα έχει κερί και μέλι
τυρί το πλέον κι' ακουστό που σ' άλλα μέρη στέλλει.
Μετάξι και αμύγδαλα και αμουςκλοσταφίδα,
απίδια να ξεραίνουνε αλλού ποθές δεν είδα.

*Κάστανο βγάζουν αρκετό κι' ο τόπος ωφελείται
στην γεωργίαν ο λαός πολύ επιμελείται.
Ο τόπος είναι ορεινός χαίρει πολλήν υγείαν
στην Κάνδανον ευρίσκεται η Καϊμακαμιά...» (8)*

Η συμμετοχή και συμβολή των κατοίκων του χ. Αγίας Ειρήνης Σελίνου, από τα παλιά ως τα σήμερα, στους αγώνες της Πατρίδας μας, για την ελευθερία, είναι πολλαπλά δυσανάλογη του πληθυσμού του χωριού.

Ονομαστοί άνδρες, από τα προεπαναστατικά και επαναστατικά χρόνια, σημάδεψαν με την παρουσία και την δράση των, την Ιστορία της Κρήτης!

Ένας απ' αυτούς, ο Γιώργιακας ο Αντώνης (9), σκότωσε στα 1818 τον αιμοβόρο γενίτσαρο Βέργερη, από το χ. Επανωχώρι. Το σχετικό ιστορικό δημοτικό τραγούδι (10), που ψάλλει σε πολλές στροφές, τον ηρωισμό του γενναίου παλικαριού και κλαίει γοερά τη θυσία του, μας θυμίζει:

*«...Λέει του, πάρε το στρατί κι' άμε στην πολιτεία,
και πέ τωνε πως έσφαξα τον πρώτο στην Τουρκία,
κι' αν σε ρωτήξει και κανείς ποιος είναι ο παιγνιώτης
'πέ του, αφού το Σέλινο, πως είν' Αγιερηνιώτης!
Και τ' όνομά του λένε το ο Γιώργιακας Αντώνης
το Χάρο δε φοβήθηκε τσ' αλλόπιστους σκοτώνει...
...αν θέλετε να μάθετε και ποια 'ναι η γι' αιτία,
που σκότωσε το Βέργερη, τ' αμμάθια τση Τουρκίας,
ο Γιώργιακας τον έσφαξε απ' την Αγιά Ερήνη
γιατί δεν είχε αθρωπιά και μούδε δικιοσύνη.
Ο Γιώργιακας τον σκότωσε γιατί κακά ελάλιε,
τσι Χριστιανές ατίμαζε και τσ' άντρες των κατάλυε...».*

Γνωστό από την Ιστορία της Κρήτης (11) ότι: τους τρεις αδελφούς, φοβερούς Βεργέρηδες, τ' ανθρωπόμορφα τέρατα της Τουρκίας, στην περιοχή, εφόνευσαν οι ήρωες χαϊτηδες των χωριών Επανωχωρίου και Αγίας Ειρήνης: Θοδωρομανώλης (12) Γιώργιακας (13) και Μπασιάς (14), οι πρό

μαχοι αυτοί της Κρητικής Ελευθερίας στη γενέτειρά των, συνεπικουρούμενοι απ' όλους τους κατοίκους της περιοχής.

Αλλά και σ' όλες τις ιστορικές περιόδους, δεσπόζουσες φυσιογνωμίες της Κρητικής Ιστορίας, έχουν τη ρίζα τους σε τούτο το μικρό χωριό, απ' όπου: Αποστολιανοί και Γελάσηδες, Γιωργιάκοι και Γλαμπέδες, Γλεντούσηδες και Γιωργιλήδες, Δημογεροντάκηδες και Δημητρούλιοι, Καλαντζαντώνηδες και Καλατζήδες, Κάτηδες και Κουλουρίδηδες, Κρομμύδηδες και Κώτσηδες, Μανωλάρηδες και Μπογιατζήδες, Μπομπόληδες και Παπαγιαννάκηδες, Παπαγρηγόρηδες και Παπαδογιώργηδες, Παπαδομανώληδες και Παπαδαντώνηδες, Παναγιωτάκηδες και Παπαδονικολέδες, Παπαδοκωσταντάκηδες και Πεντάροι, Σηφάκηδες και Φιώτηδες, Φιωτοδημητράκηδες, Φραγκέδηδες και λοιποί, χορεία ατέλειωτη οικογενειών του ηρωϊκού αυτού χωριού (παλιότερες και σημερινές) που, πράξανε το καθήκον τους - σαν κι' όλα τα χωριά - στο ακέραιο, για την Πατρίδα!

Στα δίσεκτα χρόνια και στους αβάσταχτους αιώνες της σκλαβιάς, ανυποχώρητοι επαναστάτες και αντρειωμένοι χαϊνηδες, οι Αγιεργηνιώτες,

Γέφυρο γραφικό γεφύρι στο Ποροφόραγγο (συνορία Πενταριανό - Αγ. Ειρήνης), που διασκαλίζει στέρεα τον Αγιεργηνιώτη ποταμό κι' ανοίγει σιρότα στους Λακκοσυγοραφίτες, για τον Ομαλό

μαζί με τους άλλους Λακκοσυγραφιώτες (15), έχουν ορμητήριό τους τ' Αγιερηνιώτικο φαράγγι, π' αρχίζει λίγο πιο κάτω από τα τελευταία σπίτια του χωριού, στη ρίζα της Μαδάρας! (16)

Στη Μεγάλη Κρητική Επανάσταση του 1866 - 69, πολλά ντουφέκια ανάστησε τούτο το χωριό και τα κράτησεν αμείωτα και στις μετέπειτα Επαναστάσεις, γιατί ο ιερός πόθος του κάθε Κρητικού για Ελευθερία και Ένωση δεν είχεν ακόμα εκπληρωθεί!

Μια παράγραφο μόνο, από το εκλεκτό έργο του Παντ. Πρεβελάκη «Παντέρμη Κρήτη» (17) θα καταθέσουμε σε τούτο το σημείο, που μιλάει τόσο εύγλωττα για την τουρκική λαίλαπα του 1866 και στο Λάκκο Συγγραφο. Γράφει ο Πρεβελάκης:

«Ο γέρο λύκος δεν τρόμαξε τη χειμωνιά, μόνο σήκωσε τα τσαντήρια του και τόβαλε για το Σέλινο. Καβάλησε τη Γραι - Κορφή, ροβόλησε τις Κακές Πλευρές και ξεχύθηκε στην επαρχία. Η νεροκατεβασία δεν τον αμπόδισε, μήδε το χιόνι, όπου το γύρισε πιο ύστερα. Στον ποταμό της Αγιάς Ειρήνης που πνιγήκανε καμιά κατοστή νομάτοι και καμπόσα βασταγερά, αμή στρωτό ντουφέκι δεν ακούστηκε πουθενά. Σελινιώτες και Κισσαμίτες τρέχανε να συμμαζέψουνε τις φαμελιές τους, - γιατί τους είχε γίνει μάθος η Ζούρβα - και δεν τους βολούσε να πολεμήσουνε. Μερικοί Κρητικοί χτυπούσανε δω και κει ξεμοναχεμένα, πότε από την απελπισιά τους, πότε για το πλιάτσικο. Ένας Αγιερηνιώτης, Γιάννης Κρομμύδης με τόνομα, πούξερε απροστάτευτες μέσα στο χωριό τη γριά μάνα του και τη βαρεμένη γυναίκα του μαζί με κάτι άλλες ξεκληρισμένες, ξεσήκωσε μερικούς μπράτιμους, τρέξανε στους Δρακόλακκους και τρακαριστήκανε με την μπροστινέλα του φουσάτου. Είχε μαυρίσει το μάτι τους να βλέπουνε τον Τούρκο να ξαπλώνει στο Σέλινο αντουφέκηνος. Οι γυναίκες προκάμανε και φύγανε κ' οι άπιστοι κλάψανε μερικούς

νιζάμηδες κ' έναν μπουλούμπαση. Το τουρκομάνι πάτησε τα χωριά Λιβάδα, Ροδοβάνι, Αγιά Ειρήνη κι απάγειασε μέσα στα έρημα σπίτια, που οι χωριάτες τάχανε λυπηθεί να τα κάψουνε, καθώς τους παρακινούσαν οι καπετάνιοι...»

Παράλληλα, η Ιστορία στις δέλτους της καταγράφει:

«...Επί ημέρας δε συναγογόντες περί τους 180 οπλοφόρους εκ των περίξ χωρίων Κουστογεράκου, Αγ. Ειρήνης, Λειβαδά, Μονής, Κακοδικίου, κ.λ.π. ήλθον εις προϋπάντησιν των εις θέσιν Τρυπητήν ου μακράν της Σούγιας αποβιβαζομένην εκ των προς τα εκεί αναφανέντων πλοιαρίων των Επαναστατών, ενωθέντες δε μετ' αυτών ήλθον εις Απανοχώρι και εκεί πρώτον ύψωσαν την Σημαίαν της Επαναστάσεως...»

Αυτός ο βράχος ο εκκλησιόδοτος στ' Αγιερηνιάτικο φαράγγι, μέσα στην κοίτη του ποταμού, είναι ο Αϊ-Γιάννης, όπου λειτουργούνταν οι του Αγιερηνιάτικου αρματωλακού (1750 - 1815) χριστιανοί.

(Παναγ. Κ. Κριάρη: «Ιστορία της Κρήτης», Αθήναι, 1938, τ.Γ'. σ. 21, και: Ι. Π. Μαμαλάκη: «Ο αγώνας του 1866 - 69», Θεσ/νίκη, 1947, τομ. Β', σ. 106 κ.έ.).

Και σ' άλλο σημείο:

«...Την 25ην Δεκεμβρίου οι Τούρκοι είχαν καταλάβει ολόκληρον το χωρίον της Αγ. Ειρήνης εις μήκος ικανόν εκτεινόμενον και μέτ' αυτό το Απανηχώρι και την Λιβάδαν, όπου καίτοι ακροβολιστικώς βαλλόμενοι υπό των Επαναστατών, την επομένην εστρατοπέδευσαν...».

(Π. Κ. Κριάρη, όπ. παραπάνω, σ. 298).

Όμως τα γεγονότα παρακάτω, του 'δωσαν αφορμή να ξαναπάρει το κοντύλι και να σημειώσει στο ίδιο «συναξάρι της Κρήτης», ο Πρεβελάκης:

«Ο Ομέρ Πασάς μάθαινε τι καρδιές χτυπούσανε και πάνω στον Ομαλό και πύρωνε το στρείδι του. Κείνος ο απροσκήνητος τόπος είχε γεννήσει τον πόλεμο. Τούρκου ποδάρι δεν είχε δυνηθεί ποτές να τον πατήσει. Ο Μουσταφά πασάς είχε ντροπιαστεί, ο Αλή Σαρχός κατακοιεί στ' αναβατά του. Ο σερδάρης έδωκε διαταγή να κινησει το στράτεμά του από δυο μεριές, να δοκιμάσει κι αυτός την πολεμική του. Η μια κολόνα θα χτυπούσε από τα μέρη του Σελίνου, όπου βρισκόταν ο Αλή Σαρχός, η άλλη θα κινούσε από του Αλικιανού. Οι Κρητικοί μυριστήκανε μονάχα τη δεύτερη και χαζιρεύουνταν να τηνε ποδεχτούνε στη Φώκια. Άντρες και γυναίκες χτίζανε ταμπούρια κ' είχανε τα μάτια τους στις μπάντες του Ορθουνιού. Άξαφνα, τους ήρθεν η είδηση πως οι Τούρκοι είχανε ξεμπουκάρει στον Ομαλό. Το στράτεμά τους είχε πατήσει το Απανηχώρι και ξεχυθεί από τα Ποροσέλια και τα Ρεβατσά. Οι χριστιανοί δεν καθίσανε να συλλογιστούνε τι είχανε να

πράξουνε. Πήρανε με μιαν πνοή το δρόμο που ξεκινά από τους Λάγκους και που βγάνει από σύρματα και φαράγγια στο πλάτωμα και πιάσανε τα γύρω βουνά. Κάμανε πομονή να ξημερώσει ν' ανοίξουνε τον πόλεμο. Οι Τούρκοι είχανε καταλάβει στο μεταξύ σε τι παγίδα πήγανε και χωθήκανε μοναχοί τους και τοιμάζονταν να το κόψουνε γελέκι, αφού βάλανε φωτιά στα βοϊδόσπιτα και γκρεμίσανε τα λιθομάντρια. Με το ξημέρωμα, που οι Κρητικοί τους χαμπαρίσανε, αρχίνισε το κυνηγητό. Ο στρατός πούχε καταφέρει να μαγαρίσει για μερικές ώρες τον Ομαλό, κατακόβονταν στο γυρισμό του σα νικημένος. Τους χτυπήσανε στον Άη Θόδωρο και στην Αγιά Ειρήνη, στα Ρεβατσά και στα Ποροσέλια. Οι δυο δρόμοι που βγάνουν από το βουνοκάμπι στο Σέλινο γιομίσανε κουφάρια και φορτώματα...».

Κι εδώ, η δοξασμένη της Κρήτης Ιστορία θ' αθανατίσει:

«...Την δε 28ην απόσπασμα των εις τα Λευκά Ορη Σελινιωτών υπό τους Στυλ. Σηφάκην, Γ. Σεισάκην κ Π. Φιωτάκην διευθυνθέν λάθρα άνωθεν του χωρίου Αγ. Ειρήνης επέπεσεν αιφνιδίως κατά των περί τον εκεί πύργον διεσπαρμένων Τούρκων, εξ ων τρεις εφόνευσεν. Αλλ' ο διοικητής του εν Σελίνω στρατού οργισθείς τότε δια το θράσος τούτο των Επαναστατών, συνήθροισε την επιούσαν πάντα τους διακεκριμένους εκ των υποτεταγμένων των πέριξ χωρίων... αφού δε εκακοποίησε δεινώς τούτους έπεμψεν εν συνοδεία εις τα φυλακάς των Χανίων. Την 4ην Οκτ. έτερον απόσπασμα εκ των Λευκών Ορέων και τούτο, υπό τους Αναγν. Νικηφοράκην, Βαρδ. Γεωργιακάκην και Γ. Ζαμπιάκην επετέθη κατά της εις Αχλαδίδι του Ομαλού εχθρικής φυλακής. Σπεύσαντες δ' εις ενίσχυσιν την επιούσαν οι

υπό τους Εμμ. Φιωτάκη, Στυλ. Σηφάκη και Γ. Σεισάκη μετά του Γεωργ. Κριάρη, υιού του αρχηγού άλλων τινών συνήψαν ζωηράν μάχην, έως ου πολλαί εχθρικά επικουρίαι ηνάγκασαν αυτούς να επανέλθωσιν εις τας θέσεις των...».

(Π. Κριάρη: «Ιστορία της Κρήτης», Γ' σ. 669).

Αλλά και στου τρίτου χρόνου (1869) τα γενόμενα, έχει να γράψει πως:

«Ο καπετάν Κριγιαρης είχε ξεκόψει από τους συντρόφους του, δεν έστρεξε να σκύψει κεφάλι. Τον ακλουθήσαν οχτώ παλιοί του βλάμηδες κ' εδικοί του, μέσα σ' αυτούς κι ο πρωτογόνάτος του ο Γιώργης. Αφήκανε πίσω τους τον Ομαλό, μπήκαν από την Αγίαν Ειρήνη στο Σέλινο. Η επαρχία είτανε τουρκοπατημένη κ' οι ντόπιοι μουσουλμάνοι γυρίζανε παγανίζοντας σαν κυνηγόσκυλοι. Ο Καπετάν Κριγιαρης τους ένιωσε πίσω στην πατησιά του...».

Τα οποία και πάλι ο ιστορικός μαρτυρεί και βεβαιώνει:

«...Αλλ' η πείνα ήρχισε πλέον να στενοχωρή αυτούς, διότι ο ξηρός άρτος, αι ελαίαι και ο ολίγος τυρός, ον έφερόν τινες μεθ' εαυτών ήρχισαν εξαντλούμενα, οι δε προαποσταλέντες προς αναζήτησιν τροφών δεν εφαινοντο επανερχόμενοι ως εκ των δυσκολιών της συγκοινωνίας. Είχον δε τινες τούτων πράγματι φθάσει τότε εις τα παρά την Αγίαν Ειρήνην Σελίνου άλλα χωρία ως οι οπλαρχηγοί Παπά - Κασέλος (πληρεξούσιος), Αντ. Μαρματάκης, Θεόδ. Μπιτσάκης, Κων. Καστανάκης, Σοφοκλής και Ιωάννης Φιώτηδες προς τον ανωτέρω σκοπόν γενόμενοι όμως αντιληπτοί κατέφυγον προς σωτηρίαν των εις την φάραγγα της Αγ. Ειρήνης...». (Κριάρης, Γ' σ. 721).

Σειρές και χαράγματα που αθανατίζουν μεγάλες ώρες των γονιών

και των παπούδων μας και συνάμα θυσίες, κακουνχίες και αίματα για τη χιλιόκριβη τη Λευτεριά....

Παρόντες οι Αγιερηνιώτες στου 1878 την Επανάσταση, ζήσανε κι' αυτοί, σαν κι' όλη την Κρήτη, με τα «σκιώδη προνόμια» του Οργανικού Νόμου. Και σαν ήρθε η Επανάσταση του 1889, που σπαράσσονταν η Κρήτη ολόκληρη «από έντονες πολιτικές διαιρέσεις και φανατισμούς», οι Αγιερηνιώτες θα στρατευτούν - όπως πάντα - στον προοδευτικό χώρο. Η αστραπιαία όμως αντίδραση των Τούρκων και η άφιξη του σκληροτράχηλου Σακίρ πασά στο Νησί μαζί με το στρατιωτικό νόμο (18), την ανάκληση της Σύμβασης της Χαλέπας κι' όλα τα δεινά που ακολούθησαν με τον ερχομό του, έγραψαν ως και το 1895 μια από τις πιο ζοφερές σελίδες της Ιστορίας της Κρήτης στα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Παρ' όλ' αυτά, η Μαδάρα και τ' Αγιερηνιώτικο Φαράγγι ήταν και πάλιν οι χώροι ανάσας, σωτηρίας αλλά και ανασύνταξης της όλης περιοχής!

Ακολούθησαν: Η Επανάσταση του 1885, του 1897 - 98, η Αυτονομία. Σφαγές και πυρκαγιές στο Λάκκο Σγουράφο (19) γενναριάτικα.

23 του Γενάρη μήνα του 1897, αξέχαστα, τα επαναστατικά σώματα Μπασιά, Κορκίδη, Πρωτοπαπαδάκη, Τωμαδοβασίλη και Παπακασέλου συσκέπτονται στο Φαράγγι κι' αποφασίζουν ύστερ' από συνεννόηση με τους σωματάρχες Κριάρη και Γιώργιακα ν' ανεβούν στα βορεινά τ' Αποπηγαδιού κοντά στην Κάντανο με τον Κορκίδη και τον Πρωτόπαπα και να χάμουν τελικά την έφοδο στα όχυρά του Πύργου του Σταυρού.

Η πολιορκία της Καντάνου στη συνέχεια, οι διαπραγματεύσεις για την παραλαβή των Τούρκων του Σελίνου από τα διεθνή στρατεύματα, η συνθήκη της παράδοσης της Καντάνου μεταξύ των πλοιάρχων των Μεγ. Δυνάμεων και των Επαναστατών και η παράδοση του οπλισμού των Μουσουλμάνων στην Παλαιόχωρα (20), πριν από την αποχώρηση - φυγάδευσή των, ήταν ένας θρίαμβος στον οποίο πολύ συνέβαλε και η προσφορά της Αγ. Ειρήνης!

Τα χρόνια της Κρητικής Πολιτείας (1898 - 1913) η Αγία Ειρήνη ακολουθεί τη γραμμή του Ελευθερίου Κ. Βενιζέλου, μετέχει στην Επανάσταση του Θερίσου (10 Μαρτίου 1905) με ενάριθμους πολεμιστές επανα

στάτες, ενώ τα ίδια χρόνια (1904 - 1908) τροφοδοτεί με παλικάρια της τον Μακεδονικόν Αγώνα και λίγο μετά, τα Ηπειρωτικά βουνά και τους νικηφόρους Βαλκανικούς πολέμους του 1912 - 1913.

Τέλος, οι άνδρες του χωριού, κατεβαίνουν στα Χανιά, από την παραμονή της 1ης Δεκεμβρίου του 1913, πεζοί και καβαλάρηδες, για να συμπανηγυρίσουν μ' όλο το Νησί και την Επίσημη Πατρίδα μας παρούσα, την Ένωση της Κρήτης με την Μητέρα Ελλάδα!

Ύστερ' από λίγο, οι άνδρες της Αγ. Ειρήνης, συστρατευμένοι στη φωνή της Πατρίδας μας, θα φτάσουν στην Πόλη και θα γονατίσουν στην Αγιά Σοφιά, ενώ στη Σμύρνη και στο Σαγγάριο θα πολεμήσουν σκληρά και θ' αφήσουν και πάλιν, χωριανούς των στα χώματά μας εκεί πέρα «τοίς 'κείνων 'ρήμασι πειθόμενοι»!

Σύσσωμη η Κρήτη - μαζί της πάντα κι' η Αγ. Ειρήνη - θ' ανασάνει, όταν με την Συνθήκη της Λωζάνης (Ιαν. 1923) θα εγκαταλείψει το Νησί και ο τελευταίος τούρκος!...

Κι' ύστερ' από κάποιους χρόνους αναδημιουργίας κι' ανάπαυλας, οι καινούριες σελίδες π' ανοίγονται στην Ελληνική Ιστορία, θα συναντήσουν «με το χαμόγελο στα χείλη» και με το ριζίτικο τραγούδι:

«- Μηνάς μου κόρη κι' έρχομαι...»

τους Αγιερηνιώτες άντρες, ν' ανηφορίζουν από τα «Πυρολίκια» στα «Ποροσέλια», κι απ' εκεί στον Πρασέ και στα Χανιά, για να προλάβουν, πριν βραδυάσει, πεζοπορώντας ώρες, να ντυθούν φαντάροι του θρυλικού '40, φθινοπωριάτικα. Είναι οι ίδιοι που λίγο πιο πριν, αμέριμνοι, όργωναν σάχωρα και σταροχώραφα στην «Πλαγιάδα» και στο «Λενικό» του χωριού των!...

Πάν' από είκοσι παλικάρια του χωριού (όσα δηλ. είχε), έλλειπαν στην Αλβανία και στα Ηπειρωτικά βουνά, όταν ξημερώματα της Τρίτης 21 Μαΐου 1941, η πρωτάκουστη «από αέρος εισβολή των Γερμανών», ξάφνιαζε και πάγωνε τον κόσμο.

Ο λαϊκός ραψωδός του γραφικού χωριού (21), με πίκρα μας θυμίζει:

«...Το χίλια εννιακόσια εις το Σαράντα ένα

τ' αεροπλάνα Γερμανούς αρχίσανε και φέρναν...»

- Σαράντα ένα ήτανε τότε η χρονολογία
 που 'ρθαν τα οπλιταγωγά, στην Κρήτη, τα θερία.
 Στσί 'κοσιμιά Μαγιού 'τανε, που ήρθεν ο εχθρός μας
 παιδιά, να το λογιάζαμε πως είν' ο θάνατός μας...»

Σαν επιστρέψουν όμως, όσοι... επέστρεψαν, θα οργανωθούν, χωρίς να χάσουν ώρα, στην Αντίσταση, κι' ας πληρώσουν την αποκοτιά τους αυτή, με συλλήψεις, βασανισμούς, εκτελέσεις, φυλακίσεις και αποστολές στα στρατόπεδα συγκεντρώσεων της Γερμανίας. (22)

Και θ' αφήσουν βέβαια κι' εκεί, συγχωριανούς των (23), που θα τους κλάψουν απαρηγόρητα, όταν ένας - που γύρισε σε άθλια κατάσταση - θα τους φέρει το χαμπέρι και θα τους διηγηθεί τα όσα έσυραν όλοι οι συγκρατούμενοι όμηροι, στο Μπέλσεν και στο Άουσβιτς, στο Λίντς και στο Νταχάου...

Στήνεται, λίγο αργότερα, Ηρώο Πεσόντων, στο χωριό, εκεί, στην αυλή σχολείου και εκκλησίας. Διδαχή και μάθημα για τους επιγενόμενους!

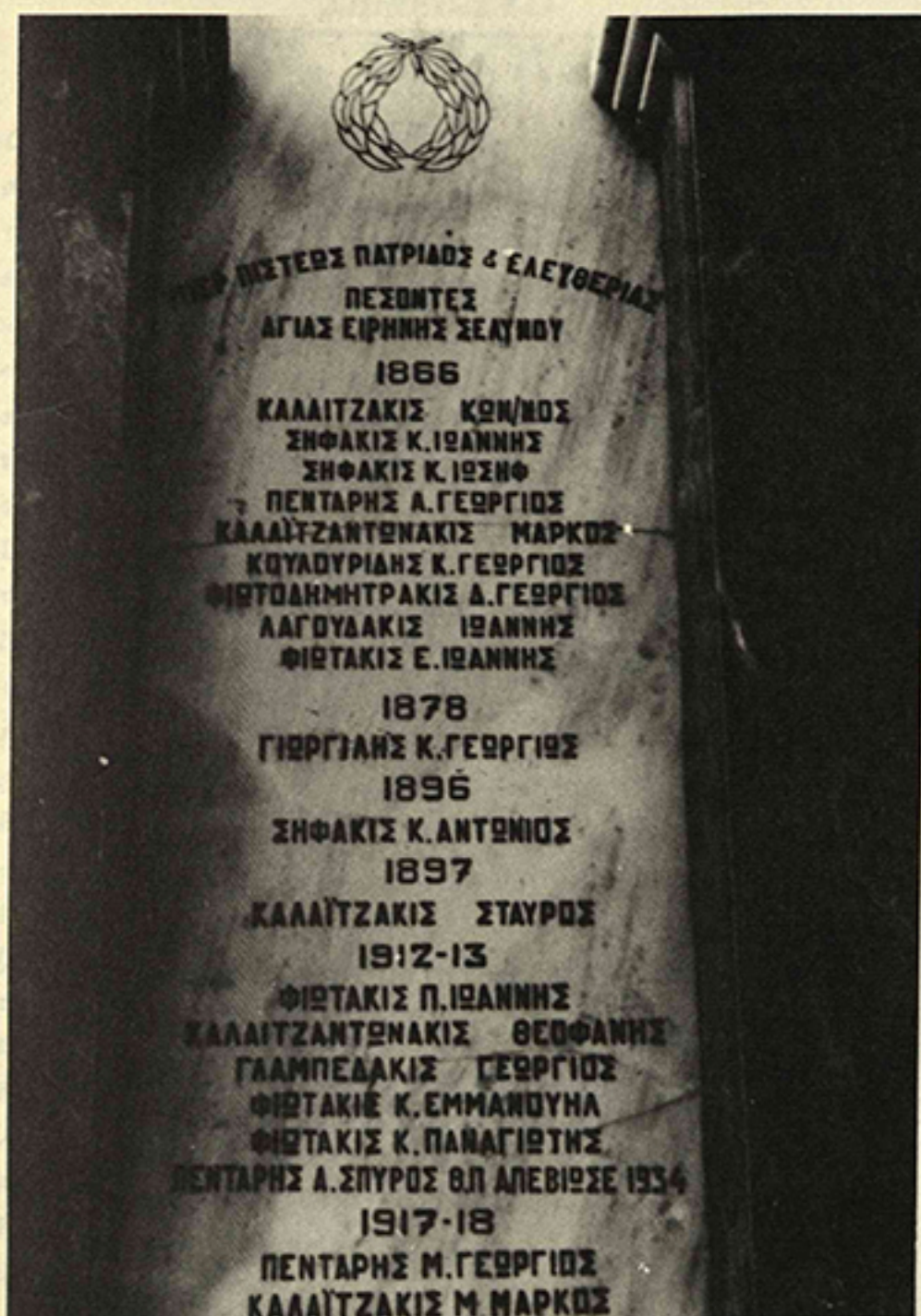
Διαβάζομε, σε στάση προσοχής, τα κατεβατά των ονομάτων των Ηρώων, του μικρού χωριού της Αγίας Ειρήνης.

Ξεφυλλίζομε τις στατιστικές του πληθυσμού της και μένομε έκπληκτοι μπρος στο μέγεθος των θυσιών για την Πατρίδα, ενός τόσον ολιγοπρόσωπου χωριού...

Ναι! έτσι ακριβώς είναι. Τούτος ο τόπος, συνεπαρμένος ως τα κατάβαθα του Είναι του από το όραμα της Ελευθερίας, θυσιάζεται θαρραλέα και αγόγγυστα γι' Αυτήν, όποτε τ' απαιτήσουν οι περιστάσεις...

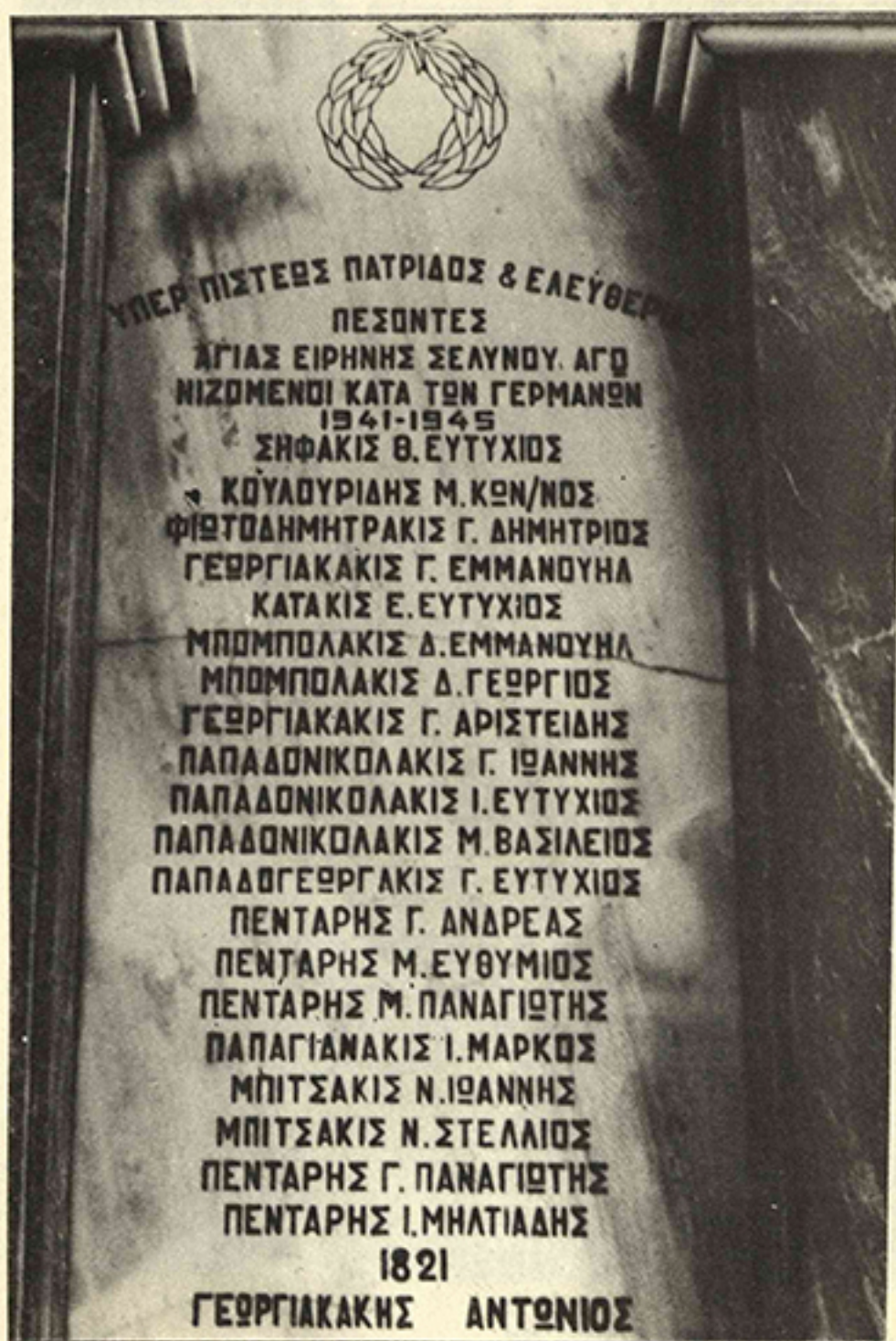
Σήμερα, ειρηνικοί κι' εργατικοί οι Αγιερηνιώτες, ζουν με τις βαρύντιμες πατρογονικές παραδόσεις κι' αρετές των, με τις πλούσιες ιστορικές μνήμες των, αλλά και με την καθημερινή φροντίδα για την ολόπλευρη αξιοποίηση του δυναμικού του τόπου των, προσβλέποντας, πάντα, με πίστη στο Αύριο!

- Οι φωτογραφίες του κειμένου, είναι του συγγραφέα.

- Ηρώ Πλεόντων Αγ. Εφρίτης - Σελίνου Α' όψη

- Μνήμη, αναγνώριση θυσιών και έκφραση ευγνωμοσύνης των κατοίκων του χωριού, για τους παπούδες, γονείς και αδελφούς των, που ποτέ δεν ντρέπονταν το χωριό τους, αλλά έταξαν τα στήθη των αγέρωχα, στον κάθε δυνάστη!

Ηρώο Γεωργίου Αγ. Ειρήνης - Σελίνου Β' όρει

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1) Οι παλαιότεροι (κι' ως τα 1950), περνούσαν όχι από «της Πέτρας το σελί», αλλ' από «τα Ποροσέλια», που βρίσκονται ανατολικά της πρώτης τοποθεσίας. Πεζοπόροι και άλλοι με υποζύγια, πηγαινοέρχονταν για εργασίες τους στα Χανιά, κάνοντας στάσεις στα χ. Χωστή, Αλικιανό, κ.λ.π.

«Οδός από Χανίων εις Αγ. Ειρήνην (Σελίνου) ώρας 7.55'. Η οδός αύτη αναχωρούσα από του φρουρίου των Χανίων, διασχίζει την πεδιάδα των Χανίων και εισέρχεται εις το μέγα λεκανοπέδιον του Αλικιανού όπερ διασχίζουσα ανέρχεται τα απότομα όρη και δια του αυχένος των Ποροσελίων κατέρχεται εις το ορεινόν λεκανοπέδιον της Αγ. Ειρήνης...».

Νικόστρ. Θ. Καλομενόπουλου: «Κρητικά», Αθήναι 1894, σ. 304, 355.

- 2) «...Αγία Ειρήνη' είναι κόμη παραποτάμιος, κειμένη κάτωθεν του όρους Αποπηγαδίου, από του άκρου δ' αυτής άρχεται το Αγιερηνιώτικον φαράγγι...»

Ι. Ε. Νουχάκη: «Κρητική Χωρογραφία», Αθήναι, 1903, σ. 267.

«...Προς Α. του Καμπανού υψούνται ο Ομαλός (οροπέδιον 3.600 π.) ένθα υψώθη η Σημαία της Επανάστασεως του 1866 (Απριλίου 16)' ζώσι δε εκεί και πολλά ποίμνια, προς Β δε η Αγία Ειρήνη κόμη κατάρρυτος, με ομώνυμον ναόν και πατρίς του Πενταρογιάννη, φημίζεται δε δια τα ψυχρά αυτής ύδατα...».

Εμμ. Σ. Λαμπρινάκη: «Γεωγραφία της Κρήτης», Ρίθυμνα, 1890, σ. 37.

- 3) Ας τα θυμηθούμε: Αγία Ειρήνη, Επανωχώρι, Πρινές, Τσισκιανά, Καμπανός, Σκάφη, Αργαστήρι, Τζαγκαριάκος, Μαράλια, Αγριλές, Λιβάδα, Ροδοβάνι, Μάζα, Ζυμβρού, Μερτές, Παπαδιανά, Τεμένια, Καμάρια, Μονή, Λιβαδάς, Κουστογέρακο και Σούγια.

«Σέλινον: Η Επαρχία αύτη συνορεύει από Α. με τα Σφακιά, από Αρχτον Β. με τα Χανιά και την Κίσαμον, από Δ. με την Κίσαμον και το Πέ

λαγος και από την μεσημβριαν με το Λιβυκόν Πέλαγος. Τα περ. φημότερα προϊόντα της είναι το έλαιον και η μετάξη. Έχει 18 χωριά τα οποία είναι: ...Τεμένια, Μυρτές, Μάζα, Λιβάδα, Αγριλές, Εβραίς, Μονή, Λιβαδάς, Κωστογέρακο, Μαράλια, Τζαγκαριάκο, Λουκιανά, Σκαφιδάκια, Εργαστήρι, Καμπανό, Ξανθουδιανά, Πρινέ, Τσακώνας, Απανωχώρι, Αγία Ειρήνη...».

Μ. Χουρμούζη - Βυζαντίου: «Κρητικά», Αθήναι, 1842, σ. 40.

- 4) Τον είπαν: Λάκκο Σγουράφο, από αιώνων. Και οι άνθρωποι της περιοχής, δίνουν τις ερμηνείες που άκουσαν από γονιούς και παππούδες, από «τοί παλιούς». Λένε λοιπόν, οι παραδόσεις: «Ότε ο Οσμάν Πασάς (Πνιγάρης) έφθασεν εις Επανωχώρι, προς καταστροφήν Γιαννιτσάρων Βεργέρηδων, μετά επιτελείου εξ εμπίστων Αλβανών, κατά το 1813 - 1815, ξενισθείς εις την οικίαν του Πρωτόπαπα και το Φαράγγι (τ' Αγιερηνιώτικο) ευρίσκετο ακμάζον και συγκεκριοτημένον, εκάλεσε παρ' εαυτώ εις Προφήτην Ηλίαν τους Αρματωλούς οίτινες και δεν εδίστασαν να παρουσιασθώσιν ενώπιόν του, στρατιωτικώς συγκεκριοτημένοι, ότε και τους εχαιρέτησε πάντας δια χειραψίας, τους εχορήγησεν αμνηστειαν και εν αγαλλιιάσει εκ της ανδροπρεπούς παραστάσεως των φαραγγιτών και αφ' ετέρου εκ της ωραιότητος της περιβαλλούσης φύσεως ανεφώνησεν: «Τι ωραίος αυτός ο λάκκος, είναι ζωγραφιά». Έκτοτε η λεκάνη αύτη φέρει το όνομα: «Λάκκος Σγουράφος» (= Τη λ. ζωγραφιά επρόφεραν σγουραφιά. Λάκκος, εξάλλου λέγεται το λακκούδι, το πεζούλι, ο λάκκος, χωράφι δηλ. επίπεδο).

περ. «Κρητική Εστία», τεύχ. 25/Φεβρ. 1952, σ. 18.

Άλλες παραδόσεις θέλουν στη θέση του Οσμάν Πασά, τον Καούρη Παύρακαγασήν και την όλη διήγηση με μικρές διαφορές (περ. «Κρητ. Εστία», τεύχ. 188/Νοε. 1968, σ. 498), και άλλες με ριζικές διαφορές από την πρώτη, (εφημ. Χανίων: «Παρατηρητής», της 24/5/1953, σ. 1η και περ. «Κρητική Εστία», τεύχ. 81 - 82 / Ιαν. - Φεβρ. 1959, σ. 43 - 44.

Επικρατεί, πάντως, η πρώτη παράδοση!

- 5) Στεργ. Γ. Σπανάκη: «Μνημεία Κρητικής Ιστορίας», τόμ. 5ος, Ηράκλειο,

1969, σ. 136.

- 6) R. Pashley: «Travels in Crète», τόμ. 2ος, London, 1837, σ. 309. Και στην πρόσφατη έκδοση Δήμου Ηρακλείου: R. Pashley: «Ταξίδια στην Κρήτη», Ηράκλειο, 1991, τ. 2ος, σ. 227 (μετάφραση: Δ. Γ. Γόνιμα).
- 7) Στυλ. Γ. Ζανουδάκης: «Τραγούδιον της Κρήτης», Εν Χανίοις, 1876, σ. 40.
- 8) Από την έμμετρη αυτή... γεωγραφία της επαρχίας Σελίνου, όλα τα στοιχεία που αναφέρονται, ταιριάζουν απόλυτα και στο χ. **Αγία Ειρήνη**. Πολλά νερά και κρύα, αέρας καθαρός αρωματισμένος από τ' αγιάζι της Μαδάρας, π' αρχίζει από τα τελευταία σπίτια του χωριού, ελιές και καστανιές, μουριές (για το μετάξι) κι' αμυγδαλιές, αμουςκλιές κι' αχλαδιές και μια ακμάζουσα γεργοκτηνοτροφία, είναι οι κύριες πηγές πλούτου του χ., που ενισχύονται σημαντικά από το τρίτο περίπου του καρπερού Οροπεδίου Ομαλού, το οποίο - ως γνωστό - ανήκει στους κατοίκους του.
- 9) Γιώργιακας Αντώνης: Αρματολός από την Αγ. Ειρήνη Σελίνου. Ηράκλειος στο ανάστημα, έδρασε από τα προεπαναστατικά χρόνια εναντίον των γενιτσάρων. Εφόνευσε τον Μεχμέτ Βέργερη. Ως το έμαθαν οι Τούρκοι όδευσαν προς το Σέλινο, συνήντησαν τον Ήρωα, τον πολιορκήσαν και τον εφόνευσαν. Η λαϊκή μούσα τον ετίμησε με τραγούδι που τραγουδιέται μέχρι σήμερα, τοπικά!
- 10) Αριστ. Κριάρη: «Πλήρης συλλογή Κρητικών δημοδών Ασμάτων...», 1920, Αθήνα, σ. 48.
- 11) Βασίλ. Ψιλάκη: «Ιστορία της Κρήτης», τομ. Γ, σ. 1510 - 1512 (έκδ «Μινώταυρος», Αθήνα, Χανιά, χ.χ.), Παν. Κ. Κριάρη: «Ιστορία της Κρήτης», τομ. Β, σ. 161 - 3, Αθήναι 1931, Ι. Δ. Μουρέλλου «Ιστορία Κρήτης», τομ. Α', σ. 274 - 278.
- 12) Θεοδορομανώλης: Ο αρματολός Εμμ. Θεοδοράκης ή Μαραγκάκης από το Επανωχώρι Σελίνου, τον Μάρτιο του 1817 (:) ενώ κατέβαινε από το οροπέδιο Ομαλού συναντήθηκε με τον αιμοβόρο γενίτσαρο Βέργερη, ο οποίος του ζήτησε το βράδυ να φέρει τις αδελφές, ανηψιές και την κουνιάδα του στα Μαραγκιανά (συν. του χ. Επανωχώρι), να κρατά και

τη λύρα του για διασκέδαση... Επακολούθησαν τα γνωστά από την Ιστορία. Μετά το φόνο του Βέργερη οι Τούρκοι συλλάβανε 40 χωριανούς για εκτέλεση. Ο Θωδωρομανώλης σπείδει και παραδίδεται. Ακολούθησεν ο αποκεφαλισμός του! (Π. Κριάρη: «Ιστορία Κρήτης», τομ. Β., σ. 162 - 163).

13) Όπου παραπάνω, υποσημ. αρ. 9.

14) Μπασιάς Αντώνιος: Ο Μπασιαδαντώνης, γόνος της μεγάλης και ιστορικής οικογενείας των Μπασιάδων, όλην την οκταετίαν 1810 - 1817 έδρασε γενναίως κατά των Τούρκων και εξόντωσε τους φοβερότερους γενίτσαρους της επαρχίας του. Την πρώτην θέση κατέχει ο Μπασιάς Σταμάτης οπλαρχηγός, συμπολεμιστής του Δασκαλογιάννη. Τραυματίστηκε στην Ανώπολη και υπέκυψε στα τραύματά του. Ανώπολη, 1770. Ο εγγονός του Νικόλαος, διακρίθηκε στους πολέμους κατά των Τούρκων, 1821 κ.ε. Ήταν γενναίος οπλαρχηγός.

15) Λακκοσγουραφιώτες προσαγορεύονται όλοι οι κάτοικοι του Ανατολικού Σελίνου, τα χωριά του οποίου κατονομάζονται στην υποσημ. αρ. 3.

16) Καταγράφει η παράδοση: «...Ο Σταμπούζος (ο πλουσιότερος Χριστιανός του χωριού Καμπανού, ο οποίος υποχρεώθηκε να έχει γαμβρόν του τον τούρκο Τρώδο), εγκαταλείπει τιμάριον και οικογένειαν, τρέπεται εις τον αρματολικόν βίον και εκλέξας το γνωστόν του Αγιεργινιώτικο φαράγγι, ως ορμητήριον και ενισχυθείς υπό των αιμηνήστων Πεντάρη, Ντιγριντή, Τσισκοβασίλη, Ξανίγη, Κουμή, κ.λ.π., ίδρυσε το αρματολίκι τούτο, το οποίον με αναπεπταμένην την σημαίαν της ανταρσίας, διεξήγαγε τον αδιάλειπτον πλέον μεταξύ των Χριστιανών και Τούρκων του Σελίνου αγώνα, μη υπάρχοντος τότε τουρκικού αυτοκρατορικού στρατού. Οι Τούρκοι του Σελίνου, πολυαριθμότατοι όντες, τόσον κατεπίεσαν τους εν τω κέντρω (Κάνδανον) και τοις πέριξ χωρίοις Χριστιανούς, ώστε ενώ αφ' ενός είχομεν φαινόμενα αλλαξοπιστίης και ολοκλήρων συνοικισμών, αφ' ετέρου είχε ληφθεί η τρομερά απ'φασις της ενεργού πλέον αντιδράσεως και της επ' ουδενί λόγω υποκύψεως εις τας Τουρκικάς των Γιαννιτσάρων αυθαιρεσίας. Οι αρματολοί ούτοι

μετά των και εξ' άλλων χωρίων του Σελίνου συρρευσάντων γενναίων, ως και των εξ άλλων επαρχιών τοιούτων, εν οίς και ο εξ Αποκορώνου «Ξενοδοδωρής» επιτίθεντο κατά των εις τα βορειοδυτικά χωρίων των Τούρκων Φλώρια, Δρυς, Μυλωνές, Σάσαλον και λοιπά τουρκικά χωρία δια του Αποπηγαδίου, φονεύοντες αυτούς και αρπάζοντες παν ότι ηδύνατο να μεταφέρωσιν ως και τα κτήνη και ποίμνια αυτών εις το ορμητήριόν των! Τούτο ηνάγκασε τους Τούρκους ν' ανεγείρωσι έως του Αποπηγαδίου φυλάκιον (σώζεται το ερείπιον) προς αναχαίτησιν των επιδρομών.

Αλλ' ότε προϊόντος του χρόνου το αρματολίκι τούτο ενισχύθη επαρκώς και ανέλαβε την αρχηγίαν ο εκ Καμπανού πρωτανηψιός εκ θηλυγονίας του Σταμπούζου, Αναγνώστης Παπαμαρκάκης, περί τό 1805 - 1810, δια τολμηροτάτου στρατηγήματος, εν νυκτί χιονώδει, πολιορκεί το φυλάκιον εξ' αποστάσεως, κατασκοπεύει ο ίδιος τα κατ' αυτό, ακούει τον επι κεφαλής λέγοντα εις τον παρά την εστίαν θερμαινόμενον σκοπόν: «άϊντε μωρέ, αλάϊσά βερσαμά, δεν έρχονται επαδά τέθοιαν ώρα Γκιαούρηδες» (ήτο μεσονύκτιον), βλέπει εις το εσωτερικόν τους Τούρκους κοιμωμένους μακαρίως με τα όπλα εις σωρόν εις μίαν γωνίαν, ε σορμά δια συνθήματος μετά των οπαδών του, σφάζει τον σκοπόν και μάντας τους εν αυτώ 20 Τούρκους, ενός μόνον, ως λέγεται διαφυγόντος.

Μετά το δραματικόν τούτο γεγονός, η πάλη υπερενετάθη και οι Τούρκοι ηναγκάσθησαν να ιδρύσουν ύπερθεν του αυχένος: «Οβραίων μνήματα» μέγα οχυρόν οικοδόμημα με προεξάρχουσιν σκοπιάν δια να αμύνωνται επί της περιωνύμου βουνοσειράς κατά των οργανωμένων πλέον Φαραγγιτών...». (Μιχ. Μ. Χατζημιχαλάκης: «Το αρματολίκι του Αγιερηνιώτικου Φαραγγιού», στο περ. «Κρητική Εστία», χρ. Γ, τεύχ. 25, Φεβρ. 1952, σ. 17 κ.ε.).

- Επιβεβαιώνει - εξάλλου - η Ιστορία, με επίσημα στοιχεία, την όλη δράση και τους αγώνες των πολεμιστών του Αγιερηνιώτικου αρματολικιού. Σε έκθεση που εναπόκειται εις το Ιστορ. Αρχ. Κρήτης (Χανιά) (Αρχείον Π. Κριάρη) και δημοσιεύεται στις σ. 611 - 612 του τόμου: «Κρητικά Ιστορικά Έγγραφα», τόμ. Α', (1821 - 1824), Αθήναι, 1974,

- έκδ. της Βιβλιοθήκης του Ι.Α.Κ. διαβάζουμε: «Κατά το έτος 1822, ενώ χρόνω ήτον οι Σελιώται Τούρκοι συνηθροισμένοι εις Κάντανον, επεχείρουν συχνάκις επιδρομάς υπό την αρχηγίαν του Καούρη, κατά των χωρίων Αγίας Ειρήνης, Επανωχωρίου, Πρινέ και Τσισκιανά, κατέκαυσαν τας οικίας των και ούτω ηναγκάσθησαν οι κάτοικοι των χωρίων τούτων να καταφύγωσιν εις τον εκεί πλησίον φάραγγα, όπου και οικοδόμησαν οικίσκους (σημ. διατηρείται μέχρι σήμερα η τοπωνυμία αυτή ως: «πολλά σπιτάκια»), οίτινες και σώζονται και μέχρι σήμερον ως μια μεγάλη συνοικία και εν αυτή διέμειναν επί επτά έτη αι οικογένειαι των άνω χωρίων...» Έκθεσις Κων/νου Φιωτάκη, ιερές εξ Αγ. Ειρήνης...
- 17) Παντ. Πρεβελάκη: «Παντέρμη Κρήτη», Αθήνα, 1945, σ. 90.
- 18) Στις ιστορικές ρίμες της εποχής καταγράφηκεν το γεγονός σε πολλούς και πικρούς στίχους, όπως το παρακάτω απόσπασμα:
 «Να θε βουλήσει η Παρασκή και να χαθεί η Τρίτη,
 όντεν εξεβαρκάριζε Σακήρ πασάς στην Κρήτη,
 κι' ευτός και το φερμάνιν του μην είχε ξετρυπήσει
 κι' ανάμεσα στη θάλασσα, ας ήθελε βουλήσει...»
 (περ. «Κρητικά», Α' (1933), σ. 254)
- 19) Αντωνίου Τρακάκη: «Οι Σελινιώτες Τούρκοι και τα χωριά των 1889 - 1899», περ. «Κρητική Εστία», τόμ. Η, τεύχ. 61/Μάϊος 1956, σ. 18.
- 20) «...Πέντε πολεμικά και δύο μεταγωγικά μετά των λέμβων των, παρελάμβανον τον Μουσουλμανικόν πληθυσμόν και τον στρατόν...εις Παλαιόχωραν...» και αλλαχού: «...η δε σημαία του Τουρκικού κράτους περιήλθεν εις χείρας του εξ Αγ. Ειρήνης Αντ. Παπαγιαννάκη, όστις πρώτος είχαν ανέλθει εις το Σεράγιον (εις Κάντανον) και την αφήρπασεν από την στέγην του...» Αντ. Τρακάκη: «Οι Σελινιώται Τούρκοι και τα χωριά των» περ. «Κρητική Εστία», χρ. Η' (1956), τεύχ. 64, σ. 8.
- 21) Σταμ. Α. Αποστολάκης: «Η Μάχη της Κρήτης, στο Δημοτικό Τραγούδι του Νησιού», Χανιά, 1991, σ. 41 κ.ε.
- 22) Δες σχετικά και: Σταμ. Α. Αποστολάκης: «Σελινιώτες, ήρωες της Μάχης της Κρήτης, στα στρατόπεδα συγκεντρώσεων της Γερμανίας», στην ετήσια έκδοση του Δήμου Χανίων: «Χανιά - 1981», σ. 58 - 73.

Καθώς και τον παράλληλο απλό στίχο του Αγιερηνιώτη λαϊκού ριμαδόρου:

«...Θέ μου, δεν κάνεις έλεος για τ' άτυχα παιδιά μας, 167

ακόμης τα σκοτώνουνε τα Κρητικόπουλά μας.

Θέ μου, δεν κάνεις έλεος, δεν κάνεις ευσπλαχνία,

απ' όσους δε σκοτώνουνε, παίρνουν στη Γερμανία...» 170

στη μελέτη: Σταμ. Α. Αποστολάκη: «Λαϊκοί ποιητές και ριμαδόροι για τη Μάχη της Κρήτης και την Αντίσταση του Νησιού, 1941 - 45», στον τόμο: «Χανιά - 1989», σ. 79 - 99.

- 23) Αναφερόμαστε στον ήρωα Αριστείδη Γ. Γεωργιακάκη και τους άλλους μάρτυρες της κοιν. Επανωχωρίου: Καλαμαράκη Ευαγγ., Καλαμαράκη Ευτ., Κοκολάκη Ευαγγ., Κουκουλιτάκη Δ., Κουκουλιτάκη Εμμ., Λουπασάκη Ευτ., Μπασιά Αντ., Ντιγριντάκη Αλ., Πενταράκη Ι., Πενταράκη Ευτ., Πρωτοπαπαδάκη Ελ., Σαρτζετάκη Γ. και Σαρτζετάκη Π. που εθανατώθηκαν κατά την ομηρία των στην Γερμανία.

ΧΡΥΣΟΥΛΑ ΚΑΡΑΠΑΤΑΚΗ - ΣΥΝΤΖΑΝΑΚΗ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ

της ετήσιας έκδοσης του Δήμου Χανίων

«ΧΑΝΙΑ»

των ετών 1973 - 1991

Το 1973 τυπώθηκε το πρώτο τεύχος της έκδοσης του Δήμου «Χανιά» με 34 μόλις σελίδες.

Από τότε καθιερώθηκε να εκδίδεται κάθε χρόνο, ανελλιπώς μέχρι σήμερα, κοντά στις εορταστικές εκδηλώσεις για τη Μάχη της Κρήτης.

Η έκδοση αυτή - που χρόνο με το χρόνο βελτιωνόταν - φιλοξένησε πολλές εργασίες κυρίως φιλολογικού, λαογραφικού, ιστορικού και αρχαιολογικού περιεχομένου.

Τώρα που έκλεισε η διαδρομή της Α' περιόδου κρίθηκε πως ήταν ο κατάλληλος χρόνος για τη σύνταξη μιας βιβλιογραφίας όλων των θεμάτων.

Το Α' Μέρος είναι το θεματικό ευρετήριο της ύλης του συνόλου των δημοσιευμάτων που περιέχονται στα τεύχη 1973 - 1991 και η οργάνωση και παρουσίασή της βασίστηκε στο Διεθνές Δεκαδικό Σύστημα ταξινόμησης.

Καταγράφεται κατά σειρά το ονοματεπώνυμο, ο τίτλος, ο χρόνος έκδοσης μέσα σε παρένθεση και τέλος ο αριθμός των σελίδων.

Κατά την αναγραφή των τίτλων, αγνοείται το άρθρο της ονομαστικής.

Οι πληροφορίες που δεν περιέχονται στο κείμενο, περικλείονται σε αγκύλες.

Το Β' Μέρος είναι αλφαβητικό ευρετήριο των συνεργατών, με παραπομπή στους αριθμούς των λημμάτων.

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΙ ΔΗΜΑΡΧΩΝ

(κατά χρονολογική σειρά)

1. Πιμπλής Ν.Δ. Χαιρετισμός σε φίλους (1974), 5.
2. Δήμος Χανίων Χαιρετισμός προς φίλους (1975), 5.
3. Μαρής Αντ. Μιχ. Μπροστά στον Τάφο Του (1976), 3.
4. Maris A.M. Before His Grave (1976), 4.
5. Κλωνιζάκης Γιάννης Μάρκ. Χαιρετισμός προς φίλους (1979), 2.
6. Κλωνιζάκης Γιάννης Μάρκου Χαιρετισμός αγάπης (1980), 1 - 2.
7. Κλωνιζάκης Γιάννης Μάρκ. Χαιρετισμός (1981) 1 - 2.
8. Κλωνιζάκης Γιάννης Χαιρετισμός προς τους φίλους (1982), 1 - 2.
9. Κατσανεβάκης Γιώργος Η Μάχη της Κρήτης· Μάης 1941 (1983), 1.
10. Κατσανεβάκης Γιώργος 1984 (1984), 1.
11. Κατσανεβάκης Γιώργος 1985 (1985), 3.
12. Κατσανεβάκης Γιώργος 1986· Διεθνές Έτος Ειρήνης (1986), 3.
13. Κατσανεβάκης Γιώργος Για την επικράτηση του δικαίου στην Κύπρο (1987), 3.
14. Κατσανεβάκης Γιώργος Η κληρονομιά μας (1988), 5.
15. Κατσανεβάκης Γιώργος Η προστασία του περιβάλλοντος· πρώτο πρόβλημα για όλους μας (1989), 5.
16. Κατσανεβάκης Γιώργος Η Δεκαετία του '90 (1990), 5.
17. Τζανακάκης Γεώργιος «50 χρόνια» (1991), 7.

ΕΡΓΑ ΓΕΝΙΚΗΣ ΦΥΣΕΩΣ

18. Αδελφότης Ραπτών και Ραπτριών Νομού Χανίων Διαμαρτυρία και δηλώσεις (1977), 40 - 1.
19. Αλιγιζάκη Στέλλα GIRID TARIHI· ένα τούρκικο βιβλίο με θέμα την ιστορία της Κρήτης (1987), 58 - 63.
20. Αλιγιζάκη Στέλλα Τα Οθωμανικά βιβλία της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Χανίων (1988), 58 - 64.
21. Αλιγιζάκη Στέλλα «Η χωρογραφία του Γ. Ιακ. Καλαϊτσάκη» (1989), 53

- 7.

22. - Από την πνευματική και πολιτιστική ζωή και κίνηση των Χανίων (1989), 115 - 29.
23. - Από την πνευματική και πολιτιστική ζωή και κίνηση των Χανίων (1990), 95 - 103.
24. Αποστολάκης Σταμ. Α. Συμβολή στη βιβλιογραφία Στυλ. Γ. Πανηγυράκη (1987), 119.
25. Βιάρ Π. [Επιστολή] (1979), 1.
26. Ειρηναίος Μητροπολίτης Κισάμου και Σελίνου. Αντίσταση στις Μάχες της Κρήτης, (1989), 7.
27. Ειρηναίος Μητροπολίτης Κισάμου και Σελίνου. Ένας άλλος εορτασμός στη Μάχη της Κρήτης (1984), 3 - 4.
28. Ειρηναίος Μητροπολίτης Κισάμου και Σελίνου. Οραματισμοί της Κρήτης (1988), 9 - 11.
29. - Έκκληση των Δελφών (1986), 3 - 4.
30. Καραπατάκη - Συντζανάκη Χρυσούλα Τα παλαιότερα βιβλία της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Χανίων (1989), 23 - 6.
31. Κατσανεβάκης Γεώργιος Ορθόδοξος Ακαδημία Κρήτης (1988), 12 - 3.
32. Μανολικάκης Λεωνίδας Πνευματικές οργανώσεις και ιδρύματα στα Χανιά (1977), 50 - 1.
33. Μπαλωμενάκης Αντώνης Α. Στα ίδια βήματα (1983), 25 - 8.
34. Σημανδηράκη Ζαχαρένια Το Ιστορικό Αρχείο Κρήτης (1986), 108 - 9.
35. Σημανδηράκη Ζαχαρένια Μ. Το Λύκειο Ελληνίδων Χανίων (1986), 109 - 10.
36. Συντακτική Επιτροπή Λίγα λόγια για την έκδοση (1991), 5.
37. Χαραλαμπίκης Χριστόφορος Κρήτη και λευτεριά· απο την ιστορία στο θρύλο (1991), 28 - 32.
38. Χατζηαγγελής Βαγγέλης Κρήτη 2020 (1990), 7.
39. Χατζηαγγελής Βαγγέλης 1988 - 1998· Διεθνής Δεκαετία Πολιτιστικής Ανάπτυξης (1988), 7 - 8.

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

40. Μπιτσάκης Ευτύχης Η έννοια της προόδου· η αστική και Μαρξιστική αντίληψη· φιλοσοφία· (1988), 112 - 20.

ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ

α. Κοινωνιολογία

41. Αλιγιζάκη Στέλλα Κ. Η Μουσουλμανική μειονότητα της Κρήτης· όροι διαμόρφωσης, στοιχεία για την εξέλιξή της στη διάρκεια του 19ου αι. (1986), 47 - 52.
42. Καλφάκη Ειρήνη Οι γυναίκες στην Αθήνα του 5ου αιώνα (1985), 65 - 7.
43. Ντουντουλάκη Πηνελόπη - Τζανάκης, Γιάννης - Κουκλάκη, Μαρία Η Ιστορία του Γηροκομείου Χανίων (1987), 116 - 8.
44. Σημανδηράκη Ζαχαρένια Μεν. Καλλιτεχνικές εκδηλώσεις στα Χανιά στο γύρισμα του αιώνα· 1880 - 1910 (1990), 71 - 81.
45. Σιδεράς Γ. - Βιρβιδάκης Κ. - Παπαδάκης Ε. Το πρώτο Νοσοκομείο στα Χανιά (1986), 34 - 6.

β. Πολιτικές επιστήμες

46. Βενιζέλος Ελευθέριος Περί δικτατορίας· ανέκδοτοι σχέψεις... (1976), 11 - 6.
47. Ελληνο - Γαλλικός Σύνδεσμος Χανίων Διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη· 200 χρόνια απ' τη Γαλλική Επανάσταση μετ. - σχόλια Ανδρειωμένου - Κωσταντίνου, Ελευθερία, Καλαϊτζόγλου, Σταύρος (1989), 11 - 3.
48. Μαρής Αντ. Μ. Το πρώτο Κρητικό Πολιτικό Σύνταγμα του 1822 (1979), 11 - 4.
49. Παγκρήτια Συνδιάσκεψη, Δήμος Χανίων, 1986. Η Ειρήνη στη Μεσόγειο και οι ξένες Βάσεις στην Κρήτη (1986), 5 - 7.

50. Χατζηαγγελής Βαγγέλης Το Κυπριακό πρόβλημα στα πλαίσια του Διεθνούς Δικαίου (1987), 5 - 12.
51. Χατζηαγγελής Βαγγέλης Η Φιλοσοφία της νέας πολιτικής σχέσης (1989), 8 - 12.

γ. Οικονομία

52. Αρχοντάκης Κωνσταντίνος ΑΝΕΚ· ο δυναμικός, δημοκρατικός, αναπτυξιακός φορέας της Κρήτης, υπόδειγμα με πολλούς μιμητές (1989), 130 - 1.
53. Παπαμανουσάκης Στρατής Πρώτες εργατικές απεργίες στα Χανιά (1977), 41 - 3.
54. Σημανδηράκη Ζαχαρένια Μεν. Η ανέγερση και λειτουργία της Δημοτικής αγοράς Χανίων (1989), 14 - 22.

δ. Εκπαίδευση

55. Σημανδηράκη Ζαχαρένια Ποινές Εκπαιδευτικών και Μαθητών στις αρχές του αιώνα (1987), 112 - 5.

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ

Ι Έθιμα κύκλου ζωής

56. Αποστολάκης Σταμ. Α. Λαογραφικά κυνηγιού· κρητική λαογραφία (1979), 39 - 47.
57. Αποστολάκης Σταμ. Α. Λαογραφικά του τσιγάρου· κρητική λαογραφία (1984), 44 - 60.
58. Αποστολάκης Σταμ. Α. Λαογραφικά του φεγγαριού· από το λαϊκό πολιτισμό της Κρήτης (1987), 44 - 52.
59. Αποστολάκης Σταμάτης Α. Το πανηγύρι στον τόπο μας· μελέτη κρητική λαογραφία (1983), 88 - 106.
60. Αποστολάκης Σταμ. Α. Η «Σελινιώτικη καμινάδα»· γλωσσολαογραφικά

Δυτ. Κρήτης (1980), 43 - 52.

61. - Ελληνικοί χοροί (1973), 14 - 6.

62. Οργανωτική Επιτροπή Φολκλορικού Φεστιβάλ Χανίων. Τι είναι το Φεστιβάλ Χανίων (1973), 9 - 10.

63. Τζεράκη - Βλασσοπούλου Μαρίκα. Το πένθος στα χωριά της Κρήτης (1990), 91 - 2.

II Δημόδης Φιλολογία

α. Θρύλοι - Παραδόσεις

64. Δεικτάκης Αθανάσιος Γραμπουσιανοί τόποι και θρύλοι του Δροσερού (1988), 128.

65. Κελαϊδής Πάρις. Τα κλειδιά του Παραδείσου· ένα ριζίτικο - ένας θρύλος (1988), 126 - 7.

66. Χαρωνίτης Βασίλης Γ. Γύρω από τους θρύλους της Κρήτης (1987), 96 - 7.

67. Χαρωνίτης Βασίλης Γ. Το θεριό που πέτρωσε· θρύλοι και παραδόσεις του τόπου μας (1985), 76 - 7.

68. Χαρωνίτης Βασίλης Γ. Το ξεκαθάρισμα· ανάμεσα στο θρύλο και την πραγματικότητα (1988), 122 - 3.

69. Χαρωνίτης Βασίλης Γ. Η Τριμάρτυρη· θρύλοι και παραδόσεις (1983), 123 - 6.

β. Ηθογραφίες (νάκλια)

70. Βαρδάκης Μιλτιάδης Ντεμπέλης· Κρητικό νάκλι· (1990), 90.

71. Βαρδάκης Μιλτ. Του διαόλου ο πολιτισμός· κρητικό νάκλι· (1989), 112.

72. Γεργοράκης Μιχάλης Ο Κρητικός κι' ο Χριστός (1976), 39.

73. Θωμαδάκης Β. Στ. Η Μπαινοβγασιά (1976), 42 - 3.

74. Μαδαρίτης Ο Μάνωλας αναστοράται· κρητικά νάκλια (1976), 31.

75. Παπαρούνα Γερμανοί στην Κρήτη· κρητικά νάκλια (1976), 30.

76. Τζαμπιώ Οι Αλεξιφτόνοι (1976), 30.
77. Τζεράκη - Βλασσοπούλου Μαρίκα Σα θέλει ο Θεός κι έχεις χρόνους
δεν τζοι χάνεις (1983), 127 - 8.
78. Τζεράκη - Βλασσοπούλου Μαρίκα Σαν το πετάμενο πουλί (1981), 81.
79. Τζεράκη - Βλασσοπούλου Μαρίκα Ο τσιφτελής κι η ψυχοθυγατέρα
ντου... (1984), 30.
80. Τζεράκη - Βλασσοπούλου Μαρίκα Οι φωτοβολίδες... (1982), 109.
81. Τζεράκη - Βλασσοπούλου Μαρίκα Το Χασανάκι στον άλλο κόσμο...
κρητικά νάκλια (1978), 38.

γ. Δημοτικά Τραγούδια - μελέτες

82. Αποστολάκης Σταμ. Α. Από το Κρητικό Δημοτικό Τραγούδι· κρητική
λαογραφία (1985), 21 - 7.
83. Αποστολάκης Σταμάτης Α. Γνωστοί ποιητές ριζιτικών τραγουδιών για
τη Μάχη και την Αντίσταση της Κρήτης· 1941 - 1945 (1990), 27 - 32.
84. Αποστολάκης Σταμ. Α. Δημοτικά τραγούδια της Κρήτης για την ξε-
νιτιά· κρητική λαογραφία (1988), 65 - 74.
85. Αποστολάκης Σταμ. Α. Η Λαϊκή μούσα της Κρήτης για τον Ελευθέριο
Βενιζέλο· μνήμη Ελευθερίου Βενιζέλου (1986), 97 - 107.
86. Αποστολάκης Σταμάτιος Α. Λαϊκοί ποιητές Δυτικής Κρήτης στα χρό-
νια της Γερμανικής κατοχής· 41 χρόνια από τη Μάχη της Κρήτης
(1982), 65 - 76.
87. Αποστολάκης Σταμάτης Α. Λαϊκοί ποιητές και ριμαδόροι της Κρήτης
για τη Μάχη και την Αντίσταση του Νησιού 1941 - 45. (1989), 79 - 99.
88. Αποστολάκης Σταμάτιος Α. Η Μάχη της Κρήτης στη Νεοελληνική ποί-
ηση (1978), 27 - 30.
89. Αποστολάκης Σταμ. Α. Η Μάχη της Κρήτης στο Δημοτικό τραγούδι
του Νησιού (1991), 76 - 82.
90. Αποστολάκης Σταμ. Α. Η Μάχη της Κρήτης στο ριζιτικό τραγούδι (1976),
26 - 7.
91. Γερονυμάκης Κανάκης Μαντινάδες εμπνευσμένες από τη Μάχη της

- Κρήτης (1991), 58.
92. Ιγγλεζάκης Βασίλης Το ριζίτικο και οι επιδράσεις του (1980), 53.
93. Σπαντιδάκης Θρασ. Ο Κρητικός μπροστά στο θάνατο (1976), 57 - 9.
94. Στ. Π. Κ. Η Λαϊκή μούσα και ο Μακεδονικός αγώνας (1979), 37 - 8.
95. Σφακιανάκης Γ. Τα ριζίτικα τραγούδια της Κρήτης (1974), 16 - 21.
96. Τζεράκη - Βλασσοπούλου Μαρίκα Λαϊκές προκαταλήψεις για τον Ερωτόκριτο (1986), 89 - 90.

ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΑ

97. Αποστολάκης Σταμάτης Η «Σελινιώτικη καμινάδα»· γλωσσολογραφικά Δυτ. Κρήτης (1980), 43 - 52.
98. Γρηγοράκης Μιχάλης Από το κίνημα του Δημοτικισμού στα Χανιά (1977), 38 - 9.
99. Μπλαζουδάκη - Σταυρουλάκη Αθηνά Το κίνημα του Δημοτικισμού στα Χανιά (1990), 59 - 70.
100. Σπίθα - Πιμπλή Δήμητρα Κρητικά ιδιωματικά στοιχεία στο κείμενο του Διγενή Ακρίτα Ε. (1989), 107 - 8.
101. Σπίθα - Πιμπλή Δήμητρα Τοπωνύμια περιοχής Ακρωτηρίου Μελέχα Κυδωνίας Χανίων (1987), 98 - 109.
102. Τζεράκη - Βλασσοπούλου Μαρίκα Κάποιοι ιδιωματισμοί (1989), 109 - 111.
103. Χαραλαμπίκης Χριστόφορος Θεωρητικοί προβληματισμοί για τη σωστή χρήση της Δημοτικής Γλώσσας (1986), 94 - 6.

ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ

α. διάφορα

104. Ζορμπαλάς Σταύρος Η Επιστημονική - Τεχνική επανάσταση και η Τέχνη (1986), 86 - 8.
105. Μπιτσάκης Ευτύχης Πυρηνική ενέργεια διπλή στιγμή: παράγοντας προόδου ή καταστροφής (1987), 120 - 8.

106. Παπαδάκης Θρ. Ο φίλος μας που μας επισκέπτεται κάθε 76 χρόνια.
[Κομήτης του Χάλεϋ] (1986), 112.

β. Βοτανική

107. Πρωτοπαπαδάκης Ευτύχης «Αμπελίτσα»· ένα ενδημικό δέντρο της Κρήτης (1983), 62 - 4.
108. Πρωτοπαπαδάκης Ευτύχης Τα ενδημικά φυτά της Κρήτης (1980), 54 - 6.
109. Πρωτοπαπαδάκης Ευτύχης Ευτ. Η Κρητική Λαδανιά (1986), 118.
110. Πρωτοπαπαδάκης Ευτύχης Ευτ. Η Κρητική Τουλίπα· ένα σπάνιο ενδημικό φυτό που απειλείται με εξαφάνιση (1988), 124 - 5.
111. Πρωτοπαπαδάκης Ευτύχης Οι Κρόκοι της Κρήτης (1989), 113 - 4.
112. Πρωτοπαπαδάκης Ευτ. Τα Κυκλάμινα (1987), 110 - 1.
113. Πρωτοπαπαδάκης Ευτύχης Οι ορχιδέες της Κρήτης (1984), 39 - 40.
114. Πρωτοπαπαδάκης Ευτ. Η Ροδιά (1990), 93.
115. Πρωτοπαπαδάκης Ευτ. Ευτ. Το Φυτό του Μίνωα (1985), 100 - 2.

ΚΑΛΕΣ ΤΕΧΝΕΣ

α. Αρχιτεκτονική

116. Κλάδου - Μπλέτσα Αιμιλία Τα κτήρια της πόλεως που χαρακτηρίστηκαν ως έργα τέχνης έξω από τα τείχη της Παλιάς (1982), 100 - 6.
117. Τριμανδήλη - Μαγγάν Π. Εκκλησιαστικά Συγκροτήματα μέσα στα τείχη των Χανίων στα χρόνια της Βενετοκρατίας (1982), 83 - 99.
118. Τριμανδήλη - Μογανν Π. Το Μοναστήρι της Αγίας Κυριακής στα Χανιά (1983), 115 - 22.
119. Χαριτάκη Ελένη Νεώρια· ιστορία, σημερινή κατάσταση, προοπτικές αξιοποίησής τους (1986), 59 - 64.

β. Γλυπτική

- 120.Κάρολος Καμπελόπουλος· ο διεθνούς φήμης συμπατριώτης μας καλλιτέχνης· αυτοβιογραφία και το έργο του (1986), 119 - 21.
- 121.Κλάδου - Μπλέτσα Αιμιλία Μια μεζαρόπετρα από το Μουσείο Χανίων (1987), 25 - 7.
- 122.Μαρκαντωνάκης Γιάννης Αναφορά στο Μνημείο Αντίστασης Παναγιάς (1991), 142.
- 123.Ντουντουλάκη Πηνελόπη Ι. Το άγαλμα της Ελευθερίας στ' Ακρωτήρι (1988), 32 - 3.

γ. Λαϊκή Τέχνη

124. - Από τη Χανιώτικη ξυλογλυπτική (1978), 46.
- 125.Κλάδου - Μπλέτσα Αιμιλία Ο Λαϊκός τεχνίτης του πηλού Μιχάλης Ταμπακόπουλος (1984), 102 - 5.
- 126.Κλάδου - Μπλέτσα Αιμιλία Ο λιθογλύπτης Γιάννης Παπαδάκης ή Αθουσάκης από τους Κάμπους Κυδωνίας (1980), 57 - 8.
- 127.Κλάδου - Μπλέτσα Αιμιλία Το τέμπλο της εκκλησίας του Χριστού στη Λικοτιναρά Αποκορώνου (1985), 97 - 8.
- 128.Κλάδου - Μπλέτσα Αιμιλία Το χτίσιμο ενός ψαροκάικου· από τα παραδοσιακά επαγγέλματα των Χανίων (1983), 82 - 7.

δ. Ζωγραφική

- 129.Ανδριανάκης Μιχάλης Γ. Εικόνες από το ναό των Αγίων Αναργύρων Χανίων (1986), 65 - 75.
- 130.Αντουράκης Γεώργιος Β. Περί των τοιχογραφιών της Παναγίας Μυριοκεφάλων· συμπληρωματικές παρατηρήσεις - κρίσεις (1989), 37 - 9.
- 131.Μαδεράκης Σταύρος Νικολ Άγιοι Απόστολοι στο Σειρικάρι Κισάμου· συμβολή στη γνώση της πολιτιστικής μας κληρονομιάς (1989), 40 - 52.

- 132.Μαδεράκης Σταύρος Νικολ. Ο Άγιος Δημήτριος στο Λειβαδά Σελίνου και οι τοιχογραφίες του (1987), 69 - 95.
- 133.Μαδεράκης Σταύρος Νικολ. Αναζητήσεις των Κρητικών Αγιογράφων στην παράσταση του γυμνού στο θέμα των Ποινών σε τρεις εκκλησίες των Χανίων (1984), 80 - 91.
- 134.Μαδεράκης Σταύρος Νικολ. Βυζαντινή Ζωγραφική στο Νομό Χανίων· Άγιος Δημήτριος στον Πλατανέ Σελίνου (1985), 78 - 90.
- 135.Μαδεράκης Σταύρος Νικολ. Η προσωπογραφία των δωρητών στις εκκλησίες της Κρήτης (1988), 39 - 49.
136. - Νέοι Αγιογράφοι (1978), 51.
137. - Νέοι ζωγράφοι της Κρήτης (1978), 52 - 3.
- 138.Σπίθα - Πιμπλή Δήμητρα Δομήνικος Θεοτοκόπουλος· σύντομη αναφορά στο βίο και στο έργο του μεγάλου Κρητικού ζωγράφου (1990), 38 - 42.
- 139.Συντακτική Επιτροπή Κατοχικά βιώματα και μνήμες στα σχέδια του Βασίλη Ζαχαράκη (1991), 139 - 41.

ε. Μουσική

- 140.Θεοδωράκης Μίκης Η μελοποίηση της ποίησης (1984), 37 - 8.
- 141.Καψωμένος Δημήτρης Γ. Τρεις χοροί της Κρήτης [μουσική σύνθεση] (1991), 143 - 9.
- 142.Μανιουδάκης Ιωάννης Η Μάχη της Κρήτης [μουσική σύνθεση] (1990), 33 - 5.

στ. Θέατρο

143. - Δημοτικό Περιφερειακό Θέατρο Κρήτης (1985), 36.
144. - Πειραματική Θεατρική ομάδα «Αρένα» (1985), 38.
- 145.Σημανδηράκη Ζαχαρένια Μεν. Ο Ελληνικός Δραματικός θίασος Χανίων «Ευτέρπη» (1988), 76 - 81.
146. - Χανιώτικο Θεατρικό Εργαστήρι (1985), 37.

ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ

I Κλασική Φιλολογία

147. Πατρελάκη Μαρία Τα κοσμολογικά στοιχεία στην Οδύσσεια του Ομήρου (1987), 129 - 32.
148. Τρούλης Μιχάλης Κοσμολογικά στοιχεία στην Ιλιάδα του Ομήρου (1988), 90 - 4.

II Νεοελληνική Φιλολογία

α. Μελέτες

149. Βουράκη Ρούλα Η ανατολική φυσιογνωμία του Καζαντζάκη (1990), 87 - 9.
150. Γρηγοράκης Μιχάλης Ο «Κρητικός» του Σολωμού (1978), 44 - 5.
151. Καλλέργης Λυκούργος Το Νεοελληνικό θέατρο και ο Γρ. Ξενόπουλος (1985), 39 - 48.
152. Καψωμένος Ερατοσθένης Γ. Νίκου Καζαντζάκη: «Ο Χριστός ξανασταυρώνεται»: ιδεολογική ανάλυση (1988), 86 - 8.
153. Καψωμένος Ερατοσθένης Γ. Το Πνεύμα της Αντίστασης στο Δημοτικό Τραγούδι (1991), 69 - 75.
154. Μανολικάκης Λεωνίδας Ο Βενιζέλος και οι Έλληνες κλασικοί συγγραφείς (1981), 34 - 6.
155. Μανουσάκης Γιώργης Κάποια διηγήματα του Μανώλη Σκουλούδη (1985), 68 - 72.
156. Μανουσάκης Γιώργης Οι «Κρητικοί γάμοι» του Σπυρίδωνος Ζαμπέλιου (1988), 82 - 5.
157. Μουτζούρης Κώστας Κωνσταντίνος Θεοτόκης - Λορέντζος Μαβίλης και Κρήτη (1990), 53 - 8.
158. Μπλαζουδάκη - Σταυρουλάκη Αθηνά Γιώργης Μανουσάκης: ένας υπαρξιακός ποιητής (1988), 100 - 4.
159. Μπλαζουδάκη - Σταυρουλάκη Αθηνά Τα Χανιά στην ποίηση του Κ. Χιωτάκη (1987), 41 - 3.

- 160.Μ. Σ. Ο Κωστής Παλαμάς και η Κρήτη (1974), 44 - 5.

β. Ποίηση

- 161.Γεωργασάκης Γ. Κρήτη του 1941 (1973), 17.
 162.Γεωργασάκης Γ. Κρήτη του 1941 [απόσπασμα] (1991), 33.
 163.Γεωργουδάκης Γρηγ. Απογεματινό (1976), 40.
 164.Γεωργουδάκης Γρηγ. Ωδή στον Κώστα Χιωτάκη (1983), 69 - 70.
 165.Γιαγκουλλής Κ. Γ. Να ξηλειφτεί ο πόλεμος! (1986), 76 - 8.
 166.Γρηγοράκης Μιχάλης Σφακιά (1976), 37.
 167.Γρηγοράκης Μιχάλης Χανιά (1975), 7.
 168.Γρηγοράκης Μιχάλης Χανιώτικες ρούγες (1976), 45 (+7 φωτ.).
 169.Γρηγοράκης Μ. Χανιώτικο (1978), 1.
 170. - Διεθνές Έτος Ειρήνης· αποτελέσματα διαγωνισμού ποιήματος - διηγήματος (1986), 20 - 1.
 171.Διλιντάς Στέλιος Αγιά (1983), 2.
 172.Ζαχαράκης Βασίλης Χανιά 1941 - 1986 (1986), 88.
 173.Ζερβάνος Αλέξης Ο Αστερισμός του Φάουστο Ποζάλι (1987), 15.
 174.Ζερβάνος Αλέξης Νοτίως των Κυκλάδων (1988), 89.
 175.Ζερβάνος Αλέξης Το τραγούδι του νερόμυλου (1990), 26.
 176.Κακατσάκης Βαγγέλης Αθανασία 1941 (1991), 138.
 177.Κακατσάκης Βαγγέλης Ακρωτήρι (1990), 1991, 42.
 178.Κακατσάκης Βαγγέλης Εκείνο το βράδι (1988), 75.
 179.Καλοκαιρινός Άγγελος Μυρολόι της Κρήτης για τους νεκρούς 1941 - 1945 (1975), 44.
 180.Κρανιδιώτης Νίκος Το χώμα (1987), 12.
 181.Μαβίλης Λορέντζος Κρήτη (1974), 2.
 182.Μαθιουλάκης Αντώνης Μέρες πολέμου [απόσπασμα] (1991), 92.
 183.Μανουσάκης Γιώργης Ανάμνηση 1945, (1989), 100.
 184.Μανουσάκης Γιώργης Βίλα Κρούγερ, 1941 (1975), 32.
 185.Μανουσάκης Γιώργης Κρητικός έφηβος (1976), 25.
 186.Μπλαζουδάκη - Σταυρουλάκη Αθηνά Επιτύμβιο (1984), 92.

- 187.Ντουντουλάκη Πηνελόπη Το Άγαλμα (1988), 33.
- 188.Ντουντουλάκη Πηνελόπη Ειρήνη (1984), 4.
- 189.Ντουντουλάκη Πηνελόπη Έξω οι Βάσεις (1983), 59 - 61.
- 190.Ντουντουλάκη Πηνελόπη Ιδού ο Ένας (1984), 9.
- 191.Ντουντουλάκη Πηνελόπη Στην Κρητικά του '41 (1981), 33.
- 192.Ντουντουλάκη Πηνελόπη Στο μικρό παιδί (1986), 58.
- 193.Ντουντουλάκη Πηνελόπη Χιροσίμα (1985), 13.
- 194.Παιονίδου Έλλη Απάντηση σ' «ένα Τουρκοκύπριο» (1987), 12.
- 195.Παλαμάς Κωστής Ύμνος της Κρήτης (1973), 19.
- 196.Πανταζόπουλος Πέτρος Η επέλαση του ατσάλινου εφιάλτη και η βαριά περπατηξιά των αντρεωμένων (1991), 9 - 10.
- 197.Παπαδοπούλου Ευριδίκη Η Μάχη της Κρήτης (1991), 150 - 2.
- 198.Παράσχος Γεώργιος Κρήτη (1974), 42.
- 199.Πριπάκη Μαρία Η πόλη μου (1985), 19.
- 200.Προβελέγγιος Αριστομένης [χωρίς τίτλο] (1973), 20.
- 201.Σολωμός Διονύσιος Κρητικός [απόσπασμα] (1974), 7.
- 202.Στρατήγης Γεώργιος [χωρίς τίτλο] (1973), 18.
- 203.Στρατουδάκης Εμμ. Κ. Η 4η Φεβρουαρίου 1878 (1978), 10 - 3.
204. - Τουρκοκυπριακή ποίηση (1987), 13 - 4.
- 205.Φραγκούλης Κωστής Κρήτη (1990), 8.
- 206.Χαρωνίτης Βασ. Γ. Ένωση (1980), 17.
- 207.Χιωτάκης Κ. Υπόσχεση στα Χανιά (1983), 50.

γ. Διηγήματα

- 208.Γρηγοράκης Μιχάλης Ο Τωτής· Χανιώτικα λαϊκά πορτραίτα (1976), 38 - 9.
- 209.Ζερβάνος Αλέξης Το χιονένιο πουλί· από την ανέκδοτη συλλογή διηγημάτων ο 4ος Σταυρός (1986), 91 - 3.
- 210.Ντουντουλάκη Πηνελόπη Το παράπονο του Μπάρμπα Σοφοκλή (1984), 61 - 3.
- 211.Χαρωνίτης Βασίλης Γ. Το Μοιρολόϊ της Ρωξάνης (1986), 111.

δ. Αντιστασιακή Λογοτεχνία

212. Αγγελής Νίκος Ο νυχτοκόρακας (1991), 117 - 8.
213. Αλεξίου Λευτέρης Ανεβλήθη επ' αόριστον (1991), 119 - 21.
214. Βαγιάκη - Μπουντουράκη Ευμορφία Τα αετόπουλα στην Αντίσταση (1991), 136 - 8.
215. Γιαλουράκης Μανώλης Στο Μάλαμε (1991), 122 - 3.
216. Γρηγοράκης Μιχάλης Κατοχική 25η Μαρτίου (1979), 48 - 9.
217. Γρηγοράκης Μιχάλης Κατοχικό (1981), 77 - 8.
218. Γρηγοράκης Μιχάλης Η Μάνα (1982), 53 - 5.
219. Γυπάκης Γιάννης Ο Γιακουμής (1981), 82 - 5.
220. Διλιντάς Στέλιος Λουλούδια και Τάφοι (1984), 93 - 101.
221. Θεοδώρου Βικτωρία Δυο σελίδες από την εισβολή των Γερμανών στην Κρήτη: Μάιος - Ιούνιος 1941 (1991), 90 - 1.
222. Ιγγλεζάκης Βασίλης Στη Μνήμη Εκείνων (1981), 79 - 80.
223. Καζαντζάκης Νίκος Κρήτη, Νησί μου (1991), 66 - 8.
224. Κακριδής Ι. Θ. Οι μεγάλες θυσίες: μια παλιά θύμηση (1991), 63 - 5.
225. Καρτάκης Δημ. Ν. Ένα πτώμα δίχως τραύμα (1991), 104 - 6.
226. Καρτάκης Δημήτρης Ένα χαμόγελο την ώρα της Μάχης (1990), 9 - 10.
227. Κοκοβλής Νίκος - Κοκοβλή Αργυρώ Ο ήλιος επιάστηκε (1991), 124 - 6.
228. Κορκίδης Ευτύχης Από το κατοχικό Φθινόπωρο του 1941 (1986), 31 - 3.
229. Μανουσάκης Γιώργης Η Εκτέλεση (1975), 32 - 3, (1991), 127 - 8.
230. Μανουσάκης Μαν. Κ. Αναμνήσεις αντιπάλων από τη Μάχη της Κρήτης (1991), 56 - 8.
231. Μπλαζουδάκη - Σταυρουλάκη Αθηνά Ηρωϊκώς για την πατρίδα (1989), 103.
232. Μπλαζουδάκη - Σταυρουλάκη Αθηνά Η Μπαμπακιώ (1986), 53 - 5.
233. Ντουκάκης Μάρκος Την ημέρα εκείνη από τη Μάχη της Κρήτης (1991), 59 - 62.

234. Παπαδάκη - Καμάρη Ασημένια Μνήμες, μνήμες χιλιάκριβες, αισιόδοξες· από 21 - 5 - 41, (1991), 107 - 9.
235. Πλυμάκης Αντώνης Θυμάμαι από τη Γερμανική κατοχή (1991), 53 - 4.
236. Σκριβιλιωτάκης Χαρ. Μαρτυρία· μνήμες από τη Μάχη της Κρήτης (1985), 14 - 8.
237. Σκριβιλιωτάκης Χαράλ. Το μπλόκο· μνήμες ενός αετόπουλου (1983), 65 - 8.
238. Σκριβιλιωτάκης Χαρ. Veste Kreta· κατοχικές μνήμες (1984), 31 - 3.
239. Τζεράκη - Βλασσοπούλου Μαρίκα Το χρονικό της 20ης Μαΐου 1941· Μάχη της Κρήτης (1985), 28 - 9.
240. Χαρωνίτης Βασίλης Γ. «Έλλην Πολίτης...» (1984), 34 - 6.
241. Χαρωνίτης Βασίλης Γ. Ένα παιδί του '41 θυμάται... (1982), 107 - 8.
242. Χαρωνίτης Βασίλης Γ. Ο Μενούθιας (1991), 102 - 3.
243. Χαρωνίτης Βασίλης Γ. Σ' ένα νερόμυλο την Κατοχή (1990), 24 - 5.
244. Χαρωνίτης Βασίλης Γ. Στοχασμοί πάνω στο ύψωμα 107 (1981), 31 - 3.
245. Χιωτάκης Κώστας Πατέρας και γιος (1991), 129 - 32.
246. Χρυσουλάκη - Πάτερου Κ. Από τη Γερμανική Κατοχή· η ζωή με τους Γερμανούς κατακτητές (1987), 64 - 5.
247. Χρυσουλάκη - Πάτερου Κ. Γερμανική Κατοχή· βασανισμένα χρόνια· μνήμες (1991), 110 - 2.
248. Χρυσουλάκη - Πάτερου Κ. Γερμανική Κατοχή· μαρτυρικά χρόνια (1985), 49 - 50.
249. Χρυσουλάκη - Πάτερου Κ. Γερμανική Κατοχή στην Κρήτη· μνήμες (1989), 101 - 2.
250. Χρυσουλάκη - Πάτερου Κ. Γερμανική Κατοχή 1941· μια φωνή τη νύχτα... (1984), 41 - 3.
251. Χρυσουλάκη - Πάτερου Κ. Γερμανική Κατοχή 1943 (1983), 40 - 1.
252. Χρυσουλάκη - Πάτερου Κ. Οι Γερμανοί στην Κρήτη· Κατοχικές εικόνες (1986), 56 - 8.
253. Χρυσουλάκη - Πάτερου Κ. Μνήμες από τη Γερμανική Κατοχή (1988),

30 - 1.

254. Ψυχουντάκης Γ. Ν. Χαμένοι στα χιόνια (1991), 133 - 5.

ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ - ΤΑΞΙΔΙΑ - ΠΕΡΙΓΡΑΦΕΣ

255. Καρυωτάκης Κ. Γ. Χανιά· οι μιναρέδες, τα κυρίως Χανιά, ο δημοτικός κήπος, τα δικαστήρια, η ωραία Χαλέπα (1979), 15 - 6.

256. Κελαϊδής Πάρις Το ψηλότερο βουνό της Κρήτης είναι η Σφακιανή Μαδάρα (1984), 27 - 9.

257. Κλάδου - Μπλέτσα Αιμιλία Δέκα φυσικά τοπία στο νομό Χανίων (1981), 37 - 42.

258. Μαλεφάκης Ευτύχης Κάστρα, Φρούρια και Πύργοι του Νομού Χανίων (1979), 3 - 10.

259. Μανολικάκης Λεωνίδας Γ. Αναδρομή στα παλιά Χανιά (1980), 38 - 42.

260. Μανολικάκης Λεωνίδας Γ. Για να γνωρίσεις τα παλιά (1974), 8 - 15.

261. Μανολικάκης Λεωνίδας Γ. Εικόνες από τη ζωή στα παλιά Χανιά (1975), 8 - 11.

262. Μανολικάκης Λεωνίδας Γ. Η Κρήτη όπως την είδε ο Σκώτος περιηγητής Lithgow το 1610 (1984), 11 - 22.

263. Μανολικάκης Λεωνίδας Περίπατος στα Παλιά Χανιά (1983), 43 - 9.

264. Μανουσάκης Μ. Τουριστικός περίπατος στο Νομό Χανίων (1978), 31 - 3.

265. Ξανθουδάκης Μιχάλης Σ. Η παλιά μας Πόλη· που θα βρη την ψυχή της; (1976), 53 - 5.

266. - Τα Παλιά Χανιά (1982), 3 - 4.

267. - Το Παλιό μας Λιμάνι (1977), 44 - 5.

268. Pashley Rober Περιηγήσεις στην Κρήτη· μετ. Μαυρεδάκη - Μιχαλοπούλου Αργυρώ (1990), 43 - 8.

269. Πετρώφ, Ιω. Άτλας της μεγαλονήσου Κρήτης (1979), [4Φ.].

270. Τρακάκης Αντώνιος Η Χαλέπα· το ιστορικό προάστειο των Χανίων (1977), 34 - 6.

271. - Τα Χανιά μας 1973, 4 - 7.
 272. - Τα Χανιώτικα· [φωτογραφίες] (1976), 32 - 7.
 273. - Χανιώτικες παραλίες· [φωτογραφίες] (1976), 28 - 9.
 274. Χαλαμπάκης Χριστόφορος Ξένοι περιηγητές στο Νομό Χανίων· τα Χανιά, τα Μεσκλά, η λίμνη Κουρνά, το φαράγγι της Σαμαριάς (1989), 58 - 62.
 275. Χαρωνίτης Βασ. Γ. Θέρισο 1980· οδοιπορικό (1980), 15 - 7.
 276. Χαρωνίτης Βασίλης Γ. Μια περιδιάβαση στ' Αλικιανού... (1989), 104 - 6.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ

277. Ανδρεαδάκη - Βλαζάκη Μαρία Οι Ανασκαφές στο λόφο «Καστέλι» της πόλης των Χανίων (1980), 59 - 63.
 278. Ανδρεαδάκη - Βλαζάκη Μαρία Αρχαιολογικές θέσεις στην πόλη των Χανίων (1981), 52 - 7.
 279. Ανδρεαδάκη - Βλαζάκη Μαρία Ο Νομός των Χανίων στα προϊστορικά χρόνια (1982), 14 - 21.
 280. Ανδριανάκης Μιχάλης Γ. Αποκατάσταση της πλατείας της Σπλάντζιας Χανίων (1988), 50 - 7.
 281. Ανδριανάκης Μιχάλης Γ. Ο νομός Χανίων κατά την Παλαιοχριστιανική περίοδο· κατάλογος Μνημείων (1982), 22 - 49.
 282. Ανδριανάκης Μιχάλης Το Φραγκοκάστελο Σφακίων (1983), 71 - 81.
 283. Ανδριανάκης Μιχάλης Τα Χανιά στα Χριστιανικά χρόνια (1989), 27 - 36.
 284. Μαλεφάκης Ευτύχιος Αρχαίες πόλεις του Νομού Χανίων· η ιστορία του τόπου μας (1978), 22 - 6.
 285. Μαρκουλάκη Σταυρούλα Μινωϊκός οικισμός Νεροκούρου (1970), 67 - 8.
 286. Μαρκουλάκη Σταυρούλα - Νινιού Βάννα Οικογενειακοί τάφοι· Μνημεία της Ελληνιστικής Κυδωνίας (1981), 49 - 51.
 287. Μαρκουλάκη Σταυρούλα Σούγια· στην αρχαιότητα και σήμερα (1982), 77 - 82.

288. Matton Raymond La Crète occidentale et la région de La Canée (1978), 2 - 3.
289. Πωλογιώργη Μέλπω Καστέλι Κισάμου (1980), 64 - 6.
290. Πωλογιώργη Μέλπω Ψηφιδωτά δάπεδα από την Κυδωνία των ιστορικών χρόνων (1981), 43 - 8.
291. Χατζηδάκη Ελπίδα Υποβρύχια αρχαιολογία στα Χανιά (1985), 61 - 4.
292. Χατζηδάκη Ελπίδα Φαλάσαρνα· Εισαγωγή και τοπογραφία (1986), 113 - 7.

ΒΙΟΓΡΑΦΙΕΣ

293. [Βενιζέλος Ελευθέριος]· Αυτοβιογραφικό σημείωμα (1976), 5.
294. Βιρβιδάκης Κ. - Σιδεράς Γ. - Παπαδάκης Ε. Τζώρτζης Σ. Παπαδάκης και Πέτρος Φανδρίδης· δύο ιατροί επί Κρητικής Πολιτείας (1988), 108 - 9.
295. Γρηγοράκης Μιχάλης Ο Μαζάνης· Χανιώτικα λαϊκά πορτραίτα (1975), 30 - 1.
296. Καραβιτάκης Μάρκος Ε. - Λασκαράτος Ν., Ανδρέας Αναγνωστάκης (1988), 105 - 7.
297. Κατσανεβάκης Γιώργος Μνημόσυνο Ελευθερίου Βενιζέλου 23-3-86 στο Ακρωτήρι· επιμνημόσυνη ομιλία (1986), 8 - 11.
298. Πανηγυράκης Στέλιος Γ. Ελευθέριος Κυρ. Βενιζέλος· 11 - 23/8/1864 - 18/3/1936 (1976), 6 - 8.
299. Πανηγυράκης Στέλιος Γ. Ο θάνατος, η κηδεία και ο ενταφιασμός του Ελευθερίου Βενιζέλου (1986), 37 - 46.
300. Παπαδογιαννάκης Ν. Ε. Ο ποιητής και επαναστάτης Κωνσταντίνος Μάνος· 1869 - 1913 (1987), 28 - 40.
301. Στυλιανάκη Άννα Ισιδώρος Βωμ· Φιλέλληνας γιατρός του περασμένου αιώνα που έδρασε στην Κρήτη (1990), 49 - 52.
302. Τζεράκη - Βλασσοπούλου Μαρίκα Κωνσταντίνος Σάθας (1987), 66 - 8.

- 303.Τζεράκη - Βλασσοπούλου Μαρίκα Νέαρχος, ο Κρητικός Ναύαρχος του Μεγάλου Αλεξάνδρου (1988), 34 - 6.
- 304.Τσάτσος Κ. Κυβερνήτης της Ελλάδας και όλων των Ελλήνων [περί Ελ. Βενιζέλου] (1981), 3 - 7.

ΙΣΤΟΡΙΑ

α. Γενικά

305. - Η Αθάνατη κληρονομιά του Μεγάλου [για τον Ελ. Βενιζέλο] (1976), 9 - 10.
- 306.Αλιγιζάκη Στέλλα Συμπεράσματα από τη μελέτη του Μικρασιατικού πολέμου και προβληματισμοί για το χαρακτήρα του είκοσι χρόνια μετά τη συνθήκη των Σεβρών. (1990), 82 - 6.
307. - Αναμνηστικό ψήφισμα των Σωματείων των Χανίων για την πρώτη επίσκεψη του Βενιζέλου σαν Πρωθυπουργού στα ελεύθερα Χανιά (1975), 12.
308. - Η απήχηση από την Επανάσταση του Θερίσου (1975), 14 - 5.
- 309.Αρσενίου Λαζ. Η τραγωδία της Νης Μεραρχίας Κρητών (1986), 12 - 9.
- 310.Α. Μ. Μ. Ο Βενιζέλος στ' Ακρωτήρι τα Χανιά καίγονται τουρκικές βαρβαρότητες (1976), 17 - 9.
- 311.Α. Μ. Μ. 29 του Ιούλη 1938· ιστορική μέρα για τα Χανιά (1976), 56.
- 312.Βλησίδης Δημήτρης 29 Ιούλη 1938 - 29 Ιούλη 1988· με την ευκαιρία της επετείου (1988), 14 - 5.
- 313.Β. Ι. Β. Η προσφορά των Λακκιωτών στο Μακεδονικό αγώνα· 1903 - 1908 (1979), 34 - 6.
- 314.Γρηγοράκης Μιχάλης Γουστάβος Φλουράνης· ο Γάλλος δημοκράτης που πολέμησε στην Κρήτη το 1866 (1983), 35 - 9.
- 315.Γρηγοράκης Μ. Το τυπογραφείο της Επανάστασης του 1866 (1985), 91 - 6.
316. - Δύο ντοκουμέντα από την Επανάσταση του 1868 (1977), 46 - 7.
- 317.Ιγνάτιος Αρχιμανδρίτης. Το χρονικό της Άλωσης· Ρωμοσύνη Αθάνατη (1988), 36 - 8.

318. - Η Κρήτη και η επανάσταση του 1821· δυο επίσημα ιστορικά ντοκουμέντα (1978), 36 - 7.
319. Μαλεφάκης Ευτύχιος Από την επανάσταση του Θερίσου· η νίκη των προοδευτικών δυνάμεων στο Θέρισο το 1905 (1985), 30 - 5.
320. Μανολικάκης Λεωνίδας Κρήτη· «Εστία ανησυχιών δια το Κράτος» (1982), 58 - 9.
321. Μαρής Αντ. Μιχ. Από την Αυτονομία στην Ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα (1977), 2 - 23.
322. Μαρής Αντ. Μ. Ο Βενιζέλος στο Θέρισο· τα αίτια και οι συνέπειες του κινήματος του Θερίσου (1980), 3 - 7.
323. Μαρής Αντ. Η ιστορική σημασία της Ενώσεως της Κρήτης με την Ελλάδα· η μεγάλη πολιτική και στρατιωτική προσφορά της Κρήτης (1979), 50 - 1.
324. Μαρής Αντ. Κρητικοί πολεμιστές οι τελευταίοι υπερασπιστές του Βυζαντίου· 29 Μαΐου 1453 (1978), 34 - 5.
325. Μαρής Αντ. Μιχ. Ο πρώτος τακτικός στρατός της Κρήτης· η Κρητική πολιτοφυλακή, η εξέλιξή της και η πολεμική δράση της (1978), 14 - 21.
326. Πανηγυράκης Στυλ. Γ. Η Επανάσταση του Θερίσου· Πέμπτη 10-3-1905 (1980), 8 - 14.
327. Πανηγυράκης Στυλ. Η Επανάσταση του 1878 και η Σύμβαση της Χαλέπας 3-10-1878 (1978), 4 - 9.
328. Πανηγυράκης Στυλ. Ιστορικά στοιχεία τ' Αποκόρωνα (1983), 107 - 14.
329. Πανηγυράκης Στέλιος Γ. Η Κρητική Χωροφυλακή στην Επανάσταση του Θερίσου (1985), 51 - 60.
330. Πανηγυράκης Στυλ. Οι Μεγάλες Επαναστάσεις της Κρήτης κατά των Τούρκων (1977), 24 - 7.
331. Πανηγυράκης Στυλ. Γ. Η Μεταπολιτευτική· 1895 - 1898 (1975), 34 - 7.
332. Πανηγυράκης Στυλ. Γ. Ο Πύργος των Αληδάκηδων στον Μπρόσνερο και η καταστροφή του 1774, (1979), 17 - 22.
333. Πανηγυράκης Στυλ. Γ. Το στρατόπεδο του Ακρωτηρίου, ο βομβαρδι

- σμός της σημαίας και το άγαλμα της Ελευθερίας (1984), 64 - 79.
334. Παπαδάκης Θρασύβουλος Βενιζέλος - Κωνσταντίνος· παρατηρήσεις, γνώμες, εικασίες επί των στρατιωτικών και πολιτικών συμβάντων της δεκαετίας 1910 - 1920 (1987), 53 - 7.
335. Παπαμανουσάκη Ευστρ. Ελισάβετ Κονταξάκη· η ταραγμένη ζωή μιας Χανιώτισσας του περασμένου αιώνα 1979, 23 - 33.
336. Παπαμανουσάκης Στρατής Ο Λακκιώτης Αντώνης Σαρρής ή Σαρρηδαντώνης· 1769 - 1832· ιστορικές μνήμες (1989), 63 - 5.
337. Παπαμανουσάκης Στρατής Η πρώτη θανατική εκτέλεση στα Χανιά στην Αιγυπτιοκρατία (1981), 74 - 6.
338. Παπαμανουσάκης Στρατής Τα Χανιά στα 1880 (1980), 25 - 37.
339. - Πριν εβδομήντα χρόνια... [2 φωτογραφίες] (1978), 43.
340. Σπίθα - Πιμπλή Δήμητρα Από τις σχέσεις της Κρήτης με τα Κύθηρα (1988), 95 - 8.
341. Τζεράκη - Βλασσοπούλου Μαρίκα Οι Κρητικοί πολεμιστές στην άμυνα της Κωνσταντινουπόλεως το 1453 (1991), 113 - 5.
342. Τσαλουχίδης Γιάννης Ακατάλυτοι δεσμοί Ποντίων και Κρητών (1988), 110 - 1.
343. Turot, M. H. Μεταξύ των επαναστατών· από την εξέγερση του 1897 (1978), 39 - 42.
344. - Τα Χανιά υποδέχονται το 14ο Σύνταγμά τους (1974), 34.
345. Χατζηαγγελής Βαγγέλης Ο Σιωνισμός, εχθρός της ανθρωπότητας· το πρόβλημα της Παλαιστίνης (1986), 23 - 30.
346. Χριστάκος Νίκος Κ. Πώς βοήθησαν οι ελεύθεροι Έλληνες την Κρήτη· τι έπραξε το επίσημο κράτος στην επανάσταση του 1866 (1985), 73 - 5.

β. Μάχη της Κρήτης - Κατοχή - Αντίσταση

347. Αγγελής Νίκ. Η Μάχη του Μάλεμε· στο ύψωμα 107 κρίθηκε. (1974), 24 - 33.
348. Αγγελής Νίκος Η τύχη της στρατιάς Μπέντακ (1975), 24 - 9.
349. Αλφιέρης Ι. Νεκροί Γερμανικής Κατοχής στο Σέλινο κατά τα έτη 1941

- 45 (1988), 25 - 9.
- 350. - Η απήχηση από την επανάσταση του Θερίσου (1975), 14 - 5.
- 351. Αλιγιζάκη Στέλλα Το χρονικό της Μάχης της Κρήτης· η προετοιμασία της Μάχης της Κρήτης (1991), 11 - 27.
- 352. Αποστολάκης Σταμ. Α. Σελινιώτες, ήρωες στη Μάχη της Κρήτης στα στρατόπεδα συγκεντρώσεων της Γερμανίας (1981), 58 - 73.
- 353. Βλησίδης Δημ. Η Εθνική μας Αντίσταση το νέο '21· πανηγυρικός (1990), 36 - 7.
- 354. Βουράκη Ρούλα - Βεζονιαράκης Δημήτρης, μετ. Μαρτυρίες αυτοπτών αντιπάλων από τη Μάχη της Κρήτης· αποσπάσματα αφηγήσεων Μαχητών (1991), 83 - 6.
- 355. Δρουδάκης Αλέξ. Α. Το «κακό πουλί» (1989), 76 - 8.
- 356. Καλλονάς Στυλιανός Το ολοκαύτωμα της Καντάνου· 3 Ιουνίου 1941, (1977), 30 - 1.
- 357. Καλλονάς Στυλιανός Χρονικό της Μάχης του Σελίνου 1941. (1977), 30.
- 358. Κορκιδάκης Ευτ. Μαρτυρία απ' τον Γιώργη Κωστάκη για την εισβολή των Γερμανών στην επαρχία Σελίνου και την Αντίσταση των κατοίκων της (1984), 23 - 6.
- 359. Μακριδάκης Ανέστης Ο Κρητικός λαός στη Μάχη της Κρήτης (1975), 16 - 21.
- 360. Μαλεφάκης Ευτύχιος Το Αουσβίτς της Κρήτης· οι φυλακές της Αγιάς κατά τη Γερμανική κατοχή (1984), 5 - 10.
- 361. Μαλεφάκης Ευτύχιος Από την Αντίσταση των Σελινιωτών κατά την κατοχή· το ολοκαύτωμα των Τριών Χωριών του Σελίνου (1983), 29 - 34.
- 362. Μαλεφάκης Ευτύχιος Από την κατάληψη της Κρήτης το Μάιο 1941· οι πρωταγωνιστές της συνταρακτικής «Μάχης της Κρήτης» (1980), 18 - 24.
- 363. Μαλεφάκης Ευτύχιος Ο Γαλατάς στη Μάχη της Κρήτης (1981) 26 - 30.
- 364. Μαλεφάκης Ευτύχιος Ο Γολγοθάς του Βρετανικού στόλου κατά τη

- «Μάχη της Κρήτης» (1982), 60 - 4.
- 365.Μαλεφάκης Ευτύχης Κακουργήματα των Χιτλερικών στην Κρήτη κατά την κατοχή (1990), 15 - 23.
366. Μαλεφάκης Ευτύχης Οι περιπλανώμενοι σύμμαχοι στρατιώτες μετά τη «Μάχη της Κρήτης» και η φυγάδευσή των στην Αφρική (1991), 43 - 52.
- 367.Μαλεφάκης Ευτύχιος Οι Σελινιώτες στη Μάχη της Κρήτης και η Αντίστασή των στην κατοχή (1977), 28 - 9.
- 368.Μαλεφάκης Ευτύχης Το τέλος της εποποιίας της Μάχης της Κρήτης (1987), 16 - 24.
- 369.Μαλεφάκης Ευτύχης Το ύψωμα 107 του Μάλεμε η κερκόπορτα της Κρήτης το Μάιο του 1941 (1989), 66 - 70.
- 370.Μαλεφάκης Ευτύχης Το «Φρούριο Κρήτης» και οι Διοικητές του από τη Γερμανική κατοχή (1988), 16 - 24.
- 371.Μαλεφάκης Ευτύχιος Χάντς Βάχτερ, ο Γκεσταπίτης Δήμιος του Σελίνου από τη Γερμανική κατοχή (1986), 79 - 85.
- 372.Μαρής Αντ. Μιχ. Η Κρήτη από φλόγες ζωσμένη... για άλλη μια φορά... σαράντα χρόνια πριν (1981), 8 - 10.
373. - Η Μάχη της Κρήτης· χρονικό (1976), 21.
- 374.Μητσοτάκη Ζωή Οι γυναίκες της Μάχης της Κρήτης (1991), 93 - 5.
- 375.Μπλαζουδάκη - Σταυρουλάκη Αθηνά Άγνωστες σελίδες από την Αντίσταση της Κρήτης στη Γερμανική κατοχή (1991), 96 - 101.
- 376.Μποτωνάκης Μιχ. Α. Δυο ιστορικά κείμενα από την Εθνική Αντίσταση (1981), 23 - 5.
- 377.Μποτωνάκης Μιχάλης Α. Σελίδες από την Εθνική Αντίσταση· η λαϊκή Επισιτιστική Επιτροπή Χανίων (1982), 50 - 2.
- 378.Πανηγυράκης Στυλ. Η Μάχη της Κρήτης 20 μέχρι 30 Μαΐου 1941 (1981), 11 - 22.
- 379.Πανηγυράκης Στυλ. Στην Κρήτη, κάτω από τη σκιά της Μάχης (1982), 5 - 13.
- 380.Πλυμάκης Αντώνης Ένα ακόμη δείγμα της Γερμανικής σκληρότητας απέναντι στους Κρητικούς μετά τη Μάχη της Κρήτης (1991), 55.

- 381.Ρουμελιωτάκης Βασ. Η Μάχη του Γαλατά (1976), 22 - 4.
- 382.Σαβαλάνος Γιάννης Η Μάχη της Κρήτης· μια ακόμα σελίδα δόξας του Κρητικού λαού (1989), 71 - 5.
- 383.Σημανδηράκη Ζαχαρένια Μεν. Στοιχεία για την εκκλησία της Κρήτης· 1941 - 1945 (1991), 34 - 41.
- 384.Σπίθα - Πιμπλή Δημήτρα Τα Εννιά Χωριά· από τη Μάχη της Κρήτης μέχρι την απελευθέρωση (1983), 51 - 9.
- 385.Χατζηαγγελής Βαγγέλης Από τον πόλεμο στην «Ειρήνη» 40 χρόνια από την αντιφασιστική Νίκη των Λαών (1985), 5 - 12.
- 386.Χατζηαγγελής Βαγγέλης Η Μάχη της Κρήτης συνεχίζεται (1983), 3 - 24.
- 387.Χρυσουλάκη - Πάτερου Κ. Ήρωες και ηρωϊσμοί στη Γερμανική κατοχή (1990), 11 - 4.
- 388.Fourtouni E. Η Λεβεντοκατερίνη· απόσπασμα μετ. Δημήτρη Βεζονιάρη (1991), 87 - 9.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΤΩΝ ΣΥΝΕΡΓΑΤΩΝ

- Αγγελής Νίκος 212, 347, 348.
Αδελφότης Ραπτών και Ραπτριών Ν. Χανίων 18.
Αλεξίου Λευτέρης 213.
Αλιγιζάκη Στέλλα 19, 20, 21, 41, 306, 351.
Αλφιέρης Ι. 349.
Ανδρεαδάκη - Βλαζάκη Μαρία 277, 278, 279.
Ανδρειωμένου - Κωνσταντίνου Ελευθερία 47.
Ανδριανάκης Μιχάλης Γ. 129, 280, 281, 282, 283.
Αντουράκης Γεώργιος 130.
Αποστολάκης Σταμάτης Α. 24, 56 - 60, 82 - 90, 97, 352.
Αρσενίου Λάζ. 309.
Αρχοντάκης Κωνσταντίνος 52.
Α. Μ. Μ. 310, 311.
Βαγιάκη - Μπουντουράκη Ευμορφία 214.
Βαρδάκης Μιλτ. 70, 71.
Βεζονιαράκης Δημήτρης 354, 388.
Βενιζέλος Ελευθέριος 46, 293.
Βιάρ Π. 25.
Βιρβιδάκης Κ. 45, 294.
Βλαζάκη Μαρία βλ. Ανδρεαδάκη - Βλαζάκη Μαρία.
Βλησίδης Δημήτρης 312, 353.
Βουράκη Ρούλα 149, 354.
Β. Ι. Β. 313.
Γαλανάκης Ειρηναίος βλ. Ειρηναίος Μητροπολίτης Κισάμου και Σελίνου.
Γερωνυμάκης Κανάκης 91.
Γεωργασάκης Γ. 161, 162.
Γεωργουδάκης Γρηγ. 163, 164.
Γιαγκουλλής Κ. Γ. 165.
Γιαλουράκης Μανώλης 215.
Γρηγοράκης Μιχάλης 72, 98, 150, 166 - 169, 208, 216, 217, 218, 255, 314,

315.

Γυπάκης Γιάννης 219.

Δεικτάκης Αθανάσιος 64.

Δήμος Χανίων 2.

Διλιντάς Στέλιος 171, 220.

Δρουδάκης Αλέξ. Δ. 355.

Ειρηναίος, Μητροπολίτης Κισάμου και Σελίνου, 26, 27, 28.

Ελληνο - Γαλλικός Σύνδεσμος Χανίων 47.

Ζαχαράκης Βασίλης 172.

Ζερβάνος Αλέξης 173, 174, 175, 209.

Ζορμπαλάς Σταύρος 104.

Θεοδωράκης Μίκης 140.

Θεοδώρου Βικτωρία 221.

Θωμαδάκης Β. Στ. 73.

Ιγγλεζάκης Βασίλης 92, 222.

Ιγνάτιος Αρχιμανδρίτης 317.

Καζαντζάκης Νίκος 223.

Κακατσάκης Βαγγέλης 176, 177, 178.

Κακριδής Ι. Θ. 224.

Καλαϊτζόγλου Σταύρος 47.

Καλλέργης Λυκούργος 151.

Καλλονάς Στυλιανός 356, 357.

Καλοκαιρινός Άγγελος 179.

Καλφάκη Ειρήνη 42.

Καμπελόπουλος Κάρολος 120.

Καραβιτάκης Μάρκος 296.

Καραπατάκη - Συντζανάκη Χρυσούλα 30.

Καρτάκης Δημήτρης Ν. 225, 226.

Καρυωτάκης Κ. Γ. 255.

Κατσανεβάκης Γιώργος 9 - 16, 31, 297.

Καψωμένος Δημήτρης Γ. 141.

Καψωμένος Ερατοσθένης Γ. 152, 153.

- Καλειδής Πάρις 65, 256.
Κλάδου - Μπλέτσα Αιμιλία 116, 121, 125 - 128, 257.
Κλωνιζάκης Γιάννης Μάρκου 5, 6, 7, 8.
Κοκοβλή Αργυρώ 227.
Κορχιδάκης ή Κορχίδης Ευτύχης 228, 358.
Κουκλάκη Μαρία 43.
Κρανιδιώτης Νίκος 190.
Λασκαράτος Ν. 296.
Μαβίλης Λ. 181.
Μαδαρίτης 74.
Μαδεράκης Σταύρος Νικολ. 131 - 135.
Μαθιουλάκης Αντώνης 182.
Μακριδάκης Ανέστης 359.
Μαλεφάκης Ευτύχης 258, 284, 319, 360 - 371.
Μανιουδάκης Ιωάννης 142.
Μανολικάκης Λεωνίδας Γ. 32, 154, 259 - 263, 320.
Μανουσάκης Γιώργης 155, 156, 183, 184, 185, 229.
Μανουσάκης Μαν. Κ. 230, 264.
Μαρής Αντ. Μιχ. 3, 4, 48, 321 - 325, 372.
Μαρκαντωνάκης Γιάννης 122.
Μαρκουλάκη Σταυρούλα 285, 286, 287.
Μαυρεδάκη - Μιχαλοπούλου Αργυρώ 268.
Μητσοτάκη Ζωή 374.
Μουτζούρης Κώστας 157.
Μπαλωμενάκης Αντώνιος Δ. 33.
Μπιτσάκης Ευτύχης 40, 105.
Μπλαζουδάκη - Σταυρουλάκη Αθηνά 99, 158, 159, 186, 231, 232, 375.
Μποτωνάκης Μιχάλης Α. 376, 377.
Μ. Ξ. 160.
Νινιού Βάννα 286.
Ντουκάκης Μάρκος 233.
Ντουντουλάκη Πηνελόπη Ι. 43, 123, 187 - 193, 210.

- Ξανθουδάκης Μιχάλης Σ. 265.
Οργανωτική Επιτροπή Φολκλορικού Φεστιβάλ Χανίων 62.
Παγκρήτια Συνδιάσκεψη 49.
Παιονίδου Έλλη 194.
Παλαμάς Κ. 195.
Πανηγυράκης Στυλ. Γ. 298, 299, 326 - 333, 378, 379.
Πανταζόπουλος Πέτρος 196.
Παπαδάκη - Καμάρη Ασημένια 234.
Παπαδάκης Ε. 45, 294.
Παπαδάκης Θρασύβουλος 106, 334.
Παπαδογιάννης Ν. Ε. 300.
Παπαδοπούλου Ευρυδίκη 197.
Παπαμανουσάκης Στρατής 53, 335 - 338.
Παπαρούνα 75.
Παράσχος Γ. 198.
Πατρελάκη Μαρία 147.
Πετρώφ Ιω. 269.
Πιμπλής Ν. Δ. 1.
Πλυμάκης Αντώνης 235, 380.
Πριπάκη Μαρία 199.
Προβελέγγιος Αριστ. 200.
Πρωτοπαπαδάκης Ευτύχιος Ευτ. 107 - 115.
Πωλογιώργη Μέλπω 289, 290.
Ρουμελιωτάκης Βασ. 381.
Σαβαλάνος Γιάννης 382.
Σημανδηράκη Ζαχαρένια Μεν. 34, 35, 44, 54, 55, 145, 383.
Σιδεράς Γ. 45, 294.
Σκριβιλιωτάκης Χαραλ. 236, 237, 238.
Σολωμός Δ. 201.
Σπαντιδάκης Θρασ. 93.
Σπίθα - Πιμπλή Δήμητρα 100, 101, 138, 340, 384.
Στρατήγης Γεώργιος 202.

- Στρατουδάκης Εμμ. Κ. 203.
Στυλιανάκη Άννα 301.
Στ. Π. Κ. 94.
Συντακτική Επιτροπή 36, 139.
Σφακιανάκης Γ. 95.
Τζαμπιώ βλ. Τζεράκη - Βλασσοπούλου Μαρία.
Τζανακάκης Γεώργιος 17.
Τζανάκης Γιάννης 43.
Τζεράκη - Βλασσοπούλου Μαρία 63, 76 - 81, 96, 102, 239, 302, 303, 341.
Τρακάκης Αντώνιος 270.
Τριμανδήλη - Μαγγκάν Π. 117, 118.
Τρούλης Μιχάλης 148.
Τσαλουχίδης Γιάννης 342.
Τσάτσος Κ. 304.
Φραγκούλης Κωστής 205.
Χαραλαμπάκης Χριστόφορος 37, 103, 274.
Χαριτάκη Ελένη 119.
Χαρωνίτης Βασίλης 66 - 69, 206, 207, 211, 240 - 244, 275, 276.
Χατζηαγγελής Βαγγέλης 38, 39, 50, 51, 345, 385, 386.
Χατζηδάκη Ελπίδα 291, 292.
Χατζηνικολάου Ιγνάτιος βλ. Ιγνάτιος Αρχιμανδρίτης.
Χιωτάκης Κώστας 207, 245.
Χριστάκος Νίκος 346.
Χρυσουλάκη - Πάτερου Κ. 246 - 253, 387.
Ψυχουντάκης Γ. Ν. 254.
- Fourtouni E. 388.
Matton, Raymond 288.
Pashley Robert 268.
Turot M. H. 343.

Ο Δήμος Χανίων

αισθάνεται την υποχρέωση να ευχαριστήσει θερμά
τις παρακάτω επιχειρήσεις και φυσικά πρόσωπα,
που με προθυμία πρόσφεραν οικονομική ενίσχυση
για την **Ελλωτία**.

1. Motor Oil (Ελλάς) – Καραγιώργη Σερβίας
2. Α.Ν.Ε.Κ. – Ν. Πλαστήρα – Αποκορώνου
3. MAMITANC – JET OIL Μαμιδάκη
4. Μινωϊκές Γραμμές – Ελευθ. Βενιζέλου 2
5. Κυλινδόμυλους Κρήτης – Σφακίων 2
6. Εθνική Ασφαλιστική – Σκαλίδη 37
7. Καταστήματα KRETA MARKET Βεργανελάκη
8. Σούπερ Μάρκετ ΙΝ.ΚΑ
9. Σούπερ Μάρκετ Τσαπάκη
10. ΤΕΧΝΟΚΡΕΤΑ Α.Ε. Φαρανιάκη
11. Ξενοδοχείο Πόρτο Βενετσιάνο
12. Ξενοδοχείο Σάντα Μαρίνα
13. Σύνδεσμο Εργοληπτών Δημοσίων Έργων

